PETRAS LEONAS

RAŠTAI
III
TOMAS

TEISINĖ PUBLICISTIKA
PERGYVENIMAI IR ATSIMINIMAI
TEISINIS PALIKIMAS. BIBLIOGRAFIJA

TEISINĖS INFORMACIJOS CENTRAS
Vilnius, 2005

ISBN 9955-557-64-8 (3 tomas)
ISBN 9955-557-58-3 (3 tomai)

© Vytautas Andriulis, sudarymas, 2005
© Daumantas Každailis, dizainas, 2005
© VĮ Teisinės informacijos centras, 2005

Turinys

I dalis
TEISINĖ PUBLICISTIKA

Apie tautišką idėją 13
Prisiekusiųjų teismas 27
Apie bausmes 34
Apie bendrą žemės valdymą 40
Apie kraitį (dėl lietuvių Suvalkų rėdybos) 50
Apžvalga kai kurių Didžiosios prancūzų revoliucijos priežasčių (pagal Tokvilį ir Teną) 52
Sindikatai arba karteliai 66
Teisė ir dora 78
Lietuvių papročių teisė 88
I dalis 88
II dalis *(A. Janulaičio)* 92
Sutartinių prievolių laisvės sąvoka 97
Profesoriaus L. Duguit asmens subjektyvioji teisė ir valstybės valdymo teisė bei jo pažiūrų kritika 105
Kolektyvizmo pradas Lietuvos Respublikos civilinės teisės novelose 121
1. Veikiančios civilinės teisės pagrindinių dėsnių neribotas vykdymas ir jo išdavos 121
2. Naujų kodeksų mėginimai apriboti nurodytus dėsnius 128
3. Lietuvos Respublikos civilinės teisės novelos 131
a) Miškų ūkis 132
b) Žemės ūkis 134

c) Pramonės ūkis ... 138
d) Miestų gyvenimo sąlygų normavimas ... 139
e) Susisiekimas ... 140
Dėl vieno įstatymų aiškinimo ... 141
Lietuvos teisininkai ir Lietuvos visuomenės teisinė sąmonė ... 150
Advokatų profesija ir jų organizacija ... 157
Įžanga ... 157
I. Advokato definicija ir jo veikimo tikslas ... 158
II. Sąlygos būti advokatu ... 161
III. Advokato veikimo sąlygos ir laisva korporacija ... 162
IV. Dorovinė disciplina ir priežiūra ... 171
Demokratija ir parlamentarizmas (ar pastebimi jų krizės simptomai?) ... 178
Sutrumpintas prof. P. Leono pranešimas ... 178
Kas yra demokratija (jos anatomija) ... 182
Demokratijos funkcionavimas (fiziologija) ... 186
Demokratijos ligos ... 188
Yra ir dar demokratijos ligų ... 192
Išvada ... 196
Teisės reliatyvumas ... 212
1. Reiškinių reliatyvumas ... 212
2. Reliatyvūs ir visuomenės reiškiniai ... 214
3. Žmogaus teisių ir valstybės teisių reliatyvumo santykis ... 218
Tautiškumas ir nacionalizmas ... 222
***Acquitas* Lietuvos teismuose** ... 233
Konstitucijos 23-asis § ir jo santykis su įvairiomis mūsų įstatymų leidybos novelomis ... 246
Istorinė žmoniškumo etikos ir teisės evoliucija ... 261
1. Įžanga ... 261
2. Pasaulyje amžinai ir nuolat, dėsningai vyksta reiškinių kitimas ... 268
3. Žmogaus ir visuomenės gyvenimo reiškinių dėsningumas ... 274

4. Primityviojo žmonių gyvenimo etika ir teisė 284
5. Viduramžių etika ir teisė 293
6. Naujųjų laikų etika ir teisė 299
7. Ateities etikos ir teisės idealai 312
8. Epilogas 325

2 dalis
PERGYVENIMAI IR ATSIMINIMAI

329

3 dalis
TEISINIS PALIKIMAS. BIBLIOGRAFIJA

Petro Leono knygos ir straipsniai 463
Svarbesnė literatūra apie Petrą Leoną 472

Redakcinės pastabos 477

Apie tautišką idėją

Liūtas

„Šviesa", 1888, Tilžė, Nr. 6, 7, 8,
p. 161-179.
Straipsnis nebaigtas.

Dabar, kada mes, lietuviai, pradedame kilti iš miego, pradedame rūpintis apie savo reikalus ir ateitį, mums reikia išsiaiškinti savo padėjimą ir reikalus, nes be to negalėsime naudingai dėl savęs elgtis. Čia aš noriu pratarti kelis žodžius apie tai: jei ir nieko nepaaiškinsiu, tai nors iškelsiu klausimą ir tokiu būdu šiek tiek palengvinsiu darbą kitiems, kurie norės spręsti tuos dalykus.

Per ilgus laikus apie lietuvius beveik nieko nebuvo girdėti: Lietuvos didžiūnai ir kunigai išvirto į lenkus, o prasti žmonės nešė baudžiavos jungą, turėjo susiaurintas tiesas ir negalėjo rūpintis apie kitus savo reikalus, kaip tik apie kasdieninį duonos kąsnį. Prisižiūrėdami savo vadovų — kunigų ir bajorų, — prasti žmonės, kai tik šiek tiek pramokdavo, tuojau mesdavo savo kalbą, o griebdavosi lenkiškos ir visiškai pamėgdžiodavo ponus, tokiu būdu išvirsdavo į lenkus; pakraščiais gi Lietuvos, kur svetimtaučių įtekmė buvo didesnė, ir visai nemokyti lietuviai susilenkino arba susivokiečiavo. Dabar lietuviškos kalbos rubežiai yra kur kas siauresni negu seniau, taigi lietuvių nepadaugėjo, bet sumažėjo. Dabar kyla klausimas: ar nesibaigia tik su visam lietuviai; ar nesuskaičiuotos tik jų dienos? Gal netrukus jau mūsų nė vieno nebus? O jeigu taip, tai kam dar mums pūsti prieš vėją, kam dar mums laikytis savo kalbos ir rūpintis savo reikalais? Šitas klausimas ne tuščias, neseniai dar buvo tokių galvočių, kurie kalbėjo, kad kiekvienai tautai esą lemta ant šio svieto atlikti kokį vieną darbą, išpildyti kokį vieną dalyką ir paskui išmirti. Buvo vėl tokių galvočių, kurie mokino, kad tauta, kaip ir kiekvienas žmogus, turi savo kūdikystę, jaunystę, suaugusį

laiką, senatvę ir galiausiai mirtį. Kadangi tie mokytojai buvo tikrai geros galvos ir didelio proto, tai jų daugelis klausė ir tikėjo, ir dabar tiki. Ir dabartinėje mūsų publicistikoje randasi tokių balsų, kuriuos išgirdus kyla toksai klausimas. Basanavičius, Vytautas ir kiti išvedžioja, kad mūsų tauta ir jos kultūra labai senos; Šernas gi „Lietuvos balse" kalba, kad tauta, kaip ir atskiras žmogus, esti maža, jauna, suaugusi, paskui nugęsta ir numiršta. O ką, gal lietuvių tauta jau nuseno ir netrukus išmirs? Tiesa, Šernas tuojau priduria, kad mūsų kultūra esanti dar jauna ir kad nesą ko bijoti mirties. Su šiuo tvirtinimu man sunku sutikti: kultūra lietuvių sena, t. y. perbuvusi ilgus laikus, bet pas mus dar žemas jos laipsnis. Tačiau žinome, kad tauta, būdama žemo kultūros laipsnio, išmiršta; pavyzdį šito turime prieš akis, juk žinome, kad raudonieji Amerikos gyventojai baigiasi. Aišku, kad tas klausimas turi savo pamatą. Kad atsakytume į jį tinkamai ir teisingai, reikia ištirti, kokios žmonių genties išmirimo priežastys. Čia pirmiausia reikia atskirti išmirimą žmonių genties, t. y. išnykimą iš šio pasaulio, nuo tautos mirties. Žinome, kad labai seniai, sykiu su mamutais, gyveno žmonės, bet dabar nei mamutų, nei tų žmonių jau nėra – jie išmirė. Išmiršta gentis, t. y. ten nuolat mažiau gimsta, daugiau numiršta žmonių ir metai po metų ji visai išnyksta; priežastys čia fiziologinės ir fizinės: kada gamtos sąlygos esti tokios, kad koks gyvulys negali būti, tada jis turi išnykti, o jo vietoje atsiranda kitas, kuriam gamtos sąlygos tinka, prie kurių jis taurėja. Kas kita yra mirtis tautos arba viešpatystės: tai yra išnykimas žmonių, kalbančių viena kalba, turinčių vienokius papročius ir reikalus, ir jei tai viešpatystė turinčių savo valdžią, tokiu atveju žmonės neišnyksta iš šio pasaulio, bet tiktai pavirsta svetimtaučiais, arba papuola po kita valdžia. Šitos mirties priežastys – draugijinės (socialinės), t. y. tokios, kurios priklauso nuo pačių žmonių: nuo jų įstatymų, įrėdnių, papročių ir t. t.

Žmonės, gyvendami sykiu, turi vienas kitam dvasinę įtekmę: vienas kitam prijaučia, nori gero, nes ir patys nuo kito patiria sau gero, vienas kitą pamokina, taip atsiranda tarp jų žmogiškos pajautos, pasidaro vienokie norai, siekiai ir reikalai. Ką žmogus patiria, išmoksta, žodžiu gali suteikti kitam: tėvai perduoda vaikams ir taip atsiranda tradicija. Paskesnės kartos, turėdamos šiek tiek tėvų patyrimo, lengviau pasigamina sau maistą ir gali užsiimti kitais darbais; vienokie reikalai padaro sądarbystę; tokiu būdu ma-

žinasi kova už būvį, eina geryn žmogaus pajautos, auga mokslas: pasivedimo rėdyklės ir draugiškos įrėdnės taip pat pamažu eina geryn. Tradicija tą viską perduoda paskesnei kartai, kuri vėl papildo ir pataiso; išsilankstymą proto ir pajautos valdo organiškai. Tokiu būdu eina geryn draugija ir jos kultūra, kuri draugijai turi įtekmę, ir jei ji geresnė, tai ir žmonės tampa geresniais. Taip antai baudžiavų išnaikinimas ar mažai žmonių padarė geresnius? Daugelis ponų laikė prastus žmones kur kas žemesniais už save, patys žmonės taip pat galvojo; iš to išeidavo daug neteisybių. Tas vienas sprendimas išnaikino daug negerų darbų, atvėrė žmonėms akis ir parodė, kad žmogus su žmogum taip elgdamasis neteisingai daro. Kitas pavyzdys; įstatymas, kuris duoda teisę išpažinti tikėjimą, kokį kas nori, ir platinti jį žodžiu, bet nepriverstinai, išnaikina žmonėse daug žvėriškų pajautų. Ir iš tiesų, kaip galiu spausti ir persekioti žmogų už tai, kad jis ne taip tiki kaip aš, arba nesutinka su tuo, ką aš jam kalbu. Jam atrodo, kad jis teisingas, man atrodo, kad aš teisingas; tai kuris kurį turime priversti pakeisti nuomonę? Už tokius dalykus negali pykti, gali tik gailėtis, kad jis nenori suprasti ir išpažinti tikro tikėjimo.

Apskritai kalbant, tiktai tas įstatymas, įrėdnė ar paprotys yra geras ir rodo žengimą pirmyn, kuris geras ir naudingas dėl žmogaus kaip žmogaus. Bet kartu su gerais draugijiniais atsitikimais esti ir negerų, pavojingų žmonių gyvenimui. Taigi draugija eina pirmyn, progresuoja, kada joje yra daugiau gerų atsitikimų, negu negerų; tada draugija gyvuoja ir neprivalo bijoti mirties. Bet kada regreso atsitikimai gauna viršyti progreso atsitikimus, tada ji nyksta ir, jei nepataiso savo būvio, negali išsigelbėti nuo prapultie. Pažiūrėkime, kaip gyveno senos gadynės civilizuoti žmonės, tarkime, romėnai, ir pamatysime, kad tai teisybė, ką kalbėjome. Civilizacija ten buvo įsikerėjusi tiktai mažoje dalyje gyventojų ir nebuvo taip apginta nuo nuožmių tautų kaip dabar: laukiniai žmonės dabar negali užkariauti Europos, kaip tai atsitiko penktame amžiuje; tai viena priežastis romėnų pražūties. Romėnų civilizacija – tai civilizacija mažumos žmonių, dauguma gi gyveno tamsoje, vergystėje ir neturte; mažuma turėjo visas tiesas ir spaudė daugumos prakaitą. Šitie, spaudžiami didžiūnų, neturėdami jokių tiesų ir turto, neturėjo nė meilės tėvynei. Didžiūnai gi, valdydami žmones, turėdami viską pagarminta, išlepo, pradėjo nieko neveikti ir tiktai rūpinosi dau-

giau ir gardžiau suvalgyti ir išgerti. Ciesoriai iš pradžių dar rūpinosi pagerinti žemesniųjų luomų būvį, bet ilgainiui ir jie kartu su didžiūnais kirpo aveles. Iš vienos pusės nieko neveikimas ir prispaudimas, iš kitos vargai ir kentėjimas. Žodžiu, ten nebuvo tarp žmonių vienybės, kuri būtinai reikalinga draugijos progresui. Suprantama, kad užpuolus priešui ten jau nebuvo kam ginti tėvynę. Taigi romėnai išmirė, t. y. žmonės neišnyko iš šio pasaulio, bet prapuolė kaip tauta ir viešpatystė, ir įėjo į skaičių kitų viešpatysčių.

Pažiūrėkime, kas dedasi su mumis, ar mes jau nykstame iš šio pasaulio, t. y. mūsų mažiau gimsta nei miršta, ar mes tik nykstame kaip tauta, t. y. virstame į kitos tautos žmones. Skaičiai, išduoti maskolių vyriausybės, rodo, kad lietuvių padaugėjo nuo 1870-1881 m. 25 proc. (viena ketvirtąja); o ponas Šernas sako, kad imant vyrus į kariuomenę lietuviai pagal sveikatą užima trečią vietą. Aišku, kad gamtos sąlygos mums nepavojingos, fiziologinės ir fizinės priežastys nekenkia mums gyventi. Lietuvių sumažėjo ir lietuviškos kalbos rubežiai susiaurėjo dėl draugijinių priežasčių, kurių išnaikinimas priklauso nuo mūsų. Štai tos priežastys: Lietuvos didžiūnai ir apšviestūnai niekino viską savo, metė papročius ir kalbą ir pavirto svetimtaučiais, prasti žmonės, būdami neapšviesti ir nešdami baudžiavos jungą, negalėjo rūpintis lietuviškais reikalais. Dabar jau baudžiavų nėra, jau paprastų žmonių sūnūs gali eiti į mokslus, bet dar liko kitos priežastys ir atsirado naujos, varančios tautą į prapultį. Vaistas nuo tų ligų, artinančių tautos mirtį, yra tautiška idėja.

Apskritai reikia prisiminti, kad tarp žmonių viešpatauja teisybė ir teisingumas ir draugija eina pirmyn, kada joje viešpatauja laisvė ir lygybė. Žmogus turi pripažinti kitam, kas teisinga, bet ir savo teisingų reikalavimų turi neapleisti, kad nebūtų nuskriaustas. Paimkime berną ir šeimininką, kurie labai gerai tarp savęs gyvena; bernas nuolaidus, tylus ir klausantis šeimininko; pareina bernas vakare iš lauko, labai nusidirbęs; šeimininkas, visai nenorėdamas berno kankinti, gražiuoju prašo: paklok gyvuliams, parnešk žolės ir t. t. Šeimininkui atrodo, kad jis nieko bloga nedaro, o bernas, jausdamas sunkumą, visai teisingai padarytų, jei pasakytų: šeimininke, aš nusidirbęs, kojas man skauda, nusiųsk ką kitą, arba pats pavaduok mane. Juo labiau reikia nenusileisti tam, kuris nori didžiuotis ir ant tavo sprando joti, kaip dedasi tarp atskirų žmonių, taip pat ir tarp tautų ir viešpatysčių.

Tautiška idėja – tai pripažinimas kiekvienai tautai visų žmogaus teisių. Jeigu viena tauta esti valdžioje kitos, tai jai turi būti pripažintos visos teisės, išskyrus vyriausybės valdžią, kuri priklauso ne jai, bet viešpataujančiai tautai: jai turi būti pripažinta tikėjimo laisvė, suprantant šitai plačiai, turi būti leistas švietimas savo kalba, žodžio ir spaudos laisvė, urėdystės vietos turi būti duodamos žmonėms, pareinantiems iš tų pačių, mokesčiai, dedami ant vietinių reikalų, turi būti apversti ant tų reikalų pagal nusprendimą pačių žmonių ir t. t., apskritai rūpinimasis savo vietiniais reikalais turi būti atiduotas patiems žmonėms; vyriausybė gi turi duoti pagalbą tada, kada be jos negali būti aprūpintas koks svarbus reikalas. Jeigu dalykai kitaip stovi, tai pati tauta turi rūpintis savo būvio pagerinimu, nes kiti už ją nedirbs ir nesirūpins. Žinoma, toksai žmonių išmanymas ir darbavimasis turi atnešti gausingą vaisių. Tautiška idėja kilo pradžioje šio šimtmečio ir iki šiol jos vaisius jau gausingas; apie tai pakalbėsime vėliau.

Lietuvoje tautiška idėja kilo dar neseniai; atskirų vyrų, mylinčių savo tėvynę, buvo ir seniau, bet plačiau ta idėja pradėjo plisti tik prieš kelerius metus. Dabar tautiška idėja jau šiek tiek prasiplatinusi ir mažas vaisius jau yra: iš aukštesnių mokslinyčių išeina daug tikrai gerų lietuvių, taip pat iš mažesnių ir vidutinių; išeina laikraščiai, išeina knygelių, atsiranda draugystės („Birutė", Amerikos dr.). Žinoma, per taip trumpą laiką ir dėl sunkaus padėjimo ne ką galėjome padaryti, užtai mes dar neužsidirbome vardo „tauta". Tauta vadinasi žmonės, kurie turi vieną tradiciją, vienokius papročius, vienokius dabar reikalus ir kurie dažnai turi vieną kalbą ir supranta savo reikalus ir skirtingumą su kitu. Iš lietuvių retas dar žino, kas jis toks ir kokie jo reikalai ir padėjimas. Lietuviai tai tik prasti žmonės, didžiūnai susilenkinę. Todėl kiekvienas, kuris nori būti tikras lietuvis, turi žinoti, kad be solidarumo su prasčiokais pas mus nieko negali būti. O jeigu taip, tai pirmiausias mūsų reikalas – apšvietimas žmonių, pakėlimas jų tautiškos dvasios. Visų mūsų reikalų nesiimu išrodyti: mes neapšviesti, mes neturtingi: neprekiaujame, neužsiimame amatais, neturime fabrikų, nemokame apdirbti lauko; mūsų šalis neištirta nei ekonomiškai, nei istoriškai ir t. t. Jeigu tokia mūsų padėtis, tai ir reikalų begalė. Kadangi jų visų negalime sutvarkyti, tai aš nurodysiu tik tuos, kurie, mano nuomone, pirmiausi. Reikia užlaikyti žmonėms gerą laikraštį, išleisti kuo daugiau kny-

gelių pasiskaitymui, knygelių mokymuisi; būtų gerai turėti atskirą laikraštį apsišvietusiems lietuviams. Reikia, kad vyrai, pabaigę mokslus, grįžtų į savo šalį, o ne ieškotų didelių uždarbių svetimuose kraštuose.

Aukščiau aš parodžiau, kad skaičius lietuvių, kaip žmonių, nemažėja, jie neišmiršta iš šio pasaulio, bet skaičius jų kaip lietuvių, t. y. skaičius lietuviškos tautos mažinasi, kadangi daugelis iš mūsų pavirsta į lenkus, vokiečius, kai kas ir į gudus; priežastys šito atsitikimo socialinės, o jų išnaikinimas priklauso nuo mūsų pačių; toliau aš ten kalbėjau apie tautišką idėją, taip sakant, teoretiškai: atitrauktu samprotavimu aš parodžiau, kad tautiška idėja – tai progreso idėja, kad ji turi kilti pas žmones, kuriems lemta ne išmirti, bet eiti pirmyn, ir kad ji yra naikintoja daugelio pavojingų žmonių gyvenimui priežasčių. Dabar aš tą patį noriu patvirtinti pavyzdžiais iš kai kurių tautų gyvenimo. Žinoma, pati idėja neatneš gero, jeigu žmonės nesistengs jos įgyvendinti; be to, visada atsiranda nemažai naujos idėjos priešų, kurie rūpinasi ją išnaikinti, bet to negali padaryti, nes idėjos, kaip kalba p. Brande'as, nei kulka neperšausi, nei kalaviju neperdursi ir, kilus kokiai idėjai vienoje šalyje, jei valdžia kitos ir apstatytų rubežius kareiviais, visgi toji idėja lyg oru perlėks į tą šalį ir išsiplatins. Idėjos priešai gali sutrukdyti jos įsigyvenimą, todėl, kad greičiau apturėtum gerą vaisių, reikia padėti daug darbo ir aukų, reikia nuolat kovoti. Bet pažiūrėkime faktus, kurie mums patvirtins ir išaiškins visa tai, kas aukščiau buvo kalbėta. Čekai mūšyje ant Baltojo kalno 1612 m. buvo pergalėti ciesoriaus Ferdinando II, kuris už pakeltą maištą atėmė iš jų visas teises ir laisvę; nuo to laiko čekai beveik per du šimtus metų gyveno apačioje ir niekuo nerodė savo gyvybės. Gale XVIII amžiaus jų priešai rengėsi jiems užgiedoti amžiną atilsį. Bet štai Prancūzijoje kilo didysis sumišimas (1789 m.), kuris visam pasauliui apskelbė laisvę, lygybę ir brolybę tarp žmonių; gražių idėjų gaivinantis vėjelis papūtė iš ten į visą Europą ir tautos viena po kitos pradėjo blaivytis ir kilti iš miego. Tada prasidėjo ir čekų krutėjimas. Su kokiu įrankiu čekai vedė kovą, norėdami išreikalauti savo teises ir pagerinti savo būvį? Jų įrankis buvo apšvaista; bet iki 1830 m. čekų rašliava buvo dar visai menka, tik ką dar užgimusi. Tiesa, ir tada jau buvo atskiri žinomi vyrai, kaip Kollaras, Dobrovskis, Jungmanas ir kiti, bet jie nesirūpino platinti apšvaistą tarp žmonių ir nelaikė šito darbo reikalingu, o kas mėgino šituo užsiimti, tą

visuomenė išjuokdavo, kai kurie gi iš tų vyrų, kaip antai Dobrovskis, net manė, kad čekams lemta išmirti. Tuo tarpu atrado kai kuriuos senus raštus, kaip rankraštį „Kraledvorska"; šitas atsitikimas vedė prie tautiškos dvasios pakėlimo, nes tie raštai priminė čekams jų gražią praeitį. Guvesnė srovė jų rašliavoje atsirado tik po 1830 m.; tų metų vasario sumišimas davė smagumo ir energijos kitoms tautoms, iš naujo pakėlė tas idėjas ir viltis, kurias buvo priėmę dar nedaugelis žmonių ir kurios gyveno atmosferoje nuo 1789 m. Nuo to laiko čekai galutinai išsirinko savo siekį; jų siekis buvo išsilaisvinimas iš galybės priešų; kad dėl šito jie išsirinko savo ilgą, bet vienintelį tikrą kelią: parengti tautą ateinančioms politinėms permainoms, platinant tarp žmonių apšvaistą. Ant šitos dirvos visi apšviestūnai dirbo išvien ir kiekvienas stengėsi savo kasdieniniame gyvenime būti tikrai geru pavyzdžiu. Visus vienijo viena idėja, viena meilė tėvynei, dėl kurios niekas nesigailėjo aukų. Tačiau darbininkų dar nebuvo per daug, nes mažai buvo apšviestų tikrų čekų; daugiausia darbininkų tada buvo tarp kunigų, jie kalbino žmones prie mokslo, dalino už dyką atsakančio turinio knygeles, rūpinosi pakelti tautiškus jausmus, o kai kurie iš jų, kaip kunigas Šmidingeris, atidavė visą savo turtą mokslinyčioms. Po katalikiško tikėjimo priedanga kunigai „Laikraštyje dėl kunigijos" išvedžiojo, kaip nenaudinga apleistą čekišką kalbą ir net tikėjimo mokslą išguldinėti mokslinyčiose vokiškai. Tikrai gali sakyti, kad jei ne kunigai, tai tautiška idėja nebūtų taip greitai išplitusi tarp čekų. Sykiu su kunigais dirbo mokytojai, ypač kaimo mokslinyčia; šitie taip pat nesigailėjo turto ir ilgą laiką užlaikė laikraštį „Jaunumės draugas".

1831 metais čekai uždėjo „Maticą", kuri spausdino pusėtinas knygeles, tarp kitų atspausdino ir tokį svarbų raštą kaip Jungmano žodynas, kuriam turėjo išleisti nemažai pinigų; ji turėjo savo laikraštį, kuris vadinosi „Laikraštis čekų muziejaus". Buvo ir daugiau laikraščių, kurių rėdytojai buvo gerai pažinę laiko dvasią ir savo pareigas; žinomiausi iš tų laikraščių tai „Bitė" ir „Kvietkos"; rėdytojas pirmojo, Čelakovskis, labiausiai rūpinosi išdirbti kalbą, o antrasis laikraštis, mokėdamas šiek tiek už originalius raštus (nors tiek, kad užtekdavo popieriui ir rašalui, kaip tada sakė) tuomet paragindavo rašytojus užsiimti tokiais darbais. Atsirado ir šiaip daug beletristinių raštų, kaip antai Čelakovskio, Tilaus ir kitų, taip pat ir mokslinių, ypač kalbos dalykuose: Jungmano, Dobrovskio ir kitų. Kalbos tyrinėjimai buvo labai reikalingi,

nes čekų kalba buvo visai neapdirbta ir tik ačiū tiems darbininkams. Čekai 1842 m. galėjo susitaikyti įvesti vienokį [valstybės raštą]. Sykiu su laikraščiais nemažą įtaką viduriniam luomui darė visokios draugystės, kaip antai „Draugystė amatininkų", kurios nariai susieidami pasikalbėdavo ne tiktai apie savo amatininkų reikalus, bet ir apie kitokius; arba „Miesčionių beseda", kurios šūkis buvo „lygybė ir vienybė". Prie platinimo apšvietimo ir tautiškos idėjos labai daug prisidėjo studentai, kurie ir mokydamiesi, ir sugrįžę namo iš mokslų rūpinosi uždegti širdyse gentainių meilę tėvynei, kokia ir patys dega. 1846 metais čekai pradėjo mąstyti net apie sukūrimą savo teatro, bet politiniai atsitikimai atitraukė jų mintis ir spėkas prie kitų darbų, taigi teatrą jie įstengė pasistatyti tik kur kas vėliau.

Toks švietėjų darbštumas visuomenėje praplatino apšvaistą, parengė čekus permainoms, ir kada 1848 m. kilo visos tautos, gyvenančios po Austrijos valdžia, sumišimas, pakėlė balsą, reikalaudamos savo teisių, čekai dirbo jau išmintingai ir suprantančiai savo reikalus. Sumišimo laiku viešpatavo laisvė ir čekai, naudodamiesi tuo, kad cenzūra išnaikinta ir galima laisviau gvildenti tą klausimą, aiškino žmonėms tuometinius reikalus apskritai kiekvienos tautos, ypač savo. Šioje srityje daugiausia padarė laikraštis „Tautiškos naujienos", kurio redytojas buvo Karolis Havličekas, taip pat laikraščiai: „Naujienos slovėnų liepos", išleidžiamas draugystės to paties vardo, „Vakarinis laikraštis" ir kiti. Čekai tada reikalavo savo vyriausybės pripažinimo, lygių teisių čekiškai kalbai su vokiška, savo seimo, spaudos laisvės, baudžiavos išnaikinimo, žmonių būvio pagerinimo ir t. t. Maišto metu ciesorius davė konstituciją, bet politiniuose dalykuose greitai stojo atmaina. Maištas su maskolių pagalba buvo nutildytas, vyriausybė atėmė konstituciją ir visas teises, kokias buvo davusi tautoms; negalėjo tik atimti to, kas buvo duota ūkininkams, kurie privertė vyriausybę išnaikinti baudžiavą ir duoti jiems žemės; į šias teises valdžia nesikėsino kelti rankos, nes jautė, kad jų gynybai pasitelktų didelė minia. Taigi stojo centralizacija ir visokie prispaudimai; tuo metu išmirė ir žinomi čekų darbininkai: Kollaras, Čelakovskis ir kun. Šmidingeris 1852 m., Havličekas 1855 m., tuojau kai tik išleido iš kalėjimo, kur jis ilgai sėdėjo už savo darbštumą dėl tautos gero. Tilus 1856 m. Tačiau tauta jau taip buvo sustiprėjusi, kad tie blogi ir nelaimingi atsitikimai nors sutrukdė jos žengimą pirmyn, bet nesustabdė.

Austrijos padonai, spaudžiami valdžios, nekentė jos, ir nors mokėjo mokesčius ir ėjo į kariuomenę, bet ne taip elgėsi, kaip tai priklauso tikriems valstijos sąnariams. Todėl Austrija, kariaudama 1859 m. su prancūzais Italijoje, pralaimėjo ir neteko vienos provincijos. Šitai nušvietė akis vyriausybei ir ji suprato, kad tokiais neteisingais apsiėjimais nieko gero sau nepadarys. Kitais metais (1860) ciesorius davė konstituciją, pagal kurią visa Austrija padalinta į dvi dalis, Transleitaniją ir Cisleitaniją, ir čekai sujungti su vokiečiais; pagal konstituciją buvo įvesti vietiniai seimai ir valstijos seimas. Čekams, žinoma, nepatiko tas jų sujungimas su vokiečiais, nes balsuojant seime vokiečiai, kurių partija buvo stipresnė, visada galėjo gauti viršų: kai kurie kalbino nesiųsti pasiuntinių į valstijos seimą ir tuo būdu išreikšti savo protestą, bet daugumas nesutiko su tuo, ir teisingai; jeigu jie būtų nesiuntę, tai už juos būtų atlikę vokiečiai arba čekų šlėkta, kuri visai neprisidėjo prie tautos kilimo. Bet čekų pasiuntiniams sunku buvo vesti kovą seime: priešsėdis dažnai neleisdavo jiems kalbėti, tuo tarpu vokiečiai galėjo kalbėti ką norėjo. Savo vietiniame seime jiems taip pat buvo sunku kariauti su vokiečiais, kurių buvo daugiau, ir tik 1863 m. jie išreikalavo savo kalbai lygias teises su vokiška. Tuo pačiu laiku jie, baisiai įpykę dėl neteisingo apsiėjimo valstijos seime, susitarė nesiųsti daugiau pasiuntinių į tą seimą.

Kaip žinote, 1866 metais Austrija vedė kovą su Rusija; Austrijos priešai, užėmę Prahą, davė proklamaciją, kurioje žadėjo čekams visokias gėrybes ir visokių teisių pripažinimą, jeigu tik eis prieš Austriją. Bet čekai buvo jau politiškai gana suaugusi tauta, jie gerai žinojo savo padėtį ir reikalus, suprato priešų norus ir nepasidavė toms vilionėms. Jie nusiuntė deputatus pas savo ciesorių, išreikšdami jam savo pasigailėjimą ir tikrą padonystę. Ciesorius išsiuntė pas juos manifestą, užkviesdamas juos į valstijos seimą. Čekai, atsakydami į tą ciesoriaus manifestą, išsakė jam savo reikalavimus ir sakėsi negalį sutikti užimti vietas seime, jeigu tie jų reikalavimai nebus įgyvendinti. Toks atsakymas nepatiko ciesoriui, jis liepė rinkti kitą vietinį seimą ir pasirūpino, kad naujame seime būtų dauguma vokiečių. Dėl to čekai keliolika metų neturėjo savo pasiuntinių valstijos seime; 1871 m. valdžia dar sykį net papirkimais mėgino juos pritraukti, bet čekai nepasidavė tam bjauriam darbui ir iš vieno šaukdami *ne dajme se* laikėsi iš tolo nuo tų geradarių. Tiktai nuo 1879 m., kada ministeriu vidinių dalykų

stojo E. Gr. Taaffe'is, kuris prisilaiko politikos, vienijančios visas Austrijos tautas, čekai turi savo pasiuntinius valstijos seime ir jų partija gana stipri. Politinis jų vadovas yra dr. Riegeris. Dabar, kada čekai patys gali rūpintis savo politine padėtimi, negalime abejoti geresne jų ateitimi, ypač kadangi jie aiškiai supranta, kad tik švietimas kartu su vidutinio būvio pagerinimu gali jiems leisti pasiekti tą iškilmingą tikslą. Jų rašliava yra viena iš turtingiausių populiariaisiais raštais.

Tai vienas pavyzdys, o tokių pavyzdžių nemažai. Latviai sukilo iš miego prieš maždaug 25 metus, o dabar, kaip rodo skaičiai einančių į kariuomenę ir kaip ne sykį atsišaukė maskoliški laikraščiai, beveik visi moka rašyti ir skaityti. Jie turi septynis laikraščius, kurie daugiausia išsiplatinę tarp prastų žmonių; iš tų laikraščių „Baltijos Vestnesis" ir „Deenas Lapa" išeina kas dieną, vienas išeina kartą per mėnesį („Austrums"); kiti jų laikraščiai vadinasi: „Bals", geriausias laikraštis iš savaitinių, „Latweets", „Mshjas weesis" ir „Latweeschu Awises". Estai, kaip buvo rašyta „Šviesoje", turi 15 laikraščių, kurie taip pat išsiplatins tarp prastų žmonių; kartu su laikraščiais, žinoma, ir pas juos, ir pas latvius kas metai išeina šiaip daug knygelių. Pagal tai gali maždaug spręsti ir apie jų tikslų ir medžiagišką būvį, nes žmogus, kuris geriau nueina į karčemą nekaip skaito knygelę, nė nepirks jos; ir kad nusipirkti laikraštį arba knygelę reikia turėti atliekamą skatiką. Airiai, nuo seniai spaudžiami ir eksploatuojami anglų, tiktai baisia kova išreikalavo savo teisių, o ir dabar kovoja už pavaldystę; pradžioje šio šimtmečio tik kai kurie kalbėjo savo kalba, visuomenė buvo priėmusi anglišką kalbą, dabar gi jau šimtais tūkstančių skaičiuoja tuos, kurie kalba saviškai. Ar seniai pakilo slovėniškos tautos, gyvenančios Balkanų pusiasalyje, o dabar kai kurios iš jų jau atskiros viešpatystės. Ne tiktai Europoje, bet ir kitose pasaulio dalyse tautiška idėja daro savo; taip antai Suvienytos Amerikos Valstijos, rodos, kosmopolitiška viešpatystė, bet iš tiesų kitaip dedasi, pavyzdžiui, gyventojai angliškos rasės, kurių ten daugiausia, norėjo įvesti įstatymus, susiaurinančius teises kitų tautų (neleidžiančius užimti urėdiškas vietas ir t. t.), bet jiems pasipriešino vokiečiai, kurių skaičius mažesnis už anglų, bet didesnis už skaičių kiekvienos kitos tautos, taip pat ir kiti, ir tik tas stiprus pasipriešinimas neleido įvesti tų neteisingų įstatymų ir dabar įstatymuose ten viešpatauja lygybė.

Parodyti pavyzdžiai nereikalauja paaiškinimų. Man laimingas ir geras žmonių būvis yra brangiausias ir svarbiausias dalykas; jeigu aš žinočiau, kad tą siekį lietuviai galės greičiau pasiekti, pavirtę į lenkus, maskolius ar vokiečius, negu likę lietuviais, tai nė piršto nekelčiau sulaikyti lietuvius kaip tautą, bet stengčiausi padėti jiems pavirsti į lenkus ar į ką kitą; tačiau istorija rodo visai ką kita: stipresnė tauta per šimtus metų stengiasi išnaikinti silpnesnę ir prispaudimais, ir papirkimais, ir gerumu, bet nieko negali padaryti; rezultatas gi tokio žmonių gyvenimo tai tamsybė, vergystė, vargingas gyvenimas, doros nupuolimas, žvėriški instinktai ir t. t.; priešingai, kai tik tauta pakyla, pradeda nepasiduoti savo vargintojams, pradeda rūpintis savo teisėmis ir reikalais, žiūrėk, per kokius 25 metus padaro žymų žingsnį pirmyn. Turint tokius faktus prieš akis, nesunku nuspręsti, kaip reikia elgtis. Aš neabejoju, kad kiekvienas lietuvis, kuriam rūpi ne vien tik savo delmonas, rūpinsis lietuviškais reikalais, nes kitos tautos pačios savo reikalais rūpinasi ir todėl turi savo darbininkų; kosmopolitams gi, kurie norėtų šį tą gero daryti dėl žmonijos, nėra dar dabar vietos, nes volapiukas dar nepriimtas ir apie jį gali šnekėti tik juokaudamas, ir nėra nė dviejų tautų, kurių visi reikalai būtų vienodi!

Negana to, kitų tautų kilimo istorija pamoko mus dar ir kitų dalykų. Tautos, pakilusios vėliau ir iš paskos kitų einančios lavinimosi keliu, turi geresnę padėtį nei pirmiau einančios, iš tos pusės, kad gali naudotis tuo, kas gero padaryta pirmesnių ir gali išvengti tų nelaimingų nutikimų, kokius turėjo iškęsti pirmesnės tik dėl to, kad neturėjo pavyzdžių ir pamokymų ir pačios turėjo viską išrasti ir padaryti. Tautų lavinimo įstatai yra visur vienodi, todėl tautos vadovai turi susipažinti ir sulyginti kultūros istoriją ir negali ignoruoti to, kokiu būdu lavinosi kitos tautos, kurios stovi ant kur kas aukštesnio laipto už mus. Didelę klaidą padarytume, jeigu mes, pavyzdžiui, sulyginę dabartinę Anglijos padėtį su Lietuvos padėtimi, užsimanytume įvesti pas mus viską, kas yra bent geresnio, arba dar, nepasitenkinę tuo, norėtume įvesti kai kurias permainas, kokias duoda kai kurios teorijos. Mes, turėdami prieš akis išmintus kelius ir matydami, kokias klaidas ir apsirikimus darė už mus pirmesni, galime išvengti to ir sutrumpinti lavinimosi laiką, bet nuo žemiausio laipto iššokti iškart ant aukščiausio neišmoksime: jei atskiri vyrai supranta ir turi savo galvoje aukščiausias savo

laiko idėjas, tai dar nerodo, kad jų būdas būtų taip išsilavinęs, kad jie galėtų gyvenime visados elgtis pagal tas aukštas pažiūras, o ką jau šnekėti apie visą tautą. Geistina būtų turėti geriausius užvedimus, kokie yra kitose tautose, bet ilgai reikia dirbti ir laukti, iki galėsi tą patirti; daugybė viešpatysčių įtaisė pas save parlamentą, bet retai kur jis taip, kaip priklauso, funkcionuoja; iki tauta politiškai neužaugusi, tūlas ministeris norėdamas prisirenka į parlamentą sau patinkančius žmones. (Tiktai, skaitytojau, nemanyk, kad šitokį rėdą aš laikau blogesniu už tą, koks pirma buvo.) Geistina būtų, kad kuo daugiau žmonių būtų medžiagiškai gerai aprūpinti ir kad nebūtų proletariato; čia daug gali padėti valdymas žemės ir kitų darbo įrankių draugystėmis; žemesniuose kultūros lygmenyse taip visur buvo, bet vėliau tokio valdymo vietą užėmė individualistiškas valdymas. Valdymas draugystėmis dar yra tūlose Maskolijos vietose ir, kaip tyrinėjimai parodo, jis nekenkia progresyviam žemės apdirbimui; užtat ten, kur jis yra, nesunku jį užlaikyti, išleidžiant atsakančius įstatymus. Bet kur individualistiškas valdymas jau įsikerėjęs, kaip pas mus, kur žmonės atprato nuo valdymo draugystėmis, ten negreitai galės jis sugrįžti. Daug yra tokių geistinų ir reikalingų dalykų, kokių pas mus dar nėra, bet ne visi jie pas mus išpildomi, už tai reikia saugotis nemėtyti dykai jėgų tiems neišpildomiems darbams, nes užsiėmę tokiais darbais, mes dalį savo jėgų, ir taip silpnų, atitrauksime nuo to, ką galėtume padaryti dirbdami visi sykiu. Tokiu būdu ir to nepadarysime kaip reikia. Negana to, apsirikimų niekas negali visai išvengti ir mes taip pat ne sykį apsiriksime ir ne vieną klaidą padarysime, bet turime saugotis daryti bent, taip sakant, matomas klaidas ir apsirikimus, t. y. tokias, kurių nepadarytume, jei gerai nuspręstume savo reikalus ir jėgas. Dabar dar tik pradžia mūsų darbo, todėl mažai tarp mūsų tokių, kurie turėtų tikrą siekį ir tvirtą kelią, bet meilė tėvynei, ta pati idėja ir vienodi reikalai vienija mus. Negali abejoti, kad, jeigu mes nemiegosime, bet rūpinsimės apie save, aiškinsime vieni kitiems savo pažiūras, tai veikiai išsiaiškinsime savo reikalus, o juos išsiaiškinę susitarsime ir apie tai, kaip nutildyti tą ar kitą reikalą.

Įrėdnė — nuostata
Įtekmė — įtaka
Sądarbystė — bendras darbas

Pasivedimo rėdyklė – elgesio taisyklė
Gadynė – laikai
Ciesorius – valdovas
Maskoliai – rusai, Maskolija – Rusija
Rubežiai – sienos, ribos
Urėdystė – valstybinės pareigos
Mokslinyčia – mokslo įstaiga
Padėjimas – padėtis
Atitrauktas – abstraktus
Apšvaista – švietimas
Išguldinėti – dėstyti
Rėdytojas – steigėjas, redaktorius
Spėkos – jėgos
Padonai – valdiniai
Priešsėdis – pirmininkaujantis asmuo
Ne dajme se – čekiškai „nepasiduosim"
Medžiagiškas – materialinis
Volapiukas – 1880 m. J. Šlėgerio (Vokietija) sukurta kalba, kuri remiasi dirbtiniais žodžiais (esperanto, ido, interlingva pagrįstos natūralių kalbų leksika).

Prisiekusiųjų teismas

Liūtas

„Ūkininkas", 1891,
Nr. 8, p. 362-368,
Nr. 9, p. 412-416.

1883 metais beveik visoje maskoliškoje Lietuvoje, išskyrus Suvalkų rėdybą, įtaisė prisiekusiųjų teismą. Kaip veikia šitas teismas Lietuvoje, gerai ar blogai, aš nežinau ir apie tai nekalbėsiu; bet mums pridera gerai susipažinti su šiuo teismu: kas tai per teismas, ar geresnis jis už kitokius teismus, jei geresnis, tai kodėl ir t. t. Prisiekusiųjų teismas, kaip visoje Europoje, išskyrus Angliją, taip ir pas mus teisia tik didesnius žmonių nusidėjimus, mažesnius gi nusidėjimus ir bylas (provas) apie turtus teisia paprasti teismai, kurie susideda iš teisėjų, vyriausybės paskirtų toms vietoms* ir nuolat užsiimančių tik tuo darbu; Anglijoje ir civilines bylas sprendžia prisiekusieji. Aš iš pradžių aprašysiu prisiekusiųjų teismą, koks yra Maskolijoje ir Lietuvoje.

Prisiekusiųjų teismas susideda iš mokytų teisėjų (teisdarių), kuriuos paskiria toms vietoms vyriausybė, ir iš teisėjų — prisiekusiųjų; tikrųjų teisėjų bylai turi būti ne mažiau kaip trys, tarp jų vienas priešsėdis (prezesas), o prisiekusiųjų turi būti dvylika, ne mažiau ir ne daugiau. Kas per teisėjai tie prisiekdintieji? Prisiekdintuosius renka iš paprastų gyventojų, mokančių maskoliškai ir atitinkančių kitus įstatų reikalavimus, kaip antai: nenubaustų per teismą, turinčių tiek ir tiek turto ir t. t.; neilgindamas savo rašto, aš čia plačiai

* Toliau bylas apie nusikaltimus aš vadinsiu iš lotyniško kriminalinėmis, tokį teismą — kriminaliniu ir įstatus apie bausmes ir nusikaltimus — kriminaliniais; o bylas, taip pat įstatus ir teismą apie turtus vadinsiu iš lotyniško civiliniais; tie žodžiai priimti moksle ir lietuviškoje kalboje tinka.

nekalbėsiu, kokie žmonės gali būti prisiekdintieji ir kas juos renka; tam yra tam tikri įstatai. Pasakysiu tik, kad kiekviename paviete yra tam tikra komisija iš urėdninkų, kuri surašo visus pavieto gyventojus, turinčius teisę būti prisiekdintaisiais, paskiria po kelias dešimtis kiekvieną mėnesį, kurį paskirtieji turės stoti teisman provoti; be to, šešis dar paskiria iš to miesto (pilies), kuriame teismas provoja, kad būtų iš ko papildyti prisiekdintųjų skaičių, jeigu pasirodytų, kad anųjų neužtenka. Tokius du sąrašus, t. y. visų, galinčių būti prisiekdintaisiais, ir kiekvienam mėnesiui, komisija daro kasmet. Tris savaites (nedėlias) prieš tai, kai bus teismas, teismo prezesas siunčia trisdešimčiai iš tų, kuriems išpuola tą mėnesį stoti į teismą, pašaukimus ir taip pat trims iš to miesto, reikalingiems dėl papildymo; prieš sesiją peržiūri, ar visi stojo ir ar visi gali sėsti į sesiją; jeigu pasirodo, kad yra kokios priežastys, neleidžiančios kuriam būti tą kartą prisiekdintuoju, pavyzdžiui, giminystė su teisiamuoju, tai tuos paleidžia namo; jeigu iš 30 pasilieka mažiau kaip 24, tai papildo; paskui prokuratorius ir teisiamasis, arba jo gynėjas, turi teisę, neaiškindami priežasčių, pašalinti po tris žmones; jeigu teisiamųjų daug, tai jie visi sykiu gali pašalinti tik tris. Iš likusiųjų 18 prezesas liosais išrenka 14, iš kurių 12 pirmųjų turi sudaryti provą, o du turi sėdėti teisme ir klausyti provą, kad būtų iš ko papildyti prisiekusiųjų skaičių, jeigu kuris iš tų dvylikos provos laiku staiga apsirgtų arba numirtų. Po to galutinai išrinktus dėl nusprendimo bylos prisaikdina ir jie sėda į suolą klausyti bylos; iš savo tarpo išrenka dar vyresnįjį, kuris veda tarp jų parėdą, kada jie nueina į atskirą kambarį tartis.

Kaipgi pasidalina darbas tarp tikrųjų teisėjų ir prisiekdintųjų? Tikrieji teisėjai, ypač priešsėdis, veda visą parėdą ir tyrinėja bylą; klausinėja liudininkus, skaito reikalingus protokolus ir t. t.; tyrinėti provą jiems padeda prokuratorius ir gynėjas; tyrinėti gali ir prisiekdintieji, bet jie mažai prie to prisideda, pirma, dėl to, kad jie nežino, kas yra popieriuose, t. y. nežino tos bylos, antra, dėl to, kad anie pirmiau jų išnagrinėja bylą; galiausiai priešsėdis duoda jiems tam tikrus nurodymus, kas per nusidėjimas, kuriuo kaltina teisiamąjį, t. y. iš ko susideda tas nusidėjimas pagal kriminalinį įstatą; taip antai: yra paprasta vagystė; yra vagystė trečią, ketvirtą kartą, yra vagystė nakčia, yra vagystė su išplėšimu iš po užrakto ir t. t.; kiekviena iš jų skiriasi nuo kitų ir už kiekvieną kitokia bausmė; prisiekdintieji turi aiškiai žinoti, ką turi padaryti pagal įstatą žmogus, kad jis galėtų būti apkaltintas ta ar kita

vagyste; šitai jiems turi prezesas išaiškinti, kad jie peržiūrėję tai, ką padarė teisiamasis, matytų, ar toks jo darbas, kokiu jį kaltina prokuratorius; priešsėdis jiems paaiškina, kaip galima žiūrėti į tą ar kitą išrodymą: pavyzdžiui, teisiamasis aiškiai meluoja, bet aiškių įrodymų prieš jį nėra; priešsėdis turi priminti prisiekdintiesiems, kad žmogus, ir tikrai nekaltas, papuolęs netyčia į bėdą, dažnai nežino, kaip jam geriau teisintis ir pradeda meluoti, ir t. t. Išklausę bylą prisiekdintieji eina į atskirą kambarį, kur pasitarę išneša nuosprendį; jų reikalas — tik atsakyti į klausimą, kaltas ar nekaltas teisiamasis tuo nusidėjimu, kuriuo jį kaltina. Jeigu jie atsako „nekaltas", tai tuo byla ir pasibaigia, o jeigu atsako „kaltas", tai tada tikrieji teisėjai paskiria bausmę pagal kodeksą; bet jeigu, pagal nuomonę tikrųjų teisėjų, prisiekdintieji pripažino kaltu žmogų visai nekaltą, tai jie nusprendžia dar kartą jį teisti su kitais prisiekdintaisiais. Prisiekdintieji neaiškina, dėl ko taip ar kitaip nusprendžia, nes sunku reikalauti iš nemokytų žmonių, kokie dažniausiai esti prisiekdintieji, kad jie galėtų gerai išaiškinti savo apsisprendimo priežastis; jie sprendžia pagal savo sąžinę, pasiremdami tik tais įrodymais, kuriuos girdėjo teisme; prisiekdintieji, pripažindami žmogų kaltu, gali pripažinti jį vertu palengvinimo, ir tada teismas turi mažiausiai vienu laipsniu pamažinti bausmę; jeigu pusė prisiekdintųjų sako „kaltas" ir pusė „nekaltas", tai jie turi pripažinti žmogų nekaltu. Prisiekdintiesiems uždrausta pasakoti, kas iš jų kokį balsą davė, t. y. kas balsavo už teisiamąjį ir kas prieš, dėl to, kad jie nesibijotų atkeršijimo iš teisiamojo ir jo giminių ir spręstų pagal teisybę ir sąžinę; už peržengimą šito uždraudimo padėta striuopa nuo 10 iki 100 rublių.

Toks tai, trumpai kalbant, prisiekusiųjų teismas.

Kai kurie žmonės ir rašytojai išranda, kad prisiekusiųjų teismas negeras ir neteisingas; svarbiausias jų išvedžiojimas prieš šitą teismą yra tai, kad čia teisia nemokyti žmonės, kurie ir atsakymo jokio niekam neduoda už tai, kaip teisia. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tie užpuldinėjimai teisingi; rodosi, kad mokyti žmonės, kokie yra tikrieji teisėjai, gali geriau suprasti provą ir teisingiau ją spręsti negu nemokyti prisiekdintieji; kai kurių provų, atrodo, šitie suvis negali suprasti ir spręsti, kaip antai esti provos apie pasisavinimus turto per bankininkus, kasininkus ir t. t. arba apie išmislias žmogžudystes ir t. t.

Tačiau iš tiesų dalykas stovi visai ne taip, kaip rodosi. Bylose (provose) apie nusikaltimus teismo darbas dvejopas: pirma, reikia surinkti nusikaltimo įro-

dymus, antra, pagal surinktus įrodymus nuspręsti, kaltas ar ne teisiamasis. Pirmas darbas, t. y. įrodymų surinkimas, yra labai sunkus ir reikalauja daug mokslo, išminties ir supratimo; jo negali tinkamai atlikti kiekvienas sveiko proto žmogus, turintis tam tikrą mokslą; sakykime, rado lauke negyvėlį; kaip ištirti, ar jis numirė, ar tapo nužudytas, ar jis pats nusižudė, ar jį kas kitas nužudė, ir kaip rasti ir įrodyti, kas jį nužudė; tai sunkus ir reikalaujantis išmanymo darbas. Todėl pas mus teisėjais-tyrinėtojais (sliedovateliais) skiria mokytus žmones. Bet teisėjai-tyrinėtojai tik surenka medžiagą, surenka įrodymus, pagal kuriuos žmogų patraukia teisman kaip kaltinamąjį; tais įrodymais visiškai negalima tikėti, nes jie surinkti vieno žmogaus ir be didelio atsargumo, koks yra prisiega liudininkams; kaip žinote, tyrinėtojas klausia liudininkus be prisiegos; surinktus tyrinėtojo įrodymus, pristatytą jo medžiagą reikia dar peržiūrėti, perkratyti iš naujo, ar ji tinka, ar ne. Pažinti, kokie įrodymai geri, kokie ne, kaip juos išmėginti, kad gerai pažintų, kaip paskui juos rinkti ir t. t. – tai vis darbas, reikalaujantis išmanymo. Dėl paaiškinimo aš čia duosiu tokį palyginimą; sakykime, reikia statyti didelius puikius rūmus, su visokiais papuošimais, su aukštais bokštais, su dideliais, visaip išgražintais kambariais ir t. t.; sakykime, visokia medžiaga jau pristatyta, reikia tik pertikrinti, ar ji gera ir reikia padaryti ruožą (parisavoti), kokios formos turi būti rūmai, ir prižiūrėti, kad darbininkai taip darytų, kaip jiems rodysi, patį gi statymo darbą atlieka prasti darbininkai; aišku, kad pirmąjį darbą gali padaryti tiktai inžinierius, o antrąjį geriau už jį padarys darbininkai. Bylą galima lyginti su dideliais rūmais, nes žmogaus dvasios darbai ir nusikaltimai supainioti ir sunkūs suprasti; kad surinktų gerą medžiagą ir t. t., reikia mokytų teisėjų, o kada medžiaga surinkta, tai kiekvienas sveiko proto žmogus gali nuspręsti; tegul, sakykime, išaiškinta, kad negyvėlis užmuštas kuolu, kuris rastas palei jį, kad teisiamasis turėjo jam piktumą, kad jisai užmušimo dieną nebuvo namie, o parėjęs plovė drapanas, kad jisai parėjo nuo ten, kur rastas negyvėlis, kad pas jį rado kitą galą šakos, nuo kurios buvo nukirstas kuolas, kuriuo užmuštas žmogus, ir kad jisai savo išsiteisinimui nurodė vietą, kur tą dieną buvo, bet nė vienas iš parodytų liudininkų nepatvirtino, kad jis ten būtų buvęs; kada yra tokie įrodymai, tai kiekvienas sveiko proto žmogus gali spręsti, kaltas ar nekaltas teisiamasis, taigi šitą antrąjį teismo darbą ir atlieka prisiekdintieji; pirmasis gi, t. y. klausinėti liudininkus, pagauti juos meluojant, pilnai rinkti įrodymus – tai darbas

tikrųjų teisėjų. Tokiu būdu matote, kad šitame teisme žmonės dirba pasidalinę darbą ir kiekvienas paėmęs sau atitinkantį; užtai dabar jau mes galime pasakyti, kad turbūt šitas geresnis už kitus. Ir iš tiesų, prisiekusiųjų teismas yra geriausias iš visų kriminalinių teismų, kokius žmonės iki šio laiko sugalvojo. Kuo gi jis geresnis už tuos teismus, kur teisia vien tik mokyti vyriausybės paskirti teisėjai?

1) Pirmiausia jis geresnis tuo, kad daug žmonių sykiu daro sprendimą, o kur daugiau žmonių sprendžia, ten, apskritai kalbant, teisingiau nusprendžia; užtat visur žmonės labiau tiki teisingumu prisiekusiųjų teismo, nei vyriausybės teisėjų.

2) Teisiamasis lyg pats sau išsirenka teisėjus, nes jis turi teisę kai kuriuos pašalinti nuo teisimo; todėl jis labiau pasitiki savo teisėjų-prisiekusiųjų teisingumu.

3) Dar svarbesnis dalykas, kuris visai atskiria prisiekusiųjų teismą nuo vyriausybės teismo, tai toks: prisiekdintieji sprendžia tik pagal tuos parodymus, kuriuos išgirsta teisme, nes jie kaip žmonės tik trumpam pašaukti teisti ir šiaip nepriklausantys teismui, nėra kanceliarijoje ir neskaito popierių; todėl jie visai nežino, kas yra tyrinėtojo popieriuose, kokius parodymus jisai surinko; tuo tarpu tikrieji teisėjai dar prieš teismą perskaito ir turi perskaityti tyrinėtojo popierius ir, žinoma, pagal jo surinktus parodymus savo galvoje šiaip ar taip nusprendžia apie teisiamąjį; sunku žmogui, beveik negalima atsisakyti tokio nusprendimo. O reikia žinoti, kad žmogui sunkiau pakeisti nuomonę, nei visai naują susidaryti; be to, teisėjai, iš raštų sudarę sau nuomones, jei teisia vieni, be prisiekdintųjų, ne taip įdėmiai klauso, ką pasakoja liudininkai ir t. t., mažiau įdėmiai klauso jie bylos dar ir dėl to, kad pripratę prie nuolatinio provojimo. Tokiu būdu išeina, kad tikrieji teisėjai, jeigu jie teisia be prisiekdintųjų, dažnai teisia pagal tyrinėtojo parodymus. Ar tai negerai? Tai labai negerai. Tyrinėtojo parodymais negalima visiškai tikėti, nes jis dirba vienas ir liudininkus klausia be prisiegos. Tyrinėtojas tik surenka medžiagą ir parodo kelią, kaip tyrinėti bylą; tačiau išdirbti tą kelią, išrinkti tą medžiagą, sudėti ją į krūvą ir pastatyti iš jos rūmus reikia pačiam teismui. Tai štai koks didelis skirtumas tarp prisiekusiųjų ir šiaip teisdarių teismo. Prisiekdintieji nežino bylos, kai sėda į suolą, teisimas jiems naujiena, be to, jie ką tik prisiekę, kad teis teisingai pagal protą ir

sąžinę, užtat jie gerai klauso bylos, su kuria susipažįsta tik teisme; prie jų ir tikrieji teisėjai turi klausyti gerai, nes jie turi vesti bylą, turi tyrinėti, kad išaiškintų ją prisiekdintiesiems. Kas buvo teisme, kada teisia prisiekdintieji ir kada vieni tikrieji teisėjai, tas aiškiai matė šitą skirtumą.

4) Tarp tikrųjų teisėjų jauni, arba mažiau išmanantieji, greitai pasiduoda nuomonei senesnių arba įtakai priešsėdžio, dėl ko išeina, kad bylą nusprendžia vienas arba du žmonės; tuo tarpu prisiekdintųjų daug, jie visi lygūs ir susirinkę tik trumpam, vienas nuo kito nepriklauso, todėl greičiau galima tikėtis, kad kiekvienas iš jų spręs pagal savo nuomonę ir sąžinę.

5) Tikrieji teisėjai daugiausia gyvena ir dirba kanceliarijoje tarp krūvų popierių; prisiekdintieji gi paimti iš žmonių ir geriau už anuos pažįsta žmonių gyvenimą ir pažiūras; tikrieji teisėjai, gerai žinodami kriminalinius įstatus, į nusikaltimą žiūri įstato akimis; tuo tarpu pasitaiko, kad darbas, kuris buvo nusikaltimu, dabar pagal žmonių supratimą ne nusikaltimas, arba kad žmonės šiek tiek kitaip supranta nusikaltimą nei įstatas; o juk galima bausti tik už tai, ką žmogus padarė negera žinodamas, kad tai negera; taigi prisiekdintieji, pažindami žmones, jų pažiūras ir gyvenimą geriau nei tikrieji teisėjai, gali padaryti teisingesnį sprendimą; taip Maskolijoje prisiekdintieji labai dažnai pripažįsta nekaltu teisiamąjį už policiantų pažeidimą. Iš kitos pusės, žmogus su savo kūnu ir dūšia yra neišsemiamas šaltinis visokių atsitikimų ir jausmų, kurių visų įstatai negali įžiūrėti, o kai kurie turi didelę įtaką žmogaus elgesiui ir sumažina jo kaltę; prisiekdintieji, turėdami teisę pripažinti žmogų vertu pasigailėjimo, gali visada sumažinti jam bausmę.

6) Ten, kur prisiekdintieji teisia ir politinius nusikaltimus, t. y. nusikaltimus prieš vyriausybę, ten jų teismas daro daug teisybės ir gero, nes tikrieji teisėjai, kaipo vyriausybės paskiriami į vietas, iš kurių gali būti pašalinti ir netekti duonos, teisia šitas bylas sutinkamai su vyriausybės norais, prisiekdintieji gi nepriklauso nuo vyriausybės, todėl gali teisingiau teisti. Pati vyriausybė, kuri yra teisinga ir nori, kad gyventojai tikėtų teismais, paveda politines bylas prisiekusiųjų teismui; bet vyriausybė, kuri laiko gyventojus prispaudimu ir kuri bijo mažiausio pasipriešinimo ir mažiausio išaiškinimo savo darbų, neduoda šitų bylų prisiekusiųjų teismui. Taip dabar yra Maskolijoje ir pas mus Lietuvoje; todėl dalyke prisiekusiųjų teismas pas mus nedaro jokios naudos.

7) Vyriausybė niekada nespėja pakeisti įstatų sykiu su tuo, kaip keičiasi žmonių pažiūros; o dabar Maskolijoje kriminaliniai įstatai jau nuo seniai tie patys; seniau visi žmonės galvojo, kad išsigelbėti nuo nusikaltėlių galima tik tada, jeigu kriminaliniai įstatai bus aštrūs, jei jie skirs dideles bausmes; dabar gi dauguma žmonių supranta, kad bausmių aštrumas niekuo nepadeda, kad nuo nusikaltėlių galima išsigelbėti pataisius, pirma, žmonių būvį, antra, pačius nusikaltėlius, o tam nereikia aštrių įstatų; trumpai kalbant, dabar žmonėms nepatinka aštrios bausmės; taigi prisiekusiųjų teismas, jeigu mato, kad bausmė per didelė ir neatitinka kaltinamojo kaltės, matydamas, kad jisai žmogus neblogas ir kad tik nelaimė įstūmė jį į nusikaltimą, sakykime, į vagystę, tai pripažįsta jį nekaltu; tokiu būdu nuosprendis esti teisingesnis, nekaip už menką nieką aštriai nubausti žmogų.

8) Galiausiai prisiekusiųjų teismas naudingas ir tuo, kad platina tarp žmonių tiesos ir savo pareigų suvokimą; prisiekdintieji, sėdėdami teisme, daug išgirsta naudingų ir pamokančių dalykų, o parėję namo ir kitiems papasakoja.

Dabar, man rodos, aišku, kad prisiekusiųjų teismas teisingesnis ir geresnis už teismą, kuriame teisia tik vyriausybės paskirti teisėjai; o ten, kur jis teisia už politinius nusikaltimus, jisai yra gynėjas žmonių sąžinės ir laisvės.

Rėdyba — apskritis
Prezesas — pirmininkaujantis asmuo
Urėdninkas — valdininkas
Prova — byla; provoti — teisti
Liosas — balsavimas, burtas
Prokuratorius — prokuroras
Parėdas — tvarka, procesas
Striuopa — bauda
Išmisli (žmogžudystė) — sudėtinga
Prisiega — priesaika
Ruožas — brėžinys
Parisavoti — nubraižyti
Policiantai — policininkai

Apie bausmes

Liūtas

„Ūkininkas", 1891,
Nr. 5, p. 216-221.

Gilioje senovėje, – prieš kelis šimtus metų, – kada mūsų tėvų tėvai, kaip ir kiti Europos gyventojai, buvo dar be jokio apšvietimo ir mokslo, jie galvojo, kaip dabar galvoja dar tūlos šalies laukiniai gyventojai, kad žmogaus nusidėjimas yra tik kaltė prieš tą žmogų, kuriam jis negera padarė, ir kad tik šitas, arba jo giminės, turi už tai atmokėti nusidėjėliui; sakykime, jeigu Petras užmušė Joną, tai tik Jono giminės turėjo atmokėti, atkeršyti Petrui; jokia vyriausybė į tai nesikišo. Ilgus laikus žmonės turėjo tokį supratimą ir pagal jį elgėsi: bet prie tokios tvarkos, žinoma, buvo nuolatiniai karai ir užmušimai: nuskriaustojo giminės, atkeršydami skriaudikui ir jo giminėms, per daug užgaudavo šiuos, dėl to jie turėdavo vėl atmokėti aniems; tokiu būdu šeimynos naikindavo vienos kitas. Dėl tokio pavojaus žmonės susiprato, kad tokia tvarka per daug negera, nes labai mažina svietą. Kada kilo tokia mintis, išsidirbo kitas paprotys, kurio greitai pradėjo laikytis visi: nusidėjimą vis dar laikė kalte tik prieš nuskriaustąjį; bet vietoje keršto reikalavo tik, kad kaltininkas ir jo giminės užmokėtų už nuskriaudimą; taigi jeigu Petras užmuša Joną, tai jis arba jo giminės turėjo tiek ir tiek užmokėti Jono giminėms ir daugiau neturėjo jokio atsakymo.

Žmonės, gyvendami svіete, nemiega, jų protas vis dirba; ką sugalvoja vieni, suteikia kitiems, tėvai perduoda savo žinias vaikams, šitie savo vaikams ir taip toliau; tokiu būdu žmonių išmanymas didinasi ir tobulinasi. Taip pat ir apie šitą dalyką, apie kurį aš čia rašau, ilgainiui žmonių išmanymas persimainė. Svietas sugalvojo, kad nusidėjimas yra kaltė ne tik prieš nuskriaustąjį, bet

ir prieš visus žmones, prieš visą draugiją, kad nusidėjėlis, pavyzdžiui, užmušikas, yra pavojingas ne tik tam, kurį jis jau užmušė, bet ir visiems, visai draugijai, nes gali tikėtis, kad jis ir kitą sykį tą pat padarys, nes jis yra pagedęs žmogus; todėl draugija turi apsirūpinti nuo tokių jų pasielgimų.

Tuo laiku, kada išsidirbo tokios žmonių pažiūros, valstijos tvarka pasidarė gana gera, valstija pasidarė stipri, galinga ir turėjo daug spėkų ir valdžios, ko anksčiau nebuvo, taigi galėjo paimti į savo rankas nusidėjėlių baudimo darbą; nuo to laiko, jeigu žmogus padaro kokį nusidėjimą, tai valstija savo teismuose teisia jį ir uždeda jam bausmę, kurią pati paskui ir išpildo. Ir dabar pas mus, kaip ir visur Europoje, tokia pati tvarka, bet žmonių supratimas apie tai, kas yra bausmė ir koks jos siekis, nuo to laiko, kada stojo tokia tvarka, iki šio laiko labai persimainė. Ilgus laikus į nusidėjėlį visi žiūrėjo kaip į blogiausią žmogų, suvis pavojingą kitiems jo sugyventojams, kurio pagedęs būdas ir sąžinė bei pikta valia — tai didžiausios priežastys jo nusidėjimo, tai yra kad jis padarė tą ar kitą nusidėjimą tiktai per savo piktumą; be to, dar galvojo, kad tas nusidėjėlis negali niekuomet pasitaisyti ir pasidaryti vėl geru žmogum. Jeigu, pagal žmonių supratimą, nusidėjėlis negali pasitaisyti, tai išsigelbėti nuo jo ateity yra tik vienas kelias: reikia jį išskirti visados iš draugijos, t. y. arba nužudyti, arba pasodinti visam gyvenimui į kalėjimą; taip pat vienas tik tas pat kelias yra ir išsigelbėti nuo to, kad kiti nedarytų jokių nusidėjimų, ir dėl šito siekio reikia skirti dideles ir aštrias bausmes, kad kiti bijotų taip pat daryti; aišku, kad tiek kodeksuose, tiek ir teismuose turėjo viešpatauti aštrios ir sunkios bausmės: mirtis buvo skiriama už tūlą ir nedidelį nusidėjimą.

Vienąkart su tokia pažiūra į nusidėjėlį ir bausmių siekiu žmonės ilgai suvis kitaip žiūrėjo į nusidėjimo priežastį, negu mes: galvojo, kad tas kaltas, kas matomai, iš pirmo žvilgsnio, padarė tokį ir tokį nusidėjimą; lygiai taip galvojo, kaip dabar pas mus vaikai; kiekvienas turėjote matyti, kaip vaikas, nusimušęs, sakykime, rankutę į stalą, arba pats muša stalą, arba prašo ko didesnio pamušti, nubausti stalą, tą kaltininką jo skaudėjimo; taip seniau galvojo visi žmonės ir istorija duoda mums daug pavyzdžių teismo ir nubaudimo akmenų, gyvulių ir kitų daiktų už nusidėjimus.

Prie to turiu pridėti, kad tuomet į bausmių kodeksus buvo įtraukta daug nusidėjimų, kurių dabar nėra: bausdavo už raganystes, susinešimus su vel-

niu, peržengimus tikėjimo ir bažnyčios prisakymų, ir už tuos nusidėjimus skirdavo dideles bausmes, dažniausiai mirtį: tik su laiku žmonės suprato, kad tikėjimo dalykai – tai sąžinės dalykai, kurie kitiems nėra pavojingi, tik pačiam kaltininkui: jis ir turi žinotis vienas ar su Dievu ir kunigu, o ne su teisdariais ir Bausmių kodeksu. Reikia pabrėžti, kad Maskolijoje viešpatauja dar senos nuomonės.

Ilgainiui pažiūros į nusidėjėlius taip pat persimainė ir dabar mes, bent apšviesti teisdariai, į nusidėjėlį žiūrime ne kaip į visai pagedusį žmogų, kuris niekados negali tapti geru žmogumi ir kurio piktas būdas ir valia yra nusidėjimo priežastys; ne, dabar mes suprantame, kad nusidėjėlis – tai nelaimingas žmogus, kad išlygos jo gyvenimo ir kiti žmonės įstumia jį į nusidėjimą, tai yra arba negeras auginimas ir mokinimas, arba bloga draugystė, arba kokia nelaimė, arba neturtas, arba visos priežastys sykiu padarė žmogų nusidėjėlį; norint išaiškinti šitos pažiūros teisingumą reikėtų ilgai kalbėti, ko aš negaliu dabar čia padaryti; nurodysiu tik dėl aiškesnio supratimo tokį paveikslą: imkime vagį, kuris gimė tėvams, neturintiems jokio turto, užaugo be jokios priežiūros, be jokio mokslo, kaip valkata; augdamas matė vis blogus, nedorus pavyzdžius, dažniausiai sėbravo su vagimis, niekas jo nemokino jokio darbo, bet nuo mažų dienų jis maitinosi ubagaudamas arba šį tą pasivogdamas. Klausiu skaitytojų, ar mesite į tokį žmogų akmenį, ar sakysite, kad jis pats kaltas, kad yra vagis.

Mes taip pat suprantame, kad nėra žmogaus, kuris negalėtų pasitaisyti; taip mus mokina pirmiausia mūsų krikščioniškas tikėjimas. Turėdami tokius supratimus, mes dabar rūpinamės ne tiek tuo, kaip nubausti nusidėjėlį, kiek, pirma, jį pataisyti, ir antra, pataisyti jo gyvenimą. Dabar tiek vyriausybės, tiek ir patys gyventojai vienkart rūpinasi labiausiai tuo, kaip pataisyti, padaryti geru žmogumi nusidėjėlį, o tuo, kaip pataisyti jo būvį, kad jis galėtų turėti žmogišką butą ir valgį, šiltą drapaną, tiek valstija, tiek ir draugija beveik visai nesirūpina, nekalbant, žinoma, apie laiką, kada nusidėjėlis sėdi kalėjime. Kad patirtų pirmą siekį, tai yra kad pataisytų nusidėjusį žmogų, vyriausybė ir draugija visose Europos ir Amerikos šalyse štai ką daro: 1) kalėjimą randa geriausia bausme dėl nusidėjėlių pataisymo, tiktai kalėjimas turi būti prigulinčiai įtaisytas, kad kalinys rastų ten gerą užlaikymą ir būtų atskirtas nuo blogos kompanijos; sykiu su tuo jis

turi rasti ten gerą pamokinimą, nuolatinį darbą; jei nemokėjo dirbti, tai čia turi išmokti ir taip toliau; tokie gerai įtaisyti kalėjimai yra visose Europos šalyse, išskyrus Maskoliją, kuri neturi dar turto įtaisyti tokius kalėjimus, taip ir pas mus kalėjimai – tai ne mokslinyčia, kuri pataiso savo gyventojus ir duoda jiems gerą mokslą, bet mokslinyčia visokių negerų darbų, iš kurios ir geras žmogus išeina jau pagedęs; 2) vaikams yra įtaisyti tam tikri kalėjimai, skyrium nuo suaugusių nusidėjėlių kalėjimų; jiems yra įtaisytos arba ūkininkiškos kolonijos, arba amatų mokslinyčios, kuriose tokie vaikai atlieka bausmę ir sykiu išmoksta tą ar kitą darbą; 3) draugija dabar negera akimi žiūri į kiekvieną, kuris sėdėjo kalėjime, ir beveik niekas nenori priimti tokio žmogaus pas save į darbą arba į tarnystę; žmogus, išėjęs iš kalėjimo, neturėdamas jokio turto ir negaudamas darbo, yra priverstas vėl vogti, arba kitaip negeru keliu save maitinti. Kad išgelbėtų nusidėjėlius, atlikusius bausmę, iš tokio padėjimo, visose šalyse, ypač dideliuose miestuose, yra dabar draugijos, kurios rūpinasi palaikyti tokius žmones medžiagiškai, duoti jiems pašalpą, suieškoti jiems darbą ir t. t.; 4) norėdami pažadinti kalinius pataisyti savo pasielgimą ir mesti blogus darbus, kalėjimuose prižada jiems anksčiau paleisti ir, kada jie iš tikrųjų parodo savo pasitaisymą, tai juos paleidžia, nors jie dar neatbuvo visos bausmės, paskirtos jiems teismo, tik paleisdami įsako, kad jeigu paleistasis tuojau vėl įpuls į nusidėjimą, tai jį vėl paims į kalėjimą ir laikys dar ilgiau, ką ir išpildo, jeigu tasai nepaklauso; 5) galiausiai keliais paskutiniais metais kai kurios šalyse (Belgija, Prancūzija) įvedė tokį įstatymą, pagal kurį nusidėjėlį, kuriuo pasirodo žmogus nelabai pagedęs, teismas nuteisia, paskiria jam bausmę, bet jos nepildo ir kaltininko nesodina į kalėjimą, bet paleidžia, įsakydami jam, kad kaltė jam bus dovanota, jei jis per tiek ir tiek metų (sakykime, per penkerius metus) nepadarys kokio nusidėjimo, o jeigu padarys, tai turės atlikti bausmę ir už aną kaltę.

Taigi, kartoju, siekis bausmių dabar – tai pataisymas nusidėjėlio; patirti tą siekį, iš vienos pusės, rūpinasi įtaisyti tam tikrus kalėjimus ir kitus užvedimus, iš kitos pusės, suminkštino kodeksuose bausmes: dabar retai už ką skiria mirtį, o kai kur mirtis išbraukta iš kodekso. Tiktai Maskolijos bausmių kodeksas dar labai aštrus, nes jisai dar užsilikęs nuo senų gadynių, kada bausmėmis bailino žmones nuo nusidėjimų.

Maskolijoje ir Lietuvoje (išskyrus Suvalkų rėdybą) yra vadinamasis „pri-

siekdintųjų teismas", kuris teisia didesnius nusidėjimus, kaip antai užmušimą, išplėšimą turto ir t. t.; tame teisme esti dvylika išrinktųjų iš vietinių gyventojų, kurie vadinasi prisiekdintaisiais ir kurie, išklausę bylą (provą), nusprendžia, kaltas ar nekaltas žmogus tuo nusidėjimu, už kurį jį skundžia; jeigu pasako „kaltas", tai tikrieji teisėjai iš kodekso paskiria jam bausmę, o jei pasako „nekaltas", tai tuo byla ir pasibaigia; tam 12-os vyrų nusprendimui nėra apeliacijos; jiems nereikia išguldyti ant popieriaus, dėl ko jie taip ar kitaip nusprendė; užtat dažnai pasitaiko, kad nors teisiamojo kaltė išaiškinta kaip ant delno, tačiau jeigu mato, kad žmogus gana geras, o bausmė jam bus labai didelė, jeigu pripažins jį kaltu, tai ir nusprendžia, kad nekaltas. Atsimenu vieną tokį atsitikimą: teisė sūnų už užmušimą tėvo; buvo išaiškinta, kad tėvas buvo tikras visos šeimynos tironas, kad jis nuolat mušdavo visus šeimynykščius ir tą skundžiamąjį, visokiais būdais kankindavo; bet sūnus vis kentė, tik kartą tokiu savo žvėrišku apsiėjimu tėvas taip užgavo, kad sūnus neišlaikė, turėjo gintis ir įširdęs taip sudavė tėvui, kad tas vietoje liko negyvas. Prisiekdintųjų teismas pripažino sūnų nekaltu.

Prigulinčiai — tinkamai
Pasielgimas — elgesys
Užvedimas — įstaiga
Bailinti — atgrasinti

Apie bendrą žemės valdymą

Liūtas

„Ūkininkas", 1891,
Nr. 6, p. 266-270,
Nr. 7, p. 311-321.

Istorija rodo mums, kad labai senoje gadynėje kiekviena iš dabartinių Europos tautų gyveno bendrijomis, tai yra kuopomis, kurios išvien valdė turtą ir išvien dirbo; žemė, padargai, gyvuliai ir kiti daiktai, žodžiu, viskas buvo turtas visos bendrijos, t. y. Jono, Petro, Juozo, Raulo ir t. t., visų sykiu, o ne taip, kad tie ir tie Petro ir taip toliau; atkartoju, kiekvienas skyrium savo daiktų neturėjo, bet visi daiktai ir kiekvienas priklausė visai bendrijai, taigi Jonas, Petras, Juozas ir t. t. turėjo teisę į kiekvieną daiktą, bet kartu su kitais bendrijos nariais. Dirbo visa bendrija išvien ir paskui dalinosi savo darbo vaisiais; dirbo, kiek kas galėjo, o naudojosi vaisiais, kiek kam reikėjo. Kiekvieną tokią bendriją valdė (rėdė) jos viršininkas. Iš pradžių bendrija buvo tai „giminė", kurios kiekvienas narys pareina nuo to paties prosenio; tokią bendriją-giminę valdė vyriausiasis (seniausiasis) giminaitis. Ilgainiui giminė labai padidėjo, išplatėjo; giminaičiai užmiršo, kad jie kilę iš vieno prosenio ir kad jie giminaičiai; tuomet bendrija susideda jau ne iš giminaičių, bet iš žmonių, arti vienas kito gyvenančių, kaip antai kaimas (sodžius); tokią bendriją valdo arba seniausiasis, arba tas, kurį visi tam paskiria. (Apie priežastis, dėl ko žmonės gyvena bendrijomis, aš čia nekalbėsiu.)

Vėliau, praėjus šimtams metų, žmonės pradeda dalintis turtą; šitai prasideda tada, kada žmonės sugalvoja pasidaryti kokį geresnį daiktą, dėl to jisai yra brangesnis už kitus daiktus; taip, pavyzdžiui, iki tol žuvininkystės arba medžioklės įrankiai visai paprasti ir vienodi, kiekvienas bendras neskiria savo įrankių; bet kada vienas iš bendrų sugalvoja pasidaryti geresnį įrankį, į kurį įdeda daug darbo, tada jau jam negeistina, kad tas įrankis tektų kitam, ir dėl to

jis rūpinasi jį atsiskirti; tokiu būdu tas įrankis darosi jo įrankiu, jis jį laiko savuoju įrankiu. Taip dedasi ir su kitais daiktais; imkime žemę – kol žmogui nereikia daug dirbti, kad gautų užtektinai vaisių savo išlaikymui, kol gana tiktai įmesti grūdą į žemę, ir jis atneša gerą derlių, tuomet nėra jokio skirtumo tarp vieno ir kito žemės ploto; čia ar ten sėsi, vis tiek darbo reikia ir tiek pat naudos turėsi. Bet kuomet žemės našumas, kokį jį iš prigimties turėjo, susimažina, kuomet ji pasidaro liesa, tuomet dėl to, kad javai gerai užderėtų, reikia ją gerai apdirbti, gerai įmėžti; be to, ne visur žemė vienodai apdirbta: vienur ji lieka našesnė, riebesnė, kitur pasidaro liesesnė; tokiu būdu atsiranda jau nevienodi žemės plotai: vieni ar tai iš prigimties, ar per žmogaus prižiūrėjimą geresni už kitus; vertė žemės gabalo, gerai prižiūrėto, labai skiriasi nuo vertės lieso žemės gabalo. Atsiradus tokiam skirtumui, bendrijos narys, kuris turi gerai prižiūrėtą žemės plotą, nenori, kad jis tektų kitiems, o jam liesas plotas. Pirmiausia tokiu geresniu, brangesniu žemės gabalu pasidarė tas, ant kurio stovėjo trobos; paskui daržai, galiausiai ir dirbama žemė laukuose; kada atsirado skirtumas tarp vieno ir kito žemės ploto per tai, kad žmogui prisiėjo daugiau darbo įdėti priežiūrai, tada tuos brangesnius gabalus bendrijos pradėjo dalintis ir kiekvienas narys gautą žemės gabalą visada sau turėjo tą patį; šitas dalinimas taip ėjo: pirmiausia žemė po trobomis (sodybos), paskui daržai, toliau dirbama žemė ir t. t. Bet šitą paskutinę, t. y. dirbamą žemę laukuose iš pradžių ne visam laikui pasidalino, bet dalinosi tik keleriems ar keliolikai metų; praėjus keleriems, vėl dalinosi iš naujo. Kodėl taip darė? Todėl, kad žmonės laikė visą žemę visos bendrijos turtu, o ne kiekvieno atskirai; praėjus keleriems metams, bendrijoje žmonių arba prisidėdavo, arba sumažėdavo, tada reikėjo padaryti naujas dalybas, duoti žemės priaugusiems, arba išdalinti tarp visų likusią žemę iš tų, kurie išmirė bevaikiai arba išėjo iš bendrijos. Bet ir toks valdymo būdas su laiku pasidarė negeras, žmonių padaugėjo ir, pasidalinus žemę šniūrais, kiekvienas gaudavo siaurus šniūrus, kurių negali gerai apdirbti, nes labai naudingas arimas skersai šniūrą čia negalimas dėl šniūro siaurumo; negana to, žmogus, sykiu su kitais gyvendamas ir turėdamas siaurus šniūrus tarp kitų šniūrų, negali kaip nori vesti ūkio, bet turi taip vesti, kaip kiti; galiausiai laike naujų dalinimų žmogus gali netekti savo senojo gerai įžiūrėto šniūro, o gauti kitą liesą; šitie visi negerumai privertė galų gale žmones pasidalinti žemę visam laikui, taip, kad kiekvienas valdytų savo gabalą iš

kartos į kartą. Padalinus dirbamą žemę, dar liko nepadalintos girios, krūmynai ir ganyklos, kurios dar ir po šiai dienai kai kur nepadalintos. Tokiu būdu mes matome, kad pirmiausia žmonės pradėjo turėti kiekvienas atskirai savo drapaną, šarvus, paskui darbo įrankius, toliau trobas, žemę po trobomis (sodybas), toliau daržus ir t. t. Dar vėliau jau nė vieno tėvo vaikai nesugyvena kartu, kartais užaugęs sūnus dar prie tėvo atsidalina, mirus gi tėvui, vaikai beveik visada išsidalina turtą. Vėlesniais laikais, išskyrus anksčiau minėtas priežastis, žmones spyrė dalintis dar valdžia ir įstatymai, nes tie, kurie darė įstatymus, galvojo, kad žmonėms turi būti geriausia gyventi tada, kada jie kiekvienas atskirai valdo žemę, ir todėl išdavė tam tikrus įstatymus.

Dabar Vakarų Europoje, t. y. Vokietijoje, Austrijoje, Prancūzijoje, Anglijoje ir kitose valstybėse, taip pat pas mus kiekvienas žemvaldys, kiekvienas ūkininkas turi atskirai nuo kitų kaimynų savo lauką; nuo senų laikų, kada mūsų proseniai gyveno bendrijomis, yra dar šiokios liekanos: kai kurie kaimai, net ir miesteliai (Naumiestis), turi bendrijines ganyklas, žemės plotą, kuris priklauso visam kaimui ir kuriame visi kaimynai kartu gano savo gyvulius; be to, ten, kur žmonės gyvena kaime (sodžiuje), ne kolonijose viensėdžiais, visi kaimynai kartu gano pūdyme ir nuėmus javus, kituose laukuose. Kiekvienas ūkininkas savo žemę turi visiškoje nuosavybėje: jis gali ją parduoti, užstatyti ir t. t.

Bendrijos yra dar užsilikusios kai kuriose Maskolijos vietose (pas didžiarusius); jos viešpatauja Azijoje, Indijoje (tai į pietryčių šalį nuo mūsų, dar už Kaukazo labai toli) ir Afrikoje (tiesiog į pietus, dar už Romos). Toliau šitame raštelyje aš noriu aprašyti, kaip valdo žemę maskolių bendrijos, ir pakalbėti, naudingas ar ne toks žemės valdymo būdas.

Per ilgus laikus bendrijinis žemės valdymas pereina šias formas:

1) žemė priklauso bendrijai ir apdirba ją kartu visi bendrijos nariai, kurie paskui dalinasi gautais vaisiais, t. y. visi iš vieno užaria, išakėja, pasėja, nupjauna ir t. t., o galiausiai dalinasi javais; čia bendrijai priklauso tiek žemės valdymas, tiek ir naudojimas. Toks bendrijinis žemės valdymas yra dabar Azijoje, Indijoje;

2) žemė priklauso bendrijai, bet naudojasi ja ne visa bendrija kartu, tiktai kiekvienas narys atskiru gabalu, t. y. bendrija pasidalina žemę, kiekvienas jos narys gauna žemės gabalą, kurį apdirba ir iš kurio jisai visą naudą sau ima; žemę bendrija dalinasi iš naujo kas metai, kas dveji, kas keli arba

kas keliolika metų, kaip koks kur paprotys. Šitoks bendrijinio žemės valdymo būdas yra dabar Maskolijoje, apie jį aš ir pakalbėsiu.

Kad mums būtų aiškiau suprasti, paimkime kokį vieną kaimą, kuriame, sakykime, yra dvidešimt ūkininkų ir kuriame yra bendrijinis žemės valdymas, ir pažiūrėkime, kokia ten tvarka.

Kaimas tai bendrija; kaimo žemė — tai bendrijos turtas, t. y. turtas visų dvidešimties kaimynų ir kiekvieno iš jų, bet, jeigu imsime vieną kokį kaimyną, Petrą, tai apie jį mes negalime pasakyti, kad toks ir toks žemės plotas yra jo žemė, jo nuosavybė, nes jisai ir kiekvienas iš tų devyniolikos kaimynų turi teisę į kiekvieną pėdą viso kaimo žemės, vienas gi iš jų skyrium nuo kitų neturi nė piršto pridėti. Tiktai bendrija, t. y. visi 20 ūkininkų, susitarę gali parduoti dalį savo žemės, arba visą ją, vienas gi bendrijos narys nė mažiausio kraštelio negali nei parduoti, nei užstatyti ir t. t., nes tai ne jo vieno, bet kartu ir kitų žemė. Bendrija valdo ir naudojasi savo žeme pagal savitarpio sutartį. Kaip anksčiau minėjau, maskoliškos bendrijos naudojasi žeme pasidalinusios ją; sakykime, atėjo laikas daryti naujas dalybas; susirenka visa bendrija, visi tie 20 kaimynų ir nutaria, į kiek šniūrų reikia padalyti laukus, kiek katras turi gauti šniūrų ir t. t., ir paskui tą nutarimą pildo; galiausiai traukia liosus, katram katras šniūras turi tekti. Reikia pasakyti, kad maskoliškose bendrijose yra įsigyvenęs ypatingas paprotys: bendrija nusprendžia kiekvieną klausimą ne dauguma balsų, bet visuotiniu sutikimu, t. y. klausimas lieka neišspręstas tol, kol visi vienodai nenusprendžia; jeigu bus nors vienas, kuris kitaip kalbės, tai visi stengsis jį perkalbėti, bet jei jiems tai nepasiseks, tada klausimas ir lieka neišspręstas; žinoma, dažniausiai taip esti, kad mažuma nusileidžia ir susitaiko su dauguma.

Trumpai kalbant, maskolių bendrijose dabar dėl žemės yra tokia tvarka:

1) sodybos, t. y. žemė po trobomis ir kiemai visuomet yra rankose to paties ūkininko; nuo jo pereina jo vaikams ir jos neina į dalybas. Nors ūkininkas visada valdo tą pačią sodybą, kurią ir vaikams perduoda, bet visgi ji ne jo turtas, ne jo nuosavybė, bet bendrijos; jeigu ūkininkas numiršta bevaikis arba išsikelia iš bendrijos, tai jo sodyba tenka bendrijai, kuri ją atiduoda kam kitam; pats ūkininkas negali nei parduoti, nei užstatyti sodybos; tiktai trobos yra jo nuosavybė;

2) daržai ir sodai taip pat nuolat to paties ūkininko rankose, bet retkarčiais jie eina į dalybas, tiktai ilgesniam laikui, nei dirbama žemė laukuose;

bet ir dalybose daržai ir sodai visada tenka tam pačiam ūkininkui, tiktai jei reikia duoti priaugusiam ūkininkui, tai iš krašto atrėžia;

3) dirbamą žemę valdo pasidalinę; dalybas gi daro taip: padalina žemę į tris laukus, nes visur trilaukė gaspadorystė; kiekvieną lauką padalina į kelias dalis pagal žemės gerumą, o kiekvieną dalį padalina į tiek šniūrų, kiek yra vyriškų asabų bendrijoje, nes kiekviena vyriška asaba turi teisę gauti dalį; paskui traukia liosus, kam koks šniūras turi tekti; dalybas daro įvairiais terminais: vienur kas keli metai, kitur kas 10 metų, kas 15 ir net kas 20 metų; bet ilgiau kaip 20 metų nelaukia, nes per tiek metų priauga nauji bendrijos nariai, kuriems reikia duoti žemę;

4) krūmynus valdo ir naudojasi visa bendrija kartu, o gerą girią arba visa bendrija prižiūri kartu, arba pasidalina;

5) lankas dalinasi kasmet prieš šienapjūtę;

6) ganykloms visur bendrija iš vieno naudojasi ir kiekvienas ūkininkas, bendrijos narys, turi teisę ganyti tiek gyvulių, kiek jis turi.

Aukščiau aš trumpai užsiminiau, kokios priežastys privertė žmones kitur galutinai išsiskirstyti iš bendrijų ir visam laikui pasidalinti žemę; visos tos priežastys spaudžia dabar ir maskoliškas bendrijas, kurių dabar tikrai bloga padėtis; ūkiai reikalauja daugiau darbo ir kapitalo, o tuo tarpu ūkininkai nenori pridėti jų, nes bijosi, kad dalybų laiku jų darbas ir kapitalas neatitektų kitiems; žmonių daug priauga, o žemės mažai, todėl kiekvienas turi siaurus šniūrus, kuriuose negali išmintingo ūkio vesti. Tačiau maskoliškų bendrijų ūkininkai nerodo noro išsidalinti žemę visam laikui ir išnaikinti bendrinį žemės valdymą; „tik duokite mums laisvę parduoti žemę, – kalba patys ūkininkai, – ir tuomet dauguma iš mūsų ims kone dykai pardavinėti ją".

Pažiūrėkime gi arčiau, kokie yra negerumai šiandieniniame bendriniame žemės valdyme Maskolijoje ir ar negalima jų pašalinti.

Pirmas didelis negerumas yra tai, kad ūkininkai negali gerai prižiūrėti lauko, nes naudojasi tuo pačiu gabalu tik per žinomą laiką, ir bijodami, kad jų darbas teks kitam, nesirūpina gerai apdirbti lauką ir pagerinti jį. Bet nuo šito negerumo galima išsigelbėti. Pirmiausia reikia atskirti du žemės pagerinimo būdus: vienus pagerinimus gali padaryti ir vienas ūkininkas, kaip antai užmėžti, išarti, kitus gi gali padaryti tik daugelis žmonių, susitarę ir susidėję į sądarbystę, pavyzdžiui: išdžiovinimas didelių balų ir raistų, apsausinimas laukų

iškasant grabių, drėkinimas, vandens vedimas, upių ištaisymas ir t. t.; šitie darbai turi būti padaryti dideliam žemės plotui, turi užgriebti laukus kaimynų, be kurių santaikos ir bendradarbiavimo negali būti padaryti; dėl atlikimo šitų darbų bendrinis žemės valdymas labai atsakantis, nes bendrijos nariai pripratę prie visokių sutarimų ir bendradarbiavimo; taigi dideli ir brangūs žemės pagerinimai bendrijose gali būti greičiau padaryti nei ten, kur ūkininkai žemę valdo atskirai. Kur nėra bendrijų, ten tokius pagerinimus darė ir daro tiktai per įsikišimą valdžios, kuri priverčia visus gyventojus, kuriems naudingas tas pagerinimas, prisidėti prie tokio darbo; taip, sakykime, darėsi ir darosi Vokietijoje ir Anglijoje. O ką apie tuos pagerinimus, kuriuos gali padaryti sau pats kiekvienas ūkininkas, tai žemės valdymas kurį tik laiką, iki dalybų, teisybė, sulaiko ūkininkus nuo tokių pagerinimų, nes kiekvienas nori iš savo darbo ištraukti visą naudą, atėjus gi dalyboms, prižiūrėtas šniūras gali tekti kitam ir ūkininko darbas pasiliks jam be naudos; kad sumažintų šitą negerumą, pailgino dalybų terminą, bet ir tada prieš dalybas likus kokiems trejiems metams nustoja mėžti ir gerai dirbti lauką. Kad visai pašalintų šitą bėdą, reikia įvesti paprotį, o geriau įtaisymą, kad už lauko pagerinimą ūkininkas gauna užmokestį iš to, kuriam per naujas dalybas jis tenka; tada nė vienas ūkininkas nebijos mėžti ir prižiūrėti lauką kuo geriausiai, žinodamas, kad jeigu jis neištrauks visos naudos iš savo darbo ir jo prižiūrėta žemė teks kitam, tai jam bus užmokėta. Kad tai kuo geriausias išsigelbėjimas nuo šitos bėdos, rodo mums Anglijos ūkininkystė; ten žemė priklauso dideliems dvarponiams, kurie ją persamdo žemdirbiams; samdo, žinoma, tiek ir tiek metų, tačiau ūkis ten laikosi kuo geriausiai ir žemė apdirbta kuo puikiausiai. Kodėl taip? Todėl, kad išeinant kolonijos arendatoriui, dvarponis, kurio tai laukas, užmoka jam už visus pagerinimus, iš kurių jis neištraukė visos naudos.

Tuo tarpu bendrijoje kur kas lengviau pasitaisyti vienam ūkininkui su kitu, nes čia kur kas mažiau darbo reikia apmokėti: nereikia mokėti už pagerinimus, kuriuos padarė visa bendrija, nes iš to visi turi naudą, nereikia mokėti už gyvulius ir įrankius, kaip tai yra Anglijoje.

Antras negerumas — tai priverstinis žemės apdirbimo būdas; ūkininkas turi taip pat apdirbti žemę, kaip ir jo kaimynai, pirma, dėl to, kad trečia dalis eina pūdymui, o nuėmus javus visuose laukuose visi gano taip, kad kiekvienas turi sėti tokius javus, kurie kartu prieina su kitų javais, antra, todėl, kad žemė

padalinta į siaurus šniūrus, kuriuos dirbant pareina užeiti ant kaimyno šniūro. Apie šitą negerą bendrinio valdymo ypatybę reikia pasakyti, kad ir ji pašalinama ir kad ji yra ne tik bendrijose, bet ir ten, kur ūkininkai turi kiekvienas savo žemę, tiktai gyvena kaime, kaip tai dažnai yra pas mus, Lietuvoje; taigi šitas negerumas priklauso ne nuo bendrinio žemės valdymo, nes taip pat blogai veda ūkį ir ūkininkai-savininkai, t. y. tie, kurie turi kiekvienas savo žemę. Bendrijos gali išsigelbėti nuo tos bėdos, sakykime, susitarus laikyti gyvulius namie ir vesti geresnį žemės apdirbimo būdą; bendrijos labai pripratusios prie visokių susitarimų, taigi joms nesunku ir apie šitai susitarti; teisybė, sunkiau išsigelbėti nuo siaurų šniūrų, bet ir tai galimas dalykas; bendrija gali išvien apdirbti visą lauką ir paskui dalintis vaisiais, arba gali nuspręsti, kad žemę reikia dalinti ne daugiau, kaip į tiek ir tiek dalių, nes, žmonių padaugėjus, jeigu išdalinsi į labai mažas daleles, tai visai jose negalėsi vesti ūkio.

Kai kurie nurodo dar kelis mažus negerumus; taip, sako, negerai, kad bendrijos gyvena dideliuose kaimuose, nes daug laiko išeina nueiti į vidurį ar į galą lauko, per tai negali gerai užmėžti ir apdirbti; dėl šito reikia užtėmyti, kad mažai bendrijų gyvena dideliais kaimais, o jei kur ir yra tokie kaimai, tai ne dėlei bendrinio žemės valdymo, bet dėlei kitų priežasčių; dėl paaiškinimo duosiu tokį pavyzdį: Suvalkų rėdyboje lietuviai arčiau Paprūsės jau seniai gyvena viensėdžiais, kolonijose, tačiau Pajevonio parapijoje žinau kaimą (Šakiai 8 varstai nuo Paprūsės), kur ir po šiai dienai gyvena kaime dėl to, kad tas kaimas turi dideles durpynes, vieną dalį gero lauko, kitą smiltynių; bandyk gi čia išsirėžyti ir išsikelti į kolonijas; žmonės turi gyventi kaime, nors į galus laukų pareina eiti 2 ar 3 varstus. Iš kitos pusės reikia užtėmyti, kad gyvenimas kaime turi gerą pusę: žmonės, gyvendami krūvoje, kaime, dažnai susieina, pasišneka apie savo reikalus; vieno reikalai apeina kitus, vienas kitam greičiau gera padaro, greičiau reikale pašalpą gauna; susieidami, atlikę nuo darbo, gražiai pasilinksmina ir t. t.; žodžiu, drauge gyvendami, žmonės pripranta prie draugijinio gyvenimo, darosi vis žmogiškesni. Pažiūrėkime pas mus į tuos kaimus, kur gyvena kaime, ir į tuos, kur gyvena viensėdžiais; vienuose vaikai nuo mažens pripranta prie vienas kito: jie sykiu gano, drauge žaidžia; paaugę nuolat susieina dirbdami lauke arba linksmindamiesi šventą dieną; visai priešingai dedasi antruose.

Toliau nurodo tai, kad daug žemės eina ežioms ir kad nuo ežių platinasi į dirvas varputis ir kitos žolės; bet tai visai lengva išnaikinti, gana tiktai vietoje ežios išarti gilesnę vagą. Galiausiai nurodo tą negerumą, kad bendrijoje visi už kiekvieną ir kiekvienas už visus turi atsakyti, dedant mokestį už žemę, t. y. jeigu kuris bendrijos narys negali pats užmokėti mokesčio už žemę, tai už jį turi užmokėti bendrija; bet šitoks įstatymas turi būti visada bendrijoje, nes žemė priklauso bendrijai, o ne atskiram ūkininkui. Toks įstatymas nieko bloga savyje neturi; teisybė, dabar dažnai tenka bendrijai mokėti už savo narį, bet tai todėl, kad mokestis labai didelis, viršija gaunamą iš žemės pelną; todėl ir pačios bendrijos dažnai negali išsimokėti. Kada mokesčiai bus tokie, kaip priklauso, kada jie neatims viso pelno, tada tas atsakymas jokio blogio nedarys: jeigu ūkininkas neužmoka mokesčio dėl to, kad tinginiauja ir neapdirba žemės, tai bendrija pati gali apdirbti ir užmokėti, nes pelno tam užteks. Peržiūrėję visus negerumus, mes matome, kad nuo jų bendrija gali išsigelbėti. Dabar pažiūrėkime, ar geistina, kad bendrijos ir toliau liktų, t. y. ar naudingos jos žmonėms? Jos yra labai naudingos žmonėms; naudingiausias dalykas – tai, kad bendrijos neduoda ūkininkams netekti žemės, pasidaryti bežemiais; kaip sakiau, žemė priklauso bendrijai, kiekvienas ūkininkas negali nei parduoti, nei užstatyti savo gabalo ir kiekvienas bendrijos narys turi teisę gauti žemės; taigi ūkininkai negali vienas kitam parduoti, arba parduoti visai pašaliniam žmogui: žydui, ponui ar kam kitam; žemė visada lieka bendrijos turtu ir ji negali būti supirkta į vienas rankas. Jeigu žemė priklauso žmogui, kuris ją valdo, yra jo nuosavybė, kaip tai yra pas mus ir Vakarų Europoje, tai maži neturtingi ūkiai greitai nyksta, juos superka turtingesni; tokiu būdu vieni žmonės lieka be žemės, darosi bernais, o kiti vis daugina ir daugina savo laukus! Šitokius atsitikimus gal kiekvienas žinote savo kampe; pas mus dabar labai daug žmonių bežemių, kurie neturi kur savo galvos priglausti ir kurie dirba tik dėl kitų gero; kada buvo išnaikintos baudžiavos, daugelis žmonių negavo žemės, o nuo to laiko ir iš gavusių daugelis neteko jos, nes ji pateko į turtingesnių rankas; dėlei daugybės bernų ir liosininkų pas mus jų uždarbis labai mažas. Vakarų Europoje, kur yra daug fabrikų ir visokių dirbtuvių, ten daugelis bežemių randa darbą tose dirbtuvėse; pas mus gi to nėra, ir mes nieko daugiau nesugalvojome, kaip tik arba neturte gyventi namie, arba eiti į Ameriką.

Dėl šitos priežasties, t. y. kad neduoda žemei rinktis į dideles kolonijas ir dvarus, bendras žemės valdymas yra neišpasakytai naudingas. Aukščiau mes matėme, kad negerumus, kurie dabar yra dėl bendro žemės valdymo, galima pašalinti: įvedus įstatymą apie užmokėjimą už pagerinimus ar įvedus bendrą žemės apdirbimą ir t. t. Jau ir dabar Maskolijoje yra atsitikimų, kad bendrijos apdirba žemę išvien ir paskui dalinasi javus; tokie atsitikimai pirmiausiai pasirodė Penzos, paskui Kursko rėd.; taip apdirbdama žemę, bendrija gali vesti kokį nori ūkį: šešlaukį ar kokį. Aišku, kad bendras žemės valdymas gali visam laikui likti, ir geistina, kad jis liktų; dabar Maskolijoje yra tokie įstatymai, kurie leidžia bendrijoms visam laikui išsidalinti žemę arba vienam nariui išsipirkti savo gabalą ir atsiskirti nuo bendrijos; tais įstatymais kai kur naudojasi karčemininkai, kurie silpną žmogų įtraukia į savo kilpas, prikalba išsipirkti, duoda tam pinigų, o anam išsipirkus paima sau lauką; tokiu būdu jie prisiperka sau daug lauko, o daugelis žmonių eina iš savo namų ir tampa bernais. Geistina, kad valdžia atmainytų tuos įstatymus, o įvestų tokį įstatymą, kad bendrijų žemė negalėtų patekti į atskirų žmonių rankas.

Šniūras — rėžis (žemės)
Liosas — burtas (iš lenkų k. lios); liosininkas — išvengęs karinės tarnybos. Suvalkijoj caro laikais vyrai traukdavo burtus — liosus, kuriam eiti į kariuomenę, nes vieną palikdavo ūkyje, o ištraukusiam liosą — baltą bilietą — į kariuomenę eiti nereikėdavo.
Asaba — asmuo
Grabė — griovys
Arendatorius — nuomininkas
Užtėmyti — pastebėti

Apie kraitį (dėl lietuvių Suvalkų rėdybos)

Liūtas

„Ūkininkas", 1891,
Nr. 7, p. 322-324.

Mes Suvalkų rėdyboje, kaip ir visoje lenkų karalystėje, teisę apie turtus turime Napoleono kodekse, kai kuriose dalyse perdirbtame. Į Napoleono kodeksą daug įstatymų pateko iš senovės Romos teisės; tarp kitų iš šitos paskutinės paimtas supratimas apie „kraitį". Romos teisėje kraičiu vadinosi turtas, kurį mergina, eidama už vyro, įneša į vyro namus dėl pagerinimo ir vedimo sykiu su vyru ūkio; toks pagal teisę supratimas apie ūkį ir pas mus, t. y. taip apie jį kalba mūsų įstatymai. Seniau lietuviai visą tekančios už vyro merginos turtą, įnešamą į jo namus, taip pat vadino kraičiu, nes seniau nebuvo to papročio duoti pinigais, kaip dabar, bet duodavo tik daiktais, kuriuos turėdavo iki jos tekėjimo surinkti, „sukrauti". Dabar kalboje pas mus skiria du dalykus ir kalba apie kraitį ir dalį; kraičiu vadina tik tai, ką duoda daiktais, ypač drabužiais, o dalia – tai, ką duoda pinigais. Tačiau tuodu dalykus reikia kitaip suprasti: dalia išpuola vadinti tai, kiek pripuola merginai iš tėvo ar motinos turto, kada dalinasi su kitais; sakykime, jeigu broliai ir seserys dalinasi palaikais, arba brolis išmoka prigulinčią seseriai dalį, tai bus tikra dalis, bet kada, leidžiant už vyro, tėvai arba giminės duoda merginai turtą dėl to, kad ji teka už vyro ir reikalauja šį tą turėti dėl ūkio vedimo su savo vyru, tai bus kraitis, kuris, žinoma, gali būti didesnis arba mažesnis už jos dalį, taip, kad paskui ji gali negauti daugiau dalies. Taigi kraičiu aš vadinu viską, ką mergina gauna tekėdama už vyro, pinigais ir daiktais. Apie kraitį pas mus yra ypatingi įstatymai, kuriuos priklausytų visiems žinoti, tuo tarpu ūkininkai jų visai nežino, dėl to tarp jų kyla daug bylų, kurios pasibaigia tik nauda advokatams. Daž-

niausiai tėvai, leisdami dukterį už vyro ir duodami jai kraitį, arba visai jokio rašto nepadaro su jos vyru, arba padaro tik pas rejentą. Paskui vyras pridaro skolų, jos turtą išparduoda ir pačios kraitis prapuola; tuo tarpu jis neprapultų, jei būtų padaryti tam tikri dokumentai, kurių reikalauja teisė, nes tada pačios kraitis turėtų privilegiją, tai yra ji atsiimtų jį iš vyro turto pilnai pirmiausia už visus skolintojus, kurie paskolino jos vyrui po įnešimo kraičio, o skolintojai pasidalins, kas nuo jos liks. Dėl to, kad kraitis turėtų tokią privilegiją, reikia prieš šliūbą padaryti su vyru aktą pas rejentą apie tai, kad tokį kraitį įneša, o vyras priima; paskui tą aktą reikia įtraukti į šliūbo metrikus pas kunigą; jeigu į šliūbo metrikus neįtrauksi, tai privilegijos neturėsi. Kodėl taip? Todėl, kad teisė, duodama kraičiui privilegiją, rūpinasi ir skolintojais, kurie pas kunigą metrikuose gali sužinoti, koks kraitis, ir pagal tai skolinti arba neskolinti vyrui, o pas rejentą jie aktų negaus, nes teisė neleidžia. Jeigu padarysite rejentališką aktą, bet į šliūbo metrikus neįtrauksite, tai, dalinant vyro turtą, kraitis eis lygiai su skolomis; o jeigu rejentališką aktą padarysite jau po šliūbo, tai iš pradžių atsiims skolas, kurios anksčiau padarytos nei aktas apie kraitį, nes tada laikoma, kad vyras su pačia padarė aktą be pinigų, idant apgautų skolintojus.

Palaikai — palikimas
Rejentas — notaras
Šliūbas — bažnytinė santuoka
Rejentališkas — notarinis

Apžvalga kai kurių Didžiosios prancūzų revoliucijos priežasčių (pagal Tokvilį ir Teną)

Liūtas

„Varpas", 1891,
Nr. 8, p. 119-121,
Nr. 9, p. 136-139.

Kiekvienas žinome, kad XVIII amžiuje visose Vakarų Europos valstybėse, išskyrus Angliją, kuri gana anksti įstengė numalšinti absoliutinius karalių pageidimus, viešpatavo absoliutizmas; Prancūzija šitame dalyke perėjo visas kitas šalis; čia absoliutizmas buvo begalinis ir sykiu su juo viešpatavo administratiška centralizacija. Karalius turėjo neaprubežiuotas teises; palei jį stovėjo karališka Roda, kuriai prigulėjo didžiausia sūdo valdžia, nes ji turėjo teisę nepripažinti sūdo nusprendimų; jos rankose buvo ir aukščiausia administracijos valdžia, nes ji buvo taipgi paskutinė instancija administratiškų sūdų ir šiaip valdymo dalykuose; galų gale, kaipo karaliaus Roda, ji turėjo ir teisdarystės valdžią. Šita Roda buvo sudėta daugiausia iš trečio luomo žmonių, intendantų ir kitų. Visus vidinius valstijos dalykus žiūrėjo vadinamasis generalkontrolierius; jis buvo ministeris ir finansų, ir vidinių dalykų, ir prekystos, ir t. t., apskritai visa administracija vidinių piniginių dalykų buvo jo rankose.

Kaip centrinė valdžia vieno rankose, taip ir provincijoje valdymas visų — kone prigulėjo vienam žmogui, vadinamajam intendantui, skiriamam iš narių Karališkos Rodos, iš vidutinio luomo žmonių. Provincijoje jis, kaip pirma instancija, žiūri viską, ką žiūri Karališka Roda ir generalkontrolierius, — tai vienintelis vyriausybės agentas. Jo pagalbininkas — subdelegatas; savo apylinkėje jis turi tokią pat visą valdžią kaip intendantas; jis, žinoma, klauso intendanto. Visas mokestis, išskyrus tas, kurias Karališka Roda kam nors parduodavo, rinko šitie urėdninkai: Roda kasmet paskirdavo tam tikrą sumą visai valstijai ir kiekvienai provincijai; kadangi ji skirdavo kasmet, tai

niekas, šiemet užmokėjęs, nežinojo, kiek jam reikės mokėti kitąmet; sumą, paskirtą provincijai, intendantas dalino tarp apylinkių ir skyrė, kiek turi mokėti kiekviena iš jų; apylinkėje subdelegatas dalino tarp kaimo draugijų; galų gale šičia buvo mokesčių rinkikas (*collecteur*), kuris turėjo visą teisę pagal savo norą išdalinti tarp gyventojų ir paskirti, kiek katras iš jų turi mokėti. Nors mokesčių rinkiką skyrė patys gyventojai, bet jis buvo tikras įrankis aukštesnių urėdninkų, intendanto ir subdelegato, ir priguléjo nuo jų: net subdelegatas galėjo jį striopuoti ir sodinti į kalėjimą. Mokesčių rinkikas — tai nelaimingas žmogus; dėlei mokesčių didumo ir žmonių neturtingumo jam sunku buvo jas išrinkti; jis nuolat turėjo bėgioti iš namų į namus, versdamas žmones mokėti. Jeigu jis nesurinkdavo visos sumos, tai pats turėdavo primokėti. Anot Tiurgo, „šita urėdystė beveik visada įvaro į neturtą tą, kuris ją pildo"; rinkikas gi, žinoma, skirdavo turtingesnius gyventojus. Užtat kiekvienas šiek tiek pralobęs kaimo žmogus skubinosi persikelti į miestą. Nežiūrint tokio savo atsakymo, rinkikas, turėdamas visą teisę dalinti mokestis tarp gyventojų, bijodamas savo ponų ir galingųjų, ir prijausdamas savo giminėms ir draugams, labai neteisingai elgėsi: vieniems jis turėjo palengvinti mokestis, kitiems savo noru lengvindavo. Rinkikai buvo gyventojų kankintojai. Lygiai kaip finansų dalykus, taip pat aprūpindavo ir kitus reikalus. Į kariuomenę skyrė žmones taip, kaip rinko pinigus. Karališka Roda skyrė tam tikrą skaičių ir skaičių kiekvienai provincijai; intendantas dalino tarp apylinkių, subdelegatas žiūrėjo liosų traukimą; jis sprendė, kas turi eiti į kariuomenę, o kas lieka namie, jį galima buvo skųsti intendantui ir Karališkai Rodai. Nėra ką aiškinti, kad turtingiems nesunku buvo išsisukti nuo kariuomenės; į jų vietą eidavo neturtėliai, kad ir ligoti.

Draugijiniai darbai, kaip darymas kelių, statymas tiltų ir draugijinių namų (ligonbučių ir kt.) ir t. t. buvo rankose vyriausybės urėdninkų.

Dėl laikymosi tylumo ir vidinės tvarkos kiekvienoje provincijoje buvo vietinės komandos po intendantų valdžia. Su šitais, o prireikus ir su armija, intendantas pribūdavo visur, kur kildavo koks maištas; jis sodino į kalėjimą valkatas, persekiodavo ubagus ir malšino sumišimus, kurie būdavo labai dažnai dėlei duonos brangumo. Ubagais ir neturtėliais seniau rūpinosi bažnyčia ir ponai; ilgainiui ir šitą reikalą vyriausybė paėmė į savo rankas. Karališka Roda kasmet skyrė sumą kiekvienai provincijai pašalpoms netur-

tėliams, o intendantas dalino parapijoms; kiekvienas reikalaujantis turėjo jo prašyti; jis badmečiu liepdavo dalinti žmonėms duoną. Karališka Roda [nurodė] įtaisyti vietose, jo paskirtose, prieglobos namus (*ateliers de charité*), kur neturtėliai galėjo dirbti už kuo mažiausią užmokestį.

Negana to; valdžia rūpinosi pagerinti žemdirbystę, užmiršdama apie tai, kad neturtėlis negali to padaryti, o apie palengvinimą jo padėjimo ir apie sulyginimą mokesčių mes nerandame jokio užmanymo.

Valdžios žiūrėjimas visų gyvenimo dalių buvo toks platus, kad apėmė net mažmožius, jai rūpėjo net visokios smulkmenos: Karališka Roda išduodavo, sakykime, net tokius paliepimus: nesodinti ten ir ten vynmedžių, o pasodintus žemėje, kuri jai rodėsi netinkanti, perkelti į kitą ir t. t.

Taip buvo tose provincijose, kurios suvis neturėjo patvaldystės (*pays d'élection*); tokios gi užėmė 3/4 Prancūzijos. Kitose buvo dar šiokia tokia patvaldystė (*pays d'état*); bet maždaug laisva patvaldystė buvo tiktai Bretanėje ir Langedoke. Bet ir čia laisvė buvo labai maža. Langedoke vietinis seimas galėjo rinktis tik tada, kada paliepdavo karalius; seimas išsiskirstydavo taip pat karaliui prisakius. Seime visuomet būdavo valdžios pasiuntinys, kuris visiškai valdė seimą. Šitoje provincijoje buvo tos pačios urėdystės ir beveik toks pat jų pildymas, kaip ir provincijose be patvaldystės: intendantas buvo čia taipgi galingas ponas. Bet seimas turėjo kai kurias, nors mažas, bet svarbias teises: 1) daugumą draugijinių darbų, kuriuos atlikdavo už provincijos pinigus, aprūpindavo patys gyventojai, reikėjo tik, kad karalius užtvirtintų seimo nusprendimą; 2) dalį karališkų mokesčių ir visas išeinančias vietiniams reikalams rinkdavo patys gyventojai, paskirdami tam savo urėdninkus, kurie buvo seimo priežiūroje. Koks svarbus šitas dalykas, matyti iš to, kad 1780 metais draugijiniams darbams buvo išduota Langedoke 2.000.000 livrų; Artūras Jungas rašo apie šitą provinciją: „Langedoko žemė turi savo seimą, gerus kelius, padarytus be didelio apsunkinimo, priverstu darbu".

Miestuose buvo toks pats valdymas kaip provincijose. Pradedant nuo Liudviko XIV, vyriausybė skečia savo nagus į miestų patvaldystę. Karalius, kuriam visada reikėjo pinigų, parduodavo valdymo teisę miestui; pirkti tą teisę galėjo tik labai turtingi; tokiu būdu mieste pasidarė oligarchija. Karalius, sykį pardavęs tą teisę, prireikus jam pinigų, atimdavo ją ir vėl iš naujo parduodavo.

APŽVALGA KAI KURIŲ DIDŽIOSIOS PRANCŪZŲ REVOLIUCIJOS PRIEŽASČIŲ

„Reikia stebėtis, — rašo vienas intendantas generalkontrolieriui 1764 m., — kas per didumas sumos, padėtos urėdysčių išpirkimui; ta suma, apversta naudingiems užmanymams, būtų atnešusi daug naudos miestui, kuris, priešingai, jautė tik sunkenybę valdžios ir privilegijas šitų urėdninkų". Taigi miesto valdymas buvo rankose kelių turtingųjų, visi gyventojai buvo jų pavaldiniai; kad išnaikintų šitą pikta, intendantai nuolat prašo vyriausybės padidinti jų valdžią miestui; vyriausybė noriai klauso tų prašymų, ir XVIII a. miestai buvo jau po tokia pat vyriausybės ir jos agentų priežiūra, kaip ir kaimai.

Apskritai galinga vyriausybės ranka visur kišosi, o gyventojams nereikėjo apie save rūpintis. Miestas, be Karališkos Rodos leidimo, kurį išprašydavo intendantas, negalėjo nei uždėti mokesčių savo reikalams, nei rinkti mokesčių, nei parduoti, nei užstatyti, nei samdyti savo žemes ir t. t.

Intendanto globa gyventojams buvo tokia didelė, kad jis išduodavo paliepimus net apie tokius dalykus: kada gyventojai turi linksmintis, kada daryti iliuminaciją ir t. t.; vienas intendantas uždėjo po 20 livrų striopos kiekvienam Miesto Rodos nariui už tai, kad jie nepribuvo į *Te Deum laudamus*. Tas pats, sakiau, buvo ir kaimuose. Kiekvienas reikalas, kuriam reikėjo padėti nors mažą sumą, negalėjo būti aprūpintas be leidimo Karališkos Rodos arba paties karaliaus. Jeigu, sakykime, vėjas nulaužė bažnyčios stogą, tai norint jį pataisyti reikėjo prašyti Karališkos Rodos leidimo, kurį gaudavo, žinoma, negreitai. Markizas d'Aržansonas, kuris rašė XVIII a. viduryje, pasakoja savo memuaruose, kad žinomas Lo kalbėjęs jam: „Niekados, girdi, aš nebūčiau tikėjęs tuo, ką pamačiau būdamas finansų kontrolierium. Žinokite, kad Prancūziją valdo 30 intendantų. Pas juos nėra nei parlamento, nei seimų, nei valdytojų. Tie 30 provincialių skundikų — tai tie, nuo kurių priguli laimė ir nelaimė provincijų, jų turtingumas ir neturtas". Čia dar reikia pridėti, kad prasikaltusius urėdninkus teisė ne šiaip sūdas, bet administratiškas sūdas, iš tokių pat urėdninkų.

Žmonės, gyvendami po tokia globa, priprato laukti visko iš vyriausybės, patys gi, negalėdami savo reikalais rūpintis, negalvojo apie draugijinius reikalus, užtai politiškai buvo visai neišsilavinę. Viskuo rūpinosi vyriausybė, kuri sėdėjo Paryžiuje. Užtat nėra stebėtina, kad Paryžius pasidarė Prancūzijos valdytoju, kuris paskui vienas sau darė revoliucijas. Kada Artūras Jungas, važinėdamas po Prancūziją, klausė tūlų miesto gyventojų, ką jie

mislija daryti, šitie atsakė: „Mes tik provincialus miestas; reikia žiūrėti, ką darys Paryžiuje". „Šitie žmonės, – prideda Jungas, – negali drįsti turėti savo nuomonę, iki nesužinos, ką mislija Paryžiuje." Toks pripratimas prie centralizacijos baisiai nenaudingas politiniam ir draugijiniam gyvenimui. „Valdytojas puolė, – sako Tokvilis, – bet jo darbas liko; jo valdymas numirė, bet administracija toliau gyveno ir nuo to laiko kiekvieną sykį, kada norėjo išnaikinti neaprubežiuotą valdžią, užsiganėdindavo pristatę tik laisvės galvą prie vergiško kūno."

Dabar pažiūrėkime, kaip naudojosi karalius savo absoliutine valdžia. Kaip turtingiausias ir galingiausias ponas, jis turėjo daug visokių tarnų, draugų ir draugių, kuriems dosniai, pilna sauja, dalino savo dovanas ir geradarystes. Gana bus kelių pavyzdžių, kad aiškiai suprastume jo pasielgimą. Liudvikas XV vien Pompadur išleido apie 36 milijonus (šiandienos pinigais – 72 mln.); markizas d'Aržansonas tvirtina, kad tik vien karaliui 1751 m. išėjo 68 mln., t. y. 1/4 viso viešpatystės pelno. Liudvikas XVI grovienei de Polinjak davė 400.000 frankų užmokėti jos skolas, 800.000 – į kraitį jos dukteriai, ir dvarą, kuris davė kasmet 35.000 livrų pelno. Kad pagelbėtų bankrutavusiai šeimynai Gemene, jis nupirko jos už 12 su puse mln. livrų 3 dvarus, kuriuos ta šeimyna neseniai buvo nusipirkusi už 4 mln., ir dar apmainė juos su dvaru, duodančiu 33.788 livrus, į kunigaikštystę, duodančią 70.000. Geriau vedė finansus Tiurgo ir Nekkeris, bet juodu ilgai negalėjo išsilaikyti savo soste; jų vietą užėmė Kolonnas, kurio uždava, rodosi, buvo tik pilna sauja barstyti valstijos pinigus ir dosniai dalinti dovanas savo ir karaliaus artimiems. Valdžios centras buvo centras viso pikta. Karalius linksminosi; jį sekė visi turtingi bajorai; visa Prancūzija buvo lyg didelis salonas, visur matei tik lyg salonų svečius (Tenas). Suprantamas daiktas, kad to, ką gaudavo iš mokesčių, nebuvo gana; prie Liudviko XVI Nekkeris paskolino 530 mln., Kolonnas – 800 mln., Joli de Fleri – 300 mln.; iš viso 1630 mln. per 10 metų. Procentų už valstijos skolą reikėjo mokėti: 1755 m. – 95 mln., 1776 m. – 106 mln., 1789 m. – 206 mln.

Deficitas 1770 m. buvo 70 mln., o 1783 m. – 80 mln. Mokestys duodavo ne per daug pinigų, – dėl ko, tuoj sužinosite, – o pinigų reikėjo daug. Reikia kaip nors kitaip surasti pinigų: karalius parduoda savo dvarus, o turėdamas galybę, vėl atima ir vėl parduoda; negana to, jis kur tik gali

skolinasi, o apie atidavimą skolų nelabai rūpinasi: Liudvikas XIV bankrutavo su 2 milijardais; tokie atsitikimai buvo ir paskui, nuo Henriko IV, iki ministeriui de Lomeni vyriausybė 56 sykius neišpildė kontraktų. Prie Liudviko XVI karališko dvaro kasa buvo kalta vyno pardavėjui 792.620 fr., žuvies ir mėsos pardavėjui 3.467.980 fr., ministeris de Lomeni 1788 m. net paėmė ir išleido kapitalą, atskirų žmonių sudėtą draugijiniam ligonbučiui. Negana to visko; kad išgriebtų daugiau pinigų, valdžia išmislydavo naujas urėdystes ir parduodavo; urėdysčių priviso labai daug; Tokvilis vienam vidutiniam mieste 1750 m. priskaitė 100 sūdo urėdysčių, 126 pildytojus sūdo sprendimų. Anot Tokvilio, neišpildyti kontraktai (sutarmės), nepripažintos teisės valstybės skolintojų, draugija apgaunama – tai nuolatiniai atsitikimai. „Nėra žmogaus, – sako jis, – kuris nebūtų sūdo persekiojamas, jeigu taip apsieitų su savo turtu, kaip didis karalius visoje savo garbėje darė su draugijos turtu."

Karaliaus, šito pirmojo bajoro, pavyzdį sekė ir visa bajorija. Pagal Teną, prieš revoliuciją bajorų Prancūzijoje buvo 140.000, dvasininkų, kurie, kaip žinoma, turėjo tokias pat privilegijas, buvo 130.000; jiems visiems sykiu prigulėjo 2/3 karalystės, o jeigu atskirtum draugijines žemes, tai 1/2 karalystės buvo jų savuma. Dvasininkų turtas siekė 4 milijardus, pelno duodavo 50-100 milijonų, dešimtinės gi gaudavo 123 mln.; apie bajorų turtingumą reikia pasakyti tą patį. Turėdami tiek turto ir gausiai apdovanojami karalių, bajorija ir kunigija beveik visai nemokėjo mokesčių. Nuo mokesčio už žemę, su kuriuo buvo surišta daug kitų mokesčių, jie visai buvo laisvi ir mokėjo tik pagalvę. Kada buvo įvesta pagalvė, kunigija atsiprašė nuo jos ir prisižadėjo, kaipo dovaną, mokėti metams ne daugiau kaip 3 milijonus; 1788 m. ji mokėjo tik 1.800.000; kad užmokėtų šitą sumą, ji pasiskolino, paskui karalius jai davė 2.500.000 skoloms užmokėti; tokiu būdu išėjo, kad kunigija tais metais ne tik nemokėjo, bet dar iš karaliaus gavo.

Bajorai taipgi baigė numesti nuo savęs tą sunkenybę, ko nesunku buvo jiems tada pasiekti. Kaip žinome, mokesties paskirstymas tarp gyventojų priklausė nuo intendanto ir kitų urėdninkų; galingiems bajorams, karaliaus prilaikomiems, lengva buvo sumažinti savo mokestį; žinoma, dėl savo naudos pareina jiems atsisakyti savo „unaro" ir prašyti intendanto, kad pasigailėtų. „Jūsų jautri širdis, – rašo vienas bajoras intendantui, – nieka-

dos neleis, kad tėvas mano padėjimo būtų apsunkintas tokia pat sunkia mokesčia, kaip ir tėvas iš prastų." Sakykime, koks grovas, turintis 40.000 pelno, turėjo mokėti pagalvės pagal tarifą 1695 m. 1700-2500 livrų, o mokėjo tik 400; žmogus gi ne bajoras nuo 6000 pelno turėjo mokėti 78 livrus, o mokėjo 720.

Kaip sakiau, nuo daugumos mokesčių bajorija ir kunigija buvo laisvos, o tos, kurias mokėjo, buvo jiems labai sumažintos, tuo tarpu turtų ir visokių kitų privilegijų turėjo labai daug.

Seniau bajorų privilegijos buvo šiaip taip pateisinamos, nes jie turėjo daug draugijinių pareigų; pildė administracijos ir sūdo funkcijas, — ilgainiui vyriausybė atėmė tas funkcijas, o privilegijas ne tik paliko, bet dar platino ir didino. Vyriausybė atėmė bajorų feodalines sūdo ir administracijos teises, tačiau paliko kitas feodalines teises — imti nuo žmonių visokias mokestis. Bet gražiai gyvendami ir linksmindamiesi, jie nelobo; priešingai, jie nuolat darėsi mažiau turtingi; dar didžiūnai, kurių buvo nedaug (pagal Teną, apie 1000 bajorų ir 1000 dvasininkų), šiaip taip laikėsi, o mažesni buvo labai neturtingi; apie juos dažnai su ironija šneka intendantai, kaip jie į bažnyčią važiuoja su menkomis kumelėmis arba pėsti eina ir t. t.

Pagal turtingumą jų vietą užėmė trečiasis luomas. XVIII a. Prancūzijos išdirbystė didinosi ir buržuazijos turtai augo. Apie šitai mes galime spręsti iš šių žinių. Prancūzai pardavė į kitas šalis daiktų:

1720 metais — už 106 mln.,
1735 metais — už 124 mln.,
1748 metais — už 192 mln.,
1755 metais — už 257 mln.,
1776 metais — už 309 mln.,
1788 metais — už 351 mln.

„Aš laikau miestą Bordo, — rašo Art. Jungas, — turtingesniu ir prekingesniu negu koks Anglijos miestas, išskyrus Londoną; pastaruoju laiku Prancūzijos marių prekystė ėjo platyn kur kas didesniais žingsniais, negu pačios Anglijos."

Tą patį liudija žinomas Nekkeris. Jau anksčiau sakiau, kad kiekvienas kaimo gyventojas, maždaug pralobęs, skubinosi persikelti į miestą, nes kaime, be pikta, nieko gera jam nebuvo: administracijos ir bajorų galybė

slogino ir kankino ten žmones. Susitelkusi į miestus, buržuazija gavo tūkstančius kelių sumažinti nuolatinių mokesčių sunkenybę, o dažnai ir suvis numesti ją nuo savęs.

Taip jie stengėsi papulti į urėdninkus. Urėdysčių, kaip žinome, buvo daug, o kadangi jas daugiausia parduodavo, tai turtingiems nesunku buvo stoti urėdninkais. Urėdninkai gi arba mažesnius mokėjo mokesčius, arba visai buvo laisvi nuo jų: ypač tai reikia pasakyti apie urėdystes, duodančias bajorystę; šitų paskutinių Nekkeris priskaitė per 4000. Negana to; turtingai buržuazijai nesunku buvo perdėti dalį savo mokesčių ant žemesnio luomo pečių.

Karalius turėjo daug skolų; pasiskolinti jis gaudavo pas buržuaziją; žinome, kaip jis apsieidavo su tomis skolomis.

Toks pasielgimas su svetimu turtu privertė buržuaziją užsiimti politika, kritikuoti karaliaus darbus ir žiūrėti finansus. XVIII a. – tai švietimo amžius; turtinga buržuazija galėjo apsišviesti ir iš tikrųjų buvo apšviesta. Ji šiaip niekuo nesiskyrė nuo privilegijuotųjų; skirtumas buvo tik tas, kad ji neturėjo teisių, o tie turėjo daug privilegijų; negana to, privilegijuoti kiekvienoje vietoje stengėsi ją nužeminti ir paniekinti. Aišku, kokia neapykanta turėjo kilti jos narių širdyse. Švietimas davė jau tikrą supratimą jos ir kitų padėjimo; ji matė, kad neteisybė ir neteisingumas viešpatauja.

Tuo tarpu atsirado ir mokslas, atsakantis to laiko norams, ypač Ruso mokslas. Apie šitai aš čia nekalbėsiu; pasakysiu tik tiek: pamatinės mintys Ruso mokslo – tai prigimta (natūrali) teisė, nepripažinimas istorinių tiesų, žmonių lygybė, aukščiausia valdžia tautos rankose; šitas mintis nesunku suprasti kiekvienam žmogui; jos, visai priešingos tos dienos padėjimui, rodėsi tada paskutiniu teisybės žodžiu. Užtat jos greitai išsiplatino tarp visų luomų. Kritika draugijinės sąstatos ir privilegijų neteisingumo buvo kiekvieno žmogaus lūpose. Pradžioje Liudviko XVI karaliavimo vienas keliauninkas, kuris ne sykį buvo važinėjęs po savo šalį, užklaustas, ką naujo matė, atsakė: „Iš tikrųjų nieko ypatingo, tik tai, kad dalykus, kuriuos pirmiau kalbėjo tik salonuose, dabar atkartoja ant ulyčių"; tie dalykai – tai Ruso idėjos. Štai pavyzdys to, kaip žiūrėjo į teisingumo privilegijas: „Labiausiai godotinas prancūzų bajorų nuopelnas, – rašo Šamfor, – tai ta, kad jie pareina nuo kokių 3 tūkstančių žmonių, kurie, sėdėdami ant didelių arklių, apkaltų geležim, mindžiojo 8–10 milijonų nuogų, bešarvių žmonių, da-

bartinės prancūzų tautos prosenių. Ar ne teisybė, koks tvirtas pamatas jų tiesos ant pagodnės nuo savo vientaučių, šita bajorija nuolat naujinasi ir pasipildo, priimdama į savo eilę žmones, pralobusius aplupimu bakūžėlių neturtingųjų, negalinčių išmokėti uždėtų jiems mokesčių".

Dabar pažiūrėkime, kaip gyveno paskutinis luomas — ūkininkai, miesčionys ir kiti neturtėliai. Ant jų pečių gulėjo visa mokesčių sunkenybė. Du, trys pavyzdžiai parodys mums, kokią sunkią naštą nešė šitie nelaimingi žmonės. Mokestis už žemę (*taille*), kurį mokėjo vieni ūkininkai, ir pagalvė (*capitation*), kurios didesnė dalis gulėjo ant neturtėlių, augo labai greitai; anot Tokvilio, nuo to laiko, kai buvo įvesta nuolatinė mokestis, iki Liudviko XVI laiko ji pasididino 10 sykių; mat 1715 m. jos mokėjo 66 mln., 1759 m. — 93 mln., 1789 m. — 110 mln. Tenas išskaitė, kad provincijose be patvaldystės (*pays d'élection*) karališkos mokestys atimdavo nuo mokančiųjų prieš revoliuciją didesnę pusę jų pelno: iš 100 frankų — 53. Nė vienas neturtėlis nebuvo laisvas nuo mokesčių; net skudurininkas, kuris mieste renka skudurus nuo mėšlynų ir prekiauja jais, turėjo mokėti pagalvę. Be karališkų mokesčių, ūkininkai dar daug turėjo mokėti žemvaldžiams-bajorams ir dvasininkams. Šitų mokesčių buvo labai daug: kad turėtume šiokį tokį supratimą apie jas, aš priminsiu čia kai kurias: 1) mokestis už žemę, vadinama *le cens*, 2) mokestis ponui, parduodant arba perkant žemę (*lods et ventes*), 3) *terrage*, arba *champart agrier* — mokestis duona, nuo vyndirbių toks pats mokestis vynu, 4) kai kuriose vietose buvo dar priverstas darbas (*corvées*), 5) mokestis už malūną, nes ūkininkas priverstinai turėjo malti pono malūne; toks pat mokestis už spaustuvą vynui daryti, 6) mokestis už važiavimą keliu; bajorai vieni tik galėjo laikyti karvelius ir kralikus, ir t. t.; apskritai, anot Tokvilio, „skačius jų (feodalinių tiesų) neapimamas, įvairumas stebėtinas". Viešpatystei ūkininkai taipgi turėjo atlikti daug priversto darbo: nuo 1737 m. kelius darė priverstu darbu, o kiek žmonėms pareidavo dirbti, galime spręsti iš šito pavyzdžio; iš seimo skaičių Berri provincijoje matyti, kad vertė priversto darbo, padėto kelių darymui, siekė 1779 metais 700.000 livrų; nuo 1719 m. priverstu darbu statė taipgi kazarmes. Tuo tarpu visi žmonės jau buvo laisvi ir ūkininkai turėjo žemę savo savastyje. Už ką gi jie mokėjo ponams? Čia nerasime jokios tiesos; užtat juo skaudesnis buvo tas aplupimas.

Tokios buvo priežastys, turėjusios įtakmę žmonių padėjimui. Dabar duosiu kelis liudijimus apie patį padėjimą. Anot Teno, medžiagiškas žemdirbio būvis, taipgi ir kitų darbininkų, nuo to laiko iki jo laiko pasigerino 93 proc.; Art. Jungas rašo, kad turtingumas žmonių, besimaitinančių žemdirbyste, – o tai daugumas gyventojų, – 78 proc. buvo mažesnis už turtingumą tokių pat žmonių Anglijoje. Tiesa, prie Liudviko XVI vyriausybė buvo ne tokia aštri kaip seniau: intendantai buvo žmoniškesni, administracija šiek tiek geresnė, mokesčiai šiek tiek lygesni – apskritai ubagystė ir neturtas mažinosi. Tačiau tie maži palengvinimai mažai ką gera padarė ir žmonių padėjimas buvo baisus. Iš administracijos raštų buvo matyti, kad gyvastis ūkininkų, prastų darbininkų ir amatininkų buvo visai neaprūpinta. Vienoje vietoje žmonės minta beveik vienais tik grikiais, kitoje, kur auga net vynuogės, daugumas vyndarių dalį metų turi ubagauti.

Čia darbininkai turi išparduoti rakandus ir drapanas, kad nusipirktų duonos, užtai daugelis iš jų miršta nuo šalčio, o menkas valgis, kurio turi taipgi per mažai, gimdo ligas; kitur vėl ūkininkai ima nuo lauko žalius javus ir džiovina pečiuje, nes neturi kuo misti. Tik dviejose apylinkėse vienas intendantas priskaičiavo 35.000 ubagų. Intendantas Puatjė rašo: „Kai tik uždeda naują labdaringą dirbtuvę, tuoj į ją puola daugybė neturtėlių, nors ir rūpiniesi, kaip galėdamas, sumažinti užmokestį už darbą ir leisti prie to darbo tik labiausiai reikalaujančius". Kitas intendantas rašo, kad šeimynos kenčia po dvi dienas nevalgiusios ir kad daugelyje parapijų alkstantieji guli lovose didesnę dalį dienos, kad lengviau būtų kęsti bado kankinimus, ir t. t. Tas pats buvo ir miestuose, ką liudija, sakykime, d'Aržansonas; jis praneša, kad kartą važiuodamas per miestą su pačia dofinas sutiko apie 2000 moteriškių, kurios rėkė: „Duokite mums duonos, arba mes numirsime iš bado".

Nors Liudviko XVI administracija buvo šiek tiek žmoniškesnė, tačiau mokestis nuo neturtėlių ėmė dažnai be mielaširdystės; vienas intendantas rašo 1784 m: „Kaimuose žiūrėtojai su pasibaisėjimu matė, kaip rinkikas norėjo atimti iš šeimynų tėvų skatikus, kuriuos jie gavo pardavę šiokius tokius naminius rakandus dėl to, kad pertrauktų alkstančių savo vaikų riksmus".

Tenas taip išreiškia įtalpą visų skundų, kuriuos ūkininkai nusiuntė į seimą: „Aš neturtingas ir nelaimingas dėl to, kad nuo manęs per daug ima. Ima gi nuo manęs per daug dėl to, kad mažai ima nuo privilegijuotų.

Privilegijuoti ne tik priverčia mane mokėti už juos, bet dar patys ima nuo manęs bažnytinius ir feodalinius mokesčius. Kada iš 100 fr. mano pelno aš jau atidaviau 53 arba daugiau karališkų mokesčių rinkikui, aš turiu iš jo dar daugiau nei 14 fr. dešimtinės; galų gale iš tų 18 arba 19 fr., kurie man liko, aš turiu dar užganėdinti ir „kamaros žiurkes" (*le rat de eave* — vyno prižiūrėtojas) ir „druskos kurtą" (*gabelon* — druskos žiūrėtojas). Aš, neturtingas žmogus, vienas apmoku dvi vyriausybes: vieną — senąją, vietinę, kuri dabar nuolat gyvena kitur ir gali skaitytis suvis nenaudinga, spaudžiančia ir užgaunančia mano žmogystą, kuri parodo save vienais tik prispaudimais, išsiskyrimais ir lupimais savo naudos; kitą — naują, centrinę, visur esančią, kuri, apėmusi visas draugijines urėdystes, reikalauja daugybės turto ir puola visu savo dideliu sunkumu ant mano liesų pečių".

Dėlei aukščiau minėtų priežasčių ūkininkai nuolat kėlė maištus kasmet keliose provincijose — tai vienose, tai kitose, dažnai ir toje pačioje. Vien Normandijoje maištai buvo 1725, 1737, 1739, 1752, 1764, 1765, 1766, 1767, 1768 metais ir vis dėl duonos stokos; 1788 ir 1789 metais maištai buvo Paryžiuje ir visoje Prancūzijoje.

Jau pats padėjimas nuolat badė širdis, kėlė kerštą ir vertė rūpintis savo būvio ir draugijinės sąstatos pagerinimu; tuo tarpu mokslas apie žmonių lygybę, laisvę ir vienodas teises labai išsiplatino, nes daug buvo jį platinančių. Iš pradžių, kai tik atsirado tas mokslas, juo užsiėmė ir apie jį kalbėjo net pati vyriausybė ir jos agentai, net ir privilegijuoti luomai; bet jie kalbėjo tik dėl apšviestos tautos dalies, idant parodytų, kad reikia palengvinti žmonių kentėjimus. Apie žmones jie galvojo, kad tie nesupranta to mokslo. „Ir reikia pasakyti, — sako Tokvilis, — kad tuose geruose noruose buvo daug paniekinimo tų nelaimingų, kurių kentėjimus taip širdingai norėjo palengvinti; šitai šiek tiek primena jausmus ponios Dinšatlė, kuri nesidrovėjo, kaip pasakoja Voltero sekretorius, išsirėdyti prie tarnų, nelaikydama už pritinkantį sau dalyką galvoti, kad tarnai gali būti žmonės." Bet žmonės suprato tas šnekas ir tą mokslą.

Baigiu savo raštelį. Neaprubežiuotas absoliutizmas, administracija, turinti visą valdžią be jokios kontrolės, nes apie jos darbus neleista buvo nieko rašyti, o sūdas dėl jos atskyrus — kokie rezultatai iš to išeina, gerai žinome, nėra ką čia iliustruoti, — begalinės privilegijos bajorų ir dvasinin-

kų, suvis susiaurintos buržuazijos teisės, daugumas žmonių paskendę varguose, kenčiantys badą ir šaltį ir neturintys jokių teisių, nesuprantama, anomališka finansų sistema, suvis priešinga viskam šitam piliozopija, išsiplatinusi tarp daugelio žmonių – taip, pagal mane, gali keliais žodžiais išreikšti Prancūzijos padėjimą prieš revoliuciją.

1889 m. prancūzai šventė Didžiosios revoliucijos 100 metų jubiliejų; vienas pulkelis lietuvių taipgi padarė apie tai atminimą; keli iš to pulkelio perskaitė referatus, iš kurių vieną aš čia aukščiau padaviau; geistina būtų, kad ir kiti skaitę tada paduotų į spaudą savo referatus. Prieš skaitymą referatų vienas iš susirinkusių, Liūtas, pasakė kelis tam tikros įtalpos žodžius, kuriuos ne iš kelio bus čia paduoti. Štai jie:

„Šiandien mes čia susirinkome [minėti] šimtmetinį jubiliejų Didžiosios prancūzų revoliucijos. Gal to savo užmanymo neišpildysime atsakančiai savo spėkoms ir didumui to atsitikimo, bet stoka laiko ir galėjimo išteisina mus; darėm, ką galėjome, o *faciant meliora potentes*. Suvis gi neapvaikščioti tos šventės mes negalime, nes ją pridera švęsti kiekvienam žmogui, progreso šalininkui, žmonijos draugui. Prancūzų tauta – tai vienas iš didžiausių žmonijos vadų ant kelio progreso, kuris nesigaili darbo, kad patirtų gerų siekių; pavyzdį to matome Didžiojoje revoliucijoje. Prancūzų revoliucija – tai toks istorinis atsitikimas, kuris atnešė daug gero visam civilizuotam svietui; pagal savo svarbą ir rezultatus tai pasaulinė revoliucija, o ne vietinė; ją gali lyginti tiktai su tikėjimo revoliucijomis, bet tos mažiau gero padarė ir suprantama dėl ko: Prancūzų revoliucija, taip sakant, rėmėsi ant jų pečių; nuo anų atsitikimų iki šiol praėjo keli šimtai metų, per kuriuos žmonės nesnaudė. Ką buvo galima padaryti XVIII a., to negalėjo būti XVI a. arba anksčiau.

Susipažinimas su Prancūzų revoliucija labai naudingas žmogui; jis kelia iš miego protą, duoda jam daug minčių, gaivina gerus žmoniškus jausmus ir norus. Negana to, jis ir labai pamokinantis iš šios pusės: čia aiškiai gali pasitikrinti, kad žmonija eina pirmyn, didina savo laimę. Čia taipgi matai, kad tas didinimas laimės, pasiekimas kokio nors vieno gero rezultato labai sunkus ir surištas su daugybe darbų, vargų ir kentėjimų.

Iš tikrųjų per Prancūzų revoliuciją kiek darbo padaryta, kiek laužyta galvos, kiek visokių aukų, net kraujingų, padėta ant aukuro tėvynės ir žmonijos!

APŽVALGA KAI KURIŲ DIDŽIOSIOS PRANCŪZŲ REVOLIUCIJOS PRIEŽASČIŲ

Nebijodamas apsirikti, gali sakyti, kad iki šio laiko žmonija daugiau valandų gyveno pavojingam padėjime dėl savo laimės, daugiau praleido reakcinių momentų, negu progresiškų. Tik tiek gerai, kad mažiausias žingsnis ant progreso kelio paskui niekados neprapuola, trumpiausias progreso laikas atneša tiek tvirtų, gerų rezultatų, kad paskui ir ilga reakcija jau neturi vieko jų išnaikinti. Prancūzų revoliucija kuo aiškiausiai visa tai patvirtina; ji rodo, kad darbštumas visų naudai nenueina niekais ir kad mažiausias grūdas, įdėtas į visuotinį aruodą su tikru noru, atneša draugijai, o ne atskiriems žmonėms arba jų grupėms, gausingą vaisių. Ir Revoliucijos darbininkai nesigailėjo darbo ir aukų, tvirtai pasitikėdami savo protu ir jėgomis; toks pasitikėjimas atvedė ir atveda apsirikimų, bet dėl tautos laisvės jis būtinai reikalingas".

Neaprubežiuotas — neribotas
Roda — Taryba
Sūdas — teismas
Urėdystė — tarnyba
Striopuoti — uždėti baudą
Mislyti — manyti
Grovienė (grovas) — grafienė
Pagalvė — mokesčių rūšis
Unaras — garbė
Išdirbystė — pramonė
Sąstata — santvarka
Ulyčia — gatvė
Pagodnė — nuosavybė, geras
Kralikas — triušis
Kazarmė — kareivinės
Dofinas — sosto įpėdinis
Įtalpa — turinys
Piliozopija — filosofija
Faciant meliora potentes (lot.) — galintys tegul padaro geriau
Viekas — jėgos

Sindikatai arba karteliai

Liūtas

„Varpas", 1894,
Nr. 7, p. 108-111,
Nr. 8, p. 120-121

Šiomis dienomis telegrafas atnešė tokią žinią iš Paryžiaus: *„New York Herald* praneša, kad derybos tarp naftos fabrikantų pasibaigė Paryžiuje. Draugystė *Standard Oil Company* ir susivienijimas Rusijos naftos savininkų dalyke gaminimo naftos taip pasidalino tarp savęs visą pasaulį: *Standard* ima sau Ameriką, Britaniją, Prancūziją ir Vakarų Europą; rusai – Rytų Europą, Aziją ir Indiją; kiekviena pusė pasižada neplėtoti prekybos šalyje, pavestoje kitai pusei". Kiekvienas manąs, bet nežinąs paslapčių šiandieninės ūkių organizacijos ir ekonomiško būvio skaitytojas užduos sau klausimą: kas tai per atsitikimas, apie kurį kalba viršuj paduotoji telegrama? Kas tai per viešpačiai atsirado su nepritinkančiais karaliams vardais, kurie elgiasi tačiau kaip galingiausieji karaliai, dalindami tarp savęs visą pasaulį? Iki šiol mes tesame girdėję tik apie tokius viešpačius, kurie turi savo valdžioje kariuomenę, ir apie tokius šalių užkariavimus, kuriuos atlieka tiktai su kariuomenės pagalba; šitą kartą mes matome visai ką kita: užkariavo ir pasidalino tarp savęs visą pasaulį būrelis naftos fabrikantų! Toks atsitikimas yra tai ypatybė šios dienos ekonominės sudėties.

Šiuo laiku nafta būtinai reikalinga kiekvienam žmogui: ji apšviečia ne tiktai iš sidabrinio žiburio puikius rūmus turtingųjų, bet ir iš skardos indelio arba iš tam tyčia pritaisytos rašalinės – dūminę neturtėlio bakūžėlę; ji išvarė iš lietuvio gryčios balanas ir pasidarė drauge tiek lietuvės, ilgais žiemos vakarais verpiančios šeimynai marškinius arba rengiančios dukterims kraitį, tiek ir lietuvio, rytmečiais gaminančio kluone duoną

arba skatiką sloginantiems jį ir atimantiems nuo jo beveik visą kruvinai uždirbtą pelną mokesčiams. Ypatybė paduoto pradžioj šito raštelio fakto ir naudingumas naftos, o per tai ir reikalingumas jos pigumo ragina mane pakalbėti apie tą keistą atsitikimą ir, kaip galint, paaiškinti jį.

Draugystėje žmogus stipresnis, jo darbas lengvesnis ir gausesnis: *unitis viribus res parvae crescunt* — labai seniai pasakyta, o dar seniau suprastas tas principas ir pagal jį elgtasi; juk ir gyvuliai seka tą teisybę. Įvairios esti žmonių darbo drauge (draugdirbystės) formos; šiokia ar kitokia darbo drauge organizacija priguli pirmiausia nuo ypatybių tų reikalų, kurių aprūpinimui pasidaro tas darbas drauge, o paskui nuo laipsnio kultūros, nuo laipsnio žmonių išsilavinimo. Pas laukinius žmones, kurių protas mažai teišlavėjęs, o reikalai nepainūs — medžioti, gintis nuo žvėrių, užpuldinėti kaimynus ir grobti jų turtą, — darbas drauge esti, taip sakant, spontaniškas, retkarčiais ir trumpam laikui (nekalbu apie šeimynos darbą drauge). Bėgant laikui, lavinasi ir stembsta žmonių protas, dauginasi reikalai ir darosi jie įkyresni, nes ir žmonės dauginasi; žmonių lavinimasis ir reikalai - šie du dalykai turi vienas kitam tokią įtekmę, kad žmonių prasilavinimas gimdo naujus ir daro įkyresnius senus reikalus, o šitieji paskutiniai spiria žmones mąstyti ir dirbti. Naujiems ir svarbiems reikalams aprūpinti stipresnis ir daugiau prasiplėtojęs protas išranda ir naujas darbo drauge formas; ilgainiui žmonės organizuojasi į tokią patobulintą darbo drauge formą, kokią mes matome politiškoje viešpatystėje. Dalyke parūpinimo daiktų fiziškiems žmogaus reikalams užganėdinti, t. y. ekonomiškoje gyvenimo pusėje mes randame taip pat visokeriopas bendradarbiavimo formas. Bėgyje žmonijos progreso pirmutinė tvirčiau organizuota nuolatinė draugdirbystės forma buvo vergystė; kada žmonės maitinosi tiktai gamtos parengtais daiktais, patys gi neperdirbdavo jų pavidalo, t. y. kada jie maitinosi uogomis, augalų šaknimis, žvėrių mėsa ir pan. daiktais, tuomet, neabejotina, nebuvo vergystės; kuopos sąnariai buvo lygus, o iš kulšių apveiktų priešų turėdavo skanų kepsnį; jų dievams, kaipo poniškesniems, mažiau, bet skaniau valgantiems, tekdavo priešų vadas; trumpiau kalbant, apveiktus priešus išmušdavo. Paskiau dėlei daugelio priežasčių kilo reikalas dirbti žemę; seniau laikyti priešus gyvus buvo nenaudinga, nes juos reikia prižiūrėti ir dar šerti, t. y. mažinti savo ir taip mažą maistą; kada gi pradėjo žemę arti ir javus sėti, o

paskui daryti duoną, verpti ir austi audeklus ir t. t., tada prireikė darbininkų; gera save išvaduoti nuo tokio sunkaus darbo, o dar geriau turėti daug darbininkų, kurie ne tiktai tave užvaduoja nuo darbo, bet dar uždirba tau daug pelno, kurį rinkdamas tu lobsti ir lobsti; užtat apveiktų priešų jau nežudė, bet vedė juos pas save ir vertė juos į savo vergus; taigi atsirado vergystė; kiekvienas gyventojas turėjo vergus, kurie priklausė jam taip, kaip ir kiekvienas kitas gyvas ar negyvas daiktas; skirtumas tarp vergo ir kokio kito daikto buvo toksai, kad vergas – tai daiktas su protu; jo išlaikymas nieko iš savininko nereikalauja, o naudos jis daug daro; vergai atlikdavo visus darbus, patys gi gyveno kaip gyvuliai, o kartais dar blogiau. Visuomet taip esti, kad atsiradę tarp žmonių atsitikimai, socialiniai faktai su laiku gauna dorišką ir juridišką sankciją; taip buvo ir su vergyste: tikėjimas mokino, kad dievų lemta vieniems vergais būti, kitiems laisvais, dora priskaičiavo tuos atsitikimus prie teisingų, o tiesa, remdamasi dviem pirmosiomis, davė savininkams spėką ginti savo valdžią nuo peržengimų. Šiaip ar taip mes žiūrėsime į vergystę, bet vis turime pripažinti, kad tas institutas bėgyje žmonijos progreso buvo žingsnis pirmyn; likę gyvi ir paversti į vergus žmonės dauginosi; laisvi gyventojai, turėdami atliekamo laiko (nes fiziškus jų reikalus aprūpindavo vergai), galėjo užsiimti kitu kuo, sakykime, tyrinėjimu, mąstymu, apskritai – mokslu. Kiti tarp tokių proto gudrintojų, turintieji stipresnį ir miklesnį protą bei jautresnę širdį, sugalvojo, kad Dievas sutvėrė visus žmones lygius; tokia jų šneka iš pradžių pasirodė kvailiojimu bepročio, bet jie nesiliovė šnekėję; paskui pradėjo jų klausyti, atsirado ir tokių, kuriems toji šneka išrodė teisinga. Iš kitos pusės vergai, kurių buvo labai daug, pajuto savo stiprumą ir galingumą; jų protas taip pat nemiegojo, o tūlas jų, tarnaudamas namuose, girdėjo galvočių kalbą apie visų žmonių lygumą; žodžiai kiekvienam suprantami, ypač tam, kuriam jie pranašauja geresnį gyvenimą. Galų gale vergai, rasdami savo padėjimą neteisingu, turbūt pradėjo nesparčiai, blogai dirbti, o kartais murmėti ir dargi priešintis savininkams, nors reikia pasakyti, kad tie jų pasipriešinimai buvo labai nedrąsus ir silpni; žmonės papratę buvo tarnauti, jų visa būtis buvo vergiškos dvasios perimta; lengviausia jiems buvo parodyti pasipriešinimą – tai blogai dirbti. Vergystė pasirodė nenaudinga, nes reikalai dauginosi, o esančioji ūkio forma negalėjo jų tinkamai [aprūpinti]. Pasirodė, kad bus

naudingiausia, jeigu vergai atiduos savininkui tiktai dalį savo darbo ir pelno, o dalį sunaudos patys; vergystė persimainė į baudžiavą; teisybę pasakius, mūsų pažiūra, tarp vergystės ir baudžiavos nedidelis skirtumas, ypač ten, kur baudžiavos buvo sunkios; bet skirtumas yra ir jisai didelės svarbos dalyke – žmogystos išsilavinimo; vergas tai daiktas, gyvūnas, lygiai toks, kaip ir kiti gyvūnai, o baudžiauninku buvo pripažinta žmogysta, su kuria savininkas daro lyg kad kokią sutartį: už gaunamą žemę ir kitus daiktus jis turi pristatyti savininkui tokią ir tokią dalį gaunamų vaisių; nebuvo tai tikra sutartis, nes baudžiauninko niekas nesiklausė, ar jam tinka, ar netinka tos sąlygos. Iš visų kitų pusių tuodu institutai vienodi; kaip pirma vergai, taip paskui baudžiauninkai viską pristatydavo savo viešpačiui; retą daiktą tereikėdavo jam pirkti, nes jo žmonės pagamindavo visokius daiktus; o jei kokį daiktą reikėdavo nusipirkti, tai tam užtekdavo jam to pelno, kurį gaudavo nuo savo žmonių; kadangi kiekvienas turėjo visus namuose pagamintus daiktus, tai pirklystė buvo labai menka.

Persimainius socialinėms sąlygoms, žmonių pažiūros apie tikėjimą, dorą ir tiesą pasikeitė; kaip pirma apie vergystę, taip paskui apie baudžiavas tikėjimas mokino, kad Dievo leista būti vieniems baudžiauninkais, kitiems ponais, dora tvirtino, kad toks padėjimas teisingas, kad kitaip nė negali būti, o teisė gynė savininkų interesus ir valdžią nuo baudžiauninkų, piktos dvasios ir blogo pasielgimo. Bet laikas bėgo, žmonijos gyvenimas ėjo paakiui, mokslas augo, išmintis brendo, mainėsi pažiūros ir reikalai. Įžymus momentas persimainymo senųjų ir atsiradimo naujųjų reikalų europiečiams – tai laikas atradimo naujos žemės, Amerikos, ir vandens kelio į Azijos Indiją; iš Amerikos europiečiai gavo daug aukso ir sidabro; turtingesni žmonės nori geriau gyventi, gražiau apsirėdyti, puikiau įsitaisyti savo rūmus; taigi pralobus žmonėms, jų reikalai pasidaugino; antra vertus, naujų šalių žmonėms reikėjo taip pat pristatyti kitus daiktus, už kuriuos galima buvo gauti didelį užmokestį ir pelną. Tokiu būdu atsirado daug reikalų; sakykime, reikėjo padaryti labai daug visokių, tarp tų ir labai brangių audeklų ir gelumbių drabužiams siūti. Pirma kaimuose ir dvaruose baudžiauninkai, o miestuose amatininkai viską parūpindavo; kiekvienas amatininkas turėjo savo pagalbininkus ir mokinius; amatininkai vienokio amato priklausė prie vienos draugystės, turėjo savo įstatus, kuriuose buvo nu-

spręstas su smulkmenomis visas daiktų išdirbimas; kiekviena amatininkų draugystė dirbo tik savo miestui, užtat žinojo, kiek reikia daiktų, žinojo savo užsakytojus; kad kuris narys per daug nepralobtų ir neskriaustų savo draugų, buvo nuspręsta, kiek mokinių galima laikyti; taigi tos draugystėlės buvo nedidelės; jos negalėjo aprūpinti užgimusių naujų didelių reikalų. Reikia pridurti, kad apie tą laiką, kada buvo atrasta Amerika, t. y. apie galą XV šimtmečio, senovės pavyzdinga tų draugystėlių tvarka buvo suirusi; seniau kiekvienas amatininko mokinys galėdavo stoti ir stodavo su laiku amatininku, paskui tas dalykas tapo sunkesnis, pasidarė jau skirtumas tarp amato narių: vieni savininkai, o kiti darbininkai. Tokiu būdu atsiradę nauji reikalai rado atliekamą sau žmonių minią; prie to prisidėjo dar kiti: žemvaldžiai, pajutę geresnį pelną, pradėjo atiminėti savo baudžiauninkų žemę ir varyti juos šalin; iš ištuštintų vietų padarė avių ganyklas; avių vilnų pardavimas siūlė jiems kur kas didesnį pelną už tą, kurį jie gaudavo nuo žmonių; dalykai kits kitam atėjo į pagalbą: reikalas daugelio drabužių reikalavo ir gavo daug darbininkų (žinomi vadinamieji laukų aptvėrimai Anglijoje). Naujiems reikalams aprūpinti pasidarė nauja draugdirbystės forma, vadinama rankdirbystė (manufaktūra). Manufaktūra – tai darbo įtaisymas, kuriame dirba daug darbininkų po savininko valdžia; ji dėl daugelio priežasčių yra kur kas naudingesnė ir galingesnė už amatą; čia išdavimai išdirbimui, suprantant, kiek jų atsieina kiekvienam padarytam daiktui, mažesni, nes daugelis žmonių dirba po vienu stogu, su ta pačia šviesa ir šiluma, ir reikalinga medžiaga, perkant jos daug, atsieina pigiau; čia darbas kur kas spartesnis ir geresnis, čia daugelis žmonių, darydami vienokius daiktus, pasidalina tarp savęs darbą ir kiekvienam, darant tiktai dalį viso darbo, sekasi kur kas geriau atlikti savo darbą; žinomas Adomo Smito pavyzdys apie adatos darymą, kur darbas padalintas į kelias dešimtis darbelių ir kiekvieną iš jų atlieka kitas žmogus. Darbo specializacija ir išdavimų ekonomija pigina padarytus daiktus, o savininkui duoda didelį pelną, nes jo daiktus dėl jų pigumo visi perka; tomis savo ypatybėmis manufaktūra lengvai apveikia amatininkus lenktynėse: daugelis amatininkų buvo priversti mesti savo amatus ir stoti į darbininkų eilę. Manufaktūra, ir šiaip galinga, greitai gavo milžinišką pagalbą; tą pagalbą davė garinių mašinų išradimas; rankdirbystė persimainė į mašinų išdirbystę, arba kitaip fabrikų išdirbystę. Ga-

rinė mašina niekad nenutyla, jeigu tik nuolat gauna peno; maža to, jai dar sveikiau dirbant; be darbo ji tuojau rūdija ir genda; prie jos ir žmogus negreitai ilsta, nes jam išpuola mažą ir lengvą darbą atlikti. Geros rankdirbystės ypatybės čia šimteriopai pasidaugina. Tačiau kad rankdirbystė, o paskui fabrikų išdirbystė turėtų pasisekimą, reikia, kad jų darbo niekas nekliudytų; tiesdavystė pasiskubino ištaisyti joms lygų taką; atsiradus manufaktūrai, metai po metų nyko buvusios visokios juridiškos painios, kurios seniau turėjo tobulinti išdirbystę; gale praėjusio šimtmečio įsiviešpatavo laisva konkurencija — ekonomiškas principas, kurio ilgai laikėsi visos valdžios ir pagal kurį ekonomiškas žmonių būvis esąs geriausias tada, kada žmonės gali elgtis pagal savo intereso reikalavimą, visai nekliudomi valdžios; egoizmas — geriausias reguliatorius ekonomiško žmonių elgimosi. Savasties teisė buvo pripažinta pilna ir neaprubežiuota: su tais daiktais, kuriuos turi, ar tai būtų žemė, ar koks kitas daiktas, žmogus gali daryti ką nori, gali jais naudotis kaip jam patinka. Kiekvienas žmogus nori geriau gyventi, ir dėl to geidžia turėti daugiau turto ir pelno. Išdirbystės įtaisų savininkai, tiktai savo intereso vedami, stojo į lenktynes; kiekvienas rūpinasi kuo daugiausia pelnyti, o dėl to kuo daugiausia daiktų padaryti; daugiau parduoda tas, kurio daiktai geri, bet pigūs; papiginti produktus gali tos dirbtuvės, kurios gali naudoti daugiau visų gerų draugdirbystės ypatybių; manufaktūra naikino amatininkus, fabrikai toliau tą patį darė; didesnieji fabrikai naikina mažesniuosius; mažosios dirbtuvės nyksta ir prapuola didžiųjų nasruose. Nekalbant apie kitas sąlygas, didieji fabrikai apveikia mažuosius dar dėl to, kad jie gali naudotis visais naujais technikos išradimais; fabrikas perka mašiną tada, kada už ją reikia mokėti mažiau, negu užmoka tiems darbininkams, kuriuos mašina užvaduoja; mašina tokiu būdu sumažina išdirbystės išlaidas; bet ne kiekviena dirbtuvė gali prasimanyti visokias mašinas, tai gali padaryti tiktai turtingi, dideli fabrikai. Įtaisymui dar didesnių, dar naudingesnių dirbtuvių fabrikantai pradėjo telktis į draugystes. Tiesdavystė pasiskubino su savo pagalba ir davė sankciją naujoms ypatingoms draugystėms, vadinamoms akcionierių kompanijoms, kurios gali surinkti kuo didžiausias, reikalingas kapitalo sumas ir kurios niekam skyrium nepriklauso, bet yra lyg kokios nežemiškos dvasios, neturinčios kūno; jos duoda progą kiekvienam žmogui, turinčiam nedaug pinigų ir nieko neiš-

manančiam tame darbe, kuriam atlikti įsteigta kompanija, būti iš dalies tos išdirbystės savininku; gana man tik nusipirkti akciją kokio geležinkelio, ir aš jau savininkas tos dalies, kokią dalį visos geležinkelio vertės daro mano akcijos vertė; veda gi darbą išmanantieji, tam tyčia pasamdyti, nors jie būtų visai neturtingi; taigi akcionierių kompanija iki paskutinio laiko buvo geriausia privatinio ūkio organizacijos forma, kurioje kooperacija žmogaus fizišky ir dvasiškų spėkų, taip pat ir kapitalo buvo geriausiai sutaikyta ir davė svietui gausingų vaisių. Yra tokių reikalų, kurių negalima buvo aprūpinti be šitų kompanijų; sakykime, geležinkeliai: jiems pastatyti reikia tiek daug pinigų, kad negalima rasti tiek turtingų žmonių, kurie sudėtų pagal sutartį reikalingus pinigus; kompanija akcijomis surenka juos; kuopa žmonių išleidžia daugelį akcijų, kurias perka milijonai žmonių visose šalyse, ir tokiu būdu surenka reikalingą sumą. Lenktynėse, kovoje už būvį, šitos turtingos kompanijos naikina mažesniąsias darbavietes ir tas procesas nuolat eina pirmyn; silpnesniosios akcionierių kompanijos taipgi pagaliau nyksta ir susilieja su stipresniosiomis, kurių skaičius mažėja, o jos pačios auga didyn. Kol fabrikų, darančių vienokius daiktus, yra daug, tarp jų vyksta konkurencija ir jie ieško didesnio sau pelno naudingu pirkėjams keliu, papigindami produktus, o dėl to technikos patobulinimo keliu mažindami išdirbystės išlaidas (nekalbu čia apie visokias falsifikacijas, kurios yra anormalus atsitikimas, aš kalbu tik apie normalius atsitikimus); bet kada vienokius daiktus daro mažas fabrikų skaičius, kelios akcionierių kompanijos, tada lengva joms sueiti į santaiką ir ieškoti sau pelno lengvesniu keliu už anąjį, uždedant ant produktų prekes, kokias nori; tai vienas dalykas; antras gi dalykas toks: atskiri žmonės suėjo į draugystę, į kompaniją, — ar negali ir akcionierių kelios kompanijos susilieti į vieną draugystę, ne tiktai retkarčiais susitarti apie prekes? Gali, ir tokia nauja draugysčių forma jau yra; toji nauja privatinio ūkio organizacija yra tolesnis žingsnis ta pačia ekonomiško žmonių gyvenimo lavinimosi linkme; jos vardu pavadintas šitas straipsnis; angliškai ji vadinasi *Trust*; pirmiausia ji atsirado turbūt Amerikoje, o dabar jau yra visose šalyse.

Apipasakosiu organizaciją vieno tokio „trusto" Amerikoje; iš to galėsite suprasti, kas tai per draugystės tie sindikatai (vadinsime juos prancūzišku vardu). Senovės anglų teisėje buvo toks įstatas, kad moteriškė, gavusi tur-

tą, negalėjo pati valdyti savo turto; jį valdė trečias asmuo savininkės išdavimais ir nauda; tas trečias asmuo vadinosi *trustee*; tai yra žmogus, kuriam paveda laikyti ir valdyti turtą, prigulintį trečiai ypatai; šituo juridišku principu pasinaudojo žmonės, kad sutaisytų naują draugystę iš akcionieriškų kompanijų. Kad tokia draugystė butų tvirta, reikalinga: 1) kad jos narius vienytų vienoki reikalai, 2) kad būtų valdžia, kurios visi klausytų ir 3) kad nė vienas narys negalėtų atsisakyti priimtų sau pareigų ir atsitraukti iš draugystės. Pirmiausia tokią organizaciją sugalvojo ir įgyvendino amerikietis Rockfelleris. Nuo 1857 m. Pensilvanijos ir Ohajo valstijose atsirado daug akcionieriškų kompanijų naftai eksploatuoti; kitos vėl kompanijos įtaisė nuo vietos naftos šaltinių iki geležinkelių tam tikrus ilgus lovius naftai nuleisti; palei geležinkelius buvo įtaisyti baseinai, į kuriuos subėgdavo naftą, o iš baseinų pildavo į vagonus ir veždavo į tolimesnes šalis. Rockfelleris buvo akcionierius vienos tokios kompanijos; 1872 metais jis įkūrė savo draugystę, vardu *South Improvement Company*, kurios vadovas buvo jis pats; savo verslumu ir gudrumu jis mokėjo apsukti geležinkelių kompanijas ir išsiderėjo iš jų tokį dalyką: visi geležinkeliai sutiko vežti Rockfellerio kompanijos naftą už pigesnį mokestį, negu kitų kompanijų naftą; negana to, geležinkeliai sutiko vežti kaip pigesnę prekę ir kitų kompanijų naftą, jeigu ji buvo siunčiama per Rockfellerio kompanijos rankas.

Turėdamas visus fabrikus savo rankoje, gali numanyti, kiek reikia iš viso daiktų, o tai žinodamas gali reguliuoti išdirbystę, nedaryti per daug daiktų ir tokiu būdu neleisti krizių.

Bet šiame pasaulyje nėra tokio daikto, kuris turėtų tiktai geras ypatybes; kiekvienas drauge su geromis turi ir blogų ypatybių. Privatinė ūkių organizacija pasirodė naudinga tiktai daiktų išdirbystės srityje, o daiktų padalinimas jos labai negeras. Privatiniai ūkiai, naudodamiesi visokiais techniškais išradimais, varomi ir rėdomi vieno tik privatinio intereso ir laisvos konkurencijos, rūpinasi tik tuo, kad didesnį pelną turėtų, o dėl to daugiau daiktų padarytų ir parduotų; o kad parduotum daugiau daiktų, reikia juos pigiau pardavinėti, o dėl to reikia, kad ir pačiam fabrikantui jie pigiau atsieitų; šitam paskutiniam siekiui pasiekti fabrikantai naudojasi techniniais išradimais, kurie užvaduoja žmonių darbą, dalį darbininkų daro visai nereikalingą ir tokiu būdu per konkurenciją tarp darbininkų mažina jiems užmo-

kestį. Mes kalbėjome, kaip manufaktūra priverčia amatininkus mesti savo amatus ir stoti į darbininkų-samdinių eilę; bėgant laikui darbininkai vis dauginasi, nes didesnės išdirbystės įstaigos prapuldo mažąsias ir užima jų vietą; dalis darbininkų suvis atlieka nuo darbo, nes jų vietą užstoja mašinos; šitos palengvina žmogaus darbą, kurį gali tuomet atlikti moterys ir vaikai, turintieji mažas spėkas; tokiu būdu darbininkų skaičius dauginasi, konkurencija tarp jų didėja; juk žmogui kasdien reikia pavalgyti, save gi maitinti jis gali tik rankų darbu, o jo sunku gauti; už kits kito, kaip galint pigiau, jie veržiasi į fabriką prie darbo; fabrikantas, turėdamas daug turto, kelia darbininkams tokias sąlygas, kokias jis nori; jie mažai apmokami turi labai ilgai dirbti kuo bjauriausiomis sąlygomis fabrike. Kiekvienas darbininkas duoda fabrikantui pelną; fabrikantas nuolat lobsta. Nykstant mažesnėms įstaigoms, skaičius turtingųjų mažinasi, bet jų turtai auga, o darbininkų skaičius dauginasi; tą procesą mes matome sindikatuose, kurie susideda iš nedaugelio savininkų, o valdo daugybes fabrikų ir žmonių minias. Ir dabartinis ekonomikos sąstatas turi užtarėjus; dora mokina, kad sutartys tarp kapitalistų ir darbininkų paremtos teisingu pamatu, tikėjimo mokytojai, užmiršę ar nesupratę tikrojo Kristaus mokslo apie žmonių lygybę, skelbia, kad esą Dievo leista vieniems dirbti ir vargti neturte ir varguose, o kitiems — nieko neveikti ir turėti visko, ko tik nori; tiesdavystė ir apskritai valdžia fiziškoms spėkoms gina kapitalą nuo darbo pretenzijų. Bet žmogaus protas, kaip pirmiau, taip ir visados, nemiega; atsiminęs, kad visų žmonių tėvams, t. y. ir visiems žmonėms buvo pasakyta, kad savo prakaite valgys duoną, jis suprato, kad esantį pelną žmogus gali turėti tik iš savo darbo, kad tik tas turi teisę pelnyti, kas dirba; žmogaus protas begalvodamas suprato tą paslaptį, dėl ko vieni žmonės vis dirba ir vis pliki, o kiti ir nieko neveikia, o vis lobsta; jis suprato, kad tai dėl to, jog žmogui darbininkui neužmoka už visą jo darbą, bet dalį jo darbo neapmokėjęs sunaudoja kapitalistas ir dėl to jis gali nuolat lobti; šitą savo supratimą galvočiai suteikė ir patiems darbininkams, kuriems, nežiūrint autoritetų, lengva buvo jį suprasti; tada darbininkai pradėjo rūpintis, kad jiems reiktų mažiau valandų dirbti; juo mažiau duos kapitalistui savo darbo, už kurį jis jiems neužmoka, juo mažiau kapitalistas juos nuskriaus. Manantieji žmonės, susipažinę arčiau su atsitikimais praėjusių laikų, rado, kad iš pat pradžių tur-

tai buvo užgriebti į rankas gyventojų dalies taip pat neteisingu keliu, arba bent be jokio iš užgriebikų pusės ekvivalento, be jokių nuopelnų; atradus tą teisybę, ir savasties tiesos istorija neteko savo pamato. Ant pamato to tikro socialinio mokslo stovi reikalavimas, kad žemė ir kiti visokie išdirbystės įrankiai priklausytų visiems dirbantiems, kurie tuokart dalintųsi tarp savęs pelną pagal atliktą kiekvieno darbą. Tasai mokslas ir toks reikalavimas nepatinka ir pykina tuos, kuriems naudingas šiandieninis padėjimas, arba tuos, kurie šios dienos padėjimą laiko teisingiausiu ir Dievo leistu; žmogus turi širdį ir dvasią; jis, šiaip ir taip elgdamasis, negali prie savo darbo nepridėti savo širdies ir jausmų ir, kas jam nepatinka, ant to pyksta, ir adverniai. Bet stovint ant moksliško pamato ir laikantis šalyje nuo partijų, galima objektyviai pakalbėti. Žmogui Dievo leista lavintis ir gerinti savo būvį; jis tai ir daro; kiekviena epocha turi savo teisybes, bet žmogaus protas beveikdamas randa, kad tos teisybės – neteisybės, ir ilgainiui visi žmonės permaino savo pažiūras. Tokį procesą mes matėme lavinimesi ekonomiško žmonių būvio; kas gi gali tvirtinti, kad šiandieninis sąstatas yra paskutinis laipsnis to lavinimosi; istorija tokios tiesos mums neduoda; ypač mes negalime to tvirtinti, nes jau parodytas neteisingumas šiandieninės kapitalistinės sudėties, kuri gimdo tokias milžiniškas draugystes, kaip sindikatai. Šitie paskutiniai daro dar didesnę bedugnę tarp kapitalistų ir darbininkų. Maža to, sindikatai neturi tų gerų ypatybių, kurias turi apskritai privatiniai ūkiai ir kurios galėjo dar pateisinti privatinių ūkių būtį: pasidarius sindikatams, išnyksta konkurencija, o stoja monopolija; sindikatas, vienas tik parduodamas tokius ir tokius daiktus, uždeda ant jų kokią nori prekę; jeigu koks fabrikas, dirbantis tuos pačius daiktus, nenori prisidėti prie sindikato, tai šitas, turėdamas didelius turtus, paleidžia daiktus visai pigiai ir apveikia tą fabriką, priverčia jį susilieti su savim. Tokiu būdu sindikatai iš visų pusių visiems žmonėms pavojingi. Ne naudingiau jie darbininkams, bet keistas daiktas! Darbininkai su džiaugsmu sutiko sindikatų atsiradimą, ir štai dėl ko. Po viso to, kas aukščiau kalbėta, galime suprasti, kodėl Amerikos sindikatas *Standard Oil Company* ir maskoliškų naftos fabrikantų sindikatas galėjo padaryt tarp savęs tokią sutaiką, apie kokią pranešė mums pradžioje rašto paduotoji telegrama; naftos šaltiniai yra Amerikoje ir Maskolijoje Kaukaze; kada Amerikos šaltiniai pateko į rankas vie-

no tik sindikato, o Maskolijos šaltiniai – į rankas kito sindikato, tai labai lengva jiems dviem susitarti, pasidalinti visą pasaulį, o paskui parduoti už tokią prekę, kokia sindikatui patinka. Jeigu vienas sindikatas gali pristatyti gana produkto ne tiktai vienoje šalyje, bet beveik visam pasauliui, ir vienas vesti visą darbą, tai kyla klausimas, kodėl negali to darbo atlikti, sakykime, darbininkų komitetas arba viešpatystės valdžia, kurie galėtų apversti pelną visų naudai? Sindikatai parodo, kad draugijos reikalavimas ūkių organizacijų yra išpildomas, kokia forma jis įsigyvendins šiame pasaulyje, tai parodys ateitis. Skaitytojų žiniai pridursiu: Rockfelleris tebegyvuoja ir yra *Standard Oil Company* komiteto perdėtinis; jo iniciatyva buvo padarytas kontraktas tarp maskolių ir jo sindikatų; mažuma naftos fabrikų Amerikoje nepriklauso *Standard Oil Company*, nuo jų perėjo naftos turtingas Manheimo miesto (Vokietijoje) pirklys Philippas Pottas, kuris yra priešininkas to sutarimo; minėtasis kontraktas pradės veikti nuo šių metų liepos mėnesio, iki kada Rockfelleris tikisi įveiksiąs Pottą.

Unitis viribus res parvae crescunt (lot.) – bendromis jėgomis iš mažo didelis padaromas
Stembsta (protas) – vystosi
Išdavimai – išlaidos, sąnaudos
Tiesdavystė – įstatymų leidyba
Adverniai – atvirkščiai
Trust (angl.) – pasitikėjimas, trestas; trustee – patikėtinis
Rėdyti – tvarkyti
Perdėtinis – įgaliotinis

Teisė ir dora*

Petras Leonas

Malonios Pilietės ir malonūs Piliečiai! Mes jau pakilome iš tautiško miego. Mes norime ir mėginame patys savo kultūrą kelti ir tobulinti, ketiname apmąstytu darbu prisidėti prie mūsų pirmyn eigos, t. y. prie visokių gyvenimo galių pagerinimo. Svarbiausioji mūsų gyvenimo dalis — tai savitarpiniai vienų su kitais santykiai ir kiekvieno iš mūsų santykiai su žmonių draugijoms ir su didžiausiu iš tų draugijų, — valstybe. Tuos santykius tvarko dora ir teisė. Jiedvi rodo mums mūsų pareigas ir teisėtus reikalavimus, mokina mus, kas leista ir kas uždrausta ir t. t. Įvairūs žmonių santykiai, įvairus teisės ir doros turinys. Idant mes galėtume tuos santykius savo protu ir darbu gerinti, mums reikia juos suprasti. Pirmiausia gi reikia suprasti, kas tai yra teisė ir dora, kurios tvarko mūsų santykius ir pasielgimą.

Užtat aš ir paėmiau savo paskaitos dalyku apskritai teisę ir dorą. Iš karto reikia apie abidvi pakalbėti, dėl to, kad jos labai artimos tarp savęs. Dora reikalauja iš mūsų: neužmušk, nevok; teisė graso: už užmušimą, už vogimą tokia ir tokia bausmė. Jeigu ir viena, ir kita to paties iš mūsų reikalauja, tai gal jiedvi vis vienas dalykas? Gal mes tik dvejopai vadiname tą patį dalyką? Įsižiūrėkime, kaip ir iš kur dora ir teisė atsiranda, kas tai yra dora ir teisė, kame jų panašumas ir kame skirtumas; ar visuomet dora ir teisė buvo ir tebėra vienokios ir, jeigu jos ne visuomet vienokios, tai nuo ko priguli jų gerumo didinimas?

* Spausdinama iš *Leonas P.* Teisė ir dora: Antrosios Marijampolės paskaitos. — V., 1910, p. 61-75.

1§. Paimkime žmogų, kuris vienų vienas gyvena kokioje nors saloje, kaip kad Robinzonas Kruzas. Jisai ką nori veikia, kur nori nueina; ką tik jis pajėgia ir nori pasiimti sau, ar iš augalų, ar iš paukščių, ar gyvulių, pasiima; savo maistui paukštį ar gyvulį užmuša. Taip vienam žmogui begyvenant, negali nė kilti mintis, kad kas nors jam uždrausta. Ko savo kūno ir proto viekais negali padaryti, to jisai nedaro, bet ne dėl to, kad tai jam būtų uždrausta daryti, o dėl to, kad jis to ar kito darbo nepajėgia padaryti. Tegul dabar toje pačioje saloje atsiras kitas žmogus, kuris dar nebuvo matęs sau panašaus padaro (sutvėrimo) ir gyveno taip, kaip anasai Robinzonas. Štai juodu, beieškodami sau maisto, susitinka. Čia reikia pabrėžti, jog laukiniam žmogui, neturinčiam beveik jokių įrankių palengvinti maisto pasitiekimo darbą, tasai maisto pasitiekimas labai sunkus darbas. Užtat jisai pasitiektą maistą brangina kaip savo gyvybę, nes be maisto negalėtų būti gyvas, jausmas gi užlaikyti gyvybę kiekvienam prigimtas. Iš susitikimo dviejų asmenų gali būti tokios pasekmės: arba vienas stipresnis užmuš antrą ir atims iš jo pasitiektą maistą, arba net jį suės. Istorija rodo, kad laukiniai žmonės taip darydavo su savo priešais. Arba tvirtesnis, apveikęs silpnesnį, lieps jam savo naudai dirbti ir jam duos tik tiek maisto, kiek reikia, idant jis būtų gyvas ir galėtų dirbti, tiekti maistą ir kitus reikalingus daiktus. Tvirtesnis, apveikęs silpnesnį, laikys jį taip, kaip naudingą sau gyvulį, - sakysime, ožką, kuri duoda pieno. Istorija rodo, jog taip buvo daroma su apgalėtais priešais, kuomet žmonės jau išmanė, kaip išnaudoti kito žmogaus viekus. Tokiu būdu atsirado vergija. Vergas – tai tik toks pat gyvas daiktas, kaip arklys ar kitas naudingas gyvulys. Ir užmušant priešą dėl sunaudojimo jo pasitiekto maisto, ir darant jį vergu žmogaus santykis su jam panašiu neturi nė pėdsako teisės ar doros. Čion jis veikia tik savo kūno reikalavimų spiriamas. Bet dviejų žmonių susitikimas gali turėti ir tokią pasekmę. Juodu vienas kito neapveikė: mėginusiam atimti maistą anasai nepasidavė, gynėsi ir atsigynė; bet ir jis neapveikė priešo: besigindamas pailso ir jautė, kad vis dėlto pavojus tebėra. Po to susirėmimo juodu atsiskyrė, jausdamiesi lygūs. Tasai, kuris mėgino atimti iš savo priešo maistą, suprato, jog kitą kartą anas ant jo gali užpulti tuo pačiu tikslu, ir atvirkščiai. Juodu pamatė, jog geriau bus, jeigu vienas kito neužkabinės, arba jeigu net pagelbės vienas kitam; jeigu, sakysime, pasidalins salą pusiau ir kiekvienas tik savo pusėje ieškos maisto, arba jeigu

abudu ieškos maisto po visą salą, bet vienas kito maisto nelies, neims. Tarp tokių žmonių atsiranda doros ir teisės reikalavimai vienas kitam.

Iš pasakyto aiškiai matome, jog dora ir teisė atsiranda tik žmonių draugijose ir tik laisvų, lygių tarp savęs žmonių draugijoje. Tarp vergo ir baudžiauninko iš vienos pusės ir jų viešpačio iš kitos pusės nėra doros ir teisės tvarkomų santykių: šitasai turi ir valdo anuodu taip, kaip ir kitus savasties daiktus; jisai nesupranta ir neatjaučia vergo kentėjimų, lygiai kaip niekuomet nerūpi jam gyvulio kentėjimai. Vergas neturi jokių teisių, jis tik veikia ir minta taip, kaip jam liepia veikti ir duoda maitintis jo viešpats. Tačiau žmogus — tai draugijinis asmuo. Be draugijos jis niekuomet negyvena. Pirmiausioji jo draugija — tai šeimyna. Užtat žmonės niekuomet ir negyveno taip, kaip mes aukščiau kalbėjome — po vieną. Bet tasai pavyzdys mums labai aiškiai parodė, kokiu būdu atsiranda tarp žmonių doros ir teisės reikalavimai: laisvas draugijos narys veikia, savo reikalus aprūpindamas; tame veikime jo laisvė susiduria su tokia pat kito laisve. Jeigu kiekvienas veiktų visiškai laisvai, tai jo laisvė kenktų kitam, o kito laisvė kenktų jam. Pasirodo laisvės apribojimo reikalingumas. Tas ribas, tas sienas laisvei stato dora ir teisė.

Kiekviename veikime žmogus labiausiai naudos tikslo vedamas. Ir laisvę žmonės apriboja tik dėl to, kad tame randa sau daugiau naudos, kad iš tikrųjų laisvė be ribų — tai netikra laisvė, tai toks padėjimas, kuriame žmogaus laimė priguli nuo pasisekimo; kuomet gi laisvė apribota, suprantamas daiktas, visų laisvė lygiai apribota, tuomet veikimo nauda žmogui patikrinta. Aš pasakiau, jog žmogus savo veikime labiausiai naudos tikslo vedamas. Ir iš tikrųjų. Buvo, pavyzdžiui, laikas, kuomet gimusieji silpni kūdikiai ir netekę spėkų seneliai buvo žudomi dėl to, kad jie buvo nenaudingi visuomenei: palikus juos gyventi, reiktų juos sveikiems ir stipriems maitinti; tokiu būdu jie būtų tik sunkenybė visuomenei, kuriai ir be to sunku buvo aprūpinti savo būvį. Visa, kas atneša visuomenei naudą, gerina jos gyvenimą ir daro jį laimingesnį, — visa tai pripažįstama geru. Bet naudos vedami žmonės turi ir kitus jausmus, pirmiausia vaikų, tėvų ir artimų žmonių meilę. Gyvenimas draugijoje išauklėja supratimą ir jausmą, kad kiekvieno labas priguli nuo visų labo (solidarumas). Dėl tų visų priežasčių įtekmės žmoguje išsiauklėja ir paskiau darosi lyg prigimtas labo jausmas, gero ir pikto supratimas.

Dora ir teisė ragina daryti, kas gera, o draudžia nuo to, kas pikta. Kadangi dora ir teisė reikalauja, idant žmogus elgtųsi teisingai, tai kyla mintis, ar neištirpsta, taip sakant, teisė doroje, ar nenyksta joje? Juk užmušti, pavogti – tai lygiai nuodėmė ir įstatų peržengimas. Ne, teisė nenyksta doroje, ji skiriasi nuo doros, nors ir tebėra jos tikra giminė. Kuo gi teisė skiriasi nuo doros?

2§. a) Teisė draudžia tik skriaudą daryti kitam (*neminem laedere*), o dora liepia kiekvienam atiduoti, kas jo (*suum cuique tribuere*) ir jam, kiek galint, padėti (*omnes quantum potes juva*). Teisė liepia atiduoti skolą ir duoda skolintojui įrankį, kaip tą skolą priverstinai atimti; dora gi ne tik liepia skolininkui be teismo atlyginti skolą, bet ji dar liepia sušelpti neturtėlį, o jeigu skolininkas per nelaimes tapo toks neturtingas, kad jam sunku skolą užmokėti, skolintojas gi žmogus turtingas, tai dora ragina šitąjį arba dovanoti skolą, arba sumažinti ją, arba nors palaukti mokėjimo, kuomet skolininkas medžiagiškai sustiprės, ir neardyti galutinai jo ūkio. Teisė gi duoda skolintojui galią tuojau pilnai atsiimti visą skolą, nors tai būtų paskutinis skolininko grašis. Nors čia teisė gana skiriasi nuo doros, bet iš tikrųjų jų turinys vienokios rūšies. Ir dora liepia mokėti skolas. Kad žmonės nemokėtų skolų, tai būtų daugiau skriaudos, negu esti tuomet, kuomet skola gali būti išreikalauta ir iš suvargusio skolininko.

Kitas pavyzdys. Štai kaimynas, savo bute užsirakinęs, girtuokliauja taip, kad gali apsirgti arba galą gauti. Gailestingi jo pažįstami laužia spyną ir įsiveržia į girtuoklio butą, neduoti jam gerti. Dora giria tokį jų darbą, o teisė nubaus juos, jeigu girtuoklis pasiskųs teisėjui. Dėl ko toks skirtumas? Asmens laisvę ir buto nepaliečiamybę, kuri reikalinga laisvės patikrinimui, mes taip branginame, kad jas apsergstime tam tikrais įstatais, kurie skiria bausmę už jų įžeidimą. Jeigu atskirame atsitikime išeina kitaip, tai juk teisė ir įstatai yra sutvarkymui daugumos atsitikimų, o ne kiekvieno skyrium.

Dar vienas pavyzdys. Šio krašto piliečiai turite teises valsčių savivaldoje. Teisė iš kiekvieno piliečio, turinčio valsčiaus sueigoje balsą, reikalauja, kad jis ateitų sueigon ir, renkant viršaitį arba teisėją, paduotų savo balsą už ką nori iš tų, kas turi teisę būti išrinktas. Paskui jau vienas išrinktasis atsako prieš teisę už savo darbus. Jeigu jisai ims kyšius ir skriaus žmones,

tai teisė tik jį baus už įstatų peržengimą. Dora gi reikalauja, kad kiekvienas rinktų kuo geriausią ir kuo teisingiausią žmogų. Čia kiek nukrypsiu į šalį. Mūsų visuomenės gana žemi doros reikalavimai dėl valdininkų prasižengimų. Mano nuomone, šiaip valdininkas arba teisėjas, kuris už kyšius neteisingai veikia, arba advokatas, kuris parsiduoda priešininkui, blogesni už vagis ir užpuolikus ant kelio: nuo vagies ir užpuoliko aš galiu pasisergėt: užraktu, sargyba, ginklais, o nuo tokių piktadarių negalima apsisergėti, nes jie skriaudą daro ir įstatus peržengia su pačių įstatų pagalba. Nors visi žino bjaurius tokio valdininko darbus, bet iki neatsiranda laimingas drąsuolis, kuriam pasiseka išaiškinti to nusidėjėlio veiksmą, jis valdininkauja ir visi jį gerbia. Jeigu visuomenės doriška pažiūra būtų aukštesnė, tokie skriaudikai netarptų. Vis dėlto ir tiems žemiems doros reikalavimams tebesant, padavęs balsą už žmogų, kurį balsuotojas žino kaip nedorą girtuoklį, kyšius imantį, visuomet jaučia save doriškai nusidėjėliu, jaučia, kad ir jis prisideda prie skriaudimo našlaičių, neturtingų ir t. t. Sąžinė nuolat jam priekaištauja: kad nebūtumei padavęs balso už tą kraujagerį, nebūtų galėjęs jis piktadariauti.

Iš tų pavyzdžių mes matome, jog teisė — tai yra doros *minimum* — mažiausias žiupsnis, kurio vykinimas draugijos gyveniman yra priverstinis, nes be jo draugija negalėtų gyventi.

b) Teisė skiriasi nuo doros dar tuo. Teisė tvarko žmogaus tam tikrus veiksmus, o dora rodo, kaip apskritai žmogus turi elgtis, palikdama jam pačiam išsirinkti įvykinimo gyveniman būdą. Teisė liepia skolininkui užmokėti skolą, ir jeigu jis neužmokės, tai duoda skolintojui įrankį, kaip tą skolą priverstinai atimti. Užmokėjus skolą, teisės pareiga pasibaigia. Dora ragina daryti kitiems gera ir juos šelpti. Vieną kartą sušelpus, toji doriška pareiga pasilieka tokia pat, kaip buvusi; be to, nuo manęs paties priguli, kuo ir kaip aš kitą sušelpsiu.

c) Galų gale teisė tvarko tik veiksmą santykiuose su kitais, nepaliesdama jo širdies, neįsdama į jo dvasios gilumą. Dora gi rūpinasi žmogaus sąžinės tobulumu. Teisei užtenka, jeigu žmonės vieni kitų nežudo, neapvagia, bet jai vis tiek, ar jie taip elgiasi per savo gerumą, ar iš baimės būti aštriai nubaustais. Jeigu tasai asmuo nevagia tik dėl to, kad bijo kalėjimo, o šiaip dvasioje nori apvogti kitus ir nesibjauri to darbo, tai jis — doriškas niekšas.

Priešingai, tasai neturtingas, kuris pavogė daiktą tik dėl to, kad juo galėtų sušelpti alkstantį, randa doriškų mūsų pažiūrų daug pateisinimo. Niekas negali reikalauti, kad žmogus, matydamas skęstantį smarkiose gilios upės bangose, pultų jo gelbėti, pats savo gyvasties nesigailėdamas. Bet dora aukštai iškeltų tokio drąsuolio karštą artimo meilę.

3§. Mes kalbėjome apie tai, kaip doros ir teisės reikalavimai atsiranda. Jas gimdo laisvų žmonių, gyvenančių draugijoje, reikalų susidūrimas. Nuspręsti, kaip reikia išrišti reikalų susidūrimą, t. y. ginčus, žmonėms reikia nemažai palaužyti galvas. Ginčą išrišti dažniausiai paveda seneliams arba protingumu ir kitomis geromis ypatybėmis pasižymėjusiems vyrams. Retkarčiais gal pasisekdavo netyčia, bet gerai ginčą išrišti. Vieno ginčo išrišimas tapdavo pavyzdžiu kitiems panašiems atsitikimams. Tokiu būdu darėsi papročiai, kurie, dar nesant rašytų įstatų, buvo vieninteliai teisės išreiškimai. Kuomet žmonių draugija įgijo vyriausiąją valdžią, ypač kuomet išrastas buvo raštas, nuo to laiko teisės įstatai daromi ir išduodami tam tikros valdžios. Dabar, dirbant valstybės Dūmai, aiškiai matote, kaip daroma teisė.

Čia turiu pažymėti, jog teisė turi dvejopą prasmę: 1. Kiekvieno žmogaus žvilgsniu, teisė – tai jo interesas (reikalas), priverstinai apdraustas. Aš turiu gyvastį, sveikatą ir nuosavybę, ir aš turiu į juos teisę. 2. Bet teise vadinasi ir tie visi įstatai, kurie apdraudžia žmogaus reikalus.

Nors teisė ir dora turi labo tikslą, bet kadangi jos žmonių tveriamos ir kadangi žmonių supratimas apie tai, kas gera, ne visuomet vienoks ir tobulinasi vienkart su žmonijos istorijos bėgiu, užtat ir jų (doros ir teisės) turinys įvairiais laikais nevienodas.

Kaip viskas žmogaus gyvenime evoliucijos taisyklei priguli, taip ir dora, ir teisė laikui bėgant tobulinasi. Mozės laikais didžiausia doros taisyklė buvo „akis už akį, dantis už dantį“; pirmiausioje europiečių rašytos teisės liekanoje, romiečių Dvylikoje lentelių, tarp kitko, buvo įstatas, pagal kurį skolintojai turėjo teisę supjaustyti ir pasidalyti tą skolininką, kuris negalėjo užmokėti skolų. Krikščioniškoji dora pastatė prieš žmonijos akis aukščiausiąjį idealą – patį save. Jeigu artimas mes į tave akmenį, tu mesk į jį duoną, t. y. už piktą užmokėk geru. Nors tūkstančiai metų praėjo, o žmonija vis toli nuo pasiekimo to idealo. Tiek tarp stabmeldžių, tiek ir tarp krikščio-

nių ilgus laikus buvo vergija, o paskiau jos suminkštinta forma – baudžiava. Joms esant, ne tik pavergtieji, bet dar labiau laisvieji vergų ir baudžiauninkų valdytojai negalėjo būti aukštos doros ir nors pusėtino teisingumo žmonės: juk jie kasdien skriaudė tuos, kurie, anot krikščioniškos doros, turėjo būti jų broliai. Vergijos ir baudžiavos panaikinimas iš karto padarė visus tos ar kitos valstybės žmones teisingesnius ir doresnius per tai, kad atėmė vienų galią skriausti kitus, o šitiems davė galią pašalinti nuo savęs daugelį skriaudų. Nekalbėsiu apie smulkesnius pavyzdžius; gana bus aptartų užtektinai įsitikinti, kaip teisė ir dora laikui bėgant mainosi, eidamos vis geryn. Ir dabar žmonės dar toli atsilikę nuo doros idealo. Bet mes neprivalome nusiminti, nes pasižiūrėję į praėjusius laikus, randame tvirtą pamatą geresnės ateities vilčiai.

4§. Jeigu žmonės taip ilgai laikosi blogos teisės ir žemos doros, nors geri idealai jiems aiškiai parodyti, tai nuo ko labiausiai priguli teisės ir doros permainos geron pusėn?

Štai kaimynas, baigdamas arti savo dirvą, priarė žemės juostą iš kito kolonijos. Tasai, kurio žemės juostą užgriebė kaimynas, mato tą ano blogą darbą, bet tyli; jis labiau brangina ramumą, nei savo žemės kąsnį. Kaimynas, matydamas tokį jo nuolaidumą, kitąmet vėl priaria kelias vagas. Tasai vis tyli. Tokiame atsitikime blogas darbas dar giliau gadina jo veikėją; nuskriaustasis, nors kenčia, bet dvasioje vis pyksta ir pyksta ant kaimyno skriaudiko. Paimkime kitokį atsitikimą. Tegul tasai, nuo kurio užgriebta žemės juosta, netylėtų, tegul jis stačiai pasakytų savo kaimynui: bičiuli, tu mano žemės sau priarei, atiduok atgal. Juodu permatuotų, įsitikintų, kad šitojo teisybė, anas sugrąžintų priartą žemę ir, matydamas kaimyną nesiduodant nuskriausti, daugiau nė nemėgintų tokio negero darbo. Ir skriaudos niekam nebėra, ir doriškai abudu geresni. Galų gale, jeigu skriaudikas ne gerumu sugrąžintų užgriebtą žemės juostą, bet būtų teismo priverstas, vis dėlto ir skriauda išnyktų, ir toliau abudu doresni būtų: vienas nemėgintų skriausti, o antras neturėtų toliau už ką pykti. Paimkime kitą pavyzdį. Tamsta ateini sueigon rinkti viršaičio arba teisėjo. Tamsta žinai tokį ir tokį, kaipo išmanantį ir teisingą žmogų. Sueigoje Tamsta niekais nenudedi to klausimo, kas bus išrinktas, bet kalbini kitus, aiškini jiems, kad tą ir tą todėl ir

todėl rinktų, kad nebalsuotų už degtinę ir pinigus ir t. t. Tamstos veiksmas nenueina niekais, ir sueiga išrenka Tamstos peršamą tikrai gerą žmogų. Išrinktasis paskui sąžiningai atlieka savo pareigas: negirtuokliauja, kyšių neima, netvirkina tų, kurių reikalų aprūpinimas nuo jo priguli, bet visiems daro gerą įtekmę ir t. t. Kas gi tuose atsitikimuose padarė tokias geras pasekmes? Tai kova už teisę ir dorą. Čia nereikia suprasti kovą kaipo ginkluotą susirėmimą priešo su priešu. Kova įvairiais būdais atliekama, o kova už teisę daugiausia veiksmu, žodžiu atliekama, kartais pakviečiant teismą į pagalbą. Teisės ir įstatų permainos tokiu pat keliu įvykinamos. Vergija žlugo tuomet, kuomet vergai, pajutę jos sunkumą ir neteisingumą, šiokiu ar tokiu būdu pradėjo prieš ją kovą. Kol vergas kaip daiktas ar gyvulys tyli ir duoda save visiškai valdyti, jokių teisių jis neturi. Tiktai vergams pasipriešinus, jų valdytojams prisieina su jais tartis, o iš tarybų gimsta ir teisės. Anot garsaus juristo vokiečio Iheringo, teisės tikslas – santaika, jos kelias – kova. Nuo senų laikų teisingumo deivė išreiškiama ne tik su svarstyklėmis, bet ir su kardu rankoje. Ginti savo teises – kiekvieno pareiga. Tą pareigą mes turime patiems sau, nes apleisdami savo teises, mes leidžiame žeminti savo asmenį. Tą pareigą mes turime ir visuomenės akyse, nes visuomenei svarbu, idant kiekvienas pilietis auklėtų savyje teisingumo jausmą; o kas savo teisių negerbia, tasai negerbia ir svetimų teisių; progai atsitikus, toksai pažeis artimo teises. Suvis priešingą pavyzdį aukščiau apsakytiems mes gauname iš anglų. Turtingas anglas, bekeliaudamas po Europą, kuomet, sakysime, viešbučio savininkas pamėgina iš jo per daug pasipelnyti, už kelis skatikus ilgai ginčijasi, net pasilieka ilgėliau viešbutyje, praleidžia daugiau pinigų nei tie, kuriuos iš jo norėtų neteisėtai paimti, kad tik apgintų savo teisę ir nesiduotų nuskriausti. Anglai dažnai išleidžia daug pinigų bylai vesti dėlei menko daikto ir taip jie daro ne bjauraus palinkimo bylinėtis vedami, bet teisingumo jausmo spiriami. Užtat mes žinome anglus kaip tautą, kuri labiausiai gerbia teisę ir kurioje teisiškumas labiausiai viešpatauja. Reikia pabrėžti, jog kiekvienas privalo ginti tikras savo teises, o ne stengtis įžeisti svetimas teises. Negaliu čia nutylėti to, ką gyvenimas liudija. Teises begindami, mes per daug užmirštame doros reikalavimus ir labai dažnai prie apgynimo savo teisėto reikalo būtinai prisegam mėginimą laimėti šį tą su kitos pusės skriauda.

Matydamas daug visokių skriaudų, garsus visame pasaulyje rusų rašytojas moralistas Levas Tolstojus nepripažįsta teisės naudos ir šaukia žmones elgtis pagal aukščiausios doros principą: nesipriešink piktam; jeigu tau suduos į vieną žandą, atkreipk jam antrą; jeigu į tave mes akmenį, tu jam duok duonos. Puikus tai idealas, bet šaukimas prie jo mažiau atneša naudos nekaip gero įstato išdavimas, dar mažiau nekaip geros tvarkos įtaisymas. Kol žmonės tebėra tokie kaip dabar, toli nešventi, toksai aukšto idealo skelbimas neapgina nuo skriaudų, nes jo įvykinti negali ir patsai skelbėjas net pats, o ką jau besakyti apie kitus. Neapleisdamas savo teisių, apdraustų tebesančios kad ir ne kažin kokios tvarkos, ir rūpindamasis geresnės tvarkos įvykdymu, žmogus daugiau gero pasiekia, nei apleisdamas savo teises. Pabaigsiu žinomo galvočiaus Kanto žodžiais: „Kas virsta kirmėle, tasai tegul nesiskundžia, jeigu jį kojomis sumindžios".

Labas — gerovė
Išrišti (ginčą) — išspręsti

Lietuvių papročių teisė*

„Lietuvių tauta", 1913, Vilnius,
p. 197-201

I dalis

P. Leonas

1§. Jei mes duotume kam nors iš mūsų, čia susirinkusių, atsakyti kokį teisės klausimą, kilusį iš kasdienių žmonių santykių, tai, nors paklaustasis būtų nemažo proto, vis dėlto jam prireiktų palaužyti galvą ir padėti tam tikrą dvasios jėgų sumą, kad galėtų išrišti klausimą. O iš politikos ekonomijos žinome pamatinę žmogaus veiksmo taisyklę: mažiausiomis jėgų išlaidomis pagaminti kuo daugiausia gerų vaisių. Prie to reikia atsiminti, jog neapšviestam žmogui sunkiau mąstyti negu apsišvietusiam, ir jog senovėje žmonės apskritai buvo mažiau prasilavinę ir jiems buvo sunkiau mąstyti, negu vėlesniojo meto kartoms. Užtat ginčo išrišimo būdas, vienąkart išgalvotas, tikdavo tokio pat arba panašaus ginčo klausimui išrišti kitais kartais. Dar reikia pridurti, jog teisės ginčą išrišti žmonės visuomet paveda ir pavesdavo iš savo tarpo išmintingesniesiems, senesniesiems, daugiau prityrusiems, trumpai kalbant, autoriteto asmenims. Tokių prityrusių asmenų nuomonė savaime būdavo, pagal visuomenės pažiūras, kuo teisingiausia ir buvo laikoma teisingumo principu. Iš to, kas aukščiau trumpai pasakyta, galima suprasti, kokiu būdu darėsi papročių teisė ir kodėl ji buvo tvirta ir visiems tos ar kitos šalies gyventojams, arba kuriai jų daliai, privaloma. Iš to, kas pasakyta, mums aišku, jog papročių teisė — tai tokia juridinė norma, kuri įstatais neišreikšta, bet kuriai tos ar kitos vietos gyventojai nuolat pasiduoda, pripažindami ją sau privaloma. Buvo laikų,

* Referatas, paruoštas visuotiniam Lietuvių mokslo draugijos susirinkimui 1910 m.

kuomet vieni tik teisės papročiai buvo teisės normos, kuomet kitokių įstatų nebuvo. Bet susidarius valstybei, jos valdžia, kiek stengia ir kokius santykius laiko svarbiausiais, tiek ir tokių reikalų teisę paima į savo rankas vykinti. Laikui bėgant ir žmonijos socialiniam gyvenimui plėtojantis, valstybės valdžios įstatų leidimas vis tobulyn eina, didyn, platyn ir gilyn. Ribos, kuriose papročių teisė veikia, vis eina siauryn ir siauryn. Apskritai kalbant, tai geras ir pageidaujamas dalykas, nes tobulesnis painių socialinių santykių rišimas užima vietą blogesnio, lygiai kaip kad mechanikoje akmens kirvis užleido vietą dabartiniams plieno įrankiams.

2§. Tačiau ir kai valstybė imasi leisti įstatymus, papročių teisė neišnyksta ir vienur plačiau, kitur siauriau veikia. Politikos Rusijos ribose ji labai plačiai veikia, taigi ir Lietuvoje. Kai kur (Kaukaze, Turkestane ir kt.) ir nusidėjimų dalis baudžiama teisės papročiais. Pas mus Lietuvoje kriminalinė papročių teisė nebeveikia, ji rašytųjų įstatų pašalinta. Bet turto santykiuose papročių teisės veikimo ribos labai plačios. 149 str. vietinių Kauno, Vilniaus Gardino, Minsko ir dalies Vitebsko gub. valstiečių įstatų, valstiečių žemė tenka įpėdiniams (žinoma, jei dar mirusysis savininkas nepalieka testamento) pagal esamuosius vietinius papročius. Tą pat, tik dar plačiau, patvirtina 135 str. laikinųjų valsčiaus teismo įstatų... Spręsdamas valstiečių bylas ir ginčus, ypač valstiečio palaikų padalijimo bylas, teismas turi remtis vietiniais papročiais. [Žiūrėdamas] 130 str. civilinio proceso įstatų ir 88 str. taisyklių apie bylų vedimą pas miesto teisėjus ir žemiečių viršininkus, teisėjas gali remtis vietiniais visiems žinomais papročiais, jei abi pusės arba viena to reikalauja, ir jei vietinio papročio taikymas yra leidžiamas įstatų, arba jei ginčas aiškiai neišrišamas įstatų. Beveik taip pat pasakyta 1501 str. civ. proc. įst. apie valsčiaus teismą Suvalkų žemėje. Bet lenkų karalystėje, taigi ir Suvalkų gubernijoje, veikia patobulinta turtų teisė, – tai Napoleono kodeksas visiems luomams, todėl ir papročių teisė ten retai beveikia. Kas kita visoje Lietuvoje; čia valstiečių „išpirktajai" žemei tebėra atskiri įstatai, kurie leidžia plačiai veikti papročių teisei.

Negaliu nepasakyti kelių žodžių apie tai, kaip taikomos pas mus tos teisės? Valsčiaus teismas patsai gali žinoti, kokia yra papročių teisė ginčams nuspręsti. Bet paprastai tą teisę, tą paprotį nurodo ar liudytojai, ar

dažnų dažniausiai sodžiaus vyrija savo nutarimais. Šiuo ir tuo atsitikimu dažniausiai lemia laimę degtine papirkimas. Katra pusė anksčiau spės papirkti ir daugiau degtinės sugirdyti, tos pusės naudai vyrija surašo nutarimą, konstatuodama reikalaujamą teisės paprotį. Šiurpas ima, nuolat girdint klientus skundžiantis tokia mūsų visuomenės nelaime. Ir tai ne melagių prasimanymas, ne kalbos tų, kurie teisingai esti pralaimėję bylą, bet visų balsas vienoks – papročių teisė mūsų krašte degtinės nustatoma. Man teko matyti tos pačios vyrijos tame pačiame ginče du visai priešingus nutarimus apie teisės paprotį. Prie to nesąžiningumo, apie kurį aukščiau kalbėta, pridėkime dar visokių svetimtaučių valdininkų įtekmę, – ypač teismo ir valsčiaus raštininkų, kurie tuos vyrijos nutarimus surašo, arba paskui teisme aiškina, – ir dar antros teismų instancijos (suvažiavimo) veiksmą, ir mes suprasime, kaip toli turėjo atsiskirti papročių teisė nuo mūsų tautos tikrųjų teisės pažiūrų ir kokių keistų teisės papročių turėjo privisti pas mus. Užtat nieko nuostabaus, jei toksai papročių rinkėjas kaip Jonas Witortas, kuris, matyt, nepažįsta mūsų liaudies ir kuris, dargi lenkų šovinizmo paimtas, rado pas mus tokių teisės papročių: lietuviai nelaiką nusidėjimu vaikų žudymo ir apgaudinėjimo teismuose; esąs paprotys imti užkurį ir gyventi be šliūbo!*

3§. Taigi lietuvių papročių teisės rinkėjai privalo pirmiausia atsiminti tas negeras aplinkybes, kuriose tebėra nustatomoji papročių teisė teismų aktuose, kad būtų atsargesni ir nepalaikytų tikrai tebesančiu papročiu to, kas degtine arba pinigais išgalvota. Tačiau renkant mūsų teisės papročius, ne tik negalima ignoruoti teismų aktų, bet pirmiausia reikia juose pasikasti, nes ten yra daug papročių konstatuota. Tik iš ten surinktus reikia pertikrinti, darant tam tikrą tardymą tarp žmonių. Tik tuomet konstatuotas teismo aktuose teisės paprotys gali būti priimtas tikru, kuomet jo tikrumą patvirtins tardymas. Kaip kitiems darbams, taip ir teisės papročiams rinkti reikalinga programa. Be programos stačiai negalimas dėl savo sunkumo darbas – teisės papročių rinkimas. Susiradus programai, juos galėtų rinkti ir ne juristai. Mūsų tautos gyvenimo sąlygomis ne iš juristų galime tikėtis gausaus papročių tei-

* „Žinyčia", Nr. 1-1900, p. 147.

sės rinkimo, bet iš kitų vietinių inteligentų. O rinkti tuos papročius labai reikalinga. Kad ir daug yra blogų aplinkybių, kurios draiko mūsų teisės papročius, bet rasime tarp jų ir tokių, kurie padės mums suprasti mūsų tautos pažiūras ir dvasią. Papročių teisę žinoti dažnai reikalinga ir naujus įstatus leidžiant (*legi ferendae*). Dabar gi mūsų kraštui viskas teikiama, nors jo neklausiant ir jo ypatybių nepaisant, nes tos ypatybės neišaiškintos kaip reikiant. Papročių teisė – tai etnografijos dalis plačiąja to žodžio reikšme tariant. Etnografija yra Mokslo Draugijos programoje. Taigi manau, jog Mokslo Draugijai derėtų paimti į savo globą ir tą darbą, ir pirmiausia sukviesti komisiją papročių teisės rinkimo programai sudaryti.

II dalis

A. Janulaitis

1910 m. visuotiniame LMD susirinkime buvo paskaitytas p. Leono referatas apie lietuvių papročių teisę. Referato gale buvo minima, jog reikėtų išdirbti programą teisiniams papročiams rinkti. Tam tikslui p. Tumas ir Basanavičius pasiūlė išrinkti komisiją, kuri išdirbtų programą tiems papročiams rinkti. Referatas pasibaigė nepaprastai: nebuvo ir negalėjo būti diskusijos, nes nebuvo su kuo diskutuoti, kadangi pats referentas neatvyko.

Pakliuvęs į tą komisiją, turiu prirodyti, kodėl negalima išdirbinėti tos programos.

Pirmiausia reikėjo apsistoti prie klausimo – ar yra lietuvių papročių teisė? Jeigu yra, tai kame versmės jai surasti ir pažinti?

Žinomas daiktas, kuo pirmiausia turime kreiptis į patį p. Leono referatą. Kas tai yra papročių teisė, randame tokį atsakymą: „Papročių teisė esanti juridinė norma, kuri įstatais neišreikšta, bet kuriai tos ar kitos vietos gyventojai nuolat pasiduodą, pripažindami ją sau privaloma“. Aiškinimas teoretikų ir praktikų juristų priimtas ir nepagaminąs abejojimų.

Versmėmis papročių teisei pažinti, sulig esančiųjų pas mus įstatymų, bus valsčiaus teismų sprendimai ir vyrijų nutarimai, nes valstiečiams tiktai tatai yra leidžiama. Leonas abejodamas ir netikėdamas iš pradžių žiūri į

tas versmes: ten degtinė daranti įstatymus ir papročius arba svetimi tam kraštui valdininkai (t. y. raštininkai) patys juos pramaną. Todėl rinkėjai turį saugotis imti iš tos versmės. Toliau gi jau nebe taip piktai žiūri į tą versmę: sako negalima esą ignoruoti teismo aktų. Keistas tasai patarimas; neištikimų versmių paprastai nejudinama, netikima jomis, jei bent atsirastų kita geresnė, iš kurios turėtume gerą sietelį atskirti grūdams nuo pelų, tuomet ir neištikima versmė būtų vartotina ir tinkama. Tai kuri gi, p. Leono nuomone, šita tikroji versmė papročių teisei pažinti? Vienintelė versmė pasilieka tie patys valsčiaus teismo aktai, tik, sako, reikią juos kontroliuoti, padarius tardymą ar anketą po žmones. Kaip toji anketa daryti, — nepasakyta.

Lietuvių papročių teisė jau tyrinėta. Ir jeigu p. Leonas būtų bent kiek pasižiūrėjęs į literatūrą, gal bent kiek būtų atsargesnis nurodymuose ir nesektų vien savo dvasios įkvėpimo. Tarp tokių tyrinėtojų galiu nurodyti bent du žinomiausius — rusą Gukovskį ir lenką Joną Witortą. Gukovskis ilgus metus buvo Kauno statistikos komitete sekretoriumi, ilgus metus leisdavo jisai rusų kalba „Atmintines Kauno gub. knygas", pavyzdingas iš visų pusių, palyginant su panašiomis kitų gubernijų knygomis. Aprašinėdamas vieną kitą pavietą, jisai suteikdavo gana daug medžiagos iš valsčiaus teismų sprendimų. Jonas Witortas, panevėžietis, literatas, savo knygoj *Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego* stengiasi mokslo žvilgsniu sistematizuoti ir apdirbti iš valsčiaus teismų gautąją medžiagą. Vienas ir kitas skeptiškai žiūrėjo į teismo sprendimus. Tačiau tikėdami tokių teisių esant, stengėsi atskirti tikrąją tyrąją liaudies teisę nuo netikrosios, degtinės pagamintosios. Nenurodė tačiau taisyklių vienam dalykui atskirti nuo antrojo. Padarė patys: nori tikėk, nori netikėk jais. Tokiu būdu jiedu abu kuo daugiausia prisidėjo prieš savo norą prie sugriovimo tikybos į liaudies teisę. Pozityviškai gi imant, jie surinko ir apdirbo daug medžiagos parodyti, kokie pas mus valsčiaus teismai, kokie keisti ir net juokingi esti jų sprendimai, kaip kartais mindžiojama po kojų teisybė ir lygybė. Juodu abu nebegyvena. Vienas (Witortas) seniau jau nustojo dirbti ir mirė, kitas tik dar nesenai, pirm kelerių metų.

P. Leonas negirdėjo apie Gukovskį. Gal tai dar ir dovanotina: Gukovskis nėra parašęs atskiros knygutės; be to, p. Leonui, kaipo lietuviui, gal ir nepridera semti iš pirmųjų rankų, pažinti to klausimo literatūros, gal ir skai-

tytojų ir mokslininkų kaltė, kad nedaug tereikalauja... Apie J. Witortą yra girdėjęs. Jo knygos neskaitė, o vis dėlto pasmerkė galutinai. Apie jį patyrė iš p. Paleistsparnio („Žinyčia", Nr. 1-1900), kuris nėra nei etnografas, nei juristas, o tik „geras lietuvis". Paleistsparnis prikiša Witortui, kaipo „tikrasis" lietuvis, lenkų šovinizmą, kursai ir trukdęs jam teisingai ištirti liaudies teisę. Jo pėdomis seka p. Leonas. Ir referate skaitome: „Užtat nieko nuostabaus, jei toksai papročių rinkėjas kaip Jonas Witortas, kuris, matyt nepažįsta mūsų liaudies ir kuris, dargi lenkų šovinizmo paimtas, rado pas mus tokių teisės papročių", ir t. t.

Tikrai neaiškus p. Leono teikiamasis rinkimo būdas. Jisai pataria, kiek galėjau suprasti, vartoti tokį būdą: paimti vieną kitą valsčiaus teismo sprendimą, kuris įpuls į akį ir pasirodys rinkėjui įdomesnis, ir klausinėti žmonių, ar yra toks ir toks paprotys. Galima spėti, prie ko tatai prives. Vieni pasakys — „taip", kiti — „ne", treti gi, bent atsargesnieji, atsakys — „nežinom". Kad galima bus sulaukti tokio atsakymo, sprendžiu iš kitų panašių tyrinėjimų. Veckenstedtas, rinkdamas žmonėse pasakas apie lietuvių dievus ir dievaičius, sutvėrė Pipkių, Pastauninką ir panašių dievaičių. Pas M. D. Silvestraitį knygose *Podania Zmujdzkie* (t. I ir II) randame pasakų, verstų žodis į žodį iš rusų rankvedžių ir iš Daukanto istorijos...

Niekas taip liaudies netyrinėja, ypač jos papročių. Atėjęs su žinoma mintim, sulauksi ko norėsi.

Neatlikčiau savo užduoties, jeigu atmetęs p. Leono projektą kaipo netinkamą, nepasiūlyčiau geresnio.

Pakeliu klausimą, kurio nejudino p. Leonas — ar yra papročių teisė. Jam aišku esą, kad esanti, dargi įstatymai tai pripažįstą. Mokslininkui šito per maža. Turi prirodyti tokio dalyko buvimą, o ne remtis vien tikėjimu į įstatymo neklaidingumą.

Ar yra papročių teisė? Senas tai klausimas. Nevienodai jisai buvo rišamas, nevienodai žiūrėjo į jį įstatymai ir oficialus universitetų mokslas.

Tai atmesdavo jos buvimą, tai matydavo joje „tautos sielą", liaudies sielą. Dabar jau nerasim tokių mokyklų.

Kai kurie tačiau dalykai, paimti iš liaudies gyvenimo, galėjo išrodyti lyg būtų jos nuosava teisė. Tai turėjo du pavidalus: senovės palikimas ar ateities diegai. Įstatymams mainantis, keičiantis turiniui, užsilieka senoji for-

ma atkampiose gyventojų vietose, miestiečiui išrodo lyg savotiškas tautos būdas. Tai istorijos nepažinimas. Kita vertus, dėlei statymų konservatizmo, kai kuriose vietose, atsiradus naujiems santykiams, tie įstatymai varžo juos. Čionai liaudies teisė lyg atmaino įstatymus. Yra tai dalies gyventojų protestas prieš varžančius juos įstatymus. Tos visos apraiškos nėra anaiptol „tautos sielos" išvaizdos.

Dabar galima pereiti prie iškeltojo klausimo, – ar yra lietuvių papročių teisė?

Metodologiškai imant, tasai pats klausimas yra klaidingas. Jeigu ir yra apskritai tokia teisė, tai negali būti bendros visai tautai teisės. Juk ji – priverstinoji, juridiškoji norma, kuri gina šiokius ar tokius interesus. Tauta pasidalina į klases, sluoksnius. Nuo to pridera interesų įvairumas. Be to, reikia dar atsižiūrėti į vietą, laiką, amžių, lytį, kultūros būklę ir t. t. Kas gera vienam, tai yra bloga kitam. Todėl negali būti bendros visai lietuvių tautai teisės, kurios ana žiūrėtų ir laikytų sau būtina.

Toliau papročių teisės tyrinėtojai ieško civiliniuose dalykuose, t. y. pažvilgiuose, kurie paliečia šeimynos, turto, nuosavybės, dermės ir palikimo klausimus. Įstatymai griežtai nepripažįsta „papročių" kriminalinei teisei, apimančiai nusižengimus prieš įstatymus, ginančius nuosavybę, garbę, gyvastį, sveikatą... Dargi pripažinimą tokių papročių – dvikovės, Kaukazo abrekai ir t. t. – ir jų prisilaikymą persekioja.

Taigi jeigu ir galima būtų kalbėti, tai tik apie dvarininkų, ūkininkų, įnamių, bernų, pirklių papročių teisę. Prieš dvarininką atsistos ūkininkas ar bernas, ir to bus geresnė papročių teisė, katrą palaikys pagaliau rašytasis įstatymas.

Bet tatai, sulig pačių papročių teisės teoretikų, negalimas dalykas. Juk ją turi ir privalo užlaikyti visi, o tokios nėra. Taigi nėra ir lietuvių papročių teisės.

Kol kas dar niekas to neprirodė.

Tačiau, atmetant ją, reikia pripažinti, jog yra kai kurie dalykai, kurie ne vienam iš jų suteikia teisės pavidalą. Bus tai senovės laikų reminiscencijos. Atmenant, jog mainėsi socialinis liaudies padėjimas, jog mainėsi ir patys apginamieji ar skriaudžiamieji įstatymai, mainėsi turinys, bet užsiliko forma, kuri visuomet mainosi vėliausiai. Konservatyvios žmogaus smegenys seniai bus pakeitę turinį, o palikę tik seną formą. Be abejo, rasime ne vieną Lietuvos statuto likutį, ne vieną pono feodalo teismo pėdsaką. Bus tai įpročiai. Jie

patys nebeturi jokios juridinės vertybės, jie nedaro nieko nauja, o lydi tačiau kurį nors juridinį veiksmą. Paimkime nors svodbinę rėdą, kurioj rasime klodus įvairių istorijos gadynių; visi tie įpročiai – tai tik apeigų, o kitą kartą jos buvo rišančios ir būtinos. Arba būdas kvietimo į sueigą su krivūle ir t. t. Vis tai įpročiai, kurie yra dabar klausimai etiketo, o ne turinio.

Tuos dalykus gali tyrinėti tik etnografas, kuris renka tokius būdus, kaip burtus, prietarus ir t. t.

Baigdamas išvedu šitaip: lietuvių papročių teisės nėra, yra vien įpročiai, kurie neturi juridinės vertybės, papročių gi teisė – tai užsilikęs tarp juristų burtas, pačių įstatymų palaikomas. Dėl to tai išdirbinėti tam tikros programos negalima.

Išdirbti (programą) – sudaryti
Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego (lenk.) – „Lietuvių liaudies paprotinės teisės užrašai"
Podania Zmujdzkie – „Žemaičių padavimai"
Rankvedys – rankraštis
Kaukazo abrekai – tam tikra kaukaziečių „keršytojų", kovotojų grupuotė
Svodbinė rėda – vestuvių papročiai

Sutartinių prievolių laisvės sąvoka

P. Leonas

„Teisė", Nr. 1, 1922,
p. 13-18.

Sutartis savo esme yra priemonė nustatyti santykius tarp privatinių asmenų atitinkamai jų individualiems interesams ir reikalams. Kuriamoji sutarties jėga – tai jos dalyvių susitarimas, jų valia. Taigi sutarties juridinės pasekmės atsiranda todėl, kad jų norėjo sutarties dalyviai.

Valia – tai vidinis asmens momentas, kuris savaime nėra žinomas kitiems asmenims. Kad asmens valia galėtų būti pagrindas susitarimui su kitu asmeniu, reikia, kad ji būtų išreikšta kokiais nors išoriniais ženklais: žodžiu, raštu arba veiksmu, kurie duoda galimybę spręsti, jog tokia ar tokia yra asmens valia. Trumpai sakant, kad sutartis, lygiai kaip ir kiekvienas juridinis aktas, būtų padaryta, reikalinga yra ne tik asmens valia, bet ir jos išreiškimas.

Tačiau valios išreiškimas dėl įvairiausių priežasčių gali neatitikti tikrosios valios: žmogaus valios išreiškimo būdai patys savaime dažniausiai yra netobuli; be to, ir tobulą išreiškimo formą turint atsitinka apsirikimų, suklydimų, juokais išsitarimų. Sakysim, aš noriu pirkti ir vietoj „parduokite" netyčia ištarsiu „pirkite", arba vietoj „dešimt" pasakysiu „dvidešimt" ir pan.

Toliau reikia priminti visai rimtus valios išreiškimo trūkumus, kai valia netikrai yra išreikšta dėl klaidos, prievartos arba apgavimo, pavyzdžiui: aš norėjau pirkti aukso daiktą, o jis pasirodė vario daiktas, arba aš buvau priverstas pasižadėti sumokėti tam tikrą pinigų sumą ir t. t. Čia mes turime kitokią sutarties dalyvio valią ir kitokį jos išreiškimą. Todėl teisės mokslui tenka spręsti, katra valia turi imti viršų, būti pripažinta veikiamąja: ar tikroji, kurią turėjo sutarties dalyvis, ar išreikštoji.

Klausimas lengvai išsprendžiamas, kai sutarties dalyvis žinojo tikrąją savo kontragento valią, sakysim, žinojo, kad pastarasis apsiriko savo žodžiuose, kad jis padarė klaidą rašte, arba jei jis pats savo kontragentą apgavo, arba prievarta išgavo jo sutikimą pasirašyti sutartį. Čia nėra jokio pagrindo pripažinti išreikštąją valią tikrąja; vadinasi, jeigu išreiškęs netikrą valią sutarties dalyvis nori atsimesti, tai sutartis turi būti pripažinta niekinga.

Visai kitokia ir sunki yra padėtis, kai kontragentas nežino, kad išreikštoji valia visiškai neatitinka tikrosios jo kontragento valios, kai visos aplinkybės rodo jam, jog išreikštoji valia privalo atitikti tikrąją jo kontragento valią. Pasidaro interesų susidūrimas, kurį yra labai sunku pašalinti: iš vienos pusės, rodosi, negalima reikalauti, kad asmuo prisiimtų sutartim uždedamą jam pareigą, kurios jis visai nenorėjo imti, nenorėjo pasižadėti; iš antros pusės, sunku ignoruoti interesus kontragento, kuris, pasitikėdamas išreikštąja valia, atitinkamai sutvarkė savo reikalus arba net padarė tolesnes sutartis su kitais asmenimis, ir kuriam sutarties panaikinimas turi padaryti labai didelių nuostolių. Seniau, viešpataujant formalumui, tokių dilemų nebūdavo, formalumui gi susilpnėjus, kalbamąją dilemą dažnai tenka spręsti. Ją spręsdami teisininkai remiasi dviem srovėm: vieni — grynos, tikros valios teorija (*reine Willenstheorie*), kiti — išreiškimo teorija (*Erklärungstheorie*). Pirmoje XIX šimtmečio pusėje teisininkų dauguma laikėsi tikros valios teorijos, atsižiūrėdami į tą tikrenybę, kad kuriamoji sutarties jėga yra tikroji sutarties dalyvių valia: ten, kur nėra tikros valios, nėra ir juridinių sutarties pasekmių, nėra pačios sutarties — yra tik jos šešėlis.

Šitoji grynos valios teorija gyvenime susidūrė su daugybe aplinkybių, kurių ji neatitiko: ji trukdo skubią ekonominę apyvartą, kuri reikalauja, kad sutartyse būtų imama domėn tik valios išreiškimas, nes kontragentui tik išreikštoji valia yra apčiuopiama, tik ja jis gali remtis ir drąsiai daryti tolimesnes sutartis su kitais asmenimis. Ekonominės apyvartos skubotumo reikalavimai privertė teisininkus aiškinti grynos valios teorijos trūkumus; ėjo tos teorijos kritika, kuri sustiprėjo antroje XIX a. pusėje. Kritika nurodė, kad negalima stabdyti ekonominės apyvartos eigos tiktai dėl kontragento apsirikimo. Kiekvienas turi teisę laikyti išreikštąją valią

tikra, rimta kontragento valia; taip pat kiekvienas privalo patsai nešti apsirikimo pasekmes.

Tai tokios yra dvejopos šiuo dalyku nuomonės, kurių kiekviena skyrium paimta atrodo visai teisinga.

Kaipgi jiedvi suderinti, kurią teisingesnę išeitį rasti jųdviejų susidūrimui pašalinti? Jeigu tų nuomonių kiekviena skyrium paimta atrodo rimta teorija, tai iš to *a priori* galima padaryti išvadą, kad tikrąjį teisingumą galima rasti jų sutaikinime.

Dabar nėra abejonės, kad dėl paprastos vieno kontragento klaidos negali kęsti nuostolių kitas kontragentas; kad paprasta sutarties dalyvio klaida galėtų būti priežastis sutarčiai suniekinti, tai visai būtų negalima dabartinė ekonominė apyvarta. Tačiau ir čia pripažįstama, kad sutartys turi būti daromos ir vykdomos gera sąžine. Bet kaipgi galima bus kalbėti apie gerą sąžinę, jeigu bus reikalaujama, kad kontragentas vykdytų sutartį, kurios turinys visai neatitinka tos valios, kokią jis turėjo, darydamas sutartį? Akivaizdoje tokių dvejopų interesų susidūrimo teisingiausia išeitis tokia: sutartis pripažįstama netikra (niekinga), bet kontragentas gauna nuostolių atlyginimą. Sakysim, A pardavė man daiktą kaip varinį atitinkama kaina, bet paskiau pasirodė, kad tasai daiktas auksinis; aš siunčiu tarną parvežti nupirktą daiktą, bet pardavikas A, apsižiūrėjęs, kad parduodamas man daiktą jis buvo apsirikęs, neduoda jo. Aš turiu teisę reikalauti iš A tik savo nuostolių atlyginimo: ką tarnas sugaišo, kiek už kelionę užmokėjau ir t. t. Bet aš neturiu teisės reikalauti, kad man būtų įduotas auksinis daiktas, kadangi aš buvau pirkęs jį kaip varinį. Vadinasi, aš turiu teisę reikalauti savo vadinamojo neigiamo sutarties intereso *(negatives Vertragsinteresse)*, bet neturiu teisės reikalauti teigiamo sutarties intereso *(positives Vertragsinteresse)*. Vieno kontragento klaida negali duoti kitam teisės praturtėti anojo sąskaita. Toks dėsnis yra išreikštas Vokietijos civiliniame statute (*bürgerliches Gesetzbuch*, trumpai vadinamas BGB). 128 str.: *Ist eine Willenserklärung nach §118 nichtig, oder auf Grund §119, §120 angefochten, so hat der Erklärende wenn die Erklärung einem Anderen gegenüber abzugeben war-diesem, anderenfalls-jedem Dritten den Schaden zu ersetzen, den der Andere oder der Dritte dadurch erleitet dass er auf die Gültigkeit der Erklärung vertrant jedoch*

nicht über den Betrag des Interesses hinaus, welches der Andere oder der Dritte an der Gültigkeit der Erklärung hat. Die Schadenersatzpflicht tritt nicht ein, wenn der Beschädigte den Grund der Nichtigkeit oder der Anfechtbarkeit kannte, oder in Folge von Fahrlässigkeit nicht kannte (kennen musste).[*]

Panaši norma yra ir naujam Šveicarijos civiliniame statute (*Sch. Obligationsrecht*, st. 21).

Tokiu būdu mes matome, kad naujausieji kodeksai remiasi sutarčių srityje tikros valios teorija: tiktai tikroji viena antrą atitinkamoji sutarties dalyvių valia gimdo sutarties dedamas dalyviams pareigas ir suteikiamas jiems teises. Normaliame piliečių gyvenime ne netikėtas rašto apsirikimas, ne klaida ar panaši aplinkybė, bet sąmoninga laisva žmonių valia gali būti kuriamąja sutarties jėga.

Kiekviena sutartis vykdo atskiro asmens autonomiją, jo veiksmo laisvę, kuri viena kuria visą civilinę teisę. Sutarties laisvumo dėsnis kartu su privatinės nuosavybės dėsniu yra du pamatiniai akmenys, ant kurių pastatytas visas šių dienų civilinės teisės rūmas. Pašalinus sutarties laisvumo dėsnį, būtų sustabdytas visas civilinis gyvenimas. Bet reikia pažymėti, kad žmonių santykius tvarkant joks dėsnis nėra absoliutus; kiekvienas, vykdant jį gyvenime, šiaip ar taip yra aprėžiamas. Taigi įsižiūrėkime arčiau, kaip sutarties laisvumo dėsnis yra įvykdytas veikiamoje teisėje.

1) Sutarties laisvumas visų pirma reiškia, kad niekas negali būti priverstas daryti sutartis, niekas negali būti priverstas duoti sutartim pasižadėjimus. Tačiau gyvenime mes susitinkame su šio dėsnio aprėžimais. Dabar yra tokių interesų, kurie aprūpinami monopolijos būdu: gelžkeliai, paštas ir kt. Kadangi ne kiekvienas, kas nori, gali imtis tų interesų rūpinti, tai tie, kuriems leista juos rūpinti, priverstinai privalo aprūpinti kiekvienam tos

[*] Jeigu išreikštoji valia sulig §118 yra perniek, arba sulig §119 ir §120 yra ginčijama, tai išreiškęs ją privalo kitam kontragentui, arba trečiajam asmeniui atlyginti nuostolius, kurių kontragentas arba trečiasis asmuo turi per tai, kad jis pasitikėjo valios išreiškimu, tačiau ne daugiau kaip sumą intereso (naudos), kurį kontragentas arba trečiasis asmuo būtų turėjęs, jeigu išreikštoji valia būtų buvusi tikra. Nuostolio atlyginimo nėra, jeigu turėjusis jį žinojo, arba turėjo žinoti (nežinojo per apsileidimą), sutarties niekingumo pagrindą.

rūšies interesų nustatytomis sąlygomis. Kauno miesto nelaimingasis gelžkeliukas, pvz., neturi teisės neleisti kam nors užsimokėjusiam važiuoti, jeigu tik yra vietos vagonėlyje. Net vežėjai tvarkingame mieste privalo vežti kiekvieną nustatyta kaina; vaistinė neturi teisės atsisakyti parduoti vaistų net ir nakties metu, ir t. t.

2) Toliau sutarties laisvumas reiškia, kad kiekvienas turi teisę daryti visokias sutartis, kokias tik nori (žinoma, išskyrus sutartis dėl monopolizuotų interesų). Ekonominei apyvartai besiplečiant, sutarčių įvairumas vis didėja ir dabar jis toks didelis, kad įstatymai nenužiūri visų sutarčių ir pripažįsta tikra kiekvieną sutartį, kuri atitinka tam tikras bendras, įstatymuose nustatytas sąlygas; sutartis privalo atitikti tam tikras sąlygas dėl to, kad visiškai neaprėžta laisvė yra negalima: negalima juk leisti, kad piliečiai galėtų laisvai tartis, pvz., dėl žmogaus nužudymo.

Taigi reikia nustatyti sutarties laisvumo ribas.

Visų pirma neleistinos yra sutartys, kurios būtų priešingos įstatymams, kaip tai aiškiai matome iš ką tik nurodyto pavyzdžio. Suprantamas dalykas, kad valstybė nustato visuomenės gyvenimo būtinas sąlygas ir ji negali leisti, kad tos sąlygos būtų niekinamos. Net privatinių sutarčių srityje, t. y. sutarčių dėl turto, gali būti tokių aplinkybių, kurios yra kenksmingos visuomenės gyvenimui, pvz., jaunų vaikų darbo išnaudojimas fabrikuose; jeigu jis yra visai nevaržomas, turi daugiau negerų, negu gerų rezultatų visuomenės gyvenimui. Valstybė neturi teisės šaltomis akimis žiūrėti į tokius apsireiškimus, bet privalo teikti visuomenei tobulesnių sugyvenimo ir bendradarbiavimo formų.

3) Pasirodo, kad negana atpasakotų sutarčių laisvės aprėžimų. Esama dar kitų kriterijų tai laisvei varžyti.

Įstatymuose paprastai randame, kad sutartys skelbiamos niekingomis, jeigu jos yra priešingos įstatymams, „visuomenės tvarkai" ir „geriems įpročiams". Taigi šiam uždaviniui aprūpinti valstybė nesitenkina vienu tik nurodymu, kad sutartis nebūtų priešinga įstatymams, bet ji dar kviečia jiems pagalbon „visuomenės tvarkos" ir „gerų įpročių" dėsnius. Pažiūrėkime, ką jie reiškia.

a) Visuomenės tvarka (*l'ordre public, öffentliche Ordnung, общественный порядок*) šiam reikalui buvo įterpta į įstatymus pirmiausia vadinamajame

Napoleono kodekse; jo 1133 straipsnis skelbia, kad kiekvienas aktas, kuris yra priešingas visuomenės tvarkai, yra neleistinas.

Sekant šitą kodeksą, tasai pats dėsnis buvo įterptas ir į Rusijos civilinę teisę, kuria dabar gyvena didesnė Lietuvos dalis, būtent 1528 str.; jo antrasis paragrafas taip sako: sutarties tikslas turi būti nepriešingas įstatymams, ramybei (*благочинію*) ir visuomenės tvarkai.

Kadangi kalbamas dėsnis yra dedamas greta su įstatymais, tai aišku, kad jis turi omenyje ką kita, o ne tą tvarką, kuri valstybėje yra nustatyta esamais įstatymais ir įsakymais ir ką numato „ramybė" (gerieji įpročiai).

Tačiau nei teisės mokslas, nei kodeksai nepajėgė nustatyti, kas tai yra toji visuomenės tvarka. Pavyzdžiui, prancūzų Kodekso komentatorių autoritetas Loranas aiškina „visuomenės tvarkos" sąvoką visuomenės interesu (*intéret général*); aišku, kad šita antroji sąvoka nieko nepadeda „visuomenės tvarkos" sąvokos prasmei nustatyti. Todėl naujausieji kodeksai: vokiečių BGB ir šveicarų ZGB jau yra atmetę „visuomenės tvarkos" sąvoką ir laiko netikromis tiktai tas sutartis, kurios yra priešingos įstatymams ir „geriems įpročiams". Šveicarų kodekso 19 straipsny yra minima visuomenės tvarka, bet tai bus toji visuomenės tvarka, kuri yra įstatymų nustatyta.

b) „Gerųjų įpročių" dėsnis (*bonnes moeurs, gute Sitten, добрые нравы*) dar tebėra kodeksuose; jisai buvo žinomas ir Romos teisei – *boni mores*. Šito dėsnio pritaikymas nesisiaurina, nesimažina, kaip ką tik matėme dėl „visuomenės tvarkos", bet plečiasi. Tačiau ir šitos sąvokos prasmė dar neišaiškinta, nenustatyta nei įstatymuose, nei moksle.

Jos aiškinimo yra kelios srovės.

Jų viena lygina „gerus įpročius" prie doros; jos šalininkai sako, kad geriems įpročiams priešinga sutartis yra vis tiek kaip ir dorai priešinga. Kokia gi dora, koks doros supratimas turi būti pritaikytas, įvertinant sutartį? Ar teisėjas privalo taikyti savo doros pažiūrą to visuomenės sluoksnio, kuriam priklauso sutarties dalyviai? Teorininkai, kaip, pvz., Lotmaras, tvirtina, kad teisėjas negali savo doros pažiūros taikyti, kadangi ji gali neatitikti visų pripažintos doros pažiūros. Bet į šitai reikia pastebėti, kad doros pažiūros esti ne vienokios, atsižiūrint į visuomenės luomus, klases ir t. t. Todėl negalima kalbėti apie visų pripažintą doros pažiūrą. Kitas tos pačios srovės teorininkas Kohleris sako, kad doros klausimus sprendžiant reikia imti pagrindan tautos dvasios vadų pažiū-

ras, bet kas yra tie vadai, nenurodoma. Nesant tokiu būdu nustatytos „gerų įpročių" sąvokos prasmės, ją galų gale lieka pavesti pačiam teisėjui nustatyti.

Kita teorininkų srovė skiria „gerus įpročius" nuo doros ir laiko juos padorumo taisyklėmis. „Gerieji įpročiai, – sako Leonhardas, – visai ne tas pat, kas yra doros reikalavimai; įpročiai turi sau už pagrindą išorinio padorumo taisykles, gi dora – vidinį sąžinės stovį." Leonhardo nuomone, įstatymas, saugodamas „gerus įpročius", apsaugoja kultūros vertybes, kurių kiekviena tauta turi savo įpročiuose. Bet jisai, taip tvirtindamas, pamiršta, kad ne visi vienaip supranta „gerus įpročius" ir kad įstatymai nenustato, kurie įpročiai yra geri ir kurie negeri. Vadinasi, ir šitoji srovė palieka teisėjui spręsti tą klausimą. Tokia padėtim negalima pasigirti; ji nurodo gana didelį įstatymų trūkumą. Prancūzų civilistas Planiolis teisingai vadina „gerųjų įpročių" taisyklę viena iš pavojingiausių (*un des plus redontables*); anot jo, ji gali būti ir taip vykdoma, kad gali būti prislėgta visokia piliečio laisvė.

Kur kas geriau būtų, kad įstatymai, užuot vadovavęsi „gerų įpročių" sąvoka, nurodytų, kuriais būtent atvejais sutartys turi būti laikomos niekingomis.

Kur kas geriau yra, pvz., dabar pas mus Lietuvoje butų ir kambarių miestuose ir miesteliuose samdymo srityje, kuomet turime arčiau prie šio laiko aplinkybių pritaikytas normas, ne kaip kad būtų, jeigu gyventume tik senomis normomis, patiems gi teisėjams tektų gelbėti butų nuomininkus, atsižiūrint, iš vienos pusės, į žiaurų namų savininkų eksploatacijos teisės taikymą, iš antros pusės – į „gerų įpročių" reikalavimus duoti plačiai visuomenei galimybę turėti pastogę.

Profesoriaus L. Duguit asmens subjektyvioji teisė ir valstybės valdymo teisė bei jo pažiūrų kritika

P. Leonas

„Teisė", 1924, Nr. 5, p. 1-13.

1§. Medžiagą šiai savo paskaitai[1] aš imu iš prof. L. Duguit, Bordo universiteto Teisių fakulteto Dekano, dviejų veikalų: 1) *Les transformations générales du droit privé depuis le Code Napoleon, Paris, F. Alcan,* 1920 (Privatinės teisės žymiausieji pasikeitimai, pradedant nuo Napoleono kodekso laikų) ir 2) *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'état, Paris, F. Alcan,* 1922 (Socialinė teisė, individualioji teisė ir valstybės pasikeitimas).

Pirmąjį veikalą sudarė prof. L. Duguit šešios paskaitos, kurias jis laikė 1911 metų rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais Buenos Airėse (Argentinoje), Teisių fakultete; tai jau antroji laida, pirmoji gi buvo atspausdinta 1912 metais.

Antrąjį veikalą sudarė to paties prof. L. Duguit trys paskaitos, kurias jis laikė 1908 metais Paryžiuje, Aukštųjų socialinių mokslų mokykloje (*l'Ecole des hautes études sociales*); tai jau trečioji laida, pirmoji gi buvo atspausdinta 1908 metais. Trumpas laikas, kurį aš galiu pavesti savo paskaitai, neišvengiamai verčia siaurinti jos turinį ir ribas; todėl joje, pavyzdžiui, nebus gausingų faktais iliustracijų, kurių yra prof. L. Duguit paskaitose. Tačiau, tikiuosi, man pasiseksią duoti tikrą jo pažiūrų santrauką, jo teikimų naujų sąvokų turinį aukščiau nurodytomis teisės problemomis.

Iš mano paskaitos Tamstos sužinosite žiupsnelį minčių, kuriomis tenka man dalintis su savo klausytojais Lietuvos universiteto Teisių fakultete.

[1] Buvo skaityta per Lietuvos teisininkų suvažiavimą 1924 m. sausio 13 d. *Red.*

Prieš prieidamas prie paskaitos dalyko, turiu dar pažymėti, kad prof. L. Duguit savo prakalbose prie tų jo knygų laidų, kuriomis aš naudojuosi, pastebi[2], jog prieš kelis metus jo iškeltos mintys vėlesnio gyvenimo faktų esą ne griaunamos, bet tvirtinamos, ypač Didžiojo karo metu ir po karo įvykusių faktų, kuriuos jis ir nurodo.

2§. Prof. L. Duguit pasisako laukiąs, kad dėl jo keliamų nurodytose paskaitose minčių jį pulsią tiek socialistai, tiek teisininkai[3]. Socialistai laiką teisę buržuazinės klasės įrankiu, jos mokymąsi – konservatine disciplina, o juristus – profesionaliais reakcininkais. Anot socialistų, teisės profesoriai, būdami valstybės apmokami, priversti esą tarnauti turtingajai visuomenės klasei, kuri viena lankanti jų paskaitas ir perkanti jų knygas; naujoje gi ekonominėje tvarkoje, maną socialistai, teisininkų nebūsią, kaip nebūsią ten kunigų ir kariškių. Kadangi socialistai apskritai yra griežti teisininkų priešininkai ir kadangi prof. Duguit aiškiai ir stačiai neigia jų kai kuriuos pagrindinius dėsnius, tai jis ir tikisi, kad socialistai dar labiau pulsią jį dėl šitų paskaitų. Taip, pvz., jis tvirtina, kad nei buržuazija, nei darbininkų klasė neturinčios teisės išimtinai valdyti produkcijos įrankių, kad tos teisės neturį nei individai, kaip tokie, nei visuomenė, nei klasės, kuriomis visuomenė yra susiskirsčiusi ir kurių yra ne dvi, kaip tat skelbia socialistai, bet daug.

Juristai, anot prof. Duguit, nėsą reakcininkai; tačiau neabejotinai jų dauguma esanti išauklėta Romos teisės idėjomis, jie esą linkę matyti digestuose, Puatjė darbuose ir Napoleono kodekse žmogaus paskutinį teisės srity išminties žodį, tiekią kaip pirmutinį pamatą civilizuotai visuomenei subjektyvinę teisę, individo teisę, t. y. suteiktą individui galėjimą primesti savo asmenybę, kaip tokią, visuomenei ir kitiems individams. Toji teisė – tai individualioji nuosavybės teisė, kurią sukūrė Romos juristai ir pavėldėjo Napoleono kodeksas; ji sudaro visų individualiųjų teisių sintezę.

[2] *Les transformations... avertissement de la deuxiéme édition, III; Le droit social... préface*, 1.

[3] *Le droit social*, 2.

Profesorius L. Duguit gi tvirtina, kad neturį teisių nei visuomenė, nei įvairios socialinės klasės, nei individas. *Droit subjectif est une notion d'órdre métaphysique*[4] (subjektyvioji teisė — tai metafizinės rūšies išsireiškimas), — sako jis. Tasai išsireiškimas, toji teisė, anot prof. Duguit, neturinti rasti sau vietos pozityvinėje šios dienos visuomenių organizacijoje. Šitoji sąvoka esanti tik tam tikro laiko sąvoka, kuri turėjo didelės reikšmės ir gausingų pasekmių. Bet ne daugiau, — ji ne amžina. Dabar jos viešpatavimas esąs baigtas. „Aš noriu įrodyti, — sako prof. L. Duguit, — kad dabar įvyksta nauja visuomenė, kurioje nebus sąvokų nei priklausomos kolektyvui teisės valdyti individą, nei priklausomos individui teisės primesti savo valią kolektyvui ir kitiems individams, — nebus sąvokų nei subjektyviosios valstybės teisės, nei subjektyviosios individo teisės."

3§. Subjektyvioji teisė, remiantis Hėgeliu, vadinama vieno asmens galėjimas primesti savo valią kitam asmeniui — individualiniam ar kolektyviniam[5]. Teisės savininkas vadinamas teisės subjektu, o tasai, prieš kurį teisė statoma, vadinamas pasyviu tos teisės subjektu. Prieš aukščiau nurodytą Hėgelio subjektyviosios teisės apibūdinimą statomas Jheringo apibūdinimas: „Teisė yra juridiškai apdraustas interesas"[6]. Galų gale tuodu apibūdinimai sutampa, kadangi intereso nesti be valios dalyvavimo.

Taigi subjektyvinių teisių pripažinimas reikalauja, kad būtų tam tikrų valių[7], kurios, kaip tokios, yra vyresnės (aukštesnės) už kitas valias. Kai, pvz., sakoma, jog politinė valdžia ar nuosavybės teisė yra subjektyviosios teisės, tai arba tie pasakymai neturi prasmės, arba norima tuo pasakyti, jog tituliarinio politinės valdžios teisės asmens, arba tituliarinio nuosavybės teisės asmens valia savo prigimtim yra aukštesnė už tų asmenų valią, kuriems ji primeta tą teisę. Čia ir aiškėja visa tai, kas yra toje sąvokoje metafiziška ir scholastiška. Tai sąvokos, neturinčios esmės. Jeigu jos išliko ligi mūsų dienų, tai tik ačiū tam apšarvavimui, kurį joms suteikė Romos juris-

[4] Ten pat, 4.
[5] Ten pat, 4.
[6] *Le droit social*, 15.
[7] *Les transformations*, 10-12.

tai. Jie iš fakto galėjimo jėga primesti kitam tą didesnę jėgą sukūrė dvi subjektyviąsias teises[8]: *imperium* – viešąją valdžią, kai ji priklauso kolektyvui arba jo atstovams, ir *dominium*, arba nuosavybę, kai valdžia priklauso individams. *Imperium* – tai subjektyvioji teisė valdyti, – teisė absoliutinė, nedalinamoji, pati savame esamoji; tai viešoji galybė (valdžia), kuri primeta save tik vienu pateisinimu, kad ji yra viešoji galybė. Ji kaip savo nešiotojus turėjo: miestą (pilį), romėnų tautą, imperatorių. Kolektyvo (tautos) atstovas, turintis tą galią, primeta savo valią visiems, ir tat yra jo teisė; jo valia pasireiškia įvairiomis formomis; jis leidžia įstatymus, valdo, teisia.

Dominium – yra individualiųjų teisių sintezė, labiau sucementuota nekaip *imperium*. Tai absoliutinė teisė, priklausoma individui, – teisė valdyti tam tikrą turtų kiekybę ir primesti kitiems to galėjimo gerbimą; jon įeina teisė naudotis, valdyti ir perleisti turtą. Ta teisė yra absoliuti veiksmu ir patvarumu: absoliuti veiksmu dėl to, kad visi privalo ją gerbti; absoliuti patvarumu dėl to, kad neturi nei termino, nei naikinančių ją sąlygų, – net po mirties galima palikti jos sutvarkymą. Antra vertus, niekas negali būti verčiamas daryti ką nors kito naudai kitaip, kaip tik sutartim, arba lyg kad sutartim (išimtis – jei padaryta klaida). Ir toji, ir kita teisė buvo sumažintos feodalinės sistemos teise, tačiau monarchija ir legistai palengva grąžino joms jų jėgą. XVIII a. galop teisės rūmai buvo atstatyti, o revoliucija ir Napoleono kodeksas įėjo į juos. *Imperium* ir *dominium* gauta iš revoliucinės įstatymų leidimo valdžios – konsulato, imperijos, o labiausiai *Code civile* – struktūra sulig romėnų teisės modeliu, tiktai dar rimtesnė ir atsparesnė.

Bet prof. L. Duguit rodosi[9], jog Prancūzijos visuomenė einanti prie to, kad nusikratytų matafizinės *imperium* ir *dominium* sąvokos ir sukurtų politinį režimą, kuriame būsianti panaikinta viešosios valdžios sąvoka, ir ekonominį socialinį režimą, kuriame būsianti panaikinta nuosavybės, kaip subjektyviosios teisės, sąvoka, liksianti gi nuosavybė, kaip socialinė funkcija. Įrodydamas, kad nuosavybės, kaip socialinės funkcijos, sąvoka yra jau susidariusi visuomenės sąmonėje ir pasireiškusi net įstatymuose, prof. L. Duguit nuro-

[8] *Le droit social*, 18.
[9] Ten pat, 20.

do Prancūzijos įstatymus[10], iš esmės panašius į mūsų respublikos įstatymus: dėl butų nuomavimo miestuose, dėl žemės nuomavimo dideliuose dvaruose ir kt. Tų pavyzdžių aš čia nededu dėl laiko stokos. Atmesdamas tradicinę subjektyviąją nuosavybės (ir valdymo) teisę, prof. Duguit sako[11] visai nemanąs, kad visuomenės pasaulyje viešpataujanti brutali jėga ir kad teisę kuriąs tiktai stipresnis. Jisai esąs giliausiai įsitikinęs, kad žmogus pačiu gyvenimo visuomenėje faktu yra priverstas savo poelgiuose remtis tam tikromis taisyklėmis, kad yra visuomenės norma, objektyvioji teisė. Individai gi neturį teisių, jų neturį ir kolektyvai, bet visi individai turį pareigų, nes jie yra visuomenės nariai, – turį pareigą klausyti visuomenės taisyklių (normų). Kiekvienas veiksmas, padarytas priešingai visuomenės normai, keliąs visuomenėje reakciją, kuri turinti įvairių formų, pareinančių nuo laiko ir vietos, kiekvienas gi individo veiksmas, kuris atitinka taisyklę, gaunąs visuomenės sankciją, kuri taip pat įvairuoja įvairiais laikais ir įvairiose vietose.

Toji visuomenės taisyklė (norma), vis tiek koks vardas ir pagrindas jai būtų duotas, tikrai yra ir negali nebūti, nes be jos negalėtų būti visuomenės. Kiekviena visuomenė jau savaime yra disciplina (tvarka), ir kaip žmogus negali gyventi be visuomenės, taip ir visuomenė negali būti be disciplinos (tvarkos).

Visuomenės taisyklė (norma) savo pagrinde turi visuomenės solidarumo faktą. Tą solidarumą prof. Duguit mato[12] vienų nuo kitų priklausomybės fakte (*interdépendance*) dėl reikalų bendrumo ir darbo padalinimo tarp žmonijos ir tarp tam tikros socialinės grupės narių. Kadangi „solidarumas" esąs vartojamas įvairiausioms sąvokoms reikšti ir tikslams apibūdinti, tai jis, prof. Duguit, vartosiąs „socialinės tarpusavio priklausomybės" (*interdépendance sociale*) terminą[13]. Taigi žmonės priklauso socialinei normai (taisyklei), paremtai socialine tarpusavio priklausomybe. Toji norma yra būtina; jeigu jos pagrindas būtų kieno ginčijamas, tai jis, prof. Duguit, skelbtų ją

[10] *Les transformations. Avert.* VII-XIII, 42 ir kt.
[11] *Le droit social*, 6 ir kt.
[12] Ten pat, 8.
[13] *Les transformations*, 26-27.

kaip „postulatą", kaip aksiomą. Kaip Euklido geometrija yra išvystyta iš lygiagrečių linijų postulato, taip šių dienų žmogus galįs statyti politinę ir socialinę sistemą ant priverstinio pasielgimo taisyklės (normos) postulato. Tai esanti ne doros, bet teisės norma. Ji nustatanti asmeniui tuos veiksmus, kurie turi socialinės reikšmės, ir dėl to, kad jie turi tokios reikšmės; ji gimstanti iš to, kokį socialinį efektą turi žmogaus veiksmas, o ne iš to, kaip ji jo asmenyje susidaro.

Visuomenės objektyvioji norma nėra tai, kas vadinama prigimtine teise; šitoji yra absoliutinės, idealios teisės sąvoka, čia gi kalbamoji norma, anot p. Duguit, esanti pozityvi, esanti faktas. Ji keičiasi, kaip keičiasi visuomenė; ji įvairuoja taip, kaip yra įvairios gyvenimo formos, kurias mums duoda žmonių visuomenė. Prigimtinė teisė pripažįsta dar konkrečias prigimtas teises, kurias prof. Duguit neigia kaip metafizines sąvokas, kurios neduodančios kurti pozityvią politinę sistemą.

Kalbamoji socialinė taisyklė negali būti pagrindas kokioms teisėms kurti nei individui, nei visuomenei. Ji tiktai suteikia individams, kurie turi savo rankose jėgą, galėjimą organizuoti socialinį reagavimą prieš tuos, kas tą taisyklę (normą) laužo. Ji taip pat liepia turintiems jėgą (valdžią) laisvu noru vykdyti savo pareigas, kurias ji jiems uždeda. Kitaip sakant, ji nesuteikia niekam — nei individui, nei kolektyvui — subjektyviųjų teisių, t. y. nesuteikia galios primesti savo asmens valią kitiems individams arba kolektyvui[14], bet sudaro individui tam tikrą padėtį, labai priklausomą nuo kitų individų, — padėtį, kuri išeina iš kalbamosios taisyklės (normos). Tą padėtį mes galime vadinti objektyvia padėtim, pastatydami ją prieš subjektyviąją teisę. Taigi socialiniame pasaulyje niekas neturįs kitokios galios, kaip tik galios vykdyti pareigą (reikalą, interesą), kurią jam uždedanti socialinė taisyklė (tvarka), arba, kitaip sakant, kurią jam uždedanti jo padėtis tarpusavio priklausomybės sistemoje, jungiančioje tos pačios socialinės grupės narius. Naudojantis senaisiais terminais reikia pasakyti, kad metafizinė subjektyviosios teisės sąvoka nyksta, atmetama, kad užimtų vietą objektyviosios teisės sąvoka, kuri suteikia kiekvienam pareigą vykdyti tam tikrą uždavinį ir

[14] *Les transformations*, 19, 24 ir kt.

galėjimą daryti veiksmus, kurių reikalauja to uždavinio vykdymas. Privatinė nuosavybė tokia, kokia yra išėjusi iš Didžiosios prancūzų revoliucijos, nykstanti. Grynoji individualistinė koncepcija (sąvoka) daugiau nebeatitinkanti nei faktų, nei šių dienų idėjų. Šios dienos sąžinėje esanti įdiegta idėja, kad darbo pareiga yra kiekvienam privaloma ir kad dalyvavimas visuomeniniame pelne turi pareiti stačiai nuo darbo sumos, kurią kiekvienas patiekia visuomenei. Kapitalistinė nuosavybė dabar esanti suprantama ne kaip neliečiamoji turėtojo teisė, bet kaip socialinė funkcija, kaip jo padėtis, kuri uždeda jam pareigas, pelnas gi esąs suprantamas kaip atlyginimas už visuomenines funkcijas, kurias kapitalistas įvykdo. Savo pažiūroms paremti prof. L. Duguit primena filosofo pozityvisto Ogiusto Konto (Auguste Comte) atitinkamą nuomonę. Kontas yra pasakęs[15], kad žodis „teisė" privaląs būti išmestas iš politikos tikrosios kalbos taip, kaip terminas „priežastis" privalo būti išbrauktas iš filosofijos tikrosios kalbos. Abu tuodu terminai esą grynai teologiški-metafiziški. Pirmoji sąvoka (teisė) esanti nenormali ir anarchiška, antroji sąvoka (priežastis) esanti neracionali ir sofistiška. Pozityvioje valstybėje, kurį neigia dangiškąjį titulą, teisės sąvoka esą galutinai nykstanti. Kiekvienas turįs pareigų visiems, bet niekas neturįs jokios teisės. Kitaip sakant, niekas neturįs kitų teisių, kaip tik teisę visuomet vykdyti savo pareigą[16].

4§. Valstybės valdymo teisės sąvokos pasikeitimą prof. L. Duguit mato[17] sindikalizmo (socializmo, komunizmo) ėjimo fakte. Visuomenė palengva, nuolat vis plačiau ir giliau organizuojasi įvairiomis grupėmis įvairiems reikalams rūpinti, ir tos organizacijos laukia sau juridinių definicijų. Taigi sindikalizmo ėjimo faktas negali būti, anot prof. Duguit, ginčijamas, bet profesorius neigia sindikalizmo dabartinę doktriną, jos pagrindinius šūkius, kuriuos jis laiko mistiniais, nerealiais. Sindikalizmas, proletariato jėga, klasių kova, generalinis streikas, ekonominė darbo taryba, komunizmas — štai tie šūkiai, kurie vienu momentu yra įkaitinę žmonių širdis dėl to, kad liaudies eksploatatorių — demagogų sofizmais buvusi pateikta žmonėms magiškoji

[15] *Les transformations*, 13.
[16] Ten pat. 29, 147 ir kt.
[17] Ten pat. 105 ir kt.

gerovė, kuri turėjusi greitai atnaujinti pasaulį ir išnaikinti neturtą ir kentėjimus. Tat esą žodžiai, kurie reiškia tik dirbtines ir klaidingas doktrinas, kurių neigiamoji pusė dabar ir darbininkams paaiškėjusi Rusijos prityrimu ir didžiausia reakcija, sukelta Prancūzijoje revoliucinio generalinio streiko mėginimu 1920 metų gegužės mėnesį.

Visi sindikalizmo dėsniai: ir tas, pagal kurį reikia visus darbo įrankius paimti į vienos darbininkų klasės rankas, ir tas, kuris siūlo tą paėmimą įvykdyti medžiagine, tiesiogine jėga, ir tas, kuris siūlo tat padaryti generaliniu streiku, ir tas, kuris skelbia proletariato diktatūros reikalingumą, ir t. t., — visi jie, anot prof. Duguit, turi pagrindą Karlo Markso ir F. Engelso 1848 metų komunistiniam manifeste. Tačiau visa manifesto doktrina esanti griežtai priešinga socialinei realybei. Būtent. Pagrindinis manifesto tvirtinimas, kaip žinoma, yra tas[18], kad dabarties visuomenėse esama dviejų ir tik dviejų klasių: viena — kuri turi, kita — kuri neturi; viena — kuri nedirba, kita — kuri dirba; viena — kuri naudoja, kita — kuri produkuoja; viena — kuri eksploatuoja, kita — kuri yra eksploatuojama; žodžiu, tai buržuazijos ir proletariato klasės. Buržuazija koncentruoja savo rankose visus produkcijos įrankius, proletariatas turi tiktai savo darbą. Proletariato klasę, galingą ir ginkluotą, reikia mesti ant buržuazinės klasės, kad ją sunaikintų. Proletarui nėra tėvynės. „Visų šalių proletarai, vienykitės." Šitie tvirtinimai, sako Duguit, yra klaidingi, neatitinka tikrenybės. Visuomenėje yra ne dvi, bet daug klasių, kurių dauguma ir dirba, ir turi. Visuomenės pažanga pareina ne nuo tarpusavio klasių kovos, kuri gimdo tik kančias ir badą, kaip rodo pastarųjų laikų Rusijos gyvenimas, bet nuo tvarkingo klasių bendradarbiavimo. Darbininkai turi tėvynę, kaip ir buržuazija, ką parodė Didžiojo karo įvykiai. Visų šalių proletarai negali susijungti nei į Maskvos, nei į Amsterdamo internacionalą, ir tai dėl to, kad esama jėgos, kur kas galingesnės už internacionalą, kuri juos valdo ir juose gyvena; tai — tautybės jėga, nuo kurios jie negali atsipalaiduoti, kad ir kviečia juos prie to kai kurie utopistai ir bemoksliai. Sindikalizmas negalįs, anot p. Duguit, kitaip plėstis, kaip tik tautiniame kadre. Sindikalizmo doktrina negalinti tikrai prisidėti prie socialinio pasi-

[18] Ten pat, *préface*, VII.

keitimo, kuris jau vyksta, – to negalima esą neigti, – jei nepaliausianti siūliusi dviejų klasių kovą ir siundžiusi prieš viena kitą, bet tikrai prisidėsianti, jei dirbsianti tautos prieglobstyje, kad suartintų ir sutaikintų įvairias klases, kurios sudaro tautą. Patys Rusijos bolševikai ar nevykdo iš orės paveldėtą carų tautinę politiką, klausia pr. Duguit. Ir generalinis streikas esąs, anot prof. Duguit, taip pat mistiška sąvoka; tačiau yra utopistų, kurie mato jame magišką jėgą. Taip[19], anot Forelio, generalinio streiko mitas suvaidinęs tokį pat vaidmenį šių dienų visuomenėje, kokį senovės visuomenėje Jėzaus Kristaus mitas. Šitas atnaujino senąjį pasaulį, tasai atnaujinsiąs naująjį pasaulį. Generalinio streiko mitui suteikiama streiko teisės teorija. Du žodžiai, sako prof. Duguit, absoliučiai neturintys prasmės. Generalinis streikas, kaip darbo sustabdymas ir produkcijos dezorganizavimas[20], anot prof. Duguit, yra tokia pat revoliucinė priemonė, kaip ir klasių kova, kuri gali duoti tiktai kentėjimus ir mirtį. Daliniai streikai esą galimi, bet ne generalinis; kad taip yra, parodo generalinio streiko 1920 m. nepasisekimas[21]: visa tauta stojo prieš jį, kaip 1914 m. prieš išorinį priešininką. Taip pat neturi realaus pagrindo sindikalizmo doktrinos tvirtinimas, kad dirbtuvė pakeis valstybę (valdžią), – *l'atelier remplacera le gouvernement*[22]. Tiktai angelai gali būti be valdžios, bet ne žmonės. Tačiau valstybės valdžios funkcijos, jos esmė keičiasi.

Valstybės valdžia, suvereni valdžia, anot prof. Duguit, esanti grynai apriorinė sąvoka. Tam įrodyti jisai ima dviejų garsiųjų mokslininkų, Jellineko ir Esmeino, apibūdinimus[23]. Pirmasis rašo: „Valstybės jėga yra valdžia, kuri komanduoja, kuri iš nieko kito nepaeina, kuri esti savo pačios jėga ir savaime turi teisę". Antrasis sako: „Tai, kas teisėje sudaro nauja, yra tam tikroje žmonių visuomenėje aukštesnio negu individualios valios autoriteto buvimas. Tasai autoritetas, kuris, savaime suprantama, nekenčia aukštesnės už save arba konkuruojančios su juo valdžios tuose santykiuose, kuriuose jis valdo, yra vadinamas suverenitetu".

[19] Ten pat, *préface*, XIX.
[20] Ten pat, *préface*, XXI.
[21] Ten pat, XXVIII.
[22] Ten pat, *préface*, XXXVIII.
[23] Ten pat, 23.

Skirtumų tarp tų formulių esą nematyti. Jiedvi abi yra statomos kaip postulatai *a priori*, kaip subjektyvioji teisė. Buvo mėginta tą suvereniteto sąvoką pateisinti tai dieviškąja teise, tai tautos valia, bet ir viena, ir kita, anot Duguit, neturinčios mokslo atžvilgiu jokios reikšmės. Apie kokią tautos valią galima kalbėti, sakysim, tokiu atveju[24]: Prancūzijoje 1902 m. buvo 11.000.000 turinčių teisės balsuoti renkant parlamento narius; balsavo 5.000.000, o svarbiausias parlamento išleistas įstatymas, būtent 1905-XII-9 apie atskyrimą bažnyčios nuo valstybės, buvo priimtas dauguma 341 balso, kuris atstovavo 2.647.315 rinkikų, vadinasi, mažiau kaip 1/4. Tokiu būdu kalbėti apie tautos valią, sako prof. Duguit, esą gryna fikcija. Čia p. Duguit primena ministerio pirmininko Klemenso[25] žodžius, pasakytus atidengiant Šerer-Kestnerui paminklą, kad tautos dauguma privalanti valdyti proto jėgomis, o ne vienu skaičium; jeigu duotum valdžią tik vienam skaičiui, tai įvyksianti tokia pat tironija, kaip ir buvusi monarchijoje.

Revoliucija[26], sako, karaliaus dieviškosios teisės vieton pastačiusi tautos dieviškąją teisę. Pasakymas, anot Duguit, neaiškus, tačiau išreiškia istorinę tiesą: jisai rodo, kad revoliucija paėmė viešosios valdžios tokią pat prasmę, kokią senosios Prancūzijos legistai buvo pasiskolinę iš romėnų teisės ir atnaujinę karaliaus naudai, kad ji (revoliucija) paėmė tą viešąją valdžią su visomis jos savybėmis: absoliučią, nedalinamą, nenusavinamą ir iš niekur neatmetamą teisę, ir kad ji tik pakeitė tos teisės subjektą. Pirma viešoji valdžia priklausė karaliui; nuo šio laiko ji priklauso tautos asmeniui, išreikšdama jos valią per rinkikų daugumą. Suverenumas — tai subjektyvi teisė duoti besąlyginius įsakymus. Valstybė — tai įasmenintoji (personifikuota) tauta, apgyvenusi teritoriją ir valdymo teisės savininkė. Šita doktrina esanti tikrai demokratinė. Taip tai taip, sako prof. Duguit[27], bet ji davė Vokietijos legistams galėjimą pagrįsti imperatoriaus galybę, jakobinams — įteisinti Konvento valdžią ir komunistams — reikalauti, kad visa galinčioji valstybė konfiskuotų produkcijos įrankius ir taptų dar galingesnė.

[24] Ten pat, 30.
[25] Ten pat, 31.
[26] Ten pat, 33.
[27] Ten pat, 35-36; *Les transformations*, 8-9.

Šitoje koncepcijoje valstybė yra begalinės jėgos kolektyvas: ta jėga yra labai didelė, kai priklauso vienam asmeniui, – ji neturi ribų, kai įsikūnija tautoje. Tai Hobbeso Leviatanas. Ji viską apima, viską lygina, viską valdo ir nepakenčia greta savęs jokios nepriklausomos gyvybės: lygybės vardu ji nori matyti žemiau savęs tik beginklių ir bejėgių individų smiltyną. Jai aprėžti buvo suformuluotos žmogaus ir piliečio teisės. Jos buvo paskelbtos žinomoje Deklaracijoje, įterptos į konstitucijas, bet lyg tiktai tam, kad būtų laužomos. Individualių teisių deklaracija nesustabdė kruvinojo Konvento tironijos, nei Napoleono despotizmo, nei valstybės perversmo 1851 m., ir t. t.

Toksai yra politinis režimas, romėnų teisės sukurtas ir revoliucijos užbaigtas kurti.

Bet šita valstybės forma, anot prof. Duguit, esanti negeistina XX amžiaus žmonėms; jie jos nenori dėl to, kad ji remiasi dogma, jie gi netiki dogmomis, jie jos nenori dėl to, kad ji yra viešpatavimo įrankis ir gali tapti tironija[28].

Dabar valstybė-tauta stengiasi pakeisti valstybę-galybę. Tauta, arba, tikriau sakant, individų gyvoji ir veikiančioji grupė užima pirmąjį planą; valdantieji yra ne socialinės komanduojančios galybės atstovai, bet viešųjų patarnavimų vedėjai. Be abejo, jiems paliekama jėga, jie gali panaudoti medžiaginę prievartą, bet priverčiamosios jėgos panaudojimas yra pateisinamas ne manomuoju suverenumu, kurį jie turi tiesiogiai arba per atstovybę, o tiktai siekiamuoju tikslu. Valdantieji turi tik pareigų, bet ne teisių. Įsakymai, kuriuos jie duoda, prievarta, kurią jie vykdo, yra daromi ir pateisinami tiktai tuo, kad jie turi tikslą įvykdyti jų pareigas. Didysis 1914-1918 m. karas[29] vadinsis istorijoj tautų karu, labiausiai dėl to, kad jisai parodė valstybės-tautos sąvokos triumfą prieš valstybę-galybę tiek valstybių tarpusavio santykiuose, tiek ir valstybės viduje.

Savo minčiai patvirtinti prof. Duguit nurodo Tautų Sąjungos susiorganizavimo faktą ir Wilsono žodžius, tartus Amerikos darbininkams 1918-IX-8 atsišaukime, kad jei esą karas nebus laimėtas, tai žmonės negalės gyventi be pavojaus ir negalės laisvai kvėpuoti dirbdami savo kasdieninius darbus, ir negalės sakyti, kad valdovai yra jų tarnai, o ne viešpačiai.

[28] *Le droit social*, 39; *Les transformations*, 6-7.
[29] *Le droit social – préface*, II.

Karas laimėtas, tęsia prof. Duguit[30], ir dabar žmonės gali sakyti, kad valdovai yra jų tarnai, o ne viešpačiai.

Neginčijamas esąs dalykas, kad primetamos valdomiesiems valdančiųjų galybės sąvoka nykstanti, užleisdama vietą uždedamos valdantiesiems pareigos sąvokai. Įvairios socialinės klasės, kurios atitinka įvairius rūpinamus didelėje visuomenės dirbtuvėje socialinius reikalus, siekia gauti sau nustatytą juridinę struktūrą, siekia organizuotis ir koordinuotis, kad būtų patikrintas socialinio darbo įvykdymas. Taigi gilus pasikeitimas vyksta šių dienų visuomenėje ir negalima esą jo ignoruoti. Ir prof. Duguit pritaria[31] sindikalisto M. Eduardo Bertho žodžiams, kad „valstybė yra mirusi", tiktai pataiso juos: ji, girdi, yra, tikriau sakant, mirštanti tokia forma, kaip romėnų valstybė, kaip karališkoji, jakobinų, Napoleono, kolektyvistų, — visais šiais atvejais ji yra ta pati valstybės forma. Bet tuo pačiu metu, sako prof. Duguit, kuriasi kita valstybės forma — platesnė, minkštesnė, žmoniškesnė, proteguojanti, — kurios elementus reikia nustatyti. Jų esą du: a) socialinės visiems privalomos normos (taisyklės) sąvoka arba objektyvioji teisė ir b) decentralizacija arba sindikalinis federalizmas.

Reikia pasiaiškinti dėl tų dviejų elementų.

a) Socialinė norma (objektyvioji teisė) yra paremta tarpusavio priklausomybės faktu, — priklausomybės, kuri jungia žmonijos apskritai ir ypač tam tikros socialinės grupės narius, kuri visiems yra privaloma: silpniems ir stipriems, mažiems ir dideliems, valdomiems ir valdantiems.

Viešoji valdžia paliauja buvus teisė, ji — tiktai faktas; valstybė paliauja buvus juridinis asmuo, apsišarvavęs subjektyviąja valdymo teise, ji — tik valstybės faktas, kada tam tikroje visuomenėje vienas asmuo, grupė ar dauguma monopolizuoja didžiausią jėgą; juos vadinsime valdovais.

Valdovai neturį jokios teisės; jie, kaip visuomenės nariai, priklausą teisės normai; didžiausią savo jėgą jie vykdą tam, kad teisės normai būtų laiduota pagarba ir jos vykdymas.

Valdovų rolė turi kiekvieną dieną mažėti ir pasitenkinti priežiūra ir kontrole, kadangi visi ekonominiai ir socialiniai veiksmai palengva susiskirsto

[30] Ten pat, *preface*, II.
[31] Ten pat, 40.

tarp įvairių socialinių klasių, kurios, sindikalizmui besiplečiant, gausiančios nustatytą juridinę struktūrą ir tokiu būdu galėsiančios valdančiųjų kontroliuojamos pradėti vesti socialinio darbo dalį, kuri kam teksianti.

Kad viešoji valdžia yra tikrai faktas, matoma, anot prof. Duguit, ir iš to, kas buvo jau pirmiau sakyta apie tai, kokia balsų dauguma priimami dabar įstatymai, taip pat ir iš to, kad politinės tvarkos karalių (t. y. balsuotojų) dauguma yra ekonominiai vergai. Priešingai socialistams Duguit mano, kad visuomenė einanti prie tokios politinės tvarkos, kurioje didžiausia jėga priklausysianti ne vienai klasei, šiaip ar taip privilegijuotai, bet tikrajai daugumai, susidedančiai iš visų klasių ir partijų atstovų, ir kad būsią prieita ir einama prie tokios organiškos visuotinio balsavimo formos, kuri laiduosianti vienybę tikrajai daugumai, susidedančiai iš sąmoningų visų klasių ir partijų atstovų.

b) Decentralizacija[32] arba sindikalinis federalizmas vis plečiasi ir stiprėja. Įvairios socialinės klasės įgyja savo autonominio susipratimo ir kartu tarpusavio priklausomybės. Jos siekia įgyti su sindikalizmo pagalba nustatytos juridinės definicijos ir valdymo socialinę pareigą, kuri ant jų guli. Jos stengiasi aprėžti centrinės valdžios veikimą anksčiau, negu ateity – galbūt netolimoje – bus nustatytas jos veikimas „tiktai kaip kontrolės ir apsaugojimo funkcijos". Jisai, prof. Duguit, esąs įsitikinęs, kad sindikalinis judėjimas, praėjus kuriam riaušių ir savivalių laikui, galėsiąs duoti politinei ir ekonominei visuomenei tokią integraciją (susiorganizavimą) ir sąryšį, kokio nuo amžių visuomenė nėra žinojusi. Tuomet sindikalinės visuomenės grupės, stipriai suorganizuotos, sufederuotos profesijomis, turėsiančios politinę atstovybę, kuri laiduosianti valdovų valdžios aprėžimą[33].

5§. Dabar aš suglausiu prof. Duguit skelbiamus dėsnius ir pamėginsiu įvertinti juos teisės atžvilgiu.

Prof. Duguit: 1) atmeta subjektyviąją teisę, kuri, anot jo, esanti ne pozityvi, bet metafizinė sąvoka; 2) tvirtina, kad asmuo turįs socialinę pareigą, kuri su-

[32] Ten pat, 121.
[33] Ten pat, 151.

daroma jo gyvenimu visuomenėje ir darbo padalinimo faktu; 3) atmeta nuosavybės teisę; 4) tvirtina, kad nuosavybė esanti tik socialinė funkcija; 5) atmeta suvereniteto teisę, tvirtindamas, kad valstybės suverenumas esąs fikcija, metafizinė sąvoka ir 6) tvirtina, kad valstybės organai privalo turėti tik pareigą kontroliuoti ir prižiūrėti pareigų vykdymą. Ar tat visa taip?

Žmogus visų pirma gyvena sau, savo reikalus rūpina, gerina savo būties sąlygas. Tiesa, žmogaus gyvenimas nėra įmanomas ne visuomenėje, žmogus yra visuomenės asmuo. Tačiau ir visuomenėje gyvendamas kiekvienas iš mūsų visų pirma savo reikalus rūpina. Tat yra neginčijamas, tikras, pozityvus gyvenimo faktas. Šitas faktas yra kur kas tikresnis negu tas, kad žmogus neva turįs visų pirma socialinę pareigą, neva visų pirma visuomenės reikalus rūpinąs. Kiekvienas, rūpindamas savo reikalus, susiduria su kito veiksmais; jiems tenka savo veiksmus suderinti, koordinuoti ir tam tikslui nusistatyti tam tikras taisykles, kaip privalo ir vienas, ir kitas veikti. Tose taisyklėse mes randame ir tas, kurios sako: šitas daiktas priklauso A, šitas – B. Argi tai ne pozityvūs dalykai? Argi čia skelbiamos metafizinės sąvokos? Tai juk yra tikro gyvenimo faktai, kai aš sakau: šitas švarkas, šitie batai yra mano nuosavybė ir niekas negali jų liesti, atimti iš manęs.

Taip pat reikia pasakyti ir dėl politinės subjektyviosios teisės: arba aš jos neturiu, arba aš ją turiu, ir tuokart ji yra ne metafizinė, bet pozityvi sąvoka: aš laisvai kalbu, rašau, veikiu ir t. t. dėl to, kad turiu teisę kalbėti, rašyti, veikti, bet ne visų pirma pareigą prieš visuomenę.

Seniau pareiga gulėjo pirmučiausia ant vergų, baudžiauninkų ir ant laisvų asmenų, suvaržytų priklausomybės tam tikrai visuomenės grupei sąlygomis. Kelių tūkstančių metų žmonijos pastangos buvo aukojamos varžantiems asmenį pančiams numesti. Jeigu milijonai žmonių faktiškai dar ir dabar gyvena tokioje nelaisvės padėtyje, tai nereiškia, kad ir visiems kitiems reikia grįžti į tokią pat padėtį. Reikia ieškoti kelio, reikia surasti priemonių, kaip galima būtų padėti esantiems ekonominėje nelaisvėje žmonėms išsigelbėti iš jos.

Tvirtinimas, kad kiekvieno asmens padėtis visuomenėje sudaro jam tiktai socialinę pareigą arba uždeda jam socialines funkcijas, yra iš tikrųjų nerealus, nes žmogus yra ne tik pareigai atlikti, – jisai rūpinasi ir savo interesais, jisai turi ir teisių.

Nuosavybės teisė – tai aiškus pozityvus faktas; joje negalima matyti vieno valią aukštesnę už kitų: valios lygios, tiktai toms valioms yra suteikta įvairių įgaliojimų, duodamų ne vieno asmens kokia jėga, bet visų sukurta objektyviąja teise.

Nuosavybė yra ne tik socialinė funkcija, bet ir subjektyvi teisė: jeigu aš turiu drabužį, tai visų pirma turiu teisę netrukdomas jį vilkėti; visų pirma „aš turiu teisę", o jau paskiau „aš privalau". „Aš turiu" yra taip pat realus dalykas, kaip ir „aš privalau". Kas kelių tūkstančių metų žmonių pastangomis įgyta, tai turi rimtą, realų pagrindą.

Laikyti juridinį asmenį ir valstybę metafizine sąvoka – tai gryna nesąmonė. Remiantis prof. Duguit samprotavimu, reikėtų visą teisę laikyti metafizika, nes ji lygiai taip, kaip teisė dėl juridinio asmens, yra ne materialinis, apčiuopiamas dalykas, bet žmogaus sielos kūrinys. Juridinis asmuo – ir valstybė – yra visai realus dalykas lygiai taip, kaip yra realus dalykas objektyvioji teisė, esamoji visuomenės sąmonėje, kurią prof. Duguit pripažįsta ir kuri, anot jo, sudaranti socialines pareigas. Taigi negalima tvirtinti, jog įstatymai yra tik daugumos balsavimo rezultatai: prie jų turinio sudarymo prisideda tam tikru būdu ir mažuma, ir įstatymas yra viso parlamento darbo ekstraktas. Socialiniame gyvenime yra būtinas reikalas saugoti tam tikras taisykles, kurios kartais atrodo realiai nevykdomos, bet iš tikrųjų yra vykdomos, yra elgiamasi taip, kad tos taisyklės nebūtų peržengtos.

Jeigu pozityvus dalykas juridinis asmuo, būtent ir valstybė, tai taip pat pozityvus dalykas ir jo organai, ir jų kompetencija. O ta kompetencija yra tokia, kad jai yra duodamas vardas suvereni valdžia. Patsai prof. Duguit sako, kad valstybės organai privalą, tarp kita ko, konstatuoti objektyviąją teisę, objektyviosios gi teisės konstatavimas yra jos kūrimas, – o tat yra suverenios valdžios savybė.

Nesutinkant su prof. Duguit juridinėmis išvadomis, reikia tačiau pabrėžti jo nurodytą nuosavybės ir valstybės valdymo teisės didelę socialinės funkcijos reikšmę tų sąvokų pilnesniam ir gilesniam apibūdinimui. Tiek individui, tiek kolektyvui negalima per daug krypti vienon pusėn, vykdant tiktai savo teises; reikia nuolat atsiminti, kad tos teisės turi būti vykdomos vardan socialinių pareigų ir funkcijų.

Kolektyvizmo pradas Lietuvos Respublikos civilinės teisės novelose[1]

Prof. P. Leonas

„Teisių fakulteto darbai",
I kn., Kaunas, 1924, p. 3-18

1. Veikiančios civilinės teisės pagrindinių dėsnių neribotas vykdymas ir jo išdavos

Civilinė teisė tiekia mums priemones žmonių santykiams tvarkyti, visų pirma ir daugiausia tiems santykiams, kuriuos gyvenimas gimdo dėl turto ar medžiaginių vertybių naudojimo ir valdymo. Taigi civilinės teisės pagrinde guli medžiaginės vertybės, tikriau kalbant, tų vertybių gaminimo būdas ir ūkio sistema. Bet gaminimo būdas ir ūkio sistema įvairiais laikais ir įvairiuose kraštuose būna nevienodi, o istorijos eigoje jie ir kinta. O kadangi ūkio sistema guli civilinės teisės pagrinde, tai ji ir jos pasikeitimai turi įtakos civilinės teisės turiniui. Kad taip tikrai yra, tai mes pamatysime prisiminę, jog svarbiausieji civilinės teisės dėsniai esti išreikšti ir konstitucijose, ir kad tame jų išreiškime atsispindi ir ūkio sistema. Pavyzdžiui, imkime nors ir vieną seniausiųjų konstitucijų – dešimtį Dievo prisakymų, ir jos atitinkamą straipsnį sulyginkime su mūsų Respublikos konstitucijos atitinkamais straipsniais.

„Negeisk nei jaučio, nei asilo, nei tarno, nei tarnaitės ir nei jokio daikto, kuris yra artimo tavo", – pasakyta tuose Prisakymuose. Visų pirma pažymėsiu, kad šitoji norma rodo to laiko žmonių proto žemą išsilavinimo laipsnį, nes joje mintis išreikšta ne atitrauktomis (abstraktinėmis) sąvokomis, bet konkrečiomis (jautis, asilas ir t. t.). Atpasakotoje normoje mes randame nurodymą į to laiko ūkio sistemą, būtent kad žmonės tuomet užsiimdavo vien gyvulių auginimu, buvo piemenys, vadinasi, tuomet buvo piemenų ūkio sistema. Toliau, – toji norma mums liudija, kad jau būta nuosavybės teisės,

[1] Viešoji įžanginė paskaita, pradedant 1922 metų rudens semestrą.

bet tiktai į kilnojamąjį turtą, o apie nekilnojamąjį turtą Prisakymai nekalba nė žodžio; galop iš tos normos mes matome, kad jos nustatymo metu vieni žmonės turėjo kitus, kaip daiktus, savo nuosavybėje, — vergus, verges, — mūsų kalbon verčiant švelniai pavadintus „tarnais, tarnaitėmis".

Dabar paimkime mūsų Konstitucijos atitinkamus straipsnius. Jos 21§ sako: „Nuosavybės teisė saugojama. Piliečių turtą galima nusavinti įstatymo keliu tik viešajam reikalui esant; o 90§ priduria: „Žemės valdymo pagrindan dedamas privatinis nuosavybės dėsnis. Valstybei paliekama teisė reguliuoti žemės valdymą taip, kad būtų sudarytos tinkamos sąlygos taisyklingai žemės ūkio gamybai, ypač smulkiajam ir vidutiniam žemės ūkiui tarpti. Dvarai parceliuojami įstatymuose nurodyta tvarka".

Ir čia visų pirma pažymėsiu, jog šitos normos rodo daug aukštesnį žmonių proto išsilavinimo laipsnį, nekaip Prisakymų norma: čion įsakymai formuluoti atitrauktomis (abstraktinėmis) sąvokomis. Prisižiūrėję atpasakotų normų turinio esmei, mes randame jose nurodymų, jog pas mus viešpatauja žemės ūkio sistema, jog mūsų Respublikoje esama nuosavybės teisės ir į nekilnojamąjį turtą, jog toji teisė priklauso atskiram, privatiniam asmeniui ir privatinė nuosavybės teisė gali būti įstatymo keliu aprėžta („reguliuojama") ir net atimta, „viešajam reikalui esant".

Juo toliau istorijoje mes sieksime žmonių gyvenimą, juo silpnesnį mes rasime žmogų kovai už būvį, juo mažiau priemonių turintį tai kovai. O kova — labai sunki. Tai kad padidintų savo jėgas, žmogus dėjosi į grupes: šeimą, bendruomenę, luomą, cechą ir kitokias. Tie kolektyvai labai varžė žmogaus iniciatyvą, bet vienkart labai rėmė jį kovoje už būvį; atsiminkime bendruomenes žemės valdymo srityje ir „cechus" amatų srityje. Bet istorijos eigoje žmogus pamažu įgyja vis daugiau ir daugiau išmanymo ir pasigamina vis daugiau ir daugiau priemonių kovai už būvį palengvinti. Galop jo buvo patirta garo jėga ir sugebėta naudoti ją žmogaus arba gyvulio jėgos vieton. Buvo išrastos įvairiausios mašinos, įsteigti fabrikai. Ligi to laiko pasikeitė ir kitos ekonominio gyvenimo sąlygos: buvo surastos plačios pasaulio rinkos išdirbiniams parduoti.

Tuo pat laiku valstybė, įgijusi didelę galybę, užslopino luomų, cechų ir kitų organizacijų įtaką žmogaus gyvenimui; valstybė pati ėmėsi rūpinti įvairius žmonių medžiaginius reikalus, arba ligi smulkmenų tvarkyti jų rūpinimą.

Taigi iš vienos pusės susidarė stiprus stimulas duoti atskiro asmens iniciatyvai laisvės veikti, iš kitos pusės – asmuo jautėsi sugebąs savo iniciatyva geriau rūpinti reikalus, nei kad valstybės ar mažesniųjų kolektyvų nurodymais varžomas. Atitinkamai tokiems ekonominio gyvenimo reikalavimams teorija paskelbė principą *laissez faire, laissez passer,* o nemirštamasis Adamas Smithas formulavo šitokios ūkio sistemos pagrindinius dėsnius. Atitinkamai tiems ūkio sistemos dėsniams pasikeitė ir teisės dėsniai. Teisės srityje reformas įvykdė Didžioji prancūzų revoliucija, paskelbusi Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją, ir jos įpėdinis Napoleono kodeksas. Jo 544 straipsnyje paskelbta visiška nuosavybės teisė: „Nuosavybės teisė yra teisė naudotis ir tvarkyti daiktus be jokio apribojimo, tačiau su ta sąlyga, kad nebūtų daroma jų naudojimo, įstatymais ir tam tikromis taisyklėmis uždrausto"; – taip pat 1101 ir 1108 straipsniuose formuluotas sutartims daryti laisvosios valios dėsnis: „Sutartis yra susitaikymas, kuriuo vienas asmuo arba keli asmenys apsiima vienam arba keliems kitiems asmenims ką nors daryti arba nedaryti, ką nors duoti" (1101); 1108 str. sako, kad sutarties tikrumui tarp kitų sąlygų reikalingas dalyvio sutikimas apsiimti pasižadėjimą pildyti.

Panaikinus asmens formalią teisę versti kitą (baudžiauninką) dirbti savo naudai, ir politinė ekonomija, ir jos išvadomis besiremianti civilinė teisė matė būsimos gerovės pagrindą tame, kad žmogui suteikiama visa teisė naudotis nuosavybe ir daryti sutartis. Manyta buvo, kad kiekvienas žmogus pats geriausiai supranta savo reikalus ir geriausiai sugeba rūpinti juos ir apsisaugoti nuo kitų išnaudojimo.

Tačiau skelbiant šitą ekonominę teoriją ir formuluojant teisės normose nurodytus civilinės teisės dėsnius, kurie turėjo vesti žmoniją prie tikrosios gerovės, buvo neatsižvelgta į vieną didžiausią sąlygą – buvo neįterptas formulėn vienas koeficientas, išskaičiuojant išdavas, būtent dideliausioji nelygybė turto, kurį atskiri asmenys valdė ir naudojo. Greitai buvo įsitikinta – ir pirmiausia įsitikino tie, kam reikėjo savo rankų darbu maitinti save ir savo šeimynas, – jog sutarties laisvė – tai fiktyvi, iliuzinė laisvė, jog kas alkanas, tas negali sutartį darant vadovautis laisvos valios rodoma nauda, bet alkio esti priverstas sutikti blogiausiomis sąlygomis dirbti; nes jei jis neapsiims dirbti, tai apsiims kitas. Socialinė ir ekonominė nelygybė, įvedus teisėn nurodytus dėsnius, ne tik neišnyko, bet padidėjo ir juo toliau, juo toji nelygybė darėsi

didesnė. Nuolatiniai po Didžiosios prancūzų revoliucijos karai, kuriems reikėjo daug išlaidų, valstybių finansų suirimas, pramoninės ir pirklybinės politikos nuolatiniai svyravimai didino neturtėlių eiles ir jų neturtingumą. Tuo pat laiku plėtėsi garo jėgos pritaikymas, buvo išrandamos naujos, vis tobulesnės mašinos; jos mažino darbininkų, reikalingų darbui, skaičių ir, specializuodamos darbą, davė galimybę pritraukti vaikus ir moteris prie fabrikų darbo. Tokiu būdu konkurencija tarp darbininkų labai padidėjo ir davė darbdaviams galimybę dar labiau išnaudoti darbininkus, mažinant jų uždarbį, ilginant darbo laiką. Taip pat randame ir žemės ūkio srityje; pvz., Lietuvoje baudžiavas panaikinant liko negavę žemės apie 200.000 asmenų, kurių konkurencija davė dvarininkams galimybę išnaudoti juos daug metų labiau negu gyvulius. Gyvenime susidarė didžiausias kontrastas: išnaudotojų pusėje — turtų koncentravimas, perteklius, puikus gyvenimas, dažnai nieko neveikiant; išnaudojamųjų pusėje — nuolatinis sunkus darbas, skurdas, vargas, ligos ir didelis mirtingumas. Iš tų priešingumų susidarė vadinamasis „socialinis klausimas", kurio išrišimu užimta visa žmonija.

„XIX amžius pradėjo savo gyvenimą, — sako prof. Pokrovskis[2], — laisvės ir lygybės lozungais. Bet, kaip žinome, tų lozungų (obalsių) visiško įvykdymo mėginimas greitai pagamino kartų nusivylimą. Besilavinant technikai ir bestiprėjant kapitalizmui, asmens ūkio laisvės ir valstybės nesikišimo sistema privedė prie bedugnės tarp turtuolių ir neturtingųjų, kapitalistų ir darbininkų išsiplatinimo. Būdami juridiškai laisvi ir lygūs, darbininkai pasijuto faktinėje nuožmioje priklausomybėje nuo kapitalistų, pasirodė esą ekonomiškai labai nelaisvi ir nelygūs. Juo toliau, juo labiau aiškėjo laisvos konkurencijos ir eksploatacijos blogos pasekmės, kurios pagimdė vadinamą socialinį klausimą, kuriuo užimtas visas XIX amžius ir dabartis."

Nepaisant tokių pasekmių, pats kapitalizmas negali duoti pataisų; anot garsaus Amerikos milijardieriaus Karnedžio (Carnegie), kapitalistai tikisi, kad jiems nereikėsią toliau platinti jų įmonių, bet kiekvieną kartą jie esą priversti platinti, nes atsisakymas platinti reikalą reikštų žengimą atgal.

Taip kapitalas vis labiau koncentruojasi steigiant akcines bendroves, toliau jungiant jas į sindikatus, trestus ir kitų vardų sąjungas. Bedugnė, kuri

[2] Žr. jo kn. „Civilinės teisės pagrindinės problemos", p. 15.

skiria kapitalistus ir darbininkus, vis eina didyn. Tuo tarpu politikoj, renkant įstatymų leidėjus ir valstybės vyriausybės prižiūrėtojus, darbininkas turi tokį pat balsą, kaip ir kapitalistas. Tat priešingumas tarp politiškai teisinės ir ekonominės darbininko padėties darosi dar didesnis. Tenka ieškoti priemonių, kaip tą bedugnę lyginti, kaip nurodytąjį priešingumą mažinti. Lig tos priemonės nėra surastos, arba lig surastosios priemonės nėra vykdomos, visuomenėje įvyksta pasipriešinimai, suirutės ir revoliucijos. Prof. L. Duguit[3] sako: „Aišku, kad individualinė nuosavybė tokia, kokią sukūrė Prancūzų revoliucija, nyksta. Gryno individualizmo sąvoka neatitinka mūsų laikų nei faktų, nei idėjų. Šių dienų sąžinė yra apimta tos idėjos, jog darbo pareiga guli ant visų ir jog dalyvavimas visuomenės pelne turi priklausyti nuo darbo sumos, kurią kiekvienas patiekia kolektyvui. Kapitalisto nuosavybė dabar nėra suprantama kaip įgalioto nepaliečiama teisė, bet yra suprantama kaip padėtis, kuri uždeda jam pareigas, o jo pelnas yra suprantamas kaip atlyginimas už socialinę funkciją, kapitalisto atliktą".

Tasai pats prof. L. Duguit cituoja buv. ministerio Vivianio žodžius, pasakytus parlamente 1908 m.: „Tą dieną, kada buvo suteikta teisė balsuoti visiems piliečiams, net tiems, kurie neturi nieko, buvo sudarytas baisus kontrastas (priešingumas) tarp žmogaus, kuris balsuoja, ir žmogaus, kuris dirba. Prie urnos jisai — suverenas, kalvėje — jisai vergas (junge). Jam teko sulyginti savo politinį suverenumą su ekonomine priklausomybe; iš šito sulyginimo seka visi sumišimai ir agitacijos"[4].

Socialiniam klausimui išrišti griežčiausias priemones siūlo socializmas. Šitasai žodis reiškia sąvoką, priešingą Adamo Smitho teorijos individualizmo sąvokai. Socializmas — tai visuma tokių teorijų, kurios siūlo dabarties gamybos privatinę ūkio organizaciją pakeisti visuomenine ūkio organizacija. Dabar tautos ūkis susideda iš atskirų savarankiškų įmonių, kurių kiekviena, asmens intereso vedama ir priklausydama konkurencijos įstatymui, laisvai nustato savo veiksmo krypsnį ir naudojimo ribas. Tarp tų atskirų įmonių (ūkių) yra padalinti, asmens atskiros nuosavybės dėsniu remiantis,

[3] Žr. jo kn. *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'etat*, p. XLII-XLIII.

[4] Ibidem, 15.

medžiaginiai gamybos faktoriai – žemė ir kapitalas. Kaip naudoti juos gamybai, – šitą klausimą rišti priklauso savininko laisvai valiai, esančiai reikalavimo ir siūlymo įtakoje. Socializmas, arba kolektyvizmas, siekia pakeisti šitą organizaciją tokia, kur gamybos priemonės – žemė ir kapitalas – priklausytų ne atskiriems asmenims, bet visuomenei, kurioje gamyba ir turto padalinimas būtų nustatomi ne atskirų pramonininkų nuožiūra ir reikalavimo-siūlymo pripuolamu santykiavimu, bet visuomenės valdžios planingais parėdymais. Kolektyvinis žemės ir kapitalo valdymas ir visuomeninė gamybos ir padalinimo organizacija – tai du socializmo, arba kolektyvizmo, prado dėsniai.

Pereiti prie šitos naujos sistemos – dalykas labai nelengvas. Mengeris tvirtino, kad „kaip tik vyriausias valstybės veiksmo tikslas bus tikras visuomenės labas, t. y. visų piliečių gyvenimo reikalų patenkinimas, tai valstybė turės prašalinti privatinę darbo organizacijos sistemą ir pakeisti ją visuomenine". Dabar visų manomas yra toks valstybės tikslas, koks nurodytas ką tik atpasakotuose Mengerio žodžiuose, tačiau niekur, išskyrus Rusiją, nemėginama pilnai vykdyti gyvenime socializmą; kiek žinome, ir Rusija susiprato per anksti tą mėginimą bus dariusi. Socializmas dar tiktai teorininkų yra siūlomas ir dabar negalima žinoti, kuomet ir kokia forma jis bus įgyvendintas. Ne pro šalį bus atsiminti filosofo Spencerio nuomonę, kad socializmo įgyvendinimas grąžintų žmonijai vergiją.

Bet ir esamuose santykiuose negalima kęsti gyventi. Visuomenė negali ramiai žiūrėti, kaip fabrikuose nyksta darbininkų sveikata ir gyvybė, kaip dvaruose darbininkai yra užlaikomi blogiau negu dvarininko gyvuliai ir t. t. Dabar mes pripažįstame, kad valstybė turi pareigą mažinti, kiek galima, dabartinės ūkio organizacijos anomalijas, blogas išdavas. „Juo toliau eina laikas, – sako prof. Pokrovskis[5], – juo ankščiau darosi gyventi ir juo painesnės darosi visuomenės gyvenimo sąlygos; juo aštresnis darosi reikalas, kad teisės būtų aprėžtos ir visuomenės normuotos, trumpiau sakant, aštresnis darosi solidarizavimo ir socializavimo reikalas". O buv. Prancūzijos ministeris pirmininkas Klemanso yra pasakęs parlamente: „Jeigu sakoma, jog

[5] Op. cit., p. 193.

įstatymas yra priverstinis, kuomet jis atitinka tam tikrus racionalius, nekeičiamus, visuomet visais laikais ir visuose kraštuose tokius pat dėsnius, – tai yra prigimtinės teisės teorija, kurią aš energingai neigiu (atmetu). Bet jeigu sakoma, kad įstatymas veikia tiktai tuomet, kai jis atitinka gyvenimo sąlygas, veikiančias tam tikroje visuomenėje, besikeičiančias, nustatytas patyrimu ir analize, šitoji teorija man atrodo svetima prigimtinei teisei ir tos doktrinos koncepcijoms; tai grynai pozityvinė teorija ir tikrai mokslinė teorija. Tokią aš ginu"[6].

Kadangi kapitalistinės sistemos blogųjų vaisių priežastys yra neribotos nuosavybės teisės ir sutarčių laisvos valios dėsniai, – tai aišku, jog jie neatitinka dabarties visuomenės gyvenimo sąlygų; tat reikia įstatymais daryti tų dėsnių pataisas, atitinkamas gyvenimo sąlygoms.

2. Naujų kodeksų mėginimai apriboti nurodytus dėsnius

Dabar civilizuoto pasaulio valstybėse fabrikų darbininkų samdos sutarties laisvė yra įstatymų šiaip ar taip suvaržyta: tai visai draudžiama labai jaunus vaikus samdyti, tai draudžiama nepilnamečius laikyti prie darbo daugiau valandų per dieną, negu įstatyme nustatyta, ir t. t. O Prancūzijos įstatymas 1905-VI-29 nustatė kasyklų darbininkams darbo dienos ilgumo maksimumą – 8 valandas[7].

Tokiems įstatymams esant, netenka kalbėti, neva sutartys teisės atžvilgiu yra daromos laisva valia. Pirmiau visos valios laisvės neturėjo tik darbininkas dėl jo sunkios ekonominės padėties, dabar visos valios laisvės neturi ir darbdavys dėl varžomų įstatymo reikalavimų.

Karo metu ir nuosavybės neribotai teisei teko pakirsti šaknis. Prancūzijoje pirmas tos rūšies įstatymas buvo išleistas 1916-X-6, jo 1§[8] sako: „Šį

[6] Duguit, op. cit., l. 62.

[7] Žr. L. Duguit *Les transformations générales du droit privé depuit le Code Napoleon*, l. 46.

[8] Žr. L. Duguit *Les transformations etc., Avertisement*, l. V.

įstatymą paskelbus kiekvienos komunos meras apdraustu laišku pareikalaus iš neįdirbtų žemės plotų savininko, arba nuolatinio valdytojo, kad juos įdirbtų. Jeigu per 15 dienų valdytojas nepateisins priežastimis, nuo jo valios nepriklausomomis, kad jis priverstas buvo apleisti savo žemę, meras turi teisę rekvizuoti tuos plotus ir išnuomoti komunos žemdirbystės komitetui, kad įdirbtų". Antrasis tos rūšies įstatymas 1918-V-4 papildė pirmąjį ir davė teisę komunos žemdirbystės komitetui išnuomoti neįdirbtus privatinių asmenų žemės plotus kitiems asmenims[9].

Taip pat ir dėl butų samdymo miestuose buvo išleisti karo metu įstatymai (pvz., 1918-III-9), kurių turinys labai priešingas tradicinei nuosavybės teisės sąvokai ir sutarčių laisvei[10]. Kad ir laikini šitie karo metu išleistieji įstatymai, bet jie pilnai vaizduoja ir patvirtina mano aukščiau išreikštąją mintį.

Vokiečių ir šveicarų ramiems laikams išleisti nuolatiniai, nauji civilinės teisės kodeksai — vokiečių BGB ir šveicarų ZGB — davė normas, kurias tų šalių teisininkai ir ekonomistai tikėjosi būsiant priemones socialiniam klausimui rišti. Būtent BGB 138 str. skelbia: „Sutartis, kuri įžeidžia gerus įpročius, yra nieko neverta. Ypač nieko neverta yra tokia sutartis, kuria vienas asmuo, pasinaudodamas kito bloga padėtim, lengvu mintijimu arba neprityrimu, išsidera sau arba trečiam tokį turto pelną, koks taip perviršija pasižadėjusio priedermės kainą, kad pagal atsitikimo aplinkybes tasai pelnas yra aiškiai neatitinkamas priedermei".

ZGB str. sako: „Jeigu sutartyje, sudarytoje taip, kad vienas jos dalyvis pasinaudojo kito sunkia padėtim, lengvu mintijimu arba neprityrimu, yra aiškus savitarpio priedermių neatitikimas, tai nukentėjusi šalis turi teisę vienų metų laiku pareikšti, jog atsisako nuo sutarties ir pareikalauti atgal grąžinti tai, ką buvo davusi". Šitos normos, abidvi beveik vienokio turinio, įvedė teisėn „gerų įpročių" ir „geros sąžinės" dėsnius sutartims įvertinti; sakau ir „geros sąžinės" dėl to, kad nustatyti, jog buvo pasinaudota kontragento sunkia padėtim, lengvu mintijimu arba neprityrimu, nesant tam jokių taisyklių, gali tiktai teisėjas, remdamasis geros sąžinės dėsniu. Teisėjui

[9] Žr. L. Duguit *Les transformations etc.*, l. VIII.
[10] Žr. ten pat, l. IX.

neduota jokių nurodymų, kas tai yra „geri įpročiai" ir kaip turi būti taikomas „geros sąžinės" dėsnis. Todėl teisėjui tenka pačiam nustatyti tų dėsnių turinį; teisėjų gi pažiūros ir įsitikinimai yra labai įvairūs. Tokiu būdu minėtųjų dėsnių turinys lieka nenustatytas, neaiškus. Tai kalbamos normos ir neduoda tikrų priemonių socialiniam klausimui rišti. Bet tam klausimui išspręsti, kurį mes čion svarstome, šitos normos turi didelės reikšmės. Jomis yra aprėžiamas sutarčių laisvos valios dėsnis, dėl to, kad sutartis, formaliu atžvilgiu laisva valia sudarytoji, gali būti panaikinta, jeigu ją sudarant vienas kontragentas išnaudojo kito pernelyg sunkią padėtį ir t. t.

Galima ir daugiau pavyzdžių atpasakoti patvirtinimui, jog ir nuosavybės teisei, ir sutarčių laisvai valiai mėginama nustatyti ribas visuomenės, plačių minių interesams saugoti, paėmus tuos pavyzdžius kad ir iš Didžiojo karo metų ir priminus, jog visose karan prisidėjusiose valstybėse net reikalingiausių maisto produktų (duona ir kt.) dalinimas — pardavinėjimas buvo vykdomas ne laisva valia, bet priverstiniu būdu: nustatyta buvo, kiek, pvz., duonos gali pirkti vienas asmuo ir kokia kaina, ir t. t. Bet atpasakotų pavyzdžių pakanka parodyti, kad jau suprastas yra privatinės ūkio organizacijos viešpatavimo žalingumas visuomenei ir jog ieškomos priemonės ir daromi mėginimai pataisyti vykdant kolektyvizmo ir solidarumo dėsnius.

Vienoje šalyje, Rusijoje, net pamėginta visai socializuoti ūkį. Šitas mėginimas nepasisekė ir negalėjo pasisekti. Čia ne vieta mums kalbėti, kodėl tasai mėginimas negalėjo pasisekti, tačiau trumpai atpasakosiu teisininko Mengerio, socializmo šalininko, mintį, kuri šiek tiek paaiškins tą priežastį. Ne be pagrindo esanti baimė, sako Mengeris, kad socialistinė valstybės forma blogai naudosis savo milžiniška ekonomine valdžia, nes slopins asmenį panašiai kaip kad dabartinė valstybė slopina asmens politinę laisvę. Nereikia esą užmiršti, kad ne visoks ekonominis pelnas gali pateisinti individualios laisvės slopinimą; tiktai tais atvejais, kur dalykas eina dėl svarbiausių ekonominių visos visuomenės reikalų, galima piliečių laisvą veiksmą pakeisti valstybės priverstiniu, arba piliečių veiksmą reguliuoti valstybės prievarta. Priešingai darant, darbininkų valstybėje platinsis individualizmo idėjos, kurios neigs prievartos valstybę lygiai taip, kaip dabar per didelis individualizmo išsiplėtojimas esti žymiausias socializmo faktorius.

3. Lietuvos Respublikos civilinės teisės novelos

Lietuva yra žemės ūkio šalis; pramonė ir pirklyba mūsų tėvynėje palyginti mažai yra išsivysčiusios, jomis užsiima sulyginamai nedidelė gyventojų dalis. Tų Lietuvos piliečių, kurie gyvena ir pelnosi žemės darbais, didelė dauguma arba visai neturi savo žemės, arba turi jos labai mažai. Taigi žemdirbystės proletariato mes turime daug. Greta mes turime daug dvarų, tarp jų nemažai labai didelių dvarų. Karo metu ypač skaudžiai nukentėjo dvarai; jų žemės dideli plotai liko užleisti dirvonais. Lietuvos miškai, labiausiai valstybiniai, karo metu buvo okupantų iškirsti ir miško medžiaga buvo išvežta. O daugelio gyventojų trobos karo metu buvo išdegintos.

Kad ir nelabai išsiplėtojusi yra pramonė mūsų krašte, visgi fabrikų turime; yra nemažai fabrikų darbininkų, kurių, bendrai kalbant, padėtis tokia pat kaip ir kitų kraštų darbininkų. Miestuose namų didelė dalis karo metu buvo sunaikinta, o naujų namų nebuvo statoma kelių metų laikotarpiu. Tuo tarpu, grįžus tremtiniams iš Rusijos, miestų gyventojų ne tik nesumažėjo, palyginti su prieškariniais laikais, bet padaugėjo.

Mūsų valstybės konstitucijos, tiek laikinoji, tiek Steigiamojo Seimo sukurtoji nuolatinė 106§ paliko veikti civilinės teisės tuos pačius įstatymus, kurie veikė prieš karą; vadinasi, Suvalkijoje veikia Napoleono kodeksas, o didesnėje Respublikos dalyje veikia Rusijos [kodekso] X t. I dalis. Minėtų įstatymų nuosavybės teisės ir pasižadėjimų teisės pagrindiniai dėsniai yra vienoki. Napoleono kodekso normas, kuriose išdėstyti tie dėsniai, aš aukščiau atpasakojau. X t. I d. atitinkamos normos yra tokios: 420 str. sako, jog nuosavybės teisę į turtą turi tas, kas civilinių įstatymų nustatyta tvarka įgijo valdžią valdyti, naudotis ir rėdyti tą turtą amžinai ir paveldėtinai, išimtinai ir nuo kito asmens nepriklausomai; o 1528 str. skelbia, jog sutartys yra daromos savitarpiu dalyvių susitarimu.

Tokiu būdu mūsų besikuriančioje valstybėje mes turėjome ir turime, iš vienos pusės, kapitalizmo visas blogąsias išdavas ir karo aplinkybėmis vargingesniųjų gyventojų padėtį dar labiau pablogintą, iš kitos pusės – veikiančias teisės normas, kurios saugoja ir nuosavybės neribotą teisę, ir sutarčių neribotą laisvą valią. Kaipgi veikė mūsų valstybės įstatymų leidžia-

moji valdžia: ar ji leido gyvenimo santykiams vystytis, palikdama neliečiamus nurodytose normose išreikštus teisės dėsnius, ar kaip kitaip?

Atsakymą į šį klausimą duodamas, aš panagrinėsiu įstatymų leidžiamosios valdžios veikimą, įvairias ekonominio gyvenimo sritis tvarkant: a) miškų ūkį, b) žemės ūkį, c) pramonės ūkį, d) miesto gyvenimo sąlygas, e) susisiekimą.

a) Miškų ūkis

Monarchinei tvarkai esant, seniau karalių, vėliau carų ir carienių buvo dovanojama atskiriems asmenims už jų padarytus patarnavimus ar nakties smagumus, ar kitus kokius – ne tik žemė ir miškai, bet „dūšios" – žmonės su žeme ir miškais. Vadinasi, anais laikais miškas buvo mažai kainuojamas, dėl to, kad žmonių buvo mažiau negu dabar, o miškų buvo daug. Laikams bėgant, žmonių skaičius dauginosi, o miškų plotai mažėjo ir mažėjo. Galų gale ir Rusijos valdžiai buvo paaiškėjęs pavojus, kad miškai gali per daug sumažėti, jeigu paliktų dvarininkams, kurių nuosavybėje buvo daug miškų, visą nuosavybės teisės laisvę. Buvo išleistas įstatymas miškams apsaugoti (*lieso-ochranitelnyj zakon*). Lietuvos valstybės valdžia nuo pat pradžios valstybės kūrimosi matė, kad miškai yra vienas didžiausių mūsų šalies turtų, kad miškų jau yra ne tiktai ne per daug, bet per mažai ir kad jie yra ne atskirų asmenų, bet visos tautos turtas. Šitoji valstybės vyrų pažiūra atitiko visuomenės pažiūrą. Atitinkamai tokiai pažiūrai valstybės valdžia ėmėsi tvarkyti miškų ūkį.

Jau beveik pirmomis mūsų vyriausybės veikimo dienomis, būtent 1918-XII-5 su Ministerio Pirmininko Voldemaro, ŽŪ ir VT* ministerio Tūbelio ir Miškų departamento vedėjo Matulionio parašais buvo išleistas įsakymas, kuris, teisybė, turi omenyje visų pirma valstybės miškų saugojimą nuo naikinimo tuo suirutės metu, bet jame buvo įbrėžtas aukščiau nurodytos visuomenės pažiūros pirmutinis bruožas: Laikinoji Vyriausybė

* Žemės ūkio ir valstybės turtų – *red. past.*

tuo įsakymu paskelbė, jog ji nuo 1918-XII-1 imanti globoti ir valdyti, kaip tautos turtą, ir dar nepargrįžusių į savo vietas privatinių savininkų miškus, kurie yra dabartinėse Lietuvos sienose[11].

Kiek vėliau, būtent 1919-II-4, Ministerių Kabineto buvo nutartas ir su Ministerio Pirmininko pavaduotojo Vileišio bei ŽŪ ir VT ministerio Tūbelio parašais paskelbtas įsakymas[12], kuriuo visi privatinių savininkų miškai Lietuvos sienose buvo paimti valstybės priežiūron, o priežiūros nepakankant – valstybės globon; už nusižengimą prieš šį įstatymą, kuriuo, trumpai kalbant, buvo draudžiama naikinti miškus, grasinama bausmė. Steigiamojo Seimo įstatymu 1920-V-28 (II§) buvo sulaikytas privatinėje nuosavybėje esamų miškų žemės pardavimas[13]. Galop Žemės reformos įvedamuoju įstatymu (I§ p. a) buvo nusavinti Lietuvos Respublikos naudai privatiniams asmenims priklausantieji miškai ir kirtimai, jei jie didesni negu 25 deš.[14] Ar pajėgs Respublika naudoti miškus plačių minių reikalams tenkinti, tai parodys ateitis. Šių dienų valstybės uždavinys – rūpinti plačioms minioms geresnį būvį; kad valstybė miškų ūkio srityje galėtų tą savo uždavinį vykdyti, ji privalo turėti miškus savo nuosavybėje. Taigi miškų nusavinimas Respublikos naudai atitinka naują civilinės teisės srovę. Dėl valstybinių miškų naudojimo atitinkamai nurodytam valstybės uždaviniui mūsų valdžios buvo išleistos taisyklės. Jomis buvo sukurtos komisijos, kurioms leista, vietiniams komitetams (dabar savivaldybėms) pritarus, duoti medžių reikalingiems piliečiams ir įstaigoms palengvintomis išlygomis, kaip štai: pratęsus mokesnius, papiginus taksą, o visai neišsigalintiems mokėti ir dovanai[15].

Ar sugeba vietos organai tinkamai vykdyti tas taisykles, tai kitas klausimas. Aš čia nurodau mūsų valstybės valdžios teisės normomis skelbiamus vykdytinus civilinės teisės dėsnius.

[11] Laik. Vyr. Žin., Nr. 1.
[12] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 9.
[13] Žr. Vyr. Žin., Nr. 36.
[14] Žr. Vyr. Žin., Nr. 45.
[15] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 4, priedėlis.

b) Žemės ūkis

Šią ekonominio gyvenimo sritį mes paskirstysime į tris skyrius: 1) žemės valdymą, 2) žemės nuomavimą ir 3) žemės darbininkų samdymą.

1) Žemės valdymas. Visų pirma 1918-XII-14 su Ministerio Pirmininko Voldemaro ir ŽŪ ir VT ministerio Tūbelio parašais buvo išleistas įsakymas[16], kuriuo majoratai buvo paimti valstybės nuosavybėn. Majoratų valdytojai turėjo tam tikras dideles teises į valdomus dvarus; tos teisės buvo panaikintos be jokio atlyginimo. Kadangi buvo abejonių, ar galėjo tokį įstatymą išleisti ministeriai, tai Steigiamasis Seimas skubiai, 1920-V-28, išleido įstatymą, kuriuo uždraudė majoratų pardavimą ir įkeitimą[17], o Žemės reformos įvedamuoju įstatymu (2§) nusavino majoratus Respublikos naudai be atlyginimo[18], — vadinasi, patvirtino tai, ką buvo padaręs pirmasis Ministerių Kabinetas.

Toliau, 1919-VI-20, buvo išleistas įstatymas kariškiams žeme aprūpinti, kuriuo atimama tam tikras dvaro žemės procentas išdalinti ištikimai tarnavusiems įstatyme nustatytą laiką bežemiams ir mažažemiams kariškiams[19]. Šitas Laikinosios vyriausybės įstatymas buvo Steigiamojo Seimo ne tiktai nepanaikintas, bet dar praplėstas įstatymu 1920-III-3[20]; pirmiau buvo imama 15 proc. iš dvarų ploto 500-800 deš., St. Seimo įstatymu imama 15 proc. iš dvarų ploto nuo 300 deš.; pirmiau buvo imama tik žemė, St. Seimo įstatymu imama žemė su jos dydžiui atitinkamu gyvu ir negyvu inventorium, sėklos ir kitos mantos skaičiumi; pirmiau paimtoji žemė buvo skiriama tik kariams, o St. Seimo įstatymu, aprūpinus turinčius teisę ir norinčius gauti žemės kariškius, duota teisė bežemiams ir mažažemiams gauti tos žemės.

Rengiant Žemės reformos įstatymą, kurio visa tauta laukė dar pradedant nuo pirmosios revoliucijos Rusijoje 1905-1906 m., valstybės valdžia pasirū-

[16] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 1.
[17] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 36.
[18] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 45.
[19] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 8.
[20] Žr. Vyr. Žin., Nr. 47.

pino, kad tai reformai vykdyti būtų kiek galima pakankamai žemės. Įstatymu 1920-II-8, Smetonos ir Noreikos pasirašytu, buvo uždrausta įsigyti žemės įvairiais būdais, išskiriant paveldėjimo keliu įsigijimą, daugiau kaip 50 deš., o kas turi žemės, tiems leista įsigyti tik tiek, kad su turimąja įgyjamoji sudarytų ne daugiau kaip 50 deš.; naujai įkeisti už skolą taip pat uždrausta daugiau žemės kaip 100 deš.[21] Tuo pat įstatymu uždrausta buvo pardavinėti dalimis be ŽŪ ir VT ministerijos leidimo dvarus, kurių žemės plotas didesnis negu 200 deš. Toliau 1920-IV-19 įstatymu, Smetonos ir Galvanausko pasirašytu, buvo visai uždrausta be ŽŪ ir VT ministerijos leidimo parduoti žemę tiems savininkams, kurių nuosavybėje buvo žemės plotai, didesni kaip 200 deš.

St. Seimo išleistu 1920-VI-28 įstatymu buvo uždrausta be valdžios leidimo perleisti žemę, išskyrus paveldėjimą, tiems savininkams, kurie turi žemės daugiau kaip 70 deš., o leidžiama gali būti perleisti tik 10 proc. turimos žemės, bet ne daugiau kaip 100 deš.[22] Toliau Žemės reformos įvedamuoju įstatymu 1920-VIII-14[23] buvo nusavinti Respublikos naudai ne tik miškai, apie kuriuos jau kalbėjome, bet ir pelkės, durpynai, atvirieji vandenys ir ežerai, žemės gelmių turtai bei mineralinių vandenių šaltiniai ir jų eksploatacijai reikalingi žemės plotai, taip pat dvarai, įvairiomis palengvintomis sąlygomis įsigyti.

Galop Žemės reformos įstatymu[24] St. Seimas nusavino tos reformos reikalams privatinių savininkų žemes, jei savininkas turi daugiau kaip 80 hektarų, už nustatytą įstatyme kainą (57§ ir kt.), o už tą žemės nuošimtį, kuris paimtas remiantis įstatymu kariškiams žeme aprūpinti, nepaskirta jokio atlyginimo (60§).

2) Žemės nuoma. 1919-I-19 buvo išleistas Ministerio Pirmininko Sleževičiaus ir ŽŪ ir VT ministerio Tūbelio pasirašytas „Dėl privatinių dvarų naudojimo įsakymas“[25]; juomi privatiniai dvarai, kurių savininkai arba nuomininkai nebuvo grįžę arba patys nevedė ūkio, buvo imami valstybės glo-

[21] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 20.
[22] Žr. Vyr. Žin., Nr. 39.
[23] Žr. Vyr. Žin., Nr. 45.
[24] Žr. Vyr. Žin., Nr. 83.
[25] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 10.

bon ir išnuomojami vieniems metams tvarka ir sąlygomis, tame pat įsakyme nustatytomis. Šitas įsakymas turėjo didelę svarbą dėl to, kad juo nustatytos taisyklės vėliau buvo įstatymu 1919-III-23[26] patvirtintos. Šitas ką tik nurodytas įstatymas, Ministerių Kabinete Stulginskiui pirmininkaujant priimtas, palietė platesnę negu pirmasis įsakymas civilinės teisės sritį, būtent jis liepia: a) visiems dvarininkams, arba jų įgaliotiniams, išnuomojant dvarų žemes išnuomoti jas pirmiausia savo apylinkės bežemiams ir mažažemiams ir tiktai juos patenkinus leidžia išnuomoti kitiems asmenims, net į vienas rankas didesnius plotus, bet ir tai tik su ŽŪ ir VT ministerijos žinia. Jeigu dvarininkas nesiskaitytų su šiuo įstatymu, tai jisai įgaliotinio gali būti visai pašalintas nuo dvaro valdymo (§4) ir dvaras gali būti įgaliotinio išnuomotas. Jeigu dvare buvo nuomininkas, kuris dar prieš karą nuomavo tą dvarą, tai įstatymas duoda jam teisę (6§) pasilikti nuomininku dar vieniems metams, kad ir būtų pasibaigęs jo sutarties terminas, – jeigu tik dvaras nėra išnuomojamas apylinkės reikalingiems žemės bežemiams ir mažažemiams.

Atpasakoto įsakymo ir įstatymo didelė reikšmė visuomenės naudos atžvilgiu yra savaime aiški: visuomenei būtinai reikalinga, kad dvarų žemė būtų įdirbta ir apsėta, kad nuomininkai po karo staiga nebūtų pašalinami iš nuomojamų dvarų ir kad bežemiai ir mažažemiai žemdirbiai gautų žemės, jei nori, nuomoti. Prieš tuos didelius reikalus nuosavybės teisės ir sutarčių laisvos valios dėsniai turėjo nusilenkti.

1919-XI-30 įstatymas, Smetonos ir Galvanausko pasirašytas[27], dar toliau eina ta pačia vaga: „jei žemės savininkai, – sako jo 1§, – kurie turi 50 arba daugiau deš. naudojamos ūkyje žemės, nei patys, nei per savo teisėtai įgaliotus asmenis ligi 1920-III-1 nepaims valdyti savo ūkių, tai jų ūkiai gali būti išduodami nuomon ilgesniam laikui, – vadinasi, ne vieniems metams, kaip pirmiau buvo leista, – sąlygomis, numatytomis 1919-I-19 įsakyme". Tų pačių valstybės vyrų pasirašytas 1920-III-31 įstatymas[28] dar toliau eina [dėl] nuosavybės teisės įžeidimo: a) dirvonuojanti dvaro žemė priverstinai valstybės organų atiduodama nuomon bežemiams ir mažažemiams už prie-

[26] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 5.
[27] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 17.
[28] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 26.

dermių atlikimą, — kad ir savininkas pats vestų ūkį; b) smulkieji nuomininkai, kurie nuomoja ne daugiau kaip 50 deš., jų nuomos terminui išėjus paliekami nuomininkais, jei tik pildo sutarties sąlygas.

Šitą įstatymą St. Seimas dar išplėtė savo 1920-VII-27 įstatymu[29], kuriuo net sulaikė teismo sprendimų vykdymą, jeigu buvo nuspręsta iškelti nuomininkus iš nuomojamųjų ūkių, numatytų įstatyme. Galop „Privatinių savininkų žemių naudojimo įstatymu" 1920-X-30[30] St. Seimo buvo dar toliau pažengta ta pačia vaga: žemės ūkiai, turintieji daugiau kaip 70 deš., tų privatinių savininkų ir nuomininkų, kurie patys ūkio nevedė, su visu tiems ūkiams priklausomu kilnojamu ir nekilnojamu turtu buvo paimti valstybės globon ir eksploatuojami tame įstatyme nustatyta tvarka ir sąlygomis.

3) Žemės darbininkų samda. Vokiečiams galutinai iš Lietuvos išsidanginus, tuoj paaiškėjo dvarų darbininkų ir ordinarininkų sunkios padėties aštrus klausimas; karo metu daugelyje dvarų tai darbininkų pačių buvo apsigyventa, tai vokiečių valdininkų, kurie valdė dvarus, buvo apgyvendinta daugiau, negu dvaras paprastai laikydavo. Grėsė pavojus, kad dvarininkai ims mėtyti žmones iš dvarų. Todėl tuoj, 1919-VII-5, buvo išleistas Smetonos ir Sleževičiaus pasirašytas „Apie darbininkų-ordinarininkų iš dvarų dėlei darbų sumažėjimo pašalinimą įstatymas", kuriuo buvo: 1) uždrausta šalinti esamus dvare darbininkus, ligi jie susiras kitokio darbo, o jei nesusirastų darbo, tai ligi rugsėjo mėnesio pabaigos ir 2) liepta duoti darbininkams butą, žemės plotą, kurį jie ligi šiol daržovėms, bulvėms ir linams turėjo, duoti įrankių ir gyvulių tam plotui apdirbti ir gyvuliams ganyklą; gi 3) darbininkui uždėta prievolė atidirbti įstatyme nustatytą dienų skaičių.

Toliau, besibaigiant anksčiau nustatytam laikui, 1919-X-2 įstatymu[31] buvo duota dvaro darbininkams teisė pasilikti dvare ligi 1920-IV-23 ir gauti butą, kurą ir ordinariją už nustatytą įstatyme darbą.

[29] Žr. Vyr. Žin., Nr. 42.
[30] Žr. Vyr. Žin., Nr. 51.
[31] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 13.

Toliau, besiartinant ką tik nurodyto laiko pabaigai, 1920-IV-20 buvo vėl išleistas „Dvarų darbininkų atstatymo įstatymas"[32]. Šitas įstatymas paskirstė darbininkus į dvi rūšis: 1) tuos, kurie tarnavo dvare ir prieš karą ir 2) tuos, kurie buvo priimti dvaran okupacijos laiku ir vėliau; pirmiesiems buvo duota teisė liktis dvare ligi 1921-III-1, antriems buvo duota teisė gyventi dvare ligi 1921-I-1 arba ligi susiras kitur sau vietą, jei tai įvyktų anksčiau; ne tik pirmųjų, bet ir antrųjų įstatyme nustatytos užlaikymo dvare sąlygos (svarininkai). Nurodytieji įstatymai dar labiau buvo išplėsti St. Seimo 1920-VII-15 įstatymu[33]. Tiek 1920-IV-20 įstatyme, tiek ir ką tik nurodytame St. Seimo įstatyme mes randame mėginimą apdrausti dvarų darbininkus nuo nesveikatos ir senatvės: pirmuoju įstatymu darbininkai-ordinarininkai, dirbę dvare ne mažiau kaip 10 metų be pertraukos ir praradę šiame dvare darbą dirbdami dėl nelaimingų atsitikimų, ne dėl savo kaltės, sveikatą, arba dėl senatvės negalį darbą dirbti, naudojasi 2-me § nurodytomis sąlygomis tame pačiame dvare ligi 1921-III-1, bet nuo darbo atleidžiami, o antruoju įstatymu toji pat teisė suteikta ligi 1921-IV-23.

Vėliau St. Seimas 1921-III-30 įstatymu[34] sutvarkė daugiau santykių tarp darbdavių ir darbininkų: šitame įstatyme nustatyta, kiek dvaras privalo laikyti darbininkų atitinkamai jo žemės plotui, nustatytas darbininko atlyginimo minimumas, seniems ir netekusiems sveikatos nustatytos nuolatinės, ne laikinos, kaip pirmiau, pensijos, įvesta Darbo ir socialinės apsaugos inspektorių įstatymo vykdymo priežiūra ir t. t.

c) Pramonės ūkis

Fabrikų darbininkų darbo sąlygos yra normuojamos tais įstatymais, kurie veikė Rusijos valdžiai esant ir kurie dabar veikia Lietuvoje, remiantis aukščiau nurodytu mūsų Konstitucijos straipsniu. Tais įstatymais remiantis yra pas mus ir fabrikų inspekcija. Bet tais įstatymais mūsų valsty-

[32] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 29.
[33] Žr. Vyr. Žin., Nr. 40.
[34] Žr. Vyr. Žin., Nr. 62.

bės nepasitenkinta. Įstatymu, paskelbtu Laik. Vyr. Žin. Nr. 7, buvo įsteigtos Darbo biržos, kurių tikslas – kova su nedarbu, darbdavių su darbininkais santykių tvarkymas ir tarpininkavimas tarp darbdavių ir darbininkų. Darbo biržos steigiamos ir užlaikomos savivaldybių lėšomis, o jų patarnavimas teikiamas beveik dovanai; taigi jos organizuotos aiškiai socialistiniu dėsniu. Įstatymas pasirašytas Smetonos, Sleževičiaus ir Paknio.

Toliau, 1919-XI-30 buvo išleistas Smetonos ir Galvanausko pasirašytas „Darbo dienos ilgumo įstatymas"[35], kuriuo buvo nustatytas 8 valandų darbo dienos ilgumas visose dirbtuvėse ir fabrikuose, kurios naudojasi ne mažiau kaip 3 darbininkų samdomuoju darbu. Darbo inspektoriai prižiūri šio įstatymo vykdymą ir už jo peržengimą skiriama bausmė teismo keliu ligi 10.000 auksinų piniginės pabaudos, arba areštas ligi 4 savaičių.

Galop 1921-III-23 įstatymu[36] St. Seimas nustatė atlyginimą darbininkui, jeigu darbdavys be darbininko kaltės atleistų jį nuo darbo.

d) Miestų gyvenimo sąlygų normavimas

ia aš turiu omenyje butų ir kambarių samdymo tvarkymą. Gana greit po to, kai išsidangino iš Lietuvos okupantai, 1919-IX-10 buvo išleistas Ministerio Pirmininko Sleževičiaus ir ŽŪ ir VT ministerio Stulginskio pasirašytas įsakymas „Apie butų, kambarių ir namų samdymo kainų normavimą miestuose ir miesteliuose"[37], kuriuo nustatytas butams ir kambariams kainų maksimumas ir duota teisė nuomininkams pasilikti gyventi bute arba kambaryje ir nuomos terminui išėjus, jei tik nuomininkas pildo savo prievoles. Šitasai įsakymas St. Seimo ne tiktai nebuvo panaikintas, bet buvo dar išplėstas įstatymais 1920-VIII-14[38] ir 1921-VIII-6[39], kurių pastarasis normuoja ir butų prekybos, ir pramonės reikalams nuomavimo kainas ir šių butų nuomininkų iškraustymo sąlygas.

[35] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 17.
[36] Žr. Vyr. Žin., Nr. 61.
[37] Žr. Laik. Vyr. Žin., Nr. 12.
[38] Žr. Vyr. Žin., Nr. 45.
[39] Žr. Vyr. Žin., Nr. 69.

Čia reikia pažymėti draugijų steigimo patikrintą laisvę, kuri duoda įvairių rūšių darbininkams jungtis į profesines sąjungas, tarp kitų ir valstybės valdininkams. Susiorganizavę darbininkai turi galimybę, išskiriant valstybės tarnautojus, nustatyti kolektyvines sutartis ir besisamdydami laikytis tų kolektyvinių sutarčių sąlygų.

e) Susisiekimas

Dar Rusijos ir okupantų valdžiai esant, gelžkeliai priklausė valstybei. Ir mūsų Respublikoje jie priklauso valstybei. Tai šita ekonominio gyvenimo sritis iš pagrindų yra tvarkoma socializmo pradais.

Iš viso to, kas aukščiau išdėstyta, mes matome, kad kolektyvizmo pradas yra plačiai vykdomas mūsų Respublikos civilinės teisės naujai išleistose normose ir yra vykdomas ne miglotai, remiantis „gerų įpročių" ar „geros sąžinės" dėsniais, bet aiškiomis konkrečiomis teisės normomis, kurios keičia nusistovėjusius teisės pradus atitinkamai pasikeitusioms visuomenės gyvenimo sąlygoms.

Laissez faire, laissez passer (pranc.) – leiskite veikti, leiskite judėti
Majoratas – dvaras, nuosavybės paveldėjimo keliu atitekęs vyriausiam giminės asmeniui
Ordinarija; ordinarininkas – kumečiams mokamas darbo užmokestis natūra, išimtinė; bežemis, samdomas už ordinariją
Laik. Vyr. Žin. – „Laikinosios vyriausybės žinios"
deš. – dešimtinė
Vyr. Žin. – „Vyriausybės žinios"

Dėl vieno įstatymų aiškinimo

Prof. P. Leonas

„Teisių fakulteto darbai",
Kaunas, 1925, II tomas, p. 16-22.

(Iš Vyriausiojo Tribunolo praktikos)

Paprastai kalbant, kiekvienam valstybės valdininkui tenka įstatymus aiškinti – juos vykdant ar taikinant visuomenės gyvenimo reikalams tvarkyti. Bet čia imuosi kalbėti ne apie tokį įstatymų aiškinimą, o apie tą, kuris yra pavedamas tam tikrai aukščiausiai įstaigai, kuris, konkrečiu atveju duotas, yra laikomas įstatymo galioje, o kitiems panašiems atsitikimams esti pavyzdys ir autoritetinga nuomonė. Šitas įstatymų aiškinimas yra vienas svarbiausių valstybinių darbų, nes juo yra saugojamas valstybėje teisėtumas ir net Konstitucijos atitinkamas jos esmei vykdymas.

Rusijoje, kuri mus ilgai valdė, įstatymų aiškinimas priklausė Senatui: vadinamųjų „naujų" teismų bylose – jo kasaciniams departamentams (baudžiamajam ir civiliniam), kitų teismų bylose – kitiems departamentams, o administracinėse bylose – pirmam departamentui; kai kuriais atvejais klausimas buvo sprendžiamas bendruose arba sujungtuose Senato susirinkimuose.

Mūsų Respublikoje įstatymų aiškinimo kompetencija teismo bylose priklauso Vyriausiajam Tribunolui, o administracijos byloms mes atitinkamos įstaigos neturime (su maža išimtim).

Teoriškai samprotaujant, įstatymų vykdymas, tat ir jų aiškinimas, turi būti vienodas visai valstybei; dėl to įstatymų aiškinimas ir pavedamas vienai įstaigai. Tačiau ir tam pačiam žmogui tenka kartais keisti savo nuomonę, dar dažniau tenka suklysti; o kai įstaiga susideda iš daugelio asmenų, tai nuomonių įvairumas neišvengiamas. Tat ir įstatymų aiškinimuose atsitinka ir prieštaravimų tarp vienų ir kitų, ir neatitinkamumų įstatymų esmei.

Dėl to ir šis darbas, kaip ir kiekvienas žmogaus darbas, yra reikalingas kritikos.

Mūsų Vyriausiojo Tribunolo sprendimai kol kas, rodosi, dar nebuvo sukėlę kritikos. Aš čia darau jos mėginimą.

Aš panagrinėsiu Vyriausiojo Tribunolo sprendimą dėl Antano Ragelio ieškinio Jonui Zdanavičiui iš ūkio iškelti.

Ragelio ūkis teko Zdanavičiui šia sutartim:

Sutartis. Rageliai, 1916 m. vasario 22 d. Aš, žemiau pasirašęs Antanas, Jono sūnus, Ragelis, gyvenantis Ragelių sodžiuje, Rokiškio valsčiaus, parduodu ten esančią savo dūbą, turinčią (skaitančią) dvidešimt aštuonias dešimtines žemės, su visomis trobomis ir mišku, Jonui, Kazimiero sūnui, Zdanavičiui, kilusiam iš Žygaiškių vienkiemio, Rokiškio valsčiaus, už tris tūkstančius septynis šimtus penkias dešimtis rublių ir nuo šios dienos pavedu ją minėto Jono Zdanavičiaus pilnam valdymui. Jonas Zdanavičius įmoka čia pat Antanui Rageliui penkis šimtus rublių, o likusius tris tūkstančius du šimtus penkiasdešimt rublių sumokės prie pripažinties. Ir lig tam laikui vietoje palūkanų mokės A. Rageliui kasmet po keturias dešimtis rublių. Jonas Zdanavičius užleidžia Antanui Rageliui už kelio esantį sandėlį ir šalia jo esančio daržo pusę ir išdirba jį. Tolesniai stato A. Rageliui bendrai su juo iš senos kamaros dviejų galų rūmą ir duoda kasmet tokią ordinariją: dešimt pūrų rugių, penkis avižų, du miežių, vieną žirnių ir sodina savo žemėje penkis pūrus bulvių. Gano vieną karvę, ją ir mitina žiemą savo pašaru. Suveža ir sukapoja malkas. Ir kiekviename (kožname) reikale duoda arklį.

Antanas Ragelis išsikerta savo naudai iš daržo liepas ir žilvičius. Jo naudai pastatytieji namai su sodnu ir daržu grįžta Jono Zdanavičiaus savastin. Su šia sutartimi sutinkame ir pasirašome. Antanas, Jono sūnus, Ragelis ir Jonas, Kazimiero sūnus, Zdanavičius, o už mus, kaip beraščius, mums prašant pasirašė: už A. Ragelį — Povilas Kesiunas, už J. Zdanavičių — Juozas Šukys. Šios sutarties liudytojais buvome: Juozapas Černius, Ragelių sodybos, Justinas Čeldis, Kitalokų viensėdis.

Jonas Zdanavičius, nepripažindamas Antano Ragelio ieškinio, iškėlė savo priešieškinį, prašydamas teismo pripažinti sutarčiai 1916-11-22 (kuri, anot jo, yra pirkimo-pardavimo sutartis) notarinio akto galios pagal 1919-VIII-18 įstatymą. Ieškovas Ragelis tvirtino, kad ši sutartis yra užpardavimo sutartis ir

kad ji neatitinka 1919-VIII-18 įstatymo reikalaujamų formalumų. Zdanavičius prašė teismo klausti liudininkus, tarp kitų kun. Vėgėlę, kuris rašė kalbamą sutartį, kad nustatytų jos esmę ir papildytų trūkstamą formalumą. Kauno apygardos teismas 1923-I-23 sprendimu Ragelio ieškinį patenkino, o Zdanavičiaus priešieškinį atmetė, atsisakęs klausti liudininką kun. Vėgėlę dėl to, kad sutarties formalumas turi būti iš jos pačios, raštu padarytos, matomas ir, pagal Civ. proc. įst. 409 str., negali būti įrodomas liudininkais.

Zdanavičius, nesutikdamas su tuo sprendimu, padavė Vyriausiajam Tribunolui apeliacijos skundą, kuriame palaikė savo reikalavimus, Kauno apygardos teisme pareikštus.

Vyriausiasis Tribunolas[1] visai priešingai, nei Apygardos teismas, išsprendė šią bylą, paklausęs liudininką kun. Vėgėlę apie sutarties esmę ir surašymą. Štai Vyriausiojo Tribunolo visas sprendimas:

SPRENDIMAS

Lietuvos Respublikos vardu
1925 metų sausio mėnesio 14-21 dieną
Vyriausiasis Tribunolas:

Jo Pirmininkas A. Kriščiukaitis
Nariai: A. Janulaitis, M. Römeris ir sekretoriaus pad. A. Rimkevičius

Teisiamajam posėdy, Kaune, žiūrėjo Jono Zdanavičiaus su Antanu Rageliu civilinę bylą dėl Jono Zdanavičiaus apeliacijos skundo prieš Kauno apygardos teismo 1923 metų sausio 23 dienos sprendimą.

Antanas Ragelis raštu pareiškė Rokiškio taikos teisėjui, kad jis 1916 m. yra užpardavęs savo dūbą Ragelių sodžiuje Jonui Zdanavičiui ir pavedęs valdyti tam tikromis jo nurodytomis sąlygomis (ordinarijų ir t. t.) ir dabar, kadangi Zdanavičius jų nepildo, o jis nebenori savo dūbos parduoti, prašo

[1] Referavo bylą Vyriausiojo Tribunolo narys p. A. Janulaitis.

Zdanavičių pašalinti iš jo dūbos ir priteisti už neatiduotą ordinariją ir nuostolius, padarytus 7500 auksinų, ir bylojimo išlaidas.

Zdanavičius iškėlė priešieškinį, kurį įvertino 15000 rub., dėl pripažinimo ano rašto apie Ragelių dūbą ipotekiniu, o bylą pavesti nagrinėti Apygardos teismui.

Šitą bylą išnagrinėjo Kauno apygardos teismas. Ieškovas prašė nesvarstyti dalį ieškinio dėl ordinarijos ir nuostolių.

1923 m. sausio 23 d. Kauno apygardos teismas *nusprendė*: patenkinimui tiesioginio ieškinio pašalint Joną Zdanavičių iš Antano Ragelio ūkio, Ragelių sodžiuje, Rokiškio apskr. ir valsč., kitą dalį Antano Ragelio ūkio ieškinio nesvarstyti, priešingąjį gi Jono Zdanavičiaus ieškinį atmesti. Sprendimą vykdyti, jam įsiteisėjus.

Šituo sprendimu skundėsi atsakovas Zdanavičius, kuris savo apeliacijos skunde sako, kad raštas 1916 m. vasario 22 d. buvo pardavimo raštas, jį rašė kunigas Vėgėlė savo ranka, taigi atitinka 1919 m. rugpjūčio 19 d. įstatymo reikalavimus, todėl prašo Kauno apygardos teismo 1923 m. sausio 23 d. sprendimą panaikinti, vyriausią Antano Ragelio ieškinį atmesti, jo priešieškinį dėl pripažinimo naminiam aktui iš 1916 m. vasario 22 d. notarinio akto galią patenkinti, priteisus iš Antano Ragelio jam teismo ir bylos vedimo išlaidas vyriausiam ieškiniui ir priešieškiniui už abi instancijas.

Iššiūrėjęs apeliacijos skundą, šalių pareiškimus, įvertinęs dokumentus ir liudininkų parodymus, Vyriausiasis Tribunolas randa, kad: 1) šitas raštas 1916 m. vasario 22 d. kalba apie žemės *pardavimą*, 2) visas rašytas abiejų šalių įprašyto kunigo Vėgėlės, kurio šalys prašė pridėti antspaudą, bet kuris, bijodamas sau painių, nepridėjo, 3) toksai raštas atitinka 1919 m. rugpjūčio 18 d. įstatymo tikslą ir dvasią, taigi šitam raštui reikia pripažinti notarinio rašto galią, todėl, remdamasis 1919 m. rugpjūčio 18 d. įstatymu ir P. B. Įst. 772-774 str., Vyriausiasis Tribunolas *nusprendė*: 1) Kauno apygardos teismo 1923 metų sausio 23 d. sprendimą, kiek jis liečia Jono Zdanavičiaus pašalinimą iš Antano Ragelio ūkio, panaikinti ir Ragelio ieškinį šioj dalyje atmesti, 2) sutartį, surašytą 1916 metų vasario 22 d., kuria Antanas Ragelis yra pardavęs Jonui Zdanavičiui savo dūbą iš 28 dešimtinių žemės su trobomis ir mišku Ragelių sodžiuje, Rokiškio valsčiaus, pripažinti turinčią notarinio akto galią, priteisti iš Antano Ragelio Jonui Zdanavi-

čiui du šimtus aštuonis litus (208) ir 20 centų teismo ir žyminio mokesčių ir du šimtus (200) litų už bylos vedimą dviejose instancijose. Aukščiau nurodytąjį Apygardos teismo sprendimą, kiek jis liečia Jono Zdanavičiaus priešingąjį ieškinį, panaikinti. Šį sprendimą vykdyti sumokėjus visas pajamas, kaip yra pasakyta įstatyme apie aktus, padarytus dėl nekilnojamojo turto perleidimo (4§), ir šiam tikslui sprendimo nuorašą nusiųsti Rokiškio apskr. mokesčių inspektoriui.

Vyriausiojo Tribunolo sprendime mes randame tris motyvus, kurių du, pirmasis ir trečiasis, tikrenybėje nėra motyvai, bet kategoriškas tvirtinimas — taip manau, taip liepiu.

I. Bylos dalyviai ginčijosi dėl sutarties esmės: vienas sako, — tai užpardavimo, rankpinigius duodant, sutartis, o kitas tvirtina, — tai pardavimo sutartis. Tokiu atveju ir įstatymai, ir teorija duoda priemonių sutartims aiškint. Tačiau Tribunolas sustojo ties vienu sutarties žodžiu, o gal dar ties liudininko kun. Vėgėlės nuomone dėl sutarties esmės, ir tvirtina, kad sutartis kalba apie žemės pardavimą. O kuomet užpardavimo sutartis kalba apie ką kita, kaip ne apie žemės pardavimą? Štai X t. I d. 1685 str., kuris kalba apie rankpinigių raštą, taip skelbia: „Jei susitarusieji apie ***pardavimą***[2] dėl ko nors, iki padarys pirkimo ar formalų užpardavimo raštą, nori patikrinti savo susitarimą rankpinigiais, tai gavusis juos, tam paliudyti, turi duoti pirkikui raštą". O Napoleono kod. 1582 str. sako, kad „pardavimas yra sutartis, kuria viena šalis ***pasižada***[3] perduoti daiktą, o kita — užmokėti už jį". Reiškia, ne iš paties išsitarimo „parduodu", „pasižadu parduoti" ar „užparduodu" reikia spręsti apie sutarties esmę, o iš jos turinio. Turinį gi aiškinti reikia ne liudininkui pavesti, bet pačiam teismui atlikti. Aiškinant sutartį, negalima neigti to, kas joje pačių šalių pasakyta. O Ragelio su Zdanavičium sutarty 1916-II-22 pasakyta, kad dūba parduodama už 3750 rublių, kad sutartį darant mokama tik 500 rub., kad kiti 3250 rub. turi būti sumokėti prie ***pripažinties***[4]. Iš to aišku, kad pačios šalys laikė šią sutartį tik

[2] Mano paryškinta.
[3] Mano paryškinta.
[4] Mano paryškinta.

užpardavimo, įduodant rankpinigius, sutartim ir kad jos numatė reikalą daryti pardavimo (pripažinties) aktą; rankpinigių raštas, pagal nurodytą X t. I d. 1582 str., privalo nustatyti laiką, kuomet bus daromas pirkimo aktas: čia tas terminas numatomas iš žodžio „pripažintis": sutartis buvo daroma, kuomet veikė *vis maior* – karo teisė, kuri buvo panaikinusi teisę perleisti nekilnojamąjį turtą; tat pirkimo aktui terminas, matyti, buvo manomas – okupacijos pabaiga. Taip, rodosi, turėtų būti suprasta kalbamoji sutartis, jei ji būtų aiškinama iš jos turinio, o ne iš jos formalaus žodžio „parduodu" ir ne iš jos aiškinimo, kurį davė kun. Vėgėlė. Nenaikina sutarties užpardavimo būdo ir ta aplinkybė, kad ja ūkis buvo perduotas Zdanavičiui valdyti, o X t. I d. 1684 str. draudžia užpardavimo sutartim valdyti, – nenaikina dėl to, kad šitas draudimas turi tikslą tik valstybės fisko reikalą ginti, o pačios sutarties neniekina, tik numato šalims piniginę pabaudą iždo naudai.

Tat Vyriausiajam Tribunolui reikėjo pasisakyti, kodėl jis priėjo išvadą, kad sutartis yra žemės pardavimo aktas, o ne pasitenkinti kategorišku tvirtinimu, kad sutartis kalba apie žemės pardavimą. Ir užparduodant, ir rankpinigių raštą imant, ir galutinai parduodant – visuomet kalbama apie pardavimą. Esant tokiam esminiam ginčui, kaip ginčas dėl akto nuosavybės teisės perleidimo žemės ūkiui, turėjo būti analizuotas to akto turinys, o analizuojant jį būtų tikrai prieita prie kitokios išvados.

II. Dar mažiau nei pardavimo aktą 1916-II-22 sutartis atitinka įstatymą „Apie aktus, padarytus dėl nekilnojamojo turto perleidimo" 1919-VIII-18. Šio įstatymo pirmasis § toks: „Aktai, kuriais perleidžiama nekilnojamojo turto nuosavybės teisė, padarytieji karo laiku, nesant notarams, ir asmenų visuomenės pareigas einančių ***paliudytieji*** (mano paryškinta), gali būti Teismo pripažinti tikrais ir turinčiais notarinių aktų galią". Mano paryškintas akto požymis yra esminis; be šito požymio, t. y. sutartis, nepaliudytoji visuomenės pareigas ėjusio asmens, nėra aktas šio įstatymo prasme. Aktas paliudytas – reiškia, kad jis savy turi raštu padarytą to asmens paliudijimą, o paliudijimas ne kitaip gali būti padarytas, kaip tik savo pavarde pasirašant. Ragelio su Zdanavičium 1916-II-22 padarytoji sutartis asmens, visuomenės pareigas ėjusio, nepaliudyta, tai ji ir neatitinka įstatymo reikalavimo. Vyriausiasis Tribunolas kategoriškai sako, kad ta sutartis atitinka 1919-VIII-18 įsta-

tymo tikslą ir dvasią; tai yra netiesa – dėl to, kad, jei sutartis aiškiai neturi tų atributų, kurių reikalauja įstatymas, tai ji neatitinka įstatymo tikslo nė dvasios. Kitaip, įstatymus aiškinant ir taikant, bus kuriami nauji įstatymai, bet ne esamieji vykdomi. Ir čia Vyriausiojo Tribunolo sukurtas naujas įstatymas Ragelio su Zdanavičium bylai išspręsti, o tokios kompetencijos jam neduota. Jeigu įstatymus galima būtų Vyriausiajam Tribunolui taip laisvai aiškinti, kaip jis šiuo atveju yra padaręs, tuomet nebūtų skirtumo tarp teismo ir įstatymų davėjo funkcijų; tuomet galima, pvz., vekseliu pripažinti tokį raštą, kuris visas parašytas skolininko ir turi visus vekselio požymius, bet skolininko nepasirašytas; arba pas notarą pareikštu laikyti tokį raštą, kuris visas rašytas notaro ranka, bet jo nepaliudytas, kad jis jam pareikštas ir t. t. Teismo byloje Vyriausiojo Tribunolo sprendimas yra galutinis, skųstis nėra kur, tat ir turi likti galioje jo toks įstatymo aiškinimas. Tačiau, kadangi jis yra tiesiog priešingas įstatymo turiniui, tai ir neturėtų būti precedentas mūsų teismų praktikoje. Man šiuo atveju netenka gilintis į įstatymų aiškinimo teoriją dėl to, kad šį kartą įstatymas Vyriausiojo Tribunolo stačiai paniektas, o ne aiškintas: stačiai atmestas šalin įstatymo reikalavimas, kad aktas būtų paliudytas, o pasitenkinta tuo, kad jis kun. Vėgėlės ranka parašytas. Tačiau vis vien, ar sutartis būtų vyskupo, Tautos Tarybos nario ar kito kokio aukšto visuomenės asmens ranka rašytas, bet nepaliudytas, jis įstatymo esmės neatitiks.

Toks platus įstatymo supratimas, koks šiuo atveju pritaikytas, sudaro naują įstatymą ir neprisideda prie teisėtumo saugojimo, kadangi niekas niekad negali atspėti, kada kaip ateis Vyriausiajam Tribunolui mintis eiti toliau įstatymo ribų.

III. Kadangi akto paliudijimas asmens, visuomenės pareigas einančio, turi būti raštu pačiame akte padarytas, tai, to paliudijimo akto nesant, liudininkas negali būti klausiamas šiai aplinkybei nustatyti, nes Civ. proc. įst. 409 str. stačiai taip sako: „Liudininkų pareiškimai negali būti pripažinti įrodymu tokių aplinkybių, kurioms nustatyti reikia paliudijimo raštu sulig įstatymu".

Šitas įstatymas Vyriausiojo Tribunolo apeitas tylomis; jam galima taip daryti, nes nėra kas galėtų paklausti jo pasiteisinimo. Tačiau įstaigai, kuri neturi sau iš oro kontrolės, reikia pačiai save dar smarkiau kontroliuoti, kad galėtų būti tuo autoritetu, kuriuo šalis norėtų tą įstaigą matyti. Jei įstaty-

mas sako „aktai paliudytieji“, negalima jo aiškinti taip, kad aktas bus paliudytas, nors ir vėliau liudininkas savo pareiškimu jį paliudytų. Kad įstatymo leidėjas būtų turėjęs tokią mintį, kaip šiuo atveju Vyriausiasis Tribunolas turi dėl kalbamo įstatymo, tai įstatyme būtų toji mintis ir išreikšta. Savaime aišku, kad Rageliui Vyriausiojo Tribunolo sprendimas labai skriaudingas: jo 28 deš. ploto ūkis tenka Zdanavičiui už labai mažus pinigus, prieš savininko norą ir be jo kaltės.

Dūba — sodyba
Vis maior (lot.) — didesniojo jėga
Fiskas — valstybės iždas
Civ. proc. — civilinis procesas

Lietuvos teisininkai ir Lietuvos visuomenės teisinė sąmonė

Prof. P. Leonas

„Teisė", 1926,
Nr. 9, p. 33-37

1§. Paprastai esti taip, kad visuomenės vidutinė teisės sąmonė atsako veikiamajai teisei arba, tikriau sakant, veikiamoji teisė atsako vidutinei visuomenės teisės sąmonei. Šitas dėsnis ypač tinka tai veikiamajai teisei, kuri sukurta pačios liaudies per jos atstovus. Paprastoms gyvenimo sąlygoms esant, jeigu kuri veikiamosios teisės norma neatsako visuomenės teisės sąmonei, tai ji būna panaikinama arba pakeičiama kita nauja teisės norma, arba nustoja veikus *per desuetudinem*. Kai veikiamoji teisė atsako teisės sąmonei, tada visuomenėje įsigali laisvė ir teisingumas — tuodu visuomenės gerovės kertiniai akmenys. Juo daugiau veikiamosios teisės sričių atsako teisės sąmonei, juo plačiau ir tikriau įsigali laisvė ir teisingumas. Šiuo atžvilgiu yra daug įvairumų visuomenių teisinėj būklėj. Idealas — kad visa veikiamoji teisė atsakytų teisės sąmonei. Bet, deja, dažnai esti visai kitaip, būtent: formali teisė, net pažangios tvarkos dėsnius įsiurbusi, veikia tik tam tikroj dalyje visuomenės aukštesniame sluoksnyje, neliesdama jos gilumos, jos masių; tarp paviršutinės civilizacijos ir gilios kultūros susidaro didelis priešingumas. Teisės gyvenimas, visuomenės masių atžvilgiu, pasidaro negilus, formalus, pasitenkina vien išoriniais — mechaniškais veiksmais. Žmogus pripranta žiūrėti į teisę kaip į kokį išorinį, formalų, priverstinį daiktą; palengva susidaro teisės negerbimas, ja nepasitikėjimas. Kova dėl teisės tada esti vedama ne dėl tikro teisingumo, bet kad išvaduotų savo jėgą iš varžančių pančių. Tada visas teisės gyvenimas iškrypsta, išsigimsta, netenka dvasios, genda, netenka savo tikro šaltinio ir pagrindo, taip pat ir savo auklėjamosios, disciplinuojančios jėgos.

2§. Čia, šitame savo pranešime, aš noriu prisiminti tuos veiksnius, tuos faktorius, kurie trukdo mūsų visuomenėje sveikai teisės sąmonei formuotis ir augti. Tų veiksnių aš matau dvi rūšis: jų vieni yra visuotinės, pasaulinės reikšmės, o kiti yra Lietuvos lokalinės reikšmės faktoriai.

I. a) XIX amžiaus ir XX amžiaus pradžios Europos visuomenėje, ir ne tik Europos, bet ir kitų pasaulio dalių tos pat civilizacijos visuomenėse, susidarė didelis priešingumas tarp veikiamosios teisės ir tikrosios masių būklės. Žmogaus asmuo, formalios teisės atžvilgiu, buvo laikomas laisvu piliečiu, turinčiu lygias teises, nepaisant to, kokios jis kilmės ir kuo jis tiki. O naujų įvykių eilė sudarė visai kitokią faktišką masių būklę. Visur susidarė darbininkų klasė, kuri neturi nuosavybės, dvasioj jaučiasi silpnesnė, priklausoma, nepatenkinta, įpykusi, pakankamai didelė ir supratusi savo reikalus bei jėgas. Darbininkas kasdien neturi apdraustos gyvybės, kasdien jis priverstas sunkiai dirbti savo gyvybei išlaikyti, o kai tik netenka darbo, tai reikia jam su šeima arba alkį kęsti, arba negerbti svetimą turtą. Iš kitos pusės, palyginti nedidelis turtingųjų sluoksnis, nepridėdamas visiškai savo darbo, tik dėl susidariusios teisinės tvarkos, vis lobo ir lobo, jo medžiaginis interesas iškrypo, išsigimė į prabangos godumą; o kad galėtų patenkinti savo išlepusius nepasotinamus geidulius, vis stengėsi daugiau įgyti pasaulinės įtakos ir jėgos. Toms visuomenės dalims nerūpi nei vietos, nei tautos, nei visuomenės interesai. Vienai labiausiai rūpi savo gyvybė išlaikyti, kitai – kuo daugiausia iš visų pasaulio kraštų turtų gauti. Tokiu būdu priprantama buvo žiūrėti, kad teisė yra tik abstrakcijos forma, tik logikos kategorija, tik išorinė tvarka, kaip išorinių veiksmų mechanizmas, tik organizuota jėga. Buvo manoma, kad teisė yra atskirta nuo vidaus motyvų, nuo sielos emocijų ir nuo teisės tikslo. Teisėtumas darėsi vis labiau formalus ir įstatymo raidė vis plačiau ėmė įsigalėti. Šioji būklė vis stiprėjo ir stiprėjo, vis plėtėsi ir plėtėsi dėl įvairių kitų, jai palankių, priežasčių; jos galėjo būti šios: gamtos mokslų išradimai, pramonės ir susisiekimo technikos priemonių nuolatinis tobulėjimas, kapitalo susikoncentravimas, teisei sudarius tam naują priemonę, juridinį asmenį akcinės bendrovės forma, valstybių savitarpio kova dėl kolonijų įsigijimo, tų kolonijų eksploatavimas, susidariusi pasaulio prekyba, birža ir t. t.

Visa tai suskirstė žmones į klases, tą suskirstymą vis didino ir vadinamąjį „socialinį klausimą" vis aštrino; tuo būdu socialinis gyvenimas pateikė teisės sąmonei didelius ir komplikuotus reikalavimus.

Nors Lietuva nėra pramonės šalis, vis dėlto kalbamas socialinis klausimas aktualus buvo ir yra mūsų šaly: turėjome ir turime daug beturčių žmonių, pramonės darbininkų, o daugiausia žemės darbininkų, kurie tačiau savo žemės neturi.

b) Susikomplikavusios Europos ekonominio gyvenimo sąlygos, kurias ką tik trumpai aš paminėjau, vedė žmoniją prie katastrofos, ir ta katastrofa įvyko: įvyko Didysis karas, kuris dar ir dabar tęsiasi savo padariniais, tik naujomis nematomomis formomis. Karas prisidėjo prie įkūnijimo tos be pagrindo formalios ir visuotine konkurencija įaštrintos pažiūros į teisę, kurią aukščiau aš nurodžiau. Karas užbaigė dvasios iškrikimą. Kaip kiekvienas karas, taip ir šitas Didysis, pakeitė teisės problemą jėgos problema; tat, teisės sąmonės atžvilgiu, reiškia, kad tikro, teisinio, ramaus interesų išlyginimo idėja panaikinama, teisės pagrindas ir jo įrodymai metami šalin, noras geruoju gyventi, pripažįstant artimo teises, yra slopinamas, ir skirtumas tarp bloga ir gera teisės srity skelbiamas ne esmės dalyku. Teisės ginčas pakeičiamas žūtbūtine kova, savitarpio teisių pripažinimas nyksta; taip pat nyksta pati savitarpio pagarba ir pasitikėjimas; humanizmo ir sutarties tikrumo dėsniai skelbiami nenaudingais, sielos gilumoj panaikinami varžiusieji žmogų-žvėrį pančiai, ir teisės sąmonė laisvai puolama to paties žmogaus-žvėries.

c) Karo padarinys yra didelėje pasaulio dalyje įsigyvenęs bolševizmas komunizmo vardu, o viso pasaulio plačiosios minios yra bolševizmo idėjų pagautos. Aš primygtinai pabrėžiu „bolševizmą" dėl to, kad jį reikia skirti nuo komunizmo; pastarasis yra tam tikra idėja, teorija, teisybė, visai priešinga kultūrinio pasaulio teisei, bet siūlanti savąją tvarką, o bolševizmas yra stačiai kito teisių ir turto neigimas, o sau plačiausių teisių ir lobio siekimas, skelbiant lozungą *grab nagrablennoje*. Bolševizmas su visomis šaknimis rauna iš žmogaus sielos teisės sąmonę. Jo tokia dvasia palietusi yra ir Lietuvą; net tolimiausiuose kaimo užkampiuose gali pastebėti piemenukus, užsikrėtusius noru visa naikinti. Bolševizmas yra žinomas visam pasauliui.

Nurodytieji trys veiksniai ardė ir ardo teisės sąmonę ir neduoda jai sveiku būdu formuotis, augti. Jie gyvi visur.

II. Lietuvoje dar turime taip pat veikiančių specifinių faktorių.

a) Prieš karą ilgus metus valstybė, kuri mus valdė, su visu savo galingu aparatu slopino mūsų socialinius, politinius ir kultūrinius troškimus. Ji kėsinosi į brangiausias mūsų vertybes: vertė mus pravoslavais, stengėsi išnaikinti mus kaip tautą ir t. t.

b) Be to, valdininkai dažniausiai buvo kyšininkai, tai ir tose gyvenimo srityse, kur teisė galėjo būti normaliai vykdoma, valdininkų neteisėtumas ardė minimalų pasitikėjimą teise.

c) Maža to. Viena svarbiausioji ekonominio gyvenimo dalis, būtent valstiečių skirtinės žemės valdymas buvo tvarkomas tokia Rusijos valdžios mums sukurta teise, kuri visai neatsakė mūsų teisės sąmonei; ji trukdė ekonominį šalies augimą ir buvo begalinių ginčų ir bylų priežastis. Negali ūkis tarpti tada, kada šeimoje ne vienas daro tvarką, kada vaikai su šeimos galva, tėvu, yra lygių teisių šeimininkai.

Tokie iškrikę teisės sąmonės atžvilgiu palaikai teko mums iš ilgo Rusijos valdymo ir iš karo.

Bet maža pasakyti, kad tie palaikai iškrikę: mes matėme, kad ilgus metus stiprūs veiksniai gadino žmogaus sielos dorovinę pusę, vadinasi, mums teko kurti valstybę, turint paveldėtas sunkias savybes. Mūsų valstybė dar ir dabar yra kūrimosi stadijoje. Tiek paties kūrimo sąlygos, tiek ir aukščiau nurodytos priežastys duoda progą stipriai veikti teisės sąmonę ardantiems veiksniams. Vadinasi:

d) Paveldėtas palinkimas žūtbūt lobti labai plačiai reiškiasi mūsų visuomenėje: naudojamasi visokia proga (*lovi moment*), imama kur tik galima ir iš ko galima, naudojamasi neapsižiūrėjimu akcininkų, prašytojų, klientų; už pinigą tvirtinama teisėta esant viena, o kitą kartą – kita, visai priešinga ir t. t.

e) Normalus demokratinėje tvarkoje visuomenės pasiskirstymas partijomis mus veda prie pražūtingų padarinių: partiškumas temdo žmonių sąmonėje ne tik teisėtumą ir teisingumą, bet ir paprastą dorovingumą, stengiamasi įrodyti, kad nusikalstamasis darbas yra nenusikalstamas, jeigu nu-

sikaltęs asmuo yra mano partijos; nežiūrima, tinka ar ne viešajam darbui, o pasitenkinama partiškumo momentu, visai taip, kaip caro laikais karininkas buvo laikomas tinkamu visokioms valstybinėms funkcijoms.

f) Tik partiškumu galiu aš sau paaiškinti tokius, kur kitur negalimus, dalykus, kaip kai kurių mūsų net autoritetingų asmenų buvo stengiamasi įrodyti, kad mūsų Respublikoje esanti tokia nusikalstamųjų darbų rūšis, kuriai nėra kompetentingo teismo; jie visai nepagalvojo, jog jei tat būtų teisybė, tai būtų duota pasauliui mūsų valstybės valstybingumo *testimonium paupertatis*.

g) Mūsų Respublikos nenormalūs santykiai su stipresniu už mus kaimynu duoda pagrindą laikyti šaly įvestą nenormalią padėtį — karo padėtį, kuri labai trukdo normaliems teisės santykiams vykti: nenormaliomis sąlygomis yra kiekvieno mūsų, kaip žmogaus, pagrindinės teisės: asmens laisvė, spaudos, žodžio laisvė ir kt. Demokratinei šaliai tai yra labai sunki visuomenės gyvenimo liga, kurią reikia šalinti. Šita liga labai trukdo sąmonei sveikai formuotis ir augti.

3§. Kodėl aš kalbu čia šiuo klausimu? Dėl to, kad čia teisininkų susirinkimas*. Kiekvienam teisininkui, kurio teisės sąmonė yra susiformavusi ir išaugusi, aišku, kaip svarbu yra, kad visuomenės teisinė sąmonė sveikai formuotųsi ir augtų. Jam aiškios ir kliūtys, kurios trukdo tą procesą. Tad ir reikia prisiminti, kad mūsų teisininkų yra šventa pareiga prisidėti savo jėgomis tas kliūtis šalinti, naikinti. Kiekvienas skyrium tai nedrįsta, tai laiko neturi kelti balso. Bet mes turime tris teisininkų organizacijas, ir jų stipriausioji yra Teisininkų Draugija su jos suvažiavimais. Kitos dvi organizacijos yra: Teisių fakultetas ir Prisiekusiųjų advokatų korporacija. O kadangi Teisių fakulteto mokomojo personalo beveik visi nariai įeina kitų dviejų organizacijų sudėtin, tai aš čia jas labiausiai ir turiu galvoj.

Kaip visur, taip ir pas mus, ypač dabar besikuriant valstybei, yra daug neišspręstų teisės dalykų, dėl kurių reikia teisininkams reikšti savo nuomonę, reikia juos aiškinti. Konstitucijos neaiškūs paragrafai, jos vykdymo faktai, savivaldybių gyvenimo praktika ir teisinė šių dienų būklė, įvairių šakų administracijos funkcijų vykdymas, civilinės teisės, taip įvairios mūsų šaly,

* Šis pranešimas buvo daromas 1930 m. Lietuvos teisininkų suvažiavime. *Red.*

vykdymas ir t. t. – visa tai teikia kasdien svarbių klausimų, kuriuos atsidėjus reikia aptarti. Vieno teisininko, kad ir autoritetingo, balsas visada yra silpnesnis, negu organizacijos.

Kad ir ne kažin kokia erudicija ir citatomis būtų apsišarvavęs pranešėjas, jei tik jis iškeltų teisės gyvenimo tikrą reikalą, būtų labai naudinga, jei jis būtų praneštas tos ar kitos teisininkų organizacijos susirinkime. Pastarosios ištarta nuomonė dėl to ar kito teisės dalyko ugdytų mūsų visuomenėje teisės sąmonę.

Per desuetudinem (lot.) – dėl nevykdymo
Grab nagrablennoje (rus.) – plėšk tai, kas prisiplėšta
Lovi moment (rus.) – gaudyk momentą
Testimonium paupertatis (lot.) – neturto, nesugebėjimo įrodymas

Advokatų profesija ir jų organizacija

Prof. P. Leonas

Kaunas, 1930, p. 1-28

Įžanga[1]

Lietuvos visuomenės dalyje, kiek jos nuomonė pasireiškia periodinėje spaudoje, advokatai nuo pat pradžios, kai tik jie pradėjo veikti teismams susikūrus, rado tam tikro nepalankumo: pirma advokatai valdančiojo dešiniojo bloko spaudos organų buvo puolami dėl jų neva per didelio uždarbio, o pastaruoju laiku net imtasi rengti advokatų korporacijos reformą. Šita reforma manoma daryti ta kryptimi, kaip ir kitų institucijų, pvz., savivaldybių arba universiteto reforma.

Laisvos institucijos neatitinka kitų bendrų santvarkos sąlygų.

Šiai paskaitai naudojausi šita medžiaga:

1) veikiančiuoju įstatymu,

2) advokatūros sutvarkymo įstatymo projektu, Teisingumo ministerijos paruoštu,

3) J. V. Gesseno „Rusijos advokatūros istorija" I t.

4) M-elle G. Madier *L'association du Barreau Américain,*

5) G. Massonié *La jurisdiction du barreau,* 1912 m.,

ir 6) J. Appleton Traité de la profession d'avocat, 1923 m.

Savaime suprantama, kad apie dalyką, kuriam nušviesti kiti rašo ištisus ir net kelis tomus, aš vienoj paskaitoj galiu kalbėti tik labai bendrais bruožais, liesti tik pagrindinius dėsnius.

[1] Pranešimas, skaitytas studentų teisininkų ir ekonomistų draugijos susirinkime 1930.V.18, universiteto rūmuose.

Tiekdamas šią paskaitą, aš esu tikras, kad klausytojų daugeliui advokatų ir jų darbo sutvarkymas yra žinomas iš profesorių p. Kriščiukaičio ir Mačio paskaitų.

Bepigu kitų šalių advokatams: jų korporacijos turi senų laikų tradicijas ir nusistovėjusią etiką; be to, gilus savo korporacinio gyvenimo gerbimas saugoja korporaciją nuo savanorių pasikėsinimų ją ardyti. Štai p. J. Appletono veikale randu nurodytus net XVIII amžiaus veikalus: Boucher d'Argis *Histoire abrégée de l'ordre des avocat* 1778 metų ir to pat autoriaus *Régles pour former un avocat* 1778 metų. Mes, Lietuvos advokatai, galime pasigirti gražia praeitimi buv. Rusijos advokatūros, kuri, nors ir sunkiomis carato sąlygomis, aukštai iškėlusi nešė dorovinę-visuomeninę advokatūros vėliavą; prie tos organizacijos priklausė ir kai kurie iš mūsų ir iš jos paveldėjome kai kurias tradicijas.

I. Advokato definicija ir jo veikimo tikslas

Mūsų, iš Rusijos perimtų, teismų sutvarkymo įstatymų 353 str. taip sako: „Prisiekę advokatai yra prie teismo įstaigų užsiimti bylomis, bylininkams, kaltinamiems ir kitiems asmenims juos pasirenkant ir pavedant jiems, taip pat, nustatytais atvejais, prisiekusių advokatų tarybai ir teismo įstaigų pirmininkams paskiriant".

Ir iš šito sauso nusakymo yra aišku, koks subtilus, koks ploniausiais dorovingumo siūlais surištas santykis susidaro tarp advokato ir jo kliento: pastarasis įtiki advokatui tai savo turto, tai savo garbės, tai savo asmens likimą ir žino, kad advokatas už savo darbo pasekmes neatsakys. Kartais net ne pats bylininkas arba kaltinamasis pasirenka advokatą, bet pasitiki, kad kiti jam paskirtų. Jeigu viena pusė šitaip visiškai pasitiki, tai savaime aišku, kad antroji pusė turi visai dorovingai pavestąjį darbą įvykdyti. O kad darbo įvykdymas būtų toks, dorovę atitinkąs, advokatas turi būti: 1) tinkamai juridiniu mokslu ir praktikos žiniomis apsišarvavęs, 2) jis turi būti ir bendrai aukštai išlavintas asmuo, ir 3) jis turi dorovės atžvilgiu aukštai stovėti ir niekados nuo to dorovės pagrindo nenuslysti.

Tačiau ką tik nurodyta yra tik viena advokato veikimo pusė. Antroji, gal dar svarbesnė, yra ši. Bylose visada yra dvi šalys, taigi pasireiškia kova dėl teisės, kova ir dėl tiesos, nes teisė siekia tiesos ir remiasi tiesa. Advokatas yra ne tiek savo kliento tarnautojas, kiek tiesos tarnautojas, teisingumo ir teisėtumo tarnautojas. Jis nėra tik savo kliento norų ir minčių kartotojas, bet jis yra kliento mandatorius. Jo darbo tikslas yra viešo pobūdžio tikslas, tiesos ir teisingumo siekimas.

P. Appletonas taip advokatą apibūdina: „Advokatas yra asmuo, kuris, būdamas nustatyta tvarka įrašytas į advokatų sąrašą, profesionaliai duoda nurodymų ir patarimų juridinio ir ginčo pobūdžio reikalais ir žodžiu arba raštu gina teisme bylos dalyvių garbę, laisvę, gyvybę ir interesus, greta jų arba jiems atstovaudamas".

Rusijoj, rengiant 1864 metų teismų reformą, vienas teisininkas (Pobiedonoscevas) šitaip vaizdavo advokato darbo tikslą: „Neturtingojo kova su turtinguoju, silpnojo su galinguoju visada buvo sunki ir pavojinga, o kartais visai neįmanoma be advokato, kuris būtų nepriklausomas nei nuo valdininkų, nei nuo teisėjų ir, pasitikėdamas moraline vedamosios bylos jėga, gali dar pasiremti dorovine korporacijos jėga ir visuomenės, esančios teisme, sąmone; tik jis gali prieš medžiaginę jėgą pastatyti savo dvasios moralinės jėgos ginklą".

Paryžiaus universiteto profesorius p. A. le Puatevenas (Poittevin) prakalboje p. G. Massonié veikalui, mano įžangoj nurodytam, sako: „Nėra teisingumo, jei nėra nepriklausomos magistratūros (teisėjų); taip pat nėra teisingumo, jei greta nepriklausomos magistratūros nėra kam priešingais ginčais išaiškinti bylą, t. y. kai nėra advokatūros, kurios kompetencija ir garbė užtikrina nepriklausomumą ir santykyje su teisėjais, kurie turi, kaip sako Barbu (Barboux), išklausyti visas mūsų tiesas".

Advokato veikimo prigimtis, jo uždaviniai, jo darbo tikslas reikalauja:

a) tam tikrų jo asmens savumų (mokslinis pasiruošimas ir dorovinis išauklėjimas),

b) atitinkamų teisinių jo veikimo sąlygų: laisvės ir jai apsaugoti laisvos advokatų korporacijos,

c) nuolatinės griežtos dorovinės disciplinos ir priežiūros, advokatų korporacijos vykdomos.

II. Sąlygos būti advokatu

Mūsų įstatymas nurodo tik teigiamas mokslinio bagažo sąlygas: prisiekusiu advokatu gali būti asmuo, baigęs universitete aukštąjį teisių mokslą ir tam tikrą laiką praktikavęs teisme ar prie prisiekusio advokato. Kai dėl dorovinių savumų, tai įstatymas nurodo tik neigiamas sąlygas, pvz., advokatu negali būti išmestas iš draugijos asmuo ir pan., šiaip dorovinio *niveau* atitinkamumą tenka advokatų tarybai spręsti. Kitaip ir negali būti: teigiamų dorovinių savumų negalima įstatyme įvardyti. Panašios sąlygos yra ir kituose kraštuose. Kiekviena iš Amerikos Jungtinių Valstybių turi savo advokatų korporaciją. Be to, visi organizuoti tos respublikos advokatai yra dar susiorganizavę į bendrą *American Bar Association*, kuri turi vieną tarybą, be to, kiekvienoj jungtinėj valstybėj greta tos valstybės advokatų tarybos turi dar bendros organizacijos komitetą iš pirmininko padėjėjo ir kelių narių. Tačiau Amerikoj gali advokatu būti ir neįstojęs į advokatų korporaciją, ir tokių yra nemažai, bet visuomenė jų aukštai neįvertina.

Prancūzijoj ir Anglijoj advokatai yra dviejų laipsnių: Prancūzijoj *avoué* ir *avocat*, o Anglijoj *solicitor* ir *barrister*. Smulkiau apie juos aš nekalbėsiu, tik pasakysiu, kad kitose valstybėse, tarp jų ir Amerikoj, rasta netikslinga skirstyti advokatus į tas dvi rūšis, arba du laipsnius.

Parengiamoji stažo stadija, kaip antai pas mus padėjėjai, yra visai kitokia institucija nei Prancūzijos *avoué* arba Anglijos *solicitor*; ji tokia ar kitokia forma yra visur kaip būtina.

Dabar trumpai paminėsiu kitas sąlygas tapti advokatu Lietuvoje: a) pasirengimo atžvilgiu ir b) dorovės atžvilgiu.

a) Kaip žinote, baigusiam aukštąjį teisių mokslą dabar reikia išbūti arba 7 su puse metų advokato padėjėju, arba teisme tarnauti 5 metus. Padėjėju būdamas gauna teisę, kaip privatinis advokatas, užsiimti praktika. Pagal Teisingumo ministerijos projektą pradžioje reikia dvejus metus būtinai tarnauti teisme, kad galėtum advokatu tapti, o paskui 3 metus būti advokato padėjėju. Dabar tas projektas valstybės tarybos yra svarstomas. Į jos komisiją buvau kviečiamas ekspertu ir aš, kaip advokatų tarybos pasiųstas. Komisija buvo priėjusi nusistatymą, kad reikia skaitytis su visų, kurie bus naujo įstatymo užtikti padėjėjais, teisėmis. Kaip tos teisės bus apsaugotos, apie tai nieko

realaus nebuvo nutarta, bet to nusistatymo buvo didelis skirtumas su projektu, nes projekte buvo numatyta, kad tik dvejus metus jau išbuvęs padėjėju arba šiek tiek teisme tarnavęs turės teisę be naujo tarnavimo teisme tapti advokatu. Dabar eina vėl nauji gandai, kad padėjėjų neva visai nebus, neva bus taip, kaip Vokietijoj, kad jauni teisininkai atliksią praktiką teismuose tarnaudami. Kaip bus su esamaisiais padėjėjais, nieko negirdėti.

b) Dabar prisiekusių advokatų taryba, jei gauna neigiamų žinių dorovės atžvilgiu apie kandidatą į advokatus, tai nepriima jo į korporaciją, visai to nemotyvuodama. Įstatymas nieko nesako, reikia ar nereikia motyvuoti nutarimą, bet pagal nusistojusią seniau Prancūzijoj, vėliau ir Rusijoj praktiką taip buvo daroma; taip daro ir Lietuvos prisiekusių advokatų taryba. Įstatymo projektas mano įpareigoti tarybą ir šiais atvejais savo nutarimus motyvuoti. Valstybės tarybos komisijai svarstant projektą, šituo klausimu buvo ginčytasi, bet taryba gina žmogaus asmens interesus ir jo garbę; ji sako: ką gi, nepriimtas į advokatus žmogus yra paniekintas, o negali žinoti dėl ko, ir negali apsiginti. Jiems atsakoma, kad reikia kartais konfidencialumą saugoti, kad jo nesaugodami mes ir žinių negausime, ir į korporaciją pateks nedorovingas asmuo, kuris terš korporaciją ir kenks piliečiams. Tačiau asmens interesai valstybės tarybos narių sąmonėje ima viršų. Tad aš bent nurodžiau, kad jei bus reikalaujama motyvuoti, tai reikia specialiai nustatyti įstatyme neatsakomingumą už motyvus.

Man esant prisiekusių advokatų tarybos pirmininku ir svarstant jaunų kolegų priėmimą į korporaciją, teko vieno nepriimti neskelbiant motyvų, ir neapsirikta, o vienas, esant abejonių, buvo priimtas ir buvo skaudžiai apsirikta, teko paskiau su juo skirtis.

III. Advokato veikimo sąlygos ir laisva korporacija

Advokato veikimo sąlygos: laisvė ir laisva korporacija. Kai teismas dirba viešojo ir žodinio proceso tvarka, tada nėra galima teisingumą vykdyti, jei nebus advokatų, apsaugotų teisės imperatyvais laisvai reikšti savo nuomonę, laisvai įvertinti bylos aplinkybes, suprantama, remiantis

mokslo ir dorovės dėsniais. Ir tai tenka vienodai taikyti ir baudžiamosioms byloms, kur atskiram žmogui tenka kovoti su galinga valstybės organizacija, ir civilinėms byloms, kur labai dažnai ekonomiškai silpnam tenka rungtis su turtuoliu, dargi daug santykių turinčių.

Vienas Amerikos dekanas V. Draperis sako, kad advokato profesija yra viešoji tarnyba, kuri reikalauja, kad asmuo, kuris vykdo advokato darbus, turėtų socialinį jausmą ir žinotų viešąjį interesą. Aš nuo savęs pridursiu, kad socialiniam jausmui realizuoti reikia teisės apdraustos laisvės.

M. Šefildas nurodo, kad advokatas yra teisingumo vykdymo bendradarbis.

G. Madjerytė pastebi, kad tokiai idėjai duoda pagrindą ta reikšmė, kokią advokatai turi Jungtinių Amerikos Valstybių gyvenime.

Jeigu advokatas turi turėti teisės normų apsaugotą laisvę nuomonei reikšti, tai jis turi ir didelių pareigų dorovės atžvilgiu, ir kiekvieną momentą turi tai turėti galvoje. Prof. J. Appletonas sako: *pro clientibus saepe, pro lege, pro re publica semper*, t. y. advokatas turi dažnai galvoti apie klientų naudą, o nuolat apie įstatymo ir respublikos naudą.

Kad advokatas galėtų visai laisvai savo nuomonę reikšti ir kad jis būtų priverstas dorovingai veikti, reikia, kad advokatai būtų sujungti į profesinę savo korporaciją, kuri taip pat būtų laisva, autonomiška. Tačiau advokatų korporacija turi būti tam tikroje aukštųjų teismų kontrolėje. Taip esant, Prancūzijos advokatūra, anot Massonié, „yra garbės lopšys, pasiaukojimo mokykla ir nepriklausomumo prieglauda". P-lė Madjerytė apie Amerikos advokatūrą sako, kad minėtą reikšmę (didelį autoritetą) ji įgijo dėl to, kad į asociaciją priimami tik išlaikiusieji nustatytą egzaminą, ir kad asociacija lavina profesinę advokatų sąžinę, saugodama profesinį vertingumą (garbę).

Dėl savo nepriklausomumo advokatūra buvo ir yra nekenčiama autokratų, diktatorių, tų, kas valdo šalį savo nuožiūra. Pvz., Prancūzijoj advokatūra buvo panaikinta 1790 metais; kai netrukus prancūzų visuomenei paaiškėjo, kad negalima be advokatų gyventi, ir Napoleonui buvo pasiūlyta 1804 metais pasirašyti atitinkamą dekretą, jis atsakė: „Dekretas absurdiškas; jame nėra nieko prieš advokatus. Jie yra sukčiai, nusikaltimų meistrai ir apgavikai; kol aš turėsiu prie šono kardą, aš niekados nepasirašysiu panašaus dekreto; aš noriu, kad būtų galima nupjauti liežuvį tam advokatui, kuris juo naudojasi prieš vyriausybę". Tokios pat nuotaikos būdavo ir kiti

diktatoriai; pvz., Robespjeras pats buvo advokatas, o jo reikalavimu buvo giljotinuotas vienas iš Liudviko XVI ir Marijos Antuanetės gynėjų. To nelaimingojo kaltinamajame akte buvo pasakyta: „Laikas, kad Kapeto našlės gynėjas padėtų savo galvą ant to pat ešafoto".

Rusijos Petras I, būdamas Londone 1698 metais, atsilankė teisme (*Westminister Hall*) ir pamatė ten žmones su mantijomis ir perukais. Nustebęs paklausė, kas jie yra; jam buvo atsakyta, kad tai yra teisininkai. „Teisininkai, o kam jie; mano carate yra tik du teisininkai ir tai aš ketinu grįžęs namo vieną iš jų pakarti".

Kotryna II tvirtino, kad „advokatai, žiūrėdami to, kas kiek jiems užmokėjo, gina tai tiesą, tai melą, tai teisingą, tai neteisingą". „Advokatai ir prokurorai pas mane neleidžia įstatymų ir niekados neleis, kol aš būsiu gyva, o po manęs laikysis mano dėsnių."

Kai Nikolajui I kunigaikštis Golicinas buvo mėginęs įrodinėti, kad reikia įvesti advokatūrą, caras pareiškė: „Ne, kunigaikšti, kol aš caru būsiu, Rusijai advokatai nereikalingi. Išgyvensime ir be jų". Suprantama, kad jis bijojo jų, nes buvo tikras, kad advokatai Prancūzų revoliuciją sukėlė ir ją įvykdė. Nuožiūros režimas negali sutapti su įstatymo gynėjais. Kai krašte viešpatauja neteisė ir valdančiųjų savivalė, tada teisės gynėjai negali būti pakenčiami; sniegas su šilima nesuderinami. Štai kur glūdi priežastis, kad autokratai ir diktatoriai nekenčia laisvos advokatų korporacijos. Ir bolševikai tuojau panaikino advokatūrą dekretu 1920.X.21, bet be jos ilgai gyventi negalėjo ir ji vėl buvo įvesta 1922.V.26 dekretu. Ji SSRS sutvarkyta gubernijomis; tačiau dėl jos nepriklausomumo netenka kalbėti, atsižvelgiant į bendras politiškojo režimo sąlygas.

Galinga, nuo senų laikų veikianti advokatų korporacija kartais tuo ar kitu būdu turi įtakos politiškam valstybės gyvenimui ir įstatymų leidybai.

Kaip žinome, Jungtinėse Amerikos Valstybėse teismas saugoja konstitucijos neliečiamybę ir įstatymų atitinkamumą jai. O teisėjais ten dažnai tampa advokatai. Tuo būdu advokatai turi įtakos konstituciniam gyvenimo pastovumui. Be to, advokatų organizacijos neretai sukuria įstatymų projektus ir rūpinasi, kad tie projektai taptų įstatymais; tą daro daugiausia vietos komitetai iš vicepirmininko ir tam tikro skaičiaus narių. Tie komitetai būna leidžiami į atstovų ir senato komisijas jų patiektiems įstatymų projektams ginti.

Kokios įtakos Amerikos advokatų asociacija gali turėti įstatymų leidybai, galima numanyti iš to fakto, kad respublikos prezidentas savo prakalba atidarė 1914 metų advokatų asociacijos kongresą Vašingtone; jis ir Aukščiausiojo Teismo teisėjai buvo ir toliau kongrese, o asociacijos pirmininkas buvo buvęs respublikos prezidentas M. Taftas.

Amerikos advokatų asociacija yra pavyzdys to, kokios brangios paramos įstatymų leidėjas gali rasti teisininkų korporacijos bendradarbiavime, nes ta korporacija jungia profesinėje sąžinėje aiškų ekonominių ir socialinių krašto reikalų supratimą.

Dar ryškesnį tuo atžvilgiu advokatūros veikimą pastebėsime Prancūzijoj. Šiomis dienomis jūs turbūt skaitėte laikraščiuose žinią, kad buvusysis prancūzų respublikos prezidentas ir ministeris pirmininkas Puankaré grįžta į advokatūrą. 1910 metais, Prancūzijos advokatūrai švenčiant savo šimto metų gyvavimo sukaktuves, iškilmėse dalyvavo ir respublikos prezidentas Faljeras, ir aukštieji teisėjai.

Steigiamame Didžiosios prancūzų revoliucijos susirinkime buvo daug advokatų, tačiau tiek kitos įvairios korporacijos, tiek ir šita buvo panaikinta, būtent 1790.IX.11 dekretu, kuris įvedė oficialius gynėjus (*defenseurs officiels*). O advokatų korporacija praeity buvo pasiekusi garbingą padėtį prancūzų visuomenėje. Antai XVIII amžiaus garsus teisininkas d'Ageso (d'Aguessau) taip advokatūrą vaizdavo: „Korporacija (*ordre*) tiek sena, kaip ir magistratūra (teisėjai), tiek garbinga, kaip ir dorybė, tiek reikalinga, kaip ir teismas, pasižymi viena savybe, tik jai priklausančia, tarp kitų luomų, kad ji visada laimingai ir taikiai laiko savo nepriklausomybę".

Amerikos advokatų korporacijų tokių, kaip kad dabar yra, pradžia siekia 1870 metus, kada susikūrė pirmoji Niujorko advokatų asociacija. Jos tikslas šitaip išreikštas jos įsteigimo akte: „Saugoti advokato profesijos garbę ir padorumą, plėsti tarp narių socialinius santykius, didinti advokato naudingumą, skatinant gerai vykdyti teisingumą". Dabar tų asociacijų yra apie 400, o nuo 1909 metų veikia aukščiau išvardyta bendra asociacija, kuri turi kelis šimtus tūkstančių narių. P. Karolis Varenas (M. Charles Varen) veikale *Histoire du barreau américain* šitaip apibūdina to krašto advokatus: „Nuo pirmų kolonizacijos laikų jie reprezentavo ir dabar reprezentuoja išauklėtą krašto aristokratiją. Iš to galima spręsti apie tą didelę reikšmę, kurią šitos asocia-

cijos turi politiškam ir teisiškam valstybės gyvenimui. Jos turi nusveriančią įtaką renkant teisėjus, kur jie yra renkami (daugiau kaip 40 valstijų). Jos taip pat dirba teisingumo tobulinimo darbą, jos prisideda prie mokslo platinimo, pagaliau padeda aukštam moraliniam profesijos *niveau* susidaryti".

Prancūzijos advokatai, kaip buvo sakyta, egzistuoja nuo 1810 metų, jų institucija buvo tobulinama 1822, 1830 ir pagaliau 1920 metų įstatymais. Prancūzai gėrisi laisvomis savo advokatų korporacijomis. Antai 1822 metais pateikdamas karaliui naują įstatymą (lapkričio 20 d.) ministeris sakė: „Pone, advokato profesija yra tokia garbinga ir tokia kilni; ji skiria tiems, kurie nori ją tinkamai vykdyti, tiek pasiaukojimo ir tiek darbo; ji yra tiek naudinga valstybei tais spinduliais, kuriuos ji skleidžia, diskusijomis, kurios parengia bylas teismui, kad aš bijočiau apleisti vieną iš didžiausių savo pareigų, jei aš nepasistengčiau atkreipti Jūsų didybės malonų žvilgsnį į ją".

Dabar ir prancūzų advokatūra yra susijungusi, kaip ir Amerikos, į bendrą *L'Association nationale des avocats inscrits aux Barreaux de France*[2].

Mūsų advokatai, atrodo, yra susiorganizavę į tokią bendrą korporaciją, kaip aukščiau nurodytuose kraštuose, nors tas organizavimasis rėmėsi ir ne ta mintimi, kaip Amerikoj arba Prancūzijoj. Šiaip ar taip, bet faktas, kad tarp Lietuvos advokatų korporacijos ir aukščiau išvardytų kraštų advokatų korporacijų yra panašumo. Tik nežinia ar ilgam.

Susiorganizavimas taip įvyko.

Steigiamojo Seimo priimtos Lietuvos valstybės Laikinosios konstitucijos 3-iu § buvo palikti galioti iki šios Konstitucijos paskelbimo dienos veikusieji įstatymai, kurie neprieštarauja Konstitucijai (Vyr. žin., Nr. 37). O iki tol veikusių Laikinosios Lietuvos valstybės Konstitucijos pagrindinių dėsnių 24-u § buvo nustatyta, kad tose srityse, kuriose nėra Lietuvos valstybės išleistų naujųjų įstatymų, laikinai lieka tie, kurie yra veikę prieš Didįjį karą, kiek jie neprieštarauja Konstitucijos pagrindiniams dėsniams. Tuo būdu ir prisiekusiųjų advokatų korporaciją, ir jų darbą tvarkantieji įstatymai liko tie, kurie veikė prieš Didįjį karą. Kai tik valstybė sutvarkė teismus

[2] Prie kiekvieno apeliacinio teismo (teismo rūmų) yra advokatų organizacija, o apeliacinių teismų Prancūzijoje yra daug; taigi vietinės advokatų organizacijos yra susijungusios į bendrą asociaciją.

ir jų darbas įėjo į teisėtas vagas, reikėjo ir advokatus sutvarkyti. Teismų sutvarkymo įstatymo 357 str. sako: „Kiekvienos Teismo Rūmų apygardos prisiekusieji advokatai renka iš savo tarpo tvarka, 358-365 str. nustatyta, gyvenantiems toje apygardoje advokatams prižiūrėti, tam tikrą prie Teismo Rūmų tarybą, taip pat tos tarybos pirmininką ir pirmininko padėjėją, kuris, pirmininko nesant arba jam sergant, eina jo pareigas". Lietuvoje Vyriausiasis Tribunolas eina Teismo Rūmų pareigas, tad šio įstatymo prasme Lietuva yra viena apygarda.

1920 metų spalio 13 d. prisiekę advokatai (iš prieškarinio laiko tokie būdami) P. Leonas ir St. Lukauskas bendru raštu kreipėsi į Vyriausiąjį Tribunolą, prašydami sušaukti prisiekusiųjų advokatų visuotinį susirinkimą tarybai išrinkti. Vyriausiasis Tribunolas paskyrė savo narį p. A. Janulaitį tam reikalui atlikti. P. Janulaitis 1920.XII.5 sukvietė visuotinį susirinkimą, į kurį atvyko 16 prisiekusių advokatų. Jie nustatė tarybos sudėtį iš 7 asmenų ir išrinko ją. Kadangi vieno advokato buvo paduotas skundas Vyriausiajam Tribunolui dėl rinkimų, tai tik tą skundą Vyriausiajam Tribunolui išsprendus ir atmetus, taryba pradėjo veikti nuo 1921 metų sausio 15 d.

Pas mus tuo tarpu, nors ir cariško absoliutizmo laikais sukurtu įstatymu vadovaujamės, advokatai turi ir apsaugotą nuomonei reikšti laisvę, ir autonomišką organizaciją. Organizacija dar tobulėja nuo tada, kai Vyriausiasis Tribunolas sutiko, kad prisiekusiųjų advokatų tarybai priklauso padėjėjus prižiūrėti. Pirmu atveju Vyriausiasis Tribunolas buvo kitaip išsprendęs šį reikalą, – taip, kaip jis buvo Rusijoj sprendžiamas, būtent kad prisiekusiųjų advokatų padėjėjai yra apygardos teismo priežiūroje. Reikia pastebėti, kad Rusijos valdžia, sukūrusi „laisvės" pakilimo metu gerą korporaciją, paskiau, stiprėjant reakcijai, nuolat stengėsi griauti ją. Tokio nepalankaus korporacijai nusistatymo neteko laukti iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo pusės. Ir teisybė, Vyriausiasis Tribunolas, apžiūrėjęs, kad jis netinkamu keliu eina, paskiau stojo į tikrą kelią, kuris atitinka įstatymo esmę ir prasmę.

Ministerijos projektu korporacijos organizacijai manoma padaryti esminių pakeitimų: 1) keičiama stažo atlikimo sąlygos, apie ką jau aukščiau kalbėjau; 2) manoma reikalauti, kad tarybos nutarimas būtų motyvuotas, kai juo nepriimama korporacijon dėl neformalių priežasčių; 3) jei įsikūnys valstybės tarybos komisijoje kilusieji sumanymai, tai korporacija gaus to-

bulesnę struktūrą, nes įstatyme bus leista daryti visuotinius susirinkimus ne tik tiems reikalams, kuriems dabar įstatymas yra nustatęs, bet ir kitiems, o svarbiausia, kad įstatymas nustatys teisę ir pareigą pasiskirti mokesčius organizacijos reikalams; tatai dabar yra vykdoma tik prisiekusių advokatų tarybos nutarimais ir disciplinos taisyklių dėka.

Advokatų korporacijai esant aukšto teisinio ir socialinio intelekto žmonių sąjungai ir turint aukštus uždavinius ginti viešąjį interesą visuomenės naudai, taip pat ginti įžeistą kiekvieno piliečio teisę, ji negali kartais nepaliesti ir bendrų valstybės reikalų ar tai savo narių asmeniu, jiems kalbant teisme, ar tai bendrai kokį klausimą svarstant taryboje, ar bendram susirinkime. Tokių pavyzdžių mes randame advokatų gyvenime. Štai kai kurie tų pavyzdžių.

Maskvos prisiekusių advokatų tarybos 1904 metų lapkričio 25 d. buvo nutarta (vertimas): „Teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymų 40 metų sukaktuvių iškilmingomis dienomis, juose įdėtų dėsnių visą didingumą ir valstybinį reikšmingumą giliai supratusi, su šventu dėkingumu pripažindama nesuskaičiuojamus nuopelnus tų, kurie per 40 metų dėjo visas savo jėgas didžios laisvinamosios epochos didingiems dėsniams įgyvendinti, Maskvos prisiekusių advokatų taryba randa, kad visų tų dėsnių įtakoje, Rusijos visuomenėje augant tautos proto ir dvasios jėgoms, kartu tvirtėjo pilietybės, šventų asmens teisių ir asmens vertybės sąmonė. Tačiau savo profesinio veikimo sąlygų dėka arti susisiekdama su visomis tėvynės gyvenimo sritimis, kas valandą stebėdama ir pati pergyvendama visas tas nesuskaitomas ir neįveikiamas kliūtis, kurias sutinka didis teisingumo darbas savo kelyje bendra tėvynės valstybinės įstatymų leidybos ir administracijos tvarka, Maskvos prisiekusiųjų advokatų taryba, teisėtumo ir tvarkos jausmo vedama, šiuo savo brangios tėvynės pergyvenamu istorišku momentu laiko savo šventa pareiga prijungti savo kuklų balsą prie tų pareiškimų, kurie galinga banga teka iš visų Rusijos krašto kampų ir kurie vienu balsu pripažįsta, kad aukštiems teisėtumo tikslams pasiekti reikalingos yra asmens laisvės, minties, žodžio, spaudos, tikybos, susirinkimų ir sąjungų laisvės kuo tvirčiausios garantijos ir kad šituos visus dėsnius įvykdyti galima tik įvedus visam krašte ir visose valdymo srityse griežtą teisėtumą, o šitam tikslui reikia glaudaus ir tiesioginio valstybės valdžios vienijimosi su tauta, jos atstovybės asmeniu, kaip atskiros įstaigos, laisvai renkamos daly-

vauti įstatymų leidimo valdžioje ir tikrame administracinės valdžios veiksmų kontroliavime". (Parašai; tarp jų yra trijų asmenų, kuriuos man teko pažinti: pirmos Valstybės Dūmos pirmininko Sergijaus Muromcevo, antros Valstybės Dūmos sekretoriaus Nikalojaus Teslenkos ir žinomo lenkų veikėjo Aleksandro Lednickio, kuris, įvykus 1917 metų revoliucijai Rusijoj, kai Maskvoje mėgino tartis pavergtųjų tautų atstovai, per vieną tokį pasitarimą man asmeniškai pasakė: *Nu, za Vilno my ješče poboremsia*).

Tuo pačiu laiku, kai Maskvos prisiekusių advokatų taryba padarė ką tik atpasakotą nutarimą bendru Rusijos politiniu klausimu, ir Petrogrado prisiekusiųjų advokatų taryba svarstė politinę Rusijos padėtį. Štai jos nutarimas, kuris įvyko 1904 metų gruodžio 1 d. (vertimas): „1864 metų lapkričio 16 d. teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymai, visos Rusijos džiaugsmingai priimti kaip teisingo ir visiems lygaus teismo dėsnių nešiotojai, jau nuo pat savo veikimo pradžios ėmė kęsti pakeitimus, kurie siekė siaurinti vienodą tų įstatymų taikymą visiems piliečiams. Ir praėjusių 40 metų laikotarpiu tas puikaus rūmo ardymo procesas ėjo vis stiprėdamas. Teismo organų nepriklausomybė buvo vis siaurinama. Renkamieji teisėjai buvo pakeisti valdininkais – žemiečių viršininkais. Visai savarankus ir laisvas organas – prisiekusieji sprendėjai – vis mažiau ir mažiau buvo leidžiami į teismo šventyklą. Kariški teismai – štai tie organai, kurie dažnai juos pakeitė. Buvo naikinamas teismo vykdymas žodžiu ir viešai, kaip tikra priemonė iki teismo įvykdytai neteisei išaiškinti. Gyvenimas vis labiau buvo sunkinamas ir gynėjai už savo pareigos vykdymą buvo baudžiami be teismo ir be pasiteisinimo. Tokia prislėgta teismo padėtis prisiekusiųjų advokatų tarybos, kaip atstovų luomo, kuris 1864.XI.16 įstatymu sukurtas, stropiai saugoja didingus jų dėsnius, artimiausiu būdu susisiekia su tų dėsnių nevykdymo aukomis, negali neversti pareikšti aukštos vyriausybės dėmesiui tą sunkų jausmą ir tas baisias pasekmes, kurios seka iš tų iškrypimų. Ir ne tik pareikšti dėmesiui, bet ir nurodyti, kad 1864.XI.16 įstatymų didingam rūmui atstatyti, jo pirmąjį ir gryną vaizdą, vienintelė priemonė yra panaikinti pačią galimybę reikštis tokiems ardymams prieš tautos valią ir norą. O tas gali būti pasiekta tiktai valstybinės santvarkos pagrindinėmis reformomis, įtvirtinant žodžio ir spaudos laisvę, kaip būtiną teismo viešumo ir žodiškumo sąlygą, nustatant tvirtą asmens neliečiamybę ir kaip būti-

ną tam tikslui sąlygą visišką susirinkimų, mitingų ir draugijų laisvę ir pagaliau įvedant tautos atstovybės dalyvavimą atskirose įstaigose, pačios liaudies renkamose." (Toliau parašai.) Tas nutarimas buvo pasiųstas vidaus reikalų ministeriui kunigaikščiui Sviatopolk-Mirskiui.

Lietuvos gyvenime prisiekusiųjų advokatų tarybai teko kartą politikos klausimą paliesti. Tikriau pasakius, taryba tik sukvietė visuotinį prisiekusių advokatų susirinkimą ir jo nutarimą įvykdė. Tai buvo 1925 metų birželio 21 d. Buvo priimta šitokia rezoliucija: „Lietuvos prisiekusių advokatų nepaprastas visuotinis susirinkimas, apsvarstęs 1925 metų birželio 21 d. įneštąjį Seiman baudžiamojo kodekso papildymą dėl mirties bausmės įvedimo, kaipo normalios bausmės už visą eilę nusikaltimų (nužudymas visokios rūšies valdininkų ir tarnautojų), vienbalsiai nutarė:

1) kadangi mirties bausmė seniai pasmerkta visų rimtų jurisprudencijos mokslininkų, pasmerkta doros, pasmerkta dešimties Dievo prisakymų,

2) kadangi kriminalinė statistika rodo, jog įvedimas mirties bausmės už konkrečius nusikaltimus ne tiktai nemažina, bet dažnai net didina tų nusikaltimų skaičių,

3) kadangi visų kultūringų valstybių įstatymų leidyba ir praktika eina prie mirties bausmės mažinimo ir visiško panaikinimo,

4) kadangi autoriai veikiančiojo 1903 metų Baudžiamojo kodekso, rašyto dar Rusijos absoliutinėj valstybėj, konstatavo mirties bausmės nenaudingumą ir nereikalingumą, ir tas buvo palikta kodekse tik išimtinai retais atsitikimais, kaip bausmės už pasikėsinimą į caro gyvybę ir jo autokratinę valdžią,

5) kadangi dar būdama pavojuje ir visai silpna, besikurianti Lietuvos valstybė 1918 metais nepabijojo išbraukti mirties bausmės iš bendrų baudžiamųjų Lietuvos įstatymų (žr. Laik. Liet. Teismų ir jų darbo sutv. įst. skyrių „Baudžiamasis kodeksas" § 2 – Vyr. Žin. Nr. 2-3),

6) kadangi prie demokratinės tvarkos mirties bausmės taikymą galima įsivaizduoti kaipo pakenčiamą dalyką tik išimtinai pavojingais atsitikimais, ginant karo metu valstybę arba esant karo padėčiai,

7) kadangi normaliai besivystančioje valstybėje įvedimas naujų rūšių arba didinimas esamųjų baudžiamųjų represijų visuomet reiškia atsiradusį rimtą reikalą kovoti su paplitusiais atitinkamos rūšies nusikaltimais,

8) kadangi Lietuvos prisiekusioji advokatūra iš savo darbuotės mato ir konstatuoja, jog demokratinėje Lietuvoje, net lyginant su cariškosios Rusijos laikais, nėra ypatingo pavojaus tiems asmenims, kuriuos su pagalba žiauriausios bausmės ketina ginti įneštasis Seiman įstatymo sumanymas,

9) kadangi taip dalykams stovint, panašus įstatymas ir net jo projektas yra tiktai kenksmingas mūsų tėvynei, nes nežinantiems duoda klaidingą, tačiau rimtą pagrindą manyti apie nenormalius, mirtinai įtemptus santykius tarp Lietuvos valdžios ir visų dargi mažiausiųjų tarnautojų iš vienos pusės ir plačios visuomenės iš kitos pusės,

todėl visuotinis susirinkimas, stovėdamas ant normalaus ir garbingo Lietuvos valstybės, jos įstatymų ir teismų vystymosi pagrindo, laiko savo pareiga pareikšti savo nuomonę tiek įstatymų leidėjams, tiek ir plačiai visuomenei, jog Lietuvos prisiekusioji advokatūra laiko įgyvendinimą įneštojo Seiman įstatymo apie mirties bausmės praplėtimą nereikalingu ir žalingu. Atvirkščiai, prisiekusioji advokatūra mano, jog pagal etikos, juridinio ir valstybinio mokslo nurodymus reikia eiti prie mirties bausmės instituto Lietuvos įstatymuose ir praktikoje mažinimo ir visiško panaikinimo".

Rezoliucija buvo pasiųsta Respublikos Prezidentui, Seimo Pirmininkui ir buvo paskelbta laikraščiuose.

IV. Dorovinė disciplina ir priežiūra

Sunki ir labai palinkusi yra plokštuma, kuria advokatas vaikščioja vykdydamas profesinį savo darbą; jam lengva yra joje paslysti ir net visai nuslysti nuo dorovės pagrindo. Tas pavojus susidaro daugiausia dėl to, kad jis savo profesiniu darbu ieško sau uždarbio. Dėl šios priežasties advokatai neretai taip nedorovingai veikia, kad jų veikimas nudažo visą profesiją. Ir mes nuo senų laikų randame labai neigiamų nuomonių apie advokatų profesiją. Filosofai, pvz., Platonas, Tomas Moras vaizdavo valstybių santvarką, kurioj neturėtų būti advokatų, nes jie esą nesusipratimų ir ginčų tarp žmonių kurstytojai. Ir ne tik socialistiškos krypties galvotojai kartais taip žiūri į advokatų profesiją. Tokią pat nuotaiką randame kartais ir kitur. Pvz., Buenos Airių, miesto Argentinoje, kronika pasakoja, kad 1613 metais, 33 metams praėjus

nuo to miesto įsikūrimo, ten buvo gauta žinia, kad atvyksta apsigyventi trys advokatai. Po karštų kalbų miestelėnų buvo nutarta nė vieno neįsileisti į miestą visuomenės labui, dėl to, kad naujam miestui nereikalingi esą teisės žinovai, nes patyrimas yra parodęs, kad iš jų gaunamas tik nuostolis: kur jie apsigyvena, ten atsiranda bylos, apgavimai, neišmokėjimai, nuostoliai pinigais ir gyvuliais tiek gyventojams, tiek ir kaimynams.

Lengva įsigyti tokią reputaciją, kuri Rusijos poeto Nekrasovo vaizdžiai atvaizduota: *Polučiv gonorar neumerennij, vosklical moj prisiažnij povierennij: pered vami stoit graždanin čišče sniega alpijskich veršin*[3]; arba tokia, kokią nusako vienas Petrogrado prisiekusiųjų advokatų tarybos narys: visuomenės akyse advokatai ir lupikai stovi vienoj ir toj pačioj aukštumoj.

Veikiančiame mūsų įstatyme nedaug randame dėsnių advokato veikimui dorovės atžvilgiu nustatyti. Teismų ir jų darbo sutvarkymo įst. 395 str. sako, kad dėl atlyginimo turi būti susitarta raštu su klientu; 396 str. nustato, kad, nesant susitarimo dėl atlyginimo, jis nustatomas taksa, kurią paskelbti buvo įgaliotas teisingumo ministeris. Toji taksa dar 1866 metais buvo paskelbta. 400 str. draudžia advokatui pirkti ir kitaip įsigyti savo įgaliotojų teises bylose savo vardu, arba prisidengiant kitų vardu, ir už nusižengimą prieš šitą normą nurodo atsakomybę tarybos nuožiūra. 402 str. sako, kad advokatas negali abiem bylos šalims atstovauti nei pereiti atstovu toj pat byloj iš vienos šalies į kitą. 403 str. draudžia advokatui skelbti kliento paslaptį ne tik bylai einant, bet ir jam išėjus iš jos arba bylai pasibaigus.

Etikos atžvilgiu advokatas sąmoningai nesuklys, jeigu jis saugos jos pagrindinius dėsnius ir jeigu jis visada turės galvoje advokato profesijos aukštą tikslą — tiesai tarnauti.

I. Jeigu reikia tiesai tarnauti, tai reikia pačiam tiesą mylėti ir visada būti tiesiam. Todėl yra geras įsigyvenęs Prancūzijoj, buvo ir Rusijoj, yra dabar Lietuvoj *usus* (paprotys), kad advokatas neturi teisės skelbtis, reklamuotis, nes skelbiantis atsiranda noro girtis, pirštis kitam savo savumais, taigi eiti į koliziją su tiesa. Suprantama, kad pradedančiam jaunuoliui rūpi, kad vi-

[3] Gavęs be saiko honorarą, šaukė mano prisiekęs advokatas: prieš jus stovi pilietis, švaresnis už Alpių viršūnių sniegą.

suomenė sužinotų apie jį, bet šiam reikale padėti pirmiausia turi patronas, o toliau taryba ir šiaip gyvenimas. Dar didesnis pavojus nuslysti nuo doros kelio yra tai, jei advokatas leidžia sau ieškoti klientų su agentų pagalba. Tų agentų visur pilna ir jie peršasi, veržte veržiasi į jauno advokato butą. Ir man teko kartą nusistebėti, kai jaunas advokatas, man atsitiktinai sužinojus, kad jis turi agentų, ir paklausus jo, ar tai yra teisybė, nudavė nekaltą avinėlį ir paklausė manęs, argi tai negalima?

II. Reikia save griežtai riboti uždarbio atžvilgiu, o pirmoj vietoj turėti galvoje kliento ir visuomenės naudą. Sąžiningai dirbant, atlyginimas ir, bendrai kalbant, uždarbis atsiras pakankamas. Reikia vengti kokių derybų su sąžine ir klausyti jos reikalavimo. Pvz., man pradėjus eiti teismo kandidato pareigas, teko sužinoti, kad vienas jaunas advokatas derėjosi didesnį honorarą gauti dėl to, kad jam neva reiksią teisėjus pusryčiais pavaišinti, kitas, senesnis, išsiderėjo dar didesnį atlyginimą toj pačioj byloj, nes su pirmuoju klientas nesusitarė, dėl to, kad jam neva teksią su teisėjais už jo, advokato, pinigus pietus suvalgyti. Tokie faktai mane, neturintį lėšų gyvenimo pradžiai, išgąsdino, kad tapęs advokatu nebūčiau priverstas ką nors panašaus daryti, tai ir sprukau į tolimus kraštus tarnauti.

III. Ir baudžiamasis, ir civilinis procesas yra ginčo procesas. Yra tikra, kad ginče tikra tiesa formuojasi. Tačiau yra ir tokių nuomonių, kad teismo ginče kuri nors šalis turi būti neteisi, nes negali būti abidvi teisios. Nesenai laikraštyje man teko skaityti, kad garsusis indas Ghandhi metė advokato verslą dėl to, kad advokatui, anot jo, tenka įrodinėti, kad kas yra balta – yra juoda, ir kas teisinga – neteisinga. Šitokia mintis yra negili dorovinė mintis. Reikia advokatui to nedaryti, ką Ghandhi mano, kad advokatai daro, ir tiek. Šiuo atžvilgiu yra skirtinga advokato padėtis: a) baudžiamojoje byloje ir b) civilinėje byloje.

a) Nėra nusikalstamo darbo, kurio kaltininko būtų negalima ginti. Tik viskas pareina nuo to, kaip ginti. Visuomenės gyvenimas yra toks sudėtingas, žmogaus siela yra tokia gili ir įvairi, kad visada galima bylos aplinkybėse rasti pagrindą užtarimo žodžiui kaltinamojo naudai, nenusižengiant tiesai.

Spausdinant man šią paskaitą, tenka šioj vietoj įdėti kai kas, ko nebuvau kalbėjęs skaitydamas šią paskaitą. Priežastis ta, kad šių 1930 metų vasarą išėjo iš spaudos prof. S. Bieliackino knyga „Baudžiamųjų bylų gynimas" (Teisių fakulteto leidinys). Knyga labai įdomi ir teisininkams žinotina. Jos I skyriuje „Baudžiamojo gynimo esmė" randame čia kalbamu reikalu tokių minčių, su kuriomis sunku sutikti ir kurių negalima palikti čia nepalietus. Prof. S. Bieliackinas sako: „Labai dažnai kaltinamasis norį prisipažinti teisme, manydamas, kad esamieji bylos daviniai pakankamai išrodo jo kaltę, arba apskritai netenka vilties būti išteisintas. Gynėjas mato, kad jokių išrodymų prieš kaltinamąjį iš tikrųjų nėra ir prisipažinimas bus beveik vienintelė priežastis jam nuteisti. Ar gali tokiomis sąlygomis gynėjas palaikyti klaidingą kaltinamojo įsitikinimą? Ne, jis ne tik gali, bet ir turi įspėti tokį kaltinamąjį nuo klaidingo ir pragaištingo jam žingsnio. Svarbu tik, kad gynėjo patarimai neapgautų ir neklaidintų teismo, ko, žinoma, negalima būtų kęsti. Gynėjas su tam tikrais apribojimais solidarizuojasi teisme su ginamuoju. (Tai dar nereiškia, kad iš kaltinamojo bylos daro savo bylą, arba bent simpatizuoja jam, kaip teisingai pažymi Ruth). Kiek savo kaltę neigia kaltinamasis, neneigti jos negali ir gynėjas, net jeigu būtų įsitikinęs jo kaltumu. Tokiais atvejais, t. y. kada gynėjas yra tikras dėl savo kliento kaltės, jam reikėtų užleisti savo vietą kitiems, kurie to įsitikinimo neturi. Bet jeigu gynėjas, nežiūrint tokio savo įsitikinimo, vis dėlto sutinka ginti, tada būtinai turi padaryti visas logiškas išvadas iš fakto, kad jis yra kaltinamojo atstovas, ne daugiau. Kitaip būtų nutrauktas būtinas ryšys, kuris turi jungti kaltinamąjį su gynėju, ir mes gautume aiškų neteisės ir procesinės netvarkos pavyzdį. Jeigu gynėjo fronto pakeitimas, perėjimas nuo gynimo prie kaltinimo, arba net aiškus, tyčia daromas gynimo pozicijų silpninimas ir savo „nepritarimo" rodymas gali padėti teismui teisingai išspręsti vieną konkrečią bylą, tai, imant dalyką plačiau, tokio gynėjo veikimo padariniai gali būti tik neigiami: procesas demoralizuojamas ir „kaltinamojo pjovimas" pasireiškia visu savo nuogumu. Toks gynėjo elgesys atimtų gynimui bet kokią prasmę, sutrukdytų proceso logiką, pagal kurią kiekviena šalis gina savo tvirtinimus, o teismas daro sprendimą, pasiremdamas teze – kaltinimu ir antiteze – gynimu. Visai pamatuota yra pastaba, kad elementų kumuliacija, kada prokuroras būtų kartu ir gynėjas, arba šis pastarasis kartu ir prokuroras, yra nenaudinga, nelogiška ir pavojinga (M. Frydmann)".

Aš tyčia išrašiau čia ilgą ištrauką iš p. Bieliackino knygos, kad nebūčiau pakaltintas netikrų minčių atpasakojimu. Čia atpasakotos p. profesoriaus mintys kaip tik liečia tą klausimą, apie kurį aš šioj vietoj kalbu: apie reikalingumą gynėjui baudžiamojoj byloj eiti tiesos keliu. Nieko negalima pasakyti prieš tiesą, prof. Bieliackino išreikštą pastarojoje ištraukoje, kad prokuroras negali būti kartu ir gynėjas ir, priešingai, gynėjas negali būti kartu ir prokuroras. Bet iš šios tiesos neseka ir kitos išvados, kurios ištraukoj išdėstytos.

Prof. Bieliackinas nesako, kad jis turi galvoj kaltinamojo, visai nekalto, tyčia prisiėmimą sau kaltės, tad aš ir manau, kad jis kalba ne apie tokio kaltinamojo norą prisipažinti, nes apie tokį melagingą prisipažinimą netektų ir kalbėti, kad jam patvirtinti nėra įrodymų. Aš randu, kad prof. Bieliackinas kalba apie tikro kaltininko prisipažinimą, nors jo kaltei įrodyti nėra pakankamų duomenų. Tuo atveju negalima sutikti su prof. Bieliackino patarimu. Baudžiamojoj byloj gynėjas pirmiausia turi patarti ginamajam, kad jis prisipažintų, jeigu jis tikrai yra padaręs tą nusikalstamą darbą, kuriuo yra kaltinamas, arba, tikriau sakant, kad jis neneigtų įvykio ir savo darbo; o ar yra tame įvykyje nusikaltimas, tai jau prokuroro, gynėjo ir teismo dalykas svarstyti. Trumpai kalbant, gynėjas turi ginamajam patarti sakyti teisybę ir išaiškinti jam, kad, sakant teisybę, dažniausiai bylos sprendimas būna palankiausias kaltinamajam, koks tik gali būti, žiūrint bylos aplinkybių. Antra gynėjo pareiga, tai susiprasti su ginamuoju, išaiškinti taip, kad ginamasis žinotų, kaip ginti jį gynėjas apsiima, bet toli gražu nebūti ginamojo aiškaus melo įrankiu. Ginamasis, ir esant svarbiems jo kaltės įrodymams, dažnai nepraranda vilties pasprukti iš teismo nebaustas, o gynėjas tos vilties neturi. Jei ginamasis vis dėlto prašo šį gynėją ginti jį taip, kaip jis, gynėjas, randa galima ir naudinga, tai gynėjas nepereina į prokuroro poziciją, ieškodamas bylos aplinkybėse ne nekaltumo įrodymų, bet kaltės ir bausmės sumažinimo.

Kaltinamojo atstovas, kaip ir įstatymas sako, gina ir atstovauja jam, remdamasis ne jo proto ir sąžinės nurodymais, bet savo proto ir sąžinės nurodymais, ir nurodo teismui neigiančias kaltinimą arba silpninančias kaltinimą aplinkybes (Baudž. proc. įst. 744 str.). Gynėjas nepakeičia savimi ginamojo, pastarasis ir pats aiškinasi (to pat proceso 747 ir 749 str.). Taigi gynėjas, kuris mano, kad jo ginamasis yra padaręs jam primetamąjį nusikalstamą darbą, neturi užleisti gynimą kitam, jei ginamasis to nenori ir sutinka,

kad jis gintų jį taip, kaip randa savo išmanymu reikalinga ir naudinga ginti, nenusižengdamas tiesos ieškojimo reikalavimams.

Neteisė ir procesinė netvarka įvyksta tada, kai gynėjas aiškią netiesą tvirtina esant tiesa, nes proceso dėsniai to nereikalauja iš jo, o gynėjas taip daro klaidingai suprasdamas savo uždavinį ir stengdamasis iš balto daryti juodą, ir atvirkščiai, kad tik pasiektų savo garbės, kad bylą „laimėjo", „išteisino" savo klientą, nors galų gale dažnai to ir nepasiekia. Tokiais atvejais gauname tikrą proceso demoralizaciją, dėl kurios dažnai ir yra kaltinami gynėjai, kaip netiesos užtarėjai.

b) Kas kita tenka pasakyti dėl kai kurių civilinių ginčų. Kartais žmogaus, siūlančio bylą, neteisė ir noras nuskriausti kitą yra taip aiškūs, kad negali būti jokios abejonės dėl bylos esmės, arba kartais teisingas interesas norima teismo keliu ginti, bet neturima įrodomųjų aplinkybių, todėl negali būti pagrindo kokiai vilčiai turėti tą interesą apginti, laimėti. Tokiais atvejais advokatas neturi doriško pagrindo imtis bylą vesti, nes veltui ima iš kliento atlyginimą, arba imasi neteisę ginti. Jis tik gali paimti iš siūlančio tokią bylą atlyginimą už darbą, kad išaiškino klientui tikrą dalyko padėtį.

Pagrindinė taisyklė advokatui profesiniame darbe yra ta, kad jis žiūrėtų tikro sąžinės balso, visada laikydamas aukštą profesijos tikslą savo žvaigžde vadove; tai apsaugos jį nuo nukrypimo nuo dorovinio kelio. Kai asmuo leidžiasi į sąlygines derybas su sąžine, jam lengva rasti pakankamą išorinį savo negerų darbų pasiteisinimą: „nesupratau savo kliento", „jaunas esu, neprityręs", „visa padariau, kas buvo galima" ir pan.

Kaip pavyzdį galiu nurodyti kitąsyk garsaus rusų advokato, profesoriaus Vladimiro Spasovičiaus pasielgimą. Jis, vos tapęs advokatu, kartą parašė galutinai išspręstoje civilinėje byloje malonės prašymą caro vardu. Jam buvo iškelta disciplininė byla. Spasovičius teisinosi, kad jis esą rašė tą prašymą ne kaip prisiekęs advokatas, bet kaip privatinis asmuo. Sofizmas aiškus. Ir prisiekusiųjų advokatų taryba (Petrapily) atmetė tokį pasiaiškinimą, nurodžiusi, kad jos teisė yra prižiūrėti advokato veiksmus plačiausia prasme ir kad „bet koks skundas kasaciniu sprendimu, bet koks prašymas panaikinti jį yra iš privataus asmens pusės netinkamas, o iš pusės prisiekusių advokatų, turinčių saugoti teismo garbę ir galutinio teismo sprendimo neliečiamybę, toks prašymas turi būti pripažintas ne tik netinkamu, bet ir visai įtartinu".

IV. Iš advokatų dorovinių savumų dar reikia išskirti ir nurodyti ypač svarbius šiuos: darbštumas ir kruopštumas. Advokatui reikia gerai studijuoti jo vedamas ir ginamas bylas, reikia kritiškai žiūrėti į savo gabumus ir atmintį, geriau nepasitikėti jais, bet dažniau savo bylas studijuoti. Be to, reikia kiekvieną momentą būti žodžiais tikram, būti kruopščiam bei tiksliam net mažmožiuose, savo darbo ir bylų vedimo tvarkoj. Šitie savumai yra labai aiškūs ir dėl jų reikalingumo žmogui, ypač advokatui, netenka plačiai kalbėti.

Dabar Lietuvoj yra ruošiama advokatų institucijos reforma; girdėti, manoma visai panaikinti advokatų padėjėjų institutą. Tuo atveju advokatų tarybai ir atskiriems advokatams, kaip padėjėjų globėjams, neteks rūpintis savo jaunų, būsimųjų kolegų parengimu jų darbui. Kiek kraštas iš to laimės, jei tai įvyks, ateitis parodys.

Caratas – carinė valstybė
Mandatorius – įgaliotinis
Niveau (pranc.) – lygmuo
Avoué (pranc.) – patikėtinis
Solicitor (angl.) – įgaliotinis, juriskonsultas
Barrister (angl.) – advokatas
Nu, za Vilno my ješče poboremsia (lenk.) – „Na, dėl Vilniaus mes dar pakovosime"
Patronas – globėjas

Demokratija ir parlamentarizmas (ar pastebimi jų krizės simptomai?)

Prof. P. Leonas

Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos leidinys, Kaunas, 1930, p. 1-47.

Šiam pranešimui aš kaip medžiaga, nekalbant apie valstybinės teisės anksčiau mano įgytas žinias, specialiai naudojausi šiais veikalais: 1) Lord Bryce (prancūzų kalba) *Les démocraties modernes* du tomai, 2) Yves Guyot *Politique Parlamentaire et Politique Atavique*, 3) René Hubert *La principe d'autorité dans l'organisation démocratique*, 4) Émile Giraud *La crise de la démocratie et les réformes nécessaires du pouvoir législatif*, 5) Charles Benoist *Les maladies de la législatif*, 6) Charles Battaglia *Process der Diktatur* ir 7) p. Daniel Halévy straipsniu iš Prancūzijos gyvenimo žurnale *Bibliotheque Universelle et Revue de Genéve* 1929 metų rugsėjį, užvardintą *Décadence de la liberté*.

Sutrumpintas prof. P. Leono pranešimas[1]

Šiose mokslo šventovės sienose mūsų jaunųjų kolegų temą, jiems, matyt, itin rūpimus socialinius reiškinius mes nagrinėsime grynai mokslo tikslu, ne kuriuo kitu. Tūlam atrodo, kad teisės normos yra lyg paprasto amato taisyklės, kurios nėra reikalingos mokslo joms žinoti, suprasti ir taikyti. Bet ir paprasčiausias amatas remiasi gamtos dėsniais, nors jie dažnai amatininko nėra sąmoningai pažinti, o tik empiriškai sužinoti ir

[1] Vieša paskaita Lietuvos universitete.

naudojami. O kad amatas būtų tobuliau dirbamas, jis reikalingas mokslinio vadovavimosi. Juk ir technika, ir medicina tiesiogiai turi uždavinį tarnauti žmonių praktikai, bet mūsų laikais jos paremtos gausingais mokslíniais dėsniais; o buvo ir yra atsitikimų, kai ir technikos, ir medicinos srities darbai atliekami visai nemokšų asmenų. Ne mažiau tą pat tenka taikyti ir teisės reiškiniams. Jau pats Teisių fakulteto buvimo faktas liudija šitos minties tikrumą. Demokratija ir parlamentarizmas yra teisės reiškiniai; jie yra valstybinės santvarkos formos, valstybė gi yra teisės reiškinys *par excellence*. Ji yra juridinis asmuo, teisės pagalba sukurtas asmuo. Tai kas, kad kartais valstybė būna karo jėgos pradėta, bet nė akimirksnio ji negyvena be teisės, dėl to, kad ir klusnumas karvedžiui yra teisės normų, nors ir labai primityvių, netobulų, tvarkomas.

Kai tik pradėjo žmonės valstybiniu gyvenimu gyventi, visais amžiais ir dabar valstybė labai veikia kiekvieną žmogų. Tai ir nenuostabu, kad mūsų jauni kolegos įdomaujasi valstybinio gyvenimo reiškiniais, ypač gi tomis valstybių santvarkos formomis, kurios turi vardą „demokratija" ir „parlamentarizmas". Šitomis formomis susidomėjimas bus mums dar natūralesnis, kai prisiminsime, kad šalys, kurios eina civilizacijos priešaky, kaip tik šias santvarkos formas turi. Turiu čia pastebėti, kad taip sakydamas aš „parlamentarizmą" suprantu ne specifišką su atsakomu prieš parlamentą ministerių kabinetu, bet platesne prasme, kuri apima ir Jungtinių Amerikos Valstijų valstybę, ir kitas, kurios yra tautos atstovybių valdomos.

Kad šios diskusijos iniciatoriams atėjo galvon statyti sau nurodytų santvarkų krizes, tai priežastis to, manau, ne tik tų formų trūkumai, jų priešų ypač energingai keliami aikštėn ir pučiami, bet ir tas faktas, kad po Didžiojo karo labai didelės valstybės yra primityviausiu būdu tvarkomos, būtent diktatūros forma.

Vienur, kaimynystėje su Vokietija ir Prancūzija, kurios turi specifiškai parlamentarinę, demokratinę tvarką, tik Alpių kalnais atskirta šalis gėrisi rykščių (*fasces*) laiminamąja įtaka valstybei tvarkytis, kitur didžiausiems plotams nuo Vladivostoko iki Petrogrado, nuo Archangelsko iki Tbilisio daugiau kaip šimtui milijonų žmonių tiekiama žemiškoji laimė tokiu būdu, kuris liaudies komisaro Lunačiarskio ginče su stačiatikių tikybos autoritetais buvo apibrėžtas žodžiais *Da zdravstvujet sviataja vintovka!* Ne-

nuostabu, kad tokių reiškinių vienu laiku vykimas domina mūsų jaunimą. Ne pro šalį štai kas pranešti Tamstoms. Daugiau kaip prieš 40 metų, kai aš buvau Maskvos universiteto studentas, mano profesorius Maksimas, Maksimo, Kovalevskis, valstybinės teisės ir teisės istorijos pasaulinio vardo ir didelės rimties mokslininkas vieną kartą skaitė viešąją paskaitą tema „Vakarų Europos demokratinių įstaigų krizė". Šios dienos diskusijos iniciatoriai, esu tikras, iki šio momento nebuvo girdėję apie labai seniai velionio M. Kovalevskio viešąją paskaitą, o jų mintis sutapo su to mokslininko mintimi. Jau ir tada buvo pasireiškę kai kurie demokratinės tvarkos trūkumai; o jos priešų, dargi teisinio mokslo daviniais apšarvuotų, kurie tuos trūkumus iškeldavo į mirtinai nuodingos ligos reikšmę, buvo ne mažiau kaip dabar. Socialinių reiškinių tokios didelės reikšmės, kaip kad yra valstybinio susitvarkymo reiškinys, tyrinėtojui ir kilo uždavinys tirti ir savo tyrimo daviniais pasidalinti su visuomene. Socialinio reiškinio krizė yra tolygi gamtos organizmo, pvz., žmogaus kūno ligai. Kad įgalėtume išsiaiškinti sau demokratijos ir parlamentarizmo nesveikatą, jei ji yra, mums reikia pirmiau apsistoti ties tų reiškinių, – pasinaudosiu medicinos terminais, – anatomija ir fiziologija, kitaip tariant, mums reikia pirmiau pažinti: a) kas yra demokratija ir parlamentarizmas, b) kaip ji ir jis funkcionuoja, o paskui jau c) kalbėti apie jų tariamas ligas ir jų pobūdį – ar jos lemia mirtį demokratijai ir parlamentarizmui, ar jos tik manomosios ligos, ar jos gal tikros ligos, bet išgydomos.

Kalbant apie demokratiją arba parlamentarizmą galima kalbėti apie jos ar jo dabartinę struktūrą kokioj tam tikroj valstybėj; tikras nuodugnus susipažinimas duotų medžiagos keliems tomams; galima kalbėti apie tos ar kito toj ar kitoj tam tikroj šaly istorinį išsiplėtojimą; tas irgi duotų medžiagos dideliems mokslo darbams. Mūsų diskusija ir mano pranešimas yra kuklesnio pobūdžio. Mes, remdamiesi žinių sinteze, kalbėsime apie demokratiją ir parlamentarizmą, taip sakant, kaip apie tos rūšies santvarkos tipą.

Prieš prieidamas prie kalbamų reiškinių esmės aiškinimo (anatomija), jų funkcionavimo aiškinimo (fiziologija) ir ligų analizės ir gydymo, aš prašysiu klausytojus prisiminti ir laikyti omeny kaip aksiomas šias, rodosi, visiems nekeliančias abejonės tiesas:

a) žmonių bendro gyvenimo kiekvienas kilniausias dėsnis gali būti nuvestas į absurdą.

b) Nei gamtoj, nei žmonių sugyvenime nėra nieko, kas būtų visai tobula; nėra žmogaus, kad ir, rodosi, visai sveikas jis būtų, kuris neturėtų kokios nesveikatos; nėra gėlelės, kad ji ir būtų labai graži, kurią tiriant neatsirastų trūkumų; nėra medžio, pvz., ąžuolo, kuris iš tolo labai gražiai atrodo, bet kurį tirdami nerastume kreivų, negražių, net nesveikų šakų ir t. t. Tiktai iš visumos žiūrint gamta yra graži, tiktai visą gėlyną matydami stebimės puikia jo grožybe; tiktai žmonių bendro sugyvenimo sąlygų visą kompleksą apėmus galima turėti tikrą vaizdą ir supratimą, ar tas gyvenimas yra palankus žmogaus buičiai, ar ne ir t. t.

c) Nėra ir nebuvo nė vienos valstybinės santvarkos (režimo), kuri darytų žmonėms tik bloga, kuri neturėtų greta neigiamų ir gerų savybių. Opozicijos žmonėms nurodau L. A. Nr. 44 str. „Ką sako faktai".

d) Žmonėms gyvenant visuomenėje pirmiausia yra reikalinga tvarka; ją jie labiausiai brangina ir dėl jos pasiryžę yra aukoti visas kitas gėrybes. Vaizdžiai ši tiesa buvo išreikšta slovėnų, jiems kviečiant variagus tvarkai įvesti: „Žemė mūsų plati ir derlinga, bet tvarkos joje nėra; ateikite ir valdykite!"

Ir nuožmiausi tironai yra žmonių kenčiami, jų klausoma, kad tik būtų tvarka, kol žmonės nesugeba kitu būdu tą tvarką sau užtikrinti.

Kas yra demokratija (jos anatomija)

SRS valdovai sakosi valdą šalį plačiųjų masių naudai, jų noru ir valia; jie esą darbininkų ir smulkiųjų valstiečių valdžia. Jei kovoja su kaimu, tai, anot jų, tik su kaimo išnaudotojais, vad. kaimo kumštimis (kulokais), kaimo dėlėmis, kurios siurbia valstiečių prakaitą ir kraują. Tačiau tie valdovai demokratijos vardo vengia, kaip, anot mūsų kaimiečio, žydas kryžiaus. O „demokratija" vertime reiškia liaudies savęs valdymą; rodosi, tas terminas turėtų SSRS santvarkai tikti. Bet ir mes kalbamos valstybinės tvarkos demokratine vadinti negalime.

Kai kas mūsų piliečių, kam demokratija yra taip pat nemaloni, kaip žydui kryžius, gėrisi prezidentiniu Jungtinių Amerikos Valstijų režimu, o mes jį vadiname su visa drąsa ir teise demokratiniu. Kas čia per nesusipratimas?

Prieš karą Vokietija turėjo įstatymų leidžiamąją įstaigą, reichstagą, iš piliečių atstovų, dargi labai demokratiniais pagrindais rinktų, sudėtą. Vis dėlto prieškarinės Vokietijos tvarkos mes negalime vadinti demokratine. Tai koks gi esminis demokratinės valstybinės tvarkos pažymys?

Demokratinė doktrina, sako Emile Giraud, turi filosofinį pagrindą, kuris sudaro visą jos vertę. Ji paremta žmogaus asmens aukščiausios vertybės tikėjimu. Demokratija savo tikslu yra iškėlusi asmenį suvereną, kuriam ji nori apsaugoti jo laisvę ir suteikti jam priemones jo asmenybei plėtotis. Šita individualistinė koncepcija mums atrodo, sako jis, demokratijos esmė. Ji buvo Didžiosios prancūzų revoliucijos veikėjų vedamoji idėja, ji ir nesensta. Ir kiti režimai turi gerų tikslų, pvz., siekia socialinį teisingumą įgyvendinti arba kokį tautos svarbų reikalą atlikti, bet tą daro naikindami atskiro piliečio laisvę, varžydami jo sąžinę ir teises. Demokratija siekia tų pat tikslų, bet tiktai pritariant gyventojų daugumai; ji dirba ir dirbs žmonių moraliniam progresui, bet siekia to tiktai dalyvaujant darbe individams. Ji mano, kad tikrybėje prievarta, kada valios tik pataikauja, o sąžinės varžomos, įgyti galimybė, gerovė, turtingumas, tvarka yra nuodingi vaisiai.

Pasitikėjimas žmogaus, kaipo tokio, vertybe veda prie to, kad visi žmonės privalo turėti lygias teises, būti lygūs teisės atžvilgiu.

Šitos koncepcijos priešininkai vieni *bona fide* dėl to, kad nesupranta jos esmės, kiti nesąžiningi dėl to, kad ji yra priešinga jų interesams, puola šį dėsnį ir tvirtina, kad žmonių nelygybė yra gamtos dėsnis (įstatymas), kad žmonės gimsta ir auga fatališkai nelygūs įvairiais atžvilgiais: vieni stiprūs, inteligentiški, gabūs, drąsūs, kiti silpni, negabūs, bailūs, neišmanėliai. Anot jų, demokratai, teisinės lygybės šalininkai eina prieš gamtos įstatymą. Tikrybėje šis priekaištas yra tik netikrumo skelbimas. Demokratinė filosofija negali nematyti nurodytų nelygybių tarp žmonių, bet ji kartu su krikščioniška dorove ir racionalistine filosofija tvirtina, kad žmogus, kaipo toks, kaip mąstanti būtybė, turi teisę, kad jo asmeniška sąžinė būtų gerbiama, kad jis nebūtų aukojamas prieš jo norą kad ir geriausiems siekimams. O jo noras pasireiškia normaliai tada, kai jis dalyvauja valstybės valdyme tais būdais, kokie iki šiol žmonijos sugalvoti visiems piliečiams dalyvauti valstybės valdyme. Esant demokratinei tvarkai ir visuo-

menės *l'élite* pasireiškia tikroji, tikrai gamtos apdovanota, o ne dirbtinė, smurtu ir jėga teisines priemones sau reikštis sudariusi.

Kad būtų tikra demokratinė tvarka, reikalingos šios sąlygos:

1) reikia, kad būtų apsaugotos piliečio vadinamos viešosios laisvės: sąžinės, žodžio, spaudos ir t. t. Jeigu nors viena šių laisvių yra varžoma, tuoj seka ir kitų varžymas, ir nors įstatymuose būtų parašyta, kad suvereni valdžia priklauso tautai, demokratinės tvarkos nebus ir tie žodžiai konstitucijoje bus tik tuščias sakinys.

2) Valstybės valdžia privalo priklausyti tautai, būtent įstatymai turi būti leidžiami tautos atstovų, o vykdomi jie turi būti tautos atstovų kontrolėje. Dėl to ir nebuvo demokratinė Vokietijos valdžia prieš karą, kad įstatymų vykdymas visai nebuvo tautos atstovų kontroliuojamas ir vykdytojai nuo tų atstovų nepriklausė (kaizeris su ministeriais); dėl to ir yra Šiaurės Amerikoj demokratinė tvarka, kad ten, nors prezidentas su savo sekretoriais valdo ketverius metus lyg nepriklausomai, bet jis yra renkamas tautos atstovų tik ketveriems metams, negali leisti įstatymų ir nuolat yra visuomenės kontroliuojamas, nes ten yra spaudos laisvė ir kitos laisvės.

3) Liaudies atstovų rinkimai turi būti visuotiniai. Šitas dėsnis yra reliatyvus: nors kai kur visa piliečių pusė (moterys) neturi rinkimų teisės, pvz., Prancūzijoj, bet jos valstybinė tvarka turi teisę būti vadinama demokratine dėl to, kad visos kitos sąlygos – požymiai yra: visuotinis vyrų balsavimas, suprantama, suaugusių; įstatymai leidžiami tik liaudies atstovų, nors ir dviejuose rūmuose besitariančių, ir įstatymų vykdytojai yra nuolat, net formaliai, parlamento prižiūrimi (specifiškai parlamentinis režimas).

Apskritai nuo klasikinės senovės laikų žodis „demokratija" vartojamas yra apibrėžti valstybės valdymo formą, kurioje valdžios vykdymas priklauso ne vienai arba kelioms visuomenėms grupėms, bet visuomenės narių visumai. Kitais žodžiais tariant, tautoje, kuri yra realizavusi respublikos politinę formą ir visuotinį balsavimą, suvereninis autoritetas priklauso daugumai, nustatomai balsavimu, kas ir reiškia daugumos valią ir priimama per visumos valią. Tai yra demokratijos esmė.

Taip pat apibrėžia demokratiją ir Lordas Bryce'as (op. c., l. 33). Tautoj, sako jis, kuri praktikuoja respubliką ir visuotinį balsavimą, aukščiausias autoritetas priklauso daugumai, balsavimų biuleteniais nustatomai, jei ji

nėra suradusi sau kito būdo taikiai ir legaliai išreikšti tą valią, kuri iš daugelio grupių pasireiškia esanti žymios daugumos valia (suprask, referendumą). Demokratijos formų yra labai daug, įvairių. Ir Bryce'as jas nurodo (34-36).

Demokratijos esminės sąlygos, tikriau, jos požymiai yra laisvė ir lygybė.

Šitiems dėsniams konstatuoti Bryce'as cituoja pirmus 1789 metų Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos ir Amerikos Jungtinių Valstybių Nepriklausomybės deklaracijos 1776.VII.4 žodžius.

Ne pro šalį bus čia pasisakius.

Amerikiečių Deklaracijos žodžiai: „Mes laikome įrodytomis tiesomis, kad visi žmonės yra sukurti lygūs ir kad jie gimdami turi tam tikras teises, kurių niekas negali išplėšti jiems, tokias, kaip gyvybės teisę, teisę būti laisviems, teisę siekti gerovės; kad valdžios yra įsteigtos tiktai tam, kad garantuotų tų teisių vykimą ir kad jos gauna savo įgaliojimus (galią) tiktai valdomųjų valia".

Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos žodžiai: „Žmonės gimsta ir būna laisvi ir lygūs teisių atžvilgiu. Kiekvienos pilietinės asociacijos tikslas yra žmogaus natūralių ir neatimamų teisių saugojimas; tos teisės yra šios: laisvė, nuosavybė ir smurtui pasipriešinimas.

Kiekvieno suverenumo pagrindo esmė yra tautoje, nei individas, nei kolektyvas (*corps*) negali reikšti autoriteto, kuris aiškiai neitų iš jos. Įstatymas yra generalinės valios išreiškimas; visiems piliečiams esant lygiems jo, įstatymo, akyse visi lygiai yra leidžiami užimti visas tarnybas, vietas ir viešus užsiėmimus" (op. c., l. 59).

Laisvė, sako Bryce'as, turi įvairias reikšmes, bet masės teisės nebūtų apsaugoję, jei tauta – nebūtinai visa, bet nors žymi jos dalis – nedalyvautų valdyme. Tad laisvė reiškia savivaldą (*self-government*). Laisva tauta yra pati save valdanti tauta, viešpats savo teritorijoj (op. c., l. 69-71).

Individualinė laisvė nemėgsta kontrolės, o politinė laisvė, priešingai, yra iš esmės kontrolė, vykdoma valdančių link, ir tik ji, politinė laisvė, kaip tokia kontrolė, patikrina ir individualinę laisvę (op. c., l. 72-73).

Lygybė yra ketveriopa: 1) civilinė lygybė, kuri yra vykdoma civilinės teisės srity ir asmens saugumo atžvilgiu;

2) politinė lygybė reiškia lygią teisę dalyvauti šalies valdyme, t. y. rinkti atstovus ir būti renkamam;

3) socialinė lygybė – kada nėra formalių skirtumų dėl kilmės ir pan., ir 4) natūrali lygybė, kuri reiškia, kad visi žmonės gimsta lygiai nuogi, lygiai bejėgiai ir turi vienokius fizinius organus, beveik vienokius gabumus, jausmus ir geismus. Prisimintini šv. Povilo žodžiai: „Kristuje visi lygūs, nėra nei judėjo, nei graiko, nei barbaro, nei skito, nei vergo, nei laisvo žmogaus".

Beaugant kūdikiui pasireiškia tiek kūno jėgų, tiek ir dvasios jėgų skirtumai, kurie dar didesni pasidaro dėl įvairaus auklėjimo.

Tačiau žmogus vis lieka žmogumi ir tas, kas lieka visada žmonėms bendra visiems, yra didesnės reikšmės, nei tie skirtumai.

Teisė negali didinti tų skirtumų, kurie duoti gamtos. Neturtingo kūnas ir kraujas yra tokios pat sudėties, kaip ir turtingo; kiekvienas tam tikru savo darbu dalyvauja visuomenės gyvenime.

Tad protinių ir kitų jėgų nelygybė negali sudaryti pagrindo visai pakeisti pagrindinę žmogus prigimtį, kuri yra visų vienokia; tie ypatingi gabumai duoda galimybę ir teisę kitokius darbus dirbti, nei žmogus mažesnio gabumo, kitokį atlyginimą gauti, kitokią įtaką savo moraline savybe daryti, bet negali duoti pagrindo formalioms, teisės sukurtoms prerogatyvoms.

Demokratijos funkcionavimas (fiziologija)

Iš demokratijos apibūdinimo suprantamas yra pagrindiniais bruožais ir jos gyvenimas, veikimas.

Jos veikimo formų yra įvairių, tačiau jų esmė vis ta pati. Jei imsime gryną specifinį parlamentarizmą, tai rasime jame iš iki šiol žmonijos sudarytų demokratijos veikimo ir gyvenimo formų sudėtingiausią, bet ir aiškiausią. Ir valstybinės teisės žmonijos mintis yra šia kryptimi taip toli pažengusi, kad yra radusi tokių demokratijai reikštis formų, kurios sutampa su monarchijos pradu. Mes turime šiais laikais nemažai monarchijų, kur yra ir gerai funkcionuoja demokratinis-parlamentinis režimas, būtent, pvz., Anglija, Belgija, Olandija, Danija, Švedija, Norvegija. O kas yra pagrindinis tokio demokratijos funkcionavimo formos požymis, Tamstos dauguma žinote: visuotiniu, kuriame kartais dalyvauja ir moterys, balsavimu renkami įstatymų leidžia-

mosios įstaigos nariai; šita įstaiga vienų tik rūmų forma, arba dvejų rūmų, kompetentinga viena leisti įstatymus ir asignuoti vyriausybei pinigus. Vyriausybė nuolat yra šitos įstaigos kontroliuojama ir ji būna valdžioj tik iki tol, kol parlamentas ja pasitiki. Pareiškus parlamentui nepasitikėjimą vyriausybe, arba įvykus tarp parlamento ir vyriausybės įvairumui nuomonių dėl kokio svarbaus klausimo, vyriausybė privalo atsistatydinti ir atsistatydina, ką mes šiomis dienomis matėme įvykus Prancūzijoj, atsistatydinus Tardieu Ministerių Kabinetui. Aišku, kad normaliai funkcionuojant parlamentiniam režimui, su visuotine balsavimo teise, liaudis pati leidžia įstatymus ir pati nuolat organizuotai kontroliuoja jos išleistų įstatymų vykdymą.

Ne parlamentinis, bet demokratinis, pvz., Šiaurės Amerikos Jungtinių Valstybių režimas iš esmės yra tokia tvarka, kur liaudis pati kuria įstatymus, pati juos vykdo, tik įstatymų kūrimas ir jų vykdymas yra pavesta atskiriems organams: įstatymus leidžia atstovų rūmai ir gyventojų renkamas senatas, o įstatymus vykdo gyventojų renkamas ketveriems tik metams prezidentas su jo pakviestais sekretoriais. Be to, įstatymų vykdymas yra gyventojų nuolat prižiūrimas, esant žodžio, spaudos ir t. t. laisvei. Ir parlamentas seka įstatymų vykdymą. Nors formaliai jis neturi teisės reikšti nepasitikėjimo prezidentu arba jo skirtais valstybės sekretoriais dėl jų tarnybinių darbų, tačiau parlamente, kuriame valstybinė tauta yra organizuota, nuolat vyksta vykdomosios valdžios darbų kontrolė, kuri pasireiškia spaudos arba mitingų būdu, o po ketverių metų ir realesniais rezultatais rinkimų metu.

Parlamentinis režimas, kur tautos atstovybės organizuotu būdu kontrolė vykdomosios valdžios darbams nuolat vyksta, šituo dabar jau kai kur nepasitenkina, įvesta dar tobulesnė teisinė priemonė tautos valiai pasireikšti, būtent referendumas, kuris, kaip žinome, jau kelis kartus buvo vykdomas Vokietijoj, remiantis demokratijos sukurta Veimaro konstitucija.

Referendumas dar dažniau yra vykdomas Šveicarijoj, kur tvarkomasi dar tobulesne demokratiškumo atžvilgiu forma nei ten, kur yra parlamentinis arba prezidentinis režimas.

Tokiose tikrose demokratijose valstybės vyriausybė jaučiasi stipri esanti dėl to, kad ji remiasi visos tautos daugumos autoritetu.

Šveicarijoj yra 22 kantonai, bet 25 valstybės dėl to, kad trys kantonai valdymosi atžvilgiu pusiau padalinti. Kiekvienas kantonas turi įstatymų

leidžiamąją teisę ir įstaigą. Apie tas autonomines įstaigas nekalbėsiu. Visa federacija turi Tautos susirinkimą – *Assemblée Nationale, Bundesversammlung*, iš tautos atstovų; tas susirinkimas susideda iš dvejų rūmų: Tautos Tarybos – *Conseil National, National Rath*, ir Valstybių Tarybos – *Conseil des états, Staende Rath*. Pirman renkami tautos atstovai proporcingais rinkimais, o antran kiekvienas kantonas siunčia du atstovus.

Vykdomoji valdžia priklauso federacinei Tarybai, *Conseil Federal, Bundesrath*, iš septynių asmenų, kurių kiekvienas turi savo valstybinio tvarkymo sritį ir kiekvienas yra savarankus; jie renkami trejiems metams, o jie iš savo tarpo renka pirmininką, kuris atstovauja federacijai; tas pat asmuo greta dvejus metus, metai po metų, negali būti renkamas. Jie nevadovauja legislatūrai ir formaliai negali būti įstatymų leidžiamosios įstaigos nariai. Renkami jie yra *Assemblée Federale (Nationale)*, iš įvairių kantonų, bet pagal paprotį Bernas ir Ciurichas visada turi po ministerį. Jų pirmininkas neturi didesnių teisių už savo kolegas, bet jis yra Helvetų Konfederacijos prezidentas. Jis pripažįstamas kaip tautos pirmas pilietis ir atstovauja jai visose viešose iškilmėse. Jo atlyginimas tik 1500 fr. metams didesnis už jo kolegų atlyginimą (25000 fr. ir 26500 fr.). Valdžių paskirstymas Šveicarijoj gana griežtai įvykdytas. Tą matome iš pasakyto. Pridursiu, kad teismo valdžia yra nepriklausoma nuo kitų organų. Bet Federalinis Tribunolas yra renkamas *Assemblée Nationale* 6 metams, o tikrybėje, kaip specialistai, teisėjai būna savo vietose visą amžių.

Šveicarai, kaip sakiau, dažnai vykdo referendumą svarbiems teismo tvarkymosi klausimams rišti.

Demokratijos ligos

Nusivylimą demokratija labiausia reiškia kai kas prancūzų. Ten tų ponų net sakoma, kad daugely Europos šalių demokratija yra mirusi, o Prancūzijoj ji serga. Tai esanti laiko atmosfera. XVIII amžius ėjo demokratijos link. XIX a. norėjo suteikti ją masėms. Mūsų XX a. atrado neturįs demokratijai nei skonio, nei reikšmės. (Žr. *Biblioteque Universelle et Révue de Genéve* 1929 m. rugsėjį p. Danid Halévy str. *Décadence de la liberté*).

Tarp kitų Charles Benoist nurodo ligas, kurios, jo nuomone, yra neišvengiamos, ir jis tvirtina, kad reikią grįžti į monarchiją.

Fizinio kūno ligos turi vardus, kurie baigiasi galūne „-ite", kaip štai *appendicite, meningite*, arba „-isme", pvz., *reumatisme, artritisme*. Jis teiravęsis specialistų gydytojų ir gavęs paaiškinimą, kad pirmąja galūne baigiasi vardai, kurie apibrėžia aštrios formos, staigiai ir giliai destruktyviai veikiančias kūno ligas, o antrąja galūne reiškiamos ligos, lėtai einančios, bet beveik neišgydomos. Demokratijos gyvenime Benoist nurodo ir tokių, ir tokių ligų.

1) Pirmoji demokratijos liga yra *parlamentarite*. Kas tai per liga? Ogi štai.

Parlamente per 50 metų nuo Trečiosios respublikos įsisteigimo daug kas pakito. 1825 metų parlamento narys, jei būtų patekęs į 1875 metų parlamentą, būtų radęs mažai permainų: toks pat, kaip seniau, garsių asmenų įtakingas veikimas, asmenų turtingų, nepriklausomų, savarankiškų. Tokiems liberalizmas buvo ne tuščias žodis. Buvo partijų, bet buvo ir ryšių tarp jų. Nebuvo nieko girdėti apie partinę discipliną. O dabarties parlamento darbininkai yra tikrybėje mandatarai, jei tik ne komisionieriai: jie vykdo atskirų asmenų, dažniausiai grupių mandatus. Parlamento narys tampa dabar gerai apmokamu valdininku, kuris priklauso nuo grupės ir netenka laisvės, tos pagarbos, kurią turėjo pirma deputatai. Svetimos valios vykdytojais renkami vidutinio gabumo, neturintieji reikalingų žinių asmenys. Valstybė gi vis daugiau reikalauja savo reikalams asmenų žinančių, specialistų. Parlamentas patenka į nepakenčiamas sąlygas ir jam tenka ieškoti specialistų pagalbos arba šauktis autoritetingo asmens, kaip tas buvo neseniai, kai 1924-1926 metų parlamentas susitiko su sunkia finansine problema ir jam teko kviesti Puankaré gelbėti padėtį. Kuo tapo parlamentarizmas? — klausia Benoist.

Visuotinis balsavimas yra demokratijos esmė.

Tad ir liga eina iš: 1) rinkėjų ligos (*électorite*) ir 2) išrinktųjų ligos (*parlamentarite*).

Demokratijos režimo yra keturi laipsniai:

a) ribotos reprezentacijos, kad yra įvairūs rinkikams ir renkamiems cenzai;

b) parlamentinis pastovios temperatūros, esant visuotiniam balsavimui;

c) parlamentarizmas karštoje atmosferoje ir esant pakilusiai parlamento temperatūrai; ir

d) liguistas, baltosios karštligės apimtas parlamentarizmas. Kai šaly dalykai pasiekia šitą ketvirtą laipsnį, tada vyksta krizė, kuri pašalinama retai reformos būdu, dažniau su diktatūros pagalba, o dažniausiai revoliucijos būdu. Parlamentui patekus į ketvirtą padėties laipsnį, vyksta ekscesai: rūmai iš daugelio žmonių nuolat posėdžiauja fiziškai ir morališkai įkaitusioj salės atmosferoj, pasiskirstę priešais. Čia yra visos sąlygos parlamentarizmo eksplozijai. Gana pabūti vieną valandą Burbonų rūmuose, posėdžiaujant parlamentui, kad įsitikintum tuo, kas pasakyta. O taip sergąs parlamentas nuolat kišasi į ministerių ir valdininkų veikimą.

2) Kita demokratijos liga yra rinkiminė. Benoist ją pavadino *l'électorite*.

Rinkiko funkcija yra išrinkti žmones, kuriuos jis laiko gabiausiais būti įstatymų leidėjais ir vyriausybės patarėjais, mažų mažiausia — žmones dorus, išmintingus.

Galima prilyginti privatinės teisės srities įmonės savininkui, kuris nesugebėdamas pats gerai vesti įmonę ima sau globėją.

Bet kai yra visuotiniai rinkimai, šito sulyginimo negalima taikyti dėl to, kad valstybės reikalų savininkas yra liaudis, asmuo labai sudėtingas, kurio dauguma kažin ar žino tuos reikalus. Tai viena. Antra, ir renkamus žmones reikia pažinti, kas kuriam darbui tinka, o tai yra labai nelengvas dalykas.

Trečia, dabar valstybės reikalai yra labai įvairūs ir sudėtingi; tai ne kokio piemenų kalnuose kantono reikalai, kaip įsikuriant demokratijai būta, pvz., Šveicarijoj. Tokiam darbui, kokio dabar reikalauja valstybė, gali nedaug rasti tinkamų asmenų, kaip nedaug asmenų kūrė, pvz., civilinį, dabar vadinamąjį Napoleono, kodeksą.

Tuo tarpu esant visuotiniam balsavimui kiekvienas suaugęs pilietis yra galingas suverenas, nors ir būtų neišmanėlis, o jo išrinktieji yra tiktai jo įgaliotieji.

Įsivaizduokime, kaip eitų koks fabrikas, jeigu neišmanėlis rinktų jo vedėją. O valstybės fabrikas, jei taip galima tarti, yra sudėtingesnis dalykas nei šiaip koks fabrikas. Rinkikų visuma yra trapi, silpna, nepastovi, čia veikia nuolatinis melas ir nusižeminimas. Tai yra nuolatinis piktas, lemiąs mirtį.

3) Trečiąją ligą Benoist vadina *le n'imortequisme* (nesiinteresavimas).

Nesiinteresavimas savo, kaip deputato, reikalais ir uždaviniais, nesugebėjimas norėti ir sumanyti, sekimas kito pavyzdį ir įtaką — tai deputato pažymiai.

Toks tipas susidarė palengva, nejaučiamai, priprantant prie tos atmosferos visuomenei. Renkama ne tas, kas geriau tinka darbui, bet kas moka patikti. Rinkimai turėtų reikšti pasirinkimą kas geresnis, bet to nėra, jie tapo atvirkščiu reiškiniu. Liaudies balsas balsuoja už Barabą vietoj balsavęs už Kristų.

Į parlamento komisijas renkami vėl ne tie, kas sugeba darbą dirbti, bet ką turi partija: jei ji gausi, o neturi atitinkamų asmenų, ji siunčia savuosius netinkamus.

Šitas nesiinteresavimo požymis arba liga yra organiškai išsivysčiusi iš absoliutinės lygybės dėsnio, kas savaime esą aišku. Rinkimai partijomis, kurioms vadovauja komitetai, veda prie dar didesnio nesiinteresavimo ir respublika tampa draugų respublika. Vyksta intrigos, pavydas, pataikavimai. Nuopelnai, gabumai, stropumas, budėjimas dėl viešo gero eina antron eilėn.

Draugiškas patarnavimas sustiprinta jėga eina per ministerijas, kas dar labiau daro kitus nesiinteresuojančiais viešais reikalais.

Šita liga yra ir monarchijoj arba aristokratijoj, bet anose, anot Benoist, ji yra išgydoma, o demokratijoj ji neturi korektyvų; anose korektyva yra išauklėjimas ir aplinkos veikimas.

4) Ketvirtoji Benoist nurodomoji demokratijos liga yra *le comitardite*.

Demokratija negali apsieiti be komitetų. Per komitetus ji žydi, jaučia, dirba: komitetų ji yra vedama. Per komitetus pasireiškia ir demagogija. Tai vyksta dėl to, kad demokratija negali būti be partijų, o komitetas yra partijos branduolys. Komitete pasireiškia partijos visi jausmai, geismai, geros ir blogos asmens savybės. Demokratija negali apsieiti be demagogijos, tai ir demagogija pasireiškia per komitetus. Renkamasis visai priklauso savo išrinkimu, savo kandidatavimu vietos rinkimų komitetui ir toji visiška priklausomybė seka jį ir į parlamento rūmus ir neatstoja nuo jo visą deputatavimo laiką dėl to, kad jis nori būti išrinktas ir kitais rinkimais. Komitetas seka visus deputato veiksmus, visus jo balsavimus, visas jo prakalbas. Ne tik vietos komitetas veikia deputatą, bet ir partijos centrinis komitetas. Deputato laisvės kaip nebuvę! Jis priverstas pataikauti ir rūpintis įvairiais privatiniais įtakingų narių interesais.

Vietos komiteto neigiamą veikimą deputatui Benoist vadina komiteitu (lygink su difteritu). Komitarditu jis vadina partijos centrinio komiteto neigiamą veikimą deputatui. Patekęs į parlamentą atstovas tampa visai pri-

klausomas nuo komiteto. Maža to, komitetai ir visą parlamentą, ir vyriausybę veda (atsiminkite mūsų „ieškomus" arba „trikomus"). Kyla savaime klausimas: ar geriau gyventi be komitetų, ar su komitetais, reiškia ar be demokratijos, ar su demokratija?

Jau Augustas Kontas, kuris palyginti mažai laiko matė parlamentą funkcionuojant, buvo pastebėjęs jo dvi priešingas blogybes: beprotiškumą ir bejėgiškumą.

Tų keturių ligų išdava yra ta, kad *l'élite* aukojama skaičiui, valdymas tenka vidutinio svorio asmenims ir tas svoris vis eina mažyn.

Kada jungtuvės yra nepasisekusios, sušunka Benua, viena yra išeitis — „atsiskyrimas" (*divorce*).

Atmesdamas Bliunčlio teigiamą nuomonę apie partijas Benoist mano, kad partijos siekia ne valstybės gerovės, bet tiktai partijos gero, nes prie to neišvengiamai veda visuotinis balsavimas, kuriam esant klesti politinės apgavystės, šmeižtai, šantažai, valstybinis turtas yra naudojamas papirkimams.

Kas per asmenys patenka į komitetus, duodamas toks pavyzdys. Kuk-komiteto Čikagoje 1896 metais sudėtis buvo tokia: iš 723 delegatų buvo: 265 smuklininkai, 17 teistų, 7 nusmerktų užmušimu, 26 nusmerktų vagyste su įsilaužimu, 2 linksmų namų lankytojai ir t. t. Tad esą ir yra susidariusi Prancūzijoj patarlė: „niekšas kaip deputatas" (*vil comme un député*) (1. 259).

Demokratijai partijomis, kaip mechanizmas, veikiant, ją veda tas, kas turi daugiau drąsos. O asmens protas, galvojimas, valia ir laisvė yra užslopinti. Demokratija negali išeiti iš mechanizmo padėties (1. 273).

Tokias keturias ligas, jo nuomone, neišgydomas, nurodo Benoist.

Yra ir dar demokratijos ligų

Ir aukščiau nurodytos ligos galėtų būti gal išgydomos, jei demokratijoje tinkamai savo uždaviniui veiktų spauda, ypač periodinė.

Bet spauda demoralizavosi. Ją labiausiai paveikė Didysis karas. Laisvos spaudos vieton tas karas pastatė valstybės vedamąją spaudą. Spauda turi tarnauti demokratijai idealiu įrankiu piliečiams auklėti, dvasiškai plėtotis ir kilti, o virto šantažo ir terorizavimo įrankiu, tapo ekonominių jėgų, arba valstybės

valdžios, organu, reptilija. Dabar spaudą veikia valstybė, arba komunistų klubai Sovietuose, ekonominės bendrovės Amerikoje, diktatoriai — kur kitur. O spauda vis dėlto veikia parlamentą. Ir toji jos dalis, kuri dar reiškia visuomenės nuomonę, tapo menka ir menksta, mažai skaitytojų turi: gi toji, kuri tik informuoja, eina stipryn, jos skaitytojų skaičius jau didelis ir vis dar auga. Šitos antros spaudos rūšies turinys visai menkas: nusikaltimai, sportas, kinematografai, teatras, publikacijos ir pan. Prieš įtakingas ekonomines jėgas nerašo, pvz., prieš alkoholio pardavėjus.

Tad iš spaudos, kad ji darytų teigiamą įtaką visuomenei, rinkimams, rinkikams, etc., negalima laukti.

Nurodoma dar kaip didelės ligos šios:

1) parlamentas vėlinasi rūpinti šalies reikalus, atsilieka nuo gyvenimo eigos ir net trukdo ją dėl to, kad daug laiko bergždžiai praleidžia tuščioms kalboms, kartais net obstrukcijai.

2) Demokratijoj toli gražu ne visi dalyvauja šalies valdyme, o konkrečiai tūlą labai svarbų įstatymą išleidžia toks atstovų skaičius, kuris atstovauja tik šalies mažumai, pvz., Duguit nurodo, kad Prancūzijoje 1902 m. buvo 11.000.000 turinčių teisę balsuoti piliečių renkant parlamentui narius, o balsavo 5.000.000, gi svarbiausias parlamento išleistas įstatymas, būtent 1905.XII.9 apie atskyrimą bažnyčios nuo valstybės buvo priimtas 341 balso dauguma, kurie atstovavo 2.647.315 rinkikų, vadinasi, mažiau kaip 1/4 (žr. mano „Teisės enciklopedijos paskaitas" 1. 168).

3) Specialiai socializmui, arba komunizmui, įgyvendinti demokratija taip pat ilgina pereinamąjį laiką, kurį reikia visomis priemonėmis trumpinti, kad greičiau pašalintų iš gyvenimo socialinį neteisingumą, išnaudojimą, sudarytomis teisinėmis priemonėmis palaikomą.

Štai dar keletas demokratijos, kartu ir vienos jos formų, parlamentarizmo, ligų.

1) Specialiai parlamentarizmui dar nurodoma šios ligos: ministerių kabinetas, priklausydamas nuo parlamento daugumos, negali būti savarankus, nuolat atsižiūri savo veiksmams į svetimą nuomonę, kuri, be to, dar daugelio reiškiama. Per tat valstybės vyriausybė neturi to valdžios stiprumo, kuris jai yra reikalingas; jis neturi ir valdžios valios aiškumo ir pastovumo, taip valstybės valdžiai būtinų.

2) P. Émile Giraud savo veikale *La crise de la démocratie et les réformes nécessaires du pouvoir législatif* reiškia baimę, kad demokratija žlugs, jei jos netaisysi; o taisymui jis nurodo esančius trūkumus ir stebisi tais, kurie jų nemato. Demokratija esą išsiplėtė, bet jos opinija nukrito ir pasitikėjimas ja sumažėjo. XIX a. pabaigoj demokratija Prancūzijoj triumfavo, dešinieji reakcionieriai buvo silpni, o kairieji revoliucionieriai buvo tik įdomumo objektas.

Aš čia priminsiu generolo Bulanžė 1889 metais mėginimą[2] padaryti avantiūrą, kad gatvė ėmė šaukti kur tik jį pamačius: *C'est Boulanger qui nous faut! Vive Boulanger,* ir kaip Trečioji respublika pajėgė ji suvaldyti.

Dabar, sako Giraud, diktatūros idėja, mažumos viešpatavimo idėja padarė ir Prancūzijoj tam tikrą pažangą. *L'action Française* duoda tai teorijai žmonių.

Kitur, kaip Italijoj, bolševikijoj etc. matome įvykusias diktatūras. Prancūzijoj vieni mato parlamentarizmo ydas kaip fatumą, kiti nepaiso jų, aklai tikėdami parlamentarizmu. Ir tie, ir kiti nemato reikalo reorganizuoti. O ydų yra (1.14-19).

a) Organizuodami demokratiją Prancūzijoj nepasitikėjo ja ir įvesta stabdžių, kurie kliudo demokratijai sėkmingai veikti, kaip, pvz., Antrieji rūmai (Senatas). Tiktai laikui einant buvo suprasta, kad tautos suverenumas yra daugumos suverenumas. O tie stabdžiai nepašalinti.

b) Tikrosios ydos Giraud nurodomos tos, kurios sudaro aukščiau nurodytų ligų dalį.

Nurodomos dar ir tokios demokratijos ligos. „Lietuvos aido" šių metų Nr. 9 randame straipsnį: „Ką sako garsus amerikietis apie demokratiją". Garsus Kolumbijos universiteto rektorius daktaras Butleris savo metiniame raporte universiteto valdytojams, kaip praneša anglų spauda, tarp kitko pasakė labai aštrių dalykų kai kur taip dievinamos demokratijos adresu. Daktaras Butleris mano, kad jau yra atėjęs laikas smarkiai užprotestuoti prieš nuomonę, įsivyravusią ne tik Jungtinėse Valstybėse, bet ir kitur, kad asmens, manierų ar apdaro distinkcija yra kažkaip ne vietoje demokratiškoje visuomenėje.

[2] Yves Guyot, op. c., I. 63.

Toliau tas daktaras kalba, kad demokratui nepritinka būti apskretusiam, nešvariam, vulgarių manierų ir t. t. Daktaras Butleris smarkiai protestuoja prieš įsigalėjusią nuomonę, kad demokratijos niveliuojamas procesas esąs niveliavimas „žemyn", o ne „aukštyn". Pasak daktaro Butlerio, tikroji demokratija esanti kaip tik visai kitokia. Ji savo gražiausiam pražydimui ypač reikalinga visokeriopos distinkcijos. Mat tiktai šitaip demokratija galėsianti sukurti „aristokratiją savo papuošimui ir patarnavimui".

Straipsny cituotas Lincolno demokratijos apibrėžimas kaip žmonių valdymas per pačius žmones pačių žmonių naudai. Bet daktaras Butleris laiko Mazzinio apibrėžimą daug geresnį esant, būtent: „Visų pažanga geriausiųjų ir išmintingiausiųjų vadovybėje". O tai reiškia, kad turi būti sukurta aristokratija „su charakteriu, aukšta inteligentija, dideliu žinių bagažu, uoli tarnauti, imanti savo pajėgas iš demokratijos prieglobsčio". Kitame „Lietuvos aido" numeryje, būtent šių metų 46-me, randame straipsnį „Parlamentarizmo krizis". Čia išdėstoma Raymundo Poincaré, ne per seniai buvusio Prancūzijos ministeriu pirmininku, nuomonė. Šitame straipsny sakoma, kad Poincaré nurodo tokius parlamentarizmo trūkumus:

1) pirmiau atstovai rimtai žiūrėjo į savo uždavinį, nedrįsdavo tuoj patekę parlamentan lipti tribūnon ir kalbėti, bet pirmiau stengdavosi komisijose mokintis dirbti. Dabar priešingai: kiekvienas pasiryžęs tuoj kiekviena proga kalbėti.

2) Tas drąsumas toks didelis, kad kiekvienas atstovas laiko save tinkamu net ministeriauti.

3) Su ministeriais elgiasi familiariai dėl to, kad laiko savo uždaviniu vesti jų darbus, o ne leisti įstatymus.

4) Seniau komisijos buvo renkamos reikalui atsitikus, o dabar jos renkamos nuolatinės ir didelės; jose turi dalyvauti ministeriai ir čia kalboms praleidžiama daug laiko, varginami ministeriai ir niekais eina jų tarnybinis laikas.

5) Ne reikalas kuria naujas partijas, bet atskirų asmenų ambicija.

6) Prieš daugelį kalbų ir prieš ilgas kalbas yra surastos priemonės, bet jų taikymas nesutinka su šių dienų parlamentarizmo laisvės supratimu ir gali būti pavartotos labai retai.

Išvada

Mes, lietuviai, esame tauta, klausanti autoritetų, kad ir tolimoj šaly jie reziduotų. *Mes norime sekti filosofo Platono patarimus, kad tik* filosofai gali valdyti valstybę, užmiršdami, kad tas galvočius gyveno daugiau kaip prieš 2000 metų ir kad jam gyvenant žmonių didelė dalis buvo vergai. Autoritetų, reiškia, monarchų ir apskritai didvyrių klausydami, kokioj padėty mes atsidūrėme? Štai keli skaičiai padėties iliustracijai.

1. „Ryto" šių metų vasario 18 d. (40) numeryje skaitau: „Mažina kalėjimų skaičių. Anglų vidaus reikalų ministeris nutarė žymiai sumažinti anglų kalėjimų skaičių. Darbiečių organo *Daily Herald* žiniomis, pustušti kalėjimai bus visai ištuštinti ir parduoti. Juose laikomi kaliniai bus perkelti į kalėjimus, kur yra didesnis kalinių skaičius. Pasirodo, kad kalėjimų skaičius ir taip jau per pusę sumažėjo nuo šio šimtmečio pradžios, bet ir likusiuose kalinių skaičius taip smarkiai mažėja, kad teks jų dar uždaryti" (E.).

„Socialdemokratas" šių metų 5 n-je praneša: „Šalis, kur uždaro kalėjimus. Švedijoj paskutiniu laiku labai sumažėjo kalinių skaičius. Visoj šaly kalėjimuose sėdi apie 2000 žmonių, Vendenbergo miesto valdyba nutarusi uždaryti savo kalėjimą, nes nebėra kalinių; užpraeitais metais dar vienas buvęs Engelholmo kalėjimas praeitais metais buvo visai tuščias. Visbijos ir Haperandos kalėjimuose sėdėjo po 3, Nartelijos kalėjime 5 ir Harishamnos kalėjime 5 kaliniai. Stokholmo kalėjimai irgi pusdykiai ir vyriausybė nutarusi vadinamąjį Estermalmo kalėjimą paversti valstybės archyvo skyrium".

Tai žinios iš demokratiškai valdomų monarchijų. Štai kitokios rūšies žinia. „Lietuvos žinių" šių metų vasario 5 d. (29) n-je skaitome: „Greit bus atidarytas dar naujas kalėjimas. Kalėjimais rūpinamasi. Neseniai Utenoje atidarytas naujas kalėjimas; šiomis dienomis būsiąs atidarytas Raseinių naujai pastatytas kalėjimas; Marijampolėj nebūsią arešto namų, bet esąs ruošiamas kalėjimas. Ar jis bus sunkiųjų darbų, ar paprastas kalėjimas, dar neaišku. Zarasuose paruoštas moterims kalėjimas".

Prašau nemanyti, kad šituos faktus pranešu esamam režimui įtarti; ne, kai kalinių kalėjimuose yra per daug, kai kaliniai kalėjime trokšta ir dėl blogo oro džiova miršta, vyriausybės artimiausioji būtina pareiga didinti esamus kalėjimus arba dauginti jų skaičių. Ir oficiozas „Lietuvos aidas"

Nr. 46 praneša, kad Marijampolėje kalėjimui statys naujus namus.

Tie faktai piešia visuomenės teisės ir su ja susijusios dorovės *niveau*.

2. Kiti faktai. Kad mes, autoritetų valdomi ir tvarkomi amžiais, esame kultūros ir civilizacijos atžvilgiu atsilikę užpakaly kitų tautų, tai kasdien visi tvirtiname ir pripažįstame. Bet įdomu skaičiais šitą dalyką kiek iliustruoti. Pasinaudosiu p. prof. K. Pakšto straipsniu, tilpusiu 1929 metų „Židinio" II n-je: „Civilizacijos laipsniai Baltijos respublikose".

P. Pakštas tam tikrus reiškinius piešia skaičiais, nustatęs tam tikrą vienetą. Taigi.

a) Mokesčiais apdėjimo vienam žmogui laipsnis: Olandija – 10, Danija – 6, Estija – 4, Latvija – 3, Lietuva – 2, SSRS – 2.

Ir kaimiečiai, ir miestiečiai Lietuvoj skundžiasi dideliais sunkiais mokesčiais. Moka mažiau nei kaimynai, bet skundžiasi dėl to, kad neturtingi.

b) Derlingumo 1 ha laipsnis: Danija – 10, Suomija – 7, Estija – 5, Latvija – 4, Lietuva – 5.

Derlingumu mes neva esame pralenkę latvius, bet šitas davinys kelia abejonės.

c) Galvijų ūkio laipsnis: Danija – 10, Suomija – 4, Estija – 4, Latvija – 4, Lietuva – 3.

Galvijų turime 2 su puse karto mažiau kaip danai.

d) Eksporto laipsnis: Danija – 10, Suomija – 4, Estija – 3, Latvija – 2, Lietuva – 1. Išvežame tik dešimtą dalį to, ką Danija.

e) Sveikatingumo laipsnis: Olandija – 10, Danija – 9, Suomija – 7, Estija – 7, Latvija – 7, Lietuva – 4.

O tarp Lietuvos piliečių: lietuvių – 3, žydų – 10. Mūsų kaimiečiai pašiepia žydų nešvarumą, o tikras gyvenimas rodo ką kita. Pasaulėžiūros, kuri verčia žmogų nuolat žiūrėti autoritetų, įtaka čia ne be reikšmės.

f) Raštingumo laipsnis: Danija – 10, Suomija – 10, Estija – 9, Latvija – 9, Lietuva – 7.

g) Mokslingumo laipsnis: Danija – 8, Suomija – 5, Estija – 6, Latvija – 5, Lietuva – 4.

h) Bendras Baltijos kraštų civilizacijos indeksas pagal 12 kriterijų, kurių kitus aš čia nepranešiau dėl laiko ekonomijos: Danija – 100, Suomija – 70, Estija – 70, Latvija – 67, Lietuva – 43.

Kadangi amžiais atsižiūrėdami autoritetų, veikdami galvočių nurodymais, tvirtai laikydamiesi dėsnio „kaip Dievas duos" ir „kaip valdžia lieps", susilaukėme tokių liūdnų rezultatų, užmiršę kitą tikrą žmogaus gyvenimo dėsnį, kad „savo prakaitu įsigysi sau duoną", savo prakaitu – reiškia ir savo protu, savo darbu, savo iniciatyva, tai ir tenka mums perkainoti gyvenimo dėsnių vertę.

Pedagogikos srity, ačiū Dievui, jau nutolome mes nuo su rykštės pagalba auklėjimo metodo, jau supratome, kad negalima kūdikio slopinti asmenybę, jo žmonišką vertybę, kad reikia jame auklėti savarankumą.

Laikas suprasti, kad ir suaugusiems, visai tautai, savarankumas yra reikalingas, lygiai kaip tyras oras arba vanduo, kad ji galėtų pirmyn žengti visose srityse. O šito savarankumo esimas pirmiausia visai priklauso nuo valstybinės teisinės santvarkos. Jau buvo pastebėta mano įžangos pranešime, kad valstybė visada ir dabar galingai veikia įvairiausiais būdais gyventojus. Jei jos santvarka tokia, kad piliečiai nuolat turi būti apimti baimės, vienas kitam nepasitikėjimo, priversti nuolat atsižiūrėti, ką mano tie, kas valdo, ką jie lieps, ką jie įsakys, o dėl jų darbų pilietis yra bejėgis, tada tautoje nyksta ir miršta savarankumas ir iniciatyva, pasiduodama likimo lėmimui ir tauta merdi.

Vienas galingiausiųjų vaistų gelbėtis iš mirties pavojaus yra valstybės demokratinė tvarka, žinoma, tai tautai, kuri yra pasiekusi tam tikro išsilavinimo laipsnio.

Demokratijos prigimty ne nuodai glūdi, kurie lemia tai tautai mirtį arba ligą, bet yra gyvybės pagrindai, kurie vieni gali išgydyti tautą iš susidariusių joje per amžius ligų ir ydų.

Demokratija yra kaip grynas oras, kaip grynas vanduo, gaivinanti tautą ir kelianti jos sielą aukštyn.

Grynas vanduo esti toks, kai jis gyvas, kai jis teka; grynas oras esti toksai, kai jis pučia, eina, net audruoja. Stovintis vanduo pūva, nejudąs uždarame kambary oras genda.

Ar rykštės diktatūra, ar šventos „vintovkos" diktatūra negali kitaip būti įgyvendinamos šaly, kaip tik esant tyliai, stovinčiai, pūvančiai atmosferai. Ten, kur jos viešpatauja, nėra laisvo žodžio, nėra laisvos spaudos, nėra laisvų susirinkimų ar draugijų, nėra rinkiminės agitacijos. Ten tylu ir ramu, tik gėrėtis, kam tas patinka.

Bet patikti tas gali tik tiems, kam tas puvimas yra naudingas. Nes ir kai negyvėlis ima pūti, jame tuoj atsiranda gyvių, kuriems tas puvimas yra naudingas.

Rinkiminę agitaciją reikia lyginti su audra, po kurios oras būna dar tyresnis, dar sveikesnis, nei jis yra buvęs prieš audrą. Rinkiminę agitaciją galima lyginti su karšta krosnimi, kurioj surūdijusi medžiaga virsta kietu puikiu plienu.

Tyloje gyvenant, spaudai esant cenzoriaus tvarkomai, visuomenės nuomonės nėra; eina slaptos intrigos, rasputinų ir kitų niekšų nekliudomos įtakos, vyksta demoralizacija, ne kokia siaura lytiniu atžvilgiu prasme, bet plačia visais frontais prasme nėra apynasrio.

Rinkimai į demokratines valstybės įstaigas neįmanomi be rinkiminės agitacijos, o šitoji neįmanoma be žodžio, spaudos, susirinkimų ir draugijų laisvės; tai piliečių taip ankštai susijusios susipynusios teisės, kad jų vienos negali sveikai veikti be kitų.

Dar B. Konstanas yra pabrėžęs štai kokią rinkimų reikšmę. Ne vien medžiaginės gėrybės siekimas yra žmonių gyvenimo tikslas, bet žmogui yra dar didesnis tikslas siekti dorovinio tobulumo. Šiam gi uždaviniui vykdyti politinė laisvė yra būtina sąlyga: svarstydami svarbiausius reikalus, kad ir rinkimų metu, piliečiai pakyla savo dvasia aukščiau už kasdieninius reikalus, tobulėja dorovės atžvilgiu, auklėja savo intelektualinę lygybę, iš kurios eina tautos klestėjimas.

Kalbama su panieka dėl rinkimų agitacijos, kad esą ji doroviškai demoralizuoja žmones. Diktatūros šalininko neįtikinsi, kad čia jis klysta. O nešališkai galvojant, vienas kito kritika, kad ir kartais perdedama ją darant, negali demoralizuoti galutine išvada klausytojų, ji gali tik kelti moralinį *niveau*.

Žmonijos visuomeninio gyvenimo eiga tokia, kad nuolat vyksta asmens išsilaisvinimas. Jam gi vykstant, vyksta ir valstybės tvarkos evoliucija demokratijos įsigalėjimo kryptimi.

Nėra atsitiktinis reiškinys, kad demokratine tvarka yra tvarkomos civilizacijos priešakyje einančios šalys: Anglija, Amerika, Prancūzija, Vokietija, Šveicarija, Švedija ir daug kitų. Girdime, kad ir Pietų Afrikoj aborigenai reikalauja sau politinių teisių, vadinasi, ir ten demokratijos įsigalėjimo atžvilgiu žmonės eina ne atgal, bet pirmyn. Tą pat mes girdime vykstant ir

šimtamilijoninėje Indijoje. Eina tas procesas ir Kinijoj. Vienur kitur jis gali būti laikinai sustabdytas, kaip būna kartais ligos sustabdomas jaunuolio augimas, o ją pašalinus gyvybė vėl normaliai vyksta. Dabar karinės technikos priemonės yra tokios, kad su jų pagalba ir maža palyginti buv. Rusijos komunistų grupė gali tūlam laikui pašalinti demokratinę tvarką, ypač kada tos techninės priemonės vartojamos nematytu žmonijos istorijoj žiaurumu. Bet ramiu filosofišku žvilgsniu žiūrint, kad ir negali užslopinti savy pasigailėjimo ir užuojautos jausmo tautai, vis dėlto žmonijos ateities desperacijai įsigalėti sieloje pagrindas nyksta; tai yra sporadinė liga ir tiek.

Demokratijos triumfališką eigą žmonijos istorijos eigoj liudija ne tik aukščiau nurodyti faktai, bet ir žmonių teisės evoliucija. Teisės normų nustatoma jėga, ją turinčių duodamo statuto vieton vyksta ir vyksta; vis plačiau teisės normų kūrimas susitarimu, einama santykiai tvarkyti sutartimis įsakymų vieton. Tas pat vyksta ir valstybės tvarkyme: iš absoliutizmo einama prie tvarkos normų, nustatomų privatinių sutarčių pobūdžiu, kas atitinka teisės prigimtį. Tai gali vykti tiktai kai piliečiai turi politinių teisių ir jas vykdo ne tik rinkimų metu, bet ir toliau valdžios funkcijų vykdymo kontroliavimu per savo atstovus, per spaudą ir t. t.

Ką kita matome šaly, kuri šiuo atžvilgiu yrà ligos apimta: kada lyg rinkimai padaro Leniną ar Staliną monarchu-diktatorium ir visos valstybės žemės ploto ir kitų turtų savininku, kalbėti, kad tas įvyko dėl demokratijos ligų, netinka.

Klasikinėj senovėj pilietis buvo valstybės įrankis, šios dienos demokratinėse valstybėse jis yra tikras šeimininkas; ačiū čia nurodytos teisinės sąmonės pakitimui.

Čia reikia paliesti esminį filosofinį klausimą: asmens reikšmė visuomenei ir visuomenės asmeniui. Diktatūros ideologai pasakys, kad visa tai yra daroma atskirų asmenų, o ne visos visuomenės. Į tą reikia pasakyti štai kas.

Gilus šių reiškinių tyrimas turi štai kokias išdavas. J. Bartelemis (Joseph Barthelemy), kuris parašė Lordo Braiso (Bryce) veikalo *Les democraties modernes* įžangą, nurodo, kad autorius buvęs linkęs prie aprėžto netiesioginio balsavimo, bet tirdamas klausimą suprato, kad demokratijos eiga yra nesulaikoma ir neiškreipiama ir kad kur kas išmintingiau stumti jį pirmyn, nei likti nejudamoj padėty (*le courant democratique est irresistible et irreversible...; il est plus sage de pousser en avant que de rester immobile*).

Im. Kantas negalėjo atsirasti, pvz., XV amžiuje, Makdonaldas negalėjo valdyti prieš kelias dešimtis metų; vadinasi, visuomenė turi reikšmės asmens esmei susidaryti ir veikti; be to, ir išoriniai daviniai tą reikšmę liudija, pvz., prancūzų deputatų atsivežti iš vietų žmonių reikalavimai, vad. *Cahiers des États Generaux* 1789 m., ir mūsų Lietuvos atstovų, Rusijos Valstybės Dūmoje jiems esant, gauti iš vietų žmonių mandatai, nutarimai ir reikalavimai. Gaila, kad jie turbūt yra dingę, o jų studijavimas gal numalšintų žemės reformos įstatymo priešininkus ir dvarininkų ekonominės stiprybės gelbėjimo šalininkus.

Teisinei tvarkai tarp žmonių klestėti, reiškia, ir valstybes tvarkai klestėti didelės reikšmės turi teisės normų aiškumas. Kai valdžią pagrobia smurtu diktatorius ir savo teisę remia savo išmaningumu ir valdymo gerais vaisiais, tai atidaromos plačios durys varžytynėms ir tokiems pat įvykiams vykti, nes pasiryžimo ir sugebėjimo kriterijus čia yra pačiame kiekviename subjekte: kuo aš blogesnis ar mažiau išmanąs už jį. O kai pasiduodama daugumos balsui, tai tas kriterijus tampa visai objektyvus ir aiškus.

Šiais laikais nėra abejonės, kad visuomenė, nors pati negali tą ar kitą valstybinę funkciją faktiškai vykdyti, bet ji geriau už ką kitą sugeba parinkti žmones toms funkcijoms vykdyti. Suprantama, atitinkamai savo išsilavinimui, sąmoningumui ir tai ar kitai funkcijai vykdyti sugebančių žmonių ištekliui.

Pvz., šiais laikais tarp partijų socialdemokratija yra labiausiai priešinga esamam visuomenės susitvarkymui; būti soc. demokratu, sakyčiau, reikia daugiau susipratimo, sąmojingumo, negu kokios kitos partijos nariu. Ir mes matome, kad mūsų Steig. Seime soc. demokratų frakcija turėjo didžiausią procentą asmenų, baigusių aukštąjį mokslą: iš 14 narių 8 buvo tą mokslą baigę. Reiškia, rinkimuose būti išrinktu nelenda žūtbūt kas papuola, bet renkama, kas geriausiai gali sugebėti įstatymo kūrimo darbą dirbti. Kad tas sėkmingai vyktų, reikia minimalaus pilietiško išauklėjimo tautai, kurio esmė ši: pajėgti visuomenės (valstybės) reikalus aukščiau dėti už savuosius asmeninius. Bet ir *vice versa*: šitas tautos auklėjimas auga, stiprėja tiktai demokratinei tvarkai esant, o be jos jis eina menkyn.

Dėl atskirų demokratijos ligų, jos priešų ar draugų nurodomų, tenka pastebėti štai kas:

1. Dėl nesugebėjimo. Prie to, kas pasakyta, reikia pridurti, kad ir diktatoriai nėra visa žinantieji, ir jiems reikia pagalbininkų. Tik tuos pagalbininkus jie dažniausia gauna ne tikrus, ne tikrai žinančius darbą, bet savo mylimuosius, pataikūnus arba savo mylimųjų pataikūnus. Demokratinė įstatymų leidžiamoji įstaiga gali naudotis ir naudojasi ekspertų pagalba, tiek specialistų valstybės gyvenimo įvairiose šakose, tiek ir specialistų teisininkų, perpratusių teisės techniką. Buvo laikai, kada žmonių atstovybei nebuvo leidžiama kviestis ekspertus; tai buvo demokratijos užuomazgos laikais, kada monarchai, netekę visiško absoliutizmo, norėjo diskredituoti žmonių atstovybę kaip nesugebančią įstatymus kurti ir žmonių reikalus rūpinti, ir neleisdavo kviestis tos ar kitos specialybės žinovus. Dabar demokratinėse šalyse tie laikai praėjo.

2. Dėl ilgo laiko gaišinimo demokratijai priekaištas visai neturi pagrindo: monarchijose arba diktatūrose dar ilgiau tęsiami gyvųjų reikalų įstatymais aprūpinimai. Be to, tai nėra neišgydoma liga demokratijoje: trumpinamas kalbų laikas, kalbančių skaičius, smulkesni dalykai galutinai prirengiami nedidelėse komisijose ir t. t. O ten, kur yra dveji rūmai, einama prie antrųjų visiško panaikinimo. Ir Anglijoj Lordų Rūmų reikšmė pastaruoju laiku konstitucinėmis novelomis labai aprėžta.

3. Manoma, tikslu būsią sumažinti atstovų skaičių, kur jis yra labai didelis.

4. O kas dar svarbiau, tai partijų skaičiaus sumažėjimas. Šitas gi reiškinys vyksta tiktai demokratijai brėstant, piliečių politinei sąmonei aiškėjant ir augant. Ten, kur demokratinė tvarka susidarė istoriškai, evoliucijos keliu, kaip Anglijoj, partijų buvo tik dvi ir tiktai neseniai susidarė stipri trečioji. O Prancūzijos trečiosios respublikos pirmais gyvenimo laikais partijų buvo labai daug, bet laikui einant jų skaičius mažėja. Tas pats procesas vyks ir Vokietijoj.

5. Proporcingi rinkimai yra viena gydančių ligas priemonių, tik ją reikia plėsti. Tuo keliu einama, kad profesinės sąjungos, arba įvairūs vadinamieji rūmai (žemės, prekybos ir pramonės), būtų atstovaujami; taip pat reikia, kad įstatymų leidžiamoji įstaiga turėtų specialistų teisininkų komisiją įstatymų techniniam tobulumui vykdyti. Nors Prancūzija apskritai yra turtinga teisininkų jėgų, taip pat ir jos parlamentas turi nemažai teisininkų, kaip tą girdėjome iš p. Aleksos, vis dėlto ten yra balsų nusiskundimo, kad įstatymai turinio išreiškimo atžvilgiu dažnai yra labai netobuli.

Kai kurie demokratinių tvarkų požymiai, kurie dabar jau laikomi esminiais trūkumais, dar nesenai buvo laikomi, daug kieno ir dabar laikomi būtina tos tvarkos sąlyga, taip, pvz., dvejų rūmų sistemą garsusis Prancūzijos konstitucinės teisės profesorius Esmeinas laiko šios dienos konstitucinės teisės aksioma. O mes žinome valstybių, kur yra vieni įstatymų leidybos rūmai, pvz., Estija, Latvija, ir tos šalys nesiskundžia, kad joms reiktų antrųjų rūmų. Jose, jei yra priešinga demokratijai srovė, tai tik arba fašistinė, arba komunistinė. Ir p. E. Giraud nurodo Prancūzijai reikalingumą panaikinti senatą. Jau aš sakiau, kad kiekvienas režimas šį tą gera daro. Ir diktatūra, ar ji būtų proletariato, ar kita kokia, gali, pvz., sutvarkyti finansinę padėtį taip, kad valiuta sustiprėja, kaip tas matoma Italijoj. Gali ji turėti paviršutinės laikinos geros įtakos ir ekonominiam gyvenimui. Tačiau apskritai ji veikia neigiamai ekonominį šalies plėtojimąsi labiausiai dėl to, kad slopina asmens iniciatyvą, be kurios neįmanomas yra ypač ekonominis tautos klestėjimas, jos progresas.

Gali proletariato diktatūra girtis daranti didelius socialinės masių padėties pagerinimus, įvesdama komunistinę ekonomijos sistemą. Čia dar labiau tenka pasakyti, kad tie laimėjimai yra ir bus tik iliuzoriniai, laikini, nepastovūs. Eis tik iš vienų rankų į kitas turtai, bet pastovaus ūkio sistemos pakitimo neįvyks dėl to, kad šitas pakitimas gali vykti ir vyksta ne įsakymu, bet istorine evoliucija, kuriai ekonominėj srity dar labiau, negu politinėj, reikia asmens sąmoningumo; reikia, kad socialistiškai ar komunistiškai valdyti turtus, gaminti juos ir skirstyti pagal padarytą darbą pajėgtų tie, kas tuos turtus gamina; pajėgtų — reiškia būtų išauklėti taip, kad būtų linkę ta tvarka gyventi, suprastų ją kaip geresnę už kitas tvarkas ir mokėtų ja tvarkytis, o ne tik būti tvarkomi. Jei jie bus tiktai tvarkomi, tat grįš žiauriausio ir nepakenčiamiausio būdo vergovė. Sakau, žiauriausio ir nepakenčiamiausio būdo vergovė, dėl to, kad net tokiose šalyse kaip SSRS, gana žemo kultūros laipsnio, vis dėlto žmogaus asmens savijauta, savigarba yra tiek paūgėjusi palyginti su laikais, kada buvo vergovė, kad naujos formacijos vergovė bus jam šimteriopai psichiškai sunkesnė nei senais laikais.

Plačios gi masės siela ir reikalų supratimu pakitėti taip, kad norėtų socialistinėj ekonominėj sistemoj gyventi, gali tiktai viešpataujant demokratijai, t. y. žodžio, spaudos ir kitoms laisvėms. Be to, reikia neužmiršti, kad

socialistinė arba komunistinė ūkio sistema yra dar tik teorija, kad ekonominis ir apskritai socialinis gyvenimas vien teorijomis nėra tvarkomas ir niekas šiandien negali užtikrinti, kokioj būtent ekonominio gyvenimo srity bus komunistinė ūkio sistema.

Jei imsime prezidentinio režimo pavyzdį, Amerikos sujungtas valstijas, tai ir čia rasime demokratijos pagrindus nepaliestus: įstatymus leidžia tiktai liaudies išrinkti atstovai, nors jie ir nekontroliuoja vyriausybės, bet šitoji gali veikti tiktai pagal įstatymus, be to, prezidentas yra renkamas tiktai ketveriems metams ir, be to, jo ir jo sekretorių veikimas nuolat sekamas tiek įstatymus leidžiamųjų įstaigų narių, tiek ir visos visuomenės, nes politinės laisvės ten nesuvaržytos, ir neįmanoma, kad kas pasikėsintų tas laisves suvaržyt. Demokratija tobulėdama progresuoja, bet ne regresuoja: net didelėse respublikose, kaip Vokietija, yra surasta galimybė ir ji vykdoma referendumu rišti kai kuriuos svarbius klausimus, t. y. tiesiogiai užklausiant ir gaunant atsaką iš kiekvieno turinčio teisę balsuoti. Kas skaito laikraščius, tas žino, kad Vokietijoj jau kelis kartus buvo vykdomas referendumas. O veikimas partijomis yra sąmoningas, organizuotas normalus demokratijos funkcionavimo būdas. Stojus kitan kelin prieinama prie pražūtingo dėsnio *liberum veto*.

Dėl parlamentarizmo netenka beveik nieko pridėti prie to, kas mano anksčiau pasakyta dėl rinkimų reikšmės. Laikinas įpročių sugedimas, arba bent tik pairimas, arba kurios šalies neprisirengimas demokratinei tvarkai neįrodo jos prigimties nesveikumo. Kas kita tenka pasakyti apie monarchiją, dar labiau apie diktatūrą: šitų formų prigimtis tokia, kad jos turi žūti arba tauta turi netekti politinio savarankumo: visuomenės puvimas gali duoti tik naują kitokį organizmą.

Renkami yra ne blogiausi asmenys, bet geresni partijų nariai, o partijos rodo tik tautos organizuotumą, t. y. pažangesnį visuomenės gyvenimą. Tiek dėl elektorato.

Nesiinteresavimas valstybės reikalais visada didesnis yra tarp niekieno nekontroliuojamųjų biurokratų su jų neklaidingais vadais, nekaip nuolat viešosios nuomonės kontroliuojamų liaudies atstovų.

Ir draugiškai familiarus valstybės reikalų rūpinimas kur kas didesniu laipsniu pasireiškia esant kitoms valdymo formoms, nekaip demokratijoj. O

svarbiausia tas, kad demokratijai esant turi būti žodžio ir spaudos laisvė ir jos nesveiki visuomenės reiškiniai, kuriuose dalyvauja kad ir parlamento nariai, išvelkami aikštėn, teisman ir visuomenės atmosfera išsivalo, pvz., mūsų kad ir „lašinių bylos" įvykiai.

Tad ir komitetai nėra liga, bet geresnio visuomenės organizavimosi reiškiniai. Nes už jų pečių stovi visuomenė, kuriai vis dėlto jie, komitetai, duoda atskaitą. O diktatoriai su savo klevretais liekasi niekad niekieno nekontroliuojami.

Spauda diktatūrų šalyse labiau susidemoralizavo nei demokratinėse. O ir absoliutinėj monarchijoj, pvz., Rusijoj, spaudos dalis buvo valstybiniu pyragu maitinama, kitai gi daliai buvo uždrausta laisvai veikti visuomenės nuomonę, tad visuomenės nuomonės ir nebuvo, kaip jos nėra ir visur ten, kur veikia cenzūra.

Ilgos kalbos ir daug laiko, leidžiamo įstatymų projektus svarstant, nėra parlamento trūkumai, bet teigiami požymiai, ypač esant priemonėms kalbas trumpinti, jų skaičių mažinti. Biurokratų raštinėse ir kabinetuose, slaptai įstatymus kuriant, projektai dar ilgiau paguli nei parlamente. Šis priekaištas nėra liga, o toks trūkumas, kuris gali būti taisomas ir yra taisomas.

Kad įstatymus leidžia faktiškai mažesnės tautos dalies atstovai, tai nėra didelis demokratijos trūkumas. Jei kas nedalyvauja rinkimuose arba parlamento posėdyje, tai jis vis dėlto supranta save esant šalies šeimininku ir esant jo laisvei ir teisei neįžeistai. Pasitiki, kad ir be jo tuo tarpu bus tinkamai padaryta. Monarchijoj arba diktatūroj asmuo, jei ir norėtų dalyvauti įstatymų leidime, negali. Padėčių skirtumas — kaip tarp dienos ir nakties.

„Lietuvos aidas" 9 n-je manė, kad jis supeikia demokratiją, o tikrai Butlerio žodžius suprantant, negalima rasti geresnės demokratijai atestacijos, kaip p. Butlerio. Būti demokratu reiškia, anot Butlerio, būti visu kuo tinkamu žmogaus vertei, net paviršutine išvaizda. Tai viena. Antra. Iš demokratijos ir jai esant gali susidaryti ir susidaro proto ir doros elitas; demokratijos sąlygos duoda galimumą prakilniems asmenims iškilti aikštėn, teigiamai veikti minias ir joms vadovauti. Bet ne smurtu, pasivadinus išmintingiausiu ir dorovingiausiu ir vienam tik save viešai galint girti, bet darbais, pasireiškiančiais, tarp kito ko, ir dvasios kūriniais, varžytynėse su kitais,

iškylama visuomenėje. Jau pradžioj mano buvo priminta, kad nieko nėra absoliučiai tobula. Tad ir demokratinės įstaigos turi trūkumų. Poinkaré nurodyti kai kurie trūkumai yra tikri, bet jie yra pašalinami. Pirmieji trys yra reikalingi viešosios kritikos ir visuomenės papeikimo. Ketvirtasis nėra trūkumas, o yra parlamento darbo tobulėjimas, tik laikinai turįs trūkumų; reikia, kad komisijose įsigyventų *usus*, kuriuo remiantis patys ministeriai nebūtų ten kviečiami, o būtų pavaduojami atsakingų valdininkų, gi ministeris tik išimtiniais atvejais turėtų lankytis komisijų posėdžiuose.

Penktas trūkumas yra objektas viešai nuomonei reaguoti ir pliekti.

O šeštas trūkumas kitur griežtai šalinamas kalboms laiko trumpinimu, kalbų skaičiaus mažinimu; ypač partijų būna skiriama kalbėtojų tik nustatytas skaičius.

Kaip atrodo tauta, kuri senai savarankiškai tvarkosi, patarčiau pasiskaityti kun. Sabaliausko straipsnius „Ryte" šių metų Nr. 13, 14 ir kt. apie Suomiją.

Tas ar kitas išvadas padaryti vis dėlto priklauso nuo tos ar kitos pasaulėžiūros. Viena eina iš Mussolini pareikšto dėsnio: autoritetas, tvarka ir teisingumas, o kita eina iš dėsnio: žmonių savarankus tvarkymasis yra autoriteto, tvarkos ir teisingumo pagrindas.

Giraud jo nurodytame veikale, be nurodymo tų reformų, kurios demokratijos sveikam veikimui yra reikalingos Prancūzijoj, būtent: a) vienų rūmų sistema, b) profesinių tarybų apskritai ir juristų tarybos dalyvavimas įstatymų leidime, c) proporcingų rinkimų sistema ir d) partijų tikslesnis susiorganizavimas ir susitvarkymas, pastebi dar, kad kiti nurodomieji trūkumai nesą tikri. Taigi.

I) Kol nebuvo tikros demokratijos, Prancūzijoj būta anarchijos ir despotijos mėginimų; atsiminkime laiką po Didžiosios revoliucijos ir toliau; gi Trečiajai respublikai gyvenant nieko to nėra.

II) Buvo bijotasi, kad rinktinė bus lengvo bagažo, nepastovių nuomonių, nes masė esanti naivi, pasitikinti; tam įvedė Senatą. Bet Trečiosios respublikos istorija parodžiusi ką kita, būtent: rinktinės išmintį (1.16) ir balsavimų pastovumą (1.16).

III) Įtariamas parlamentas jo narių asmenų gobšumu ir aklumu, bet faktai rodą ką kitą: nors daugumą turi plačios neturtingos minios, o balsuoja už buržuaziją, laiko kariuomenę ir t. t.

IV) Tvirtinama, kad didelis pavojus šaliai yra iš parlamento narių ir rinkikų korupcijos, bet faktai rodo tiktai sporadinius atsitikimus Trečiajai respublikai gyvenant, o monarchijose (savaime ir diktatūrose, – pridėsiu nuo savęs) tie visuomenės požymiai yra esminiai, charakteringi.

Yves Guyot, būdamas įsitikinęs 1789 metų deklaracijoj paskelbtų laisvių šalininkas, džiaugiasi, kad Prancūzijoj geležinkeliams statyti buvo duotos privatinėms bendrovėms koncesijos 99 metams, nes jis mano, kad ir ekonominėj srityje tinkamiausiai veikia tik laisva piliečių iniciatyva. Čia, žinoma, yra per daug kraštutinė jo pažiūra. Bet kas pažymėtina iš jo minčių, tai nurodymas, jog demokratijos režimo klestėjimas daugiausia priklauso nuo visuomenės gerų įpročių, įsitikinimų ir valstybės intereso branginimo. Jis primena dar Horacijaus pasakytą tiesą: *Quid leges sine moribus* (l. 81). 1870 metais buvo kalbama, sako jis, kad respublika nėra galima Prancūzijai. Ji gyvena 1924 m. (tais metais jis rašė šiuos žodžius) nepaisant įsiutusių puolimų prieš ją. Ji išlaikė karo aukščiausią egzaminą, – karo, kurio didumas ir ilgumas prašoko visokį numatymą. P. Poincaré patikrina respublikos sugebėjimą reikšti energiją ir patvarumą; senovės šalininkai (*ataviques*) siūlo dėti mūsų idealą karaliun, kuris tikriausiai perleis savo prerogatyvas kokio plagiatoriaus Mussolinio ar Riviera rankosna (1. 394). O Mussolinio pagrindinis dėsnis, kuris atspausdintas Otto Forst de Battaglia veikalo *Process der Diktatur* motto, yra šis: „Laisvė, apie kurią kalba demokratija, yra tiktai žodžio iliuzija naiviems, nes ir anapus Alpių girdimi balsai, kurie 1789 metų formulę neigia, nes fašistiniame režime yra susidariusi nauja formulė: „Autoritetas, tvarka ir teisingumas".

O kas yra diktatūros tvarka ir teisingumas, tą nurodo tik nuožiūra, savivalė.

Net mokslui diktatūra garsaus Alberto Einšteino taip charakterizuojama: „Diktatūra neša mokslui antsnukį, o šitas – atbukimą. Mokslas gali kilti tiktai laisvo žodžio atmosferoje" (žr. Battaglia, op. c., l. 108).

Jei aš pasakiau, kad diktatūros Mussolinio tvarka ir teisingumas yra savavalė, tam aš turiu paramą autoriteto: Leninas diktatūrą yra taip nusakęs: „Diktatūra yra tiesiogine jėga paremtas valdymas, kuris jokiais įstatymais nėra varžomas" (Battaglia, op. c., l. 383).

O diktatūrų metodai valdyti, nors jos ir giriasi, neva naujas eras kuria, tikrybėje yra labai seni ir paprasti, atitinkantieji paprasčiausią proto galvo-

jimą. Drausk, varžyk ir bausk, tai yra pagrindinis diktatūros metodas. Tiktai jam taikyti priemonės įvairuoja ir laikams einant tampa gudresnės, sudėtingesnės, kartais net žiauresnės.

Prisiminkime SSRS diktatūros metodus valdyti, kur mažiau kaip milijonas komunistų valdo daugiau kaip 120 milijonų žmonių.

Napoleono III, padariusio *coup d'état* Prancūzijoj, valdymas pasižymėjo įvairių cenzūros priemonių, ypatingų krašto apsaugų sugalvojimu ir t. t.

Kad *coup d'état*, arba diktatūrų periodai, duoda naudos atskiriems asmenims arba nedidelėms žmonių grupėms, tai faktas, bet kad jos būtų naudingos šaliai ir tautai, tai faktai to neliudija.

Ir diktatūrų apologetams tenka apsivilti ir tai pripažinti. „Lietuvos aido" šių metų 27 n-je straipsny „Primo de Riverai pasitraukus", randame trumpai nupieštą to asmens režimo nepasisekimą; mėgino žmogus kurti tautišką vienybę (*Union patriotica*) ir pastangos niekais nuėjo. Iš tų pastangų manytum, kad beveik visi ispanai pakvaišo, tapo nepatriotai, ir tam generolui reikėjo ugdyti jų patriotizmą.

Bet prisiminus, kad ir kitur buvo tokie patys mėginimai, pvz., Rusijoje prie caro buvo *Sojuz Michaila Archangela*, arba *Istinno russkije liudi*, tai ir ispanus tik užjausti gali, bet ne peikti juos.

Suprantama, kad diktatūra nebus diktatūra vadinama, jei ji vyksta kokioj laukinėj Afrikos tautelėj. Mes turime galvoj Europos tautas. Kalbant apie šitas, man visai suprantamas yra pasireiškimas, kai demokratiją neigia, ją peikia koks junkeris ar panašios rūšies vadinamo balto kaulo asmuo, pilnas prietarų dėl žmogaus esmės. Aš mačiau tolimo Turkestano kalnuose vienaip tamsius, vienaip skurdžiai gyvenančius žmones, kurių vieni laikė save esant balto kaulo, o kitus — juodo kaulo. Balto kaulo asmenys yra, mūsiškai tariant, bajorai. Jie niekaip negalėjo suprasti, kaip galima juos kartu su juodo kaulo asmenimis prie vieno stalo sodinti. Tokius prietarus lengva suprasti.

Bet kai demokratiją peikia ir ją neigia ponų naudai asmenys, kurie patys maži būdami kiaules arba žąsis ganė, tai tokį reiškinį man geriau palikti nesuprastą.

Kaip dirbtinės, valstybiniais „buterbrodais" auklėjamos, o ne ideologija, žmonių vienybės pavyzdį atpasakosiu tikrą gyvenimo atsitikimą. Kai tik aš

įstojau universitetan studentu, Rusijos universitetuose buvo įvestas naujas statutas, kuris atitiko caro Aleksandro III, žiauraus reakcionieriaus, bendrą valstybės režimą. Bet policinėmis priemonėmis nepasitenkinta buvo ištikimai režimui dvasiai auklėti studentijoje: universiteto inspekcija Maskvoje ėmėsi skleisti pinigus ištikimiems studentams, stipendijų, pašalpų, atleidimo nuo mokesčio už mokslą forma, o gal ir už šnipavimą. Ištikimųjų skaičius vienijosi ir didėjo. Studentija, pakentusi apie dvejus metus policinį režimą universitete, sukėlė riaušes, kurių metu nedavė ramiai pasirodyti gatvėse arba universitete savo „kolegoms" valdžios pataikūnams, bet ypatingo smurto jiems nedarė, o tik reiškė panieką mesdami purvu, praeidami šalia nusispjaudavo arba kitaip kaip. Ir po riaušių tų ponų universitete nebebuvo, jie priversti buvo išsikraustyti į kitus universitetus, kur jų studentija nepažino.

Baigdamas savo išvadas, negaliu nepaliesti prof. Tamošaičio ir p. Aleksos pareikštų minčių.

Prof. Tamošaitis pirmiausia priminė Benoist nurodytas ligas. Jos jau mano aptartos. Prof. Tamošaitis mato didelį pavojų demokratijai Anglijoje ir Vokietijoje dėl to, kad ten ir ten yra komunistų ir nacionalistų, arba fašistų bruzdėjimas. Bet reikia neužmiršti, kad demokratija nėra kapų vaizdo šalies padėtis, kaip kad yra diktatūra; demokratijoj turi galimybę pasireikšti įvairiausios srovės ir nuomonės. Londono Trafalgaro sodne kasdien šimtai oratorių kalba kalbas publikai įvairiausiomis problemomis, įvairiausiais klausimais. Tiktai diktatūra nepakenčia nuomonių įvairumo.

Prof. Tamošaitis mano, kad XX a. žmonija grįžta į abstraktinę filosofiją. Čia man kyla mintis, ar neglūdi šituose žodžiuose tikėjimas, kad šalies monarchas yra „Dievo pateptas" juo būti, kaip tai buvo tvirtinama apie Rusijos carą, kad jis *pomazannik božij*.

Kad visuomenė nusigrįžtanti nuo demokratijos, prof. Tamošaitis tam tvirtinti pagrindą randa šiuose faktuose:

a) socializmas esąs savo prigimtimi priešingas demokratijai; kiek čia tiesos, mes girdėjome iš p. Kairio.

b) Lygybės tarp žmonių nėra; jei ji butų, tai ir kariuomenė, ir mokyklos, ir kt. turėtų būti tvarkomos demokratiškai, rinktų tarybų,

c) ir laisvė netinkamai suprantama; absoliučios laisvės nėra, ir

d) tautos valia nepasireiškia; be to, jei balsavimu negalima nutarti, kad dusyk du būtų penki, tai kaip esą galima balsavimu nutarti teisės normas.

Sveikai galvojąs atsakymus šiems priekaištams demokratijai ras tiek mano aukščiau pasakytame, tiek ir kitų čia pareikštose mintyse. Sveikai, sakau, galvojantis, t. y. realiai galvojantis, moksliškai tiriantis visuomenės reiškinius. O kas tiki, kad tie, kas tuo ar kitu būdu yra įgiję valstybės valdžią, yra ją įsigiję Dievo valia, reiškia, jie yra ir atitinkami tam uždaviniui, su tuo ginčytis mums negalima, nes ginčo plotmės yra visai kitos, susisiekti ir susiprasti nėra galima.

P. Aleksa kartojo čia seniai mums žinomas jo mintis. Argi vertas kritikavimo p. Aleksos tvirtinimas, kad balsavimas rinkimuose yra primityvi suverenumui reikšti forma? Tai ką gi, gal, anot p. Aleksos, Amanullos arba Habibulos metodai valdžiai įgyti yra rafinuotos civilizacijos formos. Jis mano, kad ūkininkus jis atrado, kaip Kolumbas Ameriką; jis mano, kad gamybą ir kūrybą taip pat jis atrado. Laimingas, kas apie save taip puikiai mano.

Prisiminkite, Gerbiamieji, kas iš politinių partijų pas mus nespekuliavo ūkininkija?

P. Aleksos nedominančios abstrakčios temos socialinėj srity; jis esąs praktikas. Kad jis čia būtų, aš jo paklausčiau: jei žmogus muša žmogų ir dar draudžia rėkti, ar čia abstrakti tema, ar praktikos?

Paklausčiau to, nes nurodytas santykis yra teisės klausimas, kaip ir demokratija, o tokius klausimus p. Aleksa pavadino abstrakčia tema.

P. Aleksa nupiešė mums Rusijos inteligentijos ideologiją kaip vagies ir elgetos idealizavimą[3], ir tvirtino, kad Lietuvos inteligentijos dalis eina tuo pat keliu, pasilikdama rusų ideologijos įtakoj. Kuri mūsų inteligentijos dalis vagies ir elgetos idealizavimo filosofija eina, p. Aleksa nepasakė; bet kad aš gyvenąs parsineštos rusų ideologijos įtakoj, tą jis prieš kelerius metus buvo man sakęs, nors tada nebuvo taip charakterizavęs tos ideologijos.

Savęs aš neginsiu, tai Tamstoms neįdomu ir būtų nukrypta nuo temos. Priminsiu, kad mūsų valstybė pradžioje buvo sukurta parlamentarizmo pagrindais, o parlamentarizmas – ne Rusijos kūrinys. Rodosi, p. Aleksai tas

[3] Turiu pastebėti, kad šių dienų sociologija ir baudžiamoji teisė duoda mums pagrindą ne tiek smerkti vagį ir elgetą, kiek gailėtis tų nelaimingųjų, tapusių tokiais daugiausia dėl socialinių aplinkybių.

žinoma. Mūsų valstybinio gyvenimo pradžioj savivaldybės buvo sukurtos taip, kad jų tvarkon buvo įdėta Anglijos savivaldybių tvarkymosi dėsnių.

Dabar, p. Aleksai įstatymų leidime dalyvaujant, savivaldybės sutvarkytos taip, kad labai primena Rusijos caro laikų savivaldybes, o mūsų Konstitucijos 1928 metų (Vyr. Žin. 275 Nr.) 53 str. visai primena Rusijos caro 1906 metais išleistų pagrindinių įstatymų 87 str., tiktai pastarasis kiek švelnesnis tautos atstovybės teisių atžvilgiu.

Tad tenka pasakyti p. Aleksai „Gydytojau, išsigydyk!", ta prasme, kad pats save privalo gydyti nuo rusiško raugo.

Par excellence (lot.) – geriausias, tobuliausias
Da zdravstvujet sviataja vintovka! (rus.) – tegyvuoja šventasis šautuvas
Bona fide (lot.) – sąžiningai
L'élite (pranc.) – aukštuomenė
C'est Boulanger qui nous faut! Vive Boulanger (pranc.) – štai Bulanžė, kurio mums reikia! Tegyvuoja Bulanžė!
L'action Française (pranc.) – prancūzų judėjimas (rojalistų ir nacionalistų)
Vice versa (lot.) – atvirkščiai
Liberum veto (lot.) – laisvasis veto
Pomazannik božij (rus.) – dievo pateptasis
Istinno russkije liudi (rus.) – tikra rusų liaudis
Klevretas – šalininkas, sekėjas
Quid leges sine moribus (lot.) – kokia nauda iš įstatymų, jei nėra doros
Coup d'état (pranc.) – valstybės perversmas

Teisės reliatyvumas

P. Leonas

„Teisių fakulteto darbai“,
VI tomas, Kaunas, 1931, p. 197-205.

1. Reiškinių reliatyvumas

Gamtos jėgų tarpusavio veikimas daro jas reliatyvias jų veikimo išdavose. Gamtos jėga, nors tam tikru atveju ir galingiausiai veikianti, yra visada kitos kurios jėgos veikiama ir dėl to jos veikimas tampa reliatyviu, o jos veikimo sudarytas reiškinys savo esme esti reliatyvus. Šią savo mintį paremsiu pavyzdžiais. Iššauta kulka turėtų eiti dėl inercijos jėgos tąja linkme, kuria iššauta, kol sutiktų kokį nepereinamą kūną, bet ta inercijos jėga, kulkai iš vamzdžio išlėkus, tuojau yra žemės traukimo jėgos veikiama; išsyk dviejų jėgų tarpusavio veikimas duoda reliatyvumo rezultatą: kulka lekia parabole ir pagaliau krinta žemėn. Saulės spindulys, eidamas per esančius erdvėje kūnus, yra kitų gamtos jėgų veikiamas ir dėl to jo veikimas tų žemės kūnų, ant kurių jis krinta, yra reliatyvus; kuo stipriau veikia kita kuri jėga, pvz., oro judėjimas, tuo reliatyvesnis būna saulės spindulio veikimas: kai pučia mažesnis vėjas, saulės spindulys karščiau šildo; kai pučia didesnis vėjas, to spindulio šilima esti mažesnė; taigi jo veikimo rezultatas pastaruoju atveju yra reliatyvesnis.

Tas gamtos jėgų veikimas, kuris yra reliatyvesnis, yra palankesnis gyvoms būtybėms gamtoje atsirasti, veistis, tobulėti, taip pat žmonių kultūrai ir geresniam žmonių gyvenimui plėtotis. Atvirkščiai, gamtos jėgos, kuri yra mažiau reliatyvi, vieningesnė, veikimas yra mažiau palankus gyvybei klestėti. Pavyzdžiu galime imti šaltus ašigalių kraštus, karštos Sacharos smėlynus, šaltas uolotas aukštų Himalajų kalnų viršūnes iš vienos pusės, ir derlingąjį Nilo slėnį, malonų Sicilijos klimatą iš kitos pusės; ir pan.

Gamtos jėgų reliatyvumas stipriau pasireiškia, žmonėms savo pastangomis veikiant gamtos jėgas: pelkės tampa derlingais žemės plotais, tinkamais žmonėms gyventi, vietoj pirmiau ten siautusių maliarijos ir kitų ligų lizdo, po to, kai jas nusausina žmogaus ranka; dyki Bado Tyrai (Turkestane) tampa gražiausiomis dirvomis, kai žmogus savo iškastais grioviais atvilioja tiems plotams vandenį iš upių.

Tačiau kiekvienu atveju kiekviena gamtos jėga lieka savo esme ta pati, veikia pagal savo dėsnius, tiktai jos veikimo rezultatas yra gaunamas reliatyvus dėl to, kad greta jos ir kartu su jąja veikia dar kitos gamtinės jėgos, veikiančios pagal savo dėsnius. Saulės šviesa, pvz., veikia pagal tam tikrus dėsnius, kurie yra pastovūs, nors jų veikimas, rezultato atžvilgiu, dėl nusakytos priežasties yra reliatyvus; oro judėjimo dėsniai yra pastovūs ir tik jų dėsnių pastovumo dėka mes galime gyventi uždaruose butuose, dėl to, kad oro sudėtis reikiamai kinta per tam tikrus plyšius, dėsningai veikiant minėtoms gamtos jėgoms.

Tad gamtos jėgų veikimo reliatyvumas ir jų sudaromų reiškinių reliatyvumas nerodo, kad nyksta tų jėgų buvimo ir veikimo dėsniai; jie ne tik nenyksta, bet esme ir nekinta, yra pastovūs ir pastoviai veikia.

2. Reliatyvūs ir visuomenės reiškiniai

Visuomenės reiškiniai yra dar reliatyvesni negu gamtos reiškiniai vieno kurio veiksnių, juos sudarančių, atžvilgiu, dėl to, kad visuomenės reiškiniams sudaryti veikia daugiau veiksnių, daugiau jėgų, negu gamtos reiškiniams sudaryti: čia veikia ir gamtos dėsniai, ir tie dėsniai, kuriais remiasi visuomenės gyvenimas; be to, čia, kaip ir gamtoje, jie veikia vieni kitus. Visuomenės reiškiniams vykstant, veikia gausingesnis jėgų (dėsnių) susibūrimas, nekaip gamtos reiškiniams vykstant; dėl to šitų reiškinių ir reliatyvumo laipsnis yra didesnis.

Šitame rašinyje mes pakalbėsime tiktai apie vienos rūšies visuomenės reiškinius, būtent — teisės reiškinius.

Teisės reiškinių reliatyvumas turi įvairių prasmių. Nurodysiu kai kurias: a) teisė apibrėžia asmenų ratą, kuriame yra suteikiamos teisės prerogaty-

vos; šiuo atžvilgiu įvairiais laiko tarpais ir įvairiuose kraštuose būta įvairių teisės aprėžimų, susiaurinimų, pvz., romėnų teisės *pater familias* prerogatyvos ir kitų šeimos narių padėtis[1]; b) tam pačiam asmenų ratui, kuriame nėra teisės aprėžimų asmens atžvilgiu, teisės normų veikimas nevienodai vyksta: šiuo atžvilgiu nuo senų laikų teisės yra skirstomos į realias, vykdomas prieš visus ir kiekvieną, kas tik su jomis susiduria (tokios teisės yra absoliutinės, pvz., nuosavybės teisė), ir į asmenines, veikiančias tiktai prieš tuos asmenis, kas konkrečiai yra pasižadėjęs; šitos teisės ir vadinamos reliatyviomis[2]; c) teisės reliatyvumas kartais pasireiškia tuo, kad jos normos yra naudojamos piktam, negeram tikslui.

Toliau bus kalbama tik apie teisės reliatyvumą šia pastarąja prasme. Dabar yra, rodos, niekieno neginčijamas dėsnis, kad visuomenės gyvenimo tikslas yra šis: suteikti asmeniui kiek galint geresnę buitį. Kadangi negalima yra visiškai atsižiūrėti į kiekvieno asmens norus ir reikalus ir negalima visiškai jų patenkinti, tai vadovaujantis minėtu dėsniu, kaip žmogaus visuomeniško veikimo pagrindu, siekiama tenkinti daugumos reikalus. Čia ir glūdi demokratijos pagrindas, nes viena iš priemonių aukščiau nurodytam tikslui siekti yra teisė. Tad kiekvienos teisės normos *ultima ratio* yra visuomenės interesų patenkinimas ką tik nurodytąja prasme. Siekiant to tikslo, teisės normų vykdymu yra gaunamas jų reliatyvumas, kuris parodo teisės normos veikimo ribas, jos suteikiamų prerogatyvų esmę, teisės normos sociališką reikšmę ir konkretų tikslą[3].

Priešinga teisės reliatyvumui sąvoka yra teisės absoliutizmas, kurio dėsnis yra reiškiamas taip: *feci, sed jure feci.* Šitas absoliutus teisės veikimas labiau, t. y. plačiau ir gryniau reiškėsi pirmais žmonijos kultūros laikais, o žmonijos istorijai einant, teisės normų veikimas darosi palyginti vis reliatyvesnis. Teisės normų reliatyvumas mums čia yra pabrėžtinas: 1) imant teisės reiškinius žmonijos istorijos eigoje, 2) imant juos vienu kuriuo laiku įvairiose visuomenėse ir 3) imant juos vienu kuriuo laiku vienoje visuomenėje.

[1] V. M. Chvostov, *Istorija rimskogo prava.* I, 97.

[2] V. M. Chvostov, op. cit., 89.

[3] Louis Josserand *Sur la relativité des droits* žurnale *Revue internationale de la theorie du droit* 1928 m. Nr. 2, l. 143.

1. Žmonijos istorijos eigoje teisės veikimo reliatyvumo stiprėjimą galima matyti sekant kiekvieną teisės institutą jo išsiplėtojimo istorijoje; pvz., imsime asmens laisvės teisę ir nuosavybės teisę. Paliksime šaly beveik priešistorinius laikus, kada gyventa komunistiškai ir kada būta lygybės[4]. Paimsime senovės graikus ir Romą; ten mes randame, kad asmuo tik tada yra žmogus ir pilietis, kada jis yra tam tikros valstybės narys, o svetimšalis neturi jokių teisių[5]. Maža to. Daugelis žmonių buvo vergai; jie neturėjo jokių teisių ir buvo kitų nuosavybė, kaip ir kiti daiktai[6]. Ilgainiui vergovė pakitėjo, perėjo į baudžiavas[7], kurios dar vėliau nyksta ir žmogus tampa laisvas prieš įstatymus[8]. Tuo būdu teisės normos, nustatančios asmens padėtį visuomenėje, laikui bėgant darosi vis reliatyvesnės.

Nuosavybės teisė į svarbiausią objektą (žemę) iš griežtos ir visai neribotos[9], laikui bėgant, įgauna kitokios formos, vadinamos *rem in bonis habere*[10]; be to, ji aprėžiama teisėmis, suteikiamomis gretimų žemės sklypų savininkams, vadinamomis servitutais[11]; dar vėliau Europoj randame feodalinę žemės valdymo teisę[12] ir t. t.

2. Šiuo laiku įvairiose visuomenėse mes randame įvairaus reliatyvumo teisės normas, pvz., nuosavybę tvarkančias. Lietuvoj žemės gelmių turtai yra nusavinti valstybės naudai be atlyginimo buvusiems savininkams[13], Vokietijoj žemės gelmių turtai yra žemės savininko nuosavybė[14], o Sovietų Rusijoj ne tik žemės gelmių turtai, bet ir šiaip daug turtų suvalstybinta[15].

[4] V. M. Chvostov, op. c., 107 lap.
[5] V. M. Chvostov, op. c., 59 lap.
[6] V. M. Chvostov, op. c., 84, 113 lap.
[7] V. M. Chvostov, op. c., 370 lap.
[8] V. M. Chvostov, op. c., 115 lap.
[9] V. M. Chvostov, op. c., 107 lap.
[10] V. M. Chvostov, op. c., 280 lap.
[11] V. M. Chvostov, op. c., 115 lap.
[12] I. A. Pokrovski, *Istorija rimskogo prava*, 219 lap.
[13] Žem. Ref. Įved. Įst. (Vyr. Žin., Nr. 45).
[14] *BGB* 905 §.
[15] Prof. dr. L. Wenger, *Zum Zivilrecht Sovjetrusslands*, žurnale *Archiv für Rechts-und Wirtschaftsphilosophie*, 1926 m.

3. Teisės reliatyvumui konstatuoti, imant ją kartu ir vienoje visuomenėje veikiančią, pakanka mums apsistoti ties mūsų teise ir paimti du tris pavyzdžius. Būtent:

a) draudžiama atimti žmogui gyvybę ir už žmogaus nužudymą sunkiai baudžiama[16]. Tačiau yra atsitikimų, kada galima atimti žmogui gyvybę, pvz., savąją ginant[17] arba savo gyvybę gelbstint iš mirties pavojaus[18]; ir kai už žmogaus gyvybės atėmimą baudžiama, ir tada ne visais atvejais vienodai baudžiama[19]. Tuo būdu teisė, kuri saugoja žmogaus gyvybę Lietuvoje, yra reliatyvi.

b) Nuosavybės teisė pas mus yra saugojama[20], tačiau visuomenės reikalams ji gali būti atimta[21].

c) remiantis nuosavybės teisės dėsniu, veikia kitas civilinės teisės pagrindinis dėsnis, kad sutartys turi galios tiktai tada, kai jos yra padarytos laisva valia[22], tačiau, pvz., Butų nuomos miestuose ir miesteliuose įstatymas labai aprėžia šitą teisės dėsnį[23].

Vis dėlto ir nuosavybės teisės dėsnis, ir sutarčių sudarymo laisva valia dėsnis visada veikia savo pagrindu; jeigu jie neveiktų, tada netektų ir kalbėti dėl tų normų ir dėsnių reliatyvumo. Jiems veikiant, bet kartu veikiant ir kitiems teisės dėsniams, svarbiausia — veikiant tam dėsniui, kad teisės veikimo pagrindas yra kiek galint didesnio žmonių skaičiaus kiek galint geresnis būtinų reikalų patenkinimas, ir gaunamas yra teisės normų reliatyvumas, kuriuo minėtas tikslas yra palyginti geriausiai pasiekiamas.

[16] Baudž. St. 453 str.
[17] Baudž. St. 45 str.
[18] Baudž. St. 46 str.
[19] Baudž. St. 53, 458 ir kt. str.
[20] Liet. Konst. 21 str.
[21] Liet. Konst. 21 ir 90 str.
[22] Civ. kod. 707 str.
[23] Vyr. Žin., Nr. 144.

3. Žmogaus teisių ir valstybės teisių reliatyvumo santykis

as pat tikslas, kuris aukščiau buvo nurodytas kaip visuomenės gyvenimo tikslas, dabar teorijoje yra ir valstybės tikslas. To tikslo valstybė siekia, jį gyvenime realizuoja dabar, ypač teisės normas kurdama; kaip žinome, teisės normos šiais laikais yra daugiausia valstybės valdžios kuriamos. Šį uždavinį vykdydama, valstybė dažnai nukrypsta nuo savo tikslo, ir teisininkai mokslininkai ypač ir daugiausia rūpinasi surasti priemonių, suprantama, teisinių, kurios užkirstų valstybei galimumą nukrypti nuo jai iškelto aukščiau nurodytojo tikslo.

Valstybė, išėjusi iš feodalinės netvarkos apgalėtoja, pasiekusi tokio jėgų sutelkimo seniau savo galvos asmeny, kad Prancūzijos Liudvikui XIV buvo galima pasakyti *L'état c'est moi*[24] („valstybė – tai aš"), o mūsų laikais tokio stiprumo, kad parlamentas, anot anglų patarlės, gali padaryti viską, tiktai negali vyro padaryti moterim ir moteries vyru[25], sudaro pavojų, kad gali savo įsakymais įmesti žmones vėl į tamsų tironijos kalėjimą, kaip būta pirmiau ir kaip kad kai kur yra įvykę mūsų laikais, pvz., didelėje SSRS valstybėje.

Žmonija per ilgus amžius savo proto pastangomis ir kraujo praliejimu yra parūpinusi sau kai kurias teisės normas ir dėsnius, kurie kultūringose šalyse saugoja piliečių laisvę: jo asmens ir buto neliečiamybę, žodžio, spaudos, susirinkimų ir draugijų laisvę. Toms teisėms apsaugoti žmonija yra suradusi tam tikrų teisinių garantijų, iš kurių viena yra valstybės funkcijų ir organų paskirstymas į: įstatymo leidimo funkciją ir organą, administracijos funkcijas ir organus, ir teismo funkcijas ir organus; šitos trys organų rūšys yra atskirtos viena nuo kitos ir turi būti atskirtos. Matydami, kad nurodytos teisės garantijos yra kartais naikinamos, teisės teorininkai galvoja ir ieško teisės priemonių joms sustiprinti, joms apsaugoti. Tikriausia

[24] Prof. M. Römerio „Teisinė valstybė", rektorato kalba, žr. „Lietuvos universitetas 1927-1928 m.", 10 lap.

[25] Prof. M. Römeris, „Reprezentacija ir mandatas", Teisių fak. darbai, III t., 59 lap.

priemonė yra žmonių sąmoningumas, supratimas, kad tos teisės ir jų garantijos yra būtinos visuomenės gyvenimui. O kad vyktų atitinkamas žmonių sąmonėjimas, teorininkai gilina, stiprina teisių garantijas ir ieško joms naujų pagrindų. Šiuo reikalu tenka čia mums pažymėti profesorių Hanso Kelseno (Vienos) ir neseniai mirusio L. Duguit (Bordo) teorijos. Šitų dviejų mokslo vyrų valstybinės valdžios teorijos yra giminiškos.

H. Kelsenas savo veikale *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre sako: Das das Recht im objektiven Sinne, d. h. die Rechtsordnung, Wille des Staates ist, bedeutet nicht, dass der Staat das Recht erzeugt sondern dass der Staat Träger dieser Ordnung ist, deren Inhalt durch einen socialen Process erzeugt wird, wenn auch dieser sociale Process staatlicher Regelung insoferne unterworfen ist, als die Rechtsnormen ihn als Voraussetzung des Rechtes feststellen*[26] (kad teisė objektyvia prasme, t. y. teisės tvarka, yra valstybės valia, tas nerodo, jog teisė yra valstybės gimdoma, bet rodo, kad valstybė yra teisės nešiotoja, o teisės turinys yra socialinio proceso kuriamas, nors šitas socialinis procesas pareina nuo valstybinio reguliavimo tiek, kiek teisės normos nustato jį, kaip teisės sąlygos). Ir toliau jis sako: *Diese gemeinhin als „Zvangstheorie" bezeichnete (die Untertanen verpflichtende Rechtssatz-theorie) Anschauung muss in ihrer engen Fomulierung tatsächlich als unzulänglich erweisen, sobald sich die Rechtswissenschaft das Postulat stellt, auch den Staat als ein der Rechtsordnung untervorfenes Subjekt von Pflichten und Rechten, d. h. Person zu erfassen, und man die Staats-person der übrigen Personen rechtlich koordiniert*[27] (šita pažiūra, bendrai vadinama „prievartos teorija", — valdiniams privalomo teisės dėsnio teorija, — ją siaurai formuluojant, turi būti laikoma nepakankamai pagrįsta, jei tik teisės mokslas stato kaip postulatą ir tai, kad valstybė turi būti laikoma subjektu, priklausančiu nuo teisės tvarkos, turintį pareigų ir teisių, tai yra laikoma asmeniu ir teisiškai koordinuojama su kitais asmenimis).

L. Duguit savo veikale *Traité de droit constitutionel* taip kalba: *Seule est et reste indiscutable l'existance d'une régle ayant son fondement dans la societé elle-même et imposant aux hommes d'un même groupe certaines obligations*

[26] Žr. Vorrede, I. 98-99.
[27] Op. c., lap. VI.

positives et negatives[28]. Ir toliau: *L'état... apparait de plus en plus comme un groupe d'individus travaillant de consert sous le direction et le contrôle des gouvernants à la realisation des besoins materiels et moraux des participants, qu'ainsi à la notion de puissance publique se substitue celle de service public, que l'état cesse d'être une puissance qui commande, pour devenir un groupe qui travaille, et que les detenteurs de la puissance publique ne peuvent légitimement la mettre en mouvement que pour assurer la collaboration commune*[29] (yra ir lieka neginčijamas buvimas normos, kuri turi sau pagrindą pačioje visuomenėje ir kuri vienos ir tos pačios grupės žmonėms skiria tam tikras pozityvias ir negatyvias pareigas. Valstybė vis labiau ir labiau pasireiškia kaip bendrai dirbančių individų grupė, valdančiųjų vedama ir kontroliuojama, dalyvių medžiaginiams ir moraliniams reikalams realizuoti, taip, kad vietoj viešosios galybės sąvokos susidaro viešojo patarnavimo sąvoka, valstybė nustoja būti galybė, kuri komanduoja, o tampa grupe, kuri dirba, viešosios galybės turėtojai gali teisėtai vykdyti ją tiktai socialiniam bendradarbiavimui apsaugoti).

Šitie teisės mintytojai mato, kad esama objektyviosios teisės (normos), kuri yra privaloma ir valstybei.

Analogiškų minčių pareiškia ir sociologai. Antai, René Wormsas sako[30]: *La France et, autant que nous pouvons en juger, le monde civilisé tout entier, semblent résolument attachés au principe fondamental de la democratie ... Organisé d'abord dans l'intêret de la minorité il tend à l'être dans l'intêret de la majorité, et on doit esperer qu'il finira par l'être dans l'intêret de la totalité de la nation* (Prancūzija ir, kiek galime dėl to spręsti, visas civilizuotas pasaulis atrodo galutinai paskirtas demokratijos pagrindiniam dėsniui... Pradžioje organizuotos mažumos naudai, jis siekia tarnauti daugumos naudai, ir reikia tikėtis, kad jis baigs veikimu tautos visumos naudai).

Taigi šitas sociologas mato, kad žmonijos istorijos eigos dėsnis imperatyviai veda jį į demokratijos viešpatavimą ir gerovės visiems vykdymą.

Teisės mintytojų Kelseno ir Duguit manymu, esama teisės normų, teisės dėsnių, kurie suteikia piliečiams tam tikrų subjektyvių teisių ir kurie nega-

[28] *Préface*, lap. VI.
[29] *Préface*, VII-VIII.
[30] Žr. René Worms, *Philosophie des sciences sociales*, III t., lap. 220-222.

li būti valstybės valdžios įžeisti arba panaikinti, kurie stovi aukščiau už valstybės valdžią, yra jai privalomi ir kuriuos ji turi saugoti.

Manau, kad teisininkui šita išvardintų galvotojų mintis yra visai aiški, pvz., aišku, kad Anglijoj yra negalimas dalykas, kad karalius, pašalinęs parlamentą, imtų ir pradėtų pats vienas leisti įstatymus, arba Anglijos vidaus reikalų ministeris imtų ir uždraustų sakyti kalbas tiems piliečiams, kurie randa sau klausytojų kad ir Trafalgaro sodne; taip pat teisininkui visai aišku, kad negalimas dalykas, pvz., Šiaurės Amerikos Jungtinėse Valstybėse, kad prezidentas imtų ir neleistų rinkti kito prezidento ketvirtais savo prezidentavimo metais; ir t. t. Tuo būdu civilizuotose šalyse yra tokių veikiančių teisės dėsnių, kurie yra privalomi ir valstybės valdytojams. Taip žiūri į socialinio gyvenimo santvarkos faktus Kelsenas ir Duguit, ir jie duoda tiems faktams kiek galima gilesnį ir tvirtesnį teisinį pagrindą, kurį jie stato iš individams priklausomų teisių. Jų nėra neigiamas valstybės vidaus suverenumo dėsnis; ne, pagal jų teorijas tas dėsnis tebeveikia, bet jis tampa reliatyviu, jo išdavos yra reliatyvios dėl to, kad greta jo veikia kiti galingi teisės dėsniai, būtent: žmogaus ir piliečio teisių neliečiamumo dėsnis ir valstybės funkcijų ir organų paskirstymo dėsnis.

Bet dabar dar vyrauja iš seno įsivyravusios teorijos; jos remiasi dėsniu, kuris gali būti trumpai formuluotas rusų patarle: *kto palku vzial, tot i kapral* (kas pagriebė lazdą, tas ir viršila). Kai dėl teisės normų santykiavimo vadovaujamasi šituo dėsniu, tada teorijos apie teisinę valstybę ir apie įvairių rūšių teismo (teisiančio, kasacinio ir administracinio) reikalingumą atrodo lyg grynos svajonės, neturinčios tvirto teisinio pagrindo dėl to, kad teisės normų santykiavimas jose vyksta iš nuožiūros.

Pater familias (lot.) — šeimynos galva
Ultima ratio (lot.) — paskutinis argumentas
Feci, sed jure feci (lot.) — padariau, bet teisingai padariau
Rem in bonis habere (lot.) — valdyti turtus

Tautiškumas ir nacionalizmas

Prof. P. Leonas

„Kultūra", 1933, Nr. 11-12,
p. 517-522.

Klausimas, kuriuo čia noriu kalbėti, yra labai opus dėl to, kad jis liečia svarbiausius žmonių socialinio gyvenimo reikalus, ypač ten, kur visuomenė yra labai marga tautiniu atžvilgiu, kaip kad Lietuvos visuomenė.

Šituo klausimu man teko prieš 45 metus pasisakyti tuomet dar tiktai begimstančioje lietuvių spaudoje, būtent 1888 metų „Šviesos" 6-8 numeryje. „Šviesa" pradėjo eiti 1887 metų rugpjūčio mėnesį, maždaug vieniems metams praslinkus po to, kai užgeso „Aušra".

Nurodytame „Šviesos" numeryje yra mano straipsnis „Apie tautišką idėją". Mūsų tautiško prisikėlimo pradžioje inteligentijoje, ypač jaunuomenėje buvo įsivyravęs kosmopolitizmas. Šitoji pasaulėžiūra buvo griežtai priešinga tautiškai idėjai.

Ji pretenzingai skelbėsi viena esanti pažangi, einanti tiesos keliu, siekianti įgyvendinti žmoniškumą, o tautiškumas, anot jos, esąs retrogradinis reiškinys, skaldąs žmones į priešus, keliąs tarp žmonių grupių neapykantos jausmą. Aš tuomet radau reikalą mėginti aiškinti lietuviams, ypač jaunuomenei, kad tautiškumo idėja yra žmonių laisvės siekimo išdava, kartu akstinas laisvei siekti ir ją saugoti.

Tame savo straipsnyje aš taip apibrėžiau tautos sąvoką: „Tauta vadinasi žmonės, kurie turi vieną tradiciją, vienokius papročius, vienokius reikalus, ir dažnai vieną kalbą, ir supranta savo reikalus ir skirtingumą nuo kitų".

Dabar aš kiek kitaip apibrėžčiau tautą ir sakyčiau, kad ją sudaro žmonės, kurie užima tam tikrą teritoriją, turi vieną kalbą, vienokius papročius, vienokias tradicijas, bendrus tautos reikalus, supranta tuos reikalus kaip savo

tautos reikalus, supranta savo skirtingumą nuo kitų tautų ir siekia gyventi valstybinį gyvenimą. Šitoji definicija turi išimčių, pvz., šveicarų tauta kalba trimis kalbomis, žydų tauta kalba daugeliu kalbų ir neturi teritorijos, Šiaurės Amerikos tautos kalba yra toji pati anglų tautos kalba. Reiškia, mano definicija moksliškai klasifikacijai netinka. Tačiau socialinių reiškinių įvairumas yra didelis ir šitas išimtis yra dirbtinai sudarę faktai, o tautos yra susidariusios dėl gyvenimo būtinumo. Žmonija gyvena tautomis pasiskirsčiusi ir tautos kalba įvairiomis kalbomis, kiekviena savąją[1].

Užtat reikia čia kiek paliesti tuos veiksnius, dėl kurių poveikio susidarė tautos.

Tie veiksniai yra buvę trejopi, būtent:

A. Kosminiai veiksniai; jų pirmiausia yra teritorija su visais jos savumais. Vieta, turtinga maisto dalykų, pvz., upių, ežerų ir jūrų krantai, patogūs žmonėms gyventi ir susisiekti, vietos, kuriose yra gausingų gamtos kūrinių, naudingų arba reikalingų žmonių pragyvenimui, kaip štai: ganyklos, miškai, kur yra daug gyvulių ir paukščių, olos, kuriose patogi užvėja, arba paunksnė ir pan. Visa tai yra kosminės sąlygos, kurios vertė ir verčia žmones spiestis krūvon, bendrauti ir turėti savitarpio santykių. Tie patys veiksniai verčia žmones ne tik atsitiktinai bendrauti, bet ir pastoviai, visuomet bendrai gyventi.

Individai, iš pradžių mechaniškai suvaryti nurodytų veiksnių į vieną vietą, toliau, ilgai kartu gyvendami, vis artėjo ir artėjo. Kosminių veiksnių mechaniškas ryšys ilgainiui tapo ankšta psichiškai vienoda kolektyvine vienybė. Sociologas Simmelis savo veikale *Comment les normes sociales se maintiennent* sako, kad socialinių formų nepertraukiamumas kilo iš pastovumo teritorijos, kurioje gyvena tam tikro socialinio kolektyvo nariai.

Teritorijos reikšmė ypač didelė buvo tuomet, kai dar tik formavosi žmonių teritorinės giminiškos visuomenės. Tyruose vienas tik žmogaus vaizdas gimdo kitam žmogui daug išgyvenimų ir veiksmų, o nuolatinis teritorinis artumas, kosminių veiksnių sudaromas, būtinai vertė žmones bendrauti ir sueiti į savitarpio santykius. Esant gi šitiems savitarpio santykiams, žmogiškosios ypatybės sudarė tarp žmonių dar ir kitus ryšius: jausmus, interesus, mintis.

[1] Įvairių sąvokos „tauta" apibrėžimų kritiką galima rasti Pitirimo Sorokino knygoje *Sistema sociologii*, II t., lap. 275 ir kt.

B. Antroji veiksnių rūšis yra biologiniai veiksniai, kurie turi ne mažesnės reikšmės žmonių junginiams susidaryti ir jiems pastoviais virsti. Paminėsiu svarbesniuosius:

1) Lytinio bendravimo reikalas. Šis veiksnys yra pirmapradis ir turi dideliausios reikšmės žmonių junginiams susidaryti ir jiems pastoviems būti. J. J. Russo, pvz., ir jo žmonos Terezės šeimyninis bendravimas tiktai lytinių veiksnių buvo rišamas. Iš šito veiksnio kyla vaikų gimdymas ir auklėjimas, ir kiti ryšiai. Išsiplėtoja giminė. Kraujo giminystė pastoviai jungia dideles žmonių grupes. Giminės genealogija yra kartų eilės savitarpio veikimas, kuris turi pagrindą kraujo vieningume. Kraujo vieningumas buvo ir yra viena svarbiausiųjų žmonių grupavimosi sąlygų. Anksčiau minėtas sociologas Simmelis apie šį veiksnį sako, kad fiziologinis ryšys yra kur kas veiklesnis faktorius negu teritorija, yra sudaromas apskritai kraujo gimininguмo santykių. Šitas veiksnys sudarė ir žmonių rases. Kokios jos yra glaudžios savyje ir skirtingos santykiuose su kitomis rasėmis, rodo žydų tauta ir baltųjų amerikiečių santykiai su negrais.

2) Antras biologinis veiksnys yra maitinimosi reikalas. Įsigyti būtinų maisto dalykų žmogui buvo labai sunku vienam. Apie šitą veiksnį plačiai nekalbėsiu dėl to, kad jo reikšmė žmonių susijungime dėl gyvybės išlaikymo yra visai aiški. Ir dabar, net tarp turtingai gyvenančių, dideli diplomatiniai interesai yra daug sklandžiau išsprendžiami, jeigu atitinkamai žmonės būna gerai pavaišinami.

3) Trečias biologinis veiksnys yra apskritai gyvybės apsaugojimo nuo įvairiausių gresiančių pavojų reikalas: nuo plėšriųjų žvėrių, nuo priešų.

Paminėtieji trys veiksniai gimdo kitus, ypač pripratimą, įpročius, kurie taip pat turi būti laikomi biologiškais veiksniais.

Šitie veiksniai kiekvienas atskirai veikia ne nuolat, o tik tam tikrais momentais.

C. Trečioji veiksnių rūšis yra socialiniai psichiniai veiksmai. Individai, kosminių ir biologinių veiksnių suvaryti į apibrėžtas teritorijas, galų gale ne tik mechaniškai būna sujungti, bet ilgainiui, veikiant jų gyvenimo pagrinde mechaniškiems ryšiams, pajunta veikimą ir kitokių, naujai susidariusių ryšių, būtent socialinių psichinių ryšių. Čia pirmiausia veikia: iš vienos pusės, psichinės įtakos, o iš kitos pusės – psichinio sekimo, pamėgdžiojimo procesas. Minios dalyvis ima kitaip jaustis, protauti ir veikti negu

jaustų, protautų ir veiktų būdamas vienas. Iš to susidaro išgyvenimų, įsitikinimų, jausmų, tikybinių nusistatymų bendrumas, kuris dar labiau jungia grupės dalyvius. Ryškus ir paprastas tokio savitarpio veikimo pavyzdys yra žiovavimas. Šios rūšies veiksnių yra labai daug: jausmai, emocijos, valios impulsai, idėjos. Dar tvirčiau saugoja visuomenės ryšių pastovumą žmonių savitarpio priklausomumas, kuris kyla iš socialiai mechaniško darbų paskirstymo ir kuris gimdo žmonių solidarumą.

Tad žmonės gamtos veiksnių yra iš pat pradžios spiriami gyventi bendrai, o išsiplėtojusi šeimyninė žmonių grupė ir yra tauta. Dabar savaime suprantama, kad tauta yra visai pastovus žmonių junginys; ji yra natūralus junginys. Jos gyvenimo raida priklauso nuo gamtos dėsningumo, kuris nustato, kad viskas stengiasi tobulėti, darydamas mažiausiai išlaidų ir mažiausiai eikvodamas jėgų.

Tautų istorinis likimas buvo labai įvairus. Tiek žmogus, tiek ir tauta labiau už viską brangina savo gyvybę. Jai išlaikyti yra aukojamos visos kitos gėrybės. Antraip vertus, tiek atskiri individai, tiek ir tautos turi ne vienokias kokybes, tiek fizines, tiek ir dvasines. Vieni yra stipresni, kiti silpnesni, vieni drąsesni, kiti bailesni ir t. t. Ir štai žmonijos dauguma ilgus amžius gyveno pavergta, milijonai žmonių buvo vergai kūnu ir dvasia, tikra to žodžio prasme. Tauta, kurios narių dauguma vergai, negalvoja apie tautos savybes, apie tautišką savarankumą. Imkime viduramžius. Jeigu maža visuomenės dalis tada kuriame krašte ir buvo medžiagiškai laisva, tai dvasiškai ji, kaip ir visi krašto gyventojai, buvo autoritetų vergovėje, nelaisvėje.

Žmonijos istorijoj kiekvienas kultūros pakilimas yra padidėjęs asmens savarankumas, nukreiptas prieš senovės palaikus, prieš autoritetus; jis yra asmenybės žmogiškų savumų įgijimas. Asmenybės išsilaisvinimo kelias yra ilgas ilgas žmonijos Golgotos kelias. Čia aš priminsiu tiktai naujesnių laikų svarbesnius to kelio etapus. 13-ąjį šimtmetį prasidėjo vadinamasis „mokslo ir meno atgimimas". Buvo pradėta tyrinėti klasikinė senovė, stengtasi pažinti jos kultūrinius laimėjimus. Klasikinės senovės filosofijoje buvo rastas žmogaus, kaip tokio, vertinimas. Paplitus naujoms idėjoms, buvo išdrįsta nuversti didžiausią tų laikų autoritetą. Įvyko reformacija. Jos idėjos paveikė ir pažiūras tų, kurie liko senos tikybos išpažintojai. Po humanizmo ir reformacijos žmonija tiek subrendo, kad ėmė visiškai pasitikėti žmogaus

protu. Atėjo racionalizmo periodas, švietimo periodas. Žmogaus asmens vertybė tapo pastatyta tinkamon aukštumon. Tačiau asmenį varžė daug istorijos eigoj susidariusių socialinių varžtų. Ir štai įvyko Didžioji prancūzų revoliucija. Buvo paskelbta Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija. 1789 metų rugpjūčio 4-5 d. naktį buvo panaikinti Prancūzijoje luomai ir visos buvusios privilegijos, o to vietoj paskelbti žmonių brolybės, lygybės ir laisvės dėsniai. Prancūzų paskelbtos idėjos plito po visą pasaulį, palengva rengdamos sau galutinį įsigalėjimą. Kaip logiška Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos pasekmė sekė tautų teisių sulyginimo reikalavimai. Sukilo ir išsilaisvino Graikija, kurios laisvei iškovoti paaukojo savo gyvybę Baironas. Iškovojo sau laisvę serbai, bulgarai. Brendo čekų, slovakų tautinis susipratimas. Italijos tauta, vokiečių tautos didesnioji dalis susivienijo į valstybinį gyvenimą. Lenkų tauta, kaimynų politiškai suskaldyta, visuomet ugdė savo tautišką gyvybę. Ėmė pabusti ir mažosios tautos, kaip suomiai, norvegai, kurie tautiškai susipratę atsiskyrė nuo Švedijos, estai, latviai, pagaliau ir mes, lietuviai.

Iškilo Didžiojo karo audra. Vadinamoji „Antantė" pasiskelbė kariaujanti dėl tautų nepriklausomybės, laisvės. Prisidėjusi prie karo galingoji Šiaurės Amerikos respublika savo prezidento lūpomis paskelbė pasauliui 14 garsiųjų taikos sąlygų punktų, tarp kurių ir tautų laisvo apsisprendimo teisę. Šitą teisę pavyko ir mums iškovoti ir nors iš dalies realizuoti; sakau „iš dalies" dėl to, kad didelė mūsų krašto dalis dar tebėra kaimynų lenkų okupuota.

Tautiškumas, tautiška idėja atitinka žmoniškumą, veda į žmoniškumo įgyvendinimą. Ji glūdi asmens laisvėje. Visi, kas siekia žmogaus asmens geresnės medžiaginės ir dvasinės būklės, negali būti priešingi tikram tautiškumui. Jisai yra toks, kaip jį apibrėžė mūsų V. Kudirka iš Fichtės paimtąja mintimi: *Man muss leben und leben lassen*. Gamtos skirta tau būti, pvz., lietuviu, tai ir būk juo, bet leisk būti ir gyventi kitiems tokiems, kokiems juos skyrė būti gamta. Remiantis šiuo dėsniu, reikia nuosekliai juo remtis. Reikia siekti, kad savoji tauta būtų kaip galima turtingesnė tiek medžiagiškai, tiek ir dvasiškai. Teigiamas reiškinys, kai tauta siekia stiprėti ne tik žemę kasinėdama, bet ir prekyboje, ir pramonėje, tiek stambioje, tiek ir smulkioje. Tačiau tie siekimai turi būti vykdomi pagal aukščiau nurodyta dėsnį, vadinasi, laisvo lenktyniavimo keliu, o ne ieškant privilegijų, subsidijų etc. Kitaip žiūrėjo ir žiūri į tautišką savarankumą tie, kurie istorijos

eigoje užėmė patogias pozicijas. Mūsų tautinio atgimimo pradžioje lenkai vadindavo *porządny litvin* tą, kuris buvo kilęs iš lietuvio šiaudinės pastogės ir vėliau tapęs inteligentu, bet neprisidėdavo prie tautos atgimimo kėlimo. Tą, kas buvo šiuo atžvilgiu veiklus, vadindavo „šovinistu". O kai paklausdavai lenko, taip manančio: „Kodėl pats nekalbi kitaip, kaip tik savąja kalba?", jis atsakydavo: „O kaip aš kalbėsiu?" Sau vienas mastas, mums kitas, nors čia glūdinčio nelogiškumo nepastebi. Aš, tarnaudamas tolimame krašte, kai atsirado vaikai, norėjau, kad jie iš mažens priprastų savąja kalba čiauškėti. Todėl tarnaites, virėją ir auklę parsiveždinau iš tėvynės. Vykstant rinkimams į pirmąją Rusijos Dūmą, Ferganos apygardos visuomenės dalis iškėlė mano kandidatūrą. Rinkimai neįvyko dėl to, kad Dūma anksčiau tapo paleista, negu tame tolimame krašte buvo paskirti rinkimai. Tačiau rinkimų agitacija buvo pradėta, jai beeinant sužinojau, kad Naujojo Margelano miesto, kuriame gyvenau, kirpėjas, žydas, pas kurį ir kirpdinausi, agituoja, kad manęs nerinktų dėl to, kad aš esąs *krainij avtonomist*, nes mano šeimoje lietuviškai kalbama.

Rusų visuomenė tame krašte buvo tolerantiška ir man neteko išgirsti kokių priekaištų. Bet parvykęs Lietuvon ir apsigyvenęs Kaune, aš ne kartą girdėjau, pvz., iš gubernatoriaus primetant šovinizmą tam ar kitam mūsų veikėjui, kuris dirbo tiktai tautišką darbą. Gryna laimingo grobiko nesąmonės logika.

Mūsiškių daugelis bijojo priekaišto dėl šovinizmo ir tokie labai mažai teprisidėdavo prie bendro tautinio darbo. Ir dabar kartais tenka pastebėti tą baimę. Dar ir dabar turime daug reikalų, kuriems atlikti trūkstame savųjų jėgų ir kurie yra atliekami kitų, jau iš seno užėmusių naudingas pozicijas. *Beatus posidens* kiekvieną mėginimą išsilaisvinti iš jo globos, kuri mums brangiai kaštuoja, sutinka kaltinimu, kad jam norima atimti duonos kąsnį. Šitą kaltinimą dar lengviau dabar mums mesti dėl to, kad esame valstybinė tauta, turinti daugumą. Tuo tarpu toji valstybinė tauta yra reikalinga savos medžiaginės bazės tautinei ir valstybinei gyvybei išlaikyti. Kaip galės tauta kultūrėti, jei, sakysim, mažės jos narių skaičius arba nedaugės jos kalba leidžiamus spausdinius skaitančių skaičius. O tas skaičius gali nedaugėti ir dėl to, kad neturima už ką nusipirkti spausdinį arba dėl neturto neturima laiko jį skaityti.

Vadinasi, tautai reikia pirmiausia siekti savo narių gerovės, dėl to, kad ta gerovė yra sąlyga tautos gyvybei tarpti. Tai, kas turi žmonijos istorijoje vertės, yra atsiradęs trims pradams veikiant: 1) asmens pradui, 2) tautos pradui ir 3) universalumo (žmonijos) pradui. Kiekviena istorinė kūryba glūdi asmens jėgose ir gabumuose, bet asmens jėgos ir gabumai kyla iš tautinio bendravimo. Kai asmens jėgos ir gabumai, kylantieji iš tautinio bendravimo, veikia žmoguje atitinkamu būdu, tada yra kuriamos kultūros vertybės, kurios yra naudingos visai žmonijai. Kūrybos rezultatai plečiasi po visą žmoniją vis vien, ar jie yra medžiaginės kultūros gėrybės, ar dvasinės kultūros brangenybės. Neminėsiu čia medžiaginių vertybių, nes jos kiekvienam nuolat stovi prieš akis. Dvasinių brangenybių paminėsiu šias: Biblija, Budos mokslas, graikų filosofija, romėnų teisė, Mahometo mokslas, krikščionybė, reformacija, Didžiosios prancūzų revoliucijos idėjos. Visi šitie kultūros turtai yra įgyti paskirų asmenų pastangomis tautinėje atmosferoje, veikiant tiems asmenims tautoje. Visi tie įgijimai eina asmens išsilaisvinimo ir vis didesnio savarankumo, kartu ir didesnio paskiro asmens tautos gyvenime dalyvavimo kryptimi. Tautų laisvė ir žmonių savitarpio bendravimas palengva vyko ir vyksta tiktai po to, kai buvo pasiekta asmens laisvė ir jos apsaugojimas nors tam tikrose ribose.

Ar mes žiūrėsime žydišką krikščionišką filosofiją, anot kurios, Viešpats Dievas išrinkęs vieną Izraelio tautą, kurioje gimęs Kristus, davęs žmonijai tikrąją ir paskutinę tiesą, o kitoms tautoms lieka tik tą tiesą pažinti, ar mes žiūrėsime Hėgelio filosofiją, anot kurios, esanti visuotinė pasaulio idėja nuolatiniame vyksmo procese, kuri tačiau atskirais žmonijos laikotarpiais pasireiškia tuo ar kitu būdu kurioj nors tautoje, ar pagaliau mes susipažinsime su pozityviuoju mokslu, kuris įrodinėja žmoniją gyvenant tautomis, vis vien mes rasime tautos pradą, kaip gamtos kūrinį. Tautai skirta, ji yra pašaukta suteikti žmonijai kultūrinių gėrybių, kad kiekvienam asmeniui, taigi ir kiekvienai tautai gyvenimas darytųsi vis geresnis ir geresnis.

Kaip atskiri individai yra gamtos apdovanoti nevienokiais gabumais, taip ir tautos. Visos tautos dirba kurdamos kultūrą, bet dvasinės kultūros ir socialinio bendravimo didžiausius laimėjimus yra padariusios kai kurios didžiosios tautos: konfucianizmą davė kinai, budizmą — indai, Bibliją —

žydai, islamą – arabai, krikščionybę – žydai, humanizmą – italai, reformaciją – vokiečiai, demokratiją – Didžiąją revoliuciją – prancūzai, parlamentarizmą – anglai. Mažesnėms tautoms, neseniai išsilaisvinusioms iš svetimo jungo, kūrybai priklauso ateitis.

Kadangi žmonijos kultūrinio veikimo tikslas yra geresnės medžiaginės ir dvasinės būklės sudarymas, o tokios būklės esminė sąlyga ir požymis yra asmens ir tautos laisvė, tai mažųjų tautų didelis nuopelnas žmonijai yra jų savos laisvės ir nepriklausomybės iškovojimas ir saugojimas.

Tautiška idėja, tautiškumas yra tikro progreso idėja.

Žmonių gyvenimas savo bendravimo formomis, ypač svarbiausiomis: valstybe ir bažnyčia, yra tūkstančiais siūlų surištas su praeitimi. Nauja demokratine tvarka yra nepatenkinti pirmiausia tie, kurie senajai tvarkai esant gerai gyveno, turėjo daug teisių ir medžiaginių išteklių.

Ne tiktai šitie tikrieji ryšiai trukdo gyvenimo progresą. Ir pašauktieji naują tvarką vykdyti bei saugoti, t. y. patys savo likimą spręsti, skirstosi į kovotojus už praeitį ir į kovotojus už ateitį, už pažangą.

Kadangi tautos sąmoninga visuma yra visa pašaukta save tvarkyti, tai progreso ir regreso, arba konservatizmo, srovės virto įvairiomis politinėmis partijomis. Šitos partijos kai kuriose šalyse gavo nacionalizmo, nacionalistų vardą. Nacionalizmas yra palyginti naujas reiškinys, vėliausių laikų formacija. Likę nedidelio skaičiaus ir todėl negalėdami turėti politiniame demokratijos gyvenime reikšmės, savanaudžiai asmenys pasiskelbė esą vieni tikri tautos reikalų žinovai ir rūpintojai.

Pirmas ryškesnis nacionalistų bruzdėjimas pasirodė Prancūzijoje 1880-1890 metų laikotarpiu. Prancūzijos nacionalistiniam judėjimui iki Didžiojo karo vadovavo Paul Déroulède, kuris mirė 1914.I.30 ir kuriam mačiau pastatytą kuklų paminklėlį Paryžiuje, gale mažo bulvaro, išeinančio į šv. Augustino aikštę. Ši srovė pasižymėjo tuo, kad rėmė generolo Boulangerio diktatoriaus valdžios siekimus ir sukūrė garsiąją karininko Dreyfuso (žydo) bylą dėl tėvynės išdavimo.

Rusijoje nacionalizmas pirmiausia pasireiškė vadinamųjų slavianofilų srovėje. Slavianofilai skelbė rusų tautą esančią dievo pašauktą gelbėti žmoniją, ypač supuvusius Vakarus (*gniloj Zapad*) iš bedievybės ir apskritai iš gresiančio suirimo.

Gavus Rusijos gyventojams teisės šiek tiek dalyvauti krašto tvarkyme, vadinasi, šiokių tokių politinių teisių, tuoj paaiškėjo, kad naujos tvarkos šalininkai sudaro lemiančią daugumą. Senos tvarkos šalininkai tuoj susimetė į „tikrųjų rusų žmonių sąjungą" (*sojuz istinno-russkich liudei*), tikėdamiesi tautiniu lozungu primeškerioti sau šalininkų. Šitos srovės veikimas pasižymėjo tuo, kad jos narių buvo iš pasalų nušauti aukšto inteligentiškumo žydai Jollos ir Gercenšteinas, kurie buvo žymūs konstitucinės demokratinės partijos teoretikai, o Gercenšteinas, be to, dar ir Žemės reformos įstatymo projekto svarbiausias kūrėjas. „Tikrųjų rusų" srovės veikla dar pasižymėjo tuo, kad Kijeve buvo sudaryta garsioji žydo Beiliso byla dėl ritualinės žmogžudystės.

Kiekviename krašte daugybė žmonių kenčia skurdą. Ypač po Didžiojo karo skurdas sustiprėjo. Be to, kiekvienoje tautoje daug žmonių yra mažai išsilavinę ir negali tinkamai suprasti skurdo priežasčių. Todėl ir sekasi demagogams nacionalistams meškerioti ir prie savęs pritraukti daug piliečių. Dienraščiai pateikia daug faktų šiam teigimui paremti.

Nacionalizmas nėra gyvas tautos susipratimas. Jis yra abstrakčiu principu virtęs teigimas, kuris skelbia nacionalizmą esant absoliučiai priešingą žmoniškumo, universalumo dėsniui. Nacionalizmas garbina tautą tiktai kaip medžiagą, kurią tvarko vienas asmuo, ir neigia asmens laisvę, palikdamas ją tiktai vienam asmeniui. Tad iš trijų veiksnių, kurie sukuria kultūrą, būtent: asmuo, tauta ir žmonija, nacionalizmas trečiąjį visai paneigia, o kitų dviejų visai iškreipia reikšmę, stengdamasis atgal grąžinti praeitį.

Tuo būdu nacionalizmas yra antiistorinis reiškinys. Šiais laikais yra visai negalimas dalykas, kad viena tauta paneigtų kitų tautų teises. Maža to. Toks kitų tautų teisių paneigimas, nacionalistinis ekskliuzyvumas santykiuose su kitomis tautomis yra antimoralus dalykas, nes neigia altruizmą ir žmonių solidarumą. Teoriškai pagrįsti nacionalizmą galima tiktai brutalumo dėsniu: aš esu stipresnis, arba man patogios aplinkybės leidžia, taigi aš tave mindžioju ir išnaudoju.

Praktiškai nacionalizmas pasireiškia tuo, kad jam viešpataujant įsigali ir veikia piktos paskirų asmenų ir tautų aistros, nukreiptos prieš kitaip mintijančius asmenis, prieš kitas tautas.

Tautiškumas jungia tuos, kurie kovoja, kad tauta galėtų naudotis visos žmonijos kultūros brangenybėmis, ir kurie nori apginti ir apsaugoti tautai tų

iškovotų brangenybių naudojimą, o nacionalizmas jungia tuos, kurie ne tautai, o tiktai sau siekia patikrinti gerą gyvenimą ir todėl laiko reikalinga grįžti atgal į senąją visuomenės santvarką, kai buvo sekama paskui autoritetą.

Tautiškumas reiškia plėtojimąsi pagal istorijos raidą, kuri eina progreso keliu, o tas kelias veda žmoniją į asmens ir tautų laisvą bendravimą. Nacionalizmas reiškia tautos siekimą pasukti istorijos eigą atgal ir sudaryti žmonių bendravimo tokią santvarką, kurioje asmuo būtų tik įrankis, kurioje asmens ir tautos likimas būtų „pateptųjų" sprendžiamas.

Tautiškumas ir nacionalizmas yra dvi visai priešingos socialinio žmonių bendravimo sistemos. Iki Didžiojo karo žmonija atrodė vadovaujantis tautiškumo idėja. Kadangi žmogaus vis dėlto yra stiprūs gyvulio pradai, o gyvulio vyrauja savęs išlaikymo instinktas, tai po Didžiojo karo, padidėjus skurdui, susilpnėjus dorovei, sustiprėjo žmogaus gyvuliškasis pradas, ir nacionalizmo demagogija turi didelį pasisekimą liaudyje ir net besimokančioje jaunuomenėje. Bet kadangi tasai reiškinys yra liguisto gyvenimo išdava ir požymis, tai jis ilgainiui silpnės, o ne stiprės.

Man muss leben und leben lassen (vok.) — žmogui reikia gyventi ir leisti gyventi
Porządny litvin (lenk.) — padorus lietuvis
Krainij avtonomist (rus.) — visiškas autonomijos šalininkas
Beatus posidens (lot.) — palaimintasis valdytojas

Aequitas Lietuvos teismuose*

P. Leonas

„Teisė", 1933,
Nr. 23, p. 176-188.

Summum jus – summa injuria.

1. Pasaulyje, tiek medžiaginėje gamtoje, tiek žmonių dvasiniame bei jų socialiniame gyvenime, viskas juda, eina, kinta. Tai ypač reikia pasakyti dėl socialinių reiškinių, tarp kurių teismas ir jo darbas yra labai dideli ir žymūs reiškiniai. Ir mūsų Teisingumo rūmai turi užrašą *Justitia est fundamentum regnorum*, kuris primena tą didelę teismo reikšmę. Mes esame jauna valstybė; jos branduolys yra ta valstybės dalis, kuri daugiau kaip šimtą metų buvo Rusijos valdoma, o Rusija civilizacijos ir kultūros atžvilgiu buvo šalis gana atsilikusi nuo kraštų, einančių civilizacijos avangarde. Į jauną valstybę, atsiskyrusią iš tokios kultūriškai atsilikusios valstybės, žiūrima dar su didesniu nepasitikėjimu. Tačiau kai kuriose socialinio gyvenimo srityse mes jau pajėgėme taip dirbti, kad ir Vakarų Europa negali nepripažinti mūsų kultūrinių įgijimų, kaip, pvz., teatras, pradžios mokymo reikalo rūpinimas ir kt. Ne pro šalį mums patiems pasižiūrėti, kaipgi eina pas mus teismo darbas: ar mūsų teismai vykdo teisę taip, kad gaunama *summum jus – summa injuria*, ar taip, kad yra gaunamas tikras teisingumas. Jei mes patys nepagalvosime ir neįvertinsime savo teismo darbo, niekas nepadarys to už mus, o teismo teisingumas iš tikrųjų yra *conditio, sine qua* negali būti pasitikėjimo mūsų piliečių daromomis sutartimis, negali būti tinkamo mums kredito, negali būti geros ekonominės apyvartos.

Socialinis gyvenimas ypač sparčiai kinta. Tad sparčiai kinta ir žmonių teisinė sąmonė, ir jų teisiniai santykiai. Todėl teismo darbas turi nepaly-

*Skaityta Lietuvos teisininkų draugijos visuotiniame susirinkime 1933.II.4.

ginti didesnės reikšmės socialiniam gyvenimui tobulėti, negu kitų įstaigų darbas. Mat gyvenimui kintant įstatymų leidėjas nepajėgia suskubti pakeisti įstatymus atitinkamai pasikeitusioms gyvenimo sąlygoms. Įstatymų kūryba žmonėms yra ypač sunkus darbas. Priežasčių aš čia negvildensiu, jos teisininkui apskritai yra žinomos. Aš tik prisimenu čia patį faktą, kad formalus įstatymas, kurį reikia taikyti gyvenimui, dažniausiai yra gana seniai sukurtas, kada gyvenimo sąlygos buvo kitokios, negu gyvenamojo laiko sąlygos. Tad teismui ir tenka didelis vaidmuo: vykdyti teisingumą turint seniai išleistus įstatymus ir naujai susidariusias gyvenimo sąlygas. Tas sąlygas teismui reikia tirti, reikia jas žinoti; o jos yra labai sudėtingas tyrimo objektas, palyginti su gamtininko-tyrėjo objektais. Be to, ir tyrimo priemonės, metodai, nors iš esmės ir tie patys, kokius naudoja gamtininkas-tyrėjas, vis dėlto visuomenės reiškiniams tirti nėra taip objektyviai tinkami. Teismo darbas tai juk yra žmogaus dvasios kūrinių tyrimas: iš vienos pusės teisės dėsnių ir konkrečių normų tyrimas, iš antros – gyvenimo sąlygų, tarp jų ir žmonių teisinių tarpusavio santykių ir sutarčių tyrimas.

Įstatymų atsilikimas nuo gyvenimo ar tik nebus didžiausia priežastis, kad kai kurie minties galiūnai buvo nusistatę prieš teisę ir įstatymus. Toks buvo Levas Tolstojus (žr. Goldenweiserio straipsnį *Tolstois Kampf gegen das Recht* žurnalo *Archiv für Rechts-und Wirtschaftsphilosophie* Nr. 1, 1928 m.). Panaši teisei nepalanki mintis buvo ir Gėtės pasakyta: *Es erben sich Gesetz und Rechte wie eine ewige Krankheit fort.*

Ypač dabar labai jaučiamas įstatymų neatitinkamumas pasikeitusioms teisės ir dorovės pažiūroms po karo, kai visur ir visuose moksluose yra įvykę didžiausių pakitimų: chemijoj suskaldytas atomas, fizikoj erdvė ir laikas yra tapę reliatyviais reiškiniais, tikyba grįžta į spiritizmą ir teosofiją, moteries ir vyriškio vaidmuo keičiasi, niekšybė tampa mada, ekonominėje srityje vyksta žiaurus išnaudojimas, nors jis jau yra suprastas kaip neteisingas, ir t. t.

Savo mintis paremsiu kitų šiuo klausimu galvojusių asmenų mintimis.

Leideno universiteto prof. H. Krabbe savo rektorato kalboj 1924.II.8[1] tema *Der innere Wert des Rechts* šitaip yra kalbėjęs. Teisėjas taria teisę ne pagal normą, kurią jis laiko teisės norma, bet pagal dėsnį, kuris objektyviai veikia

[1] *Révue intern. de la théorie du droit*, Nr. 3, 1926-1927 m.

kaip teisės norma. Yra dėsnis, kuriuo reikia remtis, arba tikslas, kurį reikia siekti, tai tas, kad turi būti siekiama daugumos gerovė; šito tikslo realizavimas yra visų, tad ir teisėjo, pareiga; šitas tikslas turi būti mastas teisės normos vidaus vertei nustatyti. Teisės vertės jausmas glūdi mūsų sielose ir tik jose gali gimti teisės normos. Dabar kai kuriose šalyse, tarp jų ir Nyderlanduose, yra nustatyta, kad teisėjas negali nustatyti įstatymo vidaus vertės. Tačiau tat nereiškia, kad teisėjui draudžiama daryti sprendimą subjektyviu įsitikinimu; savaime suprantama, kad teisėjas sprendžia tik savo įsitikinimu. Bet toks reikalavimas siekia įstatymo viršenybės objektyvinės teisės veikimui, taigi sprendimą reikalaujama paremti formaliu įstatymu, net jei jis neturėtų savyje objektyviosios teisės. Tas įstatymo reikalavimas siekia, kad teisėjo sprendimas priklausytų nuo išorinės vertės, t. y. priklausytų nuo to, kas reikalaujama įstatymo vardu. Reikia įsidėmėti įstatymo ir teisės priešingumą: kai siekiama pareigą nustatyti jėga, tai turima reikalo su įstatymo norma, o kai įpareigojimas yra siejamas su normos turiniu ir kai ta norma veikia dėl savo vidaus turinio, tai turima reikalo su objektyviosios teisės norma; pavyzdžių mes turime, viena, normose, kurių privalomumas kyla iš vieno asmens jėgos, ir normose, kurių privalomumas kyla iš normos vidaus vertės.

Šių minčių iliustracijai aš galėčiau priminti seną rusų ir dabartinę mūsų tvarką, arba žemės nuosavybės srity bajorų privilegijas ir mūsų žemės reformos įstatymą.

Ir vieno asmens leidžiamieji įstatymai gali atitikti objektyviąją teisę, gali būti teisė savo vidaus turiniu; ji atitinka visų teisinę sąmonę. Visi klauso tokių įstatymų dėl to, kad jie savo vidaus turiniu yra objektyvioji teisė. Dar Spinozos buvo pasakyta: *Non enim ratio obtemperandi, sed obtemperantia subditum facit.*

Brno universiteto profesorius Jaroslavas Kollabas savo straipsnyje *Le postulat de la justice dans la théorie du droit*[2] reiškia panašias mintis. Nekintamas teisingumas – natūralinės teisės doktrinos fantazija – šiais laikais yra tiktai nusišypsojimo priežastis. Šios dienos empirinis mokslas aiškiausiai rodo, kad socialiniame gyvenime nėra nieko, kas būtų laikoma visur ir visais laikais teisinga. Socialiniam gyvenimui laikas yra ketvirtasis erdvės matavimo mastas.

[2] *Révue intern. de la théorie du droit*, Nr. 2, 1926-1927 m.

Tuo tarpu kai literatūros istorikas pasitenkina tirdamas padėtį, kuri yra duota literatūros kūriniuose, teisės istorinis mokslas negali pasitenkinti juridinių normų tikru konstatavimu; jis būtinai kelia sau teisės kritikos klausimus. Kritiška teisės normos analizė nustato, kad kiekviena teisės norma, kaip ir kiekvienas kitas žmogaus minties kūrinys, turi savyje dvi logiškų elementų grupes: objektyvius elementus, kurie yra nustatomi teisės normos turinio (esmės), ir subjektyvius elementus, kurie sudaro jos formą. Teisingumo postulatas, lygiai kaip ir tiesos postulatas, yra idėja, kuri duoda mūsų minčiai kryptį prie idealaus tikslo, kurio, dalykų realybėje, niekad negalima pasiekti, bet kuris nuolat yra siekiamas. Mūsų empirinė mintis, užsiimdama teise, visuomet liks panaši į hiperbolę, kuri palengva artinasi prie savo tikrybės, prie teisingumo, negalėdama niekad sutapti su ja (tikrybe).

Franzas Weyras straipsnyje *Natur und Norm*[3] nurodo, kad gamtos mokslams objektas yra objektyvi gamta, o teisės mokslo objektas yra paties žmogaus minties kūrinys, kuriame tiriama ne tik būtis (*Sein*), kaip kad gamtą tiriant, bet ir privalumas (*Sollen*). Pirmu atveju yra tiriami kauzaliniai reiškiniai, antru atveju — kauzaliniai normatyviniai reiškiniai. Tačiau tarp tų dviejų rūšių reiškinių nėra visiško skirtumo jų pažinimo atžvilgiu, dėl to, kad ir gamtos, ir teisės tiriami jų vykstantys reiškiniai (*Geschehen*). Kaip dėl gamtos yra tikra, kad ji *ist*, taip dėl teisės, kad ji *gilt*.

Tų reiškinių savumus jų tyrimo sunkumo atžvilgiu plačiau aptaria kitas mokslininkas, Marburgo universiteto profesorius v. E. Mezgeris savo straipsnyje *Recht und Erfahrung*[4].

Patyrimo problema, sako prof. Mezgeris, yra bendra gamtos tyrinėtojui ir teisės tyrinėtojui. Šita problema mes suprantame klausimą, kokiu būdu tiesioginiai patyrimai (*Gegebenheiten*) esti tam tikro mokslo objektai, tai yra tikrybės, kurias tas mokslas, kaip parengtus kūrinius, pateikia mokiniams. Gamtos tyrinėtojui, kuris stengiasi ištirti išorinio pasaulio kosmosą, tie patyrimai yra jausmų įspūdžiai, iš kurių jis tiekia tą kosmosą, kaip mokslo objektą. Juristui ta pačia prasme patyrimai yra socialinio gyvenimo reiškiniai, ypač įstatymų leidėjo paskelbtos normos. Abiejų mokslų patyrimai (duomenys)

[3] *Révue intern. de la théorie du droit*, Nr. 1, 1931-1932 m.
[4] *Révue intern.*, Nr. 1, 1927-1928 m.

yra įvairūs: čia jie yra išoriniai, medžiaginiai reiškiniai, ten jie yra ne tik vidaus sielos reiškiniai, bet dvasios turinio, empiriniais idėjiniais tikslais nustatyti minties vaizdai. Tačiau tyrimo objektų įvairumas ir patyrimų įvairumas netrukdo gamtos ir teisės srityse naudotis maždaug vienokiais tyrimo metodais. Nors patyrimo problema yra pateikiama gamtos ir teisės tyrinėtojui visai vienokia prasme, tačiau tolimesniame savo išsivystyme ši problema nelieka ta pati abiem mokslo rūšim. Išorinės būties pažinimo srityje, taip pat psichologijoje, kuri dabar remiasi gamtos mokslų duomenimis, patyrimo problema pasireiškia kaip grynos būties problema; vadinasi, gamtos mokslo tikslas, tad ir objektas, yra esamojo pažinimas, objektyviai duotos tikrybės pažinimas.

Kas kita jurisprudencijoje. Tiesa, ir ji turi reikalą su patyrimo problema, vadinasi, su esamojo reiškiniais savo srityje. Bet čia problema tampa komplikuota, gauna supainiotą pobūdį: prie esamojo tyrimo problemos prisideda dar veikimo vertės problema. Savaime aišku, kad ir teisės mokslas nori žinoti, kokia teisė yra, kas ji yra, bet kartu jis nori žinoti ir tai, kokia teisė tinkamai veikia (*gilt*). Teisės mokslo objektas yra veikiančioji teisė, jos paskelbtos tiesos, kurios reiškia, kad yra nustatytos teisės gyvenime kryptys, kuriomis tautai privalu eiti.

Tad tyrimo įvairumas susidaro iš tikslų įvairumo. Teisės tikrybė, esamoji teisė, pasireiškia kaip jurisprudencijos objektas tuomet, kai jis (mokslas) stengiasi nustatyti teisės dėsnius, kaip minties vaizdus. Šitoji empirinė teisės tikrybė yra masių psichologijos tikrybė. Giliai įžvelgiančiam matymui ji, kaip istorijos eigoje kintanti, atveria begalinę mintijančiai suformuotų teisės tikrybių eilę, pilną vertės moksliškam pažinimui. Vien tik esamojo tyrimas nebūtų teisės mokslas; jis yra tuomet, kai su esamojo tyrimu yra susietas veikimo tinkamumo tyrimas, vadinasi, idealaus privalumo tyrimas. Teisė yra dabartinis ir idealus privalumas. Šitas dvejopas veikimo problemos pobūdis yra be galo sunkus teisės teorijos uždavinys.

Tad teisėjo uždavinys – išaiškinti tiesą – yra susijęs su daugeliu sunkenybių, kurios glūdi įstatymo prasmės aiškinime, iš vienos pusės, ir gyvenimo aplinkybių sudėtingume – iš kitos. Darbas yra labai sunkus ir atsakingas dėl to, kad vienais atvejais jo sprendimas lemia žmogaus medžiaginę būtį, kitais atvejais nuo teismo sprendimo pareina žmogaus laisvės, kartais gyvybės arba kitų gėrybių likimas.

Štai kur glūdi priežastis bylų svarstymo keliose instancijose ir teismo kolegijos būtinumas.

Buvo pasireiškęs mūsų spaudoje jauno teisininko balsas, kuris siūlė spręsti bylas panašiu būdu, kaip buvo atrištas Gordijaus mazgas. Tačiau reikia džiaugtis, kad bent spaudoje tas balsas liko vienų vienas.

2. Visa, ką tiktai protingas žmogus daro, daro su tam tikru žinojimu; savo veiksmams žmogus turi tam tikro mokslo pagrindą. Pvz., kai darbininkas skaldo malkas, tai turi tam tikrą fizikos ir mechanikos empirinių žinių atsargą. Kai mokąs tik pasirašyti asmuo dalyvauja teisės ginčo sprendime, kaip tai būdavo prieš Didįjį karą valsčiaus teisme, tai jis taip pat turi tam tikrą teisės ir dorovės dėsnių žinojimo atsargą.

Tačiau žmonija nesitenkina sporadiškai įgytomis žiniomis, ji amžiais kaupia, renka visose savo medžiaginio ir dvasinio gyvenimo srityse žinių atsargą, jas tvarko, sistematizuoja, kuria tikrąjį mokslą. Ir tiems ar kitiems veiksmams vykdyti žmonija reikalauja iš vykdytojų vis daugiau ir daugiau vis tikresnių žinių.

Tas reikalavimas ypač kreipiamas tiems, kurie vykdo veiksmus, turinčius ypatingos visuomeninės reikšmės. Tarp tokių veiksmų pirmoje vietoje stovi teismo veiksmai, teisimas. Mokslingam teisėjui XIX amžiaus eigoje, taikant medžiaginę veikiančią teisę, teko svyruoti tarp reikalavimo laikytis įstatymo ir sutarties raidės ir reikalavimo žiūrėti įstatymo vidaus prasmės, o sutartyje ieškoti šalių geros sąžinės. Šita problema liko išspręsta ta kryptimi, kuri uždeda teisėjui didžiausią ir švenčiausią uždavinį – vykdyti teisingumą, t. y. aiškinti įstatymą jo vidaus prasme, kuri atitinka gyvenimo sąlygas, kokios buvo teisiniam santykiui susidarant, o sutartis aiškinti remiantis geros sąžinės dėsniu.

Šita kryptimi Lietuvos teismai dabar ir eina. Štai keli pavyzdžiai. Jų galima daug nupasakoti iš visų teismų praktikos. Aš nurodysiu vieną kitą pavyzdį iš Vyriausiojo Tribunolo praktikos. Kadangi Vyr. Tribunolas savo apeliacine, ypač kasacine praktika nustato visiems teismams teisės dėsnių aiškinimo kryptį, tai tų pavyzdžių mano minčiai paremti visiškai pakaks.

Apygardos teismas atmetė žemės nuomininko ieškinį dėl iškraustymo iš žemės buvusio nuomininko, kurio nuomos sutarties laikas išėjo, samprotaudamas, kad jį gali iškelti tik žemės savininkas, o ne jos nuomininkas, su

kuriuo buvusysis nuomininkas nėra sudaręs jokios sutarties, nėra jokiame teisiniame santykyje. Vyr. Tribunolas kasavo šį sprendimą, nurodęs, kad daiktinė savininko teisė čia turėtų nusileist prievolinei nuomininko teisei, tad juo labiau tokiai nuomininko teisei turi nusileisti trečiojo asmens teisė, buvusio nuomininko, kurio sutarties terminas yra išėjęs. Vadinasi, formalumui neduota reikšmės prieš esmę (sprend. Nr. 5/1924 metų).

Byloje dėl vekselių bepiningumo viename Vyr. Tribunolo kasaciniame sprendime skaitome: Vyr. Tribunolas rado ieškovės N. kasacijos skundą pamatuotą. Ji skundžiasi, kad teismas neatkreipęs dėmesio į jos atsikirtimą, kad ji gavusi iš viso tiktai 2000 litų, kuriuos buvo atsiuntęs jai jos brolis iš Amerikos, bet iš atsakovo kitų pinigų ji negavusi, ir kad jos parašai duoti buvo vekseliniuose blankuose per prievartą ir esant girtam; šioms aplinkybėms įrodyti ji prašiusi paklausti liudytojus, bet teismas liudytojų nepaklausęs. Šitie kasatorės nurodymai yra rimti; teismas atiteisė iš jos 5000 litų pripažindamas, kad šią sumą ji yra gavusi iš atsakovo į savo dalį, nepatikrinęs, ar ji iš tikrųjų šitą sumą yra gavusi iš atsakovo. Ta aplinkybė, kad ieškovės pasirašyta vekselinių blankų 5000 litų sumai, dar neįrodo, kad šitą sumą ji iš tikrųjų yra gavusi, ir nežinia, už ką būtent jai buvo duoti pinigai, nes tie vekseliniai blankai, kaip tvirtina ieškovė, buvo užpildyti atsakovo jau po to, kai jie buvo jos pasirašyti...

Apygardos teismas priteisė miškų urėdijai iš naujakurio pinigus už medžius, kuriuos tas buvo gavęs troboms statyti, bet juos pardavęs. Atsakovas tvirtino, kad tuos medžius jis pakeitęs lentpjūvėje lentomis, reikalingomis savo troboms statyti. Vyr. Tribunolas rado naujakurio kasacijos skundą rimtą. Vienintelis valstybės interesas, šelpiant naujakurius – padėti jiems įsikurti, pasistatyti reikalingus trobesius, įsigyti inventorių, tad svarstant klausimą, ar naujakurys yra sunaudojęs gautą miško medžiagą tam tikslui, kuriam ji buvo jam skirta palengvintomis sąlygomis, reikalinga turėti galvoj naujakurio veiksmų galutinį rezultatą, pagal kurį tiktai ir galima tinkamai išspręsti iškeltą klausimą; nurodytam tikslui pasiekti visai nesvarbu, ar naujakurys gautą mišką pakeitė jau gatava medžiaga; svarbu tiktai, kad naujakurys pasistatė reikalingas ūkiui trobas. Apygardos teismas į šitas aplinkybes visai neatkreipė dėmesio, padaręs niekuo neparemtą išvadą, kad medžiai atsakovui buvo skirti vien su tikslu, kad jis kaip tik iš skirtų jam medžių pasistatytų trobas. Toks skirtų medžių tikslo supratimas galėtų pa-

kenkti valstybės interesams, nes reikalaujant prieš laiką atlyginti už gautą medžiagą galima suardyti naujakurio jau sukurtą ūkį.

Daugiau ties šiuo klausimu nesustosiu. Aš šį kartą labiau turiu galvoje teismo darbo metodą. Darbo metodas turi esminės reikšmės tiesai išaiškinti ir teisingumui vykdyti.

Proceso srityje nusikračius formalių įrodymų sistemos, nusikračius inkvizicinio proceso, civilinių ginčų sprendime buvo įsivyravęs dėsnis, kuris mūsų Civilinio proceso įstatyme yra išreikštas 81, 82, 366 ir 367 str., būtent: ieškovas turi įrodyti savo ieškinį, o atsakovas savo atsikirtimus (81 str.); taikos teisėjas nerenka įrodymų ir sužinojimų, bet remia savo sprendimus vien tiktai įrodymais, bylininkų pristatytais (82 str.). Tie patys dėsniai pakartoti bendriesiems teismams 366 ir 367 str. Prieš Didįjį karą buv. Rusijos teismai beveik išimtinai laikėsi čia išdėstytų dėsnių. Nors to paties proceso įstatymo 368 str. skelbė teismams: „Kai išklausęs šalis teismas ras, kad kai kurioms jų iškeltoms aplinkybėms, turinčioms esminės reikšmės bylai išspręsti, nėra pristatyta įrodymų, tai skelbia apie tai bylininkams ir skiria terminą nurodytoms aplinkybėms išaiškinti". Nors šitas dėsnis, remiantis to paties įst. 80 str., buvo privalomas ir taikos teisėjams, tačiau čia atpasakotu dėsniu beveik nebuvo vadovautasi, nes grynas šalių ginčo procesas ilgai vyravo. Bet daugiau bylų eidavo be advokatų, o dar pavojingiau teisingumo atžvilgiu, kad dažnai toje pat byloje viena šalis, turtinga, turėdavo advokatą, o kita, neturtinga ir bemokslė, pati vesdavo savo bylą, be advokato. Ir vis dėlto teismas gana pasyviai laikėsi, šalims aiškinant ir įrodant bylos aplinkybes. Šitas teismų darbo, ypač taikos teisėjų darbo didelis trūkumas privertė įstatymų leidėją papildyti 82 str., ir 1912 metais buvo išleistas įstatymas, įterptas į procesą kaip 1821 str., kuris pradžioje kartoja 368 straipsnį ir dar prideda: „Šiuo atveju taikos teisėjas gali pareikalauti, kad bylininkai pristatytų įrodymus, kuriuos jie savo pasiaiškinimuose minėjo, nors tais įrodymais ir nebūtų stačiai remęsi".

Kuriant Lietuvos teismus, kad mūsų teismai vėl per daug nenukryptų į gryno šalių ginčo vagą, į „Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymą" buvo įterptas 26 str., kuris sako: „Teismas turi teisę nurodyti bylininkams aplinkybių, kurias reikia išaiškinti bylai teisingai nuspręsti, ir išrodymų, kuriais tos aplinkybės privalo būti patikrintos".

Veikiant mano čia primintiems dėsniams materialinės ir procesinės civilinės teisės srityse, Lietuvos teismai, tiek vienasmeniai, tiek kolegialieji, tiek spręsdami ginčus iš esmės, tiek kasacine tvarka, gyvai svarsto su bylininkais bylos aplinkybes ir kasdien tenka su dideliu pasitenkinimu išeiti iš teismų, pabuvus jų darbo liudytoju. Turiu pasisakyti, kad man pačiam teko kasacinėje byloje šitaip pasielgti: matydamas, kad formaliai teismo neprasižengta, tačiau iš esmės teisingumas atrodo įžeistas, patariau bylininkui pačiam stoti Vyr. Tribunole ir išdėstyti savo skriaudą, kuri bus, jei sprendimas nebus panaikintas, ramindamas žmogų, kad Vyr. Tribunolas rasiąs kasacinių vadų sprendimui nugriauti. Ir neapvyliau bylininko. Teko dar iš kai ko girdėti taip pat pasielgus.

Gal kartais advokatui tenka jaustis ne visai smagiai, kai teisėjas arba pirmininkaująs kviečia patį bylininką ir ima jį klausinėti apie bylos aplinkybes. Tačiau teisingumo jausmas gauna patenkinimą.

Siekdamas nustatyti tikrą teisinio santykio tiesą, teismas, šalims ir neprašant, dažnai reikalauja tam tikrų aplinkybių išaiškinimo, papildomųjų įrodymų pristatymo. O jei kartais teismas nepadaro, kas reikėjo padaryti bylos aplinkybėms išaiškinti, nors teismas ir neprašė, tai kasacinis teismas randa tame pagrindą sprendimui naikinti. Štai pavyzdys. Šalis kasacijos skunde pasiskundė, kad ji nemokanti bylų vesti, kad jai rodęsi, jog yra įrodžiusi savo reikalavimą, o jei teismui negana buvę tų įrodymų, tai jis turėjęs jai nurodyti, kad dar reikia įrodymų. Vyriausiasis Tribunolas rado kasacijos skundą patenkintiną šiais pagrindais. Mažametės ieškovės globėjas iškėlė ieškinį dėl turto, likusio jos motinai mirus. Teismai, spręsdami bylą, turėjo atsižiūrėti į tą aplinkybę, kad ieškovė ne pati ieško, o jos globėjas, neturįs prityrusio užtarėjo, ir todėl turėjo rimčiau įsigilinti į bylos esmę. Nesant rimtų ieškinio įrodymų, apygardos teismas, taikos teisėjui to nepadarius, turėjo nurodyti ieškovės globėjui, kokie reikalingi įrodymai, kad ieškinys butų patenkintas (Liet. Teismų sutv. įst. § 26, Vyr. Žin., Nr. 2-3). Užuot taip padaręs, apygardos teismas pasitenkino tiktai tuo, kad „pristatyti rašto įrodymai visai esą netinką, nes vienas antram prieštarauja"... ir Vyr. Tribunolas sprendimą panaikino.

Eina byla dėl likusio po tėvo mirties ūkio padalinimo tarp vaikų, reikalaujant pripažinti tėvo testamentą skriaudingą iškėlusiems bylą. Valdantieji ūkį pagal testamentą atsikirto, kad ieškovai yra pasikvitavę, vadinasi,

sutikę su tėvo valia; tačiau šiam atsikirtimui pristatė neaiškių įrodymų. Byla eina kelis metus ir štai apygardos teismas nutaria: „Duoti šalims 2 savaites laiko pristatyti įrodymų išaiškinti: 1) ar žemė tėvo ir motinos buvo valdoma bendrai ir, jei bendrai, tai kas ją valdė, 2) ar vaikams dalys buvo išmokamos atskirai iš tėvo ir motinos žemės, ar bendrai iš visos tėviškės, 3) kieno lėšomis išėjo mokslą sūnus N. ir kiek tas mokslas kainavo, 4) į kokius (kokybė) ūkius ištekėjo dukterys, kokias dalis jos ištekėdamos gavo ir kas joms išmokėjo, 5) iš kokio ūkio atėjo marti į ginčo ūkį ir kokią dalį ji įnešė į ginčo ūkį, 6) ar esantieji byloje pakvitavimai liečia atidalinimą iš tėvo, ar iš motinos ūkio, 7) jei bus nurodyti liudytojai, tai juos klausti su priesaika pavesti vietos taikos teisėjui. Be to, duoti šalims 1 mėnesį laiko pristatyti dukterų — ieškovių metrikus, taip pat ir atsakovės — marčios jungtuvių metrikus". Šitas nutarimas teismo buvo padarytas šalims neprašant, bet pagal bylos aplinkybes, kurias teismas rado reikalą tiksliai išaiškinti.

Tai yra ryškūs pavyzdžiai, kad teismas siekia surasti tikrą tiesą ir savo sprendimu teisingai išspręsti šalių ginčą. Tuo metodu Lietuvos teismai nuolat eina. Taikos teisėjai ir kolegialių teismų pirmininkaujantieji, taip pat ir dalyvaujantieji posėdyje teisėjai, ypač pranešėjai, duoda šalims klausimus, žodžiu nurodo įrodymų nepakankamumą ir t. t. Susidaro gyvas bylos aplinkybių aiškinimas.

Tačiau retkarčiais esti ir taip: teisėjas, paklausęs liudytojus ir davęs kiek prasitarti ieškovui, skelbia „bylos aplinkybės aiškios" ir baigia, neduodamas kitai šaliai aiškinti arba davęs tik kelis žodžius ištarti. Savaime suprantama, kad vienasmenis teisėjas, arba kolegialaus teismo pirmininkaująs yra darbo šeimininkas ir turi teisę duoti šalims aiškinti bylos aplinkybes tiek, kiek jis mato reikalinga. Tačiau beveik visai neduoti aiškintis šaliai teisėjui netinka, nors tas aiškinimas atrodytų bylai nereikalingas. Jis visuomet teisėjui yra reikalingas, dėl jam būtino dėsnio *audiatur et altera pars*; šalies pasisakymas, jei ir niekus ji pasakytų, teisėjui svarbu išgirsti dėl to, kad tai duoda jam dar daugiau pagrindo įsitikinti tos šalies pretenzijos tuštumu; be to, teismas veikia viešai: klausytojai, ne tik šalis, įsitikina teismo nešališkumu, tiktai kai jis išklauso abiejų šalių. Aleksandro Makedoniečio metodas Gordijaus mazgui atrišti teismo darbui visiškai netinka. Savaime su-

prantama, kad tinkamas teisingumui vykdyti ir ugdyti darbo metodo naudojimas reikalauja iš teisėjo didelio takto.

3. Iki šiol kalbėjau apie civilinio teismo darbą. Dabar pasakysiu keletą žodžių apie baudžiamojo teismo veikimą. Žodinis šalių ginčo procesas savo dėsniais, išdėstytais Baudž. Proc. Įst. 65, 92, 101, 105, 684, 724 ir kt. str., yra visiškai palikęs teismo iniciatyvą nevaržomą aiškinti bylos aplinkybes, tiesą surasti.

Baudžiamųjų bylų svarstymo reikalu negaliu neišreikšti čia pasigailėjimo, kad iki šiol visiškai nemanoma atgaivinti veikusio prieš karą didesnėje dabartinės Lietuvos teritorijos dalyje prisiekusių sprendėjų instituto ir įvesti jį ir ten, kur jo prieš karą nebūta.

Be to, aš turiu čia pasisakyti, kad manyje glūdi didelis susirūpinimas, ar padeda teisingumui vykdyti Baudžiamojo Proc. pakeitimas, išspausdintas „Vyriausybės žinių" Nr. 312. Aš esu priėjęs neigiamą išvadą. Svarstant šio pakeitimo dėsnius jau *a priori* negalima laukti iš jo gerų išdavų. Viena iš priežasčių, dėl kurių 1864 metų procesas buvo uždėjęs teismo tardytojui pareigą patikrinti visus kvotos davinius, buvo žemas moralinis kvotą darančių valdininkų lygmuo. Kai valdininkas žino, kad jo veiksmas bus teismo tardytojo patikrintas, tai jis priverstas būti atsargesnis savo veiksmais. O ir pataisyti teismo tardytojui ne kartą pavykdavo tai, kas sąmoningai ar nesąmoningai buvo policijos negerai padaryta, net tiesą iškreipti stengtasi.

Mūsų visuomenės pokarinis moralinis lygmuo neduoda man pagrindo turėti kitokios vilties iš darbo, kuris išimtas iš priverstinio teismo tardytojo patikrinimo. Baudž. Proc. Įst. 2495 str. paskutinė pastraipa sako, kad „kvotos veiksmai yra lygūs rengiamojo tardymo veiksmams", tai nors to paties įstatymo 269 str. duoda teismo tardytojui teisę tikrinti kvotos veiksmus, bet tiems veiksmams esant lygiems savo reikšme jo, tardytojo, veiksmams, sunku laukti iš jo pasiryžimo stoti policijai priešo vagon, ypač kai jis yra neutralus asmuo, o policijos valdininkas yra uolus valdančios partijos atstovas.

Didelė atsakomybė uždėta šia novela valstybės gynėjui. Tačiau su atsakomybe yra susijusi ir didelė teisė, kompetencija, tad tokia padėtis valstybės gynėjui gali patikti.

Aš asmeniškai mažai turiu faktų savo susirūpinimui paremti, nes mažai baudžiamųjų bylų ginu, tačiau du atsitikimai iš mano praktikos tą susirūpi-

nimą ugdo: policijos organų buvo eita keliu, kurį nurodė, mano manymu, pats nusikaltėlis, vienoj byloj brolio nužudytojas. Policijos veiksmai nebuvo tikrinami ir teismui teko teisti tuos, kurie buvo nurodyti įtariamais. Teismas kaltinamuosius išteisino; teisybė iš dalies buvo pasiekta, bet nevisiškai, nes tikras kaltininkas liko nebaustas. Davinių prieš jį buvo per vėlu rinkti, o gal ir valstybės gynėjas, teismo sprendimui įvykus, liko tos nuomonės, kuri buvo pasireiškusi kaltinamuoju aktu.

Šiaip ar taip, mano manymu, mūsų gyvenimo aplinkybės, mūsų visuomenės pokarinė moralinė būtis neduoda pagrindo gėrėtis šita novela.

Kad ir kažin ką man tvirtintų, aš vis dėlto nematau kitos tikresnės garantijos dorovinei žmogaus lygčiai pakelti ir jai sutvirtinti, kaip tiktai aukštąjį mokslą. O asmenų, išėjusių šitąjį mokslą, mes dar ir dabar neturime pakankamai net teismo darbininkų kadrui užpildyti, tai ką bekalbėti apie policijos kadrą.

Kad teismai galėtų teisingumą vykdyti, reikalinga jų ir jų darbo tinkama santvarka. Pagrindiniai tos santvarkos dėsniai yra žmonijos ilgų amžių sielos ir proto nustatyti: tai 1864 metų Teismų įstatymų dėsniai.

Temos tęsinys: – „Teisė", Nr. 37, 1937, p. 10-23.

Aequitas (lot.) – lygybė, teisingumas

Summum jus – summa injuria (lot.) – griežčiausias įstatymas yra didžiausias neteisingumas

Justitia est fundamentum regnorum (lot.) – justicija yra valstybės pagrindas

Conditio, sine qua (lot.) – būtina sąlyga (sąlyga, be kurios...)

Es erben sich Gesetz und Rechte wie eine ewige Krankheit fort (vok.) – Teisės ir įstatymas paveldimi iš kartos į kartą kaip amžina liga

Der innere Wert des Rechts (vok.) – vidinė teisės vertė

Non enim ratio obtemperandi, sed obtemperantia subditum facit (lot.) – ne raginimas paklusti, bet paklusnumas verčia nusileisti

Ist, gilt (vok.) – yra, galioja

Audiatur et altera pars (lot.) – tebūna išklausyta ir antroji pusė

Konstitucijos 23-asis § ir jo santykis su įvairiomis mūsų įstatymų leidybos novelomis

P. Leonas

„Teisė", 1937, Kaunas,
Nr. 37, p. 10-23.

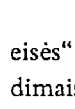 eisės" Nr. 23 man teko išsitarti klausimu, kaip mūsų teismų sprendimais yra siekiama realizuoti teisingumą. Šiame rašte aš kalbėsiu, kaip pats įstatymų leidėjas yra gyvenimo aplinkybių verčiamas įstatymais siekti tikro teisingumo. Tūlas gali pastebėti man, kad visa teisė, visi įstatymai siekia tikro teisingumo. Pastaba būtų klaidinga. Toli gražu ne visi įstatymai siekia realizuoti teisingumą. Juk ir vergija buvo paremta teise; ir baudžiavos buvo įstatymų tvarkomos; jos rusų kalboje turėjo net teisės vardą – *kriepostnoje pravo.* O mūsų teisingumą sąžine įvertinant, ar galima kalbėti, kad tos socialinės santvarkos buvo teisingumo dėsniais pagrįstos. Ir dėl kai kurių vėlesnio laiko, nei vergijos ar baudžiavų laikai, įstatymų ar gali būti šiandien ginčo, kad jie siekė ne teisingumo, bet viešpataujančio negausaus luomo privilegijų, kaip, pvz., žemiečių viršininkų instituto įvedimas, arba bajorų žemės banko įsteigimas carinėje Rusijoje.

Mūsų konstitucijos 23§ skelbia: „Nuosavybės teisė saugojama. Piliečių turtą galima nusavinti įstatymo keliu tik viešajam reikalui esant". Kalbėdamas apie nuosavybės teisę įstatymas turi omenyje viešpataujančią asmens nuosavybės teisę. Kai visuomenės gyvenimo pagrinde glūdi, kaip vienas iš tvirčiausių šulų, asmens nuosavybės teisė, tuomet greta to šulo glūdi kitas teisės šulas: laisva valia daromos sutartys. Be laisvos valios sutartims daryti užtikrinimo neįmanomas nuosavybės teisės saugojimas ir jos sveikas gyvavimas.

Tačiau socialinio gyvenimo analizė, daugelio mokslininkų, ypač Karlo Markso veikalais padarytoji, yra įrodžiusi, kad visuomenės gyvenime, vei-

kiant aukščiau nurodytiems dviem teisės dėsniams, vyksta daug labai skaudžių skriaudų, išnaudojimų, neteisingumų. Pastaruosius išaiškinus, socialinio gyvenimo tvarkymas jau nelieka vien individualizmo vedamas, bet mėgina eiti socialumo keliais.

Prieš imdamasis nagrinėti tą klausimą, kuris išrašytas kaip šio rašinio tema, turiu pateikti skaitytojui kelias prirengiamas mintis. Tad mano šis rašinys savaime skyla į tris dalis.

1) Socialinio gyvenimo pagrindas yra ekonomika.

2) Socialinė teisė (*droit social, Socialrecht*).

3) Ekonomikai ir socialumo pradui veikiant, imperatyviai teisės reformos vyksta socialumo linkme. Tokių reformų pasireiškimai Lietuvos įstatymų leidyboje.

I. Dar Giovanni Vico savo veikale, išleistame 1725 metais vardu „Naujo mokslo apie tautų bendrą prigimtį pagrindai" buvo pabrėžęs ekonomikos reikšmę žmonių idėjoms. Jisai svarstė klausimą, iš kur žmonių gauti dievai. Paėmęs dar Varrono surinktus 3 000 dievų vardų, jisai įrodė, kad žmonės sukūrė sau dievus savo reikalų ir naudų spiriami. Religija ir laukų dirbimas, kalbėjo Vico, eina iš vienos priežasties; todėl išarti laukai yra pirmieji dievų aukurai[1].

Garsusis Montesqieu taip pat didelę reikšmę socialiniam žmonių gyvenimui teikė medžiaginėms to gyvenimo sąlygoms[2]. Im. Kantas veikale „Bendra gamtos istorija ir dangaus teorija", išleistame 1755 metais, taip pat yra kalbėjęs: „Nežiūrint begalinio skirtingumo, kuris yra tarp gabumo galvoti ir medžiaginio kūno, vis dėlto yra tikra, kad žmogus, gaunąs visas sąvokas ir vaizdus iš įspūdžių, kuriuos sukelia jo sieloje visata, jo kūnui tarpininkaujant, visiškai priklauso nuo savumų tos medžiagos, su kuria surišo jį Kūrėjas. Tai liečia tiek jo įspūdžių aiškumą, tiek jo gabumą juos jungti ir lyginti, kuris gabumas yra vadinamas galvojimo gabumu". Nuo savęs pastebėsiu, kad socialinis gyvenimas ir jo reiškinys — teisė — yra proto kūriniai; tad jeigu, Im. Kanto manymu, medžiaginės

[1] Žr. L.Voltmano *Istoričeskij materializm*, 9 psl.

[2] Žr. jo *L'ésprit des lois*, arba mano „Teisės filosofijos istorija", 190 ir kt. psl.

aplinkybės turi aukščiau nurodytą reikšmę žmogaus galvojimui, jos turi tą reikšmę ir socialiniam gyvenimui.

Iš visų žmogaus interesų visumos ypač viena dalis, sako sociologas V. Pareto, yra svarbi socialiniam gyvenimui, – tai ekonominiai interesai.

Ypač socialistai (komunistai) su Karoliu Marksu priešakyje yra įrodę ir teigia ekonomikos lemiamą reikšmę žmonių socialiniam ir apskritai psichiniam gyvenimui.

Jų pasaulėžiūrai pavaizduoti aš čia įdedu tik vieną visai naujo laiko formulavimą. Būtent „Priekalo" 1936 metų 1 Nr. K. Klioris, kritikuodamas prof. V. Čepinskio „Kultūroje" išspausdintą raštą „Kapitalizmo krizė ir socializmo perspektyvos", taip formuluoja mano čia kalbamą mintį: „Ekonominė visuomenės struktūra yra pamatas, o visuomenės ideologija – antstatas, ir jos išsivystymas ir pasikeitimas priklauso nuo ekonominės struktūros".

Kas čia anksčiau pasakyta apie ekonomikos santykį su žmonių socialiai psichiniu gyvenimu, tai tenka taikyti ir teisei, nes ji yra socialinis psichinis reiškinys. Reikia tik pastebėti, kad kai kas per daug nukrypsta į vieną šalį, užmiršdamas, kad pati ekonomika yra žmogaus proto kūrinys; tačiau, iš antros pusės, tiesa yra, kad proto jėgų išsivystymas vyko daugiausia medžiaginių žmogaus reikalų spiriamas, veikiamas.

Žmogaus psichikos kūryba yra nelengvas darbas. Ypač sunkus yra įstatymų kūrimo darbas. Todėl įstatymai lieka ilgai veikti net visai pasikeitus socialinio gyvenimo sąlygoms, kurioms esant įstatymai buvo sukurti.

Todėl kultūringos žmonijos prieita toji tiesa, kad būtinas yra dalykas duoti teisėjo sąžinei laisvės taikant įstatymus gyvam gyvenimui. Kaip vanduo graužia akmenį, taip gyvenimas – įstatymus. Teisėjas, turėdamas teisę taikyti įstatymus pagal sąžinę, kad būtų vykdomas teisingumas, taiko juos naujoms gyvenimo sąlygoms. Iš to per ilgą laiką yra gaunami tokie rezultatai, kokie taip buvo nupiešti teisininko Larnaude'o, Prancūzijai 1904 metais minint Napoleono kodekso šimto metų sukaktuves: „Mes daugiau neturime civilinio kodekso... Prancūzija dabar iš tikrųjų gyvena beveik papročio valdoma"[3]. Grazo universiteto profesorius Svo-

[3] Žr. *Archiv für Rechts-u. Wirtschafsphilosophie*, 1932 m., 4 kn., 461 psl. ir 466 psl., Svobodos str. *Das Privatrecht der Zukunft*.

boda, iš kurio straipsnio aš paėmiau šias citatas, nuo savęs priduria, kad dėl kodekso nuostatų nepakankamumo teisėjo laisvė, tapusi didele, atvedė teisės tarimą iki to, kad savarankiškas kūrimas praplėtė rašytąją teisę.

Reikia dar pastebėti, kad ne tik vienoje kurioje visuomenėje kinta socialinio gyvenimo sąlygos, ypač medžiaginės, bet ir visoje žmonijoje. Žmoniją vis labiau jungia į vis glaudesnius santykius įvairios kultūrinės priemonės; grynai medžiaginės: geležinkeliai, orlaiviai, garlaiviai; medžiaginės-dvasinės: spauda, telegrafas, telefonas, radijas. Susidaro būtinas reikalas ieškoti bendrų teisės priemonių. Šitą reikalą tas pats prof. Svoboda tame pat straipsnyje taip išreiškė: „Niekuomet nėra buvęs toks iš ūkio pagrindo aukštai išaugęs interesų solidarumas tarp tautų ir valstybių toli siekiančiai civilinės teisės pagrindų valstybei susidaryti, koks yra dabartyje". Teisės suartinimas yra reikalingas ne tik privatinės teisės srityje, bet ir viešosios, kurioje valstybių priešingi interesai griežtai veikia vieni kitus, – pridursiu, dažniausiai medžiaginiai interesai.

II. Visa teisė yra socialinis reiškinys. Atrodytų, lyg nesąmonė kalbėti apie kokią ypatingą socialinę teisę. Bet yra teisės rūšių. Be to, ir kiekvieno žmogaus arba žmonių grupės reikalai yra socialiniai reikalai, o jų keliamieji klausimai yra socialiniai klausimai. Vis dėlto yra specifinis klausimas, kuris ir moksle, ir gyvenime yra įgijęs pilietybės teises, tai socialinis klausimas, plačių beturčių darbininkijos masių padėties klausimas. Tad yra ir socialinės teisės problema. Įstatymai, kurie siekė beturčio darbininko interesus ginti, pradžioje buvo vadinami „Fabrikų įstatymų leidyba", bet toliau šie įstatymai gavo „Socialinės įstatymų leidybos" vardą.

Saragosos universiteto profesorius Lacambra straipsnyje *La théorie pure du droit et l'idée du droit social* yra plačiai svarstęs socialinės teisės prigimtį[4]. Anot jo, mūsų dienomis plačiausiai ir giliausiai šios teisės prigimtį yra aptaręs G. Gurvičius veikaluose: *L'idée du droit social, Notion et système du droit social* ir *Le temps présent et l'idée du droit social.* Gurvičiaus esąs toks požiūris: teisės moksle dabar yra absoliučiai individualizmo pažiūra užvieš-patavusi: jis nežino kitokių teisės realizavimo formų, kaip tik subordinacija

[4] Žr. žurnalo *Révue internationale de la théorie du droit*, 1935 m., I sąs., Brno.

ir koordinacija, ir visai užmirštąs, kad yra dar bendrumo, arba integracijos, teisė, kad greta individualiosios teisės dar yra socialinė teisė. Socialumas – tasai teisės židinys – turi dvi formas: a) santykį vieno atskiro asmens su kitu asmeniu; čia socialumas pasireiškia atskirų asmenų savitarpio santykiais: jų lyginimusi ir susitarimu; ir b) bendrumą, kur socialumas pasireiškia bendravimu ir integracija. Šitos dvi formos yra du pirminiai normatyviniai faktai, iš kurių kiekviena teisės norma ima sau priverčiamąją jėgą. Tais normatyviniais faktais yra laikomi tie junginiai, kurie gimdo jų (normatyvinių faktų) socialinę esmę, gimdydami teisę, tarnaujančią jiems pagrindu, – junginiai, kurių sutvarkymas ir teisės gimimai sutampa tarp savęs. Tuo būdu pagrindinė teisės definicija yra ši: teisė yra pozityvi tvarka, kuri yra mėginimas realizuoti teisingumą tam tikroje aplinkoje; arba, kitaip tariant, ji yra prirengiamasis antasmeninių ir asmeninių vertybių sutaikymas, esant pagrinde moraliniam idealui, kuriam sutaikymas tarnauja būtina ir *a priori* duota priemone; arba, dar kitaip, teisė yra visuma imperatyviai atributyvinio pobūdžio daugiašalių taisyklių, kurios nustato tiksliai nusakytą savitarpio priklausomumą tarp prievolių ir atitinkančių jas reikalavimų (teisių), ima savo priverčiamąją jėgą iš normatyvinių faktų ir tam tikrais atvejais leidžia būti vykdomai prievartai, neišvengiamai nereikalaudamos jos. Iš šitos teisės definicijos, sako Lacambra, esą aišku, kad Gurvičius yra priešingas buvusio Vienos profesoriaus H. Kelseno teisės definicijai, nes pastarasis esąs absoliutaus valstybės suverenumo gynėjas. Straipsnio autorius, prof. Lacambra, imasi derinti Kelseno ir Gurvičiaus teisės nusakymus, rasdamas juose daug bendrumo. Aš čia nesvarstysiu, tik pastebėsiu, kad G. Gurvičiaus griežtas Kelseno, kaip jo antipodo, apibūdinimas neatitinka H. Kelseno pažiūrų. Šį kartą mane domina G. Gurvičiaus pabrėžtoji teisės socialinė prigimtis. Jisai, anot Lacambros, nurodo šiuos septynis charakteringus teisės požymius:

1. Pagrindinė socialinė teisės funkcija: ji yra objektyvi visumos integracija, narių bendrą gyvenimą derinant.

2. Teisės priverčiamosios jėgos pagrindas: tos pat visumos, kurią teisė integruoja, tiesioginis šitos teisės gimdymas.

3. Teisės objektas. Visumos vidaus gyvenimo reglamentacija.

4. Vidinė tam tikro juridinio santykiavimo struktūra: tiesioginis visumos dalyvavimas teisėje, neskirstant jos narių.

5. Išorinis pasireiškimas: teisė turi socialinę galią, normaliais atvejais nesusijusią su besąlygine prievarta.

6. Teisės realizavimas organizacijose: neorganizuota teisė anksčiau pasireiškia nei organizuota, negaudama kitokių išreiškimų, kaip tik bendradarbiavimo organizacijose teisės išreiškimus, turinčius lygybės tendenciją.

7. Teisės subjektas, kuriam socialinė organizuota teisė yra adresuojama: jis yra kolektyvinis sudėtinis asmuo[5].

Aš nesustosiu ties G. Gurvičiaus teisės nusakymo kritika; savaime aišku, kad jis, laikydamas neorganizuotą teisę teise, prieštarauja sau, nes teisę jis nusako kaip *ordre des régles*. Jo neorganizuotą teisę reikia suprasti tokią teisę, kaip, pvz., papročių teisė.

Aš atpasakojau čia G. Gurvičiaus teisės nusakymą jos socialinei prigimčiai pabrėžti. Reikia pastebėti, kad ir H. Kelseno teisės teorijai nėra svetima šita teisės prigimtis. Prof. M. Römeris taip atpasakoja pagrindines H. Kelseno mintis: „Normatyvinė tvarka" („imperatyvinio normavimo tvarka", *Sollen*) – tai esanti tvarka socialinė. Šiuo atžvilgiu valstybė nesiskirianti nuo kitų socialinio bendravimo padarinių, nuo kitų socialinių junginių. Tad, tęsiant Kelseno mintį, reikia pripažinti, kad kiekvienas socialinis junginys tai – esanti *sui generis* normatyvinė tvarka, *sui generis* skirtinga *Sollen*, kurios skirtingumas pareina nuo tvarkos pagrindan dedamų skirtingų imperatyvinių normų"[6].

Integracija, pagal Gurvičių, reiškia dar nesutvarkytą bendrumą, įvadą į tvarką, kurios aktyvaus būdo dalį sudaro tam tikras vienetas ir kuri uždeda jam prievolę, bet dar nestatydama jo priklausomybėn, nes atskiri jo (vieneto) nariai yra gana atskirti nuo vienas kito; nariai dar tik integruoti visumoje, dalyvauja jos vieningame gyvenime ir turi tokius bendrus santykius, kuriuose sakoma ne „aš, tu, jis", bet „mes"; tai ir yra integracija, bet ne koordinacija.

Dėl mano nuomonės, kas yra teisė, aš kreipiu skaitytoją į savo „Teisės enciklopediją". Manau, kad mano definicija atitinka Lacambro teigimą,

[5] Op. cit., 3 psl., Lacambra yra paėmęs iš G. Gurvičiaus *Le temps présent etc.* 162, 164-165 psl.

[6] M.Römeris, „Valstybė", I t., 279 psl.

kad valstybė suteikia socialinei teisei jos prigimtį ir galią, kad *stricto sensu* valstybė suteikia teisei juridinę galią.

Pateiksiu, socialinei teisei giliau apibrėžti, dar Ernsto Herco minčių iš jo straipsnio *Individualrecht und Socialrecht*, išspausdinto tame pat žurnale[7].

Individualioji teisė ir socialinė teisė, individualizmas ir socializmas, anot Herco, šiandien esą visų lūpose. Ypač kalbama dėl individualizmo pasaulio santykio su individualiąja teise ir dėl socializmo pasaulio santykio su socialine teise. Abi šios teisės turi įvairias reikšmes. Kadangi abi tos sąvokos yra teisės mintys, tai skirtumas tarp jų dažnai esąs neigiamas, nes jis yra ne teisės, bet faktiškų aplinkybių. Tačiau yra aiškus reikalas skirti jas.

Individualioji teisė veikia ten, kur yra dvi ar daugiau šalys su savo reikalavimais, arba, kitaip sakant, su savo reikalavimais ir prievolėmis; tą santykį taip pavaizduosiu:

A (asmens ar asmenų) reikalavimas — B (asmenų) prievolė,

A (asmens ar asmenų) prievolė — B (asmenų) reikalavimas.

Tai definicijai neprieštarauja juridinio asmens faktas dėl to, kad jame individų junginys veikia kaip vienas asmuo.

Nustatant individualiąją teisę, remiamasi indukcijos metodu. Analizuojami sudėtingi žmonių santykiai į atskirus veiksmus ir tų veiksmų teisiniai veikimai remiami tam tikromis prezumpcijomis, kurios išskirsto juos į atskirus, arba į neaprėžtą atskirų eilę. Faktiškas veiksmas virsta reikalavimu, noras virsta teisės valia, žmogus virsta asmenimis.

Kitaip yra su socialine teise.

Teisinius žmonių santykius galima suprasti ir jų junginio požiūriu. Šitie santykiai vyksta žmonių junginiuose, kurie ne jausmais yra apčiuopiami, bet mintimi suvokiami; jiems ištirti ir pažinti pirminė sąlyga yra idėja, kuri esamųjų junginių yra tikslas, o besidarančių junginių yra autoritetas. Autoritetas yra dvasios jėga, kuri gyvena junginį sudarančios visuomenės sąmonėje. Grynasis smurtas nėra autoritetas, tačiau autoritetas vis dėlto yra jėga, — kiek ji priverčia individą, tampa socialinės teisės šaltiniu. Todėl faktas esti normatyvus ne kaip faktas, bet dėl to, kad faktiškas veiksmas yra įkūnijęs savyje autoritetą. Kai jis kaip dvasinė jėga priverčia visą sąmonę, jis tampa norma.

[7] *Révue intern.* 1935 m., 3 sąs.

Čia teisė yra priemonė idėjai realizuotis. Ji realizuojama žmogaus veiksmais. Idėja, kaip ir visa kas, yra reliatyvus dalykas. Kad jos realizavimas būtų galimas, reikia susiprasti dėl jos turinio. Tasai susipratimas pasireiškia junginio kuriamame akte: valstybei jis turi vardą konstitucija, draugijoms jis vadinamas įstatais, savivaldybėms jis yra valstybės įstatymas ir kt.

Socialinei teisei tirti ir pažinti metodas yra labiau dedukcinis, dėl to, kad junginio tikslas yra iš anksto nustatomas.

Tiriant individualiosios teisės santykį, tenka spręsti, kas turi teisę, o tiriant socialinės teisės santykį, siekiama nustatyti, kas turėjo įvykti.

Prof. Ernstas Svoboda nurodo, kad nusisekęs esąs teisės, tiek civilinės, tiek ir bendrai teisės, objekto nusakymas, prof. Sauerio duotas, būtent: teisė yra socialinis gyvenimas su jo medžiaginiais ir idealiais reikalais.

Socialinei teisei giliau suprasti pravartu dar pateikti Fr. Darmštaedterio minčių iš jo straipsnio „Socialinė vienybė"[8].

Pastebėjęs, kad žmogaus būtybė nėra pastovi, bet, kaip sudėta iš norų (geismų) ir siekimų juos patenkinti, nuolat juda ir kinta, kad jos norai ir reikalai yra ne tik kūno, bet ir dvasios norai ir reikalai, ir kad žmogaus būtybės turinys yra kūno ir dvasios reikalų nuolatinis kėlimas ir tenkinimas, kurį vykdydamas žmogus stovi prieš kitus žmones, čia priešingas jiems, čia solidarizuodamas su jais, Darmštaedteris kelia klausimus: ką gi reiškia socialumas šitame žmogaus būtybės esmės ir pareigos priešingume ir solidarume? Kas stumia žmogų į socialumą? Ar pareigos vykdymas? Kūno ar dvasios reikalai veikia jį socialumo linkme?

Į tuos klausimus Darmštaedteris taip atsako: kadangi žmogaus gyvenimas pasireiškia judėjimu ir kitimu, tai dvasios pradas turi reikšmės nurodytu atžvilgiu. Tačiau jis turi reikšmės ne tuomet, kai žmogus yra vienas sau, bet tuomet, kai jis gyvena kartu su kitais žmonėmis, — kai yra daug žmonių. Bendrumas yra tai, kuo vienas žmogus teigiamai veikia kitą, arba ko žmogus laukia darant iš kitų pusės. Pvz., aš iš bado atimu draugo duonos kąsnį. Aš sukeliu kitam tėvynės meilę, taigi jis lygiai su manim aukoja savo jėgas tėvynės labui. Iš kur kyla ši įvairi žmogaus rolė? Iš kūno ar dvasios reikalų tenkinimo?

[8] Žr. *Archiv.* etc. 1929 m., I sąs.

Savitarpio pagalba ir veikimas, tenkinant kūno reikalus, yra visai aiškūs ir nuolat vyksta, bet to veikimo priežastis nelieka vien kūniškų išgyvenimų ribose, o pakyla į pareigos jausmo aukštumas, į pareigos supratimą ir į dvasios gyvenimo sritį. Šitoji pareiga ir yra tasai socialumo pradas, kuris jungia žmones į kolektyvinius vienetus.

Apskritai, sako Darmstaedteris, duoti prieš gaunant, gauti nedavus yra tai, ką reiškia bendraujančių vienybės pareiga. Teisingumas yra duoti greta su gauti ir gauti su sąlyga duoti. Tame glūdi pareiga, ir čia vyksta bendraujančių vienybė.

III. Aukščiau buvo pasiaiškinta, kad socialinio gyvenimo pagrindą sudaro ekonomika. Iš to, kaip ir kieno sugebėta daugiau turtų pagrobti, juos valdyti ir jais naudotis, susidarė žmonių įvairūs klodai, luomai, klasės.

Nuo pat civilizacijos pradžios gamyba paremta profesijų, luomų, klasių priešingumais, pagaliau sukaupto darbo (kapitalo) ir dirbamojo darbo antagonizmu. Be priešingumų nebūtų progreso — štai dėsnis, kuriuo iki šiol rėmėsi civilizacija, sako L. Voltmanas[9]. Kaip buvo prisiminta, socialiniai santykiai yra glaudžiai susiję su gamybos jėgomis. Įgydami naujų gamybinių priemonių, viešpataujančios klasės keičia ir gamybos būdą, o pakeitus gamybos būdą pragyvenimo priemonėms įsigyti, kinta ir visi socialiniai santykiai. Tie patys žmonės, kurie pakeičia socialinius santykius pagal savo medžiaginį gamybos būdą, pakeičia taip pat principus, idėjas ir nuostatus. Tad visa tai yra laikina. Susidarius visuomenės klasėms, tie kitimai vyksta klasių kovos būdu. „Visa visuomenės istorija, — sako L. Voltmanas, — iki mūsų dienų buvo ir yra klasių kovos istorija." Viešpataujančios idėjos esti tos, kurios priklauso viešpataujančiai klasei.

Kaip praeityje, taip ir dabar beveik visuose kraštuose, išskyrus SSRS, viešpataujančioji klasė yra turinčiųjų klasė. Taip yra ir Lietuvoje. Turintieji, savaime suprantama, yra nuosavybės saugojimo šalininkai, tad ir laisva valia daromų sutarčių šalininkai. Tačiau gamybos darbininkai, laikui einant, vis labiau ir labiau susipranta, organizuojasi ir tuo būdu sudaro rimtą

[9] L.Voltman. *Istor. materialism*, 1914 m., 125 psl.

medžiaginę pajėgą beturčių interesams ginti. Be to, ir turinčių interesų gynimo ir rūpinimo būdai kinta, aukščiau mano nurodytiems pasaulinio masto veiksniams veikiant.

Darbininkijai besiorganizuojant ir stiprėjant, gamybos būdams kintant, mums tenka gyventi ir teisės įdomaus kitimo procesą.

Aš negaliu čia liesti, dėl laiko ir vietos stokos, teisės kitimų kalbamu atžvilgiu kituose kraštuose, ir apsiriboju tik Lietuva. Ir Lietuvos teisės kitimą liesdamas, aš nesigilinsiu į įstatymų turinį, o pasinaudosiu juo tik tiek, kad būtų matoma, kad tasai įstatymas yra mano kalbamosios minties vaizdavimas. Be to, iš anksto pasisakau, kad neturiu galvoje išsemti visus tam tikrą klausimą liečiančius mūsų įstatymus, o pasinaudosiu tik kai kuriais, mano manymu, svarbesniais.

1. Socialinė įstatymų leidyba, kuri savo pradžioje buvo vadinama „fabrikų įstatymų leidyba" ir kuri turi tikslą kapitalistiniuose kraštuose švelninti vadinamojo socialumo klausimo šiurkštumus, gana seniai gavo pradžią tose valstybėse, kurios eina kapitalistinės fabrikų gamybos priešakyje. Taip, pvz., Anglijos pirmieji šios rūšies įstatymai, draudžiantys naudotis mažų vaikų darbu naktimis kai kuriuose fabrikuose, aprėžiantys darbo laiko ilgumą ir kt., buvo išleisti 1802 metais.

Šios rūšies įstatymų buvo išleista ir carinėje Rusijoje. Kol buvo išleisti savo įstatymai, vien jie veikė Lietuvoj.

Esant dabartiniam režimui Lietuvoje, buvo išleista nemažai šios srities įstatymų, kuriuos aš suskirstysiu į dvi dalis: 1) įstatymai darbui, ypač jo sąlygoms, tvarkyti ir 2) įstatymai darbininkams organizuoti ir jų padėčiai gerinti.

1) Čia pirmiausia reikia nurodyti Pramonės darbininkų samdos įstatymą, išleistą 1933.XI.11 (Vyr. žin., 429 nr.). Jo 3§ vidaus reikalų ministeris nustatė darbininkų-mokinių samdos taisykles (Vyr. žin., 483 nr.). Šiuo įstatymu labai aprėžiama laisva valia samdos sutarčiai daryti: 17§ draudžiama samdyti nesuėję 14 metų amžiaus vaikai; 18§ nepilnamečiai nuo 14 ligi 18 metų ir moterys negali būti imami į darbą nuo dešimtos valandos vakaro ligi penktos val. ryto; įmonės vedėjas yra baudžiamas bauda ligi 300 litų, jei moka samdininkui uždarbį vietoj sutartų pinigų duona, prekėmis ar kitais daiktais.

Toliau reikia nurodyti Dvarų darbininkų samdymo ir atstatymo įstatymo nustatytai pašalpai gauti taisykles (Vyr. žin., 278 nr.), išleistas 1928.VI.13, kuriomis valstybė nustatė savo pareigos išparceliuotų dvarų darbininkų atžvilgiu realizavimą, ir Žemės ūkio darbininkų samdos įstatymą, išleistą 1929.VIII.12 (Vyr. žin., 306 nr.), kurio kai kurie paragrafai buvo pakeisti 1932.II.23 (Vyr. žin., 377 nr.). Šio įstatymo 10§ davė vidaus reikalų ministeriui, susitarus su žemės ūkio ministeriu, nustatyti įstatymų apybrėžose normalias samdos sutarčių sąlygas, kuriose gali būti nustatytos samdininkui atlyginti ir atsiskaityti normos. Primintinas dar Nakties darbo kepyklose įstatymas.

2) Darbininkams organizuoti ir jų padėčiai gerinti dabartinio režimo yra išleista gana daug įstatymų. *Būtent: I. Darbo Rūmų įstatymas* (Vyr. žin., 505 nr.), išleistas 1935.X.24. Jų tikslas 2§ taip nusakytas: Rūmų tikslas yra rūpinti kultūrinius, ekonominius ir socialinius pramonės, prekybos, statybos, transporto ir kitų sričių samdomųjų darbininkų ir tarnautojų reikalus. Tad reikalai Rūmų rūpinami tik vienos visuomenės gyventojų klasės, o lėšas sudaro ne tik darbininkų ir tarnautojų mokesčiai, bet ir darbdavių mokesčiai, ir valstybės iždo duodamos sumos (29§). II. Ligonių Kasų įstatymas. Šis įstatymas buvo išleistas dar prieš 1925 metų gruodžio 16-17 d. perversmą, 1926.V.27 (Vyr. žin., 227 nr.), bet po to perversmo jis buvo praplėstas 1931.IV.2 (Vyr. žin., 353 nr.) ir įgyvendintas, o 1934.I.23 naujai išleistas (Vyr. žin., 434 nr.). Ligonių Kasų įstatymas turi reikšmės ir darbininkų organizavimui, ir jų padėčiai gerinti, – labiau šio antro tikslo siekia. III. Socialinio draudimo valdybos įstatymas, išleistas 1933.IV.29 (Vyr. žin., 412 nr.). Pirmą kartą šis įstatymas buvo išleistas 1926.V.18 (Vyr. žin., 225 nr.), bet jisai nebuvo vykdomas. Naujo įstatymo 3§ valdybos nariai ir tarnautojai gauna atlyginimą iš vidaus reikalų ministerijos. IV. Vien darbininkų padėčiai gerinti galima nurodyti, be veikiančių, dar ir prieškarinių laikų įstatymų, naujai išleistus šiuos: Bedarbių registracijos taisyklės, vidaus reikalų ministerio išleistos 1927.II.22; dar prieš perversmą vidaus reikalų ministro Požėlos pasirašytos, bet po jo, 1926.XII.31 išleistos (Vyr. žin., 242 nr.) ir 1927.II.22 pakeistos Viešųjų darbų lėšų gavimo ir naudojimo taisyklės, kuriomis prievolė tuos darbus organizuoti uždėta savivaldybėms, vadinasi, jos pri-

valo duoti bedarbiams darbo ir jį apmokėti. Pažymėtinas dar Viešųjų darbų fondo įstatymas (Vyr. žin., 431 nr.). Pagaliau Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų įstatymas (Vyr. žin., 531 nr.). Šiuo įstatymu sudaroma draudimo kasa, kurios lėšos susidaro iš įvairių šaltinių, bet svarbiausi yra draudimo mokesčiai, kuriuos turi mokėti samdytojai, o apdraudžiami yra darbininkai, tarnautojai ir mokiniai (7 ir 69§)[10].

2. Civilinės teisės įstatymai, aprėžiantieji nuosavybės teisę.

Čia pirmiausia reikia pažymėti įstatymus: Namų savininkų skolų mokėjimui palengvinti įstatymas, išleistas 1934.X.19 (Vyr. žin., 444 nr.), ypač jo papildymas, išleistas 1936.V.7 (Vyr. žin., 532 nr.), ir Ūkininkų skolų mokėjimui palengvinti įstatymas, išleistas 1934.II.1 (Vyr. žin., 435), ir jų abiejų pakeitimai ir papildymai, išleisti 1935.X.31 (Vyr. žin., 507 nr.), ir dar abiem tiems įstatymams papildyti išleisti įstatymai 1936.VIII.25 (Vyr. žin., 546 nr.). Čia nurodytais įstatymais labai paneigta sutarčių laisva valia ir nuosavybės teisė; pvz., abiejuose 1936 m. rugpj. 25 d. papildymuose yra tokie griežti nuostatai: sutartyse, iš kurių tos skolos yra kilusios, pažymėjimai teisės pasirinkti valiutą arba valiutos kursą laikomi neįrašyti.

Šiam skyriuje reikia nurodyti ir Žemės ūkiams prižiūrėti įstatymą, išleistą 1933.VII.21 (Vyr. žin., 420 nr.). Šiuo įstatymu ūkininkai už nurodymų žemės kultūrai tobulinti nepildymą gali būti agronomų inspektorių net baudžiami.

Dirbtinių trąšų kontrolės įstatymas, išleistas 1929.XI.12 (Vyr. žin., 312 nr.), kuriuo net baudžiami tie (9§), kurie nusikalsta gaminę, įvežę iš užsienio arba pardavę dirbtines trąšas, nesilaikydami šio įstatymo nustatytos kontrolės.

Arklių kergimui tvarkyti įstatymas, kuriuo įvesti leidimai eržilų savininkams kergti juos su svetimomis kumelėmis, o kai kergiama nesilaikant įstatymo, tai ir eržilo savininkas, ir kumelės savininkas baudžiami viršaičio arba burmistro nutarimu pinigine bauda.

Iš visų tų įstatymų turinio yra aiškus nuosavybės teisės aprėžimas.

[10] Reikia pastebėti, kad aukščiau nurodyti įstatymai yra valstybės pasižadėjimo, išreikšto Konstitucijos 98 §, vykdymas.

3. Kitų teisės šakų įstatymai, aprėžiantieji nuosavybės teisę.

Besikuriant Lietuvos valstybei, kai Europos kraštai buvo Didžiojo karo nuniokoti ir kai mūsų kraštui buvo didelis pavojus netekti ir to nedidelio gėrybių ištekliaus, koks krašte buvo likęs, nes svetimi turtuoliai galėjo visa tai nupirkti ir išvežti, laikinoji vyriausybė 1920.III.10 (Vyr. žin., 21 nr.) išleido įstatymą, pavadintą: „Laikinieji dėsniai prekėms išvežti iš Lietuvos". Jo 1§ sako, kad išvežti prekes iš Lietuvos leidžiama tiktai gavus tam tikrą finansų, prekybos ir pramonės ministerijos (dabar finansų ministerijos) leidimą. Nors įstatymas pavadintas laikinais dėsniais, bet jisai ligi šiol nėra panaikintas. Valstybė, rasdama reikalą tvarkyti kai kurių prekių gamybą, imasi tvarkyti jų išvežimą, o kad prekė atitiktų jos reikalavimus, keliamus prekių išvežimui, ji tvarko prekių gamybą. Kooperatyvų, kuriuose valstybė pati dalyvauja savo kapitalu labai žymia dalimi, ji gali tiesiogiai veikti gamybą; pvz., „Maisto" ir kt., arba net akcinės b-vės, kaip „Spindulys". O dėl tų prekių, kurių gamyba jos yra laikoma didelės reikšmės kraštui ir kurių gamyboje ji pati nedalyvauja, ji leidžia atitinkamus įstatymus, aprėždama laisvą naudojimąsi nuosavybės teise. Taigi mes turime: Sėklų prekybos kontrolės įstatymą, išleistą 1934.II.27 (Vyr. žin., 438 nr.), Obuoliams išvežti kontrolės taisykles, išleistas 1932.VIII.20 (Vyr. žin., 394 nr.), Kiaušinių eksporto taisykles, išleistas 1929.VI.7 (Vyr. žin., 302 nr.), ir kt. Šitie įstatymai ir taisyklės aprėžia laisvą prekybą, o jų tikslas yra socialinis: siekiama prekes tobulinti, kad vidaus gamyba būtų naudingesnė (sėklų prekybos kontrolė), arba kad prekių išvežimas labiau plėstųsi, pristatant užsieniams geresnės rūšies prekes.

Vienas iš griežčiausiai neigiančių nuosavybės teisės dėsnį įstatymų, palyginti neseniai išleistas, yra 1935 metų kovo 5 d. (Vyr. žin., 471 nr.) Kainų priežiūros įstatymas. Kainų tvarkytojas turi teisę nustatyti prekių kainas, patarnavimų atlyginimus ir t. t. (2§). Iš jo vadybos nėra išimta nė viena prekių rūšis. Tad kainų tvarkytojas turi teisę nustatyti kainas ne tik pirmojo reikalingumo daiktams, bet ir kiekvieno parduodamo daikto kainą, žinoma, ne atskiro kokio daikto, bet visos rūšies.

Įsigilinus į aukščiau nurodytų įstatymų ir kitų tos pat linkmės mūsų įstatymų turinį, tenka prieiti išvadą, kad Konstitucijos 23 str. paskelbtas dėsnis „Nuosavybės teisė saugojama" yra dar gerai lesinama pereklė viš-

ta, bet perėti jai padedami ne tik vištų kiaušiniai, ir ji išperi kitokių paukščių, kartais visuomenei naudingesnės, pagerintos veislės.

Ordre des régles (pranc.) – papročių (taisyklių) nustatyta tvarka
Sollen (vok.) – privalėti
Sui generis (lot.) – iš esmės
Stricto sensu (lot.) – tyliu sutikimu

Istorinė žmoniškumo etikos ir teisės evoliucija

Prof. P. Leonas

„Kultūra", Kaunas, 1936,
Nr. 8-9, 10, 11

Žmogus gamtoje yra tik silpna nendrė, bet mintijanti nendrė.
Paskalis

Aš pridurčiau: žmogaus galvos smegenys yra įdomiausias gamtos evoliucijos kūrinys.

1. Įžanga

Pats rašinio vardas rodo, kad jame aptariamas dalykas yra žmogaus poelgiai santykiuose su kitais žmonėmis, nes etika ir teisė apima kaip tik tas taisykles, kurios tvarko žmonių savitarpio sugyvenimo santykius. Dabar į šitų santykių tvarkymą labai ir labai kišasi valstybė. G. d. Veccio sako, kad valstybės sąvoką apibrėžiant, reikia šauktis pagalbon teisę, kuri savo ruožtu gali būti tiksliai apibrėžta tiktai su etikos pagalba; tokie, anot šito teisininko filosofo, yra idėjų santykis ir tvarka, kuriuos atitinka reiškinių santykis ir tvarka. Nors valstybė, teisė ir etika yra glaudžiai susijusios, tačiau šiame rašinyje aš kalbėsiu daugiau apie etikos ir teisės dalykus, visai mažai teliesdamas valstybės klausimus.

Etika ir teisė tvarko visus žmonių savitarpio santykius ir poelgius. Tad etika ir teisė yra socialiniai reiškiniai. Visatoje visa kas yra reliatyvu. Apie socialinius reiškinius reikia pasakyti, kad jie yra ypač reliatyvūs. Ir tokie, pvz., žmonių santykiai bei poelgiai priklauso etikos ir teisės sričiai: kai

visuomenėje yra vergija, tuomet etika ir teisė leidžia savininkui daryti ką jis nori su vergu, kaip su negyvu daiktu arba su gyvuliu; savininkas tada išnaudoja, kankina ar net užmuša vergą, ir visa tai laikoma jo dorais ir teisėtais veiksmais. Panašūs santykiai buvo ir baudžiavų laikais. Rusai net teise vadindavo baudžiavą – *kriepostnoje pravo*. Mūsų laikais etika ir teisė liepia neskriausti žmogaus, net gyvulio nekankinti. Panašių reikalavimų ir seniau buvo reikšta. Kai graikų filosofui Epiktetui vieno žmogaus buvo pasakyta, kad plėšikas turi žūti, filosofas tarė:

„Geriau sakyk, kad šis žmogus klysta, kad jis yra aklas. Argi reikia žudyti aklą arba kurčią? Vieną piratą (jūrų plėšiką) ištiko avarija, jo laivas sudužo ir jis bangų buvo išmestas į krantą. Kažkoks žmogus davė jam rūbą, priėmė jį pas save ir aprūpino jį kuo buvo reikalinga. Kai kiti ėmė barti jį už tai, kad jis sušelpė plėšiką, jis atsakė: aš išpildžiau savo pareigą ne dėl šio žmogaus, bet dėl žmonijos. Tu esi pasaulio pilietis, – kalbėjo toliau Epiktetas, – visatos dalis. Kokia yra didžiausia piliečio pareiga? Štai ji: ne vien savo nauda vadovautis, lyg būtum išskirtas iš viso žmonių junginio, bet daryti taip, kaip ranka arba koja kad daro, kurios, jei galėtų svarstyti ir gamtos santvarką suprasti, sąmoningai kreiptų savo sugebėjimus ir siekimus viso kūno naudai."

Romos imperatorius Markas Aurelijus (stabmeldys) taip pat panašiai kalbėjo:

„Siela mano, ar tu pagaliau patyrei smagumą mylėti žmones ir gera jiems daryti? Mylėk žmones, su kuriais skirta tau gyventi, ir mylėk tikra meile. Ko dar tau reikia, kai tu gerai darai žmonėms? Ar negana tau to, kad tu padarei ką nors, kas atitinka tavo prigimtį? O tu dar nori atpildo? Tai vis vien, kaip akis kad pareikalautų užmokesčio už tai, kad žiūri, ir kojos už tai, kad vaikščioja. Aš esu narys vieno didelio kūno, kurį sudaro visos protingos būtybės. Jeigu kai kas niekina mane, tai jo dalykas. Tačiau kas liečia mane, tai aš vengsiu daryti ir kalbėti ką nors peiktina. Kai kas nekenčia manęs, tai jo dalykas, bet aš būsiu malonus ir gerai nusiteikęs visiems" (cituota iš Karejevo).

Tad etikos ir teisės sąvokos yra labai plačios ir įvairiems santykiams taikomos. Šiame rašinyje bus turima prieš akis žmoniškumo etika ir teisė. Bus sekama žmonių istorijos eigoje žmoniškumo etikos ir teisės plėtojimasis.

Tad reikia pasisakyti, kas yra tasai žmoniškumas.

Kultūrinis žmogaus darbas visuomet turėjo ir turi du tikslus: 1) įveikti gamtą žmogaus gerovei, priversti jos stichines jėgas tarnauti žmogaus interesams ir 2) pasiekti geriausios sau padėties visuomenėje, tai yra a) susidaryti galimumą plačiausiai išplėtoti savo geriausias prigimties savybes ir b) pilniausiai patenkinti savo teisėtus reikalus, kiek tai leidžia teisingumas, vadinasi, kiek asmeniški žmogaus siekimai netrukdo kitų asmenų siekimų.

Kad žmogus galėtų įveikti gamtą ir priversti jos jėgas tarnauti jam, jis turi pažinti: a) gamtą ir jos jėgas ir b) patį žmogų ir jo dvasios jėgas.

Iš vienos pusės yra visata, realybė, kurios sudėtyje yra ir mūsų būtybės; realybė, kuri nepriklauso nuo mūsų, kurios buvimas santykyje su mumis yra išorinis, kuri buvo prieš mus ir kuri yra begalinė už mūsų; realybė, turinti savo jėgas ir klausanti savo dėsnių, kurios priklausomybėje yra mūsų būtybė, nes ji sudaro tos realybės dalelę, be galo mažą dalelę. Mūsų protas gali stengtis pažinti visatą ir jos dėsnius, bet jis negali nieko pakeisti joje.

Iš kitos pusės žiūrint, reikia štai ką pasakyti. Gamtos pažinimas nėra pats savaime įvykstąs dalykas, o yra žmogaus veikimo rezultatas. Pažinimo dėsniai glūdi žmoguje, jo prote, kuris priklauso nuo jo fizinio kūno. Ir žmogaus pažintieji, ir pažįstamieji gamtos dėsniai taip pat yra žmogaus proto veikimo išdavos. Tad realybė nėra tik išorinis žmogui dalykas, žmogui, kuris yra visų idėjų buvimo vieta; realybė yra tokia, kokią žmogus yra ją pažinęs, kokį jos pažinimą jis yra sau susidaręs. Realybės dėsniai yra tie, kurie yra žmogaus proto susekti, atrasti.

Reikia pastebėti, kad gyvoje gamtoje visa kas siekia to, kas yra palanku gyvybei: žolelė, pvz., lenda pro sienos plyšį, saulės spindulių ieškodama. Gyvulys, kaip ir žmogus, siekia to, kas jam yra smagu, nes tai, kas smagu, paprastai yra palanku jo gyvybei palaikyti. Tačiau žmonių bendravime jau nuo senų laikų galioja tas bendras dėsnis, kuris yra amžina tiesa, Biblijoje ir dar anksčiau už Bibliją kinų filosofų išreikšta ir kuri yra randama kiekvienoje tautoje įvairiais žodžiais reiškiama, skelbiama ir į žmonių sąmonę įaugusi, bet iš esmės visur vienokia, būtent tiesa: „Ko nenori, kad tau būtų daroma, nedaryk ir tu kitiems“. Šitam dėsniui vykdyti žmogus privalo gyventi harmonijoje su visa žmonija. Iš to dėsnio seka, kad smagumas turi nusileisti prieš pareigą, aistra turi nutilti prieš išmintį, kūnas turi klausyti proto, turi pasiduoti artimo meilei. Iš to seka draudimas to, kas yra pikta,

kas yra ekscesas, kas yra savo jėgų naudojimas blogam, kas žmogaus veiksmuose išardo pusiausvyrą, vis vien – fiziško ar dvasiško gyvenimo srityje. Visa tai susikoncentruoja į pareigą pripažinti kito žmogaus asmenybę lygią sau, nes tik per tą pripažinimą pasikeliama iki harmonijos su visuma siekimo, o šis siekimas yra etikos pagrindas. Iš to išplaukia visos įvairios žmonių savitarpio gyvenimo taisyklės, kurios apima atskiro žmogaus teises ir pareigas. Kai tos taisyklės nustato tik vieno asmens pareigas, jos yra etikos taisyklės, o kai taisyklės nustato asmenų savitarpio santykių teises ir pareigas, jos yra teisės taisyklės.

Visais laikais kiekviena tauta turėjo ir turi abiejų rūšių taisyklių sistemas, kurios tvarko žmonių savitarpio santykių veiksmus. Šitas bendras visoms tautoms faktas įrodo, kad tos taisyklės sudaro visuomeninio gyvenimo būtinumą, turintį šaknis žmogaus prote.

Humanizmo srove ir istoriniu humanizmo periodu yra vadinama toji dvasinio gyvenimo srovė ir tas istorijos periodas, kuriame po ilgo viduramžių laikotarpio, kai europiečių protai buvo užimti beveik tik tikybos klausimais, susidarė sąjūdis, atkreipęs žmonių mintis į patį žmogų ir į jo aplinką, sąjūdis, pradėjęs tikrojo švietimo darbą, ėmęsis pažinti žmogų. Dar ir šiandien individualiojo humanizmo požymiai yra šie: a) žmogus domisi pačiu savimi, savo vidaus pasauliu, b) žmogus domisi išoriniu pasauliu, ypač kitų žmonių gyvenimo pažinimu, c) žmogus yra įsitikinęs kiekvieno žmogaus aukšta vertybe dėl jo žmogiškos prigimties, d) žmogus yra įsitikinęs, kad jis, kaip ir kiekvienas kitas asmuo, turi teisę lavinti savo gabumus ir tenkinti savo reikalus ir e) žmogus domisi supančia jį aplinka, ypač kiek ji daro įtakos jam.

Šiame rašinyje turima galvoje humanizmas siauresne, negu čia nurodyta, prasme, būtent tik tie jo požymiai, kurie nurodyti c ir d punktuose.

Žmogus turi daryti gera kiek galima didesniam žmonių skaičiui. Visoks jo veiksmas, kuris yra priešingas šitam uždaviniui, yra piktas veiksmas, kuris išskiria jį iš žmonių bendro harmoningo sugyvenimo. Kad žmogus savo gyvenimu įvykdytų šitą uždavinį, jis turi būti visuomet veiklus, veikiantis. Gyvenimas sudaro tiek daug kliūčių tam uždaviniui vykdyti, kad kiekviena neveiklumo valanda yra asmens nusikaltimo valanda. Siekiant daryti gera žmonėms, reikia priešintis piktam. Žmonijos didis mokytojas Levas Tolstojus šiuo atžvilgiu labai klydo, kai mokė ir kvietė žmones nesipriešinti pik-

tam, o suklydo jis dėl to, kad pats buvo iš senos turtingos bajorų šeimos (buvo grafas); jam lengva buvo skelbti: „nesipriešink piktam" (*neprotivsia zlu*), kai jis pats turėjo geras gyvenimo sąlygas. Boklis nurodo, kad didžiosios dogmos yra tūkstančius metų skelbiamos vis tos pačios: daryti kitiems gera, aukoti savo geismus kito naudai, mylėti artimą kaip patį save, dovanoti priešams, slopinti savo aistras, gerbti gimdytojus, gerbti tuos, kurie yra aukščiau pastatyti už mus visuomenėje. Šitos taisyklės ir dar kai kurios kitos, sako Boklis, yra visa dorovės esmė ir prie jų nei joto nieko naujo nepridėjo visi pamokslai, visi pamokymai ir tekstų rinkiniai, moralistų ir teologų per amžių amžius sudaryti[1]. O jei palyginsim šitų doros tiesų nekintamumą su greita proto tiesų eiga pirmyn, tai rasime ryškiausią priešingumą. Visos didžiosios etinės sistemos, turėjusios didelę įtaką žmonijai, iš esmės yra tokios pačios, nepakitusios. Tarp taisyklių, kurios nustato mūsų veiksmų būdą, la-

[1] Tenesirūstina dėl šitos minties tie skaitytojai, kurie yra įpratę vyresniųjų, ypač kunigų, pamokymus priimti be kritikos. Tiesa, yra patarlė: „Klausyk kunigo, ką jis sako, bet nedaryk to, ką jis daro". Tačiau ir pamokymų būna visokių. Akylesni dvasininkai blaiviau žiūri į jų auklėjamąjį ir pamokslinį darbą. Štai prieš mano akis guli „Wajku kningiele su abrozdelejs". Nei metų laidos, nei autoriaus nėra nurodyta. Bet mes žinome, kad ji yra vyskupo M. Valančiaus parašyta. Knygelės „Prakalba" yra tokia: „Woz ne wisumet wajkaj Lementorių parei tujaus kimb i Auksa Altoriu, kuremi tiera pates maldas su litaniomis. Tuo tarpu kaipo wajkaj nor atrasti kningosi dajktus ir kitiems pasakotinus, nerazdamis kartajs nebgieb nie mokities. Taj numanidamas parasziau Pasaku kningielę kurę wajkaj skajtidamis ne ilgieses; laj tada bun pirmu po Lementoriaus kningieli". Prie šio pridursiu dar kai ką iš savo pastebėjimų. Vienoj mažoj parapijoje ilgus laikus klebonavo tas pats kunigas; jis, neturėdamas vikaro, pats nuolat sakydavo pamokslus. Savo pamoksluose jis beveik visuomet bardavo klausytojus ir gąsdindavo juos „pekla" (pragaru), šėtonais, amžina ugnimi ir kitomis baisenybėmis. Man kartą bestovint arti „bobinčiaus" tarp vyrų, teko girdėti, kai šie ėmė šaipytis iš klebono pamokslo: „Tai ir vėl tos baisenybės", – išgirdau bumbant. Tas klebonas jau yra miręs. *De mortuis aut bene, aut nihil.* Tai neišvardiju nei parapijos, nei klebono.

Pajevonio parapijos klebonu ilgą laiką buvo kun. Bučinauskas. Šis kunigas nebuvo auksaburnis; priešingai, jo žodžių tarsena buvo gana neaiški, lyg užsikertanti. Tačiau žmonės noriai klausydavo jo pamokslų. Jisai savo pamoksluose mokindavo parapijiečius žemišką gyvenimą gerinti, duodavo nurodymų, kaip įvairiais ūkio reikalais rūpintis, nesusipratimų vengti. Kartą jo bute, jam nesant, girdėjau kunigų būrio ginčą dėl šio klebono moralinio vadovavimo parapijai. Ginčas baigėsi tuo, kad visų buvo pripažinta, jog Pajevonio parapija doros atžvilgiu stovi aukščiau už kaimynines parapijas.

biausiai apsišvietę europiečiai nežino nė vienos tokios, kurios nebūtų žinoję gilios senovės žmonės. Tačiau kalbant apie mūsų proto veiklą, tai paskesnių laikų žmonės ne tik yra padarę žymią pažangą visose žinijos srityse, kuriose dirbo ir senovės galvotojai, bet ir yra padarę griežtą senų tyrimo metodų perversmą: sutelkė į vieną plačią sistemą visas indukcijos priemones, apie kurias drąsiausias senovės galvotojas neturėjo jokio supratimo.

Reikia pastebėti, kad Boklio dėl dorovės taisyklių pastovumo[2] suklysta; tai vėliau bus plačiau nurodyta. Tačiau pabrėžtina toji tiesa, Boklio nurodyta, kad visas dvasinio žmonijos pasaulio kitimas priklauso nuo žmogaus proto ir nuo žinių dauginimo su proto pagalba; pvz., žinijos progresas, sako Boklis, susilpnino persekiojimus dėl tikybos ir kiekvienas svarbus įgijimas žinijos srityje stiprina protu dirbančių klasių autoritetą kariško luomo sąskaita.

Aukščiau nurodyti reiškiniai pastebimi visur; tasai visuotinumas yra dėl to, kad, anot F. Tönnieso, kaip oras yra nustatomas amžinų nepaliečiamų dėsnių, taip ir žmonijos socialinis gyvenimas priklauso nuo tokio pat dėsningumo. Kadangi pasaulyje visa kas dėsningai kinta, tai, pvz., S. Debjeras savo knygos „Primityvieji žmonės" įžangoje, turėdamas galvoje mokslo laimėjimus, drauge su C. Lajeliu pastebi: „O, kad primityviems žmonėms būtų buvęs žinomas mokslas, kad jie būtų turėję tokį pat gabumą progresuoti, koks pastebimas yra jų ainių, kokį kultūros laipsnį jie būtų pasiekę" (pridursiu, — dėl to, kad primityvaus būdo gyvenimas truko labai ilgus laikus).

Kodėl mes randame tarp senų laikų liekanų tik akmens įrankius bei netobulus indus, kurie liudija tada buvus tik pradinę meno nuovoką, o nerandame mūsiškų įrankių ir ginklų, žavinčių Sevro indų ir puikių Bohemijos stiklų, Fidijaus šedevrų, geležinkelių liekanų? Regreso doktrina, kuri

[2] Šiąja savo mintimi apie doros dėsnių pastovumą Boklis rado sau bendrininką, nors ir neminintį Boklio vardo, prof. kun. A. Maliauskį, kuris knygoje „Etika", kalbėdamas apie etikos istoriją ir palietęs diliuvalio (labai senų laikų) žmogaus, dabarties laukinių žmonių ir senovės kultūringų tautų etiką, tvirtina: „Taigi visos tautos, kokį tikėjimą jos bepažintų, visos turi tuos pačius pamatinius etikos dėsnius, nepareinamus nei nuo vietos, nei nuo laiko, duotus žmonėms pačios prigimties" (18-19 psl.). Esminis skirtumas tarp kun. Maliausko ir Boklio teigimų yra tas, kad Boklis buvo tolimas nuo minties, jog etikos dėsniai esą duoti žmonėms pačios prigimties.

kai kurių buvo skelbiama, dabar mirtinai yra nugalėta ir ant jos griuvėsių yra išaugusi progreso teorija, – sako Debjeras. Tikyba, dora ir teisė taip pat visai kita šviesa bus nušviestos, jei mes tirsime jas ilgų amžių bėgyje, pradedant barbarybės ir laukinių žmonių laikais ir baigiant mūsų laikais.

Kadangi žmogus yra gamtos kūrinys ir gyvena gamtoje, tai jo ir visos žmonijos gyvenimo reiškiniams pažinti ir išaiškinti reikia paliesti ir gamtos reiškinius. Tiek gamtos, tiek ir žmonių visuomenės gyvenimo reiškiniai yra tiriami pradedant nuo priešistorinių laikų. Tie tyrimai davė mokslininkams medžiagos sukurti naujus sisteminius mokslus. Tie mokslai apima daug medžiagos ir yra labai platūs, kiekvienas turi savo gausią terminologiją. Savo šiame rašiny aš pasinaudojau tik kai kurių mano išvardytų mokslininkų kai kuriais veikalais, aukščiau nurodytais, būtent tų mokslininkų padarytomis išvadomis, paremtomis gausia tyrimų medžiaga. Visatos pradžią tenka palikti šalyje; tuo klausimu užsiimti būtų nerealus darbas, nes jis yra grynai metafizikos dalykas. Mokslo nustatytas faktas yra tai, kad žmogus nėra visatos centras, kaip kad seniau buvo tikėta, bet kad jis, kaip ir žemė, yra eiliniai visatos reiškiniai, o žmonijos istorija yra vienas nesuskaitomų visatos gyvenimo procesų.

Iš žiauraus žvėriškumo ir baisaus barbariškumo būklės žmogus pakilo iki prakilniausių savo dvasios veiksmų ir iki sukūrimo gražiausių kūrinių. Seniau žmogus dėl savo būvio turėjo nuolat rungtis su laukiniais žvėrimis ir su kitais žmonėmis, o ilgo evoliucijos proceso eigoje jis pasidarė gamtos viešpats; gamtos jėgos tarnauja jam, lengvina jo būklę ir leidžia jam pažinti gamtos jėgų paslaptis. Bandykime apžvelgti vienos srities reiškinių plėtojimąsi.

2. Pasaulyje amžinai ir nuolat, dėsningai vyksta reiškinių kitimas

Kiekvienas mokslis kasdien pastebi ir įsitikina, kad gamtoje viešpatauja pastovi ir tvirta tvarka, kad joje vyksta nuolatinis judėjimas ir kitimas. Vakare, eidamas ilsėtis, žmogus yra tikras, kad išauš rytas ir ateis diena su malonia saulele, kuri siųs jam šviesą ir šilimą. Dieną dirbdamas, jis yra tikras, kad ateis vakaras ir naktis, poilsio laikas. Žiemą kęsdamas šaltį jis yra tikras,

kad ateis pavasaris, o po jo vasara, atgims gamta, nešdama jam gausių dovanų, atgis žemelė, kuri saulės, oro ir vandens veikiama gimdys žmogaus ir visos gyvijos gyvenimui reikalingus augalus. Vasarą ir rudenį sunkiai dirbdamas žmogus žino, kad palengva artinasi žiema, žemės poilsio laikas. Jis mato, kad visa, kas gamtoje atsiranda gyva: žolė išdygsta, paukštis išsirita iš kiaušinio, gyvulys gimsta, – kad visa auga, bręsta, sensta ir miršta.

Mėnuo ir žvaigždės naktimis pasirodo nuolat pastovia tvarka. Vėjai ir lietūs, rodos, yra labai kaprizingi, nelaukiamai ištinka ir dažnai net negeidžiamai, vis dėlto ir apie juos žinoma, kad po karštų, tvankių dienų bus audra, kad dideli šalčiai palyginti neilgai tęsiasi, o po kelių dienų dangus apsiniaukia ir šaltis nukrinta.

Visa kas juda, kinta. Kiekvienas žino, kad vanduo yra geras ir grynas tol, kol jis teka, juda, keičiasi.

Žemės tyrimai davė medžiagos sukurti mokslą, vadinamą geologija. Geologas yra žemės istorikas. Žemės sluoksniai ir kalnų įvairūs klodai geologui yra tas pat, kaip istorikui paminklai ir jų užrašai, seni pinigai bei kitos senovės liekanos.

Augmenijos tyrimai davė medžiagos sukurti mokslą, vadinamą botanika, kuris apima augmenijos (floros) istoriją ir dabartį.

Gyvūnijos tyrimai davė medžiagos sukurti mokslą, vadinamą zoologija, kuris apima gyvūnijos istoriją ir dabartį. Abu tuos mokslus apibendrina biologija.

Dangaus erdvės ir joje esančių kūnų tyrimai sudarė astronomiją. Šitų mokslų patyrimai duoda mokslininkams pagrindą teigti, kad žemės amžius turi nesuskaitomus milijonus metų, kad jos anksčiau būta visai karštos, ištirpusios masės pavidalo ir kad ji, leisdama šilimą į erdvę, palengva vėso, kol pagaliau jos paviršiuje pasidarė pluta, žemose vietose užlieta vandeniu, kad ant žemės plutos palengva atsirado augmenija, vėliau gyvūnija, pagaliau ir žmogus.

Karštam klimatui esant žemėje, augo dideli augalai ir dideli gyvuliai. Ir dabar karštuose kraštuose auga didesni augalai, pvz., medis baobabas, ir didesni gyvuliai, kaip, pvz., drambliai, didesni šliužai, kaip kad įvairios gyvatės, negu šaltesnio klimato kraštuose. Iškasenos rodo, kad seniau būta karšto klimato dabar šaltame Sibire, nes ten yra rasta didelių gyvulių (mamuto) liekanos.

Ilgainiui kitėjo žemė, kitėjo joje augantys augalai ir besiveisiantys gyvuliai. Įvairių sričių mokslininkų nustatyta, kad tie kitimai žemėje vyksta dėsningai.

Prisiminkime kai kuriuos mokslininkų nustatytus gamtos reiškinių kitimo dėsnius (kitaip vadinamus gamtos įstatymus).

Priežastingumo dėsnis. Gamtoje neįvyksta nė vienas reiškinys, kuris neturėtų sau priežasties, kuris nepriklausytų nuo kitų reiškinių, anksčiau įvykusių, ir kuris pats nebūtų viena priežasčių po jo vykstančio reiškinio. Pvz., pavasario saulė stipriai šildo, dėl to sniegas tirpsta, iš sutirpusio sniego pasidaro daug vandens ir dėl to upės patvinsta, o vanduo išgriauna jų krantus, nes jo daug. Taip visur pastebima susijusių reiškinių grandinė.

Kūnų savitarpio traukos dėsnis. Ranka, su mėtyklos arba lanko pagalba galima išmesti akmenį į viršų vertikaliai arba horizontaliai. Akmuo amžinai neskris sviestąja kryptimi, bet paskridęs į viršų, grįš atgal, arba palėkėjęs horizontaliai nukris žemėn. Taip įvyks dėl to, kad žemė traukia akmenį prie savęs. Mokslininkai yra įrodę, kad žemė skrenda erdvėje; ji skrenda aplink saulę, nes saulė traukia ją prie savęs, o skridimo inercijos jėga laiko ją tam tikru atstumu nuo saulės, tartum smarkus arklys kad bėga aplink žmogų, kuris laiko jį pavadžiu.

Augmenijoje ir gyvūnijoje veikią prisitaikymo ir paveldėjimo dėsniai. Šie dėsniai buvo nustatyti garsaus gamtos tyrinėtojo K. Darvino[3] (gyveno 1809-1882 metais). Šitiems dėsniams veikiant, gamtoje yra susidariusios įvairios augmenijos ir gyvūnijos rūšys. Prisitaikymo ir paveldėjimo dėsniais besiplėtodama gyvija tobulėja; tas procesas vadinamas evoliucija, o kartais šis terminas apima abu šiuos dėsnius, kai kalbama apie reiškinių evoliuciją. Šių eilučių autoriui teko kartą būti Londono gamtos muziejuje. Jo prieangyje, įėjimo šonuose, yra pastatyti Darvino ir Hekslio biustai, – Hekslis buvo Darvino mokslo gilintojas ir populiarintojas. Muziejaus viename skyriuje yra surinkta ir sistemingai sutvarkyta gausinga gamtos medžiaga, kuri aiškiai įrodo prisitaikymo ir paveldėjimo dėsnių veikimą gamtoje.

[3] Sociologas L. Wordas taip sako apie K. Darviną: „Darvinas, šis biologijos Niutonas, paskyrė jam (evoliucijos dėsniui) visą savo gyvenimą, sudarė ištisą epochą moksle ir padarė revoliuciją minties srityje" (70 psl.).

Cheminių jungimųsi dėsniai. Organinė ir neorganinė chemija moko mus, kad visi gamtos kūnai yra sudėtingi ir kad cheminių elementų, kurie sudaro kūnus, jungimasis vyksta dėsningai: tik tam tikri elementai ir tam tikra proporcija susijungia, pvz., vandens sudėtiniai elementai yra vandenilis ir deguonis proporcija H_2O. Kad cheminiai procesai, kurie duoda augmeniją, vyktų žemėje, reikia, kad žemę veiktų oras, vanduo ir saulė. Todėl žmogus arklu ir kitais įrankiais purena žemę, kad į ją patektų tos trys jėgos, kurioms veikiant vyksta žemėje cheminiai susijungimai. Gyvuliai suvartoja tik tam tikrus augalus arba kitų gyvulių mėsą taip pat tik tam tikru kiekiu.

Dviejų lyčių dėsnis. Visose gamtos gyvenimo vadinamosiose viešpatijose – augmenijoje, gyvūnijoje ir žmonijoje – veikia dviejų lyčių dėsnis, kuris užtikrina veislės amžinumą. Ne tik gyvulių, bet ir augalų randame dviejų lyčių pradus; pvz., rugiams žydint vėjelis nešioja nuo žiedų pasikėlusius dviejų lyčių elementus, kuriais rugiai apsivaisina ir todėl išauga grūdai.

Tikslingumo dėsnis. Prisitaikymo ir paveldėjimo dėsniams veikiant, gamtoje palengva išsiplėtojo įvairiausios augalų ir gyvulių rūšys[4], kurios vis tobulėja, ypač žmogui savo sumanumu dar kryžminant įvairias rūšis ir tuo būdu jas tobulinant. Drauge su šitais dėsniais veikia tikslingumo dėsnis, kitais žodžiais – smagumų ir kentėjimų santykiavimo dėsnis: kiekviena gyva būtybė, pradedant augalais, siekia to, kas yra palanku jos gyvybei, o gyviai daugiausia to, kas jiems suteikia malonumą, ir vengia, stengiasi išsigelbėti iš to, kas kenkia gyvybei, kas gimdo kentėjimą.

[4] Kitaip šiuo klausimu mano filosofas O. Spengleris (miręs 1936 m. gegužę). Daugiausia, ką mes galime pasiekti, sako jis, yra savaime esančių, be priežasties ir be tikslo formų atsiradimas, formų, kurios tvyro gamtos besikeičiančio vaizdo pagrinde. Nėra jokio pagrindo manyti, kad esančios tikslingos ir matomos pakitimų priežastys. Atsitiktinumas (likimas), tik kurio dėka atsirado gyvybė, yra sukėlęs pasaulyje nuolat augantį priešingumą tarp augalų ir gyvulių; jis taip pat pagimdė kiekvieną tipą, kiekvieną rūšį ir kiekvieną giminę. Kiekviena forma turi savyje energijos. Visa, ką mes matome, įtikina mus, kad augmenijoje visuomet vyksta **gilios ir staigios** (mano paryškinta) permainos, kurios yra kosminio pobūdžio, niekuomet neapsiriboja žemės paviršiaus sritimi ir lieka žmogaus išradimams ir supratimui nepasiekiamas dėl jų priežasčių (35-37 psl.).

Tiems ir kitiems dėsniams veikiant, gamtoje vyko gyvių evoliucija. Drauge su bendru evoliucijos procesu vyko ir galvos formavimosi bei jos tobulėjimo procesas. Vyko galvoje esančių smegenų evoliucinis formavimasis. Malonumas skatino būtybę maitintis ir veistis, o kentėjimas vertė ją veikti taip, kad būtų apsisaugoma nuo pavojaus. Smegenų galvoje augimas ir tobulėjimas stiprino nervų jautrumą ir gimdė galvojimo gabumą, kuris padėjo būtybei smagumo veiksmus vykdyti, o kentėjimus šalinti. Išsivysčius galvos smegenims iki tam tikro laipsnio, gyvulys įgijo gabumą atsiminti tai, kas teikė jam malonumą ir kas vertė jį kentėti, o iš tokio atsiminimo atsirado geismas siekti tik to, kas malonu, ir nenoras patirti tai, kas nemalonu.

Diferenciacijos ir integracijos dėsnis. Veikiant nurodytiems dėsniams, gyvybių organai, jiems besiplėtojant, diferencijuojasi. Pirminiai gyviai, pvz., protozoa, buvo beveik visai be organų; ir dabar, pvz., koks buožgalvis ar šliužas yra visai nesudėtingas gamtos kūrinys. Šuo, palyginti su šiais gyvūnėliais, yra labai sudėtingas organizmas; pastarojo organai yra labai diferencijavęsi, jų funkcijos yra pasidariusios labai specialios. Tačiau yra ir kitas tarp tų gyvių skirtumas. Koks šliužas, perkirtus jį, lieka gyvas savo dalyse, o šuns organai labai priklauso vieni nuo kitų ir atkirtus šuniui kurį svarbų organą, šuo žūna. Čia organai yra susiję, integravęsi. Diferenciacija ir integracija pasiekė aukščiausią laipsnį žmoguje. Tiriant žmonių gyvenimą šiais laikais, negalima apsieiti be gamtos mokslų. Gi šitų mokslų, kaip aukščiau sakyta ir kaip sako Boklis, yra nustatyta, kad gamtos reiškiniai, pirmu požvilgiu atrodą netaisyklingai ir atsitiktinai vykstą, iš tikrųjų pareina nuo bendrų ir nekintamų dėsnių, kuriuos susekus tik ir galima juos išaiškinti ir suprasti.

Nuo išsivysčiusių gyvulių, turinčių diferencijuotus organus, grįžtant palaipsniui prie mažiau ir mažiau išsivysčiusių, prie protoplazmų, reikia pastebėti, kad gyvūnijos viešpatija neturi griežtos ribos nuo augmenijos, kad pastebimi ir kai kurių tobulesnių augalų gyvybės požymiai. Tai taip pat galima pasakyti ir dėl ribos tarp gyvūnijos ir žmogaus, tiek fizinio kūno, tiek ir dvasinių gabumų atžvilgiu. Tie patys dėsniai, kurie veikia gyvūnų gyvenimą, veikia ir žmogų.

Tačiau yra ir kitokių veiksnių žmogaus gyvenime.

Gamtos procesams vykstant pagal Darvino išaiškintą prisitaikymo dėsnį, gamta yra labai didelė savo jėgų eikvotoja, netaupanti savo jėgų, be atodairos

siekianti tik tikslo: gyvybes dauginti ir jų rūšis tobulinti. Mes kasdieniniame gyvenime tuo įsitikiname. Medis turi daug žiedų, bet toli gražu ne visi jie užmezga. Jis pradeda auginti daug vaisių, bet toli gražu ne visi jie užauga. Miške suželia daug medelių, bet dėl tankumo jų daug nudžiūva, neužauga. Tik geriau prisitaikyti galintys, stipresnieji, gabesnieji išlieka gyventi. Jau minėtas gamtininkas Hekslis suskaičiavo, kad kiekviena vidutinio didumo silkė padeda ne mažiau kaip 10 000 kiaušinukų, o silkių skaičius nedaugėja, vadinasi, apie 9998 silkės įpėdiniai žūsta. Tokius pat pavyzdžius yra davęs pats Darvinas ir kiti gamtininkai, kaip Katrfažas (žr. L. Wordo 226-234 psl.).

Žmonijos gi gyvenime, kultūrai kylant, tas jėgų eikvojimas kaip tik mąžta; apie tai plačiau pakalbėsiu vėliau.

Labai naudingų ir daug technikos išradimų žmogus pasiekė tik dėl to, kad gamtoje veikia pastovūs dėsniai ir kad žmogui pavyko juos surasti ir pažinti. Štai vienas kitas kuklus pavyzdys šiai tiesai pavaizduoti.

Aš gyvenau Turkestane. Ten keturis vasaros mėnesius nebūna lietaus. Vandens daržams, sodams ir dirvoms reikia atitekinti iš upių, kasant griovius ir griovelius. Tas vanduo atitekinamas ir į aukštas kalvas bei kalnelius, nedarant dirbtinio pumpavimo tiktai dėl to, kad upės, iš kurių atiteka vanduo, teka nuo aukštų kalnų, o gamtoje veikia dėsnis, kad susisiekiančiose vietose skysčiai stengiasi pasiekti vienokios aukštumos. Šituo dėsniu naudojantis įtaisytas vandentiekis ir Kaunui: iš šulinių, iškastų Kleboniškių laukuose, vanduo motorų vamzdžiais varomas į esantį Žaliajame Kalne rezervuarą, padarytą iš buvusios tvirtovės sandėlio, o iš to rezervuaro jau pats vanduo vamzdžiais, įkastais žemėje ir įtaisytais namuose, užkopia net į penktą, šeštą namų aukštą dėl to, kad rezervuaras stovi aukščiau negu šie namai.

Jau buvo sakyta, kad daiktai turi savitarpio pritraukimo jėgą. Mokslininkai yra apskaičiavę tos jėgos kiekybę ir žino, kokiu stiprumu žemė traukia prie savęs tą ar kitą kūną, todėl gali apskaičiuoti, kaip toli skris daiktas, mestas tam tikru smarkumu, nes ir šios inercijos dėsnius yra sužinoję. Todėl šiandien galima visai tiksliai apskaičiuoti, kaip toli skris šautuvo kulka arba patrankos sviedinys.

Garsas, pagal gamtos dėsnius, yra sukeltos oro bangos, tiesiai einančios į visas puses. Ištirta žmogaus ausies būgnelio, į kurį garsas atsimuša ir kuris garsą priima, konstrukcija. Žinant ją ir garso skridimo dėsnius, išrasti prietai-

sai, pvz., vamzdeliai, kuriais sėkmingai gali naudotis žmonės, netekę klausos. Maža to, išrastas radijo aparatas garsui pasiųsti į tolimus kraštus ir jam priimti.

Gal pirmiausia virėja pastebėjo, kad garas turi jėgą ir dargi nemažą, nes verdant vandeniui uždengtame inde garas pakelia dangtį, pro kurį išsprūsta laukan; kai dangtis nupuola ant indo, garas vėl jį pakelia, ir taip dangtis vandeniui verdant be paliovos barška į indo kraštus. Ištyręs garo pajėgumą ir radęs jį esant galingą, žmogus įvarė garą į plieno cilindrą, kuriame įtaisė rankenas ratams sukti, ir dabar garas stumia didelius sunkius garvežius su keliomis dešimtimis sunkių vagonų patiestais kietais bėgiais ratams, kad jie neįsikastų į žemę.

Gana bus pavyzdžių. Gal dabar jau nebekils abejonių, kad visatoje visa kas juda, eina, kinta dėsningai.

3. Žmogaus ir visuomenės gyvenimo reiškinių dėsningumas

Žmogus yra gamtos kūrinys. Tad galima ir reikia manyti, kad jo kūno gyvenimas priklauso nuo tų dėsnių, kuriais vyksta apskritai gamtos reiškiniai. Gi žmogaus dvasios reiškiniai yra susiję su jo kūnu; tad ir jo dvasios reiškiniai taip pat priklauso nuo gamtos dėsnių. Tiriant žmogaus ir visuomenės gyvenimą, reikia turėti galvoje, kad gamtoje viskas vyksta pagal priežastingumo dėsnį ir kad žmogaus ir visuomenės gyvenimo priežastys yra dviejų rūšių: išorinės, grynai gamtoje vykstančios, ir žmogaus vidaus sielos priežastys. Visi proistorės ir istorijos laikais įvykę žmonių giminės pakitimai, jos progresas ar regresas, jos laimė ar vargai, viskas yra dviejų priežasčių rezultatas. Išoriniai reiškiniai veikė žmogaus dvasią, bet ir žmogaus dvasia veikė išorinius reiškinius. Iš vienos pusės mes turime gamtą, kurios reiškiniai vyksta pagal tam tikrus įstatymus (dėsnius); tie reiškiniai nuolat veikia žmogų ir jo dvasią, kelia jam aistras, duoda jam bei jo protui impulsų ir stumia jį veikti tam tikra linkme. Iš antros pusės — mes turime žmogaus dvasią, kuri priklauso nuo tam tikrų dėsnių, kuri formuojasi jų įtakoje ir kuri sugeba veikti išorinę gamtą.

Žmogaus vyriausias uždavinys yra susekti abiejų rūšių dėsnius, o tam susekimui reikia rasti metodus, patyrimo būdus. Kaip žinome, pagrindinis tyrimo metodas yra indukcijos metodas, stebėjimo, bandymo metodas. Žmogaus ir visuomenės gyvenimui tirti indukcijos metodas yra statistikos metodas, didelių vidutinių skaičių metodas. Juo daryti tyrimai yra davę gausių rezultatų.

Tiriant žmogaus ir visuomenės gyvenimą, mokslininkų nepasitenkinta dabartimi bei istorine praeitimi, bet stengtasi ištirti ir proistorę, tai yra tuos laikus, kai žmogus dar nesugebėjo užrašyti savo minčių: jų įbrėžti į medį arba į sausą stiprų lapą, arba iškalti akmenyje. Tačiau iškasenos davė nemažai medžiagos ir tų labai tolimų laikų žmogui pažinti. Šalia istorijos egzistuoja nauji sisteminiai mokslai: paleontologija, archeologija, antropologija, etnologija, etnografija, eksperimentinė psichologija, statistika ir pagaliau sociologija; pastaroji naudojasi tiek čia išvardytų mokslų duomenimis bei išvadomis, tiek ir biologijos, botanikos, zoologijos mokslų rezultatais. Boklis teisus, kai teigia, kad žmonės yra jau pasiekę tokį išsilavinimo laipsnį, jog jiems turi būti aišku, kad negalima yra rašyti istoriją, nežinant gamtos mokslų (15 p.). Su juo sutinka Kšivickis (327 p.), S. Debjeras (41 p.), Gellvaldas (10 p.) ir kt.[5]

Visatoje, tad ir žmonijoje, veikia dar šie dėsniai: visa, kas yra gyva, pradedant augalais, siekia išlaikyti gyvybę ir veistis, gimdyti. Gyvuliai ir žmonės siekia turėti maisto ir patenkinti lyties (meilės) geismą. Žmogus išsivystė tais pat keliais ir dėsniais, kaip ir gyviai, patekęs į sudėtingiausią ir

[5] Kitaip mano filosofas O. Spengleris, teigdamas, kad dideli pakitimai vyksta staiga, nelaukiamai ir kad ta ar kita žmonijos dalis auga, bręsta, pasiekia aukštą civilizaciją ir žlunga, kaip tai yra įvykę su senovės egiptiečiais, babiloniečiais ir kt. Spenglerio pagrindinė mintis jo veikalo gale yra šitaip išreikšta: *ducunt fata volentum, nolentem trahunt* (norinčiam likimas vadovauja, nenorintį stumia). Turbūt panašiai kaip Spengleris mano ir kun. Maliauskis, bet jis, sakydamas, kad žmogus etikos dėsnius yra gavęs iš prigimties, aiškiai nepasako, ką jis čia teigia: ar antgamtinės jėgos dovana yra tie doroviniai dėsniai, ar gamtos jėgų veikimo rezultatas. Kadangi tame pat psl. (19) pasakyta, kad pagrindiniai etikos dėsniai esą aiškiai išreikšti 10 Dievo įsakymų, tai klausimo, iš kur eina žmonių ir visuomenės gyvenimo tvarkymas, išrišimas yra autoriui aiškus. Reikia pastebėti, kad gamtoje įvyksta staigių katastrofų: žemės drebėjimai, kranto, kartais su miestu, nukritimas į jūrą ir pan., bet šie reiškiniai yra išimtys, o mes kalbame apie normalius gamtos reiškinius.

tobuliausią žinduolių gyvulių rūšį ir išsiskyręs iš jos savo ypatingu intelektu, kurio požymiai yra pastebimi įvairiu laipsniu ir visuose kituose gyviuose. Nėra žinios, kur, kada ir kokia forma pirmiausia pasirodė gyvybė Žemėje. Ar jos užuomazga atklydo į Žemę iš tolimų žvaigždžių, patekusi į meteoritus, kai kosminiai lietūs puolė Žemėn, ar šviesos spinduliai atnešė Žemėn pirmąjį gyvybės pradą, ar iš Žemės mineralinių medžiagų savaime, kaip sąmoningo chemiko retortoje, gyvybės pradai išsikristalizavo į pirmąją gyvybę, – tas klausimas turi likti neišspręstas. Tačiau mes turime pripažinti, kad išsivystymas yra ėjęs kylant palaipsniui, nuo paprasčiausiai, žemiausiai organizuoto gyvio iki geriausiai, aukščiausiai organizuoto, kaip tai yra pasireiškę faunos (gyvūnijos) pasaulyje, tiek ryškių paskirų rūšių kūrimosi plane, tiek ir kiekvieno atskiro individo vystymosi svarbiausiose organizuotumo išdavose. Ši evoliucijos linija pradžią tikriausiai bus gavusi vienos celiulės formos (protozoa) ir ėjusi palaipsniui per tuščiakūnius gyvulėlius, kurių kūnai sudėti iš odos apvalkalėlio, toliau per sudėtingesnius šliužus (kirmėles), kurie jau turi stuburą ir pilvo šonus, galvą ir uodegą, tarpusavy iš eilės susijusius, tačiau dar į vienos formos dalis (segmentus) pasiskirsčiusius. Tolesnio vystymosi aš čia nedėstysiu, nes tai per toli nuvestų mane nuo šio rašinio temos. Nurodytoji evoliucijos linija pasibaigia žmogumi. Ji yra turėjusi ir turi daug atsišakojusių gyvybės formų, t. y. tokių gyvybės rūšių arba tipų, kurie sudaro visai naujas gyvybės formas, kaip štai: nuodingaodžiai, minkštakūniai (moliuskai), daugiakojai gyvulėliai, arba paukščiai ir šiandien pripildo Žemę, arba kaip praeities didžiuliai gyvuliai, kurie jau yra išnykę. Pr. Weidenreichas, iš kurio straipsnio *Menschwerdung* aš imu šią ištrauką (žr. *Propyläen Weltgeschichte* I t. 80-88 p.) tarp kito ko, sako, kad mes galime laikyti kaip pakankamai nustatyta, jog visa neturinčių stuburo organizmų rūšių eilė yra galutinai susidariusi Žemės pradžioje (proterozojuje), taigi daugelis tų gyvūnų yra baigę vystytis prieš 570 milijonų, o gal net prieš 780 milijonų metų, tačiau mums nėra žinoma, kaip ir kokiais laikotarpiais yra ėję atskiri to vystymosi laipsniai. Seniausiuose Žemės perioduose, siekiančiuose maždaug aukščiau nurodyto amžiaus, randami drauge su žuvimis ir pirmieji stuburiniai gyvuliai, taip pat pirmieji amfibijų ir reptilijų tipai.

Šituos gamtininko išvedžiojimus, kuriuose duodami skaičiai kelia abejonę, ar gali jie būti nustatyti taip tiksliai, pateikiu tam, kad turėtume vaizdą, kaip

palengva vystosi gamtos reiškiniai. Nors ir šiek tiek sparčiau, bet taip pat labai palengva vystosi ir visuomenės gyvenimo reiškiniai, kas bus nurodyta toliau.

Vis vien: ar mes manysime, kad pirmoji žmonių pora išsivystė tik vienoj Žemės vietoj, ar kad tai įvyko įvairiose Žemės vietose, ką reikia laikyti normalesniu dalyku, vienokiems gamtos veiksniams ir dėsniams veikiant žmogaus tipas visur išsivystė vienodas. Antropologas Kšivickis mano (27 p.), kad evoliucija, kurioj žmogus įgijo stačią padėtį ir kalbą, skirtingą įvairiose tautose, turėjo savarankiškai vykti įvairiose vietose ir įvairiose tautose.

Tarp keturkojų gyvulių buvo tokių, kurie dėl savisaugos sliuoginėjo į medžius, laipiojo po medžių šakas. Tuo būdu išsivystė žmogaus rankos ir stovinti padėtis, stačias liemuo. Geismas išlaikyti gyvybę ir veistis, šis visuotinis gamtos dėsnis, buvo priežastis išsivystyti žmogui iš gyvulio ir jam toliau vystytis, tobulėti. Savisaugos sukeliami geismai davė žmogui išgyventi jausmus: pirmiausia smagumo ir nesmagumo (kentėjimo), o tie jausmai gimdė intelektą, būtent – atmintį apie tuos jausmus ir galvojimą, kaip pasiekti to, kas duoda smagumo, ir išvengti to, kas sukelia kentėjimą. Primityvus žmogus maitinosi augalų vaisiais, šaknimis ir pan. dalykais, kurie tiko jo kūnui virškinti. Kadangi tų daiktų vienoj vietoj buvo nedaug, tai žmogui, vis vien vyriškiui ar moteriai, teko bastytis, klajoti, ieškant maisto. Tokiomis sąlygomis gyvenant, vyrai ir moterys turėjo atskirai gyventi, kad jiems būtų lengviau išsimaitinti. Lytiniai jų santykiai galėjo būti tik atsitiktiniai, pripuolamai susitikus. Atlikę lytinį santykį, vyriškis ir moteris turėjo vėl išsiskirti.

Moteris gimdydavo ir savo krūtimis penėdavo kūdikį. Tad tarp motinos ir kūdikio susidarė giminiškos meilės santykis.

Ilgainiui sustiprėjęs žmogaus intelektas pajėgė pastebėti, kad jam lengviau, geriau gyventi draugėje su kitais žmonėmis[6]. Visų pirma, nuolat gyvenant drauge su moterim, dažniau galima patirti meilės malonumus.

[6] Kaip fizinis žmogus išsivystė pagal bendrą visatos evoliucijos eigą, taip išsivystė žmonių bendravimo formos, jų junginiai. Visuomeninis pradas yra randamas visose gamtos srityse, o gyvūnijoje jis yra ypač ryškiai pasireiškęs. Kaip pavyzdžius prisiminkime skruzdėles ir bites. Viačeslavo Šiškovo romane „Rūsčioji upė" Šapošnikovas taip sako: „Štai, sakykim, voverės... Tai kaimenės gyvulys, tai yra čia vėl matote socialinių santykių dėsnį, visuomeniškumas skruzdžių viešpatijoje taip pat yra žinomas" (192 p.).

Be to, įvyko tam tikras darbo pasidalijimas tarp vyro ir moters, taip pat ir vaikų. Toliau žmogui teko patirti bendravimo su suaugusiais vyriškiais gerumus: daugiau jėgų kovai su plėšriais žvėrimis ir kt. Gyvenimas draugėje su kitais žmonėmis davė tiek daug patogumų, taip labai lengvino vargą, reikalingą maistui įsigyti ir pavojui nuo gamtos jėgų ir plėšriųjų žvėrių šalinti, kad reikia manyti, jog žmonių imta draugėje gyventi labai seniai, proistorės laikais. Gi istorija jau visur, kur tik atrandami istoriniai duomenys, randa žmones draugėje gyvenančius.

Aš čia negaliu gilintis į psichologijos klausimus: individo įspūdžių, jausmų, geismų ir intelekto išsivystymą, jam vienam ir drauge su kitais gyvenant; paliečiu tai tiktai tiek, kiek man yra būtinai reikalinga vaizduoti bendrą žmogaus vystymosi procesą, veikiant gamtos įstatymams.

Žmonėms gyvenant draugėje, lengviau pajėgiant aprūpinti save maistu ir dažniau tenkinant meilės geismą, teko turėti daugiau ir įvairesnių įspūdžių, išgyventi daugiau įvairesnių jausmų, turėti daugiau įvairesnių geismų, negu gyvenant vienišai. Plėtojosi, brendo, augo ir tobulėjo žmogaus smegenys ir intelektas. Didysis, Darvino atrastas ir daugelio mokslininkų, jo teorijos šalininkų, gausiais duomenimis paremtas gamtos reiškinių vystymosi (evoliucijos) procesas vyksta dviejų rūšių veiksniams veikiant. Augmenijoje veikia tiktai grynai gamtiniai prisitaikymo ir paveldėjimo dėsniai; pvz., augalų grūdai gimsta tik vėjui, vabzdžiams ar paukščiams pernešant vienos lyties pradus į kitos lyties pradus žieduose. Gyvūnijoje, kurioje gamtos jėgos pagimdo naujos rūšies jėgą – intelekto jėgą, jausmus ir geismus, – veikia dar ir antroji, labai stipri ir plati veiksnių rūšis. Gyvulys, atsimindamas, koks augalas duoda jam gardesnį ir sotesnį maistą ir kuri patelė gali patenkinti jo meilės geismą, matydamas, kur tasai objektas yra, pats eina augalą kasti, su patele mylėtis.

Juo stipriau yra išsivystęs gyvulio intelektas, juo stipriau veikia jausmų ir geismų veiksniai.

Stipriausiai veikia žmogaus intelektas, kurio išsivystymas ir veikimas, kaip buvo nurodyta, labai priklauso nuo pirmos rūšies veiksnių, t. y. nuo grynai gamtinių evoliucijos veiksnių.

Intelektas daugina ir stiprina geismus, o šie gimdo norus ir siekimus, kurie stumia žmogų judėti ir veikti.

Veikiant ir judant, t. y. vykdant norus ir siekimus, žmonėms, gyvenantiems draugėje, tenka susidurti tarpusavy, nes susidaro norų ir siekimų priešingumai.

Kaip gamtoje reiškiniams vykti trukdo daiktų trynimasis, pvz., vandeniui tekėti trukdo žemės nelygumai, medžiui augti trukdo kiti didesni medžiai arba akmenys ir t. t., taip ir žmonėms, drauge gyvenantiems, trukdo veikti nuolatinis tarp jų trynimasis, jų siekimų susidūrimai, pvz., vienas nori tam tikrą žemės sklypą dirbti ir kitas to paties nori, ir t. t. Kadangi trukdymus sudaro priešingi žmonių siekimai, o siekimai priklauso nuo visatos dėsnių, tai ir tie trukdymai priklauso nuo pastarųjų.

Žmonės, turėdami intelekto jėgas, galvoja, ieško ir suranda priemonių tam trynimuisi, tiems trukdymams šalinti.

Šitos priemonės yra etikos ir teisės taisyklės. Kadangi jų priežastys ir aparatas jas sukurti vyksta pagal visatos dėsnius, tai ir šios priemonės — etikos ir teisės taisyklės — priklauso nuo tų pačių dėsnių. Žmogus su visomis savo savybėmis, su savo smegenimis ir intelektu priklauso nuo didelio evoliucijos dėsnio, tai ir jo kūriniai — etikos ir teisės taisyklės — taip pat priklauso nuo evoliucijos dėsnio, dėsningo vystymosi istorijos eigoje.

Tie žmogaus veiksmai, kurie valdomi intelekto, yra kultūros ir civilizacijos kūrėjai. Pirmas svarbiausias žmogaus reikalas yra jo gyvybę išlaikyti, prasimaitinti. Tam tikra maisto atsarga, kuri duoda žmogui atliekamo laiko, yra būtinai reikalinga kultūrai kurti, nes tik turėdamas maisto atsargą žmogus turi laisvo laiko galvoti.

Tiek maistui įsigyti ir gyvybę išlaikyti, tiek ir maisto tam tikrai atsargai turėti svarbiausios gamtos sąlygos yra šios: a) tinkamas klimatas, būtent šiltas arba net karštas klimatas, b) geras dirvožemis ir c) tinkama vietos topografija, bendras vietos gamtinis vaizdas.

Maistas yra reikalingas žmogui jo kūno šilimai palaikyti ir jo kūno eikvojamiems audiniams atnaujinti. Šiltame klimate šilima mažai eikvojama, tad ir maisto reikia mažiau; be to, tokiame klimate beveik nereikia kūną dengti nuo šalčio. Maisto rūšis čia turi būti kitokia, negu šaltame klimate, būtent turi būti augalų maistas, audiniams atnaujinti tarnaująs, o ne mėsa ir riebalai, kurie yra reikalingi kūno šilimai palaikyti. Derlinga šilto klimato žemė tiekė žmogui daug augalų, tinkamų maistui, dar jam nemokant

dirbti žemę. Gausingo maisto lengvas įgijimas, šilto klimato gyvenimo sąlygos, nereikalaujančios didelių išlaidų gyvybei palaikyti, davė žmogui galimumo taupyti, turtėti. O turto sutaupymas yra pirmoji sąlyga progresuoti, nes tada turima laiko galvoti, įgyti žinių. Sukaupiant turtą, vyksta žmonių pasiskirstymas į beturčius ir turtuolius. Vieni sumanesni, greičiau daro santaupas patys vieni arba sugeba tam tikslui panaudoti kitų darbą. O sudarę nors mažą maisto atsargą, tuo pat įgyja daugiau jėgos išnaudoti beturčių darbą, dar daugiau santaupų pasidaryti. Praturtėję turi laiko užsiimti galvojimu, mokslu, menu, išradimais. Ilgainiui šis skirtumas tarp žmonių darėsi vis didesnis ir didesnis. Tokią būklę turtuoliai paskelbė esant šventą, antgamtinių jėgų duotą ir, be to, jai saugoti sukūrė mokslą ir etikos bei teisės taisykles.

Taip vyko kultūros ir civilizacijos kūrimas pradžioje. Gi kai žmogaus žinių lobynas pasidarė gausus, kai technika pasiekė tinkamą tobulumą, tuomet ne karštas klimatas, bet vidutinis klimatas pasirodė tinkamiausias kultūrai ir civilizacijai kurti, dėl to, kad jų kūrimas daugiausia pareina nuo žmogaus darbo, o tik vidutinis klimatas yra tinkamas žmogaus darbingumui, gi karštas klimatas silpnina energiją ir mažina darbingumą.

Istorijos faktai vaizdžiai patvirtina aukščiau išdėstytas mintis. Gilioje senovėje palyginti aukšto laipsnio kultūra ir civilizacija buvo sukurtos: Kinijoje, Indijoje, Babilonijoje, Asirijoje, Egipte, Meksikoje, Peru, kiek vėliau Graikijoje ir Romoje. Kinijoje ir Indijoje gamta davė žmogui maistingą augalą – ryžius, Egipte – finikus, Meksikoje ir Peru – kukurūzus ir bananus ir t. t.

Tačiau tokiuose kraštuose, kaip, pvz., Indija, kur karštas klimatas yra priežastis didžiulių audrų ir kur dažnai vyksta žemės drebėjimai ir kiti didingi gamtos įvykiai, sukeliantys žmogui didelę baimę bei nuostabą, žmogaus dvasia buvo tų įvykių prislėgta. Tie įvykiai turėjo didelę įtaką žmogaus būdui susidaryti ir jo psichikai tam tikra linkme vystytis.

Be to, karštas klimatas yra sveikatai kenksmingas. Ne tiek mirtis neigiamai veikė žmones, kiek ligos; svarbiausia žala buvo toji, kad didingi gamtos įvykiai ir ligų sukeliami kentėjimai stabdė tiriantį galvojimą, slėgė žmogaus dvasią, lenkė ją prieš didingus įvykius, vertė žmogų manyti ir tikėti, kad veikia antgamtiškos, nenugalimos jėgos, dievai. Atsirado tarp žmonių

tokių, kurie skelbėsi sugebą tas antgamtiškas jėgas, tuos dievus palenkti žmogaus naudai. Šituos asmenis plačios masės ėmė labai gerbti ir jais tikėti. Mokslininkas Sarlerua sako, kad maro žaizdos yra aukuro tarnautojų rugiapjūtės priežastis (Boklis, 49 p.).

Ir istorija liudija, kad Kinijoje ir Indijoje kultūros ir civilizacijos progresavimas ilgiems amžiams sustojo, o Graikijoje, kur gamtos įvykiai nėra tokie baisūs ir didingi, kaip anuose kraštuose, žmogaus intelekto išsilavinimas pasiekė aukštą laipsnį, kultūros ir civilizacijos kūryba taip pat čia iškilo ligi didelio tobulumo. Reikia atsiminti, kad žmogaus kūno ir dvasios jėgos palyginti su gamtos jėgomis ir įstatymais yra silpnutėlės ir kad jo vienintelė didžiausioji jėga yra paremta tikru gamtos jėgų ir įstatymų (dėsnių) pažinimu bei sugebėjimu valdyti ir naudotis tomis jėgomis ir tais įstatymais. Juo tikriau yra žmogaus pažinti gamtos jėgos ir dėsniai, juo aukštesnė jo pasiekta kultūra.

Istorijos žinios siekia negilios senovės laikus: Indijoj apie 1800 metų, Kinijoj apie 3000 metų, Egipte apie 5000 metų, Palestinoj apie 2500 metų prieš Kr. Proistoriniai tyrinėjimai, kaip buvo aukščiau sakyta, duoda pagrindą giliau įžvelgti žmonijos praeitin: nulyginti akmenys, rago įrankiai, laužų liekanos, suskaldyti gyvulių kaulai, iš kurių iščiulpti smegenys, ir kiti daiktai, iškasti iš žemės sluoksnių (Kšivickio teigimu, tik viename Somos upės slėnyje buvo iškasta apie 80 000 titnagų, liudijančių protaujančio žmogaus veiklą), – tie visi daiktai duoda pagrindą spręsti apie žmonių būklę, įpročius, užsiėmimus bei kultūrą ir leidžia mokslininkams teigti, kad visa tai siekia žmogaus gyvenimą buvusį prieš šimtus tūkstančių metų.

Vienodos gamtos sąlygos ir vienodi jos dėsniai sudarė sąlygas vienodam žmogaus tipui susidaryti visuose Žemės planetos kraštuose. Tačiau kaip kiekvienam yra žinoma ir kaip mano jau buvo priminta, įvairiuose kraštuose yra ir įvairių gamtos sąlygų: klimato, topografijos ir kt. atžvilgiu. Įvairios gamtos sąlygos sudarė žmonių rases, kurios turi kai kurių visai skirtingų požymių. Pvz., kinų ir arijų kalbos savo struktūra yra visai skirtingos, nieko bendra tarp savęs neturinčios. Tie požymiai liudija, kad rasės visuomet atskirai ir savarankiškai yra išdygusios, taip pat atskirai išaugusios ir išsivysčiusios.

Tad ir savo kultūrą bei civilizaciją rasės atskirai ir savarankiškai yra kūrusios. Bet kadangi rasės buvo daugelio tų pačių gamtos veiksnių veikiamos, tai jų kultūrų ir civilizacijų požymiai daugiausia yra beveik vienokie. Pvz., puodą daug kur sugebėta savarankiškai, bet vienaip pasidaryti, aptepant moliu tik vos žievę arba pintinę. Trumpai sakant, techninė kultūrinė evoliucija įvairiuose kraštuose ėjo vienokia linkme, nors savarankiškai kuriama. Atsitiktinai teko žmogui pažinti ugnies savumus: perkūno gaisras arba vulkano ugnis iškepė vaisių ar mėsos gabalą, kurį valgydamas pažino ugnies gerą veikimą. Jam teko suduoti titnagą į akmenį arba akmenį į akmenį taip, kad ištryško kibirkštis; betrinant medžio šaką į kitą tokią pat šaką medis ėmė šilti, o dar labiau betrinant ir užsidegė. Žmogus rūpinosi saugoti žarijas ateičiai, darė sau židinį. Židinys yra randamas visur pas primityvius žmones. Židinio saugojimas turėjo didelę įtaką žmonių savitarpio gyvenimui pakeisti, nes jo saugojimas buvo darbo pasiskirstymo priežastis. Moteriai, dėl jos fiziologinių ypatybių, geriau tiko saugoti židinį, o vyrui — rūpintis surasti maisto. Kai buvo pramokta virti valgį, atsirado reikalas turėti maisto produktų atsargą. Turint maisto atsargų, išnyko reikalas žudyti silpnus vaikus ir bejėgius senelius, kas buvo iki tol daroma. Ypač seneliai pasidarė reikalingi pagalbininkai židinį saugoti.

Medžiaginės techninės evoliucijos ir medžiaginių gamtos sąlygų vienodumas sudaro visuomenės būklės evoliucijos vienodumą. Skirtumai yra kiekybės ir evoliucijos tempo, bet ne kokybės ir esmės.

Kaip jau buvo anksčiau pastebėta, visuomenės reiškiniams tirti indukcijos metodas yra statistikos, didelių vidutinių skaičių metodas. Šitokie tyrimai, pvz., rodo, kad visose tautose vyrų ir moterų yra vienokie skaičiai, kad tautoje kasmet gimsta ir miršta beveik tiek pat, tai yra šiemet tiek pat, kiek ir pernai; ir daug kitų dėsningai vykstančių reiškinių šitokiu metodu išaiškinta. Vienodumą tautų rodo visuomenės struktūros formos, taip pat ir kiti žmogaus dvasios pasireiškimai. Ar imsime tikybų plėtojimąsi, ar šeimos, ar nuosavybės, ar valstybinės valdžios evoliuciją, visose įvairiose žmonijos grupėse, nepriklausomai viena nuo kitos išsivysčiusiose, rasime vienokias plėtojimosi formas ir jų dėsningą eigą. Todėl antropologai ir teigia, kad dabarties laukiniai žmonės duoda civilizuotų tautų praeities vaizdą. Leturno sako, kad mirusių kartų eilė išeina iš kapų. Tų kartų gyvenimui

atgaivinti nereikia ypatingos fantazijos. Mes turime jas prieš save ir galime tirti, kaip norime. To, kas buvo, atgaivinimas yra dabarties aprašymas. Todėl mes galime atnaujinti visų mūsų visuomeninių įstaigų embriologiją. Tolimiausioji praeitis dar yra gyva (imu iš Kšivickio, 30 p.). Vienodumas nėra tapatybė, bet liudija, kad evoliucija visur vyksta veikiant tiems patiems dėsniams.

Mokslininkas Morganas yra paskirstęs žmogaus ir visuomenės evoliucijos eigą epochomis. To paskirstymo pagrindu jo paimta tai, kad tarp žmogaus pragyvenimo šaltinių ir technikos, iš vienos pusės, ir visuomenės reiškinių, iš antros pusės, yra glaudus sąryšis. Morganas skiria tris epochas: a) laukinės būklės epocha, kai žmogus dar nemokėjo daryti indų ir maisto atžvilgiu visiškai priklausė nuo gamtos, atsitiktinai gamtoje surasdamas maisto; b) barbarų būklės epocha, kai žmogus jau išmoko auginti augalus maistui ir prijaukino naminių gyvulių, bet dar nežinojo rašto; c) civilizacijos epocha, kai žmogus jau moka vienokiu ar kitokiu būdu rašyti ir yra išvystęs amatus bei pramonę.

Pirmąsias dvi epochas Morganas skirsto dar į periodus: žemesnį, vidutinį ir aukštesnį laukinės ir barbariškos būklės laipsnį. Žemojo laukinės būklės periodo dabar jau nesą. Vidutinis tos epochos laipsnis yra tas, kai žmogus jau yra suradęs ugnį ir išradęs ietį bei lanką; pirmieji įrankiai šiame periode buvę titnagas ir lazda. Aukštasis laukinės būklės periodas buvo tas, kai žmogus išmoko daryti indus, pinti pintines, drožti iš medžio kamieno valtis ir t. t. Aš smulkiau nedėstysiu Morgano schemos, kurios smulkmenose galima nemažai abejotinų dalykų pastebėti. Tačiau pagrindinė mintis — evoliucinės raidos mintis — yra teisinga. Laukinės būklės sąlygos neleido žmonėms gyventi didelėmis grupėmis, kas ir dabar tikrovėje dar randama (Kšivickis, 49 p.).

Žmoniškumo, etikos ir teisės reiškinių evoliucijai vaizduoti man taip pat teks skirstyti istoriją į dideles epochas: 1) primityviojo žmonių gyvenimo etika ir teisė, 2) viduramžių Europos gyventojų etika ir teisė ir 3) naujųjų laikų etika ir teisė. Nurodytos epochos neturi griežtų ribų: socialiniai reiškiniai plėtojasi palengva ir jų užuomazga dažnai randama jau ankstyvesnėje epochoje, kai etikos ir teisės srityje dar viešpatauja visai priešingi reiškiniai.

4. Primityviojo žmonių gyvenimo etika ir teisė

Etika ir teisė yra žmonių bendruomenės reiškiniai: žmogui vienam gyvenant nereikia nei etikos, nei teisės taisyklių. Socialinio santykio esminis požymis yra tai, kad du arba daugiau žmonių verčia vienas kitą veikti arba neveikti. Tos prievartos formos yra įvairiausios: ne tik liepimas ir draudimas, bet ir maldavimas, prašymas ir pan. yra prievartos priemonės. Kartais prašymas yra griežtesnis įsakymas už liepimą, pvz., kai prašo tas, kuris turi jėgos priversti. Priverčiamasis santykis tarp dviejų asmenų yra socialinių santykių tipas, kurį pažindami mes pažįstame ir grupių socialinius santykius. Pirmoji svarbiausioji žmonių bendravimo rūšis buvo pagrįsta jėga ir prievarta, galėjimo ir valios nelygybe. Šita bendravimo, jėgos palaikomo, rūšis gali būti laikoma valdymo tipu. Motinos viešpatavimas vaikų atžvilgiu duoda seniausią valdymo formą (pavyzdį). Lytinių santykių senovėje būta visai pripuolamų, atsitiktinių; sūnūs ir dukterys nežinojo savo tėvo, o su motina juos siejo gamtinės sąlygos: motina ilgai, po keletą metų, penėjo kūdikius savo krūtimis, žiaurioje kovoje dėl būvio ji ir vėliau padėdavo savo vaikams rasti ir įsigyti maisto. Šveicarijos mokslininkas teisininkas J. J. Bachovenas, galima sakyti, pirmas ištyrė ir aprašė motinos viešpatavimo šeimoje faktus talentingame savo veikale *Mutterrecht* („Motinos teisė"). Jis rado gausių duomenų, tyrinėdamas vienos senovės graikų tautelės, likiečių, gyvenimą. Žinios apie likiečius yra istoriko Herodoto duotos. Iš jo sužinota, kad likiečiai vadindavo savo vaikus ne tėvo vardu, kaip kiti graikai, kurie toliau buvo pažengę kultūros išsivystyme, bet motinos vardu, kad giminystės laipsnius jie skaičiavo motinos prosenių eile ir vaiko padėtį lėmė motinos padėtis bendruomenėje; likiečių papročio teisė buvo nustačiusi paveldėjimo teisę tiktai po motinos. Etnografai tyrinėtojai tokius pat papročius, kokius Bachovenas aprašė buvus likiečių, rado ir kitų praeities primityvių tautų gyvenime, taip pat ir dabarties laukinių tautų gyvenime. Žymesnieji tyrinėtojai priėjo išvadą, kad šeima, motinos teise tvarkoma, yra visuotinė pirmapradė šeimos forma. Pvz., J. Lipertas, specialiai tyrinėjęs šeimos istoriją, teigia, kad naujausieji tyrinėjimai yra davę turtingos medžiagos šeimos istorijai pažinti ir kad šeima prasideda gamtos

ryšiu, kuris jungia kūdikį su motina ir išsivysto giminystė motinos linijoje, gi organizacijai tobulėjant susidaro motinos teisė.

Gamtinės gyvenimo sąlygos ir motinos meilė kūdikiui buvo veiksniai, kurie sudarė pirmąjį pastovų žmonių bendravimą. Motina dėl jos meilės kūdikiui pirmiausia peržengė savo „aš" ribas, pirmoji ėmė rūpintis kitu žmogumi (kūdikiu). Ilgai motinos penimas ir globojamas jaunuolis(-ė) taip pat pajuto motinai prisirišimą ir meilę.

Kraujo giminystės ryšys buvo antras veiksnys, kuris siejo žmones į bendruomenę motinos valdžioje. Mėnesinių kraujavimų išnykimas, moteriai pastojus nėščia, rodė esminį žmogaus būties sąryšį su motinos krauju. To paties kraujo turėjo savyje broliai ir seserys, ir seserų vaikai. Tad kraujas, kaip dvasinių ir fizinių žmogaus jėgų šaltinis, buvo priemonė glaudiems ryšiams tarp žmonių plėstis.

Kšivickis nurodo ir dabar esant motinos teisės požymių daug kur Afrikoje ir kitose šalyse: Siera Leonės krašte, Aukso Kranto gyventojų, nairų tautos Indijoje (72 p.), Amerikos čiabuvių (162 p.), malajų (173 p.). Daug kur primityviose tautose randamas paprotys susibroliauti kraujo sumaišymu, ar tai įleidžiant kraujo į žaizdą, ar išgeriant kraujo. J. Lipertas nurodo tokį paprotį ir dabar esant Afrikos ir Madagaskaro tautose (8 p.).

Visų primityviausiais laikais broliai ir seserys, arti begyvendami, turėjo lytinių santykių ir gimdė kūdikius. Todėl, paveldėjimo dėsniui veikiant, susidarė pastovūs rasių požymiai. Kūdikiai žemesnio kultūros laipsnio tautose ir dabar motinų ilgai, net po kelis metus yra žindomi, ką man teko pačiam matyti tarp Turkestano čiabuvių. Kad žindančiam kūdikiui nebūtų konkurento, moteris susilaiko nuo lytinių santykių su vyru. Ši aplinkybė vėlesniais laikais buvo viena iš priežasčių kelias žmonas turėti, bent dvi ir tiek, kiek vyras pajėgia išmaitinti, taip pat ir prostitucijai tarpti.

Kūdikio ir motinos ryšys yra žmonių stipresnis nei kitų gyvulių, kur tas ryšys kur kas trumpesnį laiką tebūna. Ilgas gimusio kūdikio bejėgiškumo laikas, kurio metu jis pats negali savo gyvybės apsaugoti, yra šių gerų etinių pasekmių priežastis. Motina, kad ir primityviausiais žmogaus gyvenimo laikais, negali užmiršti tos meilės ir tų aukų, kurias ji skyrė savo kūdikiui: jis visada lieka jos kūno ir dvasios dalis. Kūdikiui augant betarpiškoj motinos globoj ir esant aprūpinamam iki to laiko, kai jis ima suprasti mo-

tinos meilę ir jausti, kad jo priklausomumas nuo motinos jau pasibaigė, jam taip pat kyla dėkingumo jausmas motinai ir į motinos meilę jis atsako taip pat meile. Taigi pirmasis etikos ryšis buvo motinystė ir pirmiausioji teisė buvo motinos teisė.

Motinos valia vienam ar keliems savo vaikams valdyti tikriausiai išsivystė į valią motinos valdovės, kuri, kaip karalienė, valdė sūnus, dukteris, anūkus ir sekančias kartas; jos klausė vyrai, kurie ieškojo sau jos dukterų palankumo. Vyras medžiojo, žūklavo, klajojo, o moteris su vaikais saugojo vieną vietą, židinį, pati saugojosi ir kūdikius saugojo nuo žvėrių ir kitų pavojų. Pastogė, kurią ji padarė kūdikiui, tvora, kurią ji sutvėrė pasislėpti nuo vėjo, ugnis, jos nuolat kurstoma, – vis tai buvo namų kūrimo pradžia. Moteris buvo židinio ir namų valdovė. Iš to kyla ir dabar visur žmonai priklausanti virtuvės ir maisto gaminimo priežiūra. J. Lipertas nurodo, kad mūsų laikais matriarchatas dar esąs Afrikos tautelėse, o istoriko Strabono, gyvenusio Kristaus laikais, raštuose yra požymių matriarchatą buvus Kantabrijoje, dabarties baskų prosenių.

Tačiau ilgainiui vyko žmogaus gyvenimo pakitimai. Motina, žindydama ir nešiodama kūdikį, galėjo tik lengvesniais būdais pasiekiamą maistą įsigyti. Vyriškis gi, būdamas laisvas, siekė aukščiau kabančių vaisių nusiskinti, lenkė šakas, griebė gyvulius. Jam vystėsi ir išsivystė didesnė fizinė jėga, negu moteries. Greta su stiprėjančia jėga stipriau veikė vyrą lytinis patraukimas prie moters. Fiziškai stipresnis vyriškis užsimanė valdyti moterį ir vaikus, turėti sau moterį pastoviam gyvenimui su ja. Vienas vyras norėjo turėti šią moterį sau, kitas sau. Kas pirmiau pagrobė moterį, tas turėjo ją sau žmona. Tyrinėjimai rodo, kad moterų grobimas, kaip kita po matriarchato šeimos forma, randama visur. Vyras paėmė viršų ant moters ir ėmė valdyti šeimą. Šita šeimos forma yra mokslininkų vadinama patriarchatu – tėvo valdymu, o pirma buvusi šeimos forma yra vadinama matriarchatu – motinos valdymu.

Moters grobimas buvo pavojingas veiksmas: merginos broliai ir giminaičiai, taip pat grobiko konkurentai, galėjo pagauti jį su grobiu, įveikti, atimti ir jį patį nugalabyti. Todėl merginų grobimas palyginti greit buvo pakeistas jų pirkimu. Žmonų pirkimas dar ir dabar daug kur stipriai įsigyvenęs paprotys. Man prieš 30 metų gyvenant Turkestane to krašto čiabu-

vių buvo šitoks paprotys: vyriškis žmonai įsigyti turi išmokėti merginos tėvams, arba jei ji našlaitė, – jos giminei kalymą, tam tikrą kainą pinigais ir kilnojamuoju turtu. Kas negalėjo iš karto sumokėti kalymą, mokėdavo jį ilgus metus, vis dar negaudamas žmonos. Mano buto namų šeimininko sode. Taškente, dirbo uzbekas, apie 40 metų amžiaus vyras. Man paklausus jo, ar jis jau vedęs, atsakė, kad dar ne, nes dar nesąs baigęs mokėti kalymą. Viena kirgizė apskundė man, kaip teismo tardytojui, vieną vyriškį, kad jis jėga iššaginęs jos dukrelę, 12 metų mergaitę. Tardant skundžiamasis, didelis ir stiprus vyras, pareiškė man, kad toji mergaitė esanti jo žmona, kad jis yra ją pirkęs ir todėl daręs su ja, kas jam reikia. Ir iš tikrųjų, paaiškėjo, kad vedybų apeiga pas mulą (šventiką) buvo atlikta. Mokslininkai tyrinėtojai, kaip J. Lipertas, Kšivickis ir kt., duoda labai daug žinių apie įvairiose tautose buvusį moterų grobimą ir apie buvusį ir daug kur dar tebesantį žmonų pirkimą. Pvz., Kšivickis nurodo, kad Vakarų Sudane ir Kongo upės tėkmės kraštuose žmona yra perkama ne tiek dėl laukiamų iš jos smagumų, kiek dėl jos privalumo gimdyti vaikus (101 p.).

Tačiau ilgainiui, gyvenimo sąlygoms kintant, žmona, nors ir perkama, taip pat turėjo įnešti vyrui turto. Yra duomenų, kad jeigu moteris neturėjo iš ko įnešti vyrui turto, tai prieš ištekant savo kūnu užsidirbdavo. Toks uždarbiavimas turint tikslą ištekėti buvo laikomas natūralus, visai doras. Tokios rūšies reiškinį man teko sužinoti iš neseniai mirusio garsaus publicisto Dioneo straipsnio, paskelbto dar man studentaujant. Dioneo tuomet gyveno ištrėmime arti Kamčiatkos. Šito pusiasalio šiaurėje vienam mažam miesčiukui vyriausybės įsakymu buvo kasmet kartą atvežama iš Vladivostoko miltų duonai visiems metams. Miltai buvo skirstomi taip, kad tektų kiekvienam gyventojui. Anot Dioneo, to miesčiuko mergina, kuri turėdavo daugiau pavainikių vaikų, greičiau surasdavo sau vyrą, greičiau ištekėdavo, nes vaikai buvo geras jos kraitis, – jai tekdavo daugiau miltų.

Primityviuose žmonėse vyrui įgijus viešpatavimą, žmona ir vaikai buvo laikomi šeimos galvos (tėvo) nuosavybe ir visiškai priklausė jo valdžiai. Kaip pavyzdį atsiminkime Romos *patria potestas*. Šeima yra draugija, kuri skatins kultūros kūrimą: medžiaginės kultūros, daugindama žmogaus jėgas, dvasinės kultūros, ugdydama simpatijos ir meilės jausmus tarp šeimos narių, plėtodama jų protą ir kitus gabumus. Iš simpatijos

ir meilės šeimos nariams žmoguje vystėsi žmoniškumo jausmas santykyje ir su kiekvienu žmogumi.

Moteriai vyraujant šeimoj, ji turėjo daug vyrų, su kuriais atlikinėjo lytinius santykius; ši šeimos forma yra vadinama poliandrija (daugelio vyrų šeima), o kai vyriškis ėmė vadovauti šeimai, jis turėjo daug žmonų, ir tokia šeima yra vadinama poligenija (daugelio žmonų šeima). Pastaroji šeimos forma kur kas ilgiau laikėsi nei pirmoji; dar ir dabar ji daug kur yra. Kaip jau buvo sakyta, primityvių žmonių, vis vien kokia šeimos forma iš tų dviejų bebūtų, santykiai tarp šeimos narių buvo paremti jėga, prievarta: silpnesnis tarnauja stipresniojo malonumo jausmui patenkinti, o visų silpniausias yra tiesiog vergo padėtyje. Tačiau esant moters teisei, tas jėgos santykis, tenka manyti, yra buvęs tik tarp motinos ir vaikų. Vyraujant tėvo teisei, žmona ir vaikai buvo visiškoje vyro ir tėvo valioje. Tėvas turėjo teisę į vaikų gyvybę, jis galėjo juos net nužudyti. Buvo laikai, kuomet žmonės ne tik įveiktus priešus suvartodavo sau maistui, bet ir savo vaikus. Ilgainiui, sušvelnėjus žmogaus žvėriškumui tiek, kad jau buvo nustota savo šeimos narius valgyti, vis dėlto maisto trūkumas priversdavo žmones žudyti savo pasenusius gimdytojus arba silpnus vaikus.

Vyrui paėmus šeimos vadovavimą, žmonai teko sunkius darbus dirbti ir apskritai ji pateko į beteisišką padėtį. Etinės pažiūros susidarė tokios, kad vyrui visa kas galima, gi žmona privalo tarnauti vyrui ir daryti jo gyvenimą malonų. Štai, pvz., Jokūbo Lija, manydama, kad ji jau negalinti gimdyti vaikų, parūpino savo vyrui sangulovę, – tarnaitę Silfą, tikėdama, kad dievas atlygins jai už tai, kad ji atidavė savo tarnaitę vyrui.

Ugnis turi didžiausią reikšmę žmogaus gyvenimui. Kad ji neužgestų, viešpataująs vyriškis ne tik iš žmonos reikalavo saugoti židinį, bet ir tam tikroms merginoms pavedė nuolat prie jos budėti; atsiminkime lietuvių vaidilutes. Ilgainiui vyriškis, bevadovaudamas šeimai, ne tik šeimoje, bet ir bendruomenėje įgijo tokią didelę galybę, kad net ir aukščiausią, galingiausią dievą jis ėmė vaizduoti vyrą esant; deivės, meilės ar ugnies globėjos, atsidūrė to aukščiausiojo dievo valdžioje.

Primityvūs žmonės nežinojo nuosavybės. Jiems rūpėjo tik tuo tarpu numalšinti alkį, pasisotinti. Jie dar nesuprato reikalo saugoti maistą ateičiai. Panašus kai kurių laukinių nusistatymas dar ir dabar pastebimas. Keliauto-

jas Fritshas sako apie Afrikos bušmenus, kad jie yra visai abejingi nuosavybės atžvilgiu. Jie nežino sąvokos „vogti", todėl ima svetimą, nes laiko savu. Aptanas, ilgai gyvenęs tarp Pietų Amerikos indėnų, teigia, kad rūpintis maisto atsarga daugiau kaip vienai dienai yra priešinga jų prigimčiai; jie nepripažįsta nuosavybės teisės maisto dalykams ir ima sau svetimą derlių, nors jis augtų ir aptvertoj dirvoj.

Žmogus pirmiausia pradėjo laikyti savu tai, ką jisai savo darbu parūpino sau, ką jisai pasidarė. Jei kokius daiktus įsigijo ne vienas, bet bendrai su kitais, tie daiktai buvo laikomi visų daiktais, buvo komunistinė nuosavybė, mūsų laikų terminu kalbant. Privatinės nuosavybės daiktais vėliausiai pasidarė tie daiktai, kuriuos gamta duoda ir kuriuos žemė išaugina savaime, neprisidedant prie to žmogui. Pvz., valstybės miškai ir mūsų plačiųjų masių vis dar laikomi dievo duotais ir todėl kirsti iš jų medžius nelaikoma nedoru veiksmu.

Žemė vėliausiai už kitus daiktus pasidarė žmogaus nuosavybe, ir kai ji imta dirbti, tai pradžioje ji buvo bendruomenės nuosavybė (komunizmas). Rusijoje prieš Didįjį karą, carui valdant, daug kur žemė priklausė valstiečių bendruomenei, o atskiri ūkininkai gaudavo tam tikrus sklypus tik naudotis; kas kelinti metai būdavo žemės perdalijimai tarp bendruomenės narių. Šitoks žemės naudojimas buvo užsilikęs iš senų laikų. Jisai randamas ir dabar daug kur žemo kultūros laipsnio tautose. Malajų žemė, pvz., yra giminės nuosavybė, o atskiri giminės nariai gauna žemės laikinai naudotis; kadangi ten žmogus dar yra motinos šeimos narys, tai jisai gauna žemės paveldėjimo teise po motinos (J. Lipertas, 9 p.). Kšivickis nurodo, kad Gvatemalos čiabuvių žemė priklauso bendruomenei, kurioj kartais yra apie 100 šeimų; įdirba žemę visa bendruomenė kartu, derlių saugoja bendrame sandėlyje ir valgį gamina bendroj virtuvėj (162 p.). Šis mokslininkas duoda daug tokio žemės valdymo faktų (173 p.).

Jau aš esu kalbėjęs, kad sunkios gyvenimo sąlygos vertė žmones būti žmogėdromis; anot Kšivickio, malajai kai kur, nors jau ir nebevalgo žmogienos, bet dar turi paprotį, kad giminės tarp savęs kerštauja ir vyro didvyriškumui įrodyti reikia iššudyti priešus: juo daugiau kas prisirinkęs vyriškų kiáušų, juo jisai yra garsesnis didvyris (174 p.). Kartu su kerštavimu stipriai esti įsigyvenęs ir primityvių žmonių vaišingumo, svetingumo paprotys.

Dar ir šiais laikais yra patarlė: „Svetys į namus, — dievas į namus"; bent rusų tokia patarlė neseniai yra buvusi. Kai kuriose tautose pavadinimai, duoti svečiui ir priešui, yra giminingi, turi bendrą šaknį, pvz., lotynų kalboje svečias — *hospes*, o priešas — *hostis*; arba rusų svečiu buvo vadinami ir pirkliai, turbūt dėl to, kad jie buvo malonūs, nes atveždavo naujų, reikalingų ar gražių daiktų.

Susidarius nuosavybės teisei, ji buvo labai žiauriai vykdoma ir saugojama; net žmonės, šeimos nariai ir vergai priklausė savininkui kaip daiktai arba gyvuliai. Tų daiktų dalį daug kur atiduodavo savininkui, jam mirus: jo lavoną sudegindavo kartu su mėgstamiausiais jo daiktais, arkliu, žmona arba kitu kuriuo artimiausiu asmeniu. Lenkų rašytojas S. Vispianskis poemoje „Legenda", kurioje apdainuotas padavimas apie lenkų karalaitę Vandą, apie kurią ir mes turime dainą, vaizduodamas Vandos pasenusio, ligonio tėvo laukiamą mirtį ir laidojimą, sako:

Bo to na stos; to dla niej i dla niego.
Że córka, wię razem palona będzie.

(Nes tai laužan; tai jai ir jam.
Nes duktė juk kartu bus deginama.)

Lipertas savo „Kultūros istorijoje" nurodo, kad žemiausiojo laipsnio primityvių žmonių nei kultas, nei mitologija neturėjo doros tikslų. Kulto apeigos nebuvo priešingos nedoriems, mūsų požiūriu, veiksmams, nes buvo manoma, kad jeigu tokie veiksmai žmogui duoda smagumo, tai ir dievams jie daro smagumo. Ir tik ilgainiui žmogus, kovodamas su tokiomis apeigomis, tobulėjo doros atžvilgiu. Tiktai visuomenės gyvenimo vystymasis davė ir duoda etikos ir teisės turinį. Šita tiesa plačiai remiama Boklio, kuris teigia, kad etikos turinio tobulėjimas labiausiai priklauso nuo mokslo pažangos.

Vyrui valdant šeimą, bendruomenę, giminę kaip savo daiktus, taip pat buvo žiūrima ir į antgamtiškų jėgų, dievų teises. Galingos gamtos jėgos žmogaus buvo laikomos antgamtiškomis, visa galinčiomis. Kas buvo nesuprantama, tuo buvo tikima, kad tai vyksta dievų valia ir jų veiksmais. Ne-

suprantami reiškiniai, stebuklai buvo laikomi veiksmais nematomos būtybės, kuri buvo įsivaizduojama kaip galingas vyras, kartais kaip galinga moteris; buvo vaizduojama, kad ši būtybė iš dalies savo nuožiūra kišasi į gamtišką dalykų vyksmą, iš dalies, jei dalykas liečia žmonių palaiminimą ar nubaudimą, ji išklauso žmonių maldavimų, užtikrindama jiems savo malonę, padeda jų veiksmams ir duoda jiems naudos.

Šitas fantastiškas pasaulis turėjo didelę reikšmę todėl, kad paprastai jis buvo įsivaizduojamas turįs ypatingą santykį su žmonių bendruomene. Dievai buvo laikomi tokiais viešpačiais, kaip kad žmonės – valdovai, tik dar galingesniais; jie vaizduotasi žmogaus atžvilgiu tokie, kaip, šių dienų žodžiais tariant, ponai ar ponios, kartais tironai, dažniau panašūs į gerą tėvą, kuris visuomet yra linkęs laiminti savo vaikus, padėti jiems nugalėti priešus, padauginti jų turtą, auginti jų dirvų pasėlius ir gausinti kaimenę, užtikrinti jų darbams pasisekimą.

Visa, kas žmogaus buvo sužinoma ir pasiekiama patyrimu, buvo laikoma sužinota ir įsigyta dievų malone. Manyta, kad dievai yra galingesni už žmones, net visų galingiausius, kuriuos jie gali įveikti ir suvaldyti. Todėl buvo patariama visiems būti geruoju su dievais, juos melsti, kad jie būtų geri žmonėms, duoti dievams aukų, pripažinti jų galybę, vertinti ją, neužmiršti dievų laimėje ir melsti jų pagalbos nelaimėje, o už malones dėkoti dievams. Trumpai kalbant, dievai žmogaus yra įsivaizduojami turį tokius pat privalumus, kokius turi žmonės.

Šalia to žmonėse vyko darbo pasidalijimas, pirmiausia tarp vyro ir žmonos, toliau ir tarp šeimos ir bendruomenės narių. Tad ir tarnavimas dievams pasidarė atskiras užsiėmimas. Atsirado dvasininkai ir kulto įstaigos. Kunigai, tariamieji antgamtiškų būtybių ir jėgų pasiuntiniai bei draugai, pasidarė tarpininkais tarp žmonių ir dievų. Tie dievų tarnai įgijo didelę pagarbą žmonėse ir buvo laikomi šventais. Dievų ir antgamtiškų jėgų gerbimo pagrinde dar glūdi mirusių prosenių gerbimas: galingas asmuo, valdęs žmones, yra atsimenamas su didele baime arba meile, o jau visuomet su ypatinga pagarba dėl jo turėtos didelės valdžios ir jėgos. Tokie pat jausmai jaučiami ir santykyje su dievais. Tad dievų santykiai su žmonėmis yra grynai tokie pat, kokie žmonių su žmonėmis: už gerą geru, už piktą piktu atsilyginama. Koks žiaurus senovėje buvo pats žmogus, tokį žiaurų jis ma-

nė esant ir dievą. Pvz., iš Biblijos, – dievas žmogaus paklusnumui išbandyti reikalauja, kad žmogus nužudytų savo sūnų, ir šis klauso dievo; tik įsitikinęs žmogaus paklusnumu, dievas sulaiko ranką užsimojusio žudyti sūnų.

Reikia pažymėti, kad tikyba turėjo ir turi didelę reikšmę ne tik atskiram žmogui, bet ir žmonių socialiniam gyvenimui. Tikyba globoja, saugoja ir stiprina šeimoje ir bendruomenėje visuomenišką idėją, etikos ir teisės normų reikšmę, nes visuomeniškas pradas buvo galingųjų stiprintas, etikos ir teisės normos buvo daugiausia jų sukurtos savo naudai, o jų darbai buvo gerbiami.

Laikui bėgant, žmonių bendruomenėms bedidėjant, jos palengva plėtojosi, tobulėjo ir pagaliau įgijo tokios organizacijos pobūdį, kuris yra vadinamas valstybe. Pradžioje giminę valdė seniausias jos narys, kaip labiausiai patyręs. Toks valdovas mokslo yra vadinamas patriarchu, tėvu – valdovu. Vėliau, bendruomenei dar padidėjus giminės ryšys buvo užmirštas ir valdžia priklausė vienam asmeniui, kuris yra vadinamas monarchu (vienas valdovas). Monarchai palengva įgijo tokios pagarbos kaip dievai, buvo dievinami, o kai nustota juos dievinti, tuomet jie skelbėsi esą dievų pasiuntiniai, valdą dievų valia. Bet monarchas negalėjo pajėgti vienas valdyti, todėl kvietėsi sau pagalbininkų, dažniausiai iš turtingųjų tarpo.

Visa ši epocha yra buvusi labai ilga. Nors žmonių ir turėta etikos ir teisės taisyklių, bet šios taisyklės daugeliu atvejų buvo žiauraus ir žvėriško pobūdžio. Nedidelė bendruomenės dalis skriaudė plačias mases, naudodamasi tiek tuo, kad sugebėjo užgrobti į savo rankas turtus, tiek ir tuo, kad kartu su monarchu valdė mases ir kūrė teisę savo naudai, savo privilegijoms saugoti. Kai kuriose visuomenėse atskiri asmenys buvo pasiekę labai aukštą intelektą ir labai gryną žmonišką dorą. Tokie buvo kinų Konfucijus, kurio vardu susikūrė tikyba, ir iki šiol tebesanti daugelio žmonių išpažįstama; Indijoje Buda, taip pat to vardo tikybos įkūrėjas; Graikijoje ne tik atskiri asmenys, kaip Sokratas ir visa kitų eilė, bet net filosofinės srovės ilgai veikė graikų visuomenę prakilnaus žmoniškumo linkme; Izraelis ne tik yra davęs žmonijai Bibliją, bet ir krikščionybės kūrėją. Kai kurios visuomenės, kaipo tokios, yra davusios žmonijai didelius dvasinės kultūros turtus: Graikija yra davusi valstybinės santvarkos ir tarptautinės teisės dėsnius; atsiminkime vadinamuosius amfiktionus, tas tarpvalstybi-

nes sąjungas, kurios gali būti laikomos embrionais mūsų laikais sukurtos Tautų Sąjungos; Roma yra davusi ne tik prakilnius pagrindinius civilinės teisės dėsnius, bet ir visą sistemą, puikų pastatą. Tačiau visos šios epochos visuomenės, neišskiriant nė tų, kurios savo nedidelėje dalyje buvo pasiekusios aukštą kultūros laipsnį, rėmėsi bjauriu socialiniu reiškiniu – vergija. Todėl jos visos šiame straipsnyje šiuo požiūriu yra priskiriamos šiai epochai.

Reikia pastebėti, kad žmonijos progreso vaizdas lietuvių kalba puikiai yra pavaizduotas V. Stankevičiaus knygoje „Pasaulinės istorijos dinamika". Tiktai man šioj knygoj nesuprantama, kaip autorius, būdamas teisininkas, galėjo griežtai neigiamai vertinti romėnų teisinę kūrybą (žr. 73-77 psl.). Be to, skaitant knygą galima pamanyti, kad autorius progreso priežastis mato antgamtiškų jėgų veikime; tiktai kai kurios knygos vietos, pvz., 270 psl.: „Bet tikėsime, kad stebuklams ateis galas ir kad bus atstatytas gamtos dėsnių normalus veikimas", arba 278 psl., kur autorius, išsitardamas dėl žmonijos ekonomikos eigos socializmo kryptimi, teigia, kad tuose reiškiniuose „mes privalome matyti ne laikinų sąlygų ir reikiamybių sužadintą prasimanymą, ne pripuolamus žodžius ir lozungus, o neišvengiamo, organinio žmonijos gyvenimo dėsnio pasireiškimą", – sulaiko skaitytoją nuo klaidingo autoriaus pagrindinės minties supratimo.

5. Viduramžių etika ir teisė

Kitos epochos esminiams etikos ir teisės požymiams charakterizuoti aš imu tiktai viduramžių meto europiečių gyvenimą, nes jie, krikščionišką tikybą priėmę, pasidarė kultūros ir civilizacijos progreso kūrėjai.

Kadangi socialiniai reiškiniai labai palengva evoliucionuoja, tai, kaip jau buvo pastebėta, pirmesnėje epochoje randama vėlesnės epochos esminių požymių užuomazgos, taip pat vėlesnėje epochoje randama pirmesnės epochos esminių reiškinių likučių, pergyvenimų.

Pvz., žmonos pirkimas yra randamas ne tik laukinėse tautose, bet ir tautose, kurios yra pasiekusios nežemą kultūros laipsnį; jis ir dabar tebepraktikuojamas daug kur Rytuose, ypač Mahometo tikybos tautose.

Valstybinė forma, kuri yra vadinama tironija arba despotija ir kurios esminis požymis yra tai, kad kraštą valdo vienas asmuo savo nuožiūra, nesilaikydamas anksčiau išleistų įstatymų, o jei ir leidžia įstatymus, tai tik tuomet ir tokius, kokius jisai nori, buvo dažnas reiškinys pirmoje epochoje, bet jis kai kur atgyja net mūsų laikais. Ir t. t.

Ryškiausi viduramžio požymiai mūsų temos atžvilgiu yra šie: krikščionybės plitimas ir platinimas bei luominė visuomenės santvarka.

Krikščionybė buvo platinama daugiausia kardu ir ugnimi; tokį tos tikybos platinimą vėliausiai esame patyrę mes, lietuviai, iš kryžiuočių. Valstybė, susijungusi su bažnyčia, padėjo pastarajai kovoti su tikybos priešininkais žiauriausiomis bausmėmis. Kai įvyko katalikų tikybos skilimas, reformacija, įvyko daug karų dėl tikybos, kurių vienas gavo net 30 metų karo vardą, taip ilgai jis tęsėsi. Valstybės savo viduje naikino atskalūnus; kartais net masiškai juos naikino, kaip tai rodo Baltramiejaus nakties įvykis Prancūzijoje. Hugenotai buvo iššudyti arba priversti bėgti iš savo tėvynės Prancūzijos. Ispanijoje buvo išnaikinti arba išvaryti maurai. Nors šie įvykiai buvo tais laikais, kurie istorijoje yra vadinami naujaisiais laikais, bet aš čia kalbu apie juos, viena, dėl to, kad persekiojimai dėl tikybos yra viduramžių požymis, antra, dėl to, kad, kaip sakiau, vienos epochos reiškiniai dar vyksta ir kitoj epochoj.

Žlungant Graikijos ir Romos kultūrai, žmonijos buvo laukta išgelbėtojo iš šio žemiško gyvenimo negerumų: iš skurdo ir nelaimių. Tačiau to nesulaukta, ir krikščioniška visuomenė nukreipė savo viltį į tikybą, į žmogaus vėlės išgelbėjimą nuo pomirtinių kančių. Tikyba, šis grynai žmogaus sielos reikalas, šioj epochoj buvo laikomas dalyku, tvarkomu bažnyčios ir valstybės turimos išorinės jėgos. Didesnei dievo garbei, *ad majorem dei gloriam*, buvo visaip kankinami žmonės, kurie buvo įtarti ne taip tikį, kaip liepia bažnyčios dogma. Reformacijai įvykus, katalikų visuomenėje buvo sukurta ypatinga teismo forma, vadinamoji inkvizicija, nusidėjusiems dėl tikybos teisti. Kadangi tikyba yra žmogaus minties sritis, tai dažniausiai sunku ją susekti. Inkvizicinis teismas visaip kankindavo įtartuosius atskilimu nuo tikybos, reikalaudamas prisipažinti. Šitas nusikaltimo išaiškinimo būdas buvo paskiau ir valstybinio teismo taikomas nusikaltimams susekti. Toks baudžiamasis procesas turi moksle inkvizicinio proceso vardą.

Dažnai visai nekaltas prisiimdavo kaltę, kad tik išsigelbėtų nuo tardymo kankinimų. Man teko matyti muziejuose tų laikų tardymo kankinamųjų įrankių rinkinius. Šiurpas ima žmogų, žiūrint į tuos žvėriškumo veiksmų pabūklus. Bausmės taip pat buvo labai žiaurios: žmogus buvo kapojamas į dalis arba sukamas ant rato ir pan. Valstybė nepasitikėjo teisėjais; buvo nustatyta formalių įrodymų sistema: kiek liudininkų kuriam nusikaltimui įrodyti reikia ir t. t.; jeigu, pvz., du melagiai prisiekę vienaip paliudydavo, teisėjas privalėjo jais tikėti ir laikyti jų liudytąją aplinkybę įrodytą. Privilegijuoto luomo asmeniu buvo daugiau tikima, nei prastu žmogeliu.

Visuomenė ankstyvesnėse epochose buvo pradėjusi diferencijuotis į luomus, pirmiausia į laisvuosius ir vergus, o laisvieji į turtingus ir neturtingus. Tačiau luominė santvarka pilnutinai išsivystė ir suklestėjo viduramžiais. Du svarbiausieji veiksniai buvo priežastys susidaryti aukštam turtingųjų, valdančiųjų luomui: a) šeimos galva kaupė savo rankose turtus ir tie turtai, jam mirus, tekdavo padaugėjusios šeimos vienam arba nedaugeliui narių, o kiti turėjo pasitenkinti maža dalimi; šie ir jų sekančios kartos sudarė žemesnįjį luomą, b) užkariautojai užgrobdavo įveiktųjų žemes ir turtus, o nugalėtieji, netekę savo turtų, virsdavo darbininkais ir tarnais. Neturtingųjų luomas ilgainiui labai padidėjo. Krikščionybė skelbė jam, kad taip dievo esą leista, jei vieni yra turtingi, o kiti neturtingi, ir neturtingiesiems žadėjo laimingą pomirtinį gyvenimą. Labiausiai prislėgtas buvo valstiečių luomas, žemdirbių luomas, kurio žmonės buvo baudžiauninkai. Nereikia plačiai kalbėti, norint parodyti žemos etikos ir teisės požymius, vyravusius tiek ponų, tiek baudžiauninkų luome, esant šiai teisinei santvarkai. Tarp baudžiauninkų atsirasdavo vienas kitas, kuris suprasdavo savo būklės neteisingumą, suprasdavo, kad tai nėra dievo leista. Kartais skurdas priversdavo baudžiauninkus masiškai sukilti. Bet tos pastangos nueidavo niekais. Tobuliau susiorganizavęs aukštasis luomas, valstybės padedamas, įveikdavo maištininkus. Valstiečiai iniciatoriai žūdavo savo luomui: jie arba netekdavo gyvybės, arba išbėgdavo į miestus ar į kitus kraštus gyventi, į tyrlaukius, kaip, pvz., tie, kurie Rusijoj sudarė kazokų luomą. Baudžiauninkų būklė laikui slenkant darėsi vis sunkesnė. Aukštąjį luomą sudarė bajorai ir kunigai. Bajorų ir kunigų luomai pasižymėjo išdidumu, pirmas dėl savo viešpataujančios padėties, nes jo nariai buvo valstybės valdovo pagalbininkai, o

antras dėl savo šventumo ir galios gelbėti žmonių sielas iš amžinos prapultie. Šitie du luomai varžėsi tarp savęs dėl įtakos kitiems luomams, nes buvo dar ne tik baudžiauninkų luomas, bet ir pirklių ir amatininkų luomai; gi santykiuose su kitais luomais bajorų ir kunigų luomai rėmė vienas antrą ir todėl abudu yra vadinami „ponų" luomais.

Ilgainiui iš žemesniųjų luomų išsiskyrė praturtėjusių miesto gyventojų dalis, kuri gavo trečiojo luomo vardą. Praturtėję miestelėnai galėjo ir apsišviesti. Kai užėjo vadinamojo humanizmo laikotarpis, kai žmonių protai nukrypo į senovės kultūros palikimą ir siekė patį žmogų pažinti, tasai apšvietimas labiausiai buvo trečiojo luomo pasiektas. Ponų palaidas gyvenimas, laisvi įpročiai, ypač turtingųjų dvasiškių, ugdė tautos kritikos, maištingumo dvasią.

Ekonominiam ir socialiniam žmonių gyvenimui turi didelę reikšmę darbo vieta, įmonės ir šiaip socialinių reiškinių vyksmo vieta. Daug pareina nuo to, miestas ar kaimas yra toji vieta, didelis ar mažas miestas, retai apgyventa kaimais, ar tankiai apgyventa apylinkė. O ši vietovių diferenciacija kaip tik šioj epochoj gavo pradžią ir smarkiai vyko. Nurodytieji skirtumai nustato įvairius ekonominio gyvenimo būdus, taip pat ir jiems atitinkamas kitas sąlygas, tarp jų etiką ir teisę.

Miestuose sparčiau ir giliau ima stiprėti proto jėgos, kuriomis žmogus siekia žinių. O moksliškas galvojimas griežtai skiriasi nuo tikybinio galvojimo.

Galvojimas protu jau sudaro šiokių tokių šeimos narių padėties pakitimų. Gefdingas sako tiesą, kai teigia, kad moters teisinė būklė šeimoje yra etinio visuomenės išsivystymo kriterijus (177 psl.).

Viduramžiais visa valdžia šeimoj priklausė vyrui – tėvui. Žmona turėjo klausyti savo vyro. Ji pati negalėjo net savo turto valdyti. Gimdytojai lėmė vaikų likimą ne tik kai jie tebebuvo maži ir auklėjami, bet ir kai jie jau buvo užaugę; gimdytojai sprendė, už ko dukra turi tekėti, ką sūnus turi vesti. Tačiau žmona jau nebeperkama, o jos tėvai turi duoti jai kraitį ir dalį. Vis dėlto faktas, kad galima turėti tik vieną žmoną ir kad krikščionybė laiko jungtuves sakramentu, pakėlė moteries vertę visuomenės pažiūrose. Nors vyrui buvo leidžiama svetimoteriauti, o žmonai griežtai draudžiama, bet žmona buvo gerbiama. Mergelės nekaltybė buvo branginama.

Renesanso ir humanizmo laikais prasidėjęs moksliškas galvojimas labai surūpino tikybos atstovus. Mat kuo tikima, tam nereikia jokių įrodymų, ir

tikintieji griežta energija atmeta šalin visokias abejones dėl tikimų tiesų, stengiasi jėga ir prievarta ginti ir saugoti tikybą. Tuo tarpu mokslas leidžia veikti abejojimui, galvojimui, manymui tol, kol nėra pasiekta žinia, kurios tikrumo laipsnį siekia nustatyti mokslinė dvasia, nes mokslui yra svarbu tik tiesa, o tiesa yra tai, ką galima įrodyti, apie ką mąstydamas žmogus įrodymų keliu įgyja įsitikinimą. Demonstracijos (įrodymai), anot Spinozos, yra mintijančios dvasios akys. Prieš moksliškai galvojančius ir savo tiesas skelbiančius kovojo tikybos galingieji gynėjai. Ne tik galingieji, bet ir didelė visuomenės dalis buvo netolerantiška, persekiojimų ir bausmių „eretikams" šalininkė. Tokio dar žemo laipsnio buvo žmoniškumo etika ir teisė.

Tačiau mokslinė sąmonė vis stiprėjo, vis plėtėsi. Ji pasireiškė įvairiose filosofinėse sistemose. Juo stiprėjo mokslinė sąmonė, juo ji labiau plėtojosi, juo labiau buvo kovojama su ja. Reikia pastebėti, kad tikintieji valdovai žiauriau kovojo, negu neutralūs tikybos dalykuose valdovai. Pvz., Romos imperatoriai Komodas ir Heliogabalas nusipelnė blogų valdovų vardą, bet krikščionių jie nepersekiojo, nes jiems nerūpėjo žmonių būsimas pomirtinis likimas, o dorieji imperatoriai Markas Aurelijus ir Julijus buvo vieni žiauriausių krikščionybės persekiotojų. Ispanų tautos gilus atsidavimas katalikų tikybai buvo priežastis žiauriausių veiksmų prieš kitaip tikinčius. Šiai tautai tikybos saugojimas ilgus laikus buvo svarbiausias dalykas: viskas pasaulyje buvo aukojama šiam tikslui. Inkvizicijos vykdytojai daugiausia buvo nuoširdūs entuziastai, idealistiškais siekimais besivadovaują asmenys, ne veidmainiai, tačiau darė žiauriausius veiksmus. Veidmainiai dažniausiai esti labai lankstūs ir negali būti visai žiaurūs; jie taikosi prie žmonių jausmų ir silpnybių, o gilus įsitikinimas ir nuoširdumas gimdo neapykantą kitaip tikintiems ir pasiryžimą gelbėti juos nuo tariamai klaidingų įsitikinimų, norą gelbėti kitus žmones nuo eretikų klaidinimų. Esant tokiai žmonių sąmonei, dorinis jausmas yra didelis šaltinis žiaurumams gimti ir klestėti. Karolis V ir Pilypas, valdžiusieji Ispaniją ir Nyderlandus (Olandiją), nuolat persekiojo eretikus. Tarp 1520 ir 1550 metų Karolio V buvo išleista daug įstatymų, pagal kuriuos kaltieji erezija netekdavo galvų arba buvo deginami, gyvi užkasami žemėn. Prieš mirtį jisai padarė savo testamente prierašą, patardamas savo sūnui niekuomet nereikšti eretikams malonės, smerkti visus juos mirti ir remti inkviziciją,

kaip geriausią priemonę eretikams naikinti. Jo sūnus Pilypas sakydavo, kad geriau visai nekaraliauti, negu būti eretikų karaliumi. Jis greit visai išnaikino eretikus Ispanijoje, o Olandijoje, kur reformacija buvo dar naujas tikėjimas, Pilypo skirtas valdovas Alba 30 metų naikino eretikus ir gyrėsi, kad jis per 56 metus nužudęs iki 18 000 eretikų, neskaitant tų, kurie buvo užmušti tikybiniuose karuose (Koklis, 391-394 psl.). Maldingi, tikėjimui atsidavę Ispanijos monarchai davė bažnyčiai daug turtų ir leido įsigyti iš tikinčiųjų daug turtų ir pristeigti daug įstaigų. Net vėlesniais laikais, pvz., XVII a., Ispanijoje bažnyčia turėjo didelę įtaką visuomenės ir valstybės gyvenime. Pvz., 1626 m. kortesai (tautos atstovų susirinkimas) įteikė karaliui prašymą, kuriame nurodė, kad Ispanijoje yra daug vienuolynų – 9088 vyrų vienuolynai, neskaitant moterų vienuolynų, kad dvasininkų yra labai daug, daugiau negu reikia, kad dominikonų ir pranciškonų vienuolių yra 32 000 asmenų, kad nėra dienos, kad nepereitų koks žemės turtas iš pasauliečių asmenų rankų į dvasininkų ar bažnyčios rankas, ir prašė karalių rasti priemonių, kad tam reiškiniui būtų padarytas galas, nes dėl to tuštėja karaliaus iždas ir menksta visuomenės ištekliai, iš kurių yra mokami mokesčiai ir duoklės (Koklis, 403 psl.).

Turtuoliams, pasauliečiams ir dvasininkams, gyvenant prabangoje, Madrido gyventojai badavo, praeiviai gatvėse krisdavo žemėn nusilpę iš bado ir mirdavo, krašto pakelėse taip pat gulėjo mirusių iš bado kūnai. Madride 1680 m. ne tik darbininkai, bet ir pirkliai iš didelio skurdo jungėsi į šutves, brovėsi dienos šviesoje į privačius namus, plėšė turtą ir žudė žmones (Boklis, 413 psl.).

Viešpataujant Ispanijoje tikybos dvasiai, juo daugiau buvo mokomas jaunimas, juo mažiau jis mokėjo, nes jis buvo mokomas, kad žinių troškimas yra nuodėmė, kad protą reikia slopinti ir kad nuolankumas ir tikėjimas yra svarbiausios žmogaus dorybės. Hercogas Saint Simonas, prancūzų pasiuntinys Madride 1721-1722 m., iš savo stebėjimų padarė štai kokią išvadą apie ispanus: jiems mokslas esą nusikaltimas, o nemokėjimas yra geras požymis.

Apskritai viduramžių epochos europiečių etika buvo žemo laipsnio. Dievas buvo įsivaizduojamas piktas ir žiaurus, kerštingas, reikalaująs sau nuolankumo ir aukų. Jisai dovanai nieko neduodąs žmogui, ir šis turi viską, kiekvieną mažmožį, išmelsti iš dievo, išpirkti. Išmelsti galima tiktai griežtai save kankinant, pvz., pasninkais ir pan. Privilegijuoti luomai, tad ir bažny-

čios atstovai, užgrobę turtus ir paglemžę žmonių darbą savo naudai, buvo įtikinę mases, kad tokia santvarka yra dievo duota, ir teise buvo apsaugoję tos santvarkos pastovumą.

Begaliniai ir žiaurūs tikybiniai persekiojimai, vykdomi valstybės pajėgomis, fanatizmas, dvasininkų tironija prieš tikinčiuosius, galingųjų veidmainiavimas santykyje su dievu, silpnųjų visiškas nusižeminimas ir galingųjų dievinimas, žemųjų luomų, ypač baudžiauninkų, išnaudojimas ir beteisė padėtis – vis tai yra viduramžių epochos požymiai.

6. Naujųjų laikų etika ir teisė

Epochos, kaip jau buvo mano pastebėta, nėra atitvertos viena nuo kitos sienomis. Nuo XV a. Europoj prasidėjo vadinamasis renesansas. Žmogaus būtybė pradėjo sąmoningai pasaulėti, sekuliarizuotis, laisvintis iš bažnyčios autoriteto spąstų. Atgimė klasikinė senovė. Nedidelė, bet veikli žmonių mažuma davė naujų planų ir jų įvykdymo būdų technikos, meno ir mokslo srityse. Kelių šimtmečių eigoje vyko sausumų ir salų atradimai, žvaigždžių atradimai, gamtos dėsnių nustatymai, technikos išsivystymas, valstybės tvarkos racionalizavimas. Susidarė bendroji progreso sąmonė. Pagaliau reformų parengiamasis laikas ėmė kelti vis griežtesnių ir aiškesnių klausimų žmonijai. Įvyko Didžioji prancūzų revoliucija (jos pradžia 1789 m.). Ji buvo toks įvykis, kokio anksčiau niekuomet nebuvo buvę. Didž. pranc. revoliucija yra pradžia laiko, kai žmogus sąmoningai ima savo likimą į savo rankas. Ji yra žmogaus įsidvasinimo triumfas. Buvusių prieš ją epochų žmogaus atnaujinimai dar neturėjo tikslo pakeisti žmogų. XVI a. reformacija buvo grynai tikybinė reforma. Anglijos XVII a. revoliucija kilo dar iš tikybos ginčų. Tiktai Didž. pranc. revoliucija įvyko ir žmogaus sąmonėje protu pakeisdama iš pagrindų žmogaus būklę, kai pripažino visa tai, kas buvo istorijos duota, už netikrą ir visa tai sugriovė. Ji turėjo sau pirmtakus tik Šiaurės Amerikos Valstybių steigėjus ir Amerikos respublikos įsteigimą. Tie steigėjai, daugiausia protestantai, dėl savo tikybinių įsitikinimų turėję apleisti tėvynę, naujoje tėvynėje įgyvendino tai, ko negalėjo įgyvendinti senojoje tėvynėje. Tie naujų idėjų pionieriai su-

pasaulietino žmogaus mintį ir sukūrė bendras žmogaus teisių sąvokas. Esamoji socialinio gyvenimo būklė ligi tol buvo laikoma dievo duota, o dabar buvo suprasta, kad ji yra istorinio žmonių gyvenimo padarinys ir, kaipo toks, gali būti pačių žmonių pakeistas ar pašalintas. Amerikiečių paskelbtos konstitucijos turinys turėjo didžiausią atbalsį prancūzų tautos širdyse, o tą turinį trumpais žodžiais galima taip išreikšti: valstybės vyriausybės uždavinys yra saugoti tautos teises, t. y. kiekvieno tautos nario, kiekvieno žmogaus teises. Priėjusi tiesą, kad visi žmonės turi turėti lygias teises, Didž. pranc. revoliucija paskelbė tas teises savo deklaracijoje; tos teisės trumpa formulė yra taip išreikšta: laisvė, lygybė, brolybė. Šita formulė ir dabar įbrėžta Paryžiaus viešųjų pastatų, tarp jų ir bažnyčių, frontonuose, palengva sklido ir veržėsi į gyvenimą po visą pasaulį. Buvo naikinama baudžiava, atbudo tautos, siekdamos savarankiškai, jei ne politiniu, tai nors kultūriniu atžvilgiu, gyventi, o kai kurioms pavyko pasiekti ir politinio savarankiškumo, nepriklausomybės; pvz., kad ir lietuvių tautai.

Im. Kantas yra teisingai pasakęs dar 1798 metais apie Didž. pranc. revoliuciją, kad ji yra neužmirštamas žmonių istorijos fenomenas, nes jis atidengė žmogaus prigimtyje tokį pagrindą ir medžiagą, kuriems lygaus joks politikas iki tol iš daiktų eigos nebuvo išgalvojęs. Nuo Didž. pranc. revoliucijos žmonėse įsikūrė nauja sąmonė, kuri galutinai susiformavo XIX a. Vietoj tikėjimo, kad pasaulio laukia pražūtis, iš kurios nėra išsigelbėjimo, ir vietoj sielojimosi, kad šio pasaulio gyvenimas yra tik laikinoji „ašarų pakalnė" ir kad žmogaus dvasia yra silpna, dabar vyrauja didingos žmonijos ateities mintis. Vadovaudamasis šita pasauline pasaulėžiūra ir dirbdamas indukcijos metodu, istorikas priėjo išvadą, kad vyksta dialektinis istorijos procesas, kurį visu gilumu yra išaiškinęs Hėgelis. Dialektika parodė žmogaus sąmonės kitimą per pačią save: kiekviena sąmoninga būtybė priklauso judėjimui ir kitimui save pažindama, nes kiekvienas galvojimas ir pažinimas pakeičia ne tik žinių lobyną, bet ir tą asmenį, kuris tas žinias įgyja, t. y. pakeičia jo psichiką; asmuo turi pasikeisti, nes jis daugiau žino, o daugiau žinodamas jis vėl siekia įgyti pasaulyje dar naujo žinojimo ir apie save, ir apie aplinką. Taip įvyksta todėl, kad buitis ir žmogaus sąmonė yra atskirtos viena nuo antros ir jų atskyrimas vis atsinaujina naujomis formomis, nes tai viena, tai antra jų kinta. Vyksta nuolatinis buities ir są-

monės dialektinis žmonijos istorijoje kitimo procesas. Šileris yra pasakęs, kad savo kūnu mes norime būti savo laiko piliečiai, bet savo dvasia filosofas ir poetas turi teisę ir pareigą nepriklausyti jokiai tautai ir jokiam laikui, o būti visų laikų bendrininkas tikra to žodžio prasme (Jaspersas, 13 p.).

Dabar gi kiekvieno žmogaus yra tokia teisė ir pareiga, kokią Šileris skelbė filosofui ir poetui. Dabar Vakarų civilizacijoj išnyko iš gamtos demonai ir visokios dvasios, o iš žmonių — velniai. Visata pasidarė mokslo objektas. Dabarties specifinis požymis yra begalinis, sakyčiau, stebuklingas technikos išsivystymas, kuris stato žmogų naujo gyvenimo priešakyje, jei tik jis nenukreips techniškų įgijimų žlugdymo ir naikinimo tikslams.

Žmogaus galvojimas turi du išeities taškus.

1. Jeigu išeities taškas yra viską apveizdinti dievybė, tai gaunamas yra toks visatos vaizdas, kuriame atskiras asmuo turi sau vietą, bet jis yra tik visatos funkcija, jos išdava, tam tikro laiko padaras, o laikas yra tai, kas dievybės yra nuskirta.

2. Antras išeities taškas yra mokslas. Visatos buities esmė ir jos pradžia yra žmogui nepasiekiami dalykai; kelti apie tuos dalykus klausimą yra bergždžias darbas. Tačiau žmogus pajėgia stengtis pažinti laiką iš jo padėties: kai žmogus žino, kaip ir dėl ko viena ar kita vyksta, jis pasiekia tikros tiesos žinojimą.

Mums rūpimais šiame straipsnyje dalykais, kurie yra visuomenės reiškiniai, tenka tirti visuomenę, nes žmonės kuria savo likimą gyvendami junginiuose. Mokslas apie tuos junginius turi sociologijos vardą. Vietoj mokslo apie atskirą žmogų dabar išsivystė mokslas apie visuomenės organizacijas; jis veda ir į atskiro žmogaus būklės pažinimą. Visuomenės grupės, kultūriniai junginiai, žmonija yra žmogaus buities formos. Yra įvairių sociologinių pažiūrų. Marksistinė pažiūra skelbiasi moksliškai suprantanti tikrąją žmogaus buitį. Anot jos, žmogus esąs jo susivisuomeninimo rezultatas, kaip būtinų pragyvenimui daiktų gamintojų rūšis. Žmogus savo ypatybėmis esąs išdava tos būklės, kurią jis užima visuomenėje. Jo sąmonė esanti jo sociologiškos būklės funkcija. Jo intelektas esąs antstatas ant medžiaginės tikrovės. Šita teorija randa sau prieštaravimų, kurių aš nenagrinėsiu.

Pirmesnėje epochoje tik luominė aukštesnioji kilmė buvo žmogaus garbingos būklės pagrindas. Jo turtai buvo laikomi antgamtiškos būtybės (dievo) duoti jam. Šios epochos pabaigoj Adamas Smithas savo veikale „Tautų

turtas" išaiškino, kad tik darbas yra turto šaltinis. Tačiau išnaudojamo darbininko būklė labai pamažu tegerėjo. Etika ir teisė padėjo turtuoliams tęsti išnaudojimą, ir ne tik tęsti, bet dar didinti jį, kuriant turtuoliams įvairias bendroves ir t. t. Galingoji žmogaus priemonė – protas, įgydamas vis daugiau ir daugiau žinių, pasirodė esąs vis didesnis masių priešas, ypač kai jis atsidūrė tarnyboje turtuolių korporacijų, ypač tų, kurios siekia valdyti pasaulio turtus.

Vis dėlto žmogaus galvojimo procesas parodė, kad ir medžiaginės kultūros srityje protas gali būti naudingas ir masėms. Toks jis esti tais atvejais, kai tarnauja socialiniam junginiui, kai kolektyvo protas nukreipiamas patenkinti bendrus socialinio junginio reikalus. Tobuliausias šiam tikslui socialinis junginys yra valstybė arba ir kitos tokios pat prigimties visuomeninio junginio formos, pvz., savivaldybės. Šitų junginių uždavinys yra rūpintis visų tam tikroje teritorijoje gyvenančių žmonių gerove, todėl šie junginiai turi priverčiamąją galią savo uždaviniams vykdyti. Šia socialine kryptimi tobulėjant etikai ir teisei, socialinis trynimasis eina vis mažyn ir mažyn. Didelės čia reikšmės turi auklėjimas, žmonių švietimas, kuris taip pat nuolat tobulėja. Auklėjimas privalo ne tikybinius nuostatus kalti jaunuomenei į galvas, bet teikti jai kiek galima daugiau naudingų žinių.

Rūpindama gyventojų reikalus, valstybė vadovaujasi ne gamtos dėsniu, pagal kurį gyvenimo kovoj išlieka tik gabesnieji, stipresnieji, nuveikdami silpnuosius. Valstybė privalo saugoti ir silpnuosius nuo stipresniųjų smurto bei išnaudojimo. Jeigu visuomenės gyvenime veiktų grynas gamtos dėsnis, tai valstybė turėtų neginti turtuolių nuo plėšikų, užpuolančių viešame kelyje ar tiesiog namuose.

Kaip jau anksčiau buvo mano nurodyta, proto veikimas, žinių įgijimas tobulina žmogaus sielą; tad tobulina ir žmogaus dvasios kūrinius — etiką ir teisę. Doroviniai veiksmai tik laikinus patarnavimus duoda, o moksliniai išradimai yra amžinai naudingi žmonėms. Jie naudingi ne tik tiesiogiai naudingomis savo išdavomis, bet ir tuo, kad apskritai lavina žmogaus protą, didina jo apsišvietimą ir pajėgumą giliau įžvelgti visas visatos ir žmogaus gyvenimo detales. Tik bendrasis apsišvietimas davė žmonėms supratimą, kad tikybos dalykai yra individo asmeniškas reikalas, į kurį nevalia kištis kitam. O šitas supratimas jau labai pagrynina ir patobulina etiką bei teisę, padaro jas žmoniškesnes. Kadangi etika ir teisė yra glaudžiai susijusios, tai teisės tobu-

linimas valstybės jėgomis tobulina etiką. Pvz., baudžiavos panaikinimas labai pakeitė gerojon pusėn dorą tiek ponų, tiek ir baudžiauninkų, kai jie pasidarė laisvi piliečiai. Arba įstatymas, kuris verčia darbdavį atlyginti darbininkui už sveikatos netekimą jam bedirbant, labai paveikia abiejų pusių dorovę: nelaimėn patekęs darbininkas nėra priverstas lenkti galvą prieš savo poną, žemintis, maldauti dėl duonos kąsnio, o teisiškai reikalauja to, kas jam priklauso, netekus sveikatos darbdavio naudai dirbant.

Tai pavyzdžiai iš bendro kultūros tobulėjimo. O štai dar vienas kitas pavyzdys, kaip teigiamai veikia visuomenės santykius technikos išradimai. Parako išradimas labai sumažino karus (Boklis, 81 p.). Prieš parako išradimą beveik kas savaitė buvo kur nors kariaujama, o paraką ėmus plačiai naudoti karo reikalams, karai rečiau vyksta, nes tenka laikyti nuolatinę kariuomenę, o tai reikalauja daug lėšų. Be to, gyventojai neprivalo dalyvauti kare ir gali užsiimti kitais darbais, tuo tarpu anksčiau kiekvienas vyriškis turėjo dalyvauti kare. Iš kitų žmonių tarpo išsiskyrė asmenys, kurie užsiima mokslu, ir mokslas įgyja vis platesnės ir platesnės reikšmės. Anot Boklio, A. Smitho knyga „Tautų turtas" turėjo didesnės įtakos žmonijos gerovei, negu visų valstybės vyrų ir įstatymų leidėjų darbas (86 p.). Gal tai kiek ir perdėta nuomonė, tačiau joje glūdi tiesa. Dvi priežastys — bendras didesnis apsišvietimas ir parako išradimas — susilpnino karišką dvasią ir mažino karus. Didelės reikšmės žmonijos gerovei augti turėjo išradimas pakinkyti garą susisiekimo tikslams. Žmonių komercinis ir visoks glaudesnis bendradarbiavimas gimdo solidarumo ryšius ir naikina priešingumus.

Įsigilinus į civilizuotų tautų gyvenimo permainas, kitimus, tenka prieiti išvadą, kad tų pakitimų yra trys svarbiausios priežastys. Pirmoji priežastis yra mokslinių žinių (tiesų), žmonijos įgytų, suma. Juo daugiau žinių įgyjama, juo reiškinių pakitimai įvyksta gilesni ir naudingesni žmonėms. Antroji priežastis yra įgyjamų žinių kokybė; kai įgyjamos žinios yra tikrai mokslo žinios, pozityvios tiesos, tuomet pakitimai esti žmonėms naudingi, o jei žinios tiktai tikėjimu priimamos, tuomet pakitimai esti laikini, nedidelės reikšmės. Trečioji priežastis yra žinių plitimas gyventojų masėse. Juo plačiau paplinta žinios gyventojų masėse, juo pakitimai įgyja didesnės reikšmės ir stipresnio pastovumo; gi mokslinės žinios plačiai plinta tuomet, kai yra krašte mokslo ir švietimo laisvė. Boklis duoda gausingų duomenų,

įrodančių mokslininkų dideliausius teigiamus nuopelnus, o valdovų daromus stabdžius žmonėms kultūrėti ir civilizuotis. Aš tik vieną atpasakosiu iš daugelio Boklio pateiktų. Garsusis XVIII amžiaus Prancūzijos filosofas ir rašytojas Volteras norėjo supažindinti savo tautiečius su anglų mokslininko Niutono surastomis tiesomis, kurios buvo priešingos viešpatavusioms Prancūzijos aukštuose luomuose tikybinėms nuomonėms. Volteras parašė Niutono biografiją, turėdamas viltį, kad tokios formos kūrinys nebus draudžiamas spausdinti ir platinti. Apsiriko autorius: ši knyga buvo uždrausta Prancūzijoje (Boklis, 201 p.).

Anglijoje mokslo tiesos galėjo laisvai būti skelbiamos, nes ten gyventojai jau nuo seniai, būtent nuo 1215 metų turėjo teisių ir laisvių, kurias išreikalavo iš karaliaus, privertę jį paskelbti garsųjį raštą, vadinamą Didžiuoju laisvių raštu (*Magna Charta Libertatum*).

Prancūzijoje, nors aukštieji luomai su valstybės pagalba slopino tikrų mokslo tiesų platinimą, vis dėlto prancūzų tauta pasiryžėlių pasišventimu tas tiesas tyrė, ėmė iš kitur, švietėsi, skleidė jas. Visai kitoks nusistatymas buvo ispanų tautos. Prie to, kas mano jau buvo pasakyta, dar pridėsiu tokius faktus. L. Wordas teigia, kad Ispanijoje nuo 1471 m. iki 1781 m. kasmet inkvizicijos teismai dėl tikybinių nusikaltimų nubausdavo apie 1000 asmenų, iš jų 100 būdavo žudomi, o 900 metami į kalėjimus iki gyvos galvos (299 p.). Kai 1776 metais buvo deginamas eretikas, inkvizicijos teismo nusmerktas, keli aristokratai ėmėsi patarnauti tai bjauriai deginimo ceremonijai, laikydami sau laime, kad gali parodyti savo paklusnumą bažnyčiai (Boklis, 438 p.).

Kaip žinoma, XVIII šimtmetis yra gavęs švietimo amžiaus vardą. To švietimo priešakyje kartu su Anglija ėjo Prancūzija, o joje ypač pasireiškė Volteras. To amžiaus mokslininkų ir švietėjų buvo duotos pagrindinės idėjos gausiai mokslo medžiagai apibendrinti, taip pat visatos ir žmonijos istorijos vaizdui apimti. Žmogaus proto savarankiškumas, jo dvasios pajėgumas pažinti gamtos jėgas ir jas valdyti, tautų solidarumas, – nors ir ėjo karai su fizinės jėgos pagalba, – ir minties pažanga to solidarumo kryptimi, pažanga, kurios pagrinde glūdi visuotinės mokslo tiesos, – visi šie idealai buvo švietimo amžiaus dvasinio žmogaus savarankiškumo iškelti. Mokslas ir menas, ūkinė ir politinė organizacija, pramonė ir auklėjimas, etika ir teisė – visos gyvenimo sritys

buvo vieno siekimo įdvasintos, būtent: atitinkamos protui, žmogui daugiau laimės žadančios kultūros kūrimo idėjos įdvasintos.

Žmogui susipratus, kad jis yra lygus kitiems žmonėms asmuo, susiprato ir žmonių grupės, vadinamos tautomis. Pirma jos buvo susiskirsčiusios į luomus, ir tik aukštieji luomai laikė save žmonėmis, tautą sudarančiais. Dabar tautos sąvoka pakito. Tauta, arba nacija, yra moderniška sąvoka, ji reiškia ne tai, ką „liaudis" (*Volk*), ne pirmapradę, gamtinę tam tikros žmonių masės, kilmės ir ypač kalbos sujungtos, vienybę, bet bendrai išaugusią, bendrų įstaigų, politinių ir kultūrinių, ypač politinių, sujungtą vienybę. Dabar tautoje dėl nevienodo užsiėmimo ir turtingumo susidarė klasės. Dabar tautoje vyksta kova ne tarp luomų, bet tarp klasių, ypač tarp darbdavių ir darbininkų. Ši kova yra didelis socialinis reiškinys. Šiai kovai normaliai vykti ilgus metus trukdė valstybė visu savo aparatu, nes valstybė buvo vienų turtingųjų valdoma. Titaniškos darbininkų pastangos ir milžiniški jų pasiryžimai palengva duoda vis daugiau ir daugiau teigiamų rezultatų: darbininkai palengva įgyja vis daugiau ir daugiau teisių ir įstatymai vis labiau saugoja jų teises. Vadinamoji fabrikų įstatymų leidyba vis tobulėja ir tobulėja. Šios srities etikoj ir teisėj vyksta didelis pakitimas žmoniškumo linkme.

Nors didelė gyventojų dalis neturi žemės savo nuosavybėje, bet visuotinė karinė prievolė, apsišvietimas ir faktas, kad ir bežemio piliečio ekonominiai reikalai yra tvarkomi tam tikroje teritorijoje, t. y. jo gimtajame krašte, buvo priežastys susidaryti įsitikinimui, jog valstybė yra visų gyventojų bendra tėvynė. Šis įsitikinimas vis stiprėja ir stiprėja; net proletariatui savoji valstybė ir valstybės įstatymai įgijo realios socialinės reikšmės. Šis įsitikinimas veda kiekvieną prie tos nuomonės, kad valstybė ir jos lėšos turi būti pačių gyventojų tvarkomos ir valdomos, savaime suprantama, per atstovus. Tik tuomet valstybinis gyvenimas duoda visiems naudos ir yra visų branginamas, kai jis yra visų valia tvarkomas. Savo valstybės santvarkos meilė kai kur šioj epochoj įgijo ypatingą stiprumą, būtent ten, kur toji santvarka, kaip laisva ir populiari, yra plačiųjų masių valia paremta. Tokia santvarka yra branginama kaip aukštos rūšies socialinė vertybė. 1848 metais, kai istorijos bėgyje susijungę Šlezvigas ir Holšteinas sudarė sau vieną konstituciją, visų suaugusių piliečių atstovų nutartą, toji konstitucija buvo su dideliu entuziazmu sveikinama. Štai kaip rašė laikraštis *Kieler Correspondenz-*

blatt po to, kai 1848.IX.15 dieną seimas priėmė *Staatsgrundgesetz* (citatą imu iš Tönnieso knygos):

„Tauta turi priimti konstituciją kaip savo aukščiausiąjį pilietišką turtą, kaip didžiausią brangenybę, kokią žemiškas gyvenimas gali jai pateikti. Konstitucija žmogus tampa žmogumi visa to žodžio prasme, tampa politiniu žmogumi ir daugiau netarnauja kaip baldas valstybės gyvenimui, bet yra visateisis asmuo, pilnas gyvybės, turįs valią ir sprendimo galią valstybės narys, kaip jos savarankiška dalis. Konstitucija yra valstybės piliečio pasigerėjimas. Konstitucija ne kunigaikščių malone padovanota, bet jos (tautos) pačios atstovų, turinčių aukščiausią teisę, sukurta, tad ji jokios jėgos negali būti atimta; ji turi būti visų jėgų ginama ir saugojama, tam reikalui jokia auka negali būti per didelė; reikalui esant, kiekvienas turi būti pasirengęs net mirti už ją, nes ji to verta. Ji yra tai, ką tauta privalo daryti konstitucijai sutvirtinti".

Tokiai etikos ir teisės santvarkai esant, žmogus gali jaustis gyvenąs savo krašte, gali normaliomis sąlygomis gyventi ir veikti. Jis yra sau viešpats, turi laisvę norėti savo teises ir pareigas vykdyti ir jas tikrovėje vykdo. Gi jei žmogus duoda teisę kitam save valdyti, tai jis nori to, kad jam būtų kito įsakoma. Kai valstybė yra pačių žmonių valia tvarkoma, tuomet yra spaudos ir žodžio laisvė, draugijų ir susirinkimų laisvė. Krašte susiformuoja viešoji nuomonė, kuri yra racionalus faktorius etikai ir teisei tobulėti. Šioj epochoj daug kur yra tokia tvarka.

Atskiros asmenų nuomonės yra priverstos pasiduoti viešajai nuomonei, kuri paprastai yra daugumos nuomonė, o mažuma turi nusileisti prieš daugumą. Tad viešoji nuomonė šiais atvejais yra doros subjektas ir yra vadinama „doros sąmone". Ji yra stiprus veiksnys socialiniame gyvenime: ji riboja žmogaus valią ir veiksmus nuo blogos krypties, varžo jo siekimus ir neigimus; ji siekia iš pašaknių išrauti ir išnaikinti visa, kas yra bloga.

Mes ir matome tokiose valstybėse, kaip Anglija, Prancūzija, Švedija ir kt., etikos ir teisės tobulėjimą žmoniškumo kryptimi.

Dar duosiu keletą pavyzdžių šiai tiesai paremti.

Bendrais posakiais jau esu nurodęs baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso pakitimą humaniškumo linkme. Garsusis Cezaris Beccaria (1738-1794) išleido 1764 metais veikalą „Apie nusikaltimus ir bausmes" (*Dei delitti e delle penne*), kuris sudaro baudžiamosios teisės ir proceso

epochos pradžią. Šis veikalas dėl savo ypač aukštų privalumų greit buvo išverstas į daugelį kalbų, o neseniai pasirodė ir mūsų kalba[7]. Beccaria įrodė, kad didelės ir žiaurios bausmės nemažina nusikaltimų skaičiaus, bet daugina jį, nes jos daro žmones žiauresnius, pripratindamos juos prie žiauresnių veiksmų. Jis įrodė, kad žudymai (mirties bausmė) pripratina žmones negerbti žmogaus gyvybės ir visai neatbaido žmonių nuo nusikaltimų. Beccaria taip pat įrodė kankinamų ir barbariškų bausmių kenksmingumą, formalių įrodymų beprasmiškumą, slaptų kaltinimų ir smerkimų pražūtingumą žmonijai, o mirties bausmės žalingumą argumentavo dar tuo, kad įvykus klaidai ji yra nebepataisoma. Vienu metu su C. Beccaria gyvenęs Dž. Hovardas (1725–1790), jaunystėje pats sėdėjęs prancūzų kalėjime kaip karo belaisvis, buvo patyręs gyvenimo kalėjime sąlygas. Kambariai ankšti, drėgni; juose dažnai buvo laikomos moterys kartu su vyrais. Paleistuvybė, ligos ir badas kankino kalinius, kurie patys turėjo išlaikyti save. Turėdamas lėšų, Hovardas tyrė kalėjimų gyvenimą, važinėdamas po įvairius kraštus. Olandijoje jis rado kaliniams įvestą darbą; šitame krašte jau veikė šūkis: „Padarykite žmones darbščius, ir jie bus dori". Hovardas paskelbė savo tyrimų davinius, ir žmonijai teko pasibaisėti sužinojus, kaip yra kankinami kaliniai, kurių daugumas nusmerkti kalėti iki gyvos galvos. Iš jo raštų paaiškėjo žiaurių bausmių beprasmiškumas. Po to prasidėjo kalinimo sistemų reformos beveik visose valstybėse. Hovardas mirė Rusijos mieste Chersone. Ant jo kapo akmens lentoje iškaltas parašas: *Ad sepulcrum etas, quisquis es, amici* (kas bebūtum, tu stovi prie draugo kapo). Nuo šitų dviejų žmonijos draugų darbuotės laikų baudžiamojoje teisėje vyrauja ne bausmės kaip bauginimo priemonės, bet bausmės kaip auklėjimo priemonės idėja, kad nusikaltėlis žmoniškumo priemonėmis būtų pataisytas doros atžvilgiu ir kaip tinkamas narys iš kalėjimo grąžintas į visuomenės gyvenimą.

Civilinės teisės srityje aš jau nurodžiau du didelius pakitimus: baudžiavos panaikinimą ir fabrikų darbininkų teisėms apsaugoti įstatymus. Civilinio proceso reforma padaryta ta linkme, kad teismas galėtų savo sąžine spręsti ginčus, siekdamas tikro teisingumo.

[7] Vyt. Didž. universiteto Teisių fakulteto leid.

Teisės prigimtis yra dviejų šalių susitarimas. Praeityje, pačioje etikos ir teisės kūrimosi pradžioje ir ankstyvųjų istorijos epochų laikais, teisė dažniausiai buvo kuriama jėgos būdu, vienos šalies naudai, jos įsakymu. Taip vyko kūrimas ne tik viešosios, valstybinės, bet dažniausiai ir civilinės teisės. Tačiau žmonija siekia tokios padėties, kad teisė būtų kuriama dviejų šalių sutarimu. Toks, atitinkamas teisės prigimčiai, jos kūrimas vis plačiau ir plačiau yra vykdomas. Kai didelė žmonių dalis buvo vergai ar baudžiauninkai, arba kai darbininkai dėl savo medžiaginio skurdo yra ekonomiškai visai silpni, tuomet tik viena šalis lemia teisės turinį. Toks vienašališkumas reiškiasi ir valstybės tvarkymo bei valdymo atveju. Kai gyventojų dauguma yra bejėgiai nesusipratėliai, tuomet valstybę valdo vienas asmuo su savo ištikimų tarnų pagalba. O kai gyventojai pasiekia tam tikrą susipratimo laipsnį ir išreikalauja sau teisę dalyvauti valstybės tvarkyme bei valdyme, tuomet teisės kūrimas vyksta susitarimu tarp įvairių valstybės įstaigų, žmonių valia tam tikslui organizuotų. Šitas teisės kūrimo būdas susitarimu yra šios epochos laimėjimas. Dar ne visur jis yra įsigyvenęs, o kai kur net atsisakyta jo, bet daugumoj civilizuotų valstybių tas teisės kūrimas vis plačiau ir plačiau yra vykdomas. Civilinės teisės srityje įvedamos darbininkų kolektyvinės sutartys su darbdaviais.

Iš savo pergyvenimų papasakosiu pakitimą, kuris liečia ir civilinę, ir baudžiamąją teisę.

Kadangi katalikų ir pravoslavų tikybos pripažįsta jungtuves sakramentu, tai tarp tų tikybų narių buvo įsigyvenusi pažiūra, kad nevedusių vyro ir merginos lytinis santykis yra ne tik didelė nuodėmė, bet net nusikaltimas. Sename, 1883 metais kodifikuotame Rusijos baudžiamajame statute buvo 994 str., pagal kurį vyras ir moteris už nelegalų lytinį santykiavimą buvo baudžiami bažnytine atgaila, dvasinės valdžios skiriama. Teisdavo pasaulinis baudžiamasis teismas, bet, pripažinęs kaltais, savo sprendimą siųsdavo dvasinei valdžiai atgailai paskirti. Šitos bylos dažniausiai kildavo dėl apgautos moteries skundo, nes nurodytame straipsnyje buvo pasakyta, kad vyras, pripažintas kūdikio tėvu, privalo tinkamai aprūpinti kūdikio ir motinos išlaikymą. Tad moteris, siekdama gauti iš vyro, vaiko tėvo, alimentus, pranešdavo valdžiai apie savo nusikaltimą su tuo ar kitu vyriškiu.

Man studentaujant Maskvoje prie universiteto buvo teisininkų draugija. Jos posėdžiai buvo vieši ir man tekdavo juose pasiklausyti paskaitų bei ginčų. Vieną pavasarį toji draugija šventė savo 25 metų gyvavimo sukaktuves. Ji surengė universiteto aktų salėje iškilmingą posėdį, kuriame buvo skaitytos kelios paskaitos, beveik visos apie įvairius pasenusio baudžiamojo statuto trūkumus. Iš vieno prelegento teko išgirsti, kad pagal baudžiamąjį statutą besimylinti pora dėl meilės santykių gali atsidurti, pvz., Solovkų vienuolyne keleriems metams. Man tuomet buvo nesuprantama toji naujiena, bet pasidomėjęs sužinojau, jog tai tikra tiesa. Praėjus keleriems metams, būtent 1891 metais tasai baudžiamasis straipsnis buvo panaikintas ir jo vietoj buvo išleistas civilinis įstatymas, kuris ir dabar veikia Lietuvoj ir pagal kurį pavainikio kūdikio motina turi teisės reikalauti teismo keliu iš kūdikio tėvo alimentų sau ir kūdikiui.

Kol įstatymas žiūrėjo į lytinį sugyvenimą be formalių jungtuvių kaip į nusikalstamą veiksmą, tol motina, kadangi ji negalėjo nuslėpti to, kad pagimdė kūdikį, buvo visuomenės niekinama kaip „prasiradusi", o kūdikis buvo niekinamas kaipo benkartas. Pakitėjus įstatymui, kai jis pripažino motiną ir kūdikį vertais užtarimo, pakitėjo ir dorovės supratimas; dabar vietoj to, kad merginos tėvai varytų ją iš namų dėl nėštumo ir kūdikio pagimdymo, neretai patys padeda dukrelei ieškoti teisme tiesos prieš nedorą kūdikio tėvą. Juk dažniausiai vyriškis suvedžioja merginą meilės žodžiais ir žadėjimu apsivesti, o mergina pasiduoda gamtiškiems meilės palinkimams, gražių vyriškio žodžių gundoma.

Šioms mintims iliustruoti štai pavyzdžiai iš dailiosios literatūros kūrinių.

Marija Konopnicka novelėje „Krista" aprašo merginą, kuri netekėjusi susilaukė kūdikio su tarnaujančiu pas jos motiną našlę bernu. Motina gerbia berną, nes jis yra doras žmogus, myli Kristą ir nori ją vesti, bet ši nesutinka tekėti, nes myli kitą, išvykusį atlikti karinę prievolę. Motina nepyksta, kad duktė „prasirado", bet ramina ją: „Ne prie mūsų tai prasidėjo, ne prie mūsų ir baigsis... Juk tai bloga, nuodėmė! O ką darysi? Aukoti Viešpačiui Jėzui, ir tiek!... Juk tavęs neprievartavo, juk ir tu meiliai į jį žiūrėjai".

Toji pati rašytoja novelėje „Ksaver" aprašo našlę, susilaukusią kūdikio, kuri iš gėdos slėpdamasi pagimdo nuvykusi į Krokuvą ir augina sūnų kaip paimtą globoti pamestinuką. Sunkiai apsirgusi ir laukdama mirties, kunigo

paveikta, prisipažįsta vaiką esant savo sūnumi, bet išgijusi, kai jos draugės ponios ima šalintis jos, piktindamosi jos „prasiradimu", ji vėl paneigia savo prisipažinimą. Tada sūnus atsiskiria nuo savo motinos, sakydamas: „Bus gražiau prieš žmones, nes motina tuomet buvo jau našlė".

Mano gana ilgo gyvenimo eigoje mūsų kaimiečių sumetimai, kuriais daromos jungtuvės, žymiai pakitėjo doros pusėn. Mano jaunatvėje jaunųjų likimą beveik visuomet lėmė tėvų valia, o tėvai vadovaudavosi tiktai turto apskaičiavimais. Jie rūpinosi išleisti dukterį kaip galima į turtingesnį ūkį, o sūnui ieškodavo kiek galima turtingesnės žmonos. Jųjų pagalbininkas šiam reikalui rūpinti buvo piršlys. Duktė dažnai buvo išleidžiama už vyro, kurio ji anksčiau visai nepažino, o susipažino tiktai, kai jis su piršliu atvyko pirštis. Tas pat reikia pasakyti ir dėl vedančio sūnaus. Toks pat paprotys buvo ir kitur, pvz., rusų ne tik tarp kaimiečių, bet ir miestiečių. Rusų dramaturgo Ostrovskio veikaluose vaizdžiai atvaizduotas šis paprotys, kai ten didelis vaidmuo priklausė svočiai (*svacha*). Tiesa, būdavo atsitikimų, kad jungtuvės įvykdavo ir iš meilės, bet tai buvo išimtys. Tačiau gyvenimui einant, šis vestuvių prievartos paprotys ėjo vis silpnyn.

Studentaudamas aš vienus metus gyvenau Maskvos pirklių šeimoje. Šeimos tėvas buvo seniai miręs, o jos galva buvo vyresnysis sūnus. Kai kelis metus prieš man ten apsigyvenant tos šeimos vyriausioji duktė tekėjo iš meilės už jauno gydytojo, neturtingo vyro, tai šeimos galva, brolis, taip griežtai buvo nusistatęs prieš tas jungtuves, kad jose net nedalyvavo ir po jų keletą metų vengė susipažinti su švogeriu. Man gi toje šeimoje gyvenant tekėjo antroji sesuo, taip pat už jauno gydytojo, ir niekas šeimos narių nebuvo priešingas jungtuvėms. Dabar pas mus jungtuvės vyksta iš meilės dažniau, negu pirma. Kaip stipriai laikosi ir palengva kinta doros nusistatymai jungtuvių klausimu, vaizdžiai yra parodęs čekų rašytojas P. Langeris dramoje „Kupranugaris pro adatos skylutę", kuri buvo daug kartų vaidinta mūsų Valstybės teatre. Tie Švento rašto žodžiai Langerio pritaikyti gyvenimo tiesai, kad greičiau kupranugaris pralįs pro adatos skylutę, negu turtuolis ves beturtę mergaitę. Pjesėje turtuolis tėvas griežtai priešinasi, bet jo sūnus iš meilės veda beturtę mergaitę, o pagaliau ir tėvas susitaiko su tuo faktu.

Nors valstybės įstatymai yra šiek tiek pagerinę darbininkų medžiaginę būklę, vis dėlto jų gyvenimo sąlygos dar gana apverktinos. Vadinamasis

socialinis klausimas aktualus visuose kraštuose, išskyrus gal tik SSRS. Kokios to priežastys? Negalima sakyti, kad dabar būtų žmonėse daugiau egoizmo arba pavydo negu pirma, arba kad dabar darbininkų skurdas ir nelaimės būtų didesnės negu pirma. Jeigu darbininkai būtų visai skurdo prislėgti, tai nė šis klausimas nekiltų, nes visai prislėgtieji nerastų savyje jėgų siekti ko geresnio. Pagerėjus darbininkų gyvenimo sąlygoms, jiems išsikovojus tam tikrą teisės apsaugotą laisvę, jiems įgijus šiokį tokį apsišvietimą, be to, netekus tos paramos, kurią pirma turėjo, pvz., baudžiauninkas iš savo pono, ir dabar esant labai dideliam darbininkų skaičiui bei jų konkurencijai, darbininkija galvoja ir lygina savo būklę su turtuolių būkle ir ima suprasti, kad ji, darbininkija, yra visų medžiaginių turtų kūrėja, o jai tenka tik maža tų turtų dalelė, todėl ji vis skursta. Kodėl? – kelia ji sau klausimą. Teigimas, kad visa tai yra dievo lemta, dabar yra laikomas melagingu. Ne pačių darbininkų, bet mokslininkų, jautrios sielos asmenų, užjaučiančių skriaudžiamus, socialinis klausimas yra griežtai iškeltas ir jo priežastys yra nurodytos. Maltuso teorija, kad prie šioj Žemėje parengto stalo kai kam nėra vietos ir kad tie turi žūti, yra atmesta kaip tinkanti tiktai gamtos reiškiniams, bet ne žmonių santykiams. Priešingai, žmonių geresniam gyvenimui kurti ir kultūrai tobulinti reikia, kad Žemėje daugiau žmonių gyventų, kad būtų galimas didesnis darbo paskirstymas, darbų specializacija ir darbo vaisių mainai tarp žmonių. Juo daugiau žmonių gyvena, juo daugiau reikia išdirbinių ir juo geresni vyksta jų mainai; be to, bet kuriam kraštui reikia daug gyventojų, kad jis galėtų gintis nuo priešų.

Socialinis klausimas, tarp kita ko, ypač yra apėmęs nuosavybės teisės problemą. Vakarų Europos mokslininkai XIX a. buvo nustebę, kai sužinojo, kad Rusijoje dar yra užsilikusi kolektyvinė nuosavybės teisė į žemę. Būtent žemės tada Rusijoj priklausė bendruomenei (*mir*), o naudotis ji periodiškai buvo dalijama tarp bendruomenės narių kas kelinti metai. Šis faktas pagilino mokslininkų ekonomistų galvojimą. Dabar jų daugelis mano, kad tam tikros ekonominio gyvenimo sritys turi būti suvalstybintos arba suvisuomenintos. Kai kurios iš jų kai kuriose valstybėse jau yra suvalstybintos, kaip antai paštas, telegrafas, geležinkeliai ir kt. Šis ekonominio gyvenimo tūlų sričių suvisuomeninimo arba bent valstybės globojimo ir prižiūrėjimo procesas vis plačiau vyksta ir Lietuvoj, pvz., kooperatyvų

„Maistas", „Lietūkis" ir „Pienocentras" veikime bei kituose ekonominio gyvenimo reiškiniuose.

L. Wordas, iškėlęs klausimą, ar yra pastebimas žmonijos doros (aš pridėčiau — ir teisės) progresas, atsako teigiamai. Kiekvienas, sako jis, kas paskaitys, pvz., Anglijos istoriją, nors tą menką apyskaitą apie karalius ir jų veiksmus, apyskaitą, kuri esanti vadinama istorija, ir palygins XII-XVI a. žmonių poelgius su poelgiais asmenų, užimančių atitinkamą tautinę ir visuomeninę padėtį mūsų laikais, galės įsitikinti, ar yra įvykęs per tuos šimtmečius progresas, ar ne. Ties šituo klausimu, Wordo manymu, net neverta apsistoti. Reikia tik pastebėti, kad nė vienas dorovinės pažangos įgijimas nėra pasiektas doros taisyklių mokymu. Tie įgijimai yra išimtinai išdava eigos tokių įvykių, kaip antai mokslo idėjų plėtojimasis, literatūros plitimas, universitetų steigimas, spausdinimo išradimas, mašinų išradimas, prekybos įtaka, apšvietimo platinimas ir kt., apskritai išdava protinio progreso, kuris atskleidė prieš žmones visą esamojo pikto didumą ir sukūrė naują doros kodeksą, turintį tikrai priverčiamąją jėgą visuomenėj.

7. Ateities etikos ir teisės idealai

Mano buvo pastebėta, kad neseniai miręs filosofas O. Spengleris, tikėdamas, kad visatos ir visuomenės reiškinių kitimai vyksta dėl nežinomų priežasčių, staigiomis katastrofomis, pranašavo Vakarų Europos kultūros ir civilizacijos žlugimą. Ir seniau buvo laikai, kai ne atskiri asmenys, kaip Spengleris, bet visos visuomenės tikėjo, kad senų senovėje buvę aukso laikai, laimingo žmonių gyvenimo gadynė, kad žmonija tolydžio einanti prapultin ir kad galų gale ji žlugsianti. Todėl esą reikia paskiram asmeniui tobulėti, kad po mirties jis turėtų laimingą amžiną gyvenimą. Tokius galvojimus mes šį kartą paliksime už mūsų samprotavimų ribų, nes jie yra tikėjimo dalykai, mes gi apsiribosime pozityviu mokslu.

Mes dabar ne tik jaučiamės esą, bet ir turime supratimą apie buvimą ir apie to buvimo ir mūsų turimų apie jį žinių vienybę. Mes pajėgiame abejoti ir kritiškai žiūrėti į mūsų turimas žinias. Kinta aplinka, kinta ir mūsų žinios bei sąmonė. Vyksta amžinas judėjimas, kitimas. To judėjimo supratimas ir tasai

faktas, kad vienas to judėjimo faktorių yra patsai žmogus su savo intelektu, įgalina mus, užuot tikėjusis ir laukus ramybės pomirtiniame pasaulyje, turėti viltį, kad galima pasiekti žemiško gyvenimo patobulėjimo. Žmogus savo dvasios jėgomis ne tiktai yra būtybė, bet žino, kad ji yra; jis tiria ne tik išorinę aplinką, išorinį pasaulį, bet ir pats save ir planingai, laisvai sprendžia apie save. Nors proistorės duomenys tiek apie žemės gyvenimą, tiek ir apie žmogaus gyvenimą siekia labai tolimus laikus, vis dėlto tie laikai, kuriuos pažinti mokslas suranda duomenų, yra trumpas laikas palyginti su tikruoju visatos ir žmogaus vystymosi laiku. O jau tie maždaug 6000 metų, kurie yra žinomi kaip istorijos laikas, atrodo visai menkutis laikotarpis.

Vis dėlto šituo neilgu laikotarpiu žmogaus daug ko pasiekta. Jisai iškėlė save iš žvėrių pasaulio, pasidarė žmogus tikra to žodžio prasme, su visais dvasios kilniaisiais siekimais. Ugnies pagaminimas ir naudojimas, įvairių įrankių pastoviam turtui pasigaminti išradimas, kalba, lytinės aistros apgalėjimas ir pakeitimas į žmonių draugiškumą, steigiant pastovią visuomenę, visų Žemės plotų atradimas, jų užėmimas, glaudžių santykių tarp įvairių žemės kraštų ir įvairių žmonijos dalių sudarymas, įvairūs technikos išradimai, demokratinės santvarkos sukūrimas ir t. t., visa tai yra labai pakeitę mūsų Žemės išvaizdą, taip pat yra pasikeitusi ir žmogaus siela žmoniškumo kryptimi.

Tiesa, Didysis karas atskleidė dar tūnančių žmoguje žvėries palinkimų; jisai labai neigiamai paveikė kai kurių kraštų žmones doros atžvilgiu, ir jų etikos bei teisingumo jausmai labai nusmuko. Pavyzdžių turime kad ir Lietuvoje. Sakysime, prieš Didįjį karą mūsų tautoje buvo retas įvykis baudžiamoji byla dėl melavimo prisiekus teisme, o dabar kiekvienoje byloje, kurioje yra klausiami liudininkai, jų dalis nesivaržydami meluoja. Jaspersas šito etikos ir teisės nusmukimo priežastį mato revoliucijose. Jisai etinę būklę, susidariusią po Didžiojo karo ir revoliucijų, prilygina tai, kuri yra buvusi Egipte prieš 4000 metų ir papiruse esanti šitaip apsakyta:

„Klastos įsivyravo, išnaikinti dalykų apsakytojai, kiekvienas ima sau duoną kaip nori. Nėra pavaldinių. Kraštas sukasi kaip puodžiaus rankena. Aukštos tarybos badauja, piliečiai priversti sėdėti malūne, damos vaikščioja skuduruose, badauja ir nedrįsta ką sakyti. Vergės gali tarti didelį žodį. Plėšimas ir žudymas viešpatauja krašte. Niekas nedrįsta dirbti žemės, namų statyti. Kraštas tuščias kaip dirva, linų derlių nuėmus. Nėra javų, iš bado grobia-

mas kiaulių ėdalas. Niekas nežino švaros, niekas nesijuokia ir vaikai yra gyvenimo našta. Žmonių mažėja ir lieka tik noras, kad viskas greičiau baigtųsi. Nėra jokio amato ir karalystės kraštas nedaugelio bepročių yra grobiamas. Dabar yra prasidėjęs tamsios liaudies laikas; ji yra iškilusi viršun ir savotiškai džiaugiasi tuo. Ji nešioja ploniausius baltinius ir tepa savo nuogumą mira. Ji aukoja smilkalus, kuriuos pirma kiti aukojo savo dievui, kad jis nevargintų jos. Kai tie, kurie pirma neturėjo nieko, pasidarė turtingi, tai tie, kurie pirma buvo turtingi, dabar guli bejėgiai lauke be patalo. Net senosios valstybės tarybos daro vietą prasišokėliams".

Reikia pastebėti, kad šitos pasekmės, nors ir yra būtinos, tačiau turi laikiną pobūdį, gi masių skurdas ir kančios yra nuolatinis, amžinas reiškinys. Tad šitų kančių ir skurdo, kurie amžiais vargina žmonių mases turtingos mažumos naudai, nors šioks toks sumažinimas, nors šioks toks padėties pagerinimas yra etikos ir teisės žmoniškumo stiprėjimas.

Mūsų laikais po Didžiojo karo ne tik plačių masių, bet ir valdovų dora kai kur yra nusmukusi. Prieš Didįjį karą net absoliutiškas Rusijos caras pats neteisė ir nežudė žmonių, o turėjo tam reikalui valstybines įstaigas; gi prieš porą metų Vokietijos valdovas, įtaręs savo artimus draugus, kad jie ruošią prieš jį sąmokslą, vieną naktį iššaudė juos, o po to, sukvietęs vadinamą tautos atstovybę, paskelbė pasauliui, kad jis esąs aukščiausias savo veiksmų teisėjas ir todėl niekas negalįs teisti jo darbų (neginčijama tiesa, kol jis yra valdovas).

Tačiau visi šie reiškiniai yra laikini. Gi, apskritai kalbant, žmoniškumo kryptimi XIX ir XX amžių laimėjimai yra tokie dideli, kad jie duoda mums pagrindo likti pilniems geros vilties šviesesnės ateities atžvilgiu.

1800 metais visoje Žemėje buvo žmonių apie 850 milijonų, o dabar yra apie 1800 milijonų, t. y. daugiau kaip du kartus. Toks beveik per vieną šimtmetį žmonių padaugėjimas buvo galimas tiktai žmogaus išrastos ir patobulintos technikos bei teisės dėka. Išradimai ir atradimai davė naujų gamybos priemonių ir pagrindų, o naujos teisės priemonės leido organizuoti milžiniškas bendroves su šimtais tūkstančių darbininkų, išplėtusias savo veikimą beveik po visą pasaulį. Šios priemonės padarė darbininko darbą našesnį, o susisiekimo technikos ištobulėjimas ir teisės savitarpio sutartys davė galimumą pramonėms gaminiams sklisti po visą pasaulį. Tas pat reikia pasakyti ir apie žemės apdirbimą.

Šis išsivystymas yra racionalaus, mokslo paremto galvojimo ir darbo išdava, pasireiškusi visa ko sumechanínimu, net ir teisės srityje specifine teisine technika, kuri priverčia žmones būti tobulesnius. Istorijos eigoje žmonės dar niekuomet nebuvo taip apsaugoti nuo ligų ir per ankstyvos mirties, kaip dabar. XIX amžiaus pradžioje ir Vokietijoje kartais dar ištikdavo badas. Užkrečiamos ligos labai siausdavo žmonėse, naujagimių mirdavo dauguma, mažai kas iš žmonių sulaukdavo gilios senatvės. Dabar taikos metu badas Europoje yra negalimas, o kovoje su ligomis žmonija daug ko pasiekė tiek gydymo atžvilgiu, tiek ypač sanitarijos atžvilgiu. 1750 metais, pvz., Londone kasmet mirdavo vienas iš 20 žmonių, o dabar ten miršta kasmet vienas iš 80 žmonių. Draudimas nuo nedarbo ir nuo ligų bei socialinė globa gelbsti žmogų nuo bado, kuris seniau įvykdavo visame krašte. Šitokios priemonės daugėja ir plinta. Socialinio saugumo yra įvairūs būdai, bet jie visi vykdomi su racionalumo ir technikos pagalba. Šis procesas ėjo ir eis žmoniškumo linkme.

Dabar yra ne vergų ūkis, kuriame žmonės buvo valdomi kaip gyvuliai, bet žmonių ūkis, kuriame gera valia, savitarpio pasitikėjimu vykdomos visumos funkcijos. Politinė visuomeninio aparato struktūra yra tos ar kitos rūšies demokratija, kurios kai kur įsigalėję autokratai nors ir nekenčia, net vengia jos vardo, tačiau esmėje jos pritarimo nuolat ieško. Dabar nebėra nieko, kas liktų paslėpta nuo plačiųjų masių, nors kai kas ir stengiasi tą slaptumą vykdyti. Laikraščiai, telefonas, telegrafas, kelionės, kinai ir labiausiai radijas supažindina ir plačias mases su visa kuo. Kas pats negauna paklausyti radijo, tas sužino iš kaimyno. Tad paskiras asmuo vis labiau ir labiau gyvena socialinės būklės sąmone, kolektyvo gyvenimu. Ir kai atskiras pilietis nuolat yra įtraukiamas į visuomenės gyvenimo sūkurį, o tas sūkurys yra valstybės gyvenimas, tai ir paskiram piliečiui norom nenorom tenka susidomėti valstybės gyvenimu. Kaip gamtos kūrinius žmogus palenkia savo naudai: gyvulius prijaukina ir padaro naminiais, vandenį, vėją, garą ir kitas gamtos jėgas priverčia sau tarnauti, taip ir žmonių bendrą sugyvenimą žmogus daro vis palankesnį sau, mažindamas ir jame vykstantį trynimąsi, kuris kyla daugiausia iš egoizmo: iš žmogaus gobšumo ir garbės troškimo. Tam trynimuisi mažinti žmogui yra ateityje dar labai plati dirva veikti, tiek tobulinant socialinę santvarką teisinėmis priemonėmis, tiek ir tobulinant žmogaus sielą auklėjimu.

Pateikęs bendrų minčių žiupsnelį dėl etikos ir teisės idealų, dabar dar kviesiu skaitytoją kartu su manim konkrečiau pagalvoti dėl: a) etikos, b) viešosios teisės, c) auklėjimo ir d) privatinės (civilinės) teisės ateities idealų.

a) Etika, visuomet ištikima teisės sesuo, globojanti teisę ir pati teisės globojama, dėl savo ateities idealų lyg ir atsiskiria nuo teisės, imdama neigti ją. Etikos idealas yra šis: kad žmonės pasiektų tokį savo sielų tobulumą, kuriam esant nė vienas ne tik negeistų kitam to, ko sau negeidžia, bet kad kiekvienas darytų kitam tik gera. Esant visiems žmonėms tokio dorumo ir taip sutartinai tarp savęs veikiant, nebereikėtų nė teisės normų. Tiesą sakant, įvykus šitokiam žmonių sielų ištobulėjimui, ir pati etika būtų nebereikalinga, išnyktų net ši sąvoka. Jos negalėtų būti, nes tada nebūtų priešingų etikai pasielgimų. Kiekvienas žmogus tuomet galėtų laisvai reikšti daugiausia savo gabumus, nes jis niekam nekliudytų ir jam kiti nekliudytų, kadangi taip pat turėtų atvirą galimybę savo gabumus reikšti. Tačiau šiuo metu mums sunku įsivaizduoti, kad toks tobulas žmonių bendradarbiavimas bus kada nors galimas. Jis atrodo gryna utopija. Vis dėlto prakilnių asmenų tiek prieš Kristų, tiek paties Kristaus, tiek ir vėliau, pvz., Levo Tolstojaus dar visiškai neseniai buvo siūloma siekti tokio idealaus žmonių bendravimo, kurį įgyvendinti buvo skelbiama tik vienas reikalavimas: „Nesipriešink piktam". Pasiliksime šį idealą kaip žvaigždę kelrodę, ir eisime prie pozityvesnių idealų.

b) Pirma esant tobuliausiai žmonių bendro sugyvenimo formai — valstybei — gyventojai tik dirbo, o dėl savo būklės patys nesprendė; sprendė kas kitas, dažniausiai vienas asmuo, monarchas. Ši būklė palengva keitėsi ta linkme, kad vis daugiau ir daugiau gyventojų ėmė dalyvauti sprendimuose dėl valstybės tvarkos ir jos valdymo. Tad valstybė gali būti tvarkoma arba a) aklos jėgos, arba b) sąmoningos gyventojų valios.

Valstybė gali būti aklos jėgos tvarkoma tik tol, kol toji jėga yra dievinama; tuomet gyventojai neišmano, kaip savo reikalus rūpinti, o tiki, kad dievų duotoji valdžia geriausiai visa ką aprūpina. Bet kai gyventojai apsišviečia ir pasiekia tokį susipratimą, kad valstybė yra žmonių proto ir sielos padaras ir kad savo reikalus gyventojai patys geriau už kitus supranta ir moka rūpinti, tuomet akla jėga valstybei tvarkyti nebeturi pateisinimo. Kadangi toji tiesa, kad gyventojams pasiekus tam tikrą kultūros laipsnį valstybė yra jų proto ir jėgos valdoma, vis plačiau, giliau leidžia savo šaknis

į žmonių sąmonę, tai yra visas pagrindas turėti viltį, kad praeities autokratų laikai negrįš ir kad demokratija nuolat tobulės ir tvirtės.

Demokratinė valstybės santvarka nėra koks kieno iš aukštai nutartas ir suakmenėjęs dalykas. Kaip gamtos kūnai iš paprastų, nesudėtingų įvairiai vystėsi ir išsivystė į įvairias labai sudėtingas formas, taip ir visuomenės santvarkos formos iš pradžių buvo labai paprastos, nesudėtingos, pavyzdžiui, kai valstybę valdė despotai. Tik amžių bėgyje visuomeninė santvarka išsivystė į įvairias sudėtingas, tobulesnes formas. Tiek gamtoje, tiek ir visuomenėje tas evoliucijos procesas vis vyksta. Demokratijos trūkumai pačių jos šalininkų buvo seniai pastebėti ir viešai nurodyti, bet kartu buvo nurodytos ir dabar yra nurodomos priemonės tiems trūkumams šalinti, nenaikinant demokratijos.

Man dar studentaujant Maskvoje tų laikų garsus mokslininkas Maksimas Kovalevskis kartą skaitė viešą pranešimą, kurio tema buvo ši: „Vakarų Europos valstybinių įstaigų krizė". Kovalevskis paskaitoje kalbėjo apie parlamentų trūkumus, tarp kurių buvo nurodęs, kad tarp parlamento narių gali nebūti tam tikrų visuomenės gyvenimo dalių žinovų, kad parlamentų narių kalbos užima daug laiko ir kt. Dėl laiko gaišinimo Kovalevskis nurodė, kad absoliutinėse monarchijose įstatymai nėra greičiau kuriami negu parlamentuose, o dėl žinovų trūkumo parlamentuose jisai tik pajuokė šį priekaištą, pabrėždamas, kad koks bebūtų išmintingas autokratas, vis vien nėra tokio, kuris būtų, rusiška patarle betariant, septynių pėdų kaktoje; jis daug ko nežino ir naudojasi visokių specialistų pagalba bei patarimais. Parlamentai taip pat gali naudotis, naudojasi ir naudosis specialistų pagalba.

Dabar kai kur masės parodo savo silpnumą, daro sau didvyrius, kurie tam tikram laikui tampa masių dėmesio centru, bet ir tie tariamieji didvyriai šiandien yra priversti pataikauti masėms, nes jos dabar greit atsuka jiems savo nugaras ir greit užmiršta juos, kai tik jų veiksmai įkyri masėms. Tai rodo masių sąmonės stiprėjimą, kuris yra demokratijos ateities garantija.

Dabartinės sudėtingos visuomenės socialinis solidarumas reiškiasi neišvengiamu būtinumu. Tuo įsitikinti lengva prisiminus dabartinę krizę, veikiančią ir provincijos užkampyje gyvenantį mūsų kaimietį. Pvz., Kanados ir kitų kraštų plačių žemės plotų įdirbimas mašinomis pateikė daug pigių javų pasauliui, ir mūsų ūkininkas turi prisitaikyti prie pasaulinės rinkos sąlygų.

Pasaulio tikrovės neperšoksi. Reikia derintis prie tų sąlygų, o sėkmingai derintis galima tiktai viso krašto bendra ekonomine politika ir veikla, gi šias organizuoja bendroji krašto gyventojų valia, valstybė. Tad ir reikia kiekvienam sąmoningam gyventojui dėtis savo protu prie bendro reikalų rūpinimo. Gamyba dabar yra visų krašto gyventojų solidarus reikalas, tad paskiram žmogui tenka pasirinkti vieną iš dviejų galimumų: a) arba būti tik dirbančiu gyvuliu, neprotaujančia būtybe, ilsėtis protu kitų globoje, grįžus į autokratines valstybinio gyvenimo formas, kuriose gyventojui tenka tik garbinti jo būklės saugotojus; b) arba būti asmenybe ir savo protu dėtis į bendrą sąmoningą darbą, kuriuo yra nustatoma buitis; savaime suprantama, sąmoningai visiems dirbant vyksta tikslus darbo ir funkcijų pasidalijimas ir vadovaujamąjį darbą valstybėje atlieka demokratine tvarka išrinktieji asmenys.

Tiktai demokratinei tvarkai esant valstybėse galima turėti vilties, kad išnyks karai, kad žmonija ras teisinių priemonių ir tarpvalstybiniams ginčams spręsti. Demokratijos pastangomis ir protu yra sukurta Tautų Sąjunga. Demokratinės valstybės daugiausia stengiasi saugoti Tautų Sąjungą ir jos sprendimams duoti realios reikšmės. Tai kas, kad iki šiol Tautų Sąjungai nesiseka sudrausti savo galingus narius. Kiekvienas didis kultūros įgijimas buvo tik palengva pasiektas; ypač tai tenka pasakyti apie kultūrinius visuomenės sutvarkymo įgijimus. Jau sankcijų prieš Italiją faktas turi didelę moralinę reikšmę. Nors sankcijos nedavė lauktų rezultatų, vis dėlto beveik visa žmonija moraliai pasmerkė Italijos smurtą prieš Abisiniją ir ne tik pasmerkė, bet ir ilgą laiką medžiagiškai Italiją baudė.

c) Sankcijas vykdant kiekvienas prisidėjusios jų valstybės pilietis dalyvavo aukštos doros akcijoje. Tolimos Abisinijos, žmonijos dalies, tad ir visos žmonijos naudai jisai įveikė save. Tai buvo gryniausios doros pasireiškimas. Šita linkme vyksta žmonių auklėjimas ne tik siaura prasme, paskiro asmens jo jaunatvėje, jam šeimos ir mokyklos įtakoje esant, bet ir plačia prasme, visuomenės aplinkai veikiant asmenį. Žmoniškumas glūdi ne už šeimos sienų, ne už kultūrinių draugijų, ne už valstybės ribų, bet jose. Mes esame ne tik šeimos nariai, ne tik kultūros darbininkai, ne tik savo valstybės piliečiai, bet mes visuomet esame žmonės ir privalome — ir šeimoje, ir draugijose, ir valstybėje, — elgtis ir gyventi kaip žmonės. Mes privalome įsisąmoninti, kad visa žmonija sudaro vieną sąjungą, o mes esame jos nariai.

Žmonijos praeitis rodo, kad žmogaus prigimtyje yra visuotinės, pelno nesiekiančios simpatijos žmonėms užuomazga ir kad žmonijos istorija eina tokia linkme, jog tai žmoniškumo užuomazgai reikštis susidaro vis patogesnės ir palankesnės sąlygos tiek paskiro asmens dvasioje, tiek ir visuomenėje. Tos sąlygos dažnai būna labai menkos reikšmės, bet didelės pasekmės dažnai esti nedidelių priežasčių rezultatas.

Mūsų laikais kai kur yra griežtai iškeltas rasių grynumo klausimas. Šis klausimas rimtų mokslininkų buvo seniai svarstomas ir jų buvo rasta, jog tas klausimas yra visai beprasmis ir priešingas žmoniškumui. Mokslininkas Kšivickis atpasakoja šiuo klausimu Kolmano[8] nuomonę. „Daugkartiniu susikryžiavimu rasės susipynė tarp savęs įvairiausiomis formomis tokiu būdu, kad įvairių rasių požymiai pastebimi vienoje ir toje pat šeimoje, o kartais ir net viename individe. Paskiros europiečių tautos susideda lyg iš vienokio brangumo monetų, bet įvairiuose monetų fabrikuose iškaltų ir sumaišytų tarp savęs įvairiausiu skaičių santykiu." Kšivickis sako, kad tos Kolmano išvados yra visų antropologų tikybos dėsniai.

Prancūzas Govelakas teigia, kad tautos idėjos negalima remti nei rase, nei kalba. Mums, prancūzams, sako jis, revoliucijos sukurta teisė, būtent žmogaus ir piliečio teisė yra natūralus tautybės pagrindas. Tautybė yra visuomeninė kategorija, — *une raison sociale*. Jos pagrindas yra interesų bendrumas, visų visuomenės narių solidarumas ir liaudies masių, kurios galų gale yra vienintelis teisės šaltinis, valia (Kšivickis, 314-315 p.). Štai koks etinis kelrodis stovi į mūsų ateitį.

Šiandien šen ten girdimi balsai, esą turįs būti kažkokio „elito" vyravimas. Tokius siekimus, egoistinės buržuazinės inteligentijos keliamus, mokslininkas Kšivickis tinkamu žodžiu yra prikalęs prie paniekos stulpo. „Ji, pertekusi meno ir dvasios smagumų, vadina save „dvasios aristokratija" ir su panieka žiūri į liaudies masę, laikydama ją toli nuo meno ir mokslo. Ji siekia mokslo teikiamas priemones panaudoti savo kastinio egoizmo ir protinio siaurumo naudai." „Mus, — toliau sako Kšvickis, — turi dominti ne antropologijos bandymai, nukreipti auginti aristokratiją, bet visuomenės reformos, turinčios tikslą padaryti platųjį mokslą kiekvieno piliečio įgyjamu" (339-340 p.).

[8] Julijus Kolmanas, antropologas, gyv. 1834-1918 m., mirė Bazelyje.

Plačios masės iki šiol vis dar yra nustumtos nuo grynojo mokslo. Jis yra teikiamas joms dar vis įsuptas į tikybinius ūkus. Tikrovėje dar vis tebėra tokia būklė, kad mokslinio pažinimo šviesa yra prieinama tik gyventojų turtingesnei mažumai, tuo tarpu dauguma žmonių tęsia savo gyvenimą tamsos urve ir lieka raminama šešėlių vaizdais. Šitame švietimo ir auklėjimo skirtume glūdi didžiausia žala to mišinio, kuris yra susidaręs iš tikybinio ir mokslinio auklėjimo. Faktas, kad šiandien plačiųjų masių dorą stengiamasi pagrįsti tikybinėmis tiesomis, tikybiniais ramsčiais, nes kitokių arba nenorima, arba nepajėgiama rasti. Tačiau ateityje neabejotinai susidarys grynai moksliška etika, paremta mokslišku galvojimu; tuomet bus atmestos metafiziškos doros garantijos ir tikėjimas prietarais, kaip kad per pastaruosius 200 metų buvo atmestas anksčiau vyravęs stiprus tikėjimas, jog dvasios vaidenasi, jog „raganos" tiesą įspėjančios, jog velniai veikią žmones ir pan. prietarai.

Mes stebimės gamtos kūriniais, gyviams gamtos duotais įrankiais gyvybei palaikyti ir saugoti. Tačiau žmogaus išrastieji įrankiai yra tobulesni ir galingesni už gamtos duotuosius. Kai mokslas bus prieinamas didesniam žmonių skaičiui, žmonijos proto veikimui, išradimams atsidarys kuo plačiausi galimumai. Tad turėkime viltį, kad žmonija auklėjimo atžvilgiu eis tąja linkme, jog mokslas kuo lengviausiai bus prieinamas kuo didžiausiam žmonių skaičiui.

d) Dabartinė visuomenė vis dar turi po savo kojomis ne etikos taisykles, ne žmoniškumo siekimus, bet jėgą ir egoizmą. Iki šiol žmogus buvo ir yra gobšumo vedamas. Dabartinei socialinei santvarkai esant, visi pasaulio turtai, nežiūrint to, kokiu būdu jie sukurti, ir nežiūrint darbininkų, tų turtų tikrųjų kūrėjų, reikalavimų yra sukoncentruoti ir koncentruojami nedaugelio turtuolių rankose; yra jų nuosavybė. Žmonija vis dar tebetoleruoja tokią būklę, kai visi tie, kurie dirba, nors jie būtų kažin kokie darbingi, sumanūs ir taupūs, gauna už savo darbą tik tiek, kad galėtų su savo šeima šiaip taip pramisti ir būtų darbui tinkami bei pajėgtų savo giminę pratęsti (tai yra politinėje ekonomijoje Rikardo pavadintas darbininko uždarbio geležinis įstatymas). Gi visi kiti darbo vaisiai tenka palyginti nedaugeliui turtuolių, nedirbančių, bet turinčių savo nuosavybėje turtų šaltinius ir gamybos įrankius. Šiems turtuoliams valstybių įstatymai saugoja jų turtus bei teisę imti sau didelę uždarbio dalį ir plėsti arba siaurinti pačią gamybą. Šitokia būklė,

sako L. Wordas, yra toks didelis blogis, kad palyginti su juo visi nusikalstami darbai, kurie būtų padarti, jeigu visai nebūtų valstybės, galėtų būti laikomi niekniekiu. Darbas, žemiau savo vertės apmokamas, žeminąs žmogų, purvinas darbas, jėgų išsekimas, skurdas ir neturtas, iš to kylančios nuolatinės nepagydomos ligos, priešlaikinė mirtis, – viso to tik vienų metų suma persvertų, sako Wordas, visus vadinamuosius nusikaltimus, padarytus per ištisą šimtmetį, o juk tuo tarpu manoma, kad valstybė egzistuoja nusikalstamų darbų galimumui užkirsti. Visas tas platus kančių laukas yra laikomas neįeinąs į valstybės jurisdikciją, tuo tarpu valstybė imasi griežtų priemonių menkiausiems, tačiau viešai pripažintiems nusikaltimams, neturtėlių veiksmams bausti. Šito didelio blogio – masių išnaudojimo – ignoravimas šalia įniršusio menkų nusikaltimų persekiojimo yra civilizacijos išsekimo požymis, ir jei tai reikšis ir toliau, žmonių rasės išsigimimas bus nulemtas.

Tačiau valstybė pamažu jau pradeda kovoti su nurodytu blogiu ir juo toliau, juo sėkmingiau kovoja. Dabar jau neginčijama tiesa, kad darbas yra visų turtų šaltinis. Praeityje ir iki šiol darbo vaisiais naudojosi tie, kurie buvo galingi ir kuriuos rado reikalą remti valstybė. Buvo laikai, kai darbo žmonių dauguma buvo vergai, vėliau jie buvo baudžiauninkai, dar vėliau formaliai laisvi darbininkai, nors iš tikrųjų dėl neturto priversti tarnauti turtuoliams. Visas šias iki šiol buvusias ir tebesančias išnaudojimo formas saugojo ir rėmė valstybė visomis savo jėgomis, tiek fizinėmis, tiek ir teisinėmis. Pastaraisiais laikais, kai valstybės gyvenimui daro rimtą įtaką darbo žmonės, vyksta pakitimai pastarųjų naudai. SSRS tie pakitimai labai radikalūs ir griežtai vykdomi. Ateitis parodys, ar jie sėkmingai prigis gyvenime. Kitose valstybėse, ypač demokratinėse, tie pakitimai vyksta evoliucijos keliu. Bet jie vyksta dabar dar labai silpnu tempu. Valstybė dar nepajėgia paskirstyti turtus taip, kaip teisingumas reikalauja. Bet kai jau yra pasireiškęs atitinkamas teisingumo supratimas, nereikia abejoti, kad jis bus vis plačiau ir plačiau įgyvendinamas. Dabar jau atrodo nelogiška tvirtinti, kad fizinės jėgos piktas panaudojimas (oficialiai pripažinti nusikaltimai) turi būti draudžiamas ir baudžiamas, o dvasinės jėgos piktas panaudojimas (darbininkų išnaudojimas teisės priemonėmis), arba, tikriau sakant, teisėtas melas turi būti leidžiamas. Nesąmonė atrodo, kai reikalaujama, kad neteisė-

singumai, kūno muskulais daromi, turi būti šalinami ir tvarkomi, o proto jėgomis daromi turi būti neliečiami.

Reformos eina ir eis turtų suvisuomeninimo kryptimi. Jau dabar, buržuazinei santvarkai tebesant, daug ekonominio gyvenimo sričių yra suvisuomeninta, pvz., paštas, telegrafas, daug kur geležinkeliai ir t. t.

Vadinamas socialinis klausimas, socialinė nesantaika, klasių kova yra kapitalizmo išdava, visiems žinomas viešas faktas, kurio priežastys yra taip pat žinomos. Tas pilietinis karas kartais įgauna labai aštrių formų, pvz., kai įvyksta darbininkų streikai. Jo pavojus yra aiškus, ir valstybė turi imtis priemonių jį šalinti. Tačiau tos priemonės negali būti seno pobūdžio, vien fiziniai persekiojimai. Ne. Socialinio klausimo priežastis reikia šalinti, nes jos jau žinomos; jei negalima jas visai panaikinti, tai bent reikia švelninti. Čia valstybė vis dar tebestovi toli nuo teisingumo. Štai laisvai leidžiama steigti sindikatus, arba trestus. Sindikatai yra įrankis kovoti tiek su darbininkais, tiek ir su visuomene, siekiant didesnio pelno. Sindikatai pašalina konkurenciją ir įveda monopolį. Pvz., kai kurie alaus fabrikų savininkai alaus negamina, o tik už fabriko stovėjimą be darbo gauna iš sindikato gana didelį atlyginimą. Tokios ekonominio gyvenimo sritys, kuriose yra įvykęs monopolis, turėtų būti suvisuomenintos.

Tad reikia tikėtis, kad ateityje privatinė nuosavybė bus vis plačiau ir plačiau suvisuomeninta, kaip tai, pvz., buvo numatyta Vokietijos Veimaro konstitucijos 155 straipsniu.

Tarp kitų priemonių, teisės normomis vykdomų, darbininkų būklei gerinti didelės svarbos turi draudimas nuo ligų, nelaimingų įvykių ir senatvės: darbininkas ir jo šeima ligos ar kūno sužalojimo atveju, arba nebegalėdami dirbti dėl senatvės, gauna iš draudžiamosios kasos pakankamą išlaikymą, o darbininkui mirus išlaikymas duodamas jo šeimai. Šioks toks tokio draudimo pavyzdys yra ir Lietuvoje — Ligonių kasos.

Ekonominio gyvenimo pakitimai šia linkme sėkmingai vyks tose valstybėse, kur bus demokratinė santvarka, nes darbininkija, būdama dauguma, nebus pati sau priešas.

Kai kur dabar yra įvykę valstybės formų pakitimai regreso linkme. Demokratijų vietoj įsitvirtino autokratijos. Dėl jų reikia štai ką pasakyti. Nors nacionalistai, sako Tönniesas, kokiu nori vardu besivadintų, — fašistais ar

nacionalsocialistais, – jie visi siekia atkurti senovę, grąžinti luomų viešpatavimą, o kad tai sektųsi, jie pataikauja kariškiams ir veda arba rengiasi vesti karus, tačiau tos jų pastangos nesustabdys bendros žmonių etikos ir teisės raidos, nes dirbąs žmogus, o ne jo gimimu įgytas turtas vis labiau darosi teisių kūrėjas. Nacionalsocialistai net savo vardui prisegė socialistų vardą. Jie, kaip ir kiti tos rūšies reformatoriai, yra priversti skaitytis su mūsų aukščiau nurodytu procesu, pripažinti kiekvienam teisę turėti darbo ir atitinkamo uždarbio; šis reiškinys įgyja vis didesnės ir didesnės galios. Yra rimtas pagrindas laukti, kad visur kiekvienam žmogui bus pripažinta teisė turėti darbo, tad ir tinkamą atlyginimą už darbą. Darbininko, kaip ir visuomenės tarnautojo, atlyginimo už darbą dėsnis bus pritaikomas kiekvienam darbui, naudingam ir reikalingam visuomenei. Einama prie to, kad įmonės ir ūkio vedėjai, kurie dabar dažniausiai yra ir savininkai, būtų visuomenės tarnautojai, savotiški industrijos kapitonai.

Gražų etikos ir teisės vystymosi žmoniškumo linkme pavyzdį duoda neseniai SSRS paskelbtas įstatymas apie abortų draudimą. Prieš kelerius metus man teko viešai pasisakyti prieš baudimą tų moterų, kurios dėl socialinių gyvenimo sunkenybių daro sau abortus. Taip išsitariau ypač vadovaudamasis savo teisingumo jausmu, kadangi turtuolės, darančios sau abortus dažniausiai todėl, kad ilgiau būtų gražios, lieka nebaustos, nes turėdamos lėšų sugeba visai slaptai padaryti sau abortą, o beturtės netenka sveikatos ir dar patenka į kalėjimą. Sovietų Rusijoj anksčiau tokiam neteisingumui pašalinti buvo leidusi daryti abortus ir dėl socialinių priežasčių. Dabar, moterims reikalaujant, SSRS valstybė išleido naują įstatymą, kuris išspausdintas „Izvestijų" 1936.VI.28 d. Nr. 149. Įstatymo turinys toks.

1§. Dėl nustatyto abortų kenksmingumo uždraudžiama daryti juos tiek ligoninėse bei specialiose gydymo įstaigose, tiek ir gydytojo bute ar nėščių privatiniuose butuose. Abortų darymas leidžiamas išimtinai tik tais atvejais, kai nėštumo tęsimas yra pavojingas gyvybei arba gresia didelė nėščios moteries sveikatos žala, arba jei yra sunkios gimdytojų ligos, kurios gali būti perduotos paveldėjimu; abortus leidžiama daryti tiktai ligoninėse ir gimdymo namuose.

2§. Už abortų darymą už ligoninės sienų arba ligoninėje, bet peržengiant nurodytas sąlygas, skiriama bausmė: gydytojui, dariusiam abortą, nuo

1 metų iki 2 metų paprasto kalėjimo, o už aborto darymą antisanitarinėmis sąlygomis arba asmenų, neturinčių medicinos mokslo, skirti bausmę ne mažiau kaip 3 metus kalėjimo.

3§. Už moteries vertimą daryti abortą skirti kalėjimo iki 2 metų.

4§. Nėščioms moterims, darančioms sau abortą nežiūrint šio draudimo, nustatomas kaip bausmė visuomenės papeikimas, o pakartojus įstatymo apie abortų draudimą įžeidimą, – skiriama pabauda iki 300 rublių.

Ir šalia to įstatymo dar buvo paskelbta tokie įstatymai: 1) apie valstybės medžiaginės pagalbos gimdyvėms padidinimą ir valstybinės pagalbos įvedimą didelėms šeimoms, 2) apie namų gimdymui padauginimą, 3) apie vaikų prieglaudų tinklo praplatinimą, 4) apie darželių vaikams praplatinimą, 5) apie darželių vaikams vadovavimo tvarkos pakeitimą, 6) apie aukščiau nurodytų įstaigų finansavimą ir 7) apie bausmės padidinimą už alimentų nemokėjimą ir apie pakeitimus įstatyme dėl jungtuvių nutraukimo.

Už nemokėjimą alimentų numatyta, be padidintos piniginės bausmės, dar ir kalėjimas. Šitų įstatymų turinio plačiau aš čia nedėstysiu, nes patys jų pavadinimai parodo jų turinį. Pažymėsiu tik, kad SSRS valstybė uždraudė abortus tik tada, kai sudarė tinkamą socialinį aprūpinimą tiek gimdyvei, tiek ir jos kūdikiui bei šeimai. Įstatymu dėl motinas ir vaikus remiančių įstaigų finansavimo paskirta prie tų sumų, kurios jau buvo 1935 metais skirtos, dar šios sumos: 1) nurodytų įstaigų namams statyti 692 milijonai rublių, 2) gimdyvių lovoms, akušerių punktams, vaikų prieglaudoms, darželiams ir pieno virtuvėms išlaikyti – 1481,3 milijono rublių.

Kai valstybė taip realiai aprūpina nėščią moterį prieš jai gimdant ir pagimdžius, taip pat suteikia jos kūdikiui žmoniškas sąlygas, tada ji turi moralinio pagrindo bausti už abortų darymą. Šitokioms sąlygoms esant abortus gali daryti ne bado ir skurdo verčiamos moterys, o tik norinčios ištvirkauti ar besirūpinančios savo išvaizda, kad labiau patiktų vyrams, kurie turėtų noro tenkinti jų lytinę aistrą, arba nenorinčioms turėti dėl vaikų auginimo esančių sunkumų.

8. Epilogas

Mano šio rašinio tema buvo labai didelė ir plati. Jai kiek išsamiau nušviesti reiktų daug tomų prirašyti, daug metų ir dargi ne vienam, o keliems darbininkams dirbti. Net paėmus vieną kokią tos temos dalį nagrinėti, pvz., šeimą, reikia taip pat pasakyti. Ir literatūros, kuri liečia šią temą, yra labai daug, o mano panaudota tik nedidelė jos dalis. Vis dėlto šis mano rašinys gal bus nors tiek naudingas skaitytojui, kad jį beskaitant turės kilti skaitytojo galvoje nemažai klausimų. Klausimui kilus, atsiras gal ir noro ieškoti atsakymo, o tas noras vers kreiptis į kitus, kad ir mano šiame rašinyje nurodytus veikalus. Kiekviename tų veikalų yra gausiai nurodyta atitinkamos literatūros. Tokiu būdu tas ar kitas gilus klausimas, mano rašinio sukeltas, galės išaiškėti skaitytojui.

Šiais greito susisiekimo ir žinių plitimo laikais, kai spauda, telegrafas, telefonas, lėktuvai, radijas kasdien duoda mums žinių iš viso pasaulio, kai vakare sėdėdamas prie radijo aparato kokio Lietuvos kampelio gyventojas pasiklauso pranešimų ir iš Kauno, ir iš Maskvos, ir iš Varšuvos, ir iš kitų vietų, žmogui reikia stengtis suprasti gausų socialinio gyvenimo reiškinių kaleidoskopą. O norint suprasti, reikia turėti pasaulėžiūrą, kurią susidaryti yra nelengvas dalykas. Ypač dabar, kai civilizuotame, kultūringame pasaulyje vyksta dideli, vieni kitiems priešingi reiškiniai. Gana tik nurodyti: vienur, pvz., SSRS, plačioje teritorijoje triumfaliniu maršu eina komunizmas, kitur taip pat labai didelėse teritorijose džiūgauja komunizmo antipodai, dvynukai fašizmas ir nacionalsocializmas, trečiur, taip pat labai plačiose teritorijose, ramiai, evoliucijos keliu, įvairiai taisydama progresuoja demokratija. Autoriui jo turimos žinios duoda pagrindą ramiai, su šviesia viltimi žiūrėti į žmonijos ateitį. Jisai randa žmonijos istorijos eigoje pakankamai duomenų, įrodančių, kad toji istorija eina žmogaus asmens savarankumo išsivystymo ir žmonijos savitarpio solidarumo išsivystymo linkme ir kad tą progreso procesą užtikrina triumfalinis demokratijos vystymasis, jokių piktų socialinių ligų nenugalimas.

Nieko nėra pasaulyje, kas būtų visiškai tobula, ypač visuomeniniame gyvenime. Ir demokratinė parlamentinė santvarka turi trūkumų, kurie

geros valios žmonių seniai pastebėti; tai mano buvo anksčiau pabrėžta. Tačiau tiems trūkumams sumažinti ar juos šalinti yra ieškomos ir randamos priemonės teisės normų forma. Rusų emigrantas M. Višniakas Paryžiuje leidžiamo rusų žurnalo *Sovremennije zapiski* 1934 metų LV numeryje, straipsnyje „Parlamentas, tarybos ir korporacijos", tarp kito ko, rašo: „Jau seniai yra buvę asmenų, kurie nurodinėjo demokratinio prado trūkumus ir prieš jį statė kitokius dėsnius, pvz., Robertas Sesilis, vėliau tapęs markizu Solsberiu, savo laiške, rašytame 1859 m. kovo 21 d., pareiškė, kad prieš skaičių lošimą ir daugumos tironiją Anglijos konservatoriai stato „konstitucinio tobulėjimo" dėsnį. Ilgus metus laikęs savo rankose Anglijos valdžios vairą Dizraelis teigė, kad parlamentas turi būti Anglijos proto ir medžiaginių interesų veidrodis. Šie abu vyrai buvo konservatoriai, tačiau jie buvo Anglijos konservatoriai, o Anglijos valstybiniai vyrai aukščiausiai už viską stato visuomenės ir valstybės interesą. M. Višniakas rašo, kad Loidas Džoržas 1923 m. yra pasakęs: „Mūsų laikais antidemokratijos judėjimas prasidėjo ne Italijoje, bet Rusijoje. Pirmas didysis mūsų laikų fašistas buvo ne Musolinis, o Leninas. Jis buvo pirmas, kuris demokratinėje valstybėje rinkimų režimą pakeitė jėga". Višniakas teigia, kad Leninas anksčiau buvo griežtas tarybų priešininkas, pvz., 1905 metais, kol tos tarybos buvo nusistačiusios prieš jį; tuomet jis sakė tarybas esant panašias į „avinų kaimenę" ir skelbė, kad jos esančios organai taikytis su buržuazija, gi bolševikų 1918 metų sausio 20 d. dekrete apie Rusijos steigiamojo seimo panaikinimą buvo pasakyta, kad senasis buržuazinis parlamentarizmas pergyveno save. M. Višniakas perduoda Musolinio žodžius: „Negalima sakyti, kad aš būčiau masių priešininkas; aš tik neigiu masių teisę savarankiškai valdyti save". Mistika ir politika, anot Višniako, yra neatskiriamos: antroji be pirmosios yra sausa, o pirmoji be antrosios yra nenaudingas vėjas. Tad ir leidžia autokratai sau naudingą mistikos vėją. Korporacijos pasidarė fašizmo mistika, o tarybos – bolševikų mistika. Kitur autokratijai nereikia net tokių kolektyvų, ten pats fiureris pasidarė masių mistika.

O mūsų laikais, pozityvaus mokslo laikais, mistika yra ligos rūšis. M. Višniako nuomone, demokratija (politinė ir socialinė) yra tik technika politiniams ir ūkio klausimams spręsti, bet ji yra ir gyvenimo pagrindas.

Baigdamas rašinį turiu pasakyti, kad aš jame siekiau pateikti nors mažą šviesos spindulėlį, kuris padėtų skaitytojui išsklaidyti dabar keliamus prieš jo akis ūkus, padėtų gintis nuo besiskverbiančių piktų ligų mikrobų ir likti žmonišku asmeniu, tikriau sakant, likti žmogumi.

Šiam rašiniui naudoti veikalai:

A) lietuvių kalba: L. Gumplovičiaus „Sociologijos pagrindai" ir prof. kun. Maliausko „Etika"; B) prancūzų k.: G. d. Veccio straipsnis „Etika, teisė ir valstybė" žurnale *Revue internationale de la theorie du droit*, 1935 m. 2 Nr.; C) vokiečių k.: 1) Dr. Karolio Jasperso „Dvasinė laiko padėtis", 2) O. Spenglerio „Vakarų smukimas", 3) istorijos vad. *Propyläen Geschichte* I t. ir 4) F. Tönnies „Įvadas į sociologiją"; D) rusų kalba originalūs ir versti iš kitų kalbų: 1) N. Karejevo „Bendra pasaulio istorijos eiga", 2) Lesterio Wordo „Psichiški civilizacijos faktoriai", 3) G. T. Boklio „Anglijos civilizacijos istorija", 4) G. Gefdingo „Etika", 5) L. Kšivickio „Antropologija", 6) Gelvaldo „Kultūros istorija", 7) J. Lipperto „Kultūros istorija", 8) to pat J. Lipperto „Šeimos istorija", 9) Š. Debjero „Primityvieji žmonės".

De mortuis aut bene, aut nihil (lot.) — apie mirusį arba gerai, arba nieko
Celiulė — ląstelė
Finikas — datulė
Patria potestas (lot.) — tėvo valdžia
Staatsgrundgesetz (vok.) — valstybės pagrindinis įstatymas, konstitucija

Savo pergyvenimus ir atsiminimus rašau savo gimdytojų:
tėvelio Silvestro Leono ir mamos Onos Leonienės atminimui,
man labai brangiam ir maloniam.

Pratartis

P. Leonas

savo pergyvenimų ir atsiminimų kai ką esu rašęs. Dabar, turėdamas jėgų ir laiko, nusistačiau tvarkingiau nei pirma išdėstyti savo pergyvenimus ir atsiminimus, papildyti tuo, kas atrodo svarbu, o buvo praleista, ir išleisti tai, kas yra nereikšminga smulkmena. Rašydamas savo pergyvenimus ir atsiminimus, aš turiu noro ne save piešti, bet visuomenę, aplinką ir laiko sąlygas, – gi mano asmuo ir jo pergyvenimai yra tiktai medžiaga, daviniai, faktai visuomenės ir laiko charakterizavimui. Nusistačiau savo pergyvenimus, kiek aš atsimenu juos, pasakoti chronologiškai, sekdamas savo amžiaus metų eigą.

Kaunas, 1934-1938 m.

gimiau 1864 m. lapkričio 16 d. Visur laiką žymiu nauju Grigaliaus kalendoriumi... Kažkokiu laimingu atsitiktinumu vargonininkas įrašė į mano krikšto metrikus mūsų pavardę „Leonas“, gi kitų mano brolių ir seserų gimimo metrikuose, kaip ir mūsų tėvelio gimimo metrikuose, pavardė įrašyta „Leonowicz“. Dabar „Lietuvos aidas“ be pagrindo teikia man nuopelną, būk mano rūpesniu buvo pakeista mano pavardė iš lenkiškos į lietuvišką. Tuo tarpu čia nėra buvę mano nuopelno, o likimas išsprendė tą klausimą. Anuomet Lietuvoje buvo giliai įleidęs šaknis lenkiškumas bažnyčiose, klebonijose ir visose raštinėse. Aš gimiau visai laisvas žmogus, nes baudžiavos galutinai tapo panaikintos 1864 m. kovo 2 d. (vasario 19 d. senuoju kalendoriumi). Mano tėvas buvo Silvestras Leonas ir mano motina – Ona, gimusi Baltrušaitytė. Aš buvau šeimoje jauniausias vaikas. Mano tėvelis, rodos, yra buvęs vienas savo tėvų sūnus. Jis turėjo dvi seseris, kurių viena buvo ištekėjusi už Adomo Baltrušaičio, o jo... seserį vedė mano tėvas. Tuo būdu įvyko „mainai“, nors vedybos ir ne vienais metais yra buvusios... Todėl nei mūsų tėveliui, nei Baltrušaičiui neteko mokėti dalių toms seserims, kurios mainais buvo vestos. Baltrušaičių ūkis buvo didesnis už mūsų tėviškę, tai mano mama kartais pajuokaudavo į savo brolį Adomą Baltrušaitį, kad jis dar esąs kaltas jai dalios. Tačiau santykiai tarp jųdviejų visuomet buvo širdingi, meilės pilni. Mano tėvai susivedė 1841 m. spalio 26 d., būdami visai jauni: tėvas 21 metų, o mama 20 m. amžiaus. Tuo laikotarpiu mano tėvai pagimdė septynis sūnus ir keturias dukteris šia eile: Silvestras, Antanas, Laurynas, Baltramiejus, Stanislovas, Magdalena, Ona ir Marija (dvynukės), Jonas, Ka-

tarina ir Petras. Dešimt užaugome, o Marija mirė mažiukė. Iš pasakojimų žinau, kad iki vaikai buvo maži, arba jų nebuvo, tėvai laikė samdinius: berną, merginą ir piemenėlį, ar piemenę. Vaikams paaugant pirmiausia piemuo, o paskui ir kiti darbininkai nustota samdyti ir, kai aš atsimenu, svetimų darbininkų mūsų šeimoje nebuvo...

Mūsų šeima suvesdavo duoną su duona. Net bado metais, 1867 ir 1868-ais, kurių viena vasara buvo per daug lietinga, o kita per daug sausa, mūsų šeima išteko savo duonos ir net elgetoms mama niekad neatsakydavo nors šiokį tokį kąsnelį duoti. Mano gimdytojai abudu buvo labai darbštūs žmonės ir labai rūpestingi dėl savo vaikų...

Dvasios gyvenimo įpročiai. Tais laikais buvo labai daug pasninkų. Savaitėje penktadienį buvo valgoma be mėsos ir be pieno, sausas pasninkas; trečiadienį ir šeštadienį buvo valgoma su pienu, o likusiomis dienomis galima buvo valgyti su mėsa. Prieš dideles šventes, gavėnioje visas dienas ir dar kai kuriomis dienomis buvo sausas pasninkas. Kai kas gavėnioje net ne visus kartus valgydavo, bet kęsdavo vieną kartą arba du per dieną pavalgęs. Tie pasninkai mūsų šeimoje buvo griežtai saugojami. Tai buvo daroma iš pamaldumo, Dievo garbei ir sielos dorinimui [...].

Pasilinksminimų ir žaidimų mažai tebuvo. Vyrai kartais kortomis palošdavo „kiksą", ne iš pinigų, taip sau laikui praleisti; kartais pralošusiam juokingas bausmes skirdavo. Vasarą vyrai mušdavo ritinį. Merginos padainuodavo... Kartais vyrai ir merginos bendrai pašokdavo šventadieniais. Mūsų tėvelis leisdavo pas mus daryti šokius, bet kai tik artindavosi saulėlydis, prašydavo skirstytis: „Vaikai, reikia eiti gyvulių žiūrėti" ir pan. Bet man jau kiek paaugus, prieš šitas „gužynes" ėmė iš sakyklų kunigai šaukti, peikti, bartis, ir jos išnyko. Vyrai šventadieniais ėmė lankyti smukles ir kelti tarp savęs muštynes. Šita mada ir iki šiol nenyksta [...].

Dar man nepradėjus eiti į pradinę mokyklą, į Plutiškes atvyko klebonas Marma. Šitas klebonas buvo tikras kultūros nešėjas parapijai. Jam reikalaujant parapijiečiai įsitaisė avims šiltus tvartus. Jis pranešė, kad neis kalėdoti pas tą ūkininką, kuris žiemą laikys avis gryčioje. O tuomet būtų buvusi didelė nelaimė ir gėda ūkininkui, jeigu klebonas aplenktų jį kalėdodamas. Ir pasirodė, kad visai ne toks didelis to šilto tvartelio brangumas. Kunigas Marma buvo labai gyvas, veiklus ir įtakingas kunigas. Gai-

la, kad jis neilgai Plutiškėse pragyveno, būtų šitą Dievo užmirštą kampelį daug kuo pralavinęs. Greit jis buvo perkeltas į Prienus, o ten neilgai pagyvenęs mirė... [...]

Niekuomet aš nesu girdėjęs, kad mano tėvelis ar mama piktai apkalbėtų kitus žmones už akių, ir savo vaikus jie sudrausdavo išgirdę ką negera iš gandų kalbant... Mano tėveliai niekuomet neatsakydavo elgetai duoti duonos kąsnį, o kartais ir mėsgalį; net bado metais neišleisdavo jie nė vieno nesušelpę nors maža pašalpa... Jei elgeta užeidavo vakare ir pasiprašydavo nakvynės, ir nakvynės niekad nebus atsakyta. Elgeta negaudavo aukos, iki nepasimels [...].

Lenkiškumo dvasios įsigalėjimas lietuvių liaudyje. Būtų netikslu bendrais bruožais piešti lenkiškumo dvasios įsigalėjimą lietuvių tautoje. Aš čia atpasakosiu tik kai kuriuos faktus iš mūsų šeimos ir mano pergyvenimų. Aš augau ir pradėjau mokintis tuoj po lenkų ir lietuvių 1863 metų maišto prieš Rusijos valdžią, po „penkmečio". Taip pas mus vadindavo kaimiečiai tą maištą, o 1830 metų maištą vadindavo „krakosmečiu". Maištą likvidavusi, Rusijos valdžia ėmėsi griežtos rusifikacijos, ypač Lietuvoje; tas rusifikacijos darbas, galima sakyti, kiekvieną dieną ėjo stipryn ir stipryn... Tačiau lenkiškumo dvasia ... Lietuvoj dar stipriai laikėsi... Kai patekau 1876 metų rudenį į Marijampolės gimnaziją, gimnazistai tarp savęs namie kalbėdavo lenkiškai. Tik nuo 1881 metų rudens, kai aš buvau VI klasėje ir kai į Marijampolės gimnaziją atėjo mokytoju Petras Kriaučiūnas, ta mada lenkiškai kalbėti ėmė tarp lietuvių nykti... Skriaudžių bažnyčioje sekmadienį, ar per atlaidus, kai arti aukuro nebūdavo nė vienos skrybėliuotos moteriškos galvelės, tai kunigas pamokslininkas tik lietuvių kalba skaitydavo evangeliją, o kai tik kuomet pasirodydavo skrybėliuota galvelė, gi skrybėliuotos tuomet buvo tik „panelės" ar „ponios", reiškia – lenkės, tuoj po mišių iš pamokslininko pirmiausia išgirsdavome evangeliją lenkų kalba. Veiveriuose visuomet būdavo skrybėliuotų ir visuomet pirmutinė evangelija buvo lenkiška. Tik Plutiškėse man neteko nė žodžio išgirsti lenkų kalba kunigą sakant arba giedant, išskyrus pamaldas už carą; už carą pamaldas kunigas giedodavo ir Plutiškių bažnyčioje lenkų kalba...[...].

Pas... mokinį Praną Mašiotą... dabar visiems Lietuvoje žinomą... mačiau lietuvišką maldaknygę rusiškomis raidėmis. Aš tik vieną kartą savo gyveni-

me esu matęs tokią maldaknygę; vėliau man teko tik girdėti apie tokių knygų spausdinimą [...].

Aš buvau mažai pramokęs rusų kalbos. Švento rašto ir skaičiavimo buvau lietuviškai mokomas namie ir su draugais lietuviškai kalbėjausi, mokykloje neilgai mokiausi. Tai kaip čia išmoksiu rusiškai kalbėti? Draugai piemenukai, pajuokdami mane, kad aš mažai išmokau, man besigiriant, – pradėjo šaukti: „Na tai pasakyk ką rusiškai". Aš ėmiau sakyti jiems rusiškus koliojimus, bet ir tų greit pritrūko ir teko kartotis. Likau pajuoktas...

Prasidėjus mokykloje darbui, mokytojas... ėmė mokinti mane ir mano draugus daugybos lentelės. Aš jau buvau išmokęs, tai ir... gerai atsakinėjau. Kai kas iš draugų kartais nemokėdavo. ...Nemokėjusiam atsakyti liepdavo gulti ant suolo, o man įduodavo pantį ir liepdavo pančiu pliekti draugą. Aš pildžiau mokytojo įsakymą... [...]

1875 metai. Mokykloje aš radau didelę permainą... senelio mokytojo vietą buvo užėmusi panelė Zofija Zaleskaitė. Toji pati, kuri vėlesniais laikais buvo ištekėjusi už Armino (Trupinėlio), o šitam mirus – už Petro Kriaučiūno... Zaleskaitės mokymas liko man gražiu atsiminimu, ypač didelis skirtumas buvo... tarp jos metodų aritmetikos mokinant, uždavinius darant.

Šumskuose pradėta mokinti mane ir lotynų kalbos...

1876 metai. Aš Marijampolės gimnazijoje.

1877 metai. Nežinau, dėl kokios priežasties, bet per vėlai nuvežė mus į Marijampolę po atostogų. Geresni bendrabučiai buvo jau pilni. Mums teko apsigyventi pas našlę... Jos bendrabutis turėjo negerą vardą: ir alkana, ir šalta gyventi pas ją.

Rudenį, kai reikėjo mokėti mokslapinigius, aš pavadinau prašymą, kad atleistų, ir buvau tikras, kad mane atleis, nesirūpinau turėti pinigų tam reikalui... Po mokytojų tarybos posėdžio, kuriame buvo svarstomi prašymai dėl atleidimo, ... pranešė man, kad direktorius nenorįs nė girdėti mano pavardės; kodėl, jis nesakąs. Kadangi neturėjau pinigų... tai buvau laikinai išvarytas iš gimnazijos. Po kelių dienų... aš užsimokėjau mokslapinigius [...].

Ėjo Rusijos karas su Turkija. Vyriausybė skelbė žinias iš karo lauko, lipinant telegramas prie namų sienų. Telegramose buvo pranešama apie mūšius, Rusijos laimėtus... Pvz., sužeista keletas kareivių ir užmuštas vienas arklys. ... niekas jomis netikėjo, iš jų juokdavomės, nes buvo tikrų žinių, kad nors Rusija apveikia turkus, bet jos kariuomenės daugybė žūsta. Mano brolis Antanas, vežamas su gvardija Turkijon, parašė iš kelionės laišką broliui kunigui, o šis persiuntė mudviem su Jonuku pasiskaityti. Tame laiške Antanas rašė: vienoje geležinkelio stotyje susitikę du traukiniai jų vežamų karo frontan; kad karininkai neiną mūšin savo dalių priešaky, bet slapstąsi užpakalyje. Brolis Antanas laiške pridėjo: mes priversime karininkus eiti priešakyje [...].

1878 metai. Štai atėjo pas mus kokia nepažįstama moteris nuo Marijampolės ir pranešė, kad mūsų Antanas kare užmuštas. Mano brolio Antano koks draugas grįžo iš karo ir atsiuntė mums tą žinią. Tas vyras rašė, kad mūsų Antanas tapo nukautas dviem kulipkom Lom Palankos apylinkėje, retame susišaudyme su turkais; jisai reiškė abejones, ar turkų kulipkos nukovė Antaną, prileisdamas, kad jį galėjo nukauti koks karininkas rusas iš keršto, nes mūsų Antanas buvęs griežtas su karininkais. Atsiminkime Antano laišką broliui kunigui. Mes iš gailesčio apsiverkėme, o brolis Stasys verkdamas sušuko: „Tas šėtonas (suprask – rusų caras) siunčia mus kariauti dėl kokių bulgarų laisvės, o pats smaugia čia mus".

...Aš baigiau II klasę su pagyrimo lapu... Po atostogų tėvukui pavyko apgyvendinti mudu su Jonuku Danilevičių bendrabutyje. Šiais mokslo metais (1878-1879) bendrabučio prižiūrėtoju buvo Jonas Jablonskis, VI klasės mokinys... Graikų kalbą mokė mus lietuvis Staniškis... Šį rudenį mirė kaligrafijos ir lietuvių kalbos mokytojas Rutkauskas. III klasėje jis dėstė tik lietuvių kalbą... Mes gailėjomės mokytojo Rutkausko, kai jis mirė. Į jo vietą tapo paskirtas rusas... [...]

1879 metai. Iš mūsų 7 brolių: vyriausiasis Silvestras buvo kunigas, Antanas žuvo kare Turkijoje, Laurynas jau buvo išleistas į žentus, mudu su Jonuku mokinomės; tėviškėje buvo Baltrus ir Stasys. Tėtis skyrė tėviškę Baltrui. Stasys pradėjo mergauti, kad kur į žentus išeitų. Garliavoje aptiko

jis vargonininko Razmos gražią dukterį... Vėliau Razmai neėmė Stasio į žentus; matyt, mes buvome per neturtingi jiems. O Stasys buvo išleidęs daug pinigų Razmoms vaišinti ir dovanoms. Tad jis iškėlė Razmai bylą ir jam buvo priteista iš Razmos apie 50 rublių [...].

1880 metai. Būdamas V klasėje gyvenau pas gimnazijos mokytoją Vincą Staniškį. Jis paėmė mane dviem mokiniams repetitorium... Staniškiuose gyveno V klasės Skrinskis, III klasės Akelaitis ir Jonas Staugaitis (Lietuvos Seimo 1926 m. pirmininkas)... Aš buvau suderėtas prižiūrėti Staugaičio ir Kačkausko mokymąsi. Staugaitis – geros galvos vaikas, su juo man buvo nedaug rūpesčio, gi Kačkauskas buvo negabus ir tinginys; su juo reikėdavo daug dirbti [...].

1880 metai reikšmingi mano ir mūsų kaimo gyvenime tuo, kad šių metų rudenį Leskavos kaimelis išsiskirstė į vienkiemius. Jau keleri metai ėjo apie tai kalbos tarp kaimynų. Mūsų šeima labai norėjo, kad kaimas skirstytųsi į kolonijas. Buvo tikėtasi, kad seksis geriau ūkininkauti. Bet kai kurie kaimynai, ypač Zienius, kurio „šniūruose" (rėžiuose) buvo gerų pievų, nenorėjo. Šįmet kaimynas Mickus, dabartinio gydytojo Mickaus, gyvenančio Kaune, tėvas, privertė visus eiti į kolonijas. Jisai pasėjo vasarinių javų savo šniūrų keturiuose galuose pūdyme ir griežtai sekė, kad nenuganytų, imdamas tvartan gyvulius, kuriuos užtikdavo užėjus į jo apsėtą dirvą. Pasisamdė kaimas privatinį matininką, rodosi, Veiverių mokytoją Tomą Žilinską, ir jis padarė kolonijas, kurias ūkininkai pasiskirstė varžytynėmis. Mickus užsiliko kaimavietėje, o kitiems jis primokėjo – vienam daugiau, kitam mažiau, žiūrint kolonijos kokybės. Mums turėjo primokėti 200 rb. Kitais metais Mickui pasirodė, kad jam teko per maža kolonija. Jis apsiskundė kamisoriui, tas atsiuntė valdišką matininką Korotiejevą, kuris rado Mickaus koloniją per didelę ir atkirto mano tėvelio naudai kaimavietišką kraštą. Tuomet Mickus nenorėjo mokėti mums 100 rb. Tėvelis užvedė bylą. Mickus gynėsi, kad jau sumokėjęs. Teisėjas Snarskis paklausė, ar prisieksi, kad sumokėjai. Mickus apsiėmė prisiekti, bet klebonas neprileido jį siekti ir pinigai buvo priteisti mano tėveliui. Mickus ilgai pyko ant mūsų šeimos. Kai baigėsi atostogos, broliai Baltrus ir Stasys buvo pradėję griauti tvartus ir vežti statyti apsirinktoje troboms vietoje, – lyg kalnelyje. Parinkta jau buvo ir žemės dalis

rugių laukui. Rugius šį kartą teko mums sėti tuoj po vasarojaus, nes kaimo vasarojaus laukas teko mūsų kolonijai. Kai parvažiavau Kalėdų atostogoms, radau visas trobas pastatytas naujoje vietoje... Gryčia buvo padaryta jau nedūminė. Pirmai nakčiai mama paguldė mane, kad būtų šilta, gryčioje – „kerčioje". Kertė – tai garbingas gryčios kampas, kur stovi valgiui stalas ir kur sodinamas mėgstamas svečias. Iš ryto mama anksti uždengė kaminą, kad būtų šilta man miegoti. Pasirodė, buvo per anksti uždengta. Į kampą, kur aš gulėjau, prisėdo smalkių ir aš jų prisikvėpavau. Kai atėjo vyrai iš kluono, kūlę, pusryčių, aš turėjau keltis. Kai tik atsistojau ant kojų, tuoj pargriuvau į aslą negyvas. Mane išnešė į seklyčią ir aš atgavau sąmonę. Jeigu kiek ilgiau būtų neatėję vyrai pusryčių, aš būčiau užmigęs, – mirtis būtų buvusi labai lengva. Gailiuos, kad tai neįvyko.

1881 metai. Kovo 1 (13) d. tapo užmuštas bomba caras Aleksandras II. Kovo 2 (14) d. mes, visi gimnazijos mokiniai, buvome nuvesti bažnyčion ir prisaikdinti naujam carui būti ištikimais pavaldiniais. Priesaikos žodžių nekalbėjome, bet klasėje tam tikram lape pasirašėme, kad prisiekiame. Klasės šeimininkas Vasiljevas prižiūrėjo pasirašymą...

Šį metą užgavėnėms buvau parvažiavęs namon, todėl kad greta buvo katalikiškos ir pravoslaviškos, – tai atostogų laiko daugiau susidarė. Mudu su broliu Stasiu važiavome ... į Metelius pas brolį kunigą į svečius. Kai mudu sugrįžome namon, ... aš štai ką sužinojau. Tėvelis ir mama užkalbino parvažiavusį sūnų kunigą, kad jau metas būtų, atėjus vasarai, vežti mane į Seinus. Kunigas atsakęs, kad aš esąs jaunas ir kad man reikia duoti baigti gimnaziją. Taip šis klausimas nebuvo mūsų šeimoje keliamas, iki aš pasiekiau VIII klasę [...].

Birželio mėnesį egzaminus buvau baigęs, sėdžiu aš su draugais miesto sode pavakare, apie 6 valandą ... tik žiūriu – ateina taku mano brolis Raulas, kuris gyveno jau ne tėviškėje, žentuose ... Raulas atvažiavo vežtis manęs į šermenis, – mūsų tėvelis mirė. Jis mirė ... iš ryto, birželio 22 dieną. Mudu su Raulu važiavome visą trumpą vasaros naktį. Buvo graži, graži, šilta naktis. Dangus pilnas žvaigždžių ir švietė skaisti kometa... Iki nepamačiau pašarvoto tėvelio, nebuvau verkęs, o kai pamačiau pašarvotą, aš negalėjau susilaikyti nuo verksmo [...].

Grįžau Marijampolėn dalyvauti išleidžiamame akte, gauti liudijimą, kad perkeltas į VI klasę, ir dovaną. Šį kartą gavau gerą knygą, Guzevičiaus „Istorijos chrestomatiją". Rodos, Staniškis parinko man ją... Gyvenant Staniškiuose, ten atsilankydavo klieriko rūbais Petras Kriaučiūnas. Mums teko girdėti apie jį, kad jis visur lietuviškai kalba. Kartą man teko atidaryti duris, kai varpelis paskambino. Buvo atėjęs pas Staniškį P. Kriaučiūnas, kuris tarė man „ačiū" už durų atidarymą. Tasai „ačiū" ir dabar mano ausyse, kai prisimenu. Man, papratusiam iš ponų ir kunigų girdėti tik lenkišką kalbą, tas lietuviškas „ačiū" padarė gilų įspūdį [...].

1882 metai. Po Velykų tapo pakeistas gimnazijos direktorius: A. L. Abramavičius tapo paskirtas Suvalkų gubernijos pradžios mokyklų direktorium, o mūsų gimnazijos direktorium tapo paskirtas iš Vilniaus toks Sierno Solovjevič. Jisai pasirodė labai aštrus, žiaurus ir rusintojas — politikanas. Jis pats dalyvavo IV, VI ir VIII klasių žodiniuose egzaminuose ir daug mokinių nukirto. Mokslo metams pasibaigus tapo atstatyti keli mokytojai. VI klasę baigdamas aš gavau tik pagyrimo lapą... Direktoriaus Abramavičiaus mes iš karto nesigailėjom, kad netekome. Jisai imdavo kyšius ir tai labai nepatiko mūsų jaunoms sieloms. Tačiau reikia pasakyti štai ką. Už kyšį jis padėdavo kyšio davėjui, bet kitiems jis nekenkdavo, tyčiomis nesunkindavo eiti mokslą. Už kyšius Abramavičius priimdavo gimnazijon daug žydų iš Vilniaus, iš Kauno. Frenkelis iš Vilniaus padovanojo Abramavičiui arklių porą ir Frenkeliukas važinėdavo po miestą kartu su direktoriaus dukra Katinka. Bet Abramavičius be kyšių priimdavo ūkininkų vaikus į I klasę vyresnio amžiaus, nei įstatyme buvo numatyta. Prie Abramavičiaus Marijampolės gimnazija buvo beveik pirmoji savo geru vardu visoje Varšuvos apygardoje: joje buvo labai daug mokinių, iš viso apie 600, — keturios žemesnės klasės turėjo po du skyrius; iš daugelio mokinių daug buvo gabių. Be to, Marijampolės gimnazijoje nemažai išlaikydavo keturių ir šešių klasių kurso egzaminus eksternais. Abramavičius nesibrangindavo dėl kyšio [...].

1883 metai. Pavasarį Rusija šventė caro Aleksandro III vainikavimą (koronaciją). Mūsų gimnazija tris dienas nedirbo; mokiniai buvo varomi baž-

nyčion melstis. Gimnazijoj jie buvo vaišinami saldainiais, kai kas, tarp jų aš, neėmėme tų vaišių, bet į gimnaziją reikėjo nueiti ir buvau nuėjęs. Ponai sudėtais pinigais kėlė iškilmingus pietus gimnazijos salėje.

Aš VIII klasės mokinys. ...Man ... buvo rūpestis kuo geriausiai gauti [pažymius], kad galėčiau gauti vadinamąją „lietuvišką" stipendiją Maskvos universitetan įstojus. Aš labai rūpestingai parašiau pirmąjį rašto darbą ... vis dėlto nepataikiau gerai parašyti, gavau tik 3 įvertinimą. Kai kas draugų buvo gavę 4, ar gavo kas 5, neatmenu. Antram rašto darbui ... davė temą, rodos, „Ekonominė upių reikšmė", ar ką panašaus. Aš išstudijavau šiam darbui parašyti Džono Stiuarto Milio politinę ekonomiją. Šumavičius grąžino klasei rašto darbus; žiūriu — man pažymio nepastatyta, tik žodžiais įrašytas gana platus įvertinimas, kad *vidna načitannost* (matomas apsiskaitymas) ir t. t. [...]

Mūsų bendrabutyje keli mokiniai, rodos, trys buvo VI klasėje, tarp jų Stasys Matulaitis (dabar, 1935 metais — Minsko universiteto profesorius). Prižiūrėti tokius aukštesnės klasės draugus būtų sunku, jeigu jie būtų buvę reikalingi priežiūros darbų. Bet mūsų bendrabučio jaunuoliai buvo visi rimti ir korektiški, gyvenome geruose santykiuose. Studentas Pšibilskis iš rudens ilgai gyveno pas savo mamą; su manim dažnai kalbėdavosi, davė man rimtų knygų, tarp kitų H. Spencerio veikalų, rusų kalbon išverstų, skaityti. Paties studento Pšibilskio žinių bagažas buvo ne per didelis, mėgo bendromis, aukšto garo frazėmis puoštis... [...]

Šiais 1883 metais, dar pavasarį, gavome „Aušrą" nusipirkti. Aš dabar neatsimenu, iš ko gavau pirmą kartą pirmąjį numerį pasiskaityti: ar iš Petro Kriaučiūno, ar iš draugo Mato Pranckevičiaus. Šitas pastarasis buvo kilęs iš Keturvalakių parapijos. Gi P. Kriaučiūnas, kai tik baigė dvasinę akademiją, gyvendavo Keturvalakiuose ir ten pažinčių turėdavo. Ir M. Pranckevičius buvo anksčiau ir arčiau susipažinęs su P. Kriaučiūnu. Galėjo taip būti, kad M. Pranckevičius gavo „Aušrą" iš P. Kriaučiūno, gi aš — iš M. Pranckevičiaus. Kitus „Aušros" numerius pirkdavau iš P. Kriaučiūno. Jisai gyveno viešbutyje, kad lengviau galima būtų mokiniams pas jį užeiti, kad lankymasis nekreiptų žandarų, šnipų dėmesio. Viešbučio kieman privažiuodavo daug vežimų; į viešbutį, į jo restoraną daug žmonių vaikščiodavo. Ir mes nepastebimi įbėgdavome. Ypač šventadieniais P. Kriaučiūno kambarys prieš

pietus būdavo pilnas lietuvių gimnazistų. Iš P. Kriaučiūno buvau gavęs skaityti, pavyzdžiui, lenkų kalba tokią knygą, kurioje buvo kritikuojama Darvino rūšių kilimo teorija. (Mes gaudavome iš P. Kriaučiūno įvairių knygų skaityti.) Tuo būdu aš pradėjau susipažinti su Darvino teorija.

1884 metai. Artinasi VIII klasės baigimas. Mano mamai, sesutėms ir broliams rūpi, kad aš eičiau į kunigus [...]. Baigėme gimnaziją, gavome brandos atestatus, o mudu su Henriku Krulikausku gavome po sidabrinį medalį [...].

Mokslo metai prasideda gimnazijose anksčiau, nei universitetuose. Pasibaigus mano darbui Kačkauskuose, turėjau dar kelias savaites iki išvažiuojant Maskvon. Aš tikėjausi gausiąs stipendiją, vadinamąją lietuvišką. Šitas stipendijas skirdavo Varšuvos mokslo apygardos globėjas stojantiems Maskvos universitetan [...].

Aš susitariau laiškais su Maskvos universiteto studentais Antanu Vilkutaičiu ir Laurynu Tercijonu kartu važiuoti Maskvon. Jiems buvo pakeliui užvažiuoti į mano tėviškę, vykstant į Mauručių geležinkelio stotį. Rugsėjo pradžioje sutartą dieną juodu atvažiavo, pernakvojo pas mus. Mano mama ir kiti namiškiai buvo liūdni, kad aš taip toli išvažiuoju. Tercijonas, labai linksmas ir šnekus vyras, ramino, linksmino manuosius. Ryto metą važiuojame dviem vežimais. Seserys, netekėjusi Katriuka ir ištekėjusi netoli nuo tėviškės Magduka palydi mane iki kryžkelės, nuo kurios Magdukai reikia kitu keliu eiti namon. Atsisveikinome. Jodvi susėdusios pievoje, susikabinusios verkia, kad aš išvykstu į tolimą nežinomą šalį. Mama surengė mane į kelionę – įdėjo skanių užkandžių: sūrių, sviesto, dešrų, pyrago ir kita.

Medžiaginės gyvenimo apystovos. Mano tėvelis turėjo apie 30 margų žemės... Mūsų ūkis buvo pusialaukis. Pilnalaukis ūkis buvo apie 60 margų. Tad mano tėviškė priklauso prie vidutinių, didumo atžvilgiu, ūkių, o greičiau galima sakyti, – mes esame mažažemiai. Tačiau mano gimdytojai buvo labai darbštūs ir rūpestingi žmonės [...].

Darbai. Mūsų šeimos nariai labai daug ir sunkiai dirbdavo. Aš mačiau kuliamąsias, arkliais vežamas mašinas, tiktai Zakšauskuose ir Kačkauskuose. Ūkininkai dar niekas jų neturėjo. Ir akselinės mašinos ilgai neturėjome, kai aš buvau dar nepradėjęs eiti mokslan. Arklių ketvertui, arba penketui –

tėvelis tiek laikydavo, – akselį pjaudavo mūsų vyrai, dažniausiai brolis Baltrus, dalge, pritaisyta prie tam tikro ant medinių kojų stovinčio siauro lovio. Vyrai javus kuldavo beveik visą žiemą spragilais, anksti rytą apie 2 val. keldamiesi...

Dabar (1935 m.) beaugąs jaunimas negali nė įsivaizduoti, kokie sunkūs darbai ir kiek daug darbų seniau tekdavo ūkininkams nudirbti... Moterys verpdavo ir verpdavo, o pavasarį ausdavo ir ausdavo. Reikėjo visą šeimą aprengti: ir baltiniais, ir išeiginiais, ir darbo drabužiais; net ir milą suverpti ir išausti, o tik suveldavo jį malūne... O kai imdavo vilnas karšti, linus brukti, – kiek dulkių prisigerdavo moterys! Kiek jos šaldavo žlugtą skalbdamos žiemą prie eketės!

Pasilinksminimai. Beveik jokių. Vyrai seniau mušdavo ritulį. Kartu su merginomis suėję pašokdavo. Vyrai žiemą ar šiaip kada lošdavo kortomis. Lankydamiesi giminės pas gimines svečiuose pasivaišindavo, pasišnekėdavo, padainuodavo... Vėliau, kunigams barant, šokiai, vadinami „gužynėmis", išnyko. Vyrai ėmė eiti į smukles, gerti ir kelti tarp savęs vaidus, muštynes. Muštynėse ne tik sužaloja kai ką, bet ir užmuša.

Švietimas. Vienas kitas išmokdavo skaityti maldų knygas, iš jų melstis, giedoti šventas giesmes. Daugiau nieko.

Dorovė. Devintinės kunigai mokydavo vaikus katekizmo, pagrindinių doros dėsnių. Kunigai liepdavo motinoms, tėvams išmokti namie, o patys klausinėdavo vaikus. Be to, kunigai savo pamokslais šį tą pamokindavo, bet jų pamokslai retai būdavo naudingi, retai turėdavo pastovios įtakos žmonėms. Dažniausiai tik tai valandai įspūdis ir gana. Retas pamokslininkas rimtai pamokindavo klausytojus. Dažnai tik „pekla" gąsdindavo.

Bendra žmonių nuotaika. Dar neseniai tapo panaikintos baudžiavos. Tuomet kaimiečiai buvo prislėgti, „ponų" valdomi ir skriaudžiami, o gintis ir priešintis negalėjo, neturėjo teisės. Kaimiečiai priversti buvo būti nuolaidūs, paklusnūs ponams, lenktis prieš ponus. O ponas kaimiečiams buvo kiekvienas, kas šiokias tokias visuomenės pareigas ėjo, – ne tik dvarininkas, kurio baudžiauninkas kaimietis buvo, bet koks valsčiaus raštininkėlis ar vargonininkas – visi buvo ponai. Didžiausią nuolankumą, nusižeminimą skiepijo ir auklėjo kaimiečiams katalikų bažnyčia, jos atstovai kunigai. Kunigai pirmiausia auklėdavo savo parapijiečių paklusnumą sau, ku-

nigams; kartu ir didžiausią gerbimą. Kunigas nešioja savo rankomis Dievą (šv. sakramentą, arba komuniją). Kunigas per išpažintį atveria žmogui dangaus vartus, atleidžia žmogui nuodėmes prieš Dievą. Bendra lietuvio kaimiečio nuotaika buvo *pietas*, – pamaldumas ir nusižeminimas prieš kunigą. Ir senas kaimietis bučiuodavo ranką kad ir visai jaunam kunigui, sveikindamasis arba dėkodamas už ką. Praeidamas ar pravažiuodamas pro kunigą kaimietis būtinai nusiima kepurę ir pasako: „Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus". Šitais žodžiais sveikindavosi ir tarp savęs kaimiečiai. Vienas susitikusiųjų pasako tuos žodžius, gi kitas atsako – „Ant amžių amžinųjų". Ir visuomet, pavyzdžiui, atėję į svečius, taip sveikindavosi. Taip pat vyrai, taip pat moterys, – šios, žinoma, tik palenkdavo galvą praeidamos ar pravažiuodamos pro kunigą, o pasisveikindamos bučiuodavo jam ranką. Prie kelių, kryžkelėse, kaimuose buvo pastatytų kryžių; praeidamas ar pravažiuodamas pro kryžių kaimietis būtinai nuima kepurę ir taria aukščiau pasakytus sveikinimosi žodžius. Nuolankumas, rankų bučiavimas buvo „madoje" ir šiaip, tarp savęs – jaunieji senesniems, vyresniems bučiuodavo ranką pasisveikindami ar dėkodami. Mes, gimnazistai, palengva laisvindavomės iš nuolankumo ir nusižeminimo varžtų; tai prieš kryžių nenusiimi kepurės, tai pro kunigą praeini nenusiimdamas kepurės, tai vyresniajam tik paduodi ranką pasisveikindami ir panašiai. Net tėvai, rodos, bučiuodavo ranką savo sūnui kunigui. Kartą mano tėviškėje buvo svečių – buvo parvažiavęs mūsų kunigas, o su juo dar pora kunigų. Buvo įsilinksminę besivaišindami. Skriaudžių vikaras Dembinskas sako mano broliui kunigui: „Ką, ar tu negali pabučiuoti rankos savo tėvui?" „Kodėl aš negalėsiu", – atsakė mano brolis, paėmė tėvo, su jais greta sėdėjusio, ranką ir pabučiavo. Tai buvo neįprasta.

Tautiškumas. Kaimiečiai mokėjo tik lietuviškai kalbėti, bet savo kalbos nebrangino. Ir tai visai suprantama. Visi, prieš ką kaimietis lenkia savo galvą, ką jisai gerbia, lenkiškai kalba – kunigas, vargonininkas, vaitas, sekretorius, padlesnas ir t. t. Jei ne lenkiškai, tai rusiškai. Štai Veiverių „klasių" (mokytojų seminarijos) pažįstami mokiniai būdavo pas mus svečiuose; jie rusiškas dainas dainuodavo: *Maki, maki, makovici, zolotyje golovici* (aguonos, aguonos, aguonėlės, aukso galvelės). Ir kita. Aš buvau dar visai mažas, kai man teko išgirsti šias dainas. Tad iš savo namiškių, tėvelio ar

kurio brolio esu girdėjęs – „su lietuvių kalba toli nenuvažiuosi". Atsimenu tokį ginčą tarp mano tėvelio ir vyresniojo mūsų jaunimo. Skriaudžių bažnyčioje buvo giedama „Viešpats su tavimi", o kunigas sumanė įvesti „Ponas su tavimi". Jaunimas gyrė kunigo sumanymą, o tėvelis peikė, įrodinėjo, kad reikia sakyti „Viešpats su tavimi".

Savo apylinkės patriotizmas. Mūsų apylinkės žmonės gėrėdavosi savąja tarme, laikydavo ją gražiausia, o kitas pašiepdavo. Pavyzdžiui, dzūkai buvo pašiepiami „kuc kuc" saką; viena moteris klausia kitos šventoriuje, ar nematė jos vaiko, o toji atsako: „Ogi po Dievo bimbilu pyragų maumoja!" Mes – kapsai, ir mums patinka „kap, tiap"; zanavykus pašiepiam – „kaip, taip", „maita", skūnia (kluonas), staldas (tvartas) ir kita. Paprieniokus, garliauskinius pašiepiam juos sakant „kumela, panela, ty (ten)" ir kita. Zanavykai ir apskritai gyvenantieji arčiau Marijampolės, Vilkaviškio buvo vadinami „laukininkais", o mūsų apylinkės – „girininkais". Girininkai gėrėdavosi laukininkų ūkininkavimu; jų ūkiai didesni, žemė geriau įdirbama, gyvuliai gražesni.

Marijampolė. Miestas buvo visai lenkiškas. Dar tik neseniai pradėta rusų kalba piršti. Tik valstybinėse įstaigose po 1863 m. maišto palengva tapo įvedama rusų kalba. Be to, ulonų du eskadronai buvo Marijampolėje, tai kariškiai platino rusų kalbos pažinimą. Bet šiaip gyventojai ir žydai buvo įpratę lenkiškai kalbėti. Mes, gimnazistai, už gimnazijos sienų dažniausiai girdėdavome lenkų kalbą ir patys dažniau lenkiškai kalbėdavomės, nei rusiškai.

Aš Maskvos universitete. Mes trise: aš, Tercijonas ir Vilkutaitis išvažiavome iš Mauručių geležinkelio stoties apie 10 val. ryto. Geležinkeliai tuomet priklausė akcinėms kompanijoms ir kiekvienas geležinkelis tik savo linijomis važiuoti parduodavo bilietus. Mauručiuose mums pardavė bilietus tik iki Vileikos, Petrapilio-Varšuvos geležinkeliu. Vileikoje per valandos pusę reikėjo ir bilietus nusipirkti, ir daiktus persinešti prie kito geležinkelio, Liepojos-Romnų, ir juos susikrauti vagonan. Mums trims lengva buvo visa tai atlikti. Vileikoje pardavė bilietus tik iki Minsko. Minskan atvykome vakare, sutemus. Čia perduodamasis traukinėlis perveža į kitą miesto šoną, į Maskvos-Brastos geležinkelio stotį. Reikėjo du kartus išsinešti iš vagono ir įsinešti į vagoną daiktus. Minske pardavė bilietus iki Maskvos, – daugiau persėsti nereikėjo. Iki Maskvos važiavome, skaitant

nuo Mauručių, daugiau kaip dvi paras. Po dviejų naktų pasiekėme Maskvą apie 5 valandą po pietų. Kai važiavome dieną, aš stebėjau iš vagono lango naujus kraštus. Išvažiavus iš Vileikos, iki buvo šviesu, mačiau kaimų trobas. Jos atrodė tokios ir jų pas ūkininką tiek, kaip ir Lietuvoje. Kitą dieną rytmetį pravažiavome Smolenską, kuris priminė man kai kuriuos mūsų istorijos įvykius. Už Smolensko greitai prasidėjo didžiarusiai. Baltgudžiai darė liūdną įspūdį savo skurdžia išvaizda – apsiavę naginėmis arba vyžomis, o apsiaustai – balto storo audeklo, tokio, koks audžiamas maišams. Rusų kraštas darė dar liūdnesnį įspūdį. Čia pamačiau rugius dar pjautuvais pjaunant. Lietuvoje rugiai buvo seniai nukirsti ir suvežti į kluonus. Ūkininkai turi tik po vieną trobą, gyvena kaimais, labai dideliais. Vienam trobos gale gyvena žmonės, kitame laikomi gyvuliai. Svirnų neturi; kluonų taip pat neturi. Rugius ir vasarojų džiauna kieme, po atviru dangum, kabindami ant karčių. Grendinį pasidaro kieme ir čia kulia spragilais. Javų turi nedaug ir, matyt, greit iškulia. Kai pirmą kartą savo gyvenime pamačiau javus pjautuvais pjaunant, taip lygiai pirmą kartą stebėjaus, bet juo tik žolių kiaulėms papjaudavo. Skurdus rusų ūkininkų gyvenimo vaizdas. Dvarai gražiai atrodė – iš tolo kaip ir Lietuvoje. Traukinys, rodosi man, nepratusiam geležinkeliu važiuoti, greitai bėga, bet stotyse gana ilgai stovi. Mes turime knygelę, kurioje buvo surašyti visi geležinkeliai ir visos stotys. Aš domėjausi jomis, domėjausi gamtos vaizdais, mes pasikalbėdavome, šį tą skaičiau. Vis dėlto nusibodo, iki pasiekėme Maskvą. Privažiuojant šį miestą pirmiausia pasirodė Kristaus Išganytojo katedra savo auksiniu stogu (šitas pastatas neseniai komunistų valdžios įsakymu nugriautas). Maskvos geležinkelio stoty mus pasitiko Pranas Mašiotas, kuris anksčiau už mus buvo sugrįžęs Maskvon iš Lietuvos.

P. Mašiotas pasakė man, kad Jonas Jablonskis kviečia mane stoti pas jį, iki susirasiu kambarį. Mudu su Mašiotu nuvažiavome pas Jablonskį. Vieną kartą, kai mudu su Jablonskiu buvome išėję miestan, buvo atėjęs Jokūbas Jasinskis, bebaigiąs mokslą medikas. Sugrįžę namon mudu radome Jasinskio raštelį: „Sūrs gers, dieve duok sveikatu gaspadinei, kuri jį slėgė" – mat jis užkando mano atsivežto sūrio, kuris gulėjo ant stalo. Po kelių dienų, mums suradus man kambarėlį už 12 rublių, aš išsikėliau iš Jablonskio. Aš žinojau, kad stipendija po 30 rublių mėnesiui ir 40 rublių kelionei man paskirta Varšuvos globėjo, bet pinigai dar nebuvo atsiųsti Maskvon. Čia

buvo draugija neturtingiems studentams šelpti, jos iždininkas buvo advokatas Trostjanskis. Jis paskolino man iš draugijos kasos 30 rb. ir aš turėjau kuom gyventi. Kai gavau stipendijos pinigų, iš karto už kelis mėnesius, pradedant liepos mėnesiu, buvo didelė pinigų suma, – rodos, 160 rublių, – sugrąžinau skolą Trostjanskiui, o 100 rb. pasiskolino iš manęs Jablonskis. Už šitą pasiskolinimą aš visuomet turėjau savo sieloje nepasitenkinimo jausmą: Jablonskis turėdavo dvi stipendijas – lietuvišką 30 rb. ir fakulteto 10 rb., be to, turėjo gerai apmokamą pamoką. Jam nebuvo būtino reikalo, bet jisai pasiskolino iš manęs knygoms pirkti. Aš jam negalėjau atsakyti dėl mudviejų gerų santykių, gi man reikėjo ir knygų, ir patalo. Jablonskis Maskvoj negrąžino man tų pinigų, o paskui kartais atsiųsdavo mažais kiekiais, taip toji žymi suma nežymiai sutirpo man [...].

Aš įstojau Gamtos ir matematikos fakultetan, matematikos skyriun. Mokslas labai man patiko, ypač analizės geometrija, fizika ir chemija (neorganinė). Fizikos profesorium buvo gilus mokslininkas Stolietovas, bet blogas dėstytojas.

Šiais mokslo metais lietuvių studentų buvo mažai Maskvoje. J. Jablonskis, P. Mašiotas, A. Vilkutaitis, L. Tercijonas, aš ir J. Jasinskis. Dar provizorinius egzaminus laikė Baltrus Čepulis. Mūsų draugijos lyg ir nebuvo. Žinojau, kad draugija buvo buvusi, kad yra knygynėlis ir kad knygas saugoja pas save A. Vilkutaitis. Tačiau nei susirinkimų nedarėme, nei kasos neturėjome [...].

Dar gyvendamas pas Jablonskį, aš rašiau laišką savo broliui kunigui. Būnant man gimnazistu, mudu su broliu kunigu lenkiškai koresponduodavome. Dabar, imdamasis rašyti laišką, aš kalbuosi su Jablonskiu: „Kaip man rašyti? Rašysiu lietuviškai". „Žinoma, rašyk lietuviškai", – pasakė Jablonskis. Į mano lietuvišką laišką brolis atsakė lietuvišku laišku ir daugiau niekad kitaip nesikalbėdavome mudu, kaip tik savąja kalba.

1885 metai. Jablonskio noru mudu gerdavome iš ryto kavą, kurią aš rengdavau ant spiritinės mašinėlės, užpylęs virdulio vandeniu. Jablonskis mėgdavo ilgiau iš ryto pagulėti, o mano įprasta buvo nuo mažų dienų anksti kelti. Atėjus egzaminams (Jablonskis šį pavasarį baigė universitetą), Jablonskis taupydavo laiką, neidavo kai kada pietų į valgyklą. Mes turėjome blėkinių kavos

dėžučių. Jisai sumanė virti sau sriubą namie – pripylė vandens į blėkinę dėžutę, įdėjo lašinių kąsnį, šiek tiek druskos ir virė ant spiritinės mašinėlės. Išvirė. Bet valgyti nebuvo galima! Kulinarija nevyko!

Kaip Marijampolėje neturtingos našlės uždarbiavo laikydamos mokinių bendrabučius (tik kai kurie bendrabučiai buvo laikomi pasiturinčių, pvz., Danilevičių), taip Maskvoje tokios pat našlės uždarbiavo, samdydamos butus ir nuo savęs išnuomodamos kambarius, o kartais dar gamindamos pietus savo kambarių nuomininkams. Tokios našlės bute aš vienas nuomavau kambarėlį. Kalėdų atostogų metu, man vienam užimant kambarį, kuomet Jablonskis buvo išvykęs Lietuvon, aš patyriau tokį didmiesčio paprotį. Gretimam su mano kambariu gyveno jauna graži panelė prancūzė. Ją užlaikė kažkoks fabriko direktorius, taip pat prancūzas, dar nesenas asmuo. Jis ateidavo pas panelę pietų... Papietavę juodu eidavo gulti. Kartą, kai prancūzas išėjo iš mūsų buto, tuoj paskui jį išsiskubino ir jo meilužė. Po kokio valandos ketvirčio pareina, pareina su riksmu ir triukšmu abudu. Mergina triukšmauja, vyras teisinasi ramiai. Tik girdžiu „tekšt, tekšt", tai mergina skėlė meilužiui antausin. Mat ji sugavo savo meilužį gatvėje su kita moterim.

Man, provincialui, atrodė keista, kad padori moteris, turėdama padorią jauną dukrelę, savo bute laiko parsiduodančią merginą. Bet reikia uždarbiauti!

Maskvoje aš susitikdavau savo gimnazijos draugą Šemetą ir iš Varšuvos persikėlusį Maskvon, anksčiau už mus baigusį gimnaziją Klinkenšteiną. Šemetas prikalbino mane pirmą kartą nueiti į operą ir net bilietą parūpino, žinoma, už mano pinigus. Jis prikalbino į operą *Makkaveji* – siužetas iš žydų istorijos. Svarbiausią vyro solisto rolę vaidino ir dainavo žydas Borisovas. Nusipirkome pigiausius bilietus po 35 kapeikų, labai aukštai, „galiorkoje". Čia buvo pilna studentų žydų. Jie daug plojo ir šaukė: „Borisov, Borisov". Man pirmą kartą nepatiko opera: keista, – kur lauktum kalbant artistą, jis dainuoja! Keista, kaip menkniekiai įsirėžia į smegenis, į žmogaus atmintį taip stipriai, kad juos visą amžių atsimeni [...].

Man nepasisekė išlaikyti fizikos egzaminą. Ištraukiau bilietą, kurio nebuvau išmokęs – šviesos poliarizacija. Prof. Cigleris daugiausia nukirsdavo pirmame kurse iš analitinės geometrijos, o aš iš jo gavau 4 su pliusu. Bet gana buvo iš vieno suklupti ir studentas buvo paliekamas tam pačiam kur-

se. Tokiam buvo atimama stipendija. Ir aš netekau jos... Dėl stipendijos netekimo buvau labai susirūpinęs... [...]

Aš perėjau į Teisų fakultetą; į tą patį fakultetą įstojo šįmet baigę gimnaziją M. Lozoraitis ir V. Mačys, taip pat ir A. Kriščiukaitis. Mes keturi visus ketverius metus kartu studijavome, visi keturi ir auditorijose greta sėdėjome. A. Kriščiukaitis ir V. Mačys, kuris šiais metais dar nebuvo gavęs stipendijos, nes jam paveržė ją suvalkietis lenkas, skurdžiai gyveno. Juodu apsigyveno vadinamojoje „Liapinkoje", – studentų bendrabutis pirklio Liapino namuose. Tame bendrabutyje buvo leidžiama dovanai gyventi ir tame pat kieme iš valgyklos už 15 kap. pietus gauti. Kambariai „Liapinkoje" buvo žiemą šalti, vasarą – tvankūs, o pietūs labai blogi. Bet beturčiai pramisdavo. [...]

1886 metai. Kad ir padaugėjo mūsų, lietuvių studentų, šiais 1885-1886 mokslo metais, bet mes organizuotai negyvenome ir nedirbome [...].

Nuo 1885 metų rudens buvo įvestas gyveniman Maskvoje naujas 1884 metų universitetų statutas. Caro Aleksandro III reakcija kasdien stiprėjo. Studentams buvo uždraustos jų kuopos, draugijos. Studentija buvo atiduota universiteto inspekcijos aštrion priežiūron. Inspektorius tuoj uždarė studentų valgyklą, kuri pigiais ir sveikais pietumis papenėdavo apie 800 asmenų kasdien. Bet mat čia susirinkdavo studentai, buvo jų organizacija valgyklai palaikyti, o naujai reakcijos tvarkai tatai buvo nepakenčiama. Aš toj valgykloj tik kartą buvau, man nepatiko kamšatis. Tas buvo 1884 metais, o 1885 metų rudenį valgykla tapo panaikinta. Tapo įvesta studentams uniforma, kontrolė, ar studentas lanko lekcijas. Pedelis prie durų žymėdavo sąraše, kas atėjo. Inspektorius suorganizavo chorą ir orkestrą iš asmenų, carizmui palankių [...] pakalikų, buvo daug šnipų.

Inspektorius Brizgalovas įtikino švietimo ministrą Delianovą, o šis – carą, kad carui nėra pavojaus atsilankyti Maskvos universitete. Gegužės mėnesį caras Aleksandras III, grįždamas iš Krymo Petrapilin, sustojo kelioms dienoms Maskvoje ir su cariene atlankė universitetą, kur jam buvo suruoštas koncertėlis. Lietuvių studentų vienas A. Kriščiukaitis buvo žiūrėti tos iškilmės universitete ir pasakojo mums. Studentai buvo įleidžiami universitetan tik per vienus vartus, kuriuose stovėjo inspektorius su visais padė-

jėjais ir pedeliais. Tik tas studentas buvo įleistas, prieš kurį nė vienas iš inspekcijos asmenų nepareiškė abejonės. Caras ir carienė, ši laikydamasi už vyro rankos, ėję į rūmus tarp studentų dviejų eilių, kurių vienoje stovėjęs A. Kriščiukaitis, – išsigandę taip, kad caro ranka, kurią laikė prie kaktos atiduodamas garbę, drebėjo. Bet viskas tvarkoje įvyko. Rektorius Bogoliepovas, kuris mums dėstė romėnų teisės istoriją, pirmoje po šio įvykio paskaitoje išdrožė prakalbėlę, kad nuo šio istorinio momento tarp valstybės valdžios ir mokslo būsiąs savitarpio pasitikėjimas. Mes labai skeptiškai priėmėm šitą rektoriaus kalbą. Profesorių dauguma taikėsi prie reakcijos sąlygų. Pavyzdys. Politinę ekonomiją mums dėstė garsusis ekonomistas Aleksandras Ivanovičius Čuprovas, kurio veikalas *Železnodorožnoje choziaistvo* (geležinkelio ūkis) yra minimas Karlo Markso „Kapitale". Čuprovas buvo liberalas, humanistas, iškalbingas lektorius ir labai studentų mylimas. Jis mums skaitė politinę ekonomiją taip plačiai, kad nepriėjo prie socializmo ir komunizmo – laiko neišteko. Mes supratome, kad Čuprovas tyčia išplėtė savo kursą taip, kad netektų paliesti pavojingų tuomet dėstyti teorijų.

Bendrai lavintis aš daug knygų skaitydavau ir studijuodavau viešojoje bibliotekoje, vadinamoje *Rumiancevskaja*. Netoli nuo mano gyvenamosios vietos – „Užmaskvaupyje" (*Zamoskvorečė – red. past.*) buvo paveikslų galerija, vadinama *Tretjakovskaja galerija*, į kurią tam tikromis dienomis buvo leidžiama nemokamai. Aš joje buvodavau ir vienas, ir su draugais [...].

Aš šių metų vasaros atostogas praleidau taip pat tėviškėje. Tai buvo Vilniaus generalgubernatoriaus Kochanovo laikai. Buvo gandai, kad šis satrapas, prieš užimdamas tą tarnybą, buvo pasižadėjęs per kelis metus galutinai surusinti lietuvius. Rodos, šią vasarą buvęs Kaunan žiūrėti tvirtovės caro brolis Vladimiras. Buvęs toks įvykis. Raudondvaryje buvę Kauno gubernijos bajorijos suruošti iškilmingi pietūs. Po pietų besikalbant didysis kunigaikštis paklausęs Kochanovo, kokios tautos žmonės gyvena apylinkėje. Kochanovas atsakęs „rusai", bet buvęs prie to bajorų vadas Puslovskis pataisęs, kad čion gyveną lietuviai [...].

Prieš išvažiuodamas Maskvon, atlankiau brolį kunigą Pajevonyje ir gavau iš jo 100 rublių, iš kurių 30 rublių išprašė iš manęs brolis Stasys. Maskvoje mudu su A. Krisčiukaičiu kartu apsigyvenome ir šiuos visus mokslo metus kartu gyvenome. Jisai gaudavo iš tėvo pinigų, o aš turėjau pamoką po 20

rublių mėnesiui, kurią perleido man P. Mašiotas, pirklių Čulkovų šeimoje. Šį rudenį lietuvių studentų Maskvoje dar padaugėjo. Nežinau, neatsimenu, kieno iniciatyva, gal mano, mes šį rudenį susiorganizavome. Mūsų, savaime suprantama, slaptos draugijos įstatų projektą aš surašiau. Buvo įtrauktas straipsnis, kad kiekvienas draugijos narys privalo per vienus mokslo metus parašyti ir draugijos susirinkime paskaityti nors vieną referatą. Šitas mano sumanymas sukėlė daug ginčų, rado daug prieštaraujančių; ypač stipriai oponavo Stasys Matulaitis. Tačiau balsų dauguma toji taisyklė buvo priimta. Savaime suprantama, kad toji taisyklė buvo tik moralinio pobūdžio, ji neturėjo jokios sankcijos. Tačiau ši moralė, raštu formuluota prievolė, turėjo gausias geras išdavas – studentai maskviečiai vėliau patiekė „Šviesai", „Varpui" ir „Ūkininkui" daug raštų. Be to, pamėginęs rašyti studentu būdamas, vienas kitas ir ateityje liko lietuviškos literatūros darbuotojas.

Prano Mašioto pasiūlymu susirinkimus darė tai vienų, tai kitų draugų, gyvenusių dviese, erdviame kambaryje. Būtinai pasistatydavome ant stalo kelis alaus butelius, kad turėtume kuom teisintis, jei užkluptų policija. *Gi* linksmintis, drauge išsigerti studentams ne tik nebuvo draudžiama, bet inspektoriaus Brizgalovo studentai buvo skatinami [...].

Tobuliau susiorganizavę į draugiją, mes ėmėme uoliai dirbti: rašyti ir skaityti referatus, akuračiai darydami susirinkimus, mokėjome įnašus kason ir t. t. Knygininku buvo A. Vilkutaitis, o kasininku, rodos, P. Mašiotas [...].

Petrapilio Mokslo Akademija leido Juškos lietuvišką-rusišką (lenkišką) žodyną. To žodyno redaktorius šiuo laiku buvo Maskvos universiteto Lyginamosios kalbotyros katedros ordinarinis profesorius Filipas Teodorovičius Fortunatovas, kuris dėstė ir lietuvių kalbos pamokas universitete. [Prašant] lietuvių studentų padėti jam žodyno korektūrą vesti, negalima buvo neigiamai atsakyti jam. Kurį neilgą laiką Antanas Vilkutaitis buvo tą darbą Fortunatovui dirbęs. Draugijai išrinkus mane pirmininku, A.Vilkutaitis atsisakė korektūros ir man, kaip pirmininkui (niekas nenorėjo), teko apsiimti Juškos žodyno korektūrą darant padėti Fortunatovui. Dėl tos priežasties man tekdavo buvoti Fortunatovo bute kaip svečiui. Ketvirtadienių vakarai jo buvo skirti svečiams. Fortunatovas buvo vedęs iš Kauno gubernijos kilusią moterį, kuri laikė save lietuvaite. Jos mergiškos pavardės nežinau. Juodu juokaudavo į mane, kad esą kai Fortunatovas skaito sanskrito žodžius, jo žmona suprantanti... [...]

Po 1877-1878 m. rusų su turkais karo Rusija laikė Bulgariją savo protektorate, siekdama ateityje inkorporuoti ją, padaryti savąja gubernija. Tam tikslui ji kurstė Bulgarijos kunigaikštį Aleksandrą Batenbergą siaurinti konstitucines žmonių laisves. Bulgarai jį išvarė ir Bulgarijos santykiai su Rusija buvo nutraukti, nenusileidžiant bulgarų vyriausybei (...) Stambulovo vedamai, Rusijos reikalavimams. Dėl šių įvykių kartą Fortunatovo bute įvyko karštas ginčas tarp Stepono Fortunatovo ir Šachmatovo bei Brauno iš kitos: pastarieji gyrė Rusijos valdžią, o S. Fortunatovas tvirtino, kad Rusija padarė *podlost* (niekšybę), palaikydama Aleksandrą jo mėginime siaurinti konstituciją. Kad Rusija palaikė jį, jis puikiai žinąs, nes savo kišene patyręs: buvęs parašęs laikraščiui *Russkije viedomosti* įžanginį straipsnį, išpeikiantį Batenbergo veikimą. Straipsnis negalėjo būti išspausdintas dėl to, kad buvo gautas vidaus reikalų ministro įsakymas nieko nerašyti apie tą įvykį [...].

Pakilus po vakarienės nuo stalo aš paklausiau šeimininką, kaip jis žiūri į šiuos įvykius ir į Bulgarijos griežtą atsiskyrimą nuo Rusijos? Fortunatovas, susijaudinęs, virpančiomis lūpomis atsakė man: *Ja by sovietoval bulgaram podalše deržatsia ot Rosii* (aš patarčiau bulgarams toliau laikytis nuo Rusijos). Toks buvo grynos širdies asmuo, žmonių laisvės tikras šalininkas, tas ir mūsų tikras draugas [...].

1887 metai. Aš pradėjau rašyti į J. Šliūpo leidžiamą Amerikoje „Lietuviškąjį balsą". Man buvo didelis džiaugsmas, kai Maskvon atkeliavo laikraščio numeris, kuriame buvo išspausdinta mano rašytoji korespondencija, pasirašyta „Liūtas". Šitą slapyvardį sugalvojau išversdamas savo pavardę iš lotynų kalbos [...].

„Aušra" 1886 metais užgeso. Mūsų susiorganizavusiai draugijai labai parūpo naujo laikraščio leidimas, nors tuo tarpu tenkinomės J. Šliūpo leidžiamu Amerikoje „Lietuviškuoju balsu", kurį rėmėme savo raštais ir skatikais. Kartą J. Šliūpas parašė mums (korespondavau su juo aš) apie savo didelį vargą; jis vienas turįs straipsnius rašyti ir korektūrą vesti, ir raidžių rinkiko darbą dirbti; nuo per didelio darbo jam skaudą akys. Mes tuoj sudėjome apie 40 rublių ir pasiuntėme jam [...].

Tačiau lietuvių tautai reikėjo laikraščio, kuris būtų arti Lietuvos leidžiamas. Mes, maskviečiai, nusistatėme ir sutarėme, kad mums reikia į tą rei-

kalą įtraukti kunigus ir klierikus. Ir ėmėme koresponduoti su klierikais ir kunigais – giminėmis ir pažįstamais, laikraščio leidimo reikalu. Aš tarp kitų rašiau kun. Pranaičiui, kuris tuomet buvo Dvasinės akademijos Petrapilyje studentas. J. Šliūpas, kuriam aš buvau pranešęs mūsų mintį, nepritarė jai. „Ką jūs, vyrai, tikitės ko gero iš tų ilgaskverniųl", kiek atsimenu, panašiais žodžiais atsiliepė J. Šliūpas, bet mes likome kitos nuomonės. Šių metų vasaros atostogas aš praleidau Pajevonyje, gyvendamas pas savo brolį kunigą Silvestrą. Jis mane užsikvietė. Jis geru gyveno su klebonu Bučinausku, tai valgydavau aš kartu su kunigais. Per vasaros atostogas teko sueiti nemažai jaunų kunigų ir klierikų ir rasti jų pritarimo mūsų minčiai. Pirmutinis gyvai pritarė mums mano brolis kunigas. A. Kriščiukaitis dar prieš atostogas buvo apsiėmęs nuvykti Tilžėn pasikalbėti su spaustuvininkais; ir tai išpildė atostogų metu. Tilžėje jis sužinojo esant Kaunijoje asmenų, kuriems rūpi tas pats reikalas, kaip mums. Ir nuo šių, 1887, metų rugpiūčio pasirodė „Šviesa", kurios 1 numeryje tilpo mano rašto „Keli žodžiai apie prekystę (kupčystę) ir amatus" pradžia [...].

Nuo šios vasaros aš vėl gavau lietuviškąją stipendiją.

1888 metai. „Šviesa" tuoj iš pat pradžių nepatiko mums savo daugelio straipsnių obskurantizmu ir klerikaline pakraipa. Mes pradėjome galvoti apie pasaulietinio turinio laikraštį. Dabar jau neatmenu, kas ką pirmieji laiškais užkalbinome šiuo reikalu – ar mes, maskviečiai, varšuviečius, ar šie mus. Gana to, kad tarp manęs, maskviečių vardu kalbėjusio, ir Vinco Kudirkos, varšuviečių vardu, užsimezgė korespondencija. Artinantis vasaros atostogoms mes laiškais susitarėme susivažiuoti Marijampolėje Petrinių dieną (birželio 29 d.) „Varšuviniame" viešbutyje. Šitas suvažiavimas įvyko [...].

Tarimosi objektas buvo pasaulietinio turinio pažangios pakraipos laikraščio, inteligentijai tinkamo, leidimas. Nebuvo nuomonės, kad tokio laikraščio mums nereikėtų, bet buvo nurodoma, ypač maskviečių, kad nežinome, kur gauti lėšų laikraščiui leisti. Šituo svarbiausiu klausimu niekas nieko konkretaus nepasiūlė. Susivažiavimas, nepadaręs aiškaus nutarimo, išsiskirstė. Čia aš pirmą kartą asmeniškai susipažinau su V. Kudirka [...].

Po vasaros atostogų sugrįžę Maskvon mudu su V. Mačiu apsigyvenome vienam kambaryje, nusisamdę jį iš našlės nuomojamame bute. Kitą, ma-

žesnį už mūsiškį, kambarį buvo išsinuomavęs studentas medikas, rusas. Neilgai trukus vieną rytą šeimininkė pranešė mums, kad naktį žandarai suėmę studentą mediką ir išsivedę. Mudu su Mačiu nieko nebuvome girdėję, niekas nesutrukdė mūsų miego. Šeimininkė paaiškino, kad žandarų karininkas labai tyliai atliko savo darbą. Jisai, paėmęs kiemsargį, palengva pabarškino į virtuvės langą, kiemsargiui negarsiai liepė atidaryti duris. Žandarai įėję negarsiai paklausė, kuris tokio ir tokio studento kambarys, prisikėlė jį, liepė apsirengti, padarė kratą ir išsivedė. Studentas dar pasakęs žandarams: „Kodėl jūs sutrukdote man baigti mokslą?" (jis buvo penkto kurso studentas), o žandarai atsakę: „Jūs pats sau tai darote" [...].

Kai po 1926 metų gruodžio 16/17 dienos, kuriam laikui praėjus, atėjo į mano butą, kuriame du atskirus kambarius buvo užėmę Steponas Kairys su savo žmona (mano dukrele), Lietuvos „žandarai" kratos daryti pas Steponą Kairį, mums teko patirti respublikos valdininkų kitokį įstatymų supratimą: įėję į prieangį ir sužinoję, kad S. Kairys yra mūsų valgomajame kambaryje (jis tuomet vakarieniaudavo), žengė stačiai į mano kabinetą, kuriame aš dirbau, nors į valgomąjį galima buvo įeiti iš koridoriaus, visai nieko man nesakė, neatsiprašė, per mano kabinetą žengė į valgomąjį S. Kairio ir pakvietė jį į jo užimamus kambarius. Buvus man mintis skųstis vidaus reikalų ministrui dėl brutalaus jo valdininkų pasielgimo, bet mečiau tą mintį; negi verta „deržimordai" Musteikiui skustis! Aš čia išėjau iš chronologinės tvarkos norėdamas sugretinti carinės Rusijos ir mūsų smetoninės Lietuvos tvarką [...].

1887-1888 mokslo metais, kaip ir 1886-1887 m., aš lankydavausi pas prof. Fortunatovą Juškos žodyno korektūros reikalais. Kartą teko iš Fortunatovų kurį laiką eiti su prof. Braunu. Kalbėjomės apie mūsų tautinį kultūrinį veikimą tautiškam žmonių susipratimui žadinti. Prof. Braunas tarė į mane, kodėl mes neruošią teatrališkų vaidinimų savo kalba; jie žadintų liaudies sąmonę. Aš aiškinausi valdžios varžymais, bet nutylėjau, kad mes neturime nei veikalų, nei žmonių. Taip tuomet būta, bet greit kitaip virto [...].

Mes, maskviečiai, šį rudenį tenkinomės „Šviesa" ir J. Šliūpo „Lietuviškuoju balsu". Aš dabar neatmenu, ar teko man ką rašyti varšuviečiams rengiamo leisti laikraščio reikalu prieš tai, kai jie Vinco Kudirkos asmenyje atsiuntė mums „Varpo" programą ir prospektą. Jų laišką su priedais mes gavome

žiemos pradžioje; rodos, spalio pabaigoje ar lapkričio pradžioje. Tuo laiku Maskvoje buvo Jonas Jablonskis. Jis buvo atvykęs filologijos kandidato laipsnį gauti, nes be to laipsnio Rygos apygardos mokyklų globėjas nesutiko skirti jį gimnazijos mokytoju, o prie to pono Jablonskis buvo gavęs protekciją. Varšuviečių buvo pridėtas „Varpui" antgalvis: „politinis, literatūrinis ir kt.". Jablonskis ištaisė: „literatūros, politikos ir mokslo". Kokių pastabų mes darėme, aš dabar neatmenu; greit grąžinome varšuviečiams [...].

Mūsų kurse tokių kaip aš, t. y. įstojusių universitetan 1884 m., dar veikiant 1864 metų universitetų statutui, buvo apie 70 vyrų. Pasirodė, kad ... [studentai] rusai, man asmeniškai nepažįstami ir man nežinant, buvo padavę švietimo ministrui per rektorių prašymą, kad įstojusiems senam statutui veikiant būtų leista laikyti egzaminus to statuto tvarka, t. y. ne valstybinėje komisijoje, bet pas dalyko dėstytoją profesorių. Tas prašymas tapo patenkintas, apie ką draugai painformavo mane. Aš nudžiugau ir nusistačiau išlaikyti visus egzaminus iki šių mokslo metų (1888-1889) pabaigos [...].

Labiausiai ekonominiai sumetimai vertė mane įtempti jėgas ir baigti aukštąjį mokslą iki vasaros atostogų, kad nereiktų arba liktis Maskvoje, arba rudenį grįžti jon, kuomet stipendijos jau neturėsiu. Tą nusistatymą įvykdžiau. Man teko daug dirbti. Prieš Kalėdų atostogas aš išlaikiau dešimt egzaminų. Be to, ir šiais metais dirbau Juškos žodyno korektūros darbą [...].

1889 metai. Nuo šių metų pradžios pradėjo skambinti „Varpas". Mes, maskviečiai, gavę jo 1-ąjį numerį, labai nudžiugome ir suskatome ruošti jam straipsnių ir kaip galėdami stiprinti jo medžiaginius pamatus, kviečiant pažįstamus prenumeruoti laikraštį ir aukoti pinigų laikraščiui leisti.

Tiek mes, tiek ir varšuviečiai tuoj pajutome, kad vieno „Varpo" mums negana, kad liaudžiai reikia atskiro, populiaresnio turinio laikraščio. Ir būsimo laikraščio, ir „Varpo" reikalais mes ir varšuviečiai laiškais susitarėme susivažiuoti po Joninių tą dieną M. Lozoraičio tėviškėn... [...]

Paskaitoms pavasarį pasibaigus ir užėjus egzaminų periodui, aš išlaikiau likusius dešimt egzaminų. Iš visų egzaminų, iš viso 20, aš gavau pažymius „labai gerai" arba „gerai" ir baigiau aukštąjį teisės mokslą teisių kandidato laipsniu, bet dar reikėjo parašyti diplominį darbą, o iki jį parašant gavau tik laikiną liudijimą, kuriame buvo pasakyta *s pravom na stepen kandidata prav*

(su teise į teisių kandidato laipsnį). 1864 m., universiteto statutu remiantis, žemesnis baigimo laipsnis buvo *deistvitelnij student* (tikrasis studentas). Aš tuomet daugiau domėjausi ekonomika ir diplominiam darbui temą pasirinkau iš politinės ekonomijos pas prof. A. Čuprovą – *Častno-choziaistvennaja i obščestvenno-choziaistvennaja organizacija proizvodstva* (Privatinė ir draugijinė ūkio organizacija). Darbui rašyti knygų gavau pasiskolinti iš prof. Čuprovo ir vežtis jas Lietuvon. Tą patį raštą lietuvių kalba aš išspausdinau „Varpe" [...].

Bendras žvilgsnis į mano gyvenimą Maskvoje. Rusijos vyriausybė, konfiskavusi daug turtų, kurie priklausė katalikų bažnyčiai Lietuvoje, iš nuošimčių Maskvos universitete įsteigė baigusiems Marijampolės ir Suvalkų gimnazijas lietuviams studentams stipendijas, iš pradžių vienuolika, vėliau sumažino iki 9, tikėdamasi, kad tie vyrai taps rusais, surusės. Apsiriko, – išskyrus vieną kitą, dauguma stipendininkų liko lietuviai. Nesužavėjo ir nepavergė ir manęs rusų kultūra. Nors teko man pažinti gerų, žmoniškų, tolerantingų rusų maskviečių..., bet priespauda, kurioje Rusijos valdžia laikė Lietuvą, mano sieloje buvo rišama ir su rusų tauta, ypač kad gimnazijoje būnant ir lenkų kultūros įtakoje man augant, mane veikė nuolat tos maskolių priespaudos priminimai. O ir savo kraštas, savo krašto žmonės traukė mano sielą prie savęs. Kiekvieną vasarą aš neieškojau uždarbių Rusijoje, bet veržiausi Lietuvon, bendrauti su savaisiais... Bet susiformuojant man kaip žmogui, Maskva labai teigiamai paveikė mane, ypač universitetas, spauda (laikraščiai ir žurnalai), literatūra, teatras ir kitos kultūrinės įstaigos. [...]

Maskvoje buvo teisininkų draugija prie universiteto; draugijos posėdžiai būdavo universiteto patalpose, dažniausiai rektoriaus erdviame kabinete. Aš dažnai būdavau tos draugijos susirinkimuose, nes studentams buvo leidžiama, kas nors iš profesorių ar šiaip mokslininkų skaitydavo referatą, o po to būdavo diskusijos. Savo, rodosi, 15 ar daugiau metų sukaktuves švęsdama draugija padarė viešąjį susirinkimą universiteto salėje. Buvo kelios kalbos, kuriose įvairiais atžvilgiais buvo kritikuojamas Rusijos baudžiamasis kodeksas. Draugijos pirmininkas buvo išvarytas iš universiteto dėl politinių pažiūrų S. Muromcevas, buvęs romėnų teisės profesorius. Politechnikos muziejaus patalpose būdavo viešos mokslininkų paskaitos, pavyzdžiui, buvusio profesoriaus, taip pat dėl politinės neištikimybės išvaryto

Colcevo, literatūros kritiko. Labiausiai liko man atmintyje viena M. Kovalevskio viešoji Politechnikos muziejuje paskaita, kurios tema buvo „Vakarų Europos valstybės įstaigų krizė". Čia buvo M. Kovalevskio nagrinėjami įvairūs demokratijos ir parlamentarizmo trūkumai, kritikuojami tų trūkumų nurodymai ir piešiamos priemonės tiems trūkumams šalinti arba jų neigiamai reikšmei silpninti. Galop priminsiu dar knygynus, skaityklas, paveikslų galerijas. Tokioje atmosferoje, turtinančioje žiniomis protą, lavinančioje jį, gilinančioje ir skaidrinančioje dorą ir auklėjančioje grožio jausmus, turėjau laimės gyventi Maskvoje penkerius mokslo metus [...].

Šįmet, baigiant man universitetą, A. Kriaučiūnas, kuris vienais metais anksčiau už mane buvo baigęs aukštąjį teisių mokslą ir buvo apsigyvenęs Kaune advokatauti, parašė man laišką, patardamas užeiti pas S. Railą, kai grįšiu Lietuvon. Raila gerai, simpatiškai kalbąs apie mane, tai gal apmokamu padėjėju paimtų jis mane, rašė Kriaučiūnas. [...]

Grįždamas Lietuvon, sustojau Kaune, suradau „Petrapilio" viešbutyje, buvusiame prie Rotušės aikštės, kur dabar ligoninės aptieka, Kriaučiūną ir mudu užėjom pas S. Railą. Iš pasikalbėjimo pajutau, kad Kriaučiūno prileidimai dėl galimo mano uždarbio pas Railą neturi realaus pagrindo. [...]

Privatinio advokato, gyvenančio Marijampolėje, Zablockio patarimu aš sudariau sau tokį planą: kurį laiką patarnauti kandidatu, susipažįstant su teismo visų skyrių praktika: civilinio, baudžiamojo, hipotekos ir t. t., o paskui imtis advokatauti. Buvau nusistatęs būtinai Lietuvoje dirbti, o buvo žinoma, kad valdiškos tarnybos man, kaip katalikui, negalima gauti, tad lieka advokato profesija. Rudens pradžioje atvykau į Suvalkus ir apsigyvenau pas S. Vaicekauską, lietuvį, keliais metais anksčiau už mane baigusį Maskvos universitetą, apygardos teismo sekretorių. Teismo kandidatai tuomet negaudavo algos. Jie turėdavo iš savęs gyventi, gi jų tarnybinis uždarbis buvo visai pripuolamas – tai teismo pirmininkas iš kanceliarinių pinigų santaupų paskirdavo kartais kokią nedidelę pinigų sumą, tai kandidatas gaudavo apmokamą komandiruotę, etatinę kanceliarijos tarnybą laikinai eiti, arba teismo tardytojo pareigas eiti, tuomet jis gaudavo einamos tarnybos visą algą. [...]

Padirbėjęs apie 3 mėnesius baudžiamojo skyriaus raštinėje, pasiprašiau pirmininko perkelti į civilinį skyrių ir tapau perkeltas. [...]

1890 metai. Patekęs į civilinį skyrių, aš pasinėriau knygose ir bylose – studijavau Napoleono kodeksą, hipotekos įstatus, civilinį procesą ir teorinius bei praktiškus komentarus, studijavau bylas, perėjusias visas teismo instancijas. Bylose rasdavau puikių, pavyzdinių dėl suglausto ir aiškaus, precizuoto teisinio galvojimo sprendimų. Ypač tokios kokybės buvo sprendimai, rašyti civilinį skyrių vedusio teismo pirmininko padėjėjo lenko..., kurio aš jau neradau tarnaujant, tą pat vietą paėmusio Jablonskio, kuris prie manęs šių metų pradžioje išėjo iš tarnybos... Kaip baudžiamajame skyriuje būdamas, taip ir civiliniame aš prašiausi, kad mane leistų sekretoriauti posėdžiuose. Sekretoriai, jų padėjėjai ir kiti kandidatai mielu noru užleisdavo man tą darbą dirbti, nes jiems buvo įkyrėjęs protokolų rašymas. Man gi buvo labai naudinga, ypač civiliniame skyriuje, sėdėti posėdžiuose. Čia gyvi advokatų teisiniai ginčai ir teismo išvada labai skaidrino mano teisinį galvojimą. Padirbėjęs apie 3 mėnesius, aš beveik kiekvienoje byloje atspėdavau, koks bus teismo sprendimas, advokatai klausdavo mano nuomonės, teismui išėjus pasitarimo kambarin, ir aš buvau nusistatęs advokatauti Suvalkijoje, kai apsipažinsiu su teismo praktika. Tai ketinau, padirbėjęs apygardos teisme, persikelti Marijampolėn į taikos teisėjų suvažiavimą papraktikuoti. [...]

Kalėdomis buvau savo tėviškėje pasimatyti su savo senute mama, kuriai nesmagus buvo gyvenimas prie piktos marčios, o aš, proletaras, nors baigęs aukštąjį mokslą, negalėjau savo gyvenimu jos paguosti, paraminti, o jai labai rūpėjo, kad jos Petrukas gerai gyventų. Koks aš buvau nepraktiškas, koks nedrąsus gyvenimui sau vagą varyti! Kad būčiau išdrįsęs advokatauti, būtų kitaip buvę. [...]

1891 metai. Šiais metais suėjo 15 metų, kai buvo įsteigtas Suvalkų apygardos teismas. Pirmininkas Solskis, kuris visus tuos 15 metų pirmininkavo, sumanė sudaryti ir išspausdinti teismo darbuotės 15 metų apyskaitą, žadėdamas atlyginti už tą darbą. Ypač civilinio skyriaus apyskaitą jis pavedė man išimtinai, gi baudžiamojo skyriaus sakėsi ir pats padėsiąs. Aš tą darbą padariau ir statistinius davinius socialiai komentavau. Baudžiamojo skyriaus statistinius davinius gavau iš Solskio. Tai buvo tam tikras mokslinio turinio mano darbas. Aš turėjau tos spausdintos apyskaitos vieną egzempliorių, bet 1926 m. mano namų gaisro metu ji sudegė. Vasarą aš ga-

vau vieną mėnesį eiti Suvalkų apskrities tardytojo pareigas. Apyskaitos rengimas ir šios tardytojo pareigos neleido man dalyvauti šių metų lietuvių inteligentų suvažiavime, tai neatmenu jo nei vietos, nei datos. [...]

Suvalkų apskrityje buvo kai kur lietuvių gyvenama, gi važinėdamas Vižainio link iš vietovių vardų įsitikinau, kad seniau ten lietuvių gyventa. [...]

Betarnaujant teismo kandidatu manyje brendo vis didesnis nusivylimas advokatais doros atžvilgiu ir augo baimė, kad aš, neturėdamas pradžioje lėšų pragyvenimui ir tapęs advokatu, nenuslysčiau nuo doros pagrindo. Gi advokatų nemoralių veiksmų – faktų vis daugiau ir daugiau tekdavo sužinoti. Štai A. Kriaučiūnas pasakojo, jog N. N. jaunas advokatas, kad išviliotų didesnį honorarą iš ūkininkės, kurios vyras buvo kaltinamas trobų padegimu, sakėsi jai, kad jam reikią prokurorą pusryčiais pavaišinti, o senis advokatas tai pačiai ūkininkei sakėsi, kad jam reikėsią teismą pietumis pavaišinti. Gi šie advokatai buvo jau turtingi. Taip jie motyvavo didesniam honorarui gauti. Vėl kitas jaunas advokatas stačiai apgavo vieną senutę, savo įgaliotoją, o jis buvo pasiturinčių tėvų sūnus, buvo vedęs turtingą varšuvietę ir jau turėjo nemažą praktiką. Tokie faktai baugino mane: jeigu pasiturintieji jauni mano kolegos teisininkai, kurie pasikalbėjime skelbia labai aukštos doros dėsnius, šitaip elgiasi gyvenime, tai ar ištversiu aš, neturįs lėšų pradžiai advokatavimo. Be to, turėjau noro vesti. Tai ir maniau, kad man reikia valstybės tarnyboj šiek tiek susitaupyti lėšų ir tik tuomet pradėti advokatauti. [...]

Gi rudenį buvo atvažiavęs į Suvalkus Varšuvos apeliacinių rūmų pirmininkas. Jisai prie progos prašęs teisėjus įtikinti mus, katalikus kandidatus, kad mums nėra tikslo sėdėti Suvalkuose, kad mes galime tikėtis gauti tarnybas tik tolimoje Rusijoje. Višnickis uždirbęs pinigų išvažiavo į Novgorodą, Dvarakauskas (vyriausias kandidatas) taip pat užsidirbęs išvažiavo į Rusijos pietus, o mudu su Žebrausku pasidavėme į Turkestaną, nes patys išvažiuoti neturėjome lėšų.

Šiais metais buvo išleistas įstatymas, kuriuo buvo įsteigtos etatinės, apmokamos teismo kandidatų vietos, tarp kurių Suvalkuose buvo įsteigtos dvi. Teismo pirmininkas ir prokuroras nudžiugo, kad mudu su Dvarakausku, labiausiai neturtingi, būsime aprūpinti, nes etatiniam kandidatui buvo paskirta gana gera alga, 600 rubliai metams. Tas algas turėjo teisę skirti

apeliacinių rūmų vyriausias pirmininkas. Suvalkų pirmininkas pristatė mudu su Dvarakausku. Štai gauna jis iš Varšuvos atsakymą: *ne našiol vozmožnim* (neradau galimu), mat katalikams net šios vietelės Suvalkuose buvo jau nepasiekiamos. Šis įvykis buvo dar prieš atsilankant tam ponui Suvalkuose. Negavau kandidato algos, negavau komandiruotės, visi teisėjai susitikdami kalbina ryžtis prašyti tarnybos tolimuose kraštuose. Advokatavimo sąlygos baugina. Tai ir padaviau prašymą tarnybai gauti tolimuose Rusijos kraštuose. Pirmininkas Solskis nieko nesumokėjo man už didelį darbą – apyskaitos sudarymą, nors pavesdamas tą darbą buvo pažadėjęs. Skurdžiai gyvenau iš menkų komandiruočių santaupų.

1892 metai. Kovo mėnesį aš gavau gerą, ilgam laikui, komandiruotę: eiti apsirgusio Naumiesčio apskrities teismo tardytojo pareigas. Solskis turbūt laikė, kad šia komandiruote jis atsilygina su manim už apyskaitos surašymą. Tardytojas Jurovas sunkiai apsirgo, gi apskrityje įvyko žmogžudystė ir man teko skubiai išvykti Naumiestin. Jurovas sirgo širdies maišelio uždegimu, pasidarius žaizdoms iš maišelio plėvės vidaus pusės. Gal jis būtų išgijęs, jeigu būtų galėjęs ramiai gulėti, bet jis buvo stiprus vyras, gyvo temperamento, mėgstąs žmonėtis. Man atvykus jis, nors daugiausia gulėdavo lovoj, bet dieną išeidavo miestan, o kartais ir vakare svečiuosna, kur neatsisakydavo išgerti. Pasirgęs apie 3 mėn. mirė. [...]

Mano studentavimo Maskvos universitete laikai. „Aušra" 1885 metais pradėjo blėsti, o 1886 metais visai užgeso. Svarbiausioji to priežastis, mano manymu, buvo toji, kad kunigija nedraugingai sutiko „Aušrą". Buvęs, pavyzdžiui, įvykis, kad Vilkaviškio bažnyčioje „Aušra" iš sakyklos buvusi iškeikta. Pasaulietinės inteligentijos, kuri galėtų skaityti lietuvišką laikraštį, tuomet buvo visai mažai, rankų pirštų skaičiaus per daug jai suskaityti. Kunigų lietuvių buvo gana daug ir jie, apskritai kalbant, buvo pasiturį bent tiek, kad galėtų prenumeruoti laikraštį. Mecenatų galėjo atsirasti tiktai tokių, kad vieną kitą numerį galėjo išleisti savais pinigais. Mes, Maskvos studentai, sutarėme, kad mums be laikraščio, kuris būtų leidžiamas netoli nuo Lietuvos sienų, kur kas arčiau nei Amerika, negalima gyventi ir kad laikraščio leidimo reikalu mums reikia susitarti su pažįstamais kunigais, prašant juos prisidėti ir traukti prie bendro reikalo kitus kunigus. Šitąjį

savo susitarimą ėmėme vykdyti. Kunigų ir klierikų pritarimą radome ir šios akcijos rezultatas – pradėjo eiti Tilžėje nuo 1887 metų rugpjūčio mėnesio „Šviesa“. Tačiau šis laikraštis, ne mūsų redaguojamas, greit, beveik nuo pirmųjų savo numerių, apvylė mus. Buvo talpinami visai obskurantiško turinio straipsniai, pavyzdžiui, „Sidabrinis grašis“, dėl kurių ir vienam sėdint kambaryje reikėjo užkaisti iš gėdos, kad greta su tokiu straipsniu tilpo ir manasis. Kentėme ir straipsnius talpinome, bet ėmėme rūpintis dėl naujo, tinkamo turinio laikraščio. Kreipėmės į kitų universitetų lietuvių studentus. Aš tuomet buvau slaptos Maskvos lietuvių draugijos pirmininkas ir tasai susirašinėjimas teko daugiausia man vesti. [...]

1893 metai. Sausio 4 (16) dieną mudu su žmona pašto arkliais pavakare pasiekėme Taškentą. Dar būdamas Lietuvoje laiškais susisiekiau su gydytoju Jonu Spuduliu, kuris tuomet gyveno Taškente ir apie kurį buvo pranešęs man J. Jablonskis. [...]

Sulig įstatymo aš buvau paskirtas Syrdarjos srities teismo (*Syrdarjinskij oblastnoj sud*) žinion, gi teismas turėjo paskirti man nuovadą. [...]

Matyt, neblogą įspūdį padariau viršininkams, kad paskyrė mane Taškento apskrities tardytoju. [...]

Pirmas didelis tarnybos rūpesnis buvo tas, kad man tenka dirbti su vertėjo pagalba, nes vietos gyventojai nemoka rusų kalbos. Tardytojui duodama per 80 rublių visoms tarnybos išlaidoms – vertėjui apmokėti, raštinės reikalams ir kelionėms. Tad nėra iš ko brangiai vertėją apmokėti, o ir žmonių kvalifikuotų nebuvo. [...]

Turkestano krašte veikė senas rusų baudžiamasis procesas, inkvizicinis – srities teismas teisė remdamasis tik tardytojo protokolais, o pats neturėjo teisės daryti teismo tardymą. Tai tardytojo atsakomybė prieš sąžinę buvo labai didelė, visiška. Aš tuojau ėmiausi mokintis kalbos, kuri yra šio krašto pagrindinė, tai tiurkų kalba, gimininga totorių kalbai. Po kokių 3-4 mėnesių aš jau galėjau kontroliuoti savo vertėją, nors pats dar negalėjau kalbėti. [...]

Savo tarnybos pareigų atžvilgiu nusistačiau, kad teismo teisingumas labai priklauso nuo teismo vykdymo greitumo: greit ir gerai spręsti, tardyti bylą yra savaime siekti teisingumo. Šitas dėsnis buvo man vadovaujamas iki aš dirbau tą ar kitą teisingumo ministerijos žinyboje darbą. Būdamas teis-

mo tardytoju Taškente, aš pasiekiau, kad 75 proc. mano tardomų bylų buvo tardoma ir baigiama tardyti ne daugiau kaip vieno mėnesio laiku. [...]

Rusų įstatymas skyrė čiabuvius į dvi tautas: 1) sartus, kurie – sėslūs, žemdirbiai, pirkliai, amatininkai. Jie tvarkomi rašyto įstatymo, tikriau – papročio, vadinamo *šariat*; 2) kirgizus, kurie – klajokliai, gyvulių augintojai. Šitie tvarkomi nerašyto papročio, vadinamo *adat*. Kiekviena tauta turėjo savo renkamus teisėjus; sartų teisėjas vadinamas yra *kazi* (rus. *kazij*), kirgizų – *bij*. Kai abi šalys – nukentėjęs ir skriaudėjas kaltininkas, ieškovas ir atsakovas priklauso tai pačiai tautai, tai visos civilinės ir baudžiamosios bylos dėl nesunkių nusikaltimų, kaip antai vagystė, priklausė liaudies teisėjui (rusiškai *narodnij sudja*) – *kazi* arba *bij*; kai šalys priklauso įvairioms tautoms, tai visokia byla teisminga rusiškam teismui. Liaudies teisėjai negaudavo algos, o imdavo atlyginimą iš bylininkų, sulig papročio. [...]

1894 metai. Šįmet gilaus rudens dieną mirė Livadijoje caras Aleksandras III. Aš savyje džiaugiausi, kad taip atsitiko, dėl to, kad tasai caras buvo žiaurus retrogradas ir rusifikuotojas. Revoliucionieriai nuolat medžiojo jį, jis iš baimės daug degtinės nuolat gerdavo ir nuo girtuokliavimo mirė gana jaunas – 49 metų amžiaus. Iš prigimties jis buvo milžinas. Laikraščiai didelėmis raidėmis pranešė pasauliui caro Aleksandro III paskutinius žodžius, pasakytus įpėdiniui – *bud spokojen, ja spokojen* (būk ramus, aš esu ramus). Tenka manyti, kad mirštantis galvojo apie įpėdinio valdymą. [...]

Man teko antrą kartą savo gyvenime prisiekti carui. Pirmą kartą man būnant V klasėje, kai sostan sėdo Aleksandras III, o dabar Nikolajui II. Katalikų kunigo nebuvo Taškente, prisiekėme aikštėje prie soboro. Priesaikos metu prokuroro sekretorius Kasperavičius kur toli nuo kitų teisininkų stovėjo ir prokuroras Voroninas nematė jo prisiekiant. Nors Kasperavičius tikino savo viršininką, jog jis prisiekęs, bet Voroninas kitą dieną nusivedė Kasperavičių soboran ir pakvietęs popą prisaikdino jį. Voroninas ir kiti rusai valdininkai, aukštesnieji, buvo labai nusiminę dėl Aleksandro III mirties, aš tuomet gerai nežinojau, kad Nikolajus II yra menkų gabumų, silpnos valios, bet neurastenikas – užsispyrėlis, ir nesupratau rusų nusiminimo. Man rodėsi vis vien – mirė vienas caras skriaudėjas, yra kitas toks pat. Žinoma, aš tik savyje galėjau taip galvoti arba su savais, lietuviais, taip kalbėtis. Gali kas pagalvoti apie

mane, kaipgi aš galėjau valstybinę tarnybą eiti, taip žiūrėdamas į carą? Įtarimas būtų be pagrindo, aš savo darbu tarnavau žmonėms, ne carui, nors formaliai buvo ir kitaip, nors priesaika buvo duodama carui. [...]

1898 metai. Kovo mėnesį galop vykstu Lietuvon atostogų... Aš išbuvau atostogose iš viso šešis mėnesius, iš jų apie vienas mėnuo išėjo kelionėms, o penkis taisiau savo sveikatą, drugio sunaikintą, pas brolį. Kitus brolius ir seseris aš tik trumpai atlankiau. Mano mama buvo mirusi. [...]

Lietuvos klimatas pataisė mano sveikatą. [...]

1899 metai. Pavasario pradžioje kariuomenės teismas nusmerkė Chodžente, Samarkando srities apskrities mieste du žmogžudžius ir plėšikus pakarti. Įvykdant sprendimą reikia dalyvauti prokuratūros atstovui. Chodžentas yra mano nuovadoje. Bet aš sakau prokurorui, kad šitas veiksmas, būtent civilinės prokuratūros dalyvavimas vykdant mirties bausmę, yra išimtinė, neįeinanti į eilines, pareiga ir todėl ji stačiai man nepriklauso, kad reikėtų pavesti likimui išspręsti klausimą, kas iš dviejų prokuroro [pavaduotojų] turi atlikti šią labai nemalonią pareigą. Prokuroras sutiko su manim ir davė traukti burtą. Kostilevas ištraukė burtą važiuoti Chodžentan... [...]

1900 metai. Eina pernai prasidėjęs būrų (Afrikos Transvalio) karas su Anglija. Daug kas pasaulyje užjaučia būrams, kad jie gina savo laisvę nuo Anglijos. Iš įvairių kraštų vyksta savanoriai būrams pagalbon. Aš gi kitaip nusistatęs. Man teko skaityti, kad būrai laiko beveik vergais afrikiečius aborigenus, žiauriai elgiasi su jais ir labai išnaudoja juos, gi anglai nori duoti ir tiems žmonėms lygias teises. Aš neužjaučiu būrams ir savo sieloje esu Anglijos šalininkas šitame kare. [...]

1901 metai. Šių metų vasarą aš gavau keturių mėnesių atostogas. Mudu su žmona, keturiais vaikais ir tarnaite važiavome Lietuvon viešėti ir nuo drugio gelbėtis. [...]

1902 metai. Aš paskirtas Naujojo Margelano apygardos teismo nariu... Samarkando teisininkai labai širdingai ir gražiai išlydėjo mus. Kiekviena

šeima pas save pavaišino mus. Be to, karininkų klube buvo suruošti iškilmingi pietūs, su karišku orkestru ir prakalbomis. Teisininkai atvirai reiškė, tarp kitko, padėkos mudviem su žmona, kad mes išvažiuodami davėme progos jiems vėl susijungti vienon teisininkų šeimon. [...]

Šio krašto apygardos teismų sudėtis maža – pirmininkas ir 3-4 nariai; Naujojo Margelano teisme trys nariai, kurių vienas eina ir vyresniojo notaro pareigas. Man teko vesti civilinį skyrių ir vyresniojo notaro pareigas eiti. Savaime suprantama, kad kaip kiekvienam, taip ir man tekdavo posėdžiauti ir baudžiamosiose bylose. [...]

1904 metai. Štai karinio gubernatoriaus pasiuntinys atneša gautą iš Petrapilio telegramą. Naujajame Margelane nebuvo jokio laikraščio ir telegrafinės žinios buvo gaunamos gubernatoriaus ir iš jo plisdavo po miestą... Perskaitęs telegramą, teismo rūmų prokuroro padėjėjas, kijevietis Grinevičius pašoko nuo kėdės, trenkė kortas ant stalo tardamas – *nu, teper Konstantinopol dlia Rosii na vieki proščaj* (na, dabar Konstantinopolis amžiams dingęs Rusijai). Telegramoje buvo pranešama, kad japonai pradėjo prieš Rusiją karo veiksmus, naktį minomis sugadinę geriausius karo laivus Port Artūro uoste. Išsiveržusieji iš Grinevičiaus lūpų žodžiai rodo, kad rusai biurokratai visuomet svajojo užimsią Konstantinopolį ir prijungsią prie Rusijos. Gi jiems iš anksto buvo aišku, kad Japonija apgalės Rusiją, kurią labai susilpnins karas su Japonija, taip, kad ji nepajėgs vykdyti savo siekimų dėl Konstantinopolio. Tokia yra prokuroro padėjėjo Grinevičiaus žodžių tikra prasmė. Nuo pat pirmųjų karo veiksmų sausumoje prasidėjo rusų kariuomenės nepasisekimai – japonai perėjo upę Jalų ir stūmė rusus: vieną kariuomenę Port Artūro, kitą Mukdeno kryptimi. Aš savyje džiaugiausi, kad rusams nesisekė kariauti, tikėdamasis, kad iš to gali išeiti valstybės tvarkos pakitimai geron pusėn. Bet tokį savo jausmą ir mintis negi kam pareikši? Kartą po tarnybos vaikščioju aš su dviem ar trimis teisėjais po miesto sodą, kalbamės apie įvykius tolimam karo fronte. Mano draugai reiškia nusiminimą dėl savo kariuomenės nepasisekimų, dėl laukiamo visiško karo pralaimėjimo. Aš ėmiau ir neiškenčiau nepasakęs savo nusistatymo, nors ir labai atsargiai; aš tariau: „Liūdna jums, ponai, bet mano padėtis yra dar sunkesnė iš mano įsitikinimo žiūrint; blo-

ga, jei pralaimėsime karą, bet ne geriau bus ir tuomet, jei laimėsime karą. Dabar gyvename didelėje priespaudoje, absoliutizmo spąstuose, kariškių (*vojenščiny*) slopinami, gi laimėjus karą toji padėtis dar sustiprės taip, kad sunku bus atsikvėpti". Beveik žodis žodin vertime atpasakoju tai, ką tuomet buvau taręs. Draugai nutilo. Nieko man neatsakė ir nukreipė pasikalbėjimą į ką kita. Nuo šito momento iki karo pabaigos jie vengė kalbėti su manim apie karą, o jei kuomet ir tekdavo kiek liesti karo veiksmus, tų draugų kalboje buvo jaučiamas nepasitikėjimas manim. [...]

Ir šią vasarą aš su šeimyna atostogavau [kelis] mėnesius Lietuvoje. Koks buvo mano nusistatymas dėl karo su japonais, toks ir kitų lietuvių... Aš neabejoju, kad karo nepasisekimai padėjo mums, lietuviams, greičiau gauti leidimą spausdinti raštus savomis – lotyniškomis raidėmis. Kai japonai pliekė kailį rytuose, netikslinga buvo rusams pykinti prieš save valstybę vakarų pakraštyje. [...]

Mūsų tautinis susipratimas žymiai sustiprėjęs, ką man liudijo kad ir toks faktas: atvažiavo pas mano brolį į svečius Šunskų klebonas kun. Natkevičius, kuris visuomet buvo senos lenkiškos dvasios asmuo. Dabar jis vien lietuviškai kalbėjo. [...]

Japonų mūšių laimėjimai stipriai aplamdė ir Lietuvoje tarnaujančių rusų valdininkų sparnus, ką rodė kai kurie jų žmoniškesni pasielgimai, mano nugirdėti iš žmonių, bet dabar jau užmiršti. [...]

Aš linksmai praleidau atostogas. Mano šeima – žmona ir vaikučių ketvertas gana sveiki, spauda mūsų iškovota, rusams karas nesiseka. Viltis sulaukti geresnių laikų stiprėja. Sunkios mums kelionės Lietuvon ir atgal, bet jos apsimoka vargti – kelis mėnesius pagyvenama tėvynės sveikoje oru ir dvasia aplinkoje. [...]

Gi liktis gyventi Lietuvoje negaliu. Faktas, kad turiu didelę šeimą, o mano sveikata, drugio suardyta, yra gana silpna, pakeitė mano gyvenimo planą. Dabar aš esu nusistatęs pensijos pusę ištarnauti ir tik tada grįžti Lietuvon. *Gi jeigu mirčiau pensijos neištarnavęs, šeima gautų šiokią tokią* pensiją. Bet jeigu dabar, pensijos neištarnavęs, mesčiau tarnybą ir grįžčiau Lietuvon, o grįžęs mirčiau, mano šeima liktų elgetos. Štai kas stipriais pančiais laiko pririšęs mane prie tarnybos. Laikas pensijai ištarnauti Turkestane yra sutrumpintas. [...]

[...] gavau paštu iš gydytojo Stasio Matulaičio jo parašytą ir išleistą brošiūrėlę. S. Matulaitis buvo mobilizuotas ir tą brošiūrėlę jis man pasiuntė iš kažkokios Sibiro geležinkelio stoties, vykdamas frontan. Brošiūrėlės vardo aš dabar neatsimenu ir jos dabar neturiu. Perskaitęs daviau ją daktarui Jonui Spuduliui, kuris negrąžino man jos, o kito egzemplioriaus negavau nusipirkti. Brošiūrėlėje esu aš (nors pavardės nėra) su mano šeima bjauriai aprašytas, pranašaujant, kad mano sūnūs užaugę tarnauja rusų žandarais ir pan.

Besibaigiant šiems 1904 metams vieną gražų gruodžio mėnesio rytą mane ištiko dvi geros naujienos. Naująjį Margelaną pasiekė žinia, kad japonai paėmė tvirtovę Port Artūrą, ir mano žmona pagimdė sūnų, kuriam davėme vardą — Algirdas. Tai buvo gruodžio 21 d. (senuoju kalendoriumi). Trečioji šių metų pabaigos didelė linksmybė buvo ši — gavau „Vilniaus žinių" numerį — kvieslį. Pasirodė, mes jau turime turtuolį mecenatą, kuris savo lėšomis pajėgia leisti dienraštį. Koks džiaugsmas neišpasakytas! Koks mano pasididžiavimas, garbė! Aš galiu lygintis su kitataučiais, [...] kad ir mes, lietuviai, turime dienraštį. [...]

1905 metai. Rusijai nesiseka karas. Karininkija netenka prestižo visuomenės nuomonėje, kuri, laikraščių reiškiama, eina vis drąsyn. Vyksta streikai. Vidaus valstybės gyvenimas darosi labiau ir labiau neramus. Karas baigiamas dideliu pralaimėjimu ir gėda Rusijai, kuri netenka Port Artūro, Sachalino pusės ir t. t. Kariuomenės vadas, buvęs ministras Kuropatkinas, karo pradžioje prieš važiuodamas į Tolimuosius Rytus važinėjo po Rusijos šventas vietas, miestus ir visur buvo apdovanojamas ikonomis (šventintais paveikslais). Dabar karą pralaimėjus Kuropatkinas yra niekinamas, pašiepiamas. [...]

Streikai vis didesni ir dažniau vyksta. [...].

Po tarnybos darbo, popiet, laisvu laiku mano sandarbininkai nuolat kalba apie įvykius valstybės centre, reiškia neramumą dėl ateities. Aš savo sieloje gyvenu gera viltimi. Man jau vien dėl to linksmas ūpas, kad aš nuolat gaunu savo gimtąja kalba dienraštį „Vilniaus žinios".

Pabaigę darbą Namangane, grįžtame namon [...] mūsų laukė mūsų žmonos. Jos sutiko mus baltomis skepetaitėmis plevėsuodamos ir linksmai šaukdamos *manifest, manifest*. Skubiais žodžiais ponios praneša mums manifesto turinį. Pasirodo, caro paskelbti konstitucijos Rusijai pagrindai, — spalio

mėnesio 17(30) dienos manifestas. Džiaugsmo ašaros byra man iš akių. Tai vienas iš didžiausių žmonijos istorijoje įvykių. Sulaužyti geležiniai pančiai, kuriais sukaustyti gyveno 150 milijonų žmonių. Toks įvykis turi didelės įtakos visos žmonijos gyvenimui. [...]

Praėjus keliolikai dienų, kai tapo gautas „Vyriausybės žiniose" (*Pravitelstvennij viestnik*) atspausdintas tasai brangus manifestas, kariškas gubernatorius sukvietė visų žinybų aukštesnius valdininkus susirinkiman pasitarti dėl manifesto vykdymo. Ir man teko būti tame susirinkime. Aš buvau nusistatęs nesikišti su savo nuomone. Mudu su teismo pirmininku Kovalevu sėdėjom greta vienas kito. Gubernatoriui pradėjus posėdį ir pranešus jo tikslą, pirmas paėmė žodį prokuroras Kgajevskis. Jis pareiškė, kad Turkestano kraštas, tad ir Ferganos sritis, yra karinės valdžios žinyboje (mat čia tiktai paštas buvo vidaus reikalų ministerijos žinyboje) ir yra karo stovis, gi manifestas nėra koks aiškus įstatymas, tad jo esą negalima vykdyti ir juo negalima vadovautis. Prokurorui pabaigus kalbėti, visi tyli. Kovalevas stuktelėjo alkūne mane ir šnabždа, kad aš prabilčiau. O prokuroro kalbos turinys, visai netikėtas, sunervino mane. Ir neištvėriau savame nusistatyme nekalbėti. Paprašiau žodžio ir prabilau. Aš iškritikavau prokuroro nuomonę, pajuokiau – sakiau, nejaugi caro įsakymas, manifesto forma atspausdintas spaudos organuose, kuriuose skelbiami įstatymai (be „Vyriausybės žinių", manifestas buvo atspausdintas ir *Sobranije uzakonenij i rasporiaženij pravitelstva*), tenka įdėti į voką ir atgal siųsti Petrapilin?! Ir t. t. Aš kalbėjau, kad manifestas yra vykdytinas ir kad administracija savo veiksmų pagrindu privalo vadovautis manifeste paskelbtais dėsniais, iki jam realizuoti bus išleisti konkretūs įstatymai. Pavyzdžiui, turi būti leidžiami susirinkimai, draugijų steigimas ir panašiai. Visas susirinkimas, išskyrus prokurorą, plojo mano kalbos tarpais ir ją pabaigus. Po manęs dar kai kas prasitarė tokia pat linkme, kaip ir aš. Po šito susirinkimo gubernatorius kvietė mane kelis kartus pasitarti. Vieną kartą, išeidamas iš gubernatoriaus rūmų, susitikau prokurorą įeinantį į rūmus. Šitojo asmens paslėptas nepalankumas man buvo aiškus.

Dienai kitai praėjus, vieną pavakarį užėjo pas mane Paradizovas ir mokesčių inspektorius Klečkovskis (surusėjęs lenkas) ir kalbina, kad aš su žmona ateitume 8 valandą vakaro į tokį ir tokį restoraną dalyvauti bendrame inteli-

gentijos susirinkime, kuris yra sumanytas kartu pasidžiaugti dėl iškovotos konstitucijos. Sunku buvo atsisakyti, mudu su žmona sutikome. [...]

Eidamas iš namų, aš pasisakiau savo žmonai, kad vengsiu kištis į kokius sumanymus, – jei jie bus padaryti, dėl to, kad mes turime didelę šeimą ir jos reikalai pirmiausia man rūpi. Nuėję mes radome priruoštus vakarienei stalus. (Žinoma, ir man teko prisidėti vakarienės išlaidas apmokėti.) Prieš sėdant už stalų, siūloma išsirinkti susirinkimo pirmininką ir juo rinkti mane. Visi ploja, prašo. Netikėtai ištiktas aš nepajėgiau atsisakyti: ir nemandagu, ir koktu atrodė man, lyg norėčiau, kad dar daugiau melstų manęs. Sutikau. Buvo prakalbos. *Noblesse oblige*; kad esu pirmininkas, reikia ir man prabilti. Kalbėjau ir aš. Kalbėtojai kelia sumanymą, kad inteligentijai reikia sudaryti draugiją, reikia susiburti ir veikti visuomenėje manifesto, reiškia konstitucijos, dvasioje, aiškinti jos esmę visuomenėje ir t. t. O jau gautas Naujajame Margelane einančio Maskvoje dienraščio *Russkije viedomosti* numeris, kuriame buvo išspausdinta „konstitucinės-demokratinės liaudies laisvės partijos" programa (*konstitucionno-demokratičeskaja partija narodnoj svobody*), vėliau trumpai pavadintos „kadetų partija". Programa atitiko mūsų susirinkimo dalyvių pažiūras ir įsitikinimus. Aš savo žodyje maždaug štai ką kalbėjau. Konstitucija tapo didelėmis pastangomis ir aukomis iškovota. Ji turi daug priešininkų, kurie sieks panaikinti konstituciją ir jiems lengva bus to pasiekti, nes ir caras yra jų pusėje. Tad reikia, kad visur valstybėje, visuose jos punktuose, net ir mažiausiuose ir tolimiausiuose, gyventojai pareikštų savo valią, savo džiaugsmą dėl iškovotos konstitucijos ir imtų ja naudotis, iškovotas teises vykdyti, konstituciją tvirtinti gyvenime. Tokias mintis pareiškęs aš jau negalėjau atsisakyti prisidėti prie sumanytos draugijos. Tad ir įsteigėme kadetų partiją. O joje visi dalyviai apšaukė mane pirmininku. Tai tau, Jurgi, ir kepurė! Buvau nusistatęs nesikišti į viešąjį darbą, o įvykių banga iškėlė mane į viršų. [...]

Mūsų grupė darė savo susirinkimus vakarais. Pirmąjį organizacinį (steigiamąjį) susirinkimą padarėme teismo salėje. Mano santykiai su teismo pirmininku buvo tokie geri, kad man paprašius jis leido daryti susirinkimą teismo salėje. Kovalevas pats nedalyvavo nei grupėje, nei susirinkime. Organizacinis susirinkimas praėjo gana sklandžiai, nors jame buvo ir priešininkų, būtent vienas kitas socialdemokratas. Vėliau pirmininkas Kovalevas

gavo iš vyriausybės pastabų – kaip jis drįso leisti daryti politinį susirinkimą teismo salėje, – juk galėjo būti išniekintas caro paveikslas...

Skaitau „Vilniaus žiniose" J. Basanavičiaus ir J. Kriaučiūno pasirašytą kvietimą susivažiaviman, kuris turįs įvykti Vilniuje lapkričio 21-22 d. (senuoju kalendoriumi). Džiaugiuos, kad lietuvių susivažiavimas įvyksta ir kartu liūstu, kad negaliu dalyvauti jame, negaliu pasiekti jo savo asmeniu. Siunčiu sveikinamąją telegramą Jono Kriaučiūno vardu. Ir dabar nežinau, ar mano telegrama buvo gauta ir ar ji buvo suvažiavime skaityta. [...]

Lapkričio mėnesio pabaiga, ar gruodžio pradžia. Aš neturiu datų užsirašęs ir neatsimenu. Didelis streikas eina visoje Rusijoje, ne tik fabrikų darbininkai streikuoja, bet, svarbiausia, streikuoja geležinkeliai, paštas, telegrafas. Vieną vakarą nuėjau geležinkelio stotin pasidomėti, kas vyksta geležinkelyje. Man ten esant, atvyko iš Kokando garvežys su vienu vagonu, kuriame važiavo tik streikuojančių organizacijos vyrai, o garvežio priešakyje plevėsavo raudona vėliava. Šitie streikai, šitie revoliuciniai veiksmai davė Rusijai gruodžio 11 d. demokratiškų rinkimų Valstybės Dūmon įstatymą. [...]

Vieną vakarą, besitęsiančių streikų metu, mūsų grupė turėjo savo posėdį Jevtichidijo salėje. Buvo daugiau kaip šimtas žmonių, vyrų ir moterų. Aš pirmininkavau susirinkimui. Nakties 11 valanda. Mes baigiame savo susirinkimą. Tik štai įeina salėn geležinkelio stoties viršininkas ir praneša mums gautą iš Taškento telegramą, kurioje buvo pranešama štai kas: buvo prisidėjęs prie revoliucijos, sustreikavęs batalionas, kuris gyveno kareivinėse, esančiose tvirtovėje. O tvirtovėje buvo nemažai šaunamosios medžiagos. Sukilusiam batalionui numalšinti buvo pasiųsta kariuomenės dalis, kurios vadas ir karininkai apgavo tvirtovėje užsidariusius: šaukė, kad ir jie prisideda prie sukilimo, vadino brolyčiais ir prašė atidaryti tvirtovės duris ir įsileisti. Kuomet sustreikavusieji, atidarę tvirtovės duris, išbėgo išskėstomis rankomis pasitikti ir apsikabinti su savo draugais kareiviais, šie atidengė ugnį ir tuo būdu, jėga, numalšino sukilimą. Buvo užmuštų. Toks buvo telegramos turinys. Mūsų susirinkimas labai susijaudino dėl tokio klastingo vienos kariuomenės dalies pasielgimo su kita. Pasireiškė didelis pasipiktinimas ta kraujinga klasta. Buvo nusistatoma eiti miestan, surasti popą (šventiką), vestis jį cerkvėn ir laikyti žuvusiųjų pamaldas. Man pavyko nuraminti susirinkimą ir nedaryti naktį triukšmo mieste, neiti cerkvėn.

Tačiau, nuraminus ir atkalbinus nuo vienų veiksmų, man teko eiti kompromisan ir sutikti kita ką padaryti. Buvo nutarta pasiųsti užuojautos nukentėjusiai kariuomenės daliai ir papeikimo klastingai šaudžiusiai savo draugus telegramą. Man, kaip pirmininkui, teko pasirašyti šitą telegramą. Ji geležinkelio stoties viršininko tapo pasiųsta pasauliui su streikuojančių geležinkeliečių ir paštininkų pagalba. Ta telegrama padarė mano pavardę žinomą streikuojančių vadovybei ir nuo jos paskelbimo buvo siunčiamos man tos telegramos, kurios buvo siuntinėjamos po Rusiją. Taip buvo dar kelias dienas, iki tęsėsi streikas. [...]

Mano pasirašytoji telegrama buvo savo turiniu nusikalstamasis veiksmas. Jos vienas egzempliorius buvo prokuroro Kgajevskio gautas. Prokuroras tuojau surašė pranešimą Taškento teismo rūmų prokurorui, o šis teisingumo ministrui, visai apeidami teismo rūmų pirmininką – mano tiesioginį aukščiausiąjį vietos viršininką, kuris man simpatizavo. Teisingumo ministras Akimovas su telegramos tekstu nuvyko pas carą ir šio įsakymu 1906 metų sausio 21 d. (senuoju kalendoriumi) aš tapau atleistas iš tarnybos. Aš jau įkėliau koją į 1906 metus. Grįšiu dar į 1905 metus. Pradėjus atslūgti revoliucinei bangai, mes, Naujojo Margelano teisininkai, kurie buvo įstoję į kadetų partiją, išėjome iš jos dėl to, kad teisėjui negalima būti partijos žmogumi... [...]

Dabar Lietuvoje tautinis diktatūrinis režimas verčia teisėjus įsirašyti į tautininkų partiją. Tai yra netikęs teisėjams dalykas. [...]

Sekmadienio priešpietį atėjo pas mane Naujojo Margelano teismo pirmininkas Kovalevas. Nepaprastas ir nelauktas atsilankymas sukėlė man mintį, kad jie ateina negerą naujieną nešdamas. Ir neapsirikau. Kovalevas pranešė, kad gautas įsakymas apie mano atleidimą iš tarnybos, man neprašant. [...]

Aš ūmai padaviau prašymą, kad teismas priimtų mane į prisiekusių advokatų skaičių. Prokuroras ... prieštaravo, esą tokį politinį nusikaltėlį, caro išvarytą iš tarnybos, negalima priimti prisiekusiu advokatu. Teismas buvo už mano priėmimą, bet pabūgo ir nedavė nutarimo. [Teismo pirmininkas] tuojau parašė ... Petrapilin, ar teisingumo ministras nėra priešingas, kad aš būčiau prisiekęs advokatas, [iš ten] ... atrašė, kad teisingumo ministras nemato kliūčių stoti man į prisiekusių advokatų skaičių, net stebisi teismo abejojimu dėl mano teisės būti prisiekusiu advokatu. Tapau priimtas. [...]

Kokando pirkliai europiečiai, Lodzės ir Maskvos manufaktūros fabrikų atstovai, per savo delegatą, atsilankiusį pas mane, pasiūlė man, išvarius mane iš tarnybos, penkis tūkstančius rublių, kad turėčiau iš ko pradžioje gyventi ir išlaikyti šeimą. Aš padėkojau už jų gerą širdį, bet neėmiau pinigų, pareikšdamas, jog tikiuosi uždirbsiąs pragyvenimui, pradžiai šiek tiek turiu savo lėšų. Turėjau susitaupęs apie 2000 rublių. Aš nusistačiau grįžti Lietuvon. Mano planas išsitarnauti nors pensijos pusę sudužo. Drugys mano sveikatą graužia, taip pat ir vaikų. Be to, man rūpi ir tautos reikalai. Tačiau aš negalėjau tuojau važiuoti, dėl to, kad reikėjo laukti mokslo metų pabaigos gimnazijoje, nes mano vyresnysis sūnus buvo I klasėje, o antrasis, Jonukas – prirengiamojoje. Pasibaigus mokslo metams tuoj važiuoti negalima dėl didelių vasarą šiame krašte karščių, kurie labai kankintų mus vagone. Mudu su žmona nutarėme išvažiuoti iš Naujojo Margelano rugpjūčio mėnesio pabaigoje. Tad Naujajame Margelane aš advokatu dirbau apie šešis mėnesius.

Kai buvo renkami atstovai pirmon Valstybės Dūmon, Turkestanui dar nebuvo išleistas rinkimų įstatymas. Tas įstatymas tapo išleistas, jau Valstybės Dūmai besirenkant. Prasidėjo rinkimų agitacija. Kiekvienos srities, tad ir Ferganos, rusai gyventojai, prie kurių buvo priskaitomi visi ne aborigenai, turėjo teisę rinkti vieną atstovą. Ferganos inteligentija iškėlė mano kandidatūrą. Teko man dalyvauti rinkimų agitacijoje. Prieš mane agitavo socialdemokratai. Agitacijos neteko baigti dėl to, kad tapo paleista pirmoji Dūma. O aš labai norėjau sugrįžti Lietuvon, turėdamas Valstybės Dūmos nario vardą. Galbūt mano noras būtų likęs tik noru, kad ir nebūtų buvusi Dūma paleista ir būtų įvykę rinkimai, nes į antrą Dūmą Fergana išrinko socialdemokratą Nalivkiną, seną žmogų, buvusį Ferganos vicegubernatorių. Nors aš dėl išvarymo iš tarnybos ir to priežasties buvau įgijęs populiarumo, bet socialdemokratai gal būtų nugalėję mano kandidatūrą. [...]

Atėjo rugpjūčio mėnuo. Mes rengiamės apleisti Naująjį Margelaną ir grįžti Lietuvon. Vietos inteligentija labai gražiai ir širdingai atsisveikino su mumis. Buvo iškilmingi pietūs; gavau auksinį laikrodį su mano rusiškais inicialais ir gražiu užrašu viduryje, gavau daugelio asmenų pasirašytą adresą. [...]

Orenburge atsisveikinu su Azija, kurioje teko gyventi 13 su viršum metų. Ne pro šalį bus pastebėti tokią mano gyvenime keistenybę – kiekvienoje valstybinės tarnybos rūšyje man teko išbūti apie trejus metus [...].

Vilnius. Besiartinant prie Lietuvos širdis smarkiau pradėjo plakti, besitikint kas kartą pamatyti tuos žmones ir vietas, kurių ji buvo taip labai išsiilgusi. Važinėju aš geležinkeliu jau 30 metų ir kaip tada, kada dar man mažam tekdavo keliauti juo, taip ir paskiau, ir dabar lietuviai mažai važinėja traukiniais. Žinoma, geležinkelis reikalingas labiausiai pirkliams ir fabrikantams, kurių tarp lietuvių beveik nėra. Užtat važinėjant per Lietuvą ir matai, kad daugumas keleivių tai žydai, kurių rankose kapitalai, prekystė ir pramonė. [...]

Lietuviai geležinkeliu važinėja tiktai į teismus, į bažnyčias ir šventas vietas. Paskutiniais metais apvaikščiojant jubiliejų maldininkai susitardami kuopomis samdė sau prekinius vagonus ir lankė Vilniaus Aušros Vartų maldyklą. Papratusių viską kiekvienas sau skyrium daryti, tai geras ženklas – ar nepradėsime mes tvirčiau susiprasti, kad suvienytomis rankomis daug ką gera galėtume padaryti, o paskui ir įvykdyti tą susipratimą. Tame dalyke kai kur dar užtikau gerų faktų. Vienoje vietoje keli pilietiai susitarę įtaisė garinę dirbtuvę lentoms pjauti, kitoje vietoje du ar trys iš vieno vėjo malūną įtaisė, ten, girdėt, kurioje krautuvę uždėjo. Vienykimės, vienykimės, broliai, o daug rasime veikimo savo mielam krašte, nereiks pačiam stipriausiam jaunimui bėgti į svetimas šalis. O dabar dėlei vienybės stokos mes suvisai silpni esame ir toliau save silpniname už maža ką besitąsydami po teismus. [...]

Atsilankęs Varšuvoj ir Vilniuj girdėjau ten ir ten lietuvius norinčius labdaringą draugovę įtaisyti. Dabar iš „Vilniaus žinių" matau Vilniuje tą lietuvių norą įvykusį, o apie Varšuvos labdaros lietuvių draugiją nieko negirdėti. Varšuviečiai pasakojo, ten esą gana didelis lietuvių spiečius, tik daugelis iš jų apsivedė su lenkėmis ir per tai [susikūrė] šeimynos lenkiškos. Tokiems mūsų broliams, padauginusiems svetimą tautą, priderėtų nors šiuo tuo ir savo žemei atsilyginti. Susitvėrę draugovę, skaitydami savo laikraščius, ... saviškius jie prilaikytų nuo pražūties... Kaip kariuomenėj atsparumas priguli nuo jos dvasios, tai labiau aprūpinimas kitų visokių tautos reikalų priguli atskirų ypatų dvasiai ir nuo jų supratimo savo dvasiškų poreikių ir anų pildymo. Prigulėtų visgi atsiminti esą savo kraštui kaltais, o pripažinus kaltais kuo nors atsilyginti. Visur, kur man teko apsilankyti ir su kuom teko kalbėti, vien skundai dėl sunkių metų ir neuždėrėjimų laukuose. [...]

Vasaros [Lietuvoje] 1902 ir 1903 metų buvo suvis blogos, o 1904 m. truputį geresnė, bet vis ne tokia, kad galima būtų žmonėms atsitaisyti nuo neuždėjimų tų dvejų metų. O prie to darbininkų stoka. Ne viename Suvalkų kaime man metėsi į akis tai, kad bažnyčioje šventą dieną labai mažai suaugusių vyrų, daugiausia tiktai seniai, piemenukai ir pusbernukai. Patys tie darbininkai arba kariuomenėn paimti, arba Amerikon išėję.

Linksma buvo sužinoti, kad daugelyje Suvalkų parapijų žmonės, kunigų kalbinami, prisižadėjo negerti svaiginančių gėrimų, ypač degtinės, ir tvirtai pildė tą savo prisižadėjimą. Būtų gerai, kad ir visur Lietuvoje kunigai, naudodamiesi savo žmonėms įtaka, prikalbintų parapijiečius prie blaivybės. Girtuoklystė — viena didžiausių mus kankinančių ydų. Prienų ir Balbieriškio žydeliai tuomet, kada dar nebuvo užvestas „monopolis" ir tuose miesteliuose buvo pilna karčemų, išsirūpinę leidimą ir užvedė paprotį tokį, kad ten kiekvienas prekymetis (jomarkas) turi dar pajomarkį, tikrasis prekymetis vis lyg nepasiseka, ir apgarsina po savaitės kitą prekymetį. Paprieniškiai ir plukdo savo skatikėlius žydų stikleliuose.

Nors dabar mažiau karčemų, bet norintiems lengva rasti kur prisigerti. Jei kas nepasigers, tai atlankydamas miestą vis šiokį tokį pelną ir gyventojams duos. Užtat tas paprotys ir dabar ten laikosi. Daugelis lanko tuos pačius prekymečius be jokio reikalo, tiktai pagal paprotį ir norą pasiviešėti su pažįstamais. Tokie nereikalingi prekymečiai prie daugelio vasaros darbymečio, laike atlaidų, atima iš žmonių daug darbo dienų. Kai kuriose parapijose maldingi žmonės užlaiko ne tik savo bažnyčios atlaidus, bet ir kitų. [...]

Dėl ko lietuvių inteligentų mažai gyvena savo krašte, ypač kaimuose? Jau kelissyk buvo apsvarstomas „Vilniaus žiniose" ir šitas klausimas. Dėl jo didelės svarbos, tikėjausi, ir mano balsas būsiąs išklausytas, priimtas. Man rodosi, visi, kurie jau išreiškė tame dalyke savo nuomonę, nenorėjo arba lyg drovėjosi aiškiai ir tiesiai parodyti didžiausią ir tikriausią priežastį mūsų inteligentų išeivystės iš savo krašto, nors kai kurie iš jų, teisybė, jau gana arti buvo priėję prie jos. Iki šiam laikui lietuviai tiktai ūkininkai, visi kiti mūsų krašto luomai, bajorai ir kiti dvarų savininkai, pirkliai, fabrikantai ir matininkai, visi jie prie lietuvių save nepriskaito ir lietuvių laimė jiems nerūpi. Taigi ir mūsų inteligentija kyla tiktai iš ūkininkų. Ar daug gi rasite

tarp ūkininkų tokių, kurie, daug skatikų išleidę savo vaiko mokslui, paskui dar galėtų jį grąžinti namon ūkio vesti? Beveik nė vieno. [...]

Dabar apie advokatus. Vienas duoda sukalbėtą nuošimtį nuo savo uždarbio kanceliarijos raštininkams, kurie jam atsiunčia klientus. Kitas mieste laiko ant ulyčių ir po užvažiuojamąsias vietas tam tikrus klientų gaudytojus, kuriems už tai moka algą. Trečias kiekvienoje byloje, nors ir aiškiai neteisingoje, prižada viską laimėti, nors ir nedidelėje byloje prigąsdina, kad sunkūs darbai byloje esą, bet jei daugiau užmokėsi, tai vis išgelbės. Mūsų broliai, ar daktarai, ar juristai, bjaurisi tokių nedoroviškų kelių pritraukimo sau klientų ir padidinimo sau uždarbio. Tūlas iš jų bijosi, kad neturėdamas iš ko gyventi kurį laiką be užtektino uždarbio, iki doru keliu neišdirbs sau geros nuomonės, turi šalintis iš Lietuvos ir ieškoti vietų su algomis, kurių savo krašte negali gauti. Juo didesnė garbė tiems mūsiškiams, kurie nežiūri visų tų kliūčių, apsigyvena ir gyvena savo krašte. Jeigu tik gali išlaikyti metus kitus iš pradžios, toliau jau kasdien lengviau padėjimas jų eina lengvyn, savo dora ir išmintimi priverčia visuomenę vertinti juos. Dar daugiau tokių, kuriems sunku iš sykio stoti į eilę kovoje už būvį; o iš pradžių išsikėlus iš savo krašto atsiranda paskui daug kitų priežasčių, trukdančių jiems sugrįžimą namon. Žodžiu kalbant, silpnumas, neturtingumas neduoda daugeliui iš mūsų inteligentų apsigyventi Lietuvoje. Žinoma, aš čion kalbu apie tuos iš jų, kurių širdyse dega savo krašto ir brolių meilė, kurie supranta reikalingumą inteligentų apsigyvenimo savo krašte ir kurie to negali padaryti. Aš nekalbu apie tuos, kuriems viskas tai nerūpi ir kuriems rūpi tik savo ypatiškas geresnis medžiagiškas padėjimas. Toliau mums nėra apie ką kalbėti, nes iki jų mūsų balsas neprieis, o jeigu prieitų, tai būtų tik išgirstas. Tiems gi, kurie norėtų savo krašte apsigyventi, bet negali, vienos tik iškalbos, būk jie išsikėlę tik baltos duonos ieškoti, ir tos kalbos vargu ar teisingos. Balta duona čion vadinama lengvas ir geras gyvenimas. Juk Lietuvoje daug svetimtaučių gyvendami daktarais ir advokatais pralobsta, tai kokie būtų neišmintingi mūsų broliai ir neapsigyventų, o keltųsi ten, kur nenori, ieškoti to, ką Lietuvoje svetimtaučiai randa. Argi jau taip daug svetimuose kraštuose tų mūsų brolių, smagiai ir lengvai gyvenančių, ar ne kruvinu prakaitu jie ten uždirba sau duonos kąsnį, kuris jiems ten dar neskanus, nekaip likusiems

Lietuvoje, kur ta juoda duona sveika ir gardi pirmiausia jau dėl to, kad į ją neprimaišytas jausmo kartumas. [...]

„Aušros" 1884 m. 7-8 numeryje buvo paduotas toks lietuvių skaičius Rusijos sienose, paimtas iš „Vilniaus kalendoriaus": Vilniaus sritis – 548000; Kauno – 1095000; Gardino – 308100; Minsko – 54000; Mogiliovo – 1215; Vitebsko – 300; Suvalkų – 413666; iš viso – 2420281. Kitose šalyse – 247500; iš viso 2667481. „Vilniaus žinių" 85 numeryje paduotas iš *Pravitelstvennyj viestnik* – 1210500 lietuvių ir 448032 žemaičiai, iš viso – 1658532. Gi Staniševskis lenkiškame laikraštyje skaito abelnai lietuvių su žemaičiais dar mažiau – 1627000. „Vilniaus žinios", paduodamos valdžios skaitiklių, vienkart užtėmijo, kad pagal vyskupysčių žinias lietuvių esą 2685000. Man suskaičius tuos skaičius palei vienas kitą, šiurpuliai perėjo mane. Kas tai, ar mums gamtos lemta išnykti iš šito pasaulio, kaip nyksta Amerikos indėnai ir Tolimosios Šiaurės gyventojai? Jeigu tikėtum valdžios skaičiumi, tai per dvidešimtį metų mūsų mažiau pasidarė vienu milijonu žmonių; kad ir vyskupysčių skaičius priimtume, tai visgi mūsų priaugo taip mažai nuo 1884 metų, kad tai rodytų mus nykstant. Tačiau kiekvienas iš tikrojo gyvenimo turime kitokias žinias: visų lietuvių šeimynos gana skaitlingos, mažai terasite šeimynų, kur būtų 2 ar 3 vaikai, o bevaikių suvis nedaug; daugumas šeimynų turi po kelis vaikus. Dabar gi mūsų skaičius visgi mažinasi?

1894 metais buvo žmonių surašymas ir reikėtų tikėtis turėti tikras žinias, kiek mūsų yra. Bet iš gyvenimo atsitikimų taip pat žinome, kad tokių žinių tas sąrašas negalėjo duoti. Pirma, mūsų daugumas nemoka rašyti ir negalėjo patys įrašyti paduotų klausimų atsakymus; įrašė tam tikri žmonės, tarp kurių nemažai buvo tokių, kuriems malonu buvo sumažinti lietuvių skaičių ir tą savo norą jiems lengva buvo išpildyti. Bet dar daugiau sumažinome savo skaičių mes patys: dar ir dabar nemažai lietuvių vadina save „paliokais", nesuprasdami, ką tas žodis reiškia ir lygindami jį prie kataliko; nemažai tokių, kurie supranta skirtumą tarp lietuvių ir lenkų, bet laiko save lenkais. Parinkite tik tas neskaitlingas žinias, kurios tilpo į „Vilniaus žinias", apie ištautėjusias lietuvių vietas ir apie ištautėjusius mūsų brolius, ir surašysite ilgą mūsų lietuvių negyvųjų sąrašą. Kaip blogoje dirvoje vietoje rugių užauga dirsių, taip pat mus daug kur vietoj lietuvių privysta svetimtaučių. Kaimynai, taip sakant, tunka mūsų krauju: kur kas vienam

krašte virstam į vokiečius, kitam į latvius, trečiam į baltarusius, o į lenkus tai visur, net pačiame Lietuvos viduryje. Kad ir kaip gintųsi mūsų dvasininkija, bet savo širdyje turi prisipažinti esanti kalta sykiu su bajorija dėl platinimo pas mus lenkystės. Ant lenkų ir kitų kaimynų mums nėra už ką pykti, jeigu mes išsižadame savo tautybės, tikrai ir mums patiktų, jeigu kiti svetimtaučiai virstų į lietuvius; bet patys sau privalome išsiaiškinti mūsų nuodėmės visą gilumą, idant sąžiningi, dori lietuviai mestų mūsų branginamus žmogaus dalykus, įveikdami mus gautų galą. Tarptautiniuose reliktuose žmonės elgiasi ne pagal Kristaus mokslą ir artimo meilę, nors vadinasi krikščionimis, bet pagal tai, kaip juos veda naudos ieškojimas. Galingos valstybės su galingomis kitaip apsieina, nei su silpnomis; su skaitlingesnėmis ir stipriomis tautomis kitaip, geriau nei su silpnesnėmis. Kiti pasaulio atsitikimai tvirtina tai, bet nėra ko ieškoti pavyzdžio kitur, nes ant savęs tai gerai patyrėme. Paskutinis lenkmetis buvo lenkų darbas Lietuvoje. Tikrai lenkuojantieji, dalis, prisidėjo prie jo, liaudis neprisidėjo. Tačiau lietuviai buvo kur kas aštriau nubausti nei lenkai. Teisybė, negalima sakyti, kad tai būtų bausmės už nusidėjimus jiems uždėtos. Tai buvo sudaryta Muravjovo visa mūsų aprusinimo programa. Beveik prieš dvidešimt metų Vilniuje buvo išleistos dvi knygos. Ten galima rasti tokią žinomo Muravjovo apie mus nuomonę; lietuviai esą menka tauta, užtenka tik smarkiau su jais apsieiti, tai jie greit visi būsią rusais. Pagal šitą nuomonę su mumis ir elgtasi kelias dešimtis metų. Nuo jos nenorima ir dabar suvis atsisakyti, ką liudija palengvinimai, duoti lenkams ir lietuviams. Bet nežiūrint visų mėginimų mus surusinti, mes tebegyvuojame, nors ir susilpnėję dauguma, bet sustiprėję dvasia. Nedaug iš mūsų išvirto į rusus, o daug į lenkus, to tik dalyvė valdžia. Užtat nėra ką stebėtis, jeigu lenkai nelinksmai sutiko spaudos mums sugrąžinimą. Taigi dabar, virtus kitiems laikams, pridera mums susiprasti ir nekaltinant kitų dėl mūsų ištautėjimo, patiems sau išsiaiškinti visą nepadorumą tų, kurie tampa išgamomis ir išsižada savo tėvų ir giminių. Kiekvienas lietuvis, kuris virsta kitataučiu, silpnina savo tautą ir tokiu būdu prisideda prie visokių nuskriaudimų, kuriuos jai kiti daro dėl jos silpnumo. Skriausti susilpusią savo motiną, tai nežmoniškas darbas!

Liaudis ginasi nuo pražūties; ji užlaiko savo kalbą ir papročius ir tik pakraščiais, per ilgus laikus neturėdami jokios užuovėjos, nyko nuo šiurkščių

vėjų. Dabar virto kiti laikai. Prie liaudies prisideda jos apsišvietę sūnūs visokio luomo ir padėjimo; ne tik svietiški, bet ir kunigija, kuri ilgą laiką buvo dirbusi lietuvių sulenkinimą. Tiktai negirdėt dar prabundant miestelėnų ir bajorijos. [...]

1906 metai. A š – L i e t u v o j e.

Kaunan mes parvažiavome rugsėjo 6 (19) d. apie 6 val. po pietų. Geležinkelio stoty mūsų laukė mano uošvis Juozas Marcinkevičius. Kaip jau anksčiau buvau pažymėjęs, aš laiškais priprašiau, kad mano žmonos tėvai gyventų Kaune kartu su mumis. Jie sutiko ir nusamdė butą: tas butas, kuris buvo nusamdytas visiems metams, medinis atskiras Ulinskių namelis, – kuris dabar neseniai tapo nugriautas, o stovėjo S. Daukanto g. prieš „Metropolį", – buvo iki Mykolinių užimtas; tad dviem mėnesiams buvo pasamdytas butas namuose greta Soboro. [...]

Mums gyvenant Turkestane teko kelis kartus daryti ilgas sunkias keliones, kai iš ten lankėme Lietuvą. Tokia pat sunki kelionė buvo ši paskutinė. Ir aš išlipęs Kauno stoty iš vagono pasakiau sau: „Dabar gana daugiau tokių kelionių"; man lengva pasidarė širdyje, – kad mes savo tėvynėje pastoviai gyvensime.

Grįždamas tėvynėn aš iš anksto žinojau, kad mano, kaip advokato, praktika bus visiškai kitokia uždarbio atžvilgiu nei toji, kurią turėjau Naujajame Margelane. Ten aš turėjau stambias bylas, gerai apmokamas ir lengvas dirbti dėl to, kad ginamos teisės buvo paremtos raštais: įkeitimo aktais, vekseliais ir kt. Lietuvoje aš turėsiu, – kai praktikos įsigysiu, – sunkias bylas, mažai pelningas, bet sunkias dirbti, dėl to, kad klientai bus daugiausia lietuviai valstiečiai, kurie raštų beveik neturi savo teisėms įrodyti ir kurie nesugeba trumpai ir aiškiai savo ginčą dėl teisės išaiškinti. Lietuvos turtingieji žmonės: pirkliai žydai ir žemvaldžiai lenkai turi savųjų tautų advokatus. [...]

Apsigyvenęs Kaune, aš radau šiokią tokią lietuvių visuomenę; tikriau sakant, lietuvių apgyventos teritorijos centre Kaune buvo maža lietuvių kolonija, kurios visuomeninis gyvenimas jau buvo užsimezgęs. Kolonijos priešakyje buvo inteligentai: a) prisiekę advokatai M. Lozoraitis, S. Raila ir K. Samajauskas; prisiekusio advokato padėjėjas V. Stašinskis ir privatinis advokatas A. Liorentas; gydytojai – Rokas Šliūpas ir Juozas Stonkus; moky-

tojai – emeritas Tomas Žilinskas, Juozas Vokietaitis, F. Damijonaitis, Urbonas ir kiti; skaitlingiausioji inteligentijos dalis buvo kunigai – A. Dambrauskas (Jakštas), J. Maironis-Maculevičius, K. Olšauskis, Žadeikis, Pronskietis, Lumbis, J. Bikinas (Dumbrė) ir kiti; miesto valdybos tarnautojas K. Cemnolonskis, pirklys K. Račkauskas, Vaitkevičiai (vyras ir žmona). Jau veikė kelios lietuvių kultūrinės draugijos – Šv. Kazimiero katalikiškiems spaudiniams leisti; draugija „Saulė" mokykloms steigti ir išlaikyti; „Daina" – dainai, muzikai ir teatrui ugdyti; Šv. Zitos tarnaičių profesinė draugija ir Šv. Juozapo darbininkų profesinė draugija. Kadangi pastarosios dvi – grynai profesinės, o Šv. Kazimiero – tikybinė draugija, tai aš negalėjau stoti į jas nariu ir įsirašiau nariu „Dainos" ir „Saulės" draugijų. Nors pastaroji buvo kunigų steigta ir vedama, bet švietimas yra bendras visų žmonių reikalas, tai aš radau būtino reikalo prisidėti prie „Saulės" veikimo. Aš greit susipažinau su aukščiau išvardytais asmenimis. Tokiu būdu gana ūmiu laiku įsitraukiau į Kauno lietuvių visuomeninį gyvenimą. Savaime suprantama, kad advokatiškos praktikos aš šiais metais Kaune neturėjau. Gana greit pradėta rūpintis rinkimais antron valstybės Dūmon. [...] iš „Vilniaus žinių" žinojau, kad lietuviai ir žydai susitarė eiti išvien; Kauno gubernija turėjo teisę rinkti 6 atstovus, iš jų lietuvių ir žydų susitarimu vienas turi būti žydas, o penki lietuviai. [...]

Artinantis rinkimams į 2-ąją Dūmą, lenkai dvarininkai pirmieji mėgino tartis su lietuviais. Lenkai turėjo nuolatinį gubernijos komitetą rinkimams ruošti, lietuviai neturėjo tokio komiteto. Kauno lietuvių inteligentija, kunigams sumanius ir pasiūlius, susirinko ir iš savo tarpo išrinko komitetą rinkimams ruošti; konkrečiau kalbant, pasitarimams su lenkais ir žydais ir susitarimui su kuom nors iš jų daryti. Į tą komitetą patekau ir aš. Pasitarimui su lenkais buvome susiėję dr. Roko Šliūpo bute. Iš lenkų pusės buvo Tadas Daugirdas, Kognovickis ir trečias, kurio dabar neatsimenu. Iš lietuvių pusės buvome R. Šliūpas, aš ir, rodosi, dr. Jonas Stonkus. Pasitarimas parodė, kad mes negalime susitarti su lenkais. Smulkmenų aš neatsimenu, bet lenkams pasirodė nepriimtinos dvi mūsų pastatytos sąlygos: a) vienas atstovas turi būti žydas ir b) iš dvarininkų tarpo turi būti išrinktas lietuviškos orientacijos asmuo. Tad daugiau neteko mums su lenkais tartis.

Pirmas su žydų komitetu mūsų pasitarimas buvo mano bute. Iš žydų pusės dalyvavo: prisiekęs advokatas Abramsonas, Gr. Volfas ir, rodosi, daktaras Ver-

blovskis. Iš mūsų pusės tie patys, kurie aukščiau išvardyti. Su žydais šį kartą buvo tik pradėtas pasitarimas, gi kitais kartais man neteko dalyvauti. [...] Iš dr. R. Šliūpo teko išgirsti buvusį karštesnį ginčą: daktaras Verblovskis pasakęs: *Nu, čto, vi dumajete zastavit nas učitsa govorit po litovski?* (na ką, jūs manote priversią mus mokytis lietuviškai kalbėti). R. Šliūpas atsakęs: *Nu, i zastavim* (na, ir priversime). [...]

Kaip jau buvau pareiškęs, aš negalėjau dalyvauti rinkimų Valstybės Dūmon rengime Kaune iki galo. Štai kodėl. Man, kaip ilgai Lietuvoje negyvenusiam ir neveikusiam, visai netikėtai kilo sumanymas, kad aš kelčiau savo kandidatūrą Suvalkų gubernijoje. Šitą sumanymą man pranešė mano švogeris Simanas Alianskas, kurio prašė Skriaudžių klebonas kun. Bliudžius pasakyti man, kad aš kandidataučiau ir kad esą Suvalkijos lietuviai rinksią mane Valstybės Dūmos nariu. Aš dar nebuvau perleidęs savo tėviškės įpėdiniškos dalies, – reiškia, turėjau teisę į apie 3 margus žemės, tad turėjau ir pasyvią, ir aktyvią rinkimų teisę tarp mažažemių. Aš sutikau ir prašiau švogerį pranešti kun. Bliudžiui, kad sutinku būti renkamas. Ir štai kunigų leidžiamas Seinuose savaitinis laikraštis „Šaltinis" ėmė remti A. Bulotos ir mano kandidatūras. Man teko rinkimų reikalais važinėti į Marijampolės apskritį formalumams sutvarkyti. Man neteko užsiimti agitacija. [...] Buvo prekybinis lietuvių kooperatyvas „Nemunas", į kurį tuoj įstojau. [...]

1907 metai. Valstybės Dūma šaukiama susirinkti pirman posėdin vasario mėn. 20 d. Aš priklausau mažažemių rinkikų skaičiun. Jų rinkimai – trijų laipsnių: a) kiekvienas valsčius renka du asmenis į apskrities susirinkimą; b) šie valsčių mažažemių išrinktieji, susivažiavę apskrities mieste, teisėjui pirmininkaujant renka du rinkikus į gubernijos „rinkikų" suvažiavimą ir c) šis gubernijos rinkikų suvažiavimas, į kurį atvyksta didžiažemių ir miestų „rinkikai", bendrame posėdyje turi išrinkti du Valstybės Dūmos narius nuo visų Suvalkų gubernijos gyventojų. Mano cenzas, apie 3 žemės margai, yra mano tėviškėje, Leskavos kaime, Gudelių valsčiuje, valsčiaus raštinė yra Ąžuolų Būdoje. Prie mažažemių priklauso mano švogeris Simanas Alianskas, kuris turi apie 18 margų Pašiekštupio kaime. Aš nuvykau iš Kauno pas Alianskus. Pas juos pernakvojau ir gražios, labai šaltos dienos rytą mudu su Aliansku rogutėmis nuvažiavome į Ąžuolų Būdą. Balsuotojų

susirinko gal apie 100 su viršum asmenų. Buvo ir priešingų man balsų, bet į apskrities suvažiavimą tapome išrinkti mudu su Aliansku, kuris turėjo daug pažįstamų ir bičiulių tarp balsuotojų. Paskirtą dieną mudu nuvažiavome Marijampolėn ir apsistojome ne viešbutyje, bet paprastoje arbatinėje, kurioje radome daugiau rinkikų apsistojusių. Paskirtą valandą nuėjome į taikos teisėjų suvažiavimo salę (*sjezd mirovich sudej*), kur turėjo įvykti rinkimai. Prieš rinkimus į salę atėjo kunigas Motiejus Gustaitis, su kuriuo čia pirmą kartą aš susipažinau ir kuris, kaip jau buvau girdėjęs, eina priešakyje tų, kas agituoja už mane ir už A. Bulotą. Kun. Gustaitis, truputį pasikalbėjęs su balsuotojais, tuoj išėjo. Rinkimai sklandžiai praėjo. Į Suvalkus tapome išrinkti aš ir vienas asmuo iš Veiverių. Alianskis nenorėjo važiuot į Suvalkus. Galop atėjo laikas man vykti į Suvalkus. Važiavau iš Kauno geležinkeliu. Suvalkuose buvo prieš renkamieji pasitarimai. Tarp rinkikų buvo 2 ar 3 žydai, jie ėjo išvien su lietuviais, bet pasitarimuose Vilkaviškio m. rinkikas karštai kalbėjo už kultūrinę žydų autonomiją. Pasitarimas su lenkų atstovais įvyko teismo hipotekos skyriaus sekretoriaus lietuvio, mano draugo iš pradžios mokyklos laikų Šunskuose – Jono Kasakaičio bute. Su lenkais susitarti negalėjome. Pagrindinis klausimas, kuris mus visai išskyrė, buvo Suvalkų gubernijos būsimas likimas. Mes reiškėme pretenzijas, kad Suvalkija turi priklausyti autonominei Lietuvai, o lenkai, advokato Gustavo Zablockio asmenyje, pareiškė, kad jie laikytų tai ketvirtu Lenkijos padalinimu. [...]

Rinkikai paskirtą dieną susiėjome į Suvalkų apygardos teismo salę, nes ten buvo administracijos paskirta rinkimams vieta. Tiek rinkimų vietą, tiek ir jiems vesti asmenį paskyrė gubernatorius. Rinkimams vesti buvo paskirtas dvarininkas Sulkovkis, lenkas, dvarininkų kreditinės bendrovės Suvalkų skyriaus direkcijos narys. Atidarydamas rinkimų posėdį, Sulkovskis pasakė lenkų kalba prakalbą, kurią pradėjo šiais žodžiais: *My zebrali się tu, na tej polskiej ziemi* (mes susirinkome čia, šioje lenkų žemėje). Tie žodžiai kaip yla įdūrė man į širdį. Bet aš nesuprotestavau, laukiau, kad užprotestuos arba J. Basanavičius, kaip mūsų patriarchas, arba Andrius Bulota, kurį laikraščiai piešė kaip drąsų kovotoją dėl teisių. Tačiau niekas iš mūsų nieko nepasakė į Sulkovskio kalbą. Pasirodėme tautiniu atžvilgiu ištižėliai. Lenkas neturėjo teisės lenkiškai kalbėti dėl to, kad rinkikų dauguma buvo lietuviai, ir 2) jis neturėjo teisės skelbti Suvalkus „lenkų žeme", nors administraciškai Suvalkų guber-

nija buvo priskirta prie 10 lenkų karalystės gubernijų. Prieš renkamuose pasitarimuose buvo sutarta rinkti mudu su A. Bulota ir rinkimai sklandžiai, greit buvo atlikti. Lenkų 12 už mus nebalsavo. [...]

Išrinkti Valstybės Dūmos nariais nuo Suvalkų gubernijos, mudu su Andrium Bulota, man pasiūlius, nuėjome daryti vizitą gubernatoriui. Beeinant mudviem, A. Bulota ėmė peikti tą rusų politinę partiją, prie kurios prisišlieti aš buvau nusistatąs, būtent konstitucinių demokratų, arba trumpiau – kadetų. Man p. Bulotos pasielgimas atrodė labai netaktiškas: mudu ką tik susipažinome, be to, einame gatve kaip draugai, o ne mitinge vedame ginčą. Bet aš nieko griežto nepareiškiau. [...]

Aš vizitavau Kauno gubernatorių Veriovkiną. Suvalkų gubernatorium tuomet buvo Stremonchovas. Ir šis, ir Veriovkinas buvo tikri caro, absoliutaus monarcho, tarnai, bet gana žmoniški asmenys, lankstūs administratoriai. Mano pažintis su jais vėliau buvo naudinga, rūpinant kai kuriuos viešus reikalus, iki juodu buvo vienas Kauno, kitas – Suvalkų gubernatorius. [...]

Atėjo laikas man važiuoti Petrapilin. Kauno gubernijos lietuviai atstovai buvo visi penki socialdemokratai, tarp jų Kauno advokatas Vladas Stašinskis. Su šituo mudu gerai sutarėme, bet po rinkimų Stašinskis jau vengė matytis su manim, matyt, dėl to, kad jis prisidėjo prie partijos, labai priešingos kadetams. [...]

Rusija, gi su ja ir Lietuva, gyveno dar tik pirmas konstitucinio gyvenimo dienas. Rodosi, reikėtų dar daug džiaugsmo rodyti, kad turime savo atstovus Valstybės Dūmon ir tą džiaugsmą reikšti savo atstovus pagerbiant, išlydint į jų sunkų darbą. Aš esu tikras, kad jeigu būčiau važiavęs Valstybės Dūmon iš Naujojo Margelano, su dideliu triumfu būčiau buvęs išlydėtas. Atstovas Kupstas pasakojosi, kad Panevėžio miesto proletariatas jį gražiai, iškilmingai išlydėjęs. [...]

Traukinys ėjo iš Kauno apie 11 val. ryto. Kitos dienos rytą pasiekiau Petrapilį. Petrapilis maloniai pasitiko mane. Aš buvau pranešęs draugui, advokatui Adomui Spurgai, kuomet atvyksiu Petrapilin. Jis atvyko stotin, užsikvietė mane į svečius, padėjo surasti man kambarį. [...]

Pirmus kelis Valstybės Dūmos posėdžius, iki tam tikra komisija suskirstė vietas frakcijomis, aš sėdėjau greta lietuvių socdekų, kurie buvo man užėmę vietą, nes jie anksčiau už mane buvo atvykę į Petrapilį. [...]

Prasidėjo įtemptas man darbas. Absoliutizmo saugotojai – caras ir jo ministrai, – stengėsi siaurinti gyventojų atstovybės (Valstybės Dūmos) ir šiaip siauras teises. Pirmąją Valstybės Dūmą paleido (panaikino), motyvuodami jos nedarbingumu, neva ji tiktai mitingavusi, gi įstatymų nekūrusi. Teisybė, pirmosios Dūmos taktika buvo tvirtovės šturmas, carizmo puolimas su viltimi išreikalauti parlamentinės tvarkos, kad ministrų kabinetas būtų atsakingas prieš Dūmą. Nepasisekė. Bet ir vyriausybė pateikė Dūmai tik vieną įstatymo projektą – Dorpato universitete įsteigti skalbyklą! [...]

Tačiau kas turi jėgą, to nepakaltinsi. Tad antroji Dūma, turėdama galvoje, kad pirmoji Dūma buvo paleista dėl nedarbingumo, nusistatė dirbti, įstatymų projektus svarstyti, parodyti savo darbingumą. [...]

Kadetų partija savo skaitlingumu, apie 110 asmenų, inteligentiškomis jėgomis (beveik 100 asmenų aukštąjį mokslą baigę vyrai) ir savo vidurine pozicija turėjo antrosios Dūmos darbų vedamąją rolę, kuriamąjį darbą. Aš prisidėjau prie kadetų partijos. Kritikos darbas yra nepalyginti lengvesnis, nei kūrybinis darbas. O kairieji, pradedant trudovikais ir baigiant socdekais, užėmė opozicijos, kritikų darbą. Tad ir mano tautiečiai: A. Bulota (trudovikas) ir penki socdekai (A. Povylius, Kumelis, Kupstas, dr. P. Gudavičius ir advokatas V. Stašinskis) buvo lengvesnio darbo atstovai. Antrosios Dūmos nariai dirbo (kalbu apie kadetus) Dūmos posėdžiuose, savo frakcijos vakariniuose posėdžiuose, be to, savo partijos sudarytose komisijose įvairiems klausimams aiškinti ir įstatymų projektams ruošti. [...]

Prieš 1-ąjį Valstybės Dūmos posėdį, kuriame turėjo būti išrinktas jo pirmininkas, ėjo frakcijų posėdžiai: iš pradžių kiekvienos frakcijos atskirai, o paskui, kadetams pasiūlius, – jų frakcijos bute bendras su kitomis kairesnėmis frakcijomis posėdis, aptarti: ką reikia rinkti į Dūmos prezidiumą – pirmininką, jo du pavaduotojus, sekretorius, pasekretorius [...].

Kadetai nusistatė – kadangi jų frakcijai tenka vedamasis Dūmos darbas, tai jie turi teisę turėti savo frakcijos pirmininką, o kad pirmininko su sekretorium santykiai būtų normalūs ir darbas eitų sklandžiai, tai jų partijos turi būti ir sekretorius. Šį klausimą referuoti susirinkime su kitomis frakcijomis buvo pavesta prof. V. Gesenui. Jis taip ir motyvavo – kadetų pretenziją turėti iš savo frakcijos Dūmos pirmininką ir sekretorių. Dėl pirmininko asmens buvo nurodyta, kad jis turi būti carui ir jo dvarui priimtinas, vadinasi, bajoras. Tokiu

buvo parinktas Golovinas (maskvietis). Gesenui pabaigus kalbėti, iš svečių tarpo pirmas paėmė žodį mūsiškis ponas Andrius Bulota trudovikų (darbiečių) vardu. Jis žodis žodin taip pradėjo savo kalbą: *Ne znaju, čto za zolotije golovuški u etich kadet, jesli oni odni dumajut rabotat...* toliau neatsimenu žodžių (nežinau, kokios aukso galvos šitųjų kadetų, kad jie mano vieni dirbsią). Tuos žodžius p. Bulotai ištarus, prasidėjo karštas atėjusių svečių, kairiųjų frakcijų (trudovikų socialistų-revoliucionierių ir socialdemokratų) atstovų plojimas. Man buvo šiurpu klausyti nekultūringą, netaktišką ir be pagrindo Bulotos pareiškimą. Kadetai nepretendavo vieni dirbti, bet nurodinėjo, kad Dūmos sudėtis lemia jiems vedamąjį darbą ir t. t. Kadetų frakcija, kaip sakiau, buvo tokio pat aukštojo mokslo vyrai, kaip p. Bulota, tad koksai įžūlumas tarti: *zolotije golovuški*. Na, bet ūpas dar revoliucinis, kairus ir griežtas, ir pono Bulotos žodis sutiktas katutėmis. Jis patenkintas. Savaime suprantama, kad iš jo radikalumo buvo gautas tik tuščias burbulas, gi Dūmos pirmininku ir sekretorium tapo išrinkti kadetų nurodytieji jų frakcijos vyrai [...].

Kadetų frakcijoje buvo Kauno gubernijos šeštasis atstovas advokatas Abramsonas. Jo pasiūlymu aš patekau į Dūmos komisiją švietimo klausimams rišti ir tapau išrinktas tos komisijos sekretorium. [...]

Frakcijos posėdyje aš labai energingai gyniau savo norą patekti į žemės reformos komisiją. Projekte nebuvo liečiama „Lenkų karalystė", kuriai priklausė Suvalkų gubernija. Aš nurodžiau kadetams, kad Suvalkų gubernijos gyventojai yra pavedę man rūpintis, jog žemės reforma būtų daroma ir Suvalkų gubernijoje, tad man reikia patekti komisijon. Posėdyje šį kartą buvo prof. Petražickis. Jis pareiškė kadetų frakcijai, kad jei žemės reformos klausimas bus keliamas ir Suvalkų gubernijai, tai tas atstums nuo kadetų lenkų *kolo* (frakciją). Aš atkirtau p. Petražickui, kad lenkų *kolo* negali trukdyti rūpinti daugumos vietos gyventojų reikalus. Savaime suprantama, kad Petražickio pareiškimas nulėmė prieš mane šio klausimo išsprendimą ir aš nepatekau komisijon. Antrojoje Dūmoje lenkų *kolo* turėjo 33 asmenis ir jo balsai buvo labai reikalingi kadetams, sprendžiant klausimus. [...]

Bulota buvo davęs man viltį, kad aš trudovikų gal būsiu pervestas žemės reformos komisijon, bet ir tai neįvyko. Aš lankiau tos komisijos posėdžius ir neturėdamas balsavimo teisės... posėdžiuose žemės reformos klausimu kalbėti norėjo daugybė narių; aš nesuspėjau anksčiau užsirašyti ir man neteko

kalbėti... Man teko savo prirengtą žodį šiuo klausimu atspausdinti brošiūroje rusų kalba. Šiai brošiūrai spausdinti pinigų paskolino kunigai Bučys ir Maironis, kuriems aš tą skolą grąžinau, kai advokatavimu įsigyvenau. [...]

Pirmomis Dūmos darbo dienomis advokatas S. Bytautas pasikvietė mus, visus septynis lietuvius atstovus, arbatėlės pasitarti dėl bendro darbo. Čia pirmą kartą pažinau Steponą Kairį, dabartinį mano žentą. Pasirodė, kad jis atlydėjo lietuvius socdekų atstovus Petrapilin ir veda jų žingsnius socialdemokratijos vaga. Kai ėmėme tartis, kartais kuris socialdemokratų, pavyzdžiui, A. Povylius, lyg nuslysdavo nuo socialdemokratiško „tikiu" tako ir pradėdavo reikšti mintį, kad mums visiems reikia bendrai dirbti lietuvių tautos bendrais reikalais. Po tokio pareiškimo, kuris socialdemokratijos kanonams buvo priešingas, imdavo žodį S. Kairys ir atstatydavo socialdemokratišką mintį į tinkamą vagą. Mūsų pasitarimas baigėsi štai kuo: mes galime ir privalome tik informuotis ir tam tikslui rinktis, bet organiškai dirbti, bendrai kurti negalime dėl socialinių ir politinių pažiūrų skirtumo.

Taip ir veikėme kas sau: aš kadetuose, Bulota – trudovikuose, o kiti 5 – socialdemokratuose. Štai įneštas Dūmon pradžios mokyklų reformos įstatymo projektas. Švietimas yra visiems reikalingas. Ateina pas mane mūsų socialdemokratai ir siūlo bendrai svarstyti mokyklų reformos klausimą lietuvių tautos reikalų atžvilgiu. Tai tau ir socialdemokratiška ortodoksija! Gyvenimo tikrybė iškelia aikštėn jos klaidingumą. Aš nudžiugau, kad mano tautiečiai rado bendro darbo platformą, kuri man asmeniškai visuomet buvo prieš akis ir kurią aš tvirtinau esant ir pasitarime p. S. Bytauto bute. Pasitarus mums visiems tuoj tapo aišku, kad mes neturime statistinės medžiagos šiam klausimui nušviesti ir kad mums tiek statistinei medžiagai rinkti, tiek ir apskritai mokyklų klausimui aiškinti reikia kitų lietuvių inteligentų pagalbos. Sutarėme pirmiausia kreiptis į Dvasinės Katalikų Akademijos profesorius kun. Bučį ir kun. Maironį. Įvyko pasitarimas su pastaraisiais. Tapo numatytos komisijos medžiagai rinkti ir klausimams aiškinti. Tikras gyvenimo reikalas susodino už vieno stalo kunigus ir socialdemokratus, lygiai taip, kaip sujungė vienon vyriausybėn Steigiamajam Seimui susirinkus kunigų ir socialistų liaudininkų partijas. Gi 1906 metais dr. Kazimieras Grinius, man atsilankius pas jį po to, kai grįžau iš Turkestano, taip išsitarė: „Ką, kunigas dabar yra tik pajuokimo objektas". [...]

Velykų atostogoms mudu su Abramsonu parvažiavome Kaunan. [...]

Kadangi dar Didžiojo Vilniaus Seimo 1905 m. buvo nutarta, kad lietuvių tauta siekia turėti autonomiją etnografinėse ribose, — tai *kolo* projektas padarė Lietuvos autonomijos klausimą aktualų mums, lietuviams atstovams. Ir mes, visi septyni, susitarėme sukviesti lietuvių tautos inteligentiją Atvelykio dieną į Vilnių pasitarti autonomijos klausimu. Susirinkimas įvyko Kanklių draugijos salėje. Susirinko apie 100 inteligentų. Aš tapau išrinktas pirmininkauti šiam susirinkimui. [...] Susirinkimas nutarė: pavesti atstovų nuožiūrai, kai matys tinkamas aplinkybes, įnešti Valstybės Dūmon Lietuvos autonomijos projektą. [...]

Man sugrįžus Petrapilin po Velykų atostogų vėl teko pasinerti į skubų ir sunkų darbą. [...]

Nuolat buvo girdimos kalbos, kad ir II Dūma bus paleista... Kai ministras pirmininkas Stolypinas skaitė savo deklaraciją, jis vedamajai darbą Dūmos daliai kalbėjo, kad jam rūpi surasti bendrą kalbą, kuria jis galėtų susikalbėti, susiprasti su Dūma, reiškia, bendrų siekimų ir bendrą pažiūrą dėl priemonių. Savaime suprantama, kad ši Dūma, būdama per daug kairiojo nusistatymo, buvo tolima Stolypinui ir apie susipratimą su juo negalima buvo svajoti. Kadetai turėjo žinių, kad Stolypinas išprovokuos Dūmos paleidimo reikalą, pulsiąs socialdemokratus. Jie laukė, kad Stolypinas sudarys socialdemokratams baudžiamąją bylą, pareikalaus, kad Dūma išduotų juos, gi Dūma atsisakys išduoti, tai Stolypinas paleis Dūmą. Taip ir įvyko.

Antroji Dūma išgyveno 103 dienas. Birželio 3 d. (sekmadienį) iš ryto prie namų sienų radome išlipintus pranešimus apie Dūmos paleidimą. Ne tik Dūmos darbas tapo nutrauktas, bet caro buvo padarytas *coup d'etat*, perversmas, nes be Dūmos buvo pakeistas atstovų rinkimų įstatymas, kuris privilegijuotiems luomams davė didesnes renkamąsias teises. Lenkijos 10 gubernijų atstovų skaičius buvo labai sumažintas ir Suvalkų gubernijai buvo paliktas tik vienas atstovas. [...]

Man, kaip Dūmos nariui, buvo atsiųsta iš įvairių Lietuvos vietų sueigų nutarimai, kuriais buvo nurodoma žmonių būtini reikalai ir tie reikalavimai, kuriuos atstovui buvo pavedama teikti Dūmai ir vyriausybei. Beveik kiekviename nutarime buvo reikalaujama dvarų parceliacijos, žemės val-

dymo reformos. Aš buvau gavęs per 200 tų nutarimų. Visus juos įteikiau „Lietuvos ūkininko" redakcijai. Jie turėtų būti archyve. [...]

Aš žinau, kad Prancūzijos 1789 metų „Tautos susirinkimo" narių gautus vietos rinkikų sueigų nutarimus daug mokslininkų yra ištyrę ir su jų pagalba yra nustatę tų laikų Prancūzijos ekonominę, socialinę ir valstybinę būklę. Mūsų (manau, kad ir kiti atstovai buvo gavę nutarimų) gautieji nutarimai gal visai kur dingo dėl žiauraus Didžiojo karo aplinkybių. Bent man neteko girdėti, kad rengiant Žemės reformos įstatymą būtų kas pasidomėjęs dėl kalbamų nutarimų tyrimo. Iš pono A. Bulotos buvau girdėjęs, kad jisai jo gautus nutarimus ten pat įdavęs, kur ir aš. [...]

Žemės reformos klausimu aš buvau tos nuomonės, kad atimant žemę iš dvarininkų reikia savininkams atlyginti už žemę padarius teisingą įkainavimą. Jeigu atsimintume, kad istorijos eigoje žemė arba buvo dvarininkų užgrobta ir žemdirbiai buvo jų ilgus amžius išnaudojami, arba dvarininkams žemė buvo monarchų padovanota, dažniausiai už menkus, bjaurius asmeniškus patarnavimus monarchui, tai teisinga būtų atimti žemę be atlyginimo ir atiduoti ją žemdirbiams. Aš gi buvau nuomonės, kad reikia atlyginti už žemę šiais motyvais: 1) yra dvarų savininkų, kurie savo uždirbtais pinigais yra pirkę dvarą, 2) dabartiniai dvarų savininkai negali būti baudžiami už istorijos įvykius, 3) ir miestų turtuoliai yra įsigiję namus, kapitalus ir kitus turtus skriaudingais darbininkams būdais, tai reiktų ir iš jų atimti tuos turtus. Tokia plati ir radikali reforma nebuvo siūloma nė kairesniųjų partijų. Jei atimti, tai iš visų skriaudėjų, – o jei iš kai kurių neatimama, tai iš žemvaldžių reikia priverstinai išpirkti. Komunistai bolševikai buvo logiški, nuoseklūs – jie nacionalizavo visus turtus – ir miestų, ir dvarų. Tai Lenino *grab nagrablennoje* (plėšk tai, kas plėšimu įsigyta). [...]

Sugrįžus man iš Petrapilio Kaunan, mano advokato praktika pradėjo sektis: mat Valstybės Dūmoje dalyvavimas pagarsino mane Lietuvoje, tapau žmonėms žinomas, kad gyvenu Kaune ir užsiimu advokato darbu. [...]

Bet turiu paliesti dar kai kuriuos veiksmus Petrapilyje. Netrukus po to, kai aš nuvykau ten Dūmon dirbti, į Petrapilį atvažiavo švietimo draugijos „Saulė" atstovai kun. Olšauskis ir daktaras Rokas Šliūpas – tos draugijos kai kuriuos reikalus rūpinti pas švietimo, žemės ūkio ir valstybės turtų ministrus. Kad jie būtų priimti nurodytų ministrų, juodu pasiprašė Valsty-

bės Tarybos narį, Kauno gubernijos dvarininkų rinktą grafą Aleksandrą Tiškevičių ir mane kartu eiti. Tiškevičius susitarė su vienu ir kitu ministru dėl audiencijos dienos ir valandos. Prieš vykstant pas ministrus grafas priėmė pas save mus pusryčiais. Jisai turėjo pasisamdęs butą ir gyveno namuose Nevos krante. „Saulės" atstovai prašė: valstybės turtų ministro — miško mokykloms statyti, gi švietimo ministro — įvairių leidimų ir teisių „mokytojų kursams", kuriuos „Saulė" laikė Kaune. Švietimo viceministras Gerasimovas pasirodė palankus mums, lietuviams, o švietimo ministras Kaufmanas — gana kietas. Tarp kitko, jis pasakė: „Šiandien jūs prašote, o ryt ateis lenkai to pat prašyti". Į tai grafas Tiškevičius šiais žodžiais pastebėjo: *no s nimi vy menia ne uvidite* (bet su jais jūs manęs nepamatysite). [...] Aš dabar negaliu pasakyti, ar buvo kokia nauda lietuviams iš tų mūsų atsilankymų pas ministrus. [...] Mudu su A. Bulota buvome nuvykę pas vidaus reikalų ministrą Makarovą prašyti palengvinti likimą vieno Kybartų žydo, kuris buvo, rodos, kažkur toli tremiamas.

[...]

1907 m. vasarą Kauno kunigai lietuviai sumanė sukviesti Kaune lietuvių moterų suvažiavimą (kongresą). Jiems prašant prie to darbo prisidėjau ir aš. Buvo gautas gubernatoriaus leidimas ir imtasi ruošti. Aš, ilgai gyvendamas svetur, buvau atitolęs nuo Lietuvos gyvenimo ir nežinojau, kokios yra moterys lietuvės inteligentės, kurios galėtų referatus skaityti ir susirinkimą vesti. Iš dalyvavimo spaudoje žinojau Bitę (G. Petkevičaitę), Žemaitę ir dar kai ką. Kunigai nurodė Zofiją Kymantaitę, Ona Pleirytę-Puidienę, kurios pasirodė suvažiavime ypač išsilavinusios ir gabios moterys. Suvažiavimui prasidedant, rengiamas komitetas ir išrinktas prezidiumas priprašė, kad ir aš sėdėčiau prezidiume, kaip nuolat prezidiumui reikalingas teisės patarėjas. Buvo skaitomi referatai; tarp kitų moterų, referatą skaitė ir mano žmona. Šitas moterų suvažiavimas buvo kun. J. Tumo plačiai aprašytas „Viltyje". Apie mano žmonos referatą Tumas savo įvertinimą taip baigė: „Leonienės pranešimą padėčiau pirmon vieton, kaip istorišką apžvalgą moterų padėjimo visokiais laikais ir visokiuose kraštuose" (žr. „Viltis", Nr. 5, 1907-X-12/25). [...]

Lietuvių moterų suvažiavimas Kaune 1907. IX. 23 ir 24 d... Išvardiju kai kuriuos asmenis, — Gabrielė Petkevičaitė — suvažiavimo pirmininkė, Celina Leonienė, Zofija Kymantaitė (Čiurlionienė). Ona Pleirytė-Puidienė —

suvažiavimo sekretorė. Pirmininkė G. Petkevičaitė dėl savo silpnų fizinių jėgų ir silpno balso tik formaliai pirmininkavo, gi tikrybėje ją pavadavo suvažiavimo sekretorė p. Ona Pleirytė-Puidienė, kuri pasirodė ypač gabi ir tinkama dideliam susirinkimui tvarkyti ir jo darbą vesti. Pasirodė, aš buvau visai be reikalo pakviestas prezidiuman patarėju, dėl to, kad p. Puidienei patarimų nereikėjo, ji pati visai orientavosi, kaip kiekvienu kilusiu klausimu elgtis. [...] Suvažiavime buvo prieita prie rinkimų komiteto, kuris turėjo vykdyti suvažiavimo rezoliucijas, ypač sukurti lietuvių moterų draugiją. Pasireiškė dvi srovės: katalikių konservatyvi srovė ir pažangiųjų srovė. Debatuose dėl kandidatų dalyvavo ir vyrai. Po to, kai pakalbėjo A. Janulaitis, kun. J. Tumas replikuodamas, tarp kitko, išsitarė, kad Janulaitis esąs socialistas. Kun. J. Tumui pabaigus kalbėti ir išėjus į kuluarus, ant jo daug kas užsipuolė, iškalbėdami, kad jis savo kalba padarė lyg įskundimą valdžiai prieš Janulaitį. Mat tuomet socialistai buvo valdžios persekiojami, buvo laikomi priešvalstybine organizacija. Kun. J. Tumas, kuriam visai nebuvo noro ką įskųsti, buvo labai nusiminęs, girdėdamas priekaištus, kad iš jo kalbos gali kas bloga būti Janulaičiui. Bereikalingi buvo išmetinėjimai! Dėl vieno išsireiškimo policija nekėlė bylos, gal jo ir nenugirdo. Balsuojant kandidates į komitetą, buvusieji salėje kunigai patyla agitavo moteris, už ką balsuoti ir už ką ne. Iš prezidiumo užstalės aš pastebėjau, kad būdamas vienoje parterio ložėje (tuomet jų buvo kelios) kun. K. Olšauskis labai energingai agituoja ir tuo būdu trukdo ramų balsavimą. Aš greit nuėjau kuluarais prie tos ložės ir kai atidariau ložės duris, kun. Olšauskis, kaip mestas sviedinys, atšoko nuo barjero prie durų, ložės gilyn ir tuoj pratarė į mane, kad jis nieko nedaręs. Aš pasakiau, kad savo akimis esu matęs kun. Olšauskį netvarką darant ir paprašiau daugiau to nedaryti. [...]

Po suvažiavimo įvyko moterų skilimas. Katalikės sukūrė savo draugiją, kuri ir dabar yra gyva, gi kairiojo sparno moterys nesukūrė savo draugijos. [...]

Trečiajai Valstybės Dūmai susirinkti buvo paskirta lapkričio 1-oji diena. Suvalkų gubernija dabar turėjo teisę rinkti tik vieną atstovą. Aš atsisakiau būti renkamas, tai A. Bulotos išrinkimas buvo užtikrintas, nes antrojoje Dūmoje neilgai veikdamas jis dar nebuvo prasikaltęs prieš kunigus, kurių įtaka rinkimams per „Žiburio" draugiją ir šiaip gyvenime buvo lemiama. [...]

Suvalkų gubernijos rinkimams šį kartą nereikėjo agitacijos ir ypatingo rūpesčio. Kas kita dėl Kauno gubernijos. Rinkimų įstatymas, kaip buvau rašęs, tapo pakeistas. Iš šešių atstovų turėjo būti renkami trys: vienas iš valstiečių, vienas iš dvarininkų bajorų ir vienas iš miestiečių. Ketvirtas turėjo būti renkamas rusų tautos gyventojų atstovų, ir tik du atstovai buvo renkami visų gyventojų atstovais. Tad lietuvių galėjo būti: a) arba tik vienas, nes valstiečių luome dauguma buvo lietuviai; b) arba trys, jei pavyktų lietuvius išrinkti tuos du, kuriems nebuvo paskirta būti kokio luomo atstovais; c) arba keturi, jei dar prie trijų pasisektų išrinkti bajorą lietuvį; bet šitas galimumas nebuvo realus. Jeigu pasisektų lietuviams su žydais turėti daugumą renkant du bendrus atstovus, tuomet miestietis atstovas būtų išrinktas žydas. Rinkikų skaičius 75; žydai su valstiečiais sudarė 38 balsus, o dvarininkai su lenkais, mieste išrinktais rinkikais, sudarė 37 balsus. Buvo mėginta Kaune nuo mažojo cenzo gyventojų man kandidatuoti į rinkikus. Aš nenorėjau to mėginimo daryti, bet lietuviškos visuomenės tapau prikalbintas. Aš gavau tik 1/4 balsų, o sulenkėjęs lietuvis darbininkas, net lietuviška pavarde, rodos, Gintautas ar kokia kita, — tapo išrinktas. Kai tik rinkikai tapo išrinkti, lietuvių laikraščiuose buvo pranešta, kad vienas Ukmergės apskrities rinkikas, Kiškis, yra lietuviams netikras. Reiškia, jis gali būti dvarininkų papirktas, kad kartu su jais balsuotų. O gana buvo tik vienam persimesti prie dvarininkų ir jie turėtų 38 balsus prieš 37, — absoliučią daugumą ir galėtų išrinkti visus 4 atstovus savuosius (tik vienas valstiečių ir rusų atstovas būtų ne lenkų dvarininkų atstovas). Dvarininkai buvo lietuviams siūlę tartis su jais dėl rinkimų, bet jie iškėlė sąlygą žydo atstovo nerinkti. Šitoji sąlyga mums, lietuviams, buvo nepriimtina, todėl pasitarimų su lenkais nebuvo daroma. Ir su žydais neteko daug tartis, nes jau buvo nusistovėjusios sutartys ir sąlygos iš pirmųjų dviejų Dūmų: vienas žydas, o kiti lietuviai atstovai, gi renkami turi būti tie asmenys, kuriuos nurodys iš savo tarpo: žydai — žydą, lietuviai — lietuvius. Kauno lietuvių komitetas buvo prašęs kunigų, kad paveiktų Kiškį neparsiduoti lenkams. Aš parašiau, nepamenu į kokį lietuvišką laikraštį, straipsnį, reikšdamas lietuviams reikalą: visai nebalsuoti, kai pasirodytų, kad vienas lietuvis balsuoja su dvarininkais, idant atstovai negalėtų girtis, jog jie yra lietuvių valstiečių rinkti. Po šito straipsnio lenkų komiteto narys Kognovickis, su kuriuo buvau pasi-

pažinęs dar tariantis dėl rinkimų į antrąją Dūmą, pradėjo nepažinti manęs, susitikdamas Kauno gatvėje. „Aš pirmas neimsiu prieš tave kepurės, – manau sau, – jeigu jau nepažįsti manęs; man ir nereikia tavo pažinties." [...]

Prieš paskirtą atstovams rinkti dieną Kaunan dviem dienomis anksčiau suvažiavo lietuviai valstiečiai rinkikai, jaunų vyrų ponų Vlado Poželos ir Prano Mažylio (dabar advokatas ir daktaras) lydimi, ir apsigyveno „Petrapilio" viešbutyje, kuris buvo namuose prie Rotušės aikštės. [...]

Valstybės Dūmon tapo mūsų su žydais bloko išrinkti žydas Frydmanas ir lietuviai: Keinys, Požėla ir Kuzma. Rinkimai įvyko šeštadienį. [...].

Parvykęs iš Turkestano ir apsigyvenęs Kaune, radau čia advokatą Motiejų Lozoraitį sunkios ligos kamuojamą ir gulintį lovoje. Gaila buvo žiūrint į tą paliegėlį ir klausant jo gilių teisės galvojimų ir skaisčių doros minčių. Iš visų advokatų, su kuriais man teko kalbėti apie M. Lozoraitį, girdėjau gilios pagarbos ir aukšto vertinimo išreiškimus jam. 1907 m. liepos 31 d. (18 d. senuoju kalendoriumi) jo atminimui parašiau nekrologą, kuris tapo išspausdintas žurnale „Draugija". Tai buvo lietuviškos advokatūros pionierius Lietuvoje [...].

1908 metai. Tikrai neatsimenu, ar 1907 m. pabaigoje, ar 1908 m. pradžioje, bet žiemos metu, buvo „Saulės" draugijos mokyklos namo Šančiuose, naujai pastatyto, pašventinimas, kuriame man teko būti. Saldu, saldu buvo krūtinėje, klausant lietuvių kalba kalbantį vyskupą sufraganą Kasperą Girtautą. Jo kalba gramatikos ir sintaksės atžvilgiu buvo netobula, bet malonus man buvo pats lietuviškos kalbos faktas. Jos klausėsi ir pradžios mokyklų gubernijos direktorius Kukuškinas, su kuriuo „Saulės" pirmininkas kun. Olšauskis išsibučiavo po to, kai Kukuškinas išreiškė, žinoma, rusiškai, gerų linkėjimų mokyklai ir draugijai. Namas erdvus ir patogus. Mokyklos vedėjas – gabus vyras ir karštas patriotas Matjošaitis. [...]

Lietuviai menininkai suruošė antrąją dailės parodą Vilniuje. „Daina" sumanė perkelti tą parodą, jai Vilniuje pasibaigus, Kaunan. Buvo sutarta. Dailininkų priešakyje buvo M. Čiurlionis ir Žmuidzinavičius; taip pat ir P. Rimša. „Daina" pasamdė parodai gražų butą ir labai geroje vietoje – prieš miesto sodną ir sodnelį prie dabartinės Laisvės alėjos, antrame aukšte Koganų namuose. Čiurlionio paveikslų daugelis buvo žiūrėtojams nesuprantami. Žiū-

rint Vilniaus parodą, dainiečiai pamėginome pasiūlyti autoriui, ar negalima būtų kataloge trumpus paaiškinimus duoti. Tokį pasiūlymą mes pasiuntėme Vilniun raštu. Atvykęs Kaunan su draugais ruošti parodą M. Čiurlionis užėjo pas mane ir maloniame pasikalbėjime paaiškino, kad tokių paaiškinimų negalima rašyti, kad geriausia yra, kai žiūrėtojai patys paveikslą sau išaiškina. „Dainos" valdyba nutarė parodos atidarymą padaryti iškilmingą. Atidarydamas parodą (sekmadienį) aš pasakiau trumpą prakalbą trimis kalbomis. Pirmiausia lietuvių, paskui – rusų ir galop lenkų. Man atsakė: vyskupas Girtautas lietuviškai, gubernatorius Veriovkinas rusiškai ir miesto galva Bžozovskis lietuviškai. Lenkiškai pratarė gydytojas Grodeckis. [...]

Šį pavasarį man ir mano šeimai teko susipažinti su ponia Didžiuliene („Žmona") ir jos kai kuriomis dukrelėmis. Joms reikėjo lankytis Kaune dėl to, kad buvo suimti ir teisiami šeimos galva Stasys Didžiulis ir jo sūnus Antanas. Pastarasis buvo kaltinamas pasakęs priešvalstybinę politinę prakalbą, o tėvas surengęs susirinkimą tai prakalbai. Didžiulius gynė garsusis Vilniaus advokatas lenkas Tadas Vrublevskis. Teismo dieną anksti rytą atbėga pas mane Didžiulienė, kuri jau ne kartą, ir iš vakaro, buvo buvusi pas mus, ir tariasi, kas daryti, kad Vrublevskis ką tik pasakė jai, jog jis einąs ginti Didžiulius „pirštinėse" (*w rękawiczkach*), suprask, byla nešvari. Aš atsakiau, kad dabar ne laikas keisti advokatą, be to, Vrublevskis yra didelio vardo gynėjas ir negirdėti, kad kas juo nusiskųstų. Aš buvau klausyti Didžiulių bylos. Toks jų kaimynas Jotautas liudijo, kad lietuviai lankydavo Didžiulius, bučiuodavo jų rankas ir laikydavo senį Didžiulį būsimu Lietuvos karalium. Kai teisėjai ėjo sėsti į savo kėdes bylai spręsti, aš stovėjau arti durų į salę ir girdėjau, kaip vienas iš jų praeidamas į pažįstamus advokatus juokais tarė: *idiom sudit litovskavo korolia* (einame teisti lietuvių karalių). Tadas Vrublevskis savo ginamąją kalbą pradėjo tokiais žodžiais, nuo kurių šiurpuliai per mane perėjo. Štai tie žodžiai: *Gospoda sudji! Vy znajete, kad protiven mnie, kak i vam, etot lozung „Litva dlia litovcev"* (ponai teisėjai, Jūs žinote, koks bjaurus yra man, kaip ir jums, tas lozungas (obalsis) „Lietuva – lietuviams").

Didžiuliai tapo nuteisti: ištremti Sibiran visam amžiui. Jie kreipėsi prie manęs kasaciją rašyti. Aš nurodžiau, kad tai yra Vrublevskio pareiga. Bet jie Vrublevskio atsisakė ir priprašė mane. Todėl aš susipažinau su jų byla.

Jos daviniuose nebuvo nusikaltimo, Baudžiamojo statuto 129 str. 1 ir 2 punktuose numatyto, o buvo tik nusikaltimas, numatytas 129 str. 3 punkte, bet jie buvo nuteisti ir 129 str. 1 punktu. Kasacijos skundas buvo atmestas. Girdėti buvo, kad su viešąja byla ėjo dar neviešas *dossier*, kuriame buvo piešiami Stasio Didžiulio siekimai Lietuvos karalystės.

Man Didžiulių bylos sprendimas yra vienas neteisingiausių sprendimų, o advokato Vrublevskio gynimo kalba – viena iš nesąžiningiausių kalbų ginamojo nenaudai. Taip kalbėti, kaip pradėjo savo kalbą Vrublevskis, reiškia erzinti kalakutus raudonu skuduru. [...]

Nuo rudens pradžios „Daina" pasikvietė nuolatinį apmokamą režisierių poną Gabrielį Landsbergį. Kalėdų šventėms, tarp kito ko, jisai suruošė vaikų spektaklį, kuriame dalyvavo ir mūsų dukrelė Onutė, patys vaikai vaidino. Onutė buvo aprengta tautiškais rūbeliais. [...]

Tikrai neatsimenu, kokiu laiku, bet žiemą man teko būti apie dvi dienas advokato reikalais Panevėžyje. Apsigyvenau Jono Jablonskio šeimoje ir pažinau jo vyresniuosius vaikus – sūnų ir dukreles. Nuo šio laiko eina mano pažintis su tais simpatingais žmonėmis, jaunos kartos pavyzdingais atstovais. Jonas Jablonskis, kaip laisvai samdomas mokytojas, dėstė lietuvių kalbą mokytojų seminarijoje. [...]

1909 metai. „Dainoje" spektaklius režisavo G. Landsbergis. Jo dėka „Dainos" darbuotė buvo gyva. Tarp kitų veikalų buvo suvaidintas vertingas turiniu ir labai sceniškas veikalas „Inteligentai", kurį po Kauno „Daina" daug kur vaidino. Tačiau su G. Landsbergiu „Dainai" teko atsiskirti dėl to, kad jis norėjo vis savo kūrinius vaidinti ir mums sunku buvo kovoti su tuo jo nusistatymu. [...]

Pavasarį Braslavos vikaras kun. J. Armalis pakvietė mane ginti Kauno apygardos teismo išvažiuojamoje sesijoje Ežerėnuose (Zarasuose) M. Bagdonavičiaus ir K. Janulytės baudžiamąją bylą už „slaptos mokyklos laikymą". M. Bagdonavičiaus namuose lietuviškai mokė vaikučius kun. Armalio pakviesta panelė Janulytė. Man šiurpu buvo klausyti, kai lietuviai liudininkai, seni žmonės, taip liudijo rusų kalba: *učila etoj staroj movoj* (mokė ta sena kalba). Nė vienas neprasitarė „mūsų gimtąja kalba". Aš šią „bylą" trumpai aprašiau „Viltyje". [...]

Mes, kauniečiai, kreipėmės į Kauno vyskupijos valdytoją G. Girtautą memorandumu, išdėstydami jame reikalavimus dėl pamaldų lietuvių kalba Kauno bažnyčiose. Lenkai įteikė kontrreikalavimus. [...]

Pavasarį atvyko Kaunan baigęs aukštąjį mokslą agronomas Juozas Tūbelis. Jis atsilankė mano šeimoje ir nuo to laiko eina mūsų pažintis. [...]

Rudenį Vilniaus apeliaciniai rūmai nuteisė buvusius antros Dūmos narius lietuvius P. Gudavičių, V. Stašinskį, A. Povylių, Kupstą ir Kumelį vieniems metams tvirtovėn, kurios nesant, buvo laikomi atskirame kambaryje Kauno kalėjime. Kauno advokatai susidėjo, kiekvienam teko duoti 125 rublius, savo kolegai V. Stašinskiui ir jo šeimai pragyventi tuos metus. V. Stašinskio žmona virdavo ir siųsdavo pietus savo vyrui, o kitų ponių komitetas rūpino valgį kitiems keturiems atstovams. [...]

Tačiau [reikia] arčiau pažinti revoliucinį 1905-1906 m. judėjimą Lietuvoje iš iškeltų baudžiamųjų bylų, reakcijai stiprėjant. Vienoje byloje, dabar neatsimenu kokioje, radau Kauno gubernatoriaus Veriovkino slaptą raštą baudžiamojo kariuomenės būrio (*karatelnyj otriad*) vadui, kuris įgaliojamas tuo raštu imtis griežtų priemonių. Veriovkinas — lankstus asmuo, jis mokėjo ir būti rusų cariškos valdžios ištikimu tarnu, ir gyventojams rodyti save humanišku esant žmogumi. Mes, kauniečiai, juokdavomės, — kai reikia kokį griežtą gubernatoriaus parėdymą padaryti, tuomet Veriovkinas išvažiuoja iš Kauno ir paveda atlikti tai vicegubernatoriui Griazevui. [...]

Rudens pradžioje gydytojas Sketeris pasiūlė man ginti jo žmonos brolį, studentą Antaną Didžiulį ir jo draugą Joną Liaskauską, kaltinamus tuo, kad 1905 m. Kavarske nušovė „uriadniką" V. Matuliauską. Aš sutikau. Bylai geriau pažinti aš važinėjau Kavarskan apžiūrėti vietą, kurioje buvo nušautas Matuliauskas. Kavarske gyveno Valstybės Dūmos narys P. Kuzma, kurį radau dar neišvažiavusį Petrapilin. Byla buvo sprendžiama vėlai rudenį, rugiams sužėlus. Gražiomis rudens dienomis aš važinėjau Kavarskan. Vietos pažinimas buvo labai naudingas man klausinėjant liudytojus Vilniaus apeliacinių rūmų posėdyje. Liudytojai beveik visi rusai pravoslavai, apie 10 asmenų tvirtino matę, kaip kaltinamieji nušovė uriadniką. Tačiau, kadangi tai buvo melas, dėl to, kad šitie kaltinamieji nebuvo to padarę ir liudytojai nebuvo matę to įvykio, tai iš parodymų buvo gautas tikras mišinys — prieštaravimai ant prieštaravimų. Savo ginamojoje kalboje aš priminiau teis-

mui: kai žmogus ką girdi arba savo akimis ką mato, tai gautas įspūdis taip giliai įsibrėžia jo smegenų centruose, kad jisai gerai atsimena girdėtą, o ypač regėtą; tuo yra paremtas vaikų mokymas su paveikslėlių pagalba. O kai žmogus ką pramano, išgalvoja, tuomet esti silpni įsibrėžimai smegenų centruose ir jisai pamiršta tai, kaip jis buvo sugalvojęs ką sakyti. Gi kai ne vienas žmogus, o keli yra sugalvoję ką pasakoti, tai jų kiekvienas užmiršta iš susitarto – vienas vieną, kitas kitą aplinkybę, ir tuo būdu paaiškėja, kad jie yra išgalvoję tai, apie ką kalba, bet nėra matę. Liudytojų melagystė buvo aiški kaip diena. Teismas šituodu vyrus išteisino, bet A. Didžiulis jau buvo pasmerktas kitoj byloj už kalbos pasakymą. [...]

„Šaltinis" ir „Viltis" pradėjo pulti Dūmos narį A. Bulotą. Jisai Dūmoje mokyklų klausimą svarstant išsitarė, kad tikybos nereikia mokinti pradžios mokyklose ir kita. Kai kunigai ėmė pulti Bulotą dėl šito, jisai, žinau, važinėjo pas kai kuriuos kunigus teisintis, pavyzdžiui, buvo pas Sasnavos kleboną Čėsną. Tai tau ir radikalas kalnavertys!

1910 metai. Eina revoliucijos likvidacija. [...] Vasario 22 d. (senuoju kalendoriumi) tame pat teisme gyniau Joną Tumą. Besiaiškinant su juo bylos aplinkybes, man paaiškėjo, kad nors asmuo nedidelio išsilavinimo, bet daug mano apie save ir linkęs daug kalbėti. Buvo kaltinamas priešvalstybine prakalba. Aš norėjau ginti mažu sugebėjimu kalbėti ir buvau pataręs teisiamajam mažai kalbėti. Neišlaikė pažado. Daug kalbėjo ir teisėjus įtikino, kad galėjo kurstyti klausytojus. Gavo 8 mėn. kalėjimo. [...]

Pavasarį gyniau Stauskį. Šitas išsilavinęs asmuo, bet labai malonus. Rodos, gavo apie 1 metus sėdėti. [...]

Pavasarį marijampoliečiai užsikvietė kelis prelegentus su paskaitomis. Nuvykome mudu kartu su kun. J. Tumu. Mus pasitiko „Žiburio" progimnazijos vedėja M. Pečkauskaitė, mokinių lydima, su gėlėmis. Skaičiau tema „Teisė ir dora". Paskaitos buvo išspausdintos „Viltyje". [...]

Birželio 6 d. įvyko naujai paskirto vyskupo G. Cirtauto ingresas. Kauno lietuvių draugijos, tarp jų ir „Daina", dalyvavo vyskupo ingrese ir po pamaldų pasveikino jį jo rūmuose, įteikdamos adresus. Draugijų vardu man teko kalbėti. Šis įvykis gal buvo pirmutinis istorijoje, kad lietuvių visuomenė savo gimtąja kalba pasveikino vyskupą, jam savo sostą ap-

imant. G. Cirtautas buvo senų įpročių asmuo; todėl jisai buvo palankus lenkams. Tačiau, kaip stipraus proto ir geros širdies asmuo, jis suprato laiko dvasią ir jau stojo lietuvių tautiško darbo dirbti, pavyzdžiui, pasireiškė, šventinat „Saulės" mokyklai namus Šančiuose arba rengiant socialinius kursus. Lenkai gi buvo priešingi iš pagrindų mūsų tautiniam atgimimui. Tad jie buvo nedraugingai nusistatę dėl G. Cirtauto ir jo ingrese nedalyvavo, išskyrus, rodosi, du Kauno asmenis. Paskiau man teko girdėti, kad jie suprato klaidą padarę ir gailėjosi ją padarę, nes toks jų pasielgimas turėjo pastūmėti Cirtautą griežčiau savo tautos reikalus rūpinti. [...]

Praėjusią žiemą buvo toks įvykis. „Saulės" mokyklos Šančiuose patalpoje buvo surengtas vakaras. Vaidinimą ir kitas programos dalis atlikus, buvo sudainuotas ir sugriežtas lietuvių tautos himnas „Lietuva, tėvyne mūsų..." Himno dainavimo metu visi stovėjo, stovėjo ir policijos atstovas. Pastarasis tuoj pareikalavo sugriežti: *Bože caria chrani...* Įvyko tam tikra netvarka, dėl to, kad valstybinis himnas publikai netikėtai buvo užgriežtas – vieni atsistojo, kiti sėdėjo ir tik paskiau atsistojo, policijos atstovui griežtai reikalaujant. Buvo užvesta dėl to įvykio kvota, bet liko be pasekmių. [...]

Rudenį mirė du garsūs Rusijos vyrai, kurie savo rašto darbais buvo padarę didelės man įtakos – teisininkas filosofas Sergijus Muromcevas ir romanistas filosofas Levas Tolstojus. Muromcevas savo protu ir dora buvo kaip uola tvirtas ir aiškus grynos sąžinės asmuo. Kai aš buvau studentas, jisai buvo jau išvarytas iš profesūros dėl savo parlamentinio nusistatymo. Jo spaudiniais aš gėrėjausi. [...]

Rugsėjo 17 d. (senuoju kalendoriumi) aš tapau išrinktas Kauno miesto savivaldybės nariu. Balsuoti turėjo teisę tik turintieji tam tikrą turto cenzą. Tokių kauniečių lietuvių buvo labai mažai ir aš buvau išrinktas rusų ir vokiečių balsais. Žydai atskirai rinko, pagal įstatymą, 3 narius, o lenkai buvo mano priešai. Tačiau kai patekau savivaldybėn, tai jie su manim geruoju gyveno. Patekęs į finansų komisiją, aš, ruošiant 1911 metų sąmatą, pasiūliau įnešti šiokią tokią sumą namų pigiems butams statyti, įsteigiant tam tikslui fondą, nes iš karto ganėtinos pinigų sumos nebuvo galima asignuoti. Ponas L. Ožinskis pirmas pakėlė balsą prieš mano pasiūlymą, apšaukdamas jį „priešlaikiniu". Pasiūlymas tapo atmestas. Kaunas šiuo atžvilgiu yra atsilikęs miestas. [...]

Lapkričio 12 d. (senuoju kalendoriumi) gyniau kartu su kitais advokatais studentą Vladą Poželą ir kitus politinėje byloje dėl dalyvavimo 1905 m. revoliucijoje. Iš bylų teko įsitikinti, kad tiek E. Galvanauskas Panevėžio apskrityje, tiek V. Požela visoje Lietuvoje buvo labai veiklus revoliucijos veikėjas. Tačiau baudžiamoji byla pasibaigė dėl jo labai lengvai – tapo nuteistas vienus metus kalėti tvirtovėje, kuri buvo pakeičiama atskiru sėdėjimu kalėjime.

Kai ėjo tardymas, V. Poželos brolis sudėjo pas mane jo bylos reikalams vieną tūkstantį penkis šimtus rublių. Iš tų pinigų aš turėjau davinėti panelei Filomenai Grincevičaitei iš Vilniaus, kuri rūpinosi V. Poželos, arba kaip ji vadino – Vladasio byla. Ši panelė kalbėjo tik lenkų kalba ir V. Poželą ji vadino mažybiniu vardu – Vladukas. Tie pinigai visi buvo sunaudoti, bet pasirodė ne veltui, matoma, žandarų karininkas, kuris vedė tardymą, tapo palankus V. Poželai ir todėl nebaisiai nupiešė jo nusikaltimą. [...]

Šių metų rudenį Vilniaus vyskupas išvarė iš Vilniaus kun. J. Tumą. Mes, kauniečiai, pasiuntėme kun. Tumui užuojautą ir pritarimą jo darbuotei. [...]

1911 metai. Šiais metais mes, kauniečiai, gavome pažinti dramą „Ūkanose", studento Petro Klimo verstą. [...]

Pavasarį mirė menininkas M. K. Čiurlionis. Didelė mūsų visuomenei žala, netekus genialaus paišytojo ir muziko, savo kūriniais reiškusio gilias filosofines mintis. O ir malonus gi jis buvo asmuo! [...]

„Daina" suruošė Kaune antrąją dailės parodą iš Vilniaus 5-osios parodos ir Čiurlionio pomirtinės parodos. Šitoje parodoje P. Rimša išstatė savo „Kovą", kurią po parodos pasisekė man iš jo nusipirkti, rodos, už 75 rublius. Skulptūra rodo lenkų erelį, Vyties mindžiojamą, bet į arklio šoną įsikandusį. Lenkai buvo nugirdę apie šią skulptūrą. Parodą atidarius, atėjo jų lyderis Vitolas Bociarskis, apėjo visus kambarius, beveik nesustodamas ties nė vienu eksponatu, ir išėjo: lenkai nelankė šios mūsų parodos. [...]

Šiais metais Kaune įsteigta antroji savitarpio kredito draugija. Ji – lietuvių draugija, o pirmoji tokia draugija yra žydų draugija. Mes plečiame savo visuomeninį darbą, eidami į ekonominio gyvenimo dirvonus. Šiais metais pradėjo veikti Vilniuje „Vilijos" bendrovė – pramonės bendrovė. Aš įstojau ir vienon, ir kiton nariu, savo kukliu pajum. [...]

Birželio pradžioje Kaune skraidė, atvykęs su savo aeroplanu, Utočkinas. Pirmą kartą man teko iš arti matyti šį stebuklingą technikos įrankį. [...]

Kauno miesto savivaldybė nutarė eiti prie vandentiekio ir kanalizacijos įvedimo mieste. Aš patekau į komisiją šiam reikalui rūpinti. Miestas gavo šiam reikalui rengti pašalpą apie 95 000 rublių. Tuoj tapo pakviestas jaunas inžinierius miesto žemės topografijai nustatyti, kiekvienam punktui, jo aukštumui nuo jūros paviršiaus nustatyti. Buvo tuoj pradėta ieškoti, pasikvietus specialistą iš Vokietijos, vandens, iš kur jis tektų imti miestui. Smulkiai aš čia to nepasakosiu. Pabrėžiu tik, kad S. Kairys visai kitą vandens šaltinį surado, nepasinaudojo nė vienu variantu, kurie buvo prieš karą bandyti. [...]

Rugsėjo 2 dieną iš ryto einu apygardos teisman. Šaligatvyje sustabdė mane mano pažįstamas notaras Ilja Grigorovičius, rusas juodašimtis, visai nusiminęs ir susigraudinęs sako man: „Nelaimė Rusijai, Stolypinas nušautas". Aš pamaniau sau: „Ačiū Dievui, kad toji pikta dvasia išnyko iš šio pasaulio". Bet, žinoma, paviršutiniškai reiškiau Grigorovičiui užuojautą... Oi, kiek kartų tenka žmogui būti neatviram savo gyvenimo eigoje! [...]

Šių metų vėlyvą rudenį suėjo 60 metų Jono Basanavičiaus amžiaus. Vilniečiai iškilmingai šventė tas sukaktuves. Daug kas sveikino jubiliatą. Mano atmintyje užsiliko p. Bulotos pasveikinamojo žodžio pradžia: „Nors Tamsta ir ne politikas, o aš politikas, vis dėlto ir aš sveikinu Tamstą..." Kažin kas iš jųdviejų gilesnis politikas – Jonas Basanavičius ar A. Bulota? Aš asmeniškai laikau J. Basanavičių gilesniu politiku nei A. Bulota. Jau gana ir to fakto, kad einant rinkimams į pirmąją Valstybės Dūmą, J. Basanavičius buvo atvažiavęs iš Vilniaus Kaunan, kad sudarytų lietuvių ir žydų bloką. Apie tai aš, gyvendamas Naujajame Margelane, buvau skaitęs mūsų laikraščiuose. [...]

Stolypino nužudymas turėjo dideles geras išdavas Rusijos gyventojams. Šis faktas aiškiai paliudijo, kiek daug reikšmės turi visuomenės gyvenimui vienas asmuo, kai jis turi savo valioje valstybės vairą. Amžina filosofinė problema – visuomenės ir asmens savitarpio įtaka. [...]

1912 metai. Turiu pastebėti, kad nors J. Basanavičiaus 60 m. amžiaus sukaktuvės buvo 1911 metais, bet jos Vilniuje švenčiamos buvo šių, 1912 metų pradžioje. [...]

„Daina" suruošė koncertą – balių Kalėdų atostogų metu, Petrapilio ir Maskvos studentų lietuvių naudai. Vakaras labai pasisekė. Programai išpildyti buvo pasikviestas iš Petrapilio Kipras Petrauskas. Pirmą kartą man teko su juo susipažinti. Buvo jis liesas, įlinkusia krūtine, aukštas jaunikaitis, malonus ir kuklus vyrukas. [...]

Dailės parodoje Vilniuje P. Rimša išstatė savo „Kovą", antrąjį kūrinį, didesnį nei man parduotas, bet tokios pat kompozicijos. Lenkams puolus P. Rimšą už tą skulptūrą, jis ją sudaužė. O mano įsigytoji ir dabar stovi mano kabinete. [...]

M. Sleževičius skolino iš manęs pinigų nekilnojamam turtui įsigyti Raseinių apskrityje, rinkimams Valstybės Dūmon cenzui turėti. [...]

Gubernatorius Veriovkinas perkeltas tokion pačion vieton į Vilnių. Atsisveikinimo pietuose, kuriuos iškėlė jam Kauno visuomenė, aš dalyvavau ir tarp kitų pasakiau kalbą, pagirdamas Veriovkino humaniškumą. Dabar turinio savo kalbos neatsimenu. Amerikos kairiųjų lietuvių laikraščiai labai puolė mane už šitą kalbą, o mes, Kauno lietuviai, dar padovanojome Veriovkinui A. Žmuidzinavičiaus darbo paveikslą „Vytis" – jojantis per miškus rytų pusėn raitelis. Priimdamas Veriovkinas pastebėjo patriotišką paveikslo turinį. Aš pasakiau: *rviotsia k svietu* (veržiasi švieson). [...]

Artinasi rinkimai Valstybės Dūmon. Lenkai, vadinamieji pirmeiviai, kaip antai advokatai Junavičius ir Urbonavičius, pasiūlė tartis su jais dėl rinkimų Kauno miesto rinkikų. Pasitarimas, kuris įvyko Urbonavičiaus bute, nedavė teigiamų rezultatų. Santykyje su lietuviais kiekvienas lenkas... yra didelis nacionalistas, net ir Lietuvoje. Lietuvių taktika jau nustatyta: eiti bloke su žydais. Pavojus buvo tiktai, kad kas neparsiduotų lenkams. [...]

Mano pozicija šiais rinkimais buvo sunki, o kai kam atrodė keista. Renkant atstovus į pirmąsias dvi Dūmas, rinkimai buvo dar visai naujas visuomenei dalykas. Nors laikraščių leidimu mūsų srovės jau buvo pasireiškusios, bet siunčiant atstovus į Dūmą lietuviams rūpėjo tik lietuvius atstovus išrinkti, o ne svetimtaučius. Mat Dūmos darbu tautos atstovai dar nebuvo prasikaltę prieš sroves. Trečiajai Dūmai ilgai, visus penkerius metus (1907-1913) bedirbant, A. Bulota prasikalto katalikams, o P. Kuzma prasikalto „pirmeiviams". Srovių atsargumas dėl atstovo asmens paaštrėjo. Tik aš vienas likau visai savotiško nusistatymo. Aš maniau, kad reikia lietuviams rinkti savąjį

žmogų (lietuvį), bet kiek galima inteligentiškesnį, vis vien kokios srovės jis bebūtų, dėl to, kad Dūmos darbas yra pakeliamas tiktai žmogui inteligentui ir dėl to, kad lietuvių atstovų yra visai mažai. Žinoma, jei konkuruotų du asmenys inteligentai, aš pasirinkčiau tą, kuris pažangesnių pažiūrų. O visai mažai tinkamu Rusijos Dūmoje lietuvių atstovu aš laikau kunigą.

Ir štai dabar, rašydamas šiuos atsiminimus, atgal žiūrėdamas matau, kad faktai patvirtino mano įsitikinimus. Ką gero yra padaręs atstovas Keinys, beveik dešimtis metų išbuvęs Dūmoje? Lietuvai besikuriant tasai brangus mokslas. Keiniui duotas, liko be naudos. Negirdėti, kad jis kur pozityviai dirbtų visuomenės naudai. O Dūmoje ką pozityvaus padarė Keinys? Nieko. Ir kunigo Laukaičio atstovavimas Dūmoje liko nevaisingas lietuvių naudai.

Nurodyto nusistatymo būdamas, aš stojau kovon su savo draugais pirmeiviais, ėjusiais prieš M. Yčą, — už jį. Kai rinkikai atvyko Kaunan ir apsigyveno viešbutyje prie Ukmergės plento, ten ėjo ginčai ir pasitarimai. Kad nebūtų parsidavęs lenkams vienas lietuvis panevėžietis, lietuviai būtume turėję lietuvį atstovą nuo dvarininkų kurijos, būtent kunigą Juozapavičių. Bet, pasirodė, esama parsidavėlio. Na, nors dalinai pataisyta toji nuodėmė, kai Dainauskas tapo išguitas iš rinkimų, o kiti rinkikai lietuviai tapo kun. Tumo prisaikdinti. Iš pasikalbėjimo su M. Yču aš jaučiau, kad lietuviai rinkikai iš Panevėžio apskrities buvo išrinkti, pasinaudojant papirkimu. Kai jau ištvirkimas palietė asmenį, tai jau jisai yra ligonis. Panevėžyje jis papirko kitus, kad jį rinktų, o Kaune pats davėsi pasipirkti. [...]

1913 metai. Jono Jablonskio įprašytas, aš drauge su savo broliu Jonu leidžiame Žemaitės raštus, mokėdami autorei už teisę leisti, o J. Jablonskiui už redagavimą (kalbos taisymą). [...]

Kijevo apygardos teismo sprendžiama žydo Beilio byla, kurioje jis kaltinamas vaiko Juščinsko nužudymu ritualiniams tikslams. Iš kelių ekspertų vienintelis tik lietuvis kun. Pranaitis, Talmudo žinovas, tvirtino, kad žydai vartoją krikščionių kraują tikybos reikalams. Šlykštus teigimas! ... Aš negalėjau pakęsti tokiam įvykiui nereagavęs ir parašiau „Lietuvos ūkininkui" straipsnį, pajuokdamas šitą kun. Pranaičio prietarą, apdengtą „mokslo" skudurais. Kuriam laikui praėjus ponia F. Bortkevičienė skundėsi, kad dėl mano to straipsnelio sumokėjusi 1914 metams „Lietuvos ūkininko" pre-

numeratą. Atrodė man, kad ji apgailestauja to straipsnio išspausdinimą. Pinigas visiems turi lemiančios įtakos!

Kvailys caras Nikolajus II ir jo nužemintas tarnas teisingumo ministras Ščeglovitovas užsimanė sudaryti ritualinės žmogžudystės bylą žydui ir sudarė, kas yra charakteringa tamsios reakcijos veikėjams, gi tokiam nežmoniškam sumanymui remti surado specialistą – žinovą, katalikų kunigą, lietuvį Pranaitį! Šlykštu ir gėda!

1914 metai. Mano švogeris Simonas Kvalita, kuris pardavęs ūkį ir apsigyvenęs Aleksote, kaip įpratęs dirbti žmogus, nuobodžiavo be darbo, ėmė parsisamdė troptininku ir buvo nuplaukęs su troptais į Tilžę. Sugrįžęs pasakojo, kad vokiečiai tikri esą, jog netrukus būsiąs karas tarp Vokietijos ir Rusijos – visose aludėse, kur Kvalitai teko užeiti, viena ir ta pati kalba apie būsimą karą ir vienokia nuotaika. Vokiečiai (kaip Kvalita vadino Vokietijos pavaldinius lietuvius) labai pajuokia ir niekina rusų carą, vadindami jį kvailiu. [...]

Čia toliau aš paliesiu mano advokato darbą visu šiuo laikotarpiu nuo 1907 iki 1914 metų.

Aš advokatas Kaune 1907-1914 metais. Advokatui daugiausia darbo ir uždarbio duoda civilinės bylos. Tiktai didelėse valstybėse ir tik nedidelis labai gabių ir iškalbingų advokatų skaičius verčiasi beveik vien baudžiamomis bylomis, pavyzdžiui, Rusijoje Plevako ir kiti.

Mano advokatiška praktika buvo beveik vien civilinė. Civilinė teisė man buvo žinoma toji, kuri veikė Suvalkuose, ir *Svod zakonov* (Įstatymų sąvadas) X tomo 1 dalis, su kuria teko susipažinti būnant teisėju Turkestane. Kaune susidūriau su valstiečių ypatinga teise dėl jų valdomos žemės. Ligonis advokatas M. Lozoraitis, belankant man jį, nurodė man Senato sprendimus, kurie turėjo vadovaujamos reikšmės tai teisei suprasti. Rusų teismai ilgai klaidžiojo dėl „valstiečių teisės" žemei. Teisėjai, mokydamiesi universitetuose, įgydavo nuosavybės teisės pažinimą. Nuosavybės teise pagrįsta yra romėnų civilinė teisė, nuosavybės teise pagrįsta ir veikiančioji Rusijoje civilinė teisė (X t. 1 d.). Rusijos valstiečių milijonai gyvena papročio teise, kuri daugiau pripažįsta vadinamą *obščinnoje pravo* žemei. Tokios „obščinos" Lietuvoje jau seniai nėra buvę. Lietuvio valstiečio teisinė sąmonė buvo paremta taip pat nuosavybės teise. Lietuviai valstiečiai, gavę

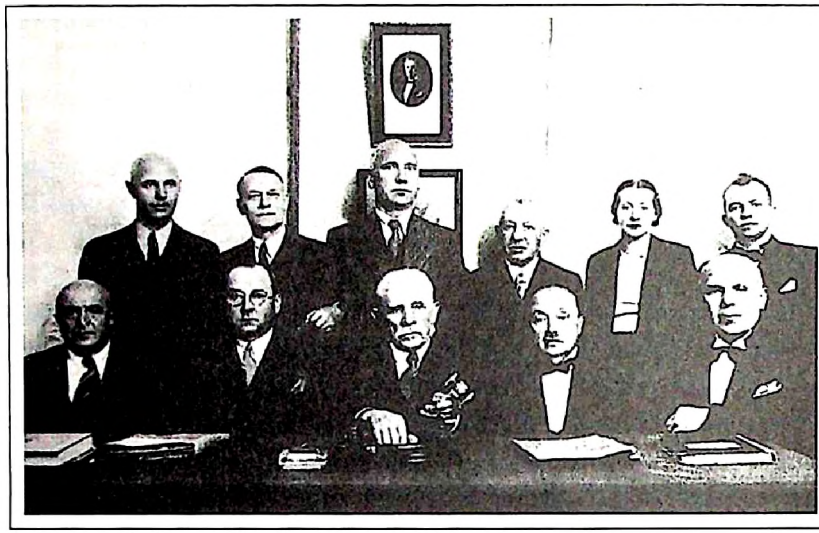

Lietuvos advokatų tarybos posėdis 1936 m. rugsėjo 15 d. Sėdi: S. Bieliackinas, Amerikos lietuvis advokatas J. Bagdžiūnas-Borden, P. Leonas, M. Sleževičius, R. Skipitis. Stovi: V. Stankevičius, V. Požėla, Z. Toliušis, V. Fridšteinas, M. Almonauskienė, J. Našliūnas

išpirkimui žemę (*na vykup*), manė esą tos žemės visiški savininkai, ir teismai kurį laiką tokiais savininkais laikė valstiečius. Kauno apygardos teismo archyve man teko susitikti su bylomis, kuriose valstiečio testamentas buvo teismo patvirtintas vykdyti, nors tasai testamentas lietė valstiečio žemę, jo gautą iš valdžios kaimų skirstymais viensėdžiais, dėl to, kad tam reikėjo vienbalsio visų kaimo žemės ūkių naudotojų nutarimo, o kaip dalyvaus nutarime mažamečiai arba nepilnamečiai?

Taigi bylų didelė dauguma teismuos buvo įvairiausios valstiečių šeimų narių savitarpio bylos dėl „bendro valdymo" žemės ūkių. Įvedus Lietuvoje (išskyrus Suvalkų guberniją) žemiečių viršininkų institutą, šitos bylos, nors ir dėl labai didelių ir brangių ūkių, buvo priklausomos valsčiaus teismui, antroji teismo instancija buvo „apskrities suvažiavimas", kuriame sėdėjo vienas apygardos teismo narys ir du žemiečių viršininkai, o trečioji „kasacinė instancija", taip sakant, senatas – buvo *gubernskoje prisutstvije* (gubernijos taryba). Todėl Kaunan atvykdavo valstiečiai lietuviai iš visų didelės

Kauno gubernijos vietų žemės bylų reikalais. Aš, kelis metus papraktikavęs, iš kliento kalbos galėjau spręsti, iš kurio Kaunijos krašto yra klientas. Kai aš buvau Maskvoje studentu, profesorius Fortunatovas, lietuvių kalbos žinovas, sakydavosi, ir tuo pasisakymu mane stebindavo, kad iš žmogaus kalbos žino, iš kurios Lietuvos vietos yra kalbąs su juo lietuvis. Dabar ir aš tapau galįs tai pažinti.

Mano atmintyje neišdildomai užsiliko pirmas mano pasikalbėjimas su klientu žemaičiu nuo Eržvilko, Vincu Stoniu; labai sunku buvo man jį suprasti tiek dėl neįprastos žemaitiškos tarmės, tiek dar labiau dėl šio žmogaus asmeniškų ypatybių kalbėti. Jis beveik po kiekvieno žodžio, reikalingo minčiai išreikšti, vartojo dar vieną iš šių dviejų žodžių: „rokū", „tasgat". Žodį tars ir įdeda „rokū", arba „tasgat". Aš ištempęs ausis klausau, ką čia tas malonus pilietis kalba? Na bet susikalbėjome, susipratome.

Taikant įstatymą dėl „bendro darbo šeimos narių naudojimo" valstiečių skirtinos žemės ūkio, teismams tekdavo griebtis dirbtinių aiškinimų, dėl to, kad nuoseklus įstatymo aiškinimas turėtų aiškų didelį neteisingumą. Šeimos galva buvo pripažįstamas žemės ūkio tvarkytoju, būtent kad jis gali tvarkyti kas reikia – arti, sėti, akėti; gali išnuomoti kitam žemės ūkį. Bet štai šeimos galvai pasirodo naudinga žemės ūkį parduoti. Jis neturi teisės to padaryti, nes ne jis yra savininkas, bet visa šeima. Ką gi daryti? Jis išnuomoja ūkį, pavyzdžiui, 12 metų, bet tikrybėje parduoda, gauna visus pinigus, kurių gavimui užtikrinti išduoda vekselius, gi nuomos sutartyje rašoma, kad nuomos mokestis už visus 12 metų gautas iš anksto ir kad nuomininkas šeimininkauja ūkyje savo nuožiūra. Tokiais atvejais teismai po 10 metų valdymo pripažindavo įsisenėjimą ir atgal ūkio neatiteisdavo iš pirkusio, nors pagal teisės logiką įsisenėjimas neturėtų būti pripažįstamas dėl to, kad pardavėjo išnuomotoji žemė buvo šeimos narių nepilnamečių. Teismas (senatas) aiškindavo taip, kad valdymą turi teisę vykdyti vienas šeimos galva, o kadangi jis nėra vykdęs daugiau kaip 10 metų, tai ir jis, ir visa šeima jo asmenyje ir yra netekę to turto, kurį visą tą laiką valdė kaip savo pirkėjas. [...]

1906 m. lapkričio 9 d. caras, tikriau sakant, ministras pirmininkas Stolypinas, remdamasis Rusijos pagrindinio įstatymo 87 straipsniu, be Valstybės Dūmos, išleido įstatymą dėl valstiečių skirtinos žemės. Šis įstatymas Lietuvos valstiečiams pripažino asmens nuosavybės teisę ir, kaipo toks,

buvo ir yra labai naudingas mūsų kraštui. Jisai atitiko lietuvio teisinę sąmonę. Tačiau civilinės teisės srityje tenka vadovautis tuo įstatymu, kuris veikė civilinio santykio susidarymo momentu, todėl ir advokatams, ir teismams nuolat reikėjo remtis ir veikusia iki 1906.XI.9 civiline teise dėl valstiečių skirtinos žemės. Po šito įstatymo išleidimo valstiečiai galėjo geriau tvarkyti savo ūkius ir galėjo galvoti apie kaimų skirstymąsi į viensėdžius. Valstybės valdžia intensyviai ėmė rūpintis tuo skirstymu. Iš pradžių reikėjo, kaip ir Suvalkijoje, kad kaimų nutarimas dėl skirstymosi į viensėdžius įvyktų vienbalsiai, tai vis saugojant „šventą" nuosavybės teisę. Paskui buvo išleistas įstatymas, kuriuo kaimas galėjo skirstytis, jei tą nutarė kvalifikuota dauguma (2/3), o dar vėliau buvo išleistas įstatymas, kuris reikalavo paprastos balsų daugumos. Buvo įsteigtos žemės tvarkomosios komisijos skirstymosi byloms spręsti, skirstymo darbui dirbti ir ginčams rišti. Žemės tvarkymo bylos ir ginčai buvo nauja bylų rūšis advokato praktikai.

Aš mažai bylų turėjau tokių, kurias vesti įgaliotų dvarininkas arba miestietis. Dvarininkai daugiausia lenkai, o miestiečiai daugiausia — žydai. Rodosi, tautų atžvilgiu aš esu tolerantingas, bet tų tautų žmonės turbūt kitaip žiūrėjo į mane. Kokia bebūtų priežastis, ne man spręsti, faktas tas, kad mano klientai buvo beveik tik valstiečiai. 1908, rodos, metais man teko ginti Suvalkų apygardos teismo išvažiuojamoje sesijoje daug valstiečių, kurie buvo kaltinami Gelgaudiškio dvarininko miško iškirtimu revoliucijos metu (1905 m.), ir dvarininko byloje buvo pateiktas didelės sumos civilinis ieškinys už nuostolius. Dėl civilinio ieškinio didelės (daugiau kaip 300 rb.) kelių tūkstančių rublių sumos bylą sprendė apygardos teismas. Beveik visi kaltinamieji, kurių buvo kelios dešimtys, buvo sutarę su manimi, kad ginčiau juos. Atlyginimo mokestis buvo išskirstytas tarp visų ir, išskyrus rankpinigius, kitus pinigus jie turėjo įmokėti man Šakiuose prieš bylą. Atvykus man į Šakius kaltinamųjų dauguma sumokėjo man pinigus, o apie kaltinamųjų dalį buvo pranešta, kad jie atsisako gynėjo. Aš pareiškiau, kad vis tiek ginsiu juos. Veiksmų solidarumas reikalavo ir solidaraus gynimo. Byla gerai tapo išspręsta kaltinamiems. Koks malonus buvo mano nusistebėjimas, kai po sprendimo apgarsinimo tie kaltinamieji, kurie buvo atsisakę manęs, pradėjo nešti man pinigus už gynimą.

Ginti man padėjo toji aplinkybė, kad kaltinamieji turėjo miško servituto teisę Gelgaudiškio dvaro miškuose. Po šios bylos, kuri buvo sprendžiama, rodos, birželio mėnesį, iki sekančių ar kurių kitų metų, dabar gerai neatsimenu, Gelgaudiškio valsčiaus vaitui, jaunam vyrui Mackevičiui padedant, to valsčiaus 44 kaimų ūkininkai – apie keli šimtai, susiorganizavo ir pasamdė mane savo metiniu įgaliotiniu servituto byloms vesti už atlyginimą metams 1500 rublių. Ūkininkams susiorganizavus, buvo lengva sudėti, toji gana didelė pinigų suma man buvo gražus atlyginimas. Bylos buvo dvarininko keliamos dėl perviršijimo servituto teisės. Kiekvienoje byloje kaltinamasis žodžiu įgaliodavo mane. Šias bylas spręsdavo „valstiečių įstaigos", būtent: komisorius valstiečių reikalams (*komisar po krestjanskim dielam*), I instancija – Suvalkų gubernijos taryba valstiečių reikalams. Liudytojai bylose būdavo dvarininko miškų sargyba – eiguliai ir girininkai. Mano klientams beveik nebuvo vilties bylas laimėti ir tai mano su jais buvo aiškiai iš anksto aptarta. Be to, komisorius aiškiai laikė dvarininko pusę – atvykęs į Gelgaudiškį, dvarininko rūmuose gyvendavo ir vaišindavosi; bylas svarstydamas nemandagiai apsieidavo su valstiečiais. Tad šitie norėjo advokato asmenyje turėti užvėjį, kad jie būtų byloje traktuojami kaip lygi šalis. Be to, kartais pasisekdavo ir dvaro tarnų šunybę – melagingumą išaiškinti. Apskritai sakant, valstiečiai norėjo kaip galima savo teises ginti, kad ir be naudingo rezultato, bet kad priverstų komisorių ir dvarininką su jais skaitytis. Tad ir apeliacijas duodavome, nors ir be vilties laimėti. Mano su klientais buvo visiškas susipratimas bylų vedimo ir laimėjimo atžvilgiu. Retkarčiais pavaduodavau save savo padėjėju p. A. Tumėnu. Bylų būdavo daug skiriama kelioms iš eilės dienoms. Kartą į Suvalkus pasikviečiau pagalbon du savo padėjėjus: A. Tumėną (dabar, 1935 metais, advokatą) ir J. Brazaitį (dabar – Vyriausiojo Tribunolo baudžiamojo skyriaus pirmininką). Pertraukos metu pietums mes buvome išsiskyrę. Baigiantis pertraukai ateinu aš į tą vietą, kur buvome susitarę susitikti, randu šaligatvyje besikalbančius Brazaitį ir Tumėną ir išgirstu A. Tumėno žodžius: „Tai kad jam jie tiki". Supratau, Brazaitis turėjo pareikšti įtarimą mano adresu, kaip aš galiu imtis vesti tokias bylas, kuriose nėra vilties ką gera žmonėms padaryti, o Tumėnas, kuris jau buvo pavadavęs mane Gelgaudiškyje, atsakė į įtarimą. Aš su savo klientais nepasitenkinome tik kal-

tinamųjų role. Mes išėjome kovon kaltintojais. Iškėlėme dvaro savininkui Komarui kaltinimą, kad jis per daug naikina savo mišką, kad susidaro pavojus valstiečiams negauti viso servituto. Pilnas ūkis turėjo teisę gauti kasmet du sienojus troboms taisyti ir parsivežti 24 dviarklius vežimus medžiagos – kelmų ir sausų šakų kurui. Apskaičiavus ir susumavus visų servitutininkų gautiną miško medžiagą, gaunamas labai žymus kiekis. Skunde pareikalavome, kad būtų apžiūrėti dvaro miškų kirtimai. Taigi birželio mėnesį ir važinėjome, ir vaikščiojome po Gelgaudiškio dvaro miškus – komisorius, aš, valstiečių atstovai, mano keli įgaliotojai, dvarininkas Komaras, jo miško sargai, be to, ekspertai. Pjaunami buvo kelmų galai patikrinti, kaip seniai medis nupjautas, skaitomi buvo nupjauti ir nukirsti medžiai, kad nustačius, koks vienais metais iškirstas. Dvarininkas Komaras, jaunas vyras, labai turtingas, siuto iš pykčio, kad valstiečių reikalavimu taip tiriami jo veiksmai, daryti jo nuosavame miške. Štai jis prieina prie manęs ir taria: *wiesz pan co, panie Leonas. Ja lasu mam 8000 morgow, jednego parku blizko palacu mam 300 morgow!* (žinai ką Tamsta, pone Leonai, aš turiu miško 8000 margų, vien parko arti mano rūmų 300 margų). Aš jam atsakiau: *Tak, panie; pan jestesz panem całą gębą, ale trzecia część panskiego imienia, wedlug naszego obrachunku, należy moim klijentom* (Taip, pone; ponas esi ponas pilna burna, bet tamstos turto trečdalis priklauso mano įgaliotojams). „It musę kandęs" (kalbant Valančiaus žodžiais) Komaras nusisuko ir nuėjo nuo manęs. Aš su valstiečiais, keldami šią bylą, nesvajojome, kad laimėsime ją, kad mes ką padarysime Komarui, bet mano klientai, išaiškinus jiems, kad jie gali kelti tokią bylą, būtinai prašė kelti ją ir buvo patenkinti, kai galėjo, kaip lygi bylos šalis, tikrinti didelės ambicijos pono veiksmus.

Aš neatmenu, kuom baigėsi ši byla, greičiau galiu manyti, kad ji neužsibaigė iki Didžiojo karo, aš gi buvau įgaliotinis ne mažiau kaip dvejus metus; o gal kiek ilgiau, bet neatmenu. [...]

1909 m. kovo 7 d. (22/II) įvyko Suvalkų Kalvarijos bažnyčioje muštynės, tikriau sakant, pradžioje tik stumdymasis tarp miestiečių lenkų ir kaimiečių lietuvių dėl giedojimo lietuvių ar lenkų kalba. Miestiečiai buvo pasirengę mušti lietuvius, nors šių buvo didelė dauguma. Miestiečiai turėjo pažįstamų kareivių rusų; šiuos pasikvietė talkon ir lietuvius gerokai apkūlė. Dėl tų muštynių buvo iškelta baudžiamoji byla. Policija kaltinamaisiais patraukė iš abie-

jų pusių po kelis. Kalvarijos kunigai pakvietė mane ginti lietuvius. Taikos teisėjas, rusas, pasirodė tikras „kelmas", palankus miestiečiams, kurių vieni malkas dovanai jam sukirsdavo, kiti kitus patarnavimus pateikdavo, tai aš sužinojau iš savo klientų ir iš kunigų. Gi teisėjo būdas bylą aiškinti man tas žinias patvirtino. Teisėjas jau seniai ilgai tarnavo Kalvarijoje ir su miestiečiais buvo pasipažinęs. Bylos nagrinėjimo procese miestiečiai, tiek kaltinamieji, tiek liudytojai, laikėsi kaip kokioje įprastoje jiems smuklėje. Kai tik ką pasakys liudytojas lietuvis, jie, kaip žydai Kristų plakant, rėkė, juokėsi, tyčiojosi, o teisėjas visa tai jiems leido. Mano ginamųjų du lengvai nubaudė, o lenkus visus išteisino tas teisingumo atstovas!

Kunigai, rodosi, liko nepatenkinti manim, kad aš per lėtai elgiausi. Galbūt, bet aš nesijaučiau prasikaltęs – teisme teisėjas šeimininkas, o ne advokatas, be to, miestiečiai ne tik kad teisėjo buvo palaikomi, bet ir šiaip gudresni už kaimiečius, buvo susitarę su liudytojais ir jie sklandžiai aiškino bei įrodinėjo, kad lietuviai puolė miestiečius. Mano ginamieji neturėjo liudytojų, kurie aiškiai būtų išdėstę įvykį, taip netikėtai lenkų ir kareivių užpulti lietuviai ir nepastebėjo, kas buvo liudytojai iš kaimiečių tarpo. Ši byla paliko man visam amžiui bjauriausią įspūdį dėl teisėjo šališkumo ir aiškaus pritarimo miestelio žulikėlių chuliganiškiems veiksmams santykyje su padoriais ūkininkais, kokie buvo mano klientai.

Iš advokato darbuotės aš čia pažymiu tuos savo veiksmus ir tas mano vestas bylas, kurias atsimenu, kurie ir kurios turi visuomeninės reikšmės ir intereso. Pavyzdžiui, Rietavo dvaro buvusių baudžiauninkų byla dėl ganiavos teisių yra reikšminga ne tik dėl valstiečių sugebėjimo susiorganizuoti ir sau vieną advokatą nusisamdyti, bet ir štai kodėl. Vykdant 1861 m. vasario 19 dienos įstatymą, kunigaikštis Oginskis, matyt, perniek laikė valdininką (*mirovoj posrednik*) šiems reikalams. Tai tasai ir įvarė dvarui kylį valstiečių naudai – teisę ganyti 15 000 dešimtinių plote. Paskui galingas dvarininkas susigriebė ir ėmė trukdyti, kelti ginčą, kad nenurodyta, kur būtent ganyti duota teisė. Ir dvarininko galingumo dėka tie jo iškelti ginčai nebuvo išaiškinti per kelias metų dešimtis. Aš dabar neatsimenu kaimo vardo, bet turėjau dar tokį kaimo reikalą – dėl pripažinimo to kaimo ūkininkams, kaip buvusiems baudžiauninkams, teisės išpirkti žemę, t. y. įvykdyti jiems minėtą 1861 metų įstatymą. Galingas dvarininkas, rodosi, Biržų Tiškevičius

ginčijo, kad tasai kaimas baudžiauninkų teisės išpirkti žemę neturi ir ginčas dar nebuvo baigtas, iki jis man pateko. Reiškia, byla taip pat ėjo per kelias metų dešimtis. Pažymėsiu dar kai kurias bylas, turinčias visuomeniško intereso.

Kun. Juozas Tumas 1905 metų revoliucijos laike buvo, rodos, Smilgių vikaras. Jam, kaip katalikų kunigui, geri buvo ir dvarininkai, ir valstiečiai. Jis stengėsi ir tuos, ir kitus veikti, kad nekiltų tarp jų griežtų susidūrimų. Bet, kaip asmuo ekspansyvus ir turįs savy daug nuoširdumo, kunigas Tumas savo prakalbose šį tą išsitarė prieš rusų valdžią. Buvo iškelta jam baudžiamoji byla pagal Baudžiamojo statuto 129 straipsnį. Kun. Tumas pasikvietė gynėjais mane ir P. Vileišį. Šita byla labai domėjosi „Šaltinis" ir, kai Vilniaus teismo rūmai išteisino kun. J. Tumą, „Šaltinis" eilėmis išgyrė mudviejų su Vileišiu gynimą. Mes įrodinėjome, kad katalikų kunigas savo esme negali būti revoliucionierius ir šiuo atveju kunigas Tumas nėra juo buvęs.

Dabar apie Kauno advokatus prieš Didįjį karą.

Lietuviai 1) prisiekę advokatai: Motiejus Lozoraitis (aš, sugrįžęs Lietuvon ir apsigyvenęs Kaune 1906 m. rudenį, radau Lozoraitį jau sunkų ligonį, išdžiūvusį, gulintį lovoje, nevaldantį kojų, bet viso proto. Tai buvo aukštos doros, labai gabus, visų tautų gerbiamas asmuo. 1907 metų vasarą jis mirė); Stasys Raila („Aušroje" kai ką buvo spausdinęs slapyvarde „Stajė Šunbajoris". Nuo lietuvių visuomenės atokiai laikėsi, o vėliau, pardavęs savo nekilnojamąjį turtą, išsikėlė gyventi kažkur į Pietų Rusiją. Su juo neteko arčiau susigyventi); Kazys Samajauskas (nors tai ir buvo aiškus lietuvis, bet jis bendraudavo tik su kunigu A. Dambrausku, o šiaip lietuvių visuomeniškam gyvenime beveik nedalyvaudavo. Keistoko protavimo vyras. Pats laikė save geriausiu advokatu iš visų lietuvių advokatų. Advokatas Žukauskas, kuris paskiau buvo Suvalkų Naumiesčio notaru, neseniai mirė Marijampolės apygardos teismo pirmininku būdamas, man štai ką pasakojo: Žukauskas tarnavo pas Biržų Tiškevičių įgaliotiniu juriskonsultu. Kai jis gavo notaro vietą Naumiestyje, tai pasiūlęs Samajauskui užimti jo turėtą vietą pas Tiškevičių. Tokį pasiūlymą padarė todėl, kad žinojo, jog Samajauskas mažą praktiką teturi. Samajauskas atsisakęs tarnauti pas Tiškevičių, nes „jis turįs palaikyti lietuvio advokato garbę Lietuvoje"); Vladas Stašinskis, — gabus ir gilus teisininkas, o lietuviškam darbui, rusiškai tariant, *u*

sebia na umie: geriau mažiau veikti, kad turtingiems kitataučiams neįsipyktų. Šiaip aukštos markės asmuo ir proto, ir doros atžvilgiu.

2) privatiniai advokatai: Kajetonas Cemnolonskis (po karo mirė, labai padorus asmuo, nors ir aplenkėjęs, bet nuoširdus lietuvis); Antanas Liorentas (ir dabar advokatauja, menkų žinių ir neaukštos dorovės asmuo. Trūkstant žmonių 1918 metais aš, būdamas teisingumo ministru, paskyriau tarp kitų man abejotinų asmenų ir jį taikos teisėju, atvirai paprašiau neimti kyšių. Žadėjo, bet neištesėjo. Karobliui esant teisingumo ministru buvau prašyti, kad kelis, tarp jų ir Liorentą, varytų iš tarnybos dėl kyšių ėmimo. Taip ir buvo padaryta).

Lenkai – jų buvo daug ir visi padorūs žmonės, išskyrus Vaišvilą (kuriam aš vizito nedariau kitų kolegų įspėtas, gal ir M. Lozoraičio); du Bociarskiai – Dominikas ir jo sūnus Vytautas (šie stovėjo lenkiškos visuomenės priešaky), Hopenas, Obeserskis, Podčaskis, Junavyčia, Urbonavyčia.

Rusai – Baklaševas ir Šipilinas – abu padorūs vyrai. Šipilinas buvo geriausiųjų Kauno advokatų eilėje. Buvo dar trečias – Vladimirskis, bet tas greit, man Kaune apsigyvenus, mirė.

Žydai – šitų buvo nedaug, dėl to, kad įstatymas kliudė jiems tapti advokatais. Tai Abramsonas, su kuriuo buvau kartu Valstybės Dūmoje, vertingas asmuo, nuo per didelio darbo anksti mirė; Gidonis, tas persikėlė Petrapilin, ir Ozeris Finkelšteinas, labai gabus ir padorus asmuo, stovėjo žydų visuomenės priešakyje. Privatinių advokatų žydų ir kitų tautų buvo labai nedaug. Iš jų paminėtinas Dimenšteinas, kuris turėjo didesnę praktiką net už kurį prisiekusį advokatą. Jam įsigyti didelę praktiką padėjo ne tik jo gabumas ir nepaprastas darbštumas, bet ir sugebėjimas turėti artimas pažintis su valdininkais ir teisėjais – tai jiems paskolinti pinigų, tai patarnauti, kai kam ir kyšių duodant. Grynos doros teisėjai nemėgo Dimenšteino, pavyzdžiui, Gaselkusas.

Gavau žinią, kad d-ras J. Basanavičius sunkiai susirgo. Didelis smūgis bus mūsų tautai, jei tasai brangus asmuo išvyks iš šio pasaulio. Atviruku prašiau daktaro A. Vileišio išreikšti ligoniui tą mano jausmą. [...]

Šiandien atsilankė pas mane iš Vilniaus inžinierius p. Čurlys paraginti mane veikliau rinkti pinigus Čiurlionio paveikslams pirkti. Malonų įspūdį padarė man šitai. [...]

Daugiausia laiko man atima, žinoma, profesionalus advokato darbas. Nekalbu apie pareigų atlikimą įvairiuose teismuose. Bet namie klientų priėmimas daug laiko suėda. Mano klientai – beveik vien valstiečiai arba šiaip liaudis. Jų reikalai dažniausiai ne dokumentais paremti. Juos išklausyti, suvokti kame reikalas ir duoti patarimą arba padaryti juridinę diagnozę, – tai savo sunkumu ir laiko gaišinimu visai ne tai, ką padėjimas iš „užstato" akto arba kitokio dokumento išieškoti skolą. Tas pats sunkumas, kaip ir ginčuose valstiečių su dvarininkais apie žemę. Dvarininko advokatas gauna iš savo kliento dokumentus apie žemės nuosavybę ir tokiu būdu turi tvirtą savo išvedimams poziciją. Valstietis savo pretenzijas remia nepripažintomis teisėmis, – ilgu valdymu ir panašiai, bet ne dokumentais. O jeigu valstiečio teisė paremta ir dokumentu, – pavyzdžiui, ganymo servitutas, – tai tasai dažnai taip neaiškiai apibrėžtas, kad patsai dokumentas tai dar tik svyruojanti į visas puses nendrė. [...]

Iškilus karui visi tikėjosi, kad vokiečiai tuoj apguls Kauną. Apgulus jiems tvirtovę, joje gali kilti badas... pas save mažai beturėjau pinigų ir negalėjau su didele šeimyna kraustytis kitan kraštan, kur nebūtų iš kur gauti pagalbos... [...]

Pasakojo, neva komendantas pranešęs Vyskupijos valdytojui, kad esanti viltis, jog viskas baigsis taikos keliu... Išgirdęs tai, aš paskui ramiai miegojau iki 6 val. ryto. O čia jau būta apskelbta karo. Iš ryto apie 9 val. sužinojom. Greit surašiau kontraktėlį su žmogumi, kuris liko prižiūrėti mano namus, greit susidėjom su žmona kai kuriuos daiktus ir ketinome važiuoti į Garliavą, o ten su pagalba pažįstamų kunigų pasisamdyti arklius toliau keliauti į Subačiškes pas Šalkauskus. Daiktų mažai imame, nes ketiname jau į Garliavą važiuoti su miesto vežėju, fajetone. [...]

Dabar matyt, karas bus ilgas ir daug svieto bus iššudyta. O kiek medžiaginių nuostolių! Net baisu pamąstyti. Žmonės pasakoja, būk palei Karaliaučių daug rusų kariuomenės jau gulę kaulais, būk esą užmušta trys generolai ir aukšti generalinio štabo karininkai. Bet ir vokiečių kronprincas esą sunkiai sužeistas. [...]

Matydamas daug kariuomenės vežant prieš vokiečius, raminausi, kad jie neateis į mūsų kraštą ir kad karo laukas bus jų šalyje. Paskiau pasirodė, jog tomis dienomis jau rengiama buvo rusų kariuomenei pirtis. Bet rašysiu iš eilės... [...]

Atsidūręs ... Vilniuje ... tuoj nuėjau gulti, idant atsilsėčiau už praeitas naktis. Rugpjūčio 24 dieną, sekmadienį, arbatos atsigėręs nuėjau pas p. A. Smetoną, bet pasirodė, kad jo Vilniuje nėra ir kad Jablonskis man parašė tik savo mintį apie jo butą. Smetonos bute radau p. Šimkų su žmona. ... Netrukus parvažiavo ir p. Yčas iš Petrapilio su p. Noreika. Čion sužinojau apie išleistą Vilniaus lietuvių deklaraciją. Tik Vilniuje sužinojau apie Samsonovo ... mirtį ir apie didelį rusų kariuomenės nepasisekimą. Bet vis niekas nesitikėjo, kad tasai nepasisekimas priverstų rusų kariuomenę net bėgti iš Vokietijos. [...]

Vilniuje begyvenant, nuolat teko nerimauti, nervintis, gaunant vis blogas žinias iš karo lauko Suvalkijos teritorijoje. [...]

Sugrįžęs Vilniun buvau įtrauktas į lietuvių politikų šiokį tokį veikimą, apie kurį čion ir priminsiu. Rugpjūčio 25-tą dieną Vilniuje gyvenanti inteligentija tam tikrame susirinkime svarstė deklaracijos išleidimą ir dabartinio momento padėjimą. Kas dėl deklaracijos, dauguma balsų buvo ... jog viešai jos peikti ar apskritai kritikuoti nepridera... Kas dėl bendro padėjimo, tai susirinkimas rado reikalinga išrinkti tam tikrą komitetą, kuris rūpintųsi lietuvių tautos reikalais, jai atstovautų, jos reikalus aiškintų pasauliui, o reikale ir gintų. Tan komitetan aš atsakiau įeiti dėlei savo šeimyniško padėjimo. [...]

Štai rugsėjo 24 d., labai liūdna. Iš telegramų matyti buvo, jog mūsų atstovai Valstybės Dūmoje savo tautos vardu neatsiliepė, kitos gi tautos (lenkai, žydai, armėnai, latviai, estai) atsiliepė. Lyg kas būtų man veidan spjovęs, taip nesmagiai jaučiausi dėlei to atsitikimo. Vakarop tą pačią dieną sužinojau, kad vokiečiai vėl Suvalkiją užima. Toji žinia suvis aptemdė man dienos šviesą. Žymi mūsų krašto dalis tapo suvis sunaikinta. O ir giminės mano viso ko pamatys ir prisikęs... žinios vis blogos. Iki šiai dienai vyriausias štabas dar slėpė, o šiandien jau praneša, jog rusų kariuomenė traukiasi iki Nemuno.

Daug epizodų tenka išgirsti iš kariuomenės traukimosi atgal tokių, kurie liudija didelę betvarkę ir technikos prisirengimo stoką. Kas blogiausia, tai demoralizacija. [...]

1915 metai. Atlankė mane p. Naruševičius — inžinierius iš Maskvos. Pirmą kartą mudu matomės. Malonu buvo pasikalbėti su žmogum, kuriam tikrai rūpi tautos reikalai ir likimas. Pasirodo, kaip man bestudijuojant Maskvos studentų draugija buvo viena iš veikliausių to laiko kuopų tautos susi-

pratimo ir kultūros kėlimo darbe, taip ir dabar tarp Maskvos lietuvių tautos meilės pulsas smarkiai plaka, gal smarkiau nei kur kitur. Maskviečiai susirūpinę, kad valdžia, išleisdama sulig 87 str. Įstatus apie Lenkijos miestų savivaldą, nedavė lietuviams lietuvių miestų savivaldybėse kalbėti lenkų kalba. Jie susirūpinę mūsų atstovų neatsiliepimu tautos vardu Valstybės Dūmoje. Jie nusiminę dėl p. Yčo pasielgimo, kad apsiėmęs laikyti Maskvoje paskaitą neprisirengęs ir netikusiai savo pareigą atlikęs. Daug apie ką pasikalbėjome. Kad tokių asmenų, kaip p. Naruševičius, daug mūsų tauta turėtų! Tai kitaip tautos darbai eitų. [...]

Velykomis advokatas Tumėnas iš Zarasų, apsilankęs pas mane, pakalbino vasarai apsigyventi prie Zarasų. Parašiau apie tai Jablonskiui, kuriam ta mintis patiko, susitarėm ir dabar abi šeimynos čion, netoli viena kitos gyvenome. Jaunimas per kiauras dienas bičiuliauja, aš taip pat dažnai nueinu į Jablonskius pasikalbėti, nes Jablonskis kojomis taip silpnas, kad ateiti pas mus negali. Jablonskių šeimyna tai pavyzdinga lietuvių šeimyna ir aš džiaugiuosi, kad mano vaikai ilgesnį laiką su jablonskučiais pabendraus. Jablonskis mūsų kalbininkas, kalbos mokslo žmogus, mėgsta įvairius dalykus savo specialybėje svarstyti. Aš tuose dalykuose gana profanas. Bet Jablonskiui nesvetimi ir visuomenės įvairūs klausimai. Tokiu būdu medžiagos pasikalbėjimams mums užtenka. Jo vyresnysis sūnus, Konstantas, jau išėjo keturis kursus juristų skyriaus. Vyras išsilavinęs ir rimtas, bet pažinti jį sunku, nes mažai kalbąs namuose. [...]

Būdamas Zarasuose sužinojau, jog rusai jau išvaryti iš Lvovo. Lietuvių tautos nauda ir mano asmeniški reikalai liepia linkėti rusams laimėjimo, bet dėlei nežmoniško jų šeimininkavimo Galicijoje verčia džiaugtis, kad tasai šeimininkavimas pašalintas. O Lietuvai reikės dar daug kęsti ir beveik suvis sunaikintai tapti. Kaip pasiseks man su šeimyna tą karą iškęsti, pragyventi ir po karo išsilaikyti, baisu apie tai ir mąstyti. Kas dabar dedasi visoje Suvalkijoje, taigi ir su mano artimaisiais giminėmis, baisu apie tai galvoti. [...]

Kalkūnuose mačiau daug suvažiavusių ūkininkų. Jie valdžios sukviesti paimti ganiavai karves, atvežamas iš vakarų pusės. Mat ant 30 varstų nuo pozicijų visi gyventojai išvaromi ir visokia manta naikinama arba išvežama, kad užėjęs vokietis negautų jokios naudos. Rusai, rodosi, Napoleono I laikų karo taktikos griebiasi. Iš Vilniaus vasarnamin važiuodamas, kai ku-

riuos daiktus palikau Vilniuje, tikėdamas rudeniop sugrįšiąs Vilniun, toji viltis manyje kilo ypač dėlei Italijos prie sąjungininkų prisidėjimo. Dabar didelė abejonė kyla, ar teks Vilniun sugrįžti. Jau ir šiuo laiku be leidimo tam tikros karinės valdžios arba gubernatoriaus Vilniun įvažiuoti negalima. Kaunas, kiek girdėt, jau vokiečių puolamas. Jei jį paims, tai ir Vilniuj atsidurs vokiečiai. [...]

Gyvenome netoli Zarasų. Zarasų parapijoje eina kova tarp lenkų ir lietuvių už kalbos teises bažnyčioje. Dabartinis vyskupas Karevičius iš naujo pareikalavo, kad klebonas vykdytų vyskupo Cirtauto paliepimą įvesti pamokslus lietuvių kalba, bet jų tvarką šiek tiek permainė. Mudu su Jablonskiu ir su kai kuriais vaikais nuvykome šventadienį bažnyčion pasiklausyti, kas atsitiko. Girdėti buvo, kad lenkai pasiryžę neleisti lietuvių kalba pamokslo sakyti ir giedoti. Šią dieną klebonas turėjo paskelbti žmonėms vyskupo įvedamą tvarką. Mes spėjome nuvykti laiku ir aš gerai girdėjau, ką klebonas Bortkevičia kalbėjo, skelbdamas tą tvarką. Iš jo prakalbos aišku buvo, kad jis priešingas lietuvių kalbos teisėms bažnyčioje. Būtent jis taip kalbėjo, kad lietuvių esą taip mažai, kad neverta užvesti pamaldų, bet kadangi vyskupas liepia, tai kodėl neleisti jiems susiėjus melstis. [...]

Prieš mano akis iliustracija, kurioje nuimta Anglijos visų partijų koalicijos ministerija. Karui kilus, viešpatavo ir tebeviešpatauja liberalų partija. Kitos partijos nekišo baslių jai į valstybinio vežimo ratus; priešingai, karo vedimo reikalais kitų partijų vadai pritarė liberalų ministerijai. Tačiau dėl karo ilgumo, sunkumo ir didelių aukų kaip žmonėmis, taip ir turtu, anglai rado reikalinga sudaryti koalicijos ministrų kabinetą. Kadangi viešpataujanti partija turi už save tautos daugumą, tai ir kabinete jos narių yra daugiau, nei kitų partijų, kurios turi kabinete tik atstovus, yra ir nepartinių. Prancūzijoje tuojau, kai tik kilo karas, susidarė taip pat koalicinis ministrų kabinetas, į kurį įėjo ir socialistai. Tas pat įvyko ir Belgijoje. Austrijoje ir Vokietijoje to nedaroma, dėl to kad tose valstybėse stipriai laikosi monarchai, ir kur yra didelė šalies vienybė.

Anglija, Belgija, Prancūzija – tai visų laisviausios pasaulyje šalys ir tautos, kurios eina kitų tautų priešakyje civilizacijos ir kultūros atžvilgiu. Anglijoje partijos veikia nuo šimtų metų. Bet kilus be galo dideliam karui, tauta rado

reikalinga, idant visos partijos vienybėje veiktų. Mūsų, lietuvių tautos negalima lyginti prie anglų, nes ji neturi politiškos nepriklausomybės. Bet analogija daryti leista ir teisėta. Kultūros kova dar sunkesnė už karą. O mes, lietuviai, šiuo atžvilgiu esame didesniame pavojuje nei Anglija dėl savo politiško gyvenimo. Mes suvis neturime sąjungininkų, kurie mus užtartų ar paremtų. Mes neatskirti nuo priešų mariomis, kaip anglai. O tų priešų mes turime be galo daug iš visų mūsų teritorijos šalių – vokiečiai, lenkai ir rusai, o iš dalies ir latviai, kurie mus irgi latvina. Maža to, jie gyvena ir įsigalėję pačioje Lietuvoje – lenkai, rusai ir rusų pagalbininkai mūsų rusinime žydai. Ekonomiškai mes silpnesni ir pačioje Lietuvoje už kiekvieną iš jų, – įskaitant net Lietuvoje gyvenančius. Lietuvos žydai turi daugiau turto nei lietuvių tauta. Mūsų dvarininkai lenkai taip pat mažai ką mažiau turi turtų, bet prie jų pridėjus lenkus miestiečius, bus daugiau turto lenkų rankose, o kadangi jų mažiau, tai jie turtingesni ir daugiau turto gali aukoti viešiems tautos reikalams. Rusų valdžia turi valstybės turtus ir mūsų rusinime gali turėti kiek reikia pinigų, tai matome iš jų veikimo. Tad turėdami tiek priešų ir dar tokių stiprių, patys būdami silpni ir žmonėmis, ir turtu, mes dargi esame pasidalinę į daugiau partijų, nekaip anglai.

Prie aukščiau išdėstytų aplinkybių, lemiančių mums nykimą, reikia dar pridėti nuolatinį pavienių asmenų ir šeimynų nutautėjimą. Tas nutautėjimas skaitlingai savaime vyksta miestuose ir Lietuvos pakraščiuose, kurie vis artinasi prie jos vidurio. Tą nutautėjimo procesą mes tikėjomės sustabdyti. Patys savo šeimyną nesugeba lietuviai išauginti, o kai kurie ir patys žūsta svetimtaučių bangose. Atsiminkime tik – mūsų mecenato P. Vileišio vaikai ne visi lietuviai, kai kurie būsią net lenkai. P. Matulaičio, V. Pietario vaikai nelietuviai, tiek sūnūs, tiek ir dukterys. Čia turėtų būti priskaitomi tie jauni vyrai, kurie dabar studentaudami dalyvauja lietuvių gyvenime, o pabaigę mokslus kažin kur žūsta... [...]

Atsikartoja tas pats, kas ir Lietuvos istorijoje. Skirtumas tas, kad tuomet savo tautos reikalus užniek palaikė lietuviai dėl moterų meilės, visokių didybės ženklų, dėl ekonominės naudos ir t. t. Teisybė, lietuvių inteligentijos padaugėjo, lietuvių tautinis susipratimas prasiplatino ir paaugo per paskutinius 25 metus. Bet šių dienų tautos viešo gyvenimo atsilikimas kelia manyje didelius abejojimus apie jos ateitį. [...]

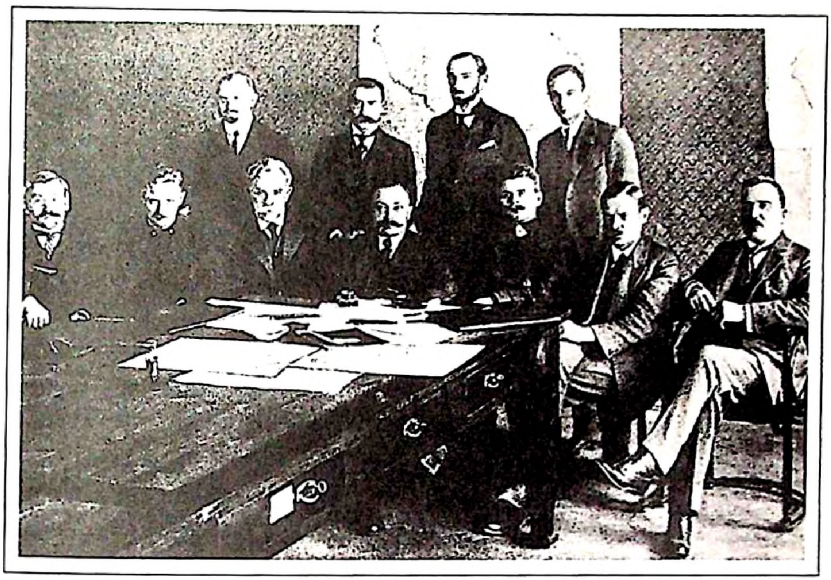

IV Lietuvos ministrų kabinetas, vadovaujamas ministro pirmininko M. Sleževičiaus. Petras Leonas sėdi trečias iš kairės

1916 metai. Mano gi sutaupytos lėšos baigiasi. Advokatui naujojoje gyvenamoje vietoje sunku turėti uždarbį, ypač tokį, kuris man reikalingas didelės šeimynos užlaikymui. Prie šitų galvos ir nervų kvaršinimų, kuriuos man, ne literatui, sunku išdėstyti, reikia pridėti neramumus šeimynoje dėl sunervintos žmonos. Pasvarstęs, pasikalbėjęs, kelias naktis be miego praleidęs, galų gale nusprendžiau važiuoti Maskvon. Tikėjausi, lengviau būsią ten vaikus mokyklosna sutalpinti, o ir uždarbį, nors mažą, surasti per lietuvių ir šiek tiek pažįstamų dar antrosios Valstybės Dūmos rusų pagalbą. [...]

Liepos 23 dieną išvažiavome iš Vitkaus palivarko geležinkelio stotin Turmantan. Dvinskan nevažiavome, nors į ten geresnis kelias, nes žinia buvo, jog ten daugybė pabėgėlių. Pataikėme gerai. Turmante žmonių buvo nedaug. Traukinys pasivėlino kelias valandas, bet vis tik vakare tą pat dieną išvažiavome tolyn. [...]

Šeštadienį iš ryto (liepos 25 dieną senu kalendoriumi) atvykome Maskvon. Čia stotyje apsiprausėme, atsigėrėme arbatos, atsigaivinome. Nuvy-

kau pas jaunų dienų gerą pažįstamą p. Čepulį. Jisai labai maloniai pasikvietė mane su visa šeimyna apsistoti jo bute, iki susirasiu sau nuolatinį butą. Tiek jisai, tiek ir p. Naruševičius pritarė mano norui apsigyventi Maskvoje, ramindamas, jog aš rasiąs čion darbo. [...]

Pabėgėlių didelė banga jau pasiekė ir Maskvą. Miestui ir tautinėms organizacijoms reikėjo jau imtis darbo – duoti pastogę ir maistą tiems nelaimingiems. Vienkart prie tų nelaimingųjų ir aš prigulėjau. Reikėjo man bėgioti po mokyklas, idant savo vaikus įtalpinti, ir reikėjo šen ten kreiptis mėginant rasti sau uždarbio. Rekomenduojamas p. Naruševičiaus padariau žygius miesto valdybos viename skyriuje ir apie mėnesį palaukus gavau ten vietą su 125 rublių algos mėnesiui. Tokiam mieste kaip Maskva ir su tokia didele šeimyna kaip mano tai būta elgetos uždarbis, bet tai džiaugiausi – geriau šis tas, nekaip nieko. Bet į tą laiką, kuomet buvo darbo miesto valdybos skyriuje, aš gavau pasiūlymus Centro Komiteto Lietuvių Draugijos narių dėl karo šelpti – būti įgaliotiniu su alga 200 rublių mėnesiui ir Maskvos komiteto karo aukoms šelpti pas p. Naruševičių – būti komiteto pirmininku, faktiškai dirbančiu, – su alga 200 rublių. Aš ir apsiėmiau šias dvi pareigas, kadangi jas galima buvo sujungti, ir atsisakiau darbo miesto valdybos skyriuje. Taip ir darbuojuos lietuvių pabėgėlių šelpime Maskvoje. Be to, tenka važinėti Petrogradan į Centrinio Komiteto, jo prezidiumo posėdžius, nes esu to komiteto nariu ir vicepirmininku Maskvos komitete ir kaipo įgaliotinis Centro komitete turiu be galo daug darbo. Nuo komiteto biuro gyvenu toli. Gerai, kuomet tramvajai vaikščioja. Bet du kartus buvo streikai. [...]

Praėjus didelei bangai karo ištremtųjų žmonių iš savo gūžtų Rusijon keliauti, aiškus buvo reikalas gyvenančiai ir naujai išsikėlusiai Rusijon mūsų inteligentijai suvažiuoti ir susiorganizuoti šelpimo darbui. Iniciatyva turėjo išeiti iš Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti. Maskvoje ... buvo sukviestas komitetas ir ... buvo nutarta kviesti suvažiavimą... Gaila, kad suvažiavimas ilgai nebuvo įvykdytas. Lenkai, latviai ir žydai seniai tai padarė ir susitvarkė.

1919 metai. Iki Didžiojo karo savo „Atsiminimus ir pergyvenimus" rašiau pamečiui, pradedant nuo mano įstojimo mokyklon. Didžiojo karo

laikotarpiu savo „Atsiminimus ir pergyvenimus" skyrium esu surašęs... Tad čia nedaug kas tenka man kalbėti apie 1919 metus. [...]

Atsistatydinus M. Sleževičiaus ministrų kabinetui, kuriame aš ėjau vidaus reikalų ministro pareigas, E. Galvanausko buvo siūloma man įeiti į jo kabinetą. Ne tik jis pats siūlė, bet ir per kitus asmenis mėgino paveikti mane, kad priimčiau jo siūlymą. Bent vieną tokį asmenį atsimenu. Tai buvo V. Stašinskis. Šiam aš atsakiau: „O kodėl pats neimi to portfelio?" Siūloma buvo teisingumo ministro portfelis. V. Stašinskį aš supratau, kodėl jis nenori būti ministru – po Didžiojo karo, susikūrus valstybei, turėjo kilti daug civilinių bylų ir buvo pagrindo advokatui tikėtis didelio uždarbio. Mane dar kalbino būti ministru Anglijos politinis atstovas (konsulas). Šitasai nuoširdžiai kalbino. Jam aš atsakiau, kad randu netinkamą sau vien dešiniųjų kabinetą, kad matau dar koalicinio kabineto reikalingumą. Šitoji priežastis man buvo lemiančioji. Kas dėl V. Stašinskio mano spėjamųjų priežasčių nesiimti ministro pareigų, tai tas priežastis aš tikrai atspėjau. Bet ne tik Stašinskis, o ir aš, ir net Kazys Samajauskas pradėjo gana gerai uždarbiauti kaip advokatai. [...]

Turiu žydų veikėjų memorandumą rusų kalba apie lenkų kariuomenės ekscesus ir žydams padarytus nuostolius Vilniuje ir kitose to krašto vietose. Mano turimame memorandumo egzemplioriuje paišeliu pažymėta, kad tasai memorandumas per ministrą pirmininką Sleževičių buvo pasiųstas Voldemarui, – reiškia, kai šis buvo Paryžiuje. Tenka stebėtis žydų tautos jėgų ir sugebėjimo didumu, kad be valstybinio aparato ir taip greitai jie surinko tiek daug faktų, kiek yra sužymėta kalbamame memorandume. [...]. Bet ekscesai – ekscesais, žiaurumai – žiaurumais lieka, o jėga – jėga. Ir prieš pastarąją viskas nusilenkia ir su jos valia turi sutikti ir sutinka. Taip ir žydams teko nusiminti dėl lenkų, kai šie, prancūzų globojami, sukūrė didelę valstybę ir pasidarė galingais. Nurodyto memorandumo mano turimą egzempliorių laikau atskiram kai kurių dokumentų, pas mane išlikusių, rinkinyje. [...]

Tame pat rinkinyje laikau mirusio inž. T. Naruševičiaus raštų apie jo darbuotę prie Lietuvos delegacijos Paryžiuje nuorašus. Iš tų raštų matoma, kokios sunkios buvo Lietuvos valstybės kūrimosi sąlygos ir kokį didelį pozityvų darbą yra padaręs Paryžiuje būdamas T. Naruševičius. [...]

Dar tik ėjo valstybės kūrimo darbas, dar valstybė stovėjo visai ant silpnų kojų, o jau prasidėjo tarpžinybinis varžymasis dėl valdžios svarbos, dėl to, kas turi daugiau galios įsakinėti. Valstybei besikuriant, visokius antivalstybinius gaivalus dar bemalšinant ir, be to, beeinant kovoms su išoriniais priešais, karinė valdžia turėjo didelės reikšmės ir vidaus gyvenime. Bet vietos satrapėliai stengėsi reikšti kiek galima daugiau savo valdžios: ten ir tuomet, kur ir kuomet tos valdžios reikšti jiems nepriderėjo, kur gana buvo vidaus reikalų ministerijos organų. Vietos kariškių satrapėlių plačius užsimojimus palaikydavo krašto apsaugos ministras p. Merkys. Pas mane yra užsilikę dviejų Kauno komendantų įsakymų nuorašai, man kaipo vidaus reikalų ministrui pristatyti Kauno miesto milicijos vado. Milicija tuomet buvo vadinama dabartinė policija. Ir šituos du nuorašus su milicijos vado raštu ... laikau tame pat rinkinyje. Šitie pastarieji trys raštai turėtų būti VRM archyve, bet kadangi jie, nežinau kodėl, buvo mano pasiimti perduodant ministeriją, tai telieka mano rinkinyje. Mano rezoliucija ant milicijos vado rašto rodo, kad mačiau reikalą surinkti daugiau faktų, įrodančių netinkamus komendantų veiksmus, ir tuomet įnešti klausimą į ministrų kabinetą ... Kai įvesta buvo milicijai uniforma, kuri mano buvo nustatyta panaši į kariškių uniformą, tik apvedžiojimų spalva buvo kitokia, p. Merkys kreipėsi į mane, kad jis nesutinkąs su tokia milicijos uniforma. Aš atsakiau, kad maža to, kad Tamsta nesutinka, o aš randu ją tinkamą. „Aš įsakysiu nuplėšti ją nuo milicininkų", – tarė p. Merkys. „Pamėgink tamsta", – atsakiau. Uniforma tuomet pasiliko kurią buvau nustatęs... [...]

Į tą patį rinkinį esu įdėjęs pasilikusį pas mane, turintį būti Vidaus reikalų ministerijos archyve, nuorašą prancūzų karo ministerijos Lietuvoje rašto iš 1919.VIII.3 mūsų ministrui pirmininkui dėl demarkacijos linijos su lenkais. Toji linija kelis kartus buvo keičiama. Šitame rašte pasakyta, kad valstybių sienos bus Taikos Kongreso nustatytos. Bet [buvo] Lietuvos su Lenkija jėga nustatyta, o ne Taikos Kongreso. [...]

Dabar apie vadinamą „poeviakų" bylą, tikrai vadinant baudžiamąja byla, kurioje buvo kaltinami: *Polska Organizacja Vojskova* ir *Organizacija Strzelcov Nadniemanskich*, trumpai – POV ir OSN nariai Raimundas Kovalec, apygardos komendantas ir kt. Kvota buvo daroma man esant vidaus reikalų ministru, apie ką esu rašęs kitur. Kai artinosi bylos svarstymas kariuome-

nės teisme, kreipėsi į mane, neatsimenu per ką, kad būtų gerai, jei ir aš dalyvaučiau iš valstybės pusės, kaip civilinio ieškinio įgaliotinis. Tokiu įgaliotiniu jau buvo apsiėmęs jaunas, mažai prityręs prisiekusio advokato padėjėjas Stasys Šilingas. Prokuroras taip pat buvo jaunas – Papečkys, o kaltinamieji turėjo prityrusį gynėją. Tai Šniukšta norėjo, kad jėgos būtų sustiprintos kaltinimo pusėje. Aš sutikau, nekeldamas jokių sąlygų. Atlikau šį nelengvą darbą be jokio atlyginimo. Ar gavo kokį atlyginimą Šilingas, aš nežinau, jo neklausiau. Formaliai civilinį ieškinį pareiškė, rodosi, dvi ministerijos: Susisiekimo ir Finansų, bet dėl pastarosios gerai neatsimenu. Susisiekimo ministerija ieškojo atlyginimo už nuostolius, „poeviakų" padarytus pjaustant telegrafo stulpus, nutraukiant susižinojimą ir kita. Kariuomenės teismas tuomet vadinosi Armijos teismu. Kaltinamųjų buvo apie 60 asmenų. Armijos teismo salė buvo per maža tokiai didelei žmonių skaičiumi bylai ir teismas posėdžiavo Kauno apygardos teismo salėje. Turiu pabrėžti, kad jaunas prokuroras Papečkys pasirodė gabus teisininkas, gerai besiorientuojąs proceso klausimuose. Šitą klausimą nemažai stengėsi kelti kaltinamųjų advokatai Bulota, Cimkauskas, Krasauskas ir kiti. Mano dalyvavimas priešingoje jiems pusėje vis dėlto buvo naudingas bylos eigai. Reikia dar pasakyti, kad ir pats Šniukšta buvo mažai praktikos turėjęs baudžiamame procese, nes seniau jis buvo vis dirbęs civilinės teisės srityje. Tad mano replikos gynėjų dirbtinai keliamais klausimais buvo labai reikalingos ir neleisdavo bylos eigai iškrypti iš teisėtos vagos. Čia [paminiu] Armijos teismo raštą man ... Rašte klaidingai sakoma, kad aš paskirtas civilinio ieškovo įgaliotiniu. Paskirti niekas negalėjo, o galima buvo tik susitarti. Kaltinamieji, nors kai kas, manau, mokėjo kalbėti lietuvių kalba, bet kalbėjo daugiausia lenkiškai ir ši aplinkybė trukdė bylos eigą. Su vertėju reikia kur kas daugiau laiko tam pačiam veiksmui atlikti. Visuomenės suinteresuotumas byla buvo labai didelis. Teismo salėje buvo pilna žmonių, ypač daug publikos būdavo popietinėmis posėdžiavimo valandomis. Čia ne pro šalį bus užfiksuoti mūsų kariškosios vyriausybės grynai biurokratinį naivumą. Advokatas Krasauskas, kadangi Didžiojo karo metu buvo rusų armijos mobilizuotas karininkas, tai ir mūsų armijoje jis pradžioje tarnavo, bet ne rikiuotėje, o krašto apsaugos ministerijos juriskonsultu. Paleistas iš kariuomenės jis gynė savo tautiečius „poeviakus", o po tos bylos visai išsidangino

Lenkijon. Vėliau Krašto apsaugos ministerijos juriskonsultu vėl lenkas tarnavo. Na, o ir juridiniai klausimai kartais liečia slaptus dalykus. Šitos bylos savo užrašus aš turiu ir galėsiu plačiau kalbėti apie ją. Bet kaltinamasis aktas buvo spausdintas ir teismo protokolas yra svarbius momentus užfiksavęs, tad man neverta daug kalbėti... Kitų raštų nuorašus civiliniam ieškiniui įrodyti likau tame dokumentų rinkinyje, apie kurį anksčiau paminėta. Ten pat laikau mašinėle rašytą savo kalbą, pasakytą civiliniam ieškiniui palaikyti. Kadangi mašinėle rašytas tekstas jau taip išbluko, kad dabar jau sunku įskaityti, laikui einant jis visai išbluks, tai savo tą kalbą aš čia įrašau. Istorinė byla, tai ir kalba tebus užsilikusi...

„Gerbiamieji teisėjai! Po Valstybės Gynėjo ir mano bendradarbio civiliniam ieškiniui paremti pil. Šilingo išsamių kalbų man gal ir nereikėtų varginti Tamstų savo kalba, bet šitoji byla labai paini – pačių kaltinamųjų prieš jus stovi 51 asmuo, todėl manau būsią prie reikalo, jei aš pasakysiu kelis papildomus tos kalbos žodžius. Civilinio ieškinio suma pilnai įrodyta paskelbtais dokumentais. Bet kyla klausimas, iš ko reikia priteisti tasai ieškinys? Fizinio kaltininko, kuris sutraukė telegrafo ir telefono vielas ir nupjaustė stulpus, nesužinota. Gal tai padarė išdykėliai piemenukai, blogai žaisdami? O jei tai kaltinamųjų darbas, tai gal tasai darbas toks, kad jis ir jo pasekmės privalo būti svarstomos ne Armijos teismo, bet civilinio apygardos teismo? Į šituos klausimus aš pasistengsiu kiek galima trumpiau atsakyti. Prileidimas, kad telefono ir telegrafo vielų ir stulpų sugadinimas tai piemenukų ar kieno nors kito pripuolamas darbas, atpuola, jeigu prisiminsim, kad vielų ir stulpų buvo daug sugadinta, kad tai padaryta viena nakčia ir, be to, įvairiose, tolimose nuo viena kitos vietose.

O jeigu dar prisiminsime, kad organizacijos POV ir OSN, kaip visiškai nustatyta dokumentais, pasiaiškinimu kaltinamojo Kovaleco ir liudytojų Liudo Giros ir Daukanto pareiškimais, buvo surengusios padaryti sukilimą naktį iš 28 į 29 dieną rugpjūčio mėnesį, kad į jų prirengiamąjį sukilimo darbą įėjo ir telegrafų ir telefonų sugadinimas, ir kad pastarasis buvo padarytas naktį iš 27 į 28 dieną to paties rugpjūčio mėnesio, tai mums bus aišku, jog telegrafų ir telefonų sugadinimas, apie kurį kalbama šioje byloje, yra kaltinamųjų darbas.

Koks tasai darbas politiniu ir juridiniu žvilgsniu? Kai kurie kaltinamieji, tarp jų ypač pil. Kovalec plačiai čion aiškino, kad jis savo veikimu organi-

zacijose POV ir OSN ėjo demokratijos dėsniais, rengė Lietuvai laimingą ateitį ir norėjo tverti Didžiąją ir Nepriklausomąją Lietuvą. Ar iš tikro taip?

Atsižiūrėjus, kad pil. Kovalec įvardintose organizacijose bendrai dirbo su tokiais Rusijos autokratų Aleksandro II ir Nikolajaus II sandarbininkais, kaip kaltinamasis Kazys Sipavičius, kuris nerado sau galimybės bendrai dirbti su Lietuvos liaudim, kad pilietis Kovalec bendrai, petys į petį, dirbo su Lietuvos „obšarnikais" (stambiais dvarininkais), kaip Z. Plioteris ir Geištoras ir kiti, su kurių interesais supuola išvardintų organizacijų interesai Lietuvoje, kad pilietis Kovalec laiko neatitinkamu demokratystės reikalavimams Lietuvos Ministrų Kabinetą su socialistu liaudininku Sleževičium priešakyje ir dalyvaujant jame socialdemokratams Kairiui ir Pakniui, ir rado sau tinkama tverti komisiją su buvusiu Kaizerio feldfebeliu Aukštolaičiu, ir kad tarp išvardintų organizacijų dokumentų mes randame ir kitą geležinkeliečių sąrašą, tai apie kaltinamųjų demokratiškumą atsieina labai abejoti.

Kalbėjusieji prieš mane jau išsiaiškino lenkiškumo reikšmę mūsų gyvenime. Mūsų istorijos likimu daugelio mūsų piliečių sielose yra įsigyvenęs jausmas, kuris lenkiškumą identifikuoja su poniškumu, su žmonių nelygybe. Tiems piliečiams rodosi, kas lenkiška, prieš tą reikia lenkti galvą. Tikras demokratas privalo siekti to, kad kiekvienas asmuo, vis tiek ar jis būtų kareivis, ar juodo darbo darbininkas, ar valdininkas, išpildęs savo pareigas, jaustųsi tikras ponas esąs, kuris gali tarti apie save: „aš karalius, aš Dievas, žodžiu sakant, aš žmogus". Lenkiškumo platinimas pas mus palaiko nuo seniai įsigyvenusį sielose vergiškumo jausmą ir todėl yra priešingas demokratystei. Ir materialinio gyvenimo srityje lenkiškumas neša mums pragaištingas pasekmes. Tik pasižiūrėkime. Kitur miestai turi kultūrinančią įtaką į aplinkinius gyventojus. Pas mus gi tie miestai, kurių apylinkės sulenkėjo, padarė į apylinkių gyventojus blogą įtaką. Pavyzdžiui, Kauno apylinkės gyventojai (išskyrus buvusią Suvalkiją, į kurią Kaunas mažai įtakos turėjo) yra tamsesni, labiau nuskurdę, nekaip tolesnių vietų, taip pat reikia pasakyti ir apie Vilnių. Mūsų kaimų gyventojai mažiau apsišvietę ir didesniame skurde gyvena ten, kur jie sulenkėję ir jų tamsumas ir skurdas juo didesnis, juo toliau einame į rytus, kur didesnė lenkystės įtaka. Taigi jeigu pilietis Kovalec su savo bendradarbiais nešė mums lenkiškumą, jie neturi teisės puoštis demokratyste.

Politikos žvilgsniu organizacijų POV ir OSN tikslas Lietuvoje štai toks: Čarnockienė rašė, kad POV stovi lenkiškų interesų gynybos pagrinde su ginklu rankoje. Dokumente apžiūrėtuose bylos lapuose 53-55, kur kalbama apie bendrą politiką, pasakyta, kad jei Lietuva neitų unijon su Lenkija, tai privalo Lietuvos plotus inkorporuoti į lenkų respubliką. Dokumente, apžiūrėtame bylos (2 dalis) 91 ir 92 lapuose, pasakyta, kad POV Kaunijos teritorija lieka, vyriausios lenkų karo vadovybės įsakymo 1919.VI.16 prasme, ... – suvienyta ir nepriklausoma Lenkija su išėjimu į jūrą.

POV priesaikoje, tarp kita ko, prisižadama dėl suvienytos ir nepriklausomos tėvynės Lenkijos savo kraują ir gyvybę pašvęsti.

Tarp atsišaukimų, apžiūrėtų byloje (6 dalis, 167-169 lapai), kalbama, kad Taryba ir jos vyriausybė yra lenkų tautos priešas ir kad ji veda pasitarimus su rusais ir vokiečiais prieš lenkų valstybę.

Dokumente, apžiūrėtame byloje (2 dalis, 314 lapas), pasakyta, kad reikia tik trumpam momentui užimti Kauną, palengvinti lenkų kariuomenei įeiti į jį.

Šitų raštų užteks, idant parodytume tikslą POV, gi kad OSN buvo toji pati organizacija POV, aš laikau pilnai išrodytu dalyku be tolesnių mano išvedžiojimų.

Idant pasiektų savo tikslą ir per sukilimą išduotų Lietuvą Lenkijai, organizacijos POV ir OSN veikė aukščiausiame kontakte su Lenkijos kariuomene, kas matyti iš sekančių faktų. Jų vadas Orvid, tai lenkų kariuomenės generalinio štabo karininkas Kosciolkovskis; kaltinamasis Kovalec – tai lenkų kariuomenės karininkas, o buvęs prie Lietuvos generalinio štabo lenkų karininkas Vonsevič dalyvavo POV ir OSN organizacijose. Tos organizacijos gaudavo iš lenkų štabo Vilniuje pinigų, ką pripažino ir kaltinamasis Kovalec.

Byloje (1 dalis, 187 ir 188 lapai) yra aprašyti dokumentai, iš kurių matome, kad ekspozityva (į pirmos divizijos intendantūros sandėlį) ta, kad išduotų įvairius daiktus OSN.

Apžiūrėtoje byloje (1 dalis, 163-169 lapai) Juzviko instancijoje pasakyta: „remdamasis lenkų kariuomenės vyriausios vadovybės biuro įsakymu 1919.VI.18 apylinkę DOK pakeičiu į Kauno apylinkę POV".

To, kas čion mano atpasakota, užtenka įrodymui, kad POV ir OSN buvo artimiausiame kontakte su vyriausiąja lenkų kariuomenės vadovybe.

Turėdamos tikslą palengvinti lenkų kariuomenei užimti Kauną ir dar neokupuotą Lietuvos dalį, organizacijos POV ir OSN rimtai rengėsi ir prisirengė prie sukilimo, kuris turėjo įvykti naktį 28-29 d. rugpjūčio ir tik nepasisekus padaryti sukilimą vėliau. Kaip sako liudytojas Daukantas, lenkų štabe Vilniuje buvo aiškintasi, jog tai buvę tik manevrai, kurie gerai pasisekė.

Tasai prisirengimas matomas iš sekančių aplinkybių: iš ginklų sandėlio, kurį prižiūrėjo pabėgęs kaltinamasis Stasys Nekrašas, buvo išeikvota daug revolverių; daug revolverių buvo rasta pas pasislėpusį nuo teismo Joną Kodzevičių.

Bylos (1 dalis, 228 ir 229 lapai) protokolas, jame apžiūrėtas įsakymas, kuriuo įsakyta Maišiagalos komendantui duoti 50 karabinų, po 100 šovinių, 20 rankinių granatų ir t. t.

Apžiūrėtame (bylos II dalis, 168 lapas) raporte rašoma, kad reikia ginklų, šovinių, labai pageidaujamos bombos ir revolveriai. Vilijos perėjimas žemiau Gegužinės yra užtikrintas. Įsakymas Ukmergės komendantui, kad reikia surinkti prisiekusius vėliausiai 28/VIII.

Apžiūrėtame (bylos 2 dalis, 21 lapas) instruktoriaus Blickio raporte 1919.VIII.27, atitinkamai įsakymui iš 23/VIII, parašyta, jog viskas prirengta... „Tuoj, kai užimsime Kauną, galės būti užimti Pravieniškiai nedidelėmis jėgomis... reikalinga ... apsiaustis ... priešingu atveju, nematydamas aiškios pagalbos, nepradėsiu."

Naktį rugpjūčio 27-28 įvairiose vietose buvo sugadinti telegrafai ir telefonai.

Taigi nusikalstamas darbas yra pilnai įrodytas. Aš priminiau tik kai kuriuos ryškesnius bylos davinius. Jų yra labai daug, visi daviniai, kurie išdėstyti kaltinamame akte, pasitvirtino teismo tardymą atliekant ir plačiai apibūdinti kalbėjusių prieš mane.

Lieka dar paliesti klausimą, kas gi kaltas? Atsakymui į šį klausimą svarbiausią, mano manymu, reikšmę turi vadinamieji evidencijos lapai. Jų įvertinime tenka apsistoti prie liudytojo Daukanto pareiškimo. Prie progos aš bendrai turiu pasisakyti, kad liudytojo Daukanto pareiškimai šioje byloje pilnai tikėtini, dėl to, kad juos patvirtina kitos aplinkybės. Todėl ir dėl evidencijos lapų reikia paimti jų tą reikšmę, kurią piešia Daukantas, būtent

kad į juos buvo įrašomi tik jau įstojusieji į organizaciją, o ne Kovaleco pareiškimą, būk jie turi tik sąrašo projekto reikšmę.

Kad į evidencijos lapus buvo įrašomi organizacijų tikri nariai, tai, be liudytojo Daukanto pareiškimo, dar aišku iš šių bylos aplinkybių: slapyvardėmis ir šifru parašytų evidencijos lapų turinys atitinkamose dalyse sutinka su pareiškimais tų kaltinamųjų, kurie pripažino esą įrašyti ir kurie pasakė savo slapyvardžius. Kitų slapyvardžiai ir pavardės patvirtinamos tuo, kad kaligrafiška ekspertizė pripažino jų ranka rašytus raportus. Kaligrafiška ekspertizė, reikia pripažinti, tinkamai padaryta, dėl to, kad ji supuola ir su tų kaltinamųjų pareiškimais, kurie pripažino raštus savais. Kai kurie kaltinamieji, ypač kaimiečiai, pripažino, kad jie buvo įrašomi į kažkokius sąrašus ir nurodo slapyvardžius, ir jų apreiškimai atitinka evidencijos lapų turinį.

Kai kurie vėl kaltinamieji pripažįsta, kad jie buvo prisaikdinami, kas patvirtina Daukanto pareiškimą ir tokiu būdu evidencijos lapų reikšmę.

Iš visa to man aišku, kad evidencijos lapai parodo, kas kaltinamųjų priklausė prie POV ir OSN. Abejonė galėtų kilti dėl pilietės Eugenijos Petrovičaitės, apie kurios nusistatymą mums liudijo Lietuvos piliečiai Čiurlionienė ir Paknys, dėl kurių pareiškimo negali būti abejonės. Bet pilietė E. Petrovičaitė, kaip atsidavęs labdaringumui asmuo, galėjo, šiems liudytojams nežinant, pasižadėti būti naudinga ir POV bei OSN nariams kaliniams. Dėl šitos kaltinamosios teismas gali rasti reikalo pritaikinti karo teismo proceso 913 straipsnį.

Baigsiu savo kalbą. Įrodomosios medžiagos šioje byloje apstumas duoda man pagrindo tikėtis, kad Tamstos, Gerbiamieji teisėjai, civilinį ieškinį patenkinsite."

Po kaltinamųjų gynėjų kalbų buvo replikuota. Įrašau čia ir savo repliką.

„Gražiais žodžiais gerbiamas Bulota užbaigė savo kalbą, išreikšdamas pageidavimą, kad tautos susijungtų meilėje. Bet toks idealus susijungimas, apie kurį jis kalbėjo, galimas tik tarp laisvų ir lygių tautų. Kaltinamieji gi rengė Lietuvai tokį susijungimą, kur lenkai viešpatautų, o lietuviai būtų traktuojami kaip gera ir nuolanki liaudis. Kad gynėjas Grajauskas idealizavo kaltinamųjų darbą, tai man nestebėtina, dėl to, kad tai primena man, jog ir mūsų Steigiamajame Seime yra atstovų, kurie Seimui tariant nusistatymą tėvynės gynimo reikalu, demonstratyviai išėjo iš

salės. Bet aš negaliu suprasti, ką reiškia gynėjo Bulotos pasisakymas, kad jis čion veikia kaip trečias asmuo. Nesupratu dėl to, kad čion yra tik bylos dalyviai, o ne tretieji asmenys. Visų gynėjų kalbose buvo iškelti juridiniai klausimai, kuriais, Gerbiamieji Teisėjai, leisite man išsitarti. Buvo tvirtinama, kad negali būti to nusikalstamo darbo, kuris primetamas kaltininkams, dėl to, kad tuomet pati Lietuvos valdžia neturėjo suverenumo, ką gynėjai nužiūri iš to, kad Baudžiamojo kodekso dalis apie sukilimą prieš aukščiausiąją valdžią panaikinta ir kad nebuvo tikros Konstitucijos, o buvo tik jos Pamatiniai dėsniai. Keista girdėti iš juristų, kad valstybės suverenumas priklauso nuo jos Baudžiamojo kodekso, arba nuo rašytos Konstitucijos. Besikurianti valstybė tankiausiai kardu gina savo suverenumą, o ne įstatymais. Argi gynėjai mano, kad ir Vokietija, nuvertusi Kaizerį, iki Steigiamojo Seimo, ir Rusija po pašalinimo caro nebuvo suvereninės valstybės, dėl to kad neturėjo konstitucijų? Šiuo klausimu kaltinamasis Kovalec kur kas gilesnis už gynėjus politikas ir juristas, nes jis į mano klausimą atsakė: „Kas gali duoti teisę būti valstybe besitveriančiai valstybei?"

Be pamato pareiškimas, kad byloje nėra dokumento apie tai, jog Lenkija nusikalstamo darbo metu buvo Lietuvos priešininkė. Tamstos, Gerbiamieji Teisėjai, žinote tai.

Gynėjų tvirtinimas, būk inkriminuojamas šioje byloje darbas esąs numatytas panaikintais Baudžiamojo kodekso 100-102 straipsniais, gi jų nesant, 126 straipsniu, neatitinka tikrenybės. Baudžiamojo kodekso panaikintoji dalis daugiausia kalba apie monarcho ir jo giminės įžeidimą, tai jei gynėjams ypač rūpi apginti mūsų Respublikos prezidentą nuo įžeidimų, lai jie pasirūpina suruošti tam tikro įstatymo sumanymą. Straipsnyje 100-me buvo dar kalbama apie valstybinės tvarkos keitimą ir valstybinės teritorijos dalies atplėšimą. Taigi šitas įstatymas, kad ir veiktų, nebūtų pritaikomas prie šios bylos, dėl to, kad jų dalykas visai kitoks, būtent: valstybės išdavimas, kas numatyta Baudžiamojo kodekso 108 ir 118 straipsniuose.

Kai kuriems asmenims iš kaltinamųjų užtenka parodyti tėvynės išdavimo priešui veikimą, bet tų gi kaltinamųjų, kurie buvo tik prisidėję prie POV ir OSN, bet dar nieko blogo valstybei nebuvo darę, kaip antai jauni-

kaitis Furgonas ir kt., Armijos Teismas galbūt ras reikalo padaryti žygius, nurodytus Karo teismo 913 straipsnyje."

Aprašytoji byla kilo 1919 metais, todėl ir jos nagrinėjimą įdėjau į šitų metų įvykių aprašymą, nors jis vyko 1920 metams baigiantis ir 1921 metams prasidėjus.

Anais laikais Armijos Teismo sprendimus politinėse bylose buvo galima duoti Vyriausiajam Tribunolui apeliacijos skundus ir protestus. Vyriausiasis Tribunolas svarstė šią bylą 1921 metų kovo 31 d. ... Civilinis ieškinys buvo Armijos Teismo patenkintas. Vyr. Tribunole man nedaug darbo tebuvo, žinant bylą iš dalyvavimo Armijos Teisme.

1920 metai. Ernesto Galvanausko ministrų kabinete, sukurtame 1919 metų rudenį, teisingumo ministru buvo Liudas Noreika. Tas pats, praėjus keleriems metams po kurio mirties, kunigas Tumas spaudoje pranešė, kad juodu su L. Noreika buvo surašę Lietuvos monarchijos konstitucijos projektą. L. Noreika, ministrų kabineto pavedimu, sudarė komisiją „Konstitucijos projektui ruošti". Ton komisijon nariais buvo jo pakviesti asmenys, gi pats ministras L. Noreika pirmininkavo. Komisijon buvau pakviestas ir aš. Pirmojo komisijos posėdžio pirmininkas, kaip pats nedaug nusimanęs asmuo, darbo vadžias išleido iš savo rankų ir jos pateko į advokato S. Rozenbaumo rankas. Šis keliuose pasėdžiuose skaitė komisijos nariams, kaip mokiniams, paskaitas iš valstybinės konstitucinės teisės apie monarchijų ir respublikų tipus. Taip komisija ir nepriėjo prie pozityvaus darbo ir jokio konstitucijos projekto Steigiamajam Seimui nesuruošė.

Be nurodytos kliūties, svarbi buvo ir toji, kad visi komisijos nariai ir pirmininkas turėjo daug kitų jiems privalomų darbų, gi šios komisijos darbas, kaip neapmokamas, buvo neprivalomas, todėl posėdžiai dažnai neįvykdavo. Yra pas mane užsilikę keli kvietimai ir kunigų suruoštoji konstitucijos projekto dalis, kuri turėjo liesti katalikų bažnyčios teises Lietuvos valstybėje. Šituos dokumentus laikau bendrame rinkinyje.

Mūsų delegacija prie Taikos Kongreso nors nebuvo įsileista, bet gindama Lietuvos valstybės kūrimo reikalus turėjo santykių su Taikos Kongresu. Kaip man teko girdėti, didžiųjų valstybių atstovams Taikos Kongrese reikalaujant, Lietuva turėjo raštu pasižadėti saugoti žydų kultūrinės auto-

nomijos teises, jeigu Lietuvai bus lemta būti valstybe. Ministrų Kabinete ponas premjeras M. Sleževičius nesiteikė painformuoti savo kolegas apie taip svarbų aktą, kurį delegacijos pirmininkas Voldemaras įteikė Taikos Kongresui. Tąją informaciją aš gavau iš „Žydų tautos tarnybos" Lietuvoje vicepirmininko advokato Ozerio Finkelšteino. Jis man atsiuntė Voldemaro pasižadėjimo nuorašus prancūzų ir lietuvių kalba. Prancūzų kalba tekstą laikau dokumentų rinkinyje, o lietuvių kalba įdedu čia kartu su pono O. Finkelšteino raštu rusų kalba. Šį raštą čia verčiu savo kalbon, dovanodamas velioniui savo kolegai jo nekorektiškumą. Jis jau mokėjo lietuviškai, nors ir netobulai, įėjo į Steigiamąjį Seimą nariu.

Rašto vertimas: „Ponui Leonui, čia. Maloningas Pone! Siunčiu Tamstos asmenyje partijai „Santara" Paryžiaus deklaracijos apie žydų tautos teisę tekstą ir vertimą. Žydų tautos taryba mano, kad Tamsta rasite per tikrą Tamstos partijos vedamųjų sferų atsinešimą prie šio svarbaus dokumento paskelbti Jūsų partijos organe. Su tikra pagarba. (parašas) O. Finkelšteinas".

Šitas pasižadėjimas turi tarptautinės teisės sutarties galios ir Lietuva privalo saugoti jį.

Prasitariau, kad M. Sleževičius neinformavo ministrų apie šį pasižadėjimą. Gal ir neturi pagrindo mano šis priekaištas p. Sleževičiui. Galbūt, kad jo paties neinformavo A. Voldemaras. Šis žmogus iš pradžių, susikūrus pirmam M. Sleževičiaus ministrų kabinetui (antram iš eilės), laikė save užsienio reikalų ministru, nors nebuvo paskirtas juo. O kai buvo priverstas nesivadinti užsienio reikalų ministru, nes svetimoms valstybėms buvo pranešta, kas yra jisai, tai visą laiką veikė kaip ministro pirmininko M. Sleževičiaus priešas.

Ar rašė ką „Santara" savo organe dėl čia nurodyto pasižadėjimo žydų kultūrinės autonomijos atžvilgiu, aš dabar negaliu pasakyti, galiu tik teigti, kad tų laikų „Santara" buvo grynai žmoniškų principų tautinių mažumų atžvilgiu. Tai pasireiškė, pavyzdžiui, kalbų klausimo teismuose sutvarkymu. Teisėjai buvo įpareigoti mokėti žymių mažumų kalbas, į kurias žargonas nebuvo įterptas. Šis sutvarkymas buvo padarytas, man esant teisingumo ministru.

Ministro pirmininko aš buvau pakviestas eiti Vyriausios Steigiamajan Seiman Rinkimų komisijos pirmininko pareigas. Pradėjus Komisijai dirbti, tuoj reikėjo apsaugoti piliečių agitacijos teisę, reiškia, teisę daryti susirinkimus, mitingus, leisti propagandinius spaudinius ir t. t. O valstybėje

buvo karo padėtis. Aš ėmiau pakartotinai reikalauti iš vyriausybės per ministrą pirmininką, kad karo padėtis būtų panaikinta, priešingu atveju grasindamas atsistatydinti, nes daryti Steigiamojo Seimo rinkimus esant karo padėčiai – absurdas. E. Galvanauskas buvo vienos su manim nuomonės, bet naikinti karo padėtį bijojo ir trukdė „Pažangos partija" – dabartiniai tautininkai su valstybės prezidentu Antanu Smetona priešaky. Ir tik kai sugalvojo ir išleido Baudžiamojo statuto papildymą ir pakeitimą, kuriuo jų „šventos asabos" apsaugojamos žiauriomis bausmėmis, tuomet panaikino karo padėtį.

Jau ėjo priešrinkiminė agitacija, kai Valstybės Taryba kooptavo keturis asmenis iš Klaipėdos Krašto Tarybos nariais. Naujiems Tarybos nariams pagerbti buvo suruošti „Metropolyje" vieši pietūs, kurių metu A. Smetona savo kalboje pareiškė abejonių, ar mokės, ar pajėgs Steigiamasis Seimas valdyti valstybę. Ar pastebėjo kas kitas šitą mintį, nežinau, man ji įsirėžė į atmintį kaip diktatūros siekiančio asmens pagrindinė mintis. Tą pačią abejonę A. Smetona pareiškė 1920 m. gegužės 15 dieną atidarydamas teatre pirmąjį Steigiamojo Seimo posėdį. Šį kartą jam buvo faktiškas pagrindas tam abejojimui reikšti, dėl to, kad jisai su savo partija į Steigiamąjį Seimą nepateko. Gi viename M. Sleževičiaus ministrų kabineto, kuriame aš buvau vidaus reikalų ministru, posėdyje kažkuriame ginče (kokiame, dabar neatsimenu) teisingumo ministras L. Noreika pareiškė: „Mes, pažangiečiai, mokame valdyti valstybę". Mat ir tuomet jų grupės žmogus buvo valstybės prezidentas.

Į pirmąjį iškilmingą Steigiamojo Seimo posėdį jo prezidiumas atsiuntė man bilietą kažkur parteryje tarp minios. Aš grąžinau bilietą, pareikšdamas, kad Vyriausios Steigiamojo Seimo Rinkimų komisijos pirmininkas turi teisę pretenduoti į geresnę, jam tinkamesnę vietą. Gavau ložę. Paskui kai siųsdavo man bilietą į Seimo posėdžius, siųsdavo kėdžių pirmoje eilėje. Kalbu apie dešiniųjų daugumos laikus.

Tiek 1918 metais kuriant Vilniuje laikinąją Konstituciją tik mano motyvuotu pasiūlymu buvo į ją įdėtas straipsnis, kad visi veikusieji iki Didžiojo karo įstatymai pasilieka galioje, jei jie neprieštarauja šios Konstitucijos dėsniams, tiek ir Steigiamajam Seimui kuriant Laikinąją Konstituciją man teko aiškinti ministrui pirmininkui K. Griniui to straipsnio būtinumą.

1920 metai – kovų su lenkais metai. Tam tikroje vietoje man teko rašyti, kad J. Šliūpas piršo rusų generalinio štabo karininką latvį mums į tarnybą. Šiais metais tasai asmuo buvo įpirštas, buvo priimtas į mūsų generalinį štabą. Na, ir patarnavo jis savo tėvynei Latvijai, o ne mums! Jo patarimu visa mūsų kariuomenė buvo nugrūsta į Augustavo miškus, kur labai nukentėjo nuo lenkų, o latviai, tuo pasinaudodami, įvarė Lietuvai peilį į nugarą, užėmė lietuviškus valsčius arti Obelių, kuriuose ir latvių gyvena, bet lietuvių ten dauguma.

Neapgalvotas vyriausybės persikėlimas iš Kauno į Vilnių ir graudus jos bėgimas atgal. Aš buvau Valstybės Kontrolės juriskonsultas, bet kontrolieriui Zubrickui paklausus manęs, ar aš kelsiuos Vilniun, atsakiau, kad galės be manęs apsieiti. „Tai ką, Tamsta, netiki, kad mes išsilaikysime Vilniuje!" – paklausė manęs Zubrickis. Aš išreiškiau abejonę. Kadangi Valstybės Kontrolei neilgai teko būti Vilniuje, tai kito juriskonsulto nespėjo pasisamdyti, o grįžus jau Kaunan aš vėl ėjau tas pareigas ir Zubrickis buvo kontrolierium.

Prieš Didįjį karą P. Klimas studentams išvertė iš ukrainiečių kalbos dramatišką gražų veikalą „Ūkanose" ir siūlė man pirkti tą vertimą. Aš pirkau. Veikalas buvo vaidintas Kaune ir turėjo pasisekimą. Veikalas teatrui labai tinkąs ir po vaidinimo Kaune jis buvo daug kur vaidintas, net Petrapilyje. Lietuvių organizacijos skolindavo veikalą iš „Dainos". Nors veikalas buvo mano nuosavybė, bet „Daina" jį vaidino ir pagarsino. Šiais 1920 metais man buvo užėjęs noras atspausdinti [veikalą] „Ūkanose" ir tuo reikalu kreipiausi į jo lietuviško teksto autorių P. Klimą. Jo atsakymas raštu pas mane užsiliko. P. Klimas užimtas valstybės tarnybos darbais, pažadėto darbo nepadarė ir veikalas liko neatspausdintas. Veikalas buvo man grąžintas. [...]

Užgrobus lenkams Vilnių ir atsisakius jiems „Suvalkų sutarties" su mumis, kas tarptautiniuose santykiuose yra visai natūralus reiškinys, pradėta iš Lietuvos pusės kova su Lenkija teisės ir moralės srityje neturi realių naudingų mums išdavų. Kaip gamtoje, taip ir tarptautiniuose santykiuose viršų ima galingesnis, stipresnis. Ne tik tarp dviejų, Lietuvos ir Lenkijos, santykių pastaroji yra kur kas galingesnė, bet šiais laikais Lenkija buvo kaip savas, labai mylimas kūdikis, Prancūzijos globojama. [...]

Gana žymų vietos gyventojų nuošimtį sudaro žydai, o jie visur pasaulyje turi didelės įtakos. Lietuvių ieškota paramos žydų visuomenėje. Pas mane užsiliko Vilniaus žydų visuomenės veikėjų pareikštos nuomonės raštu.

Kai kas jaunų veikėjų, jų priešakyje Z. Žemaitis, sugalvojo steigti „Aukštuosius Kursus“. Aš nebuvau kviečiamas į pasitarimus tuo reikalu ir nedalyvavau „Aukštųjų Kursų“ statuto kūrime. Štai kartą pas mane atėjo Rapolas Skipitis su dar kažkuo, gal su Tadu Petkevičium, kalbinti, kad aš sutikčiau profesoriauti „Aukštųjų Kursų“ teisių skyriuje. Gana senam žmogui, nes ėjau 56 amžiaus metus, savo gyvenime aukštojo mokslo niekuomet nedėsčiusiam, sunku buvo man sutikti apsiimti tą darbą. Simpatingų ir artimų bendra ideologija argumentai nugalėjo man. O argumentų reikšmė buvo toji, kad aš, jų nuomone, galįs pajėgti lietuvių tautai tą darbą dirbti. Sutikau su kitais asmenimis, kurie buvo apsiėmę teisių skyriuje profesoriauti, sudarėme tarybą. Kieno buvo parinktas teisių skyriaus vedėju (lyg dekanu) A. Voldemaras – ar mūsų tarybos, ar „Aukštųjų Kursų“ iniciatorių, aš dabar neatsimenu, bet jis juo buvo. Pagrindas A. Voldemarui vadovauti teisių skyriui buvo tas, kad Rusijoje jis buvo paliktas prie Petrogrado universiteto ir Didžiojo karo metu, kuriant Permės universitetą, A. Voldemaras buvo paskirtas to universiteto docentu ar privatdocentu. Be to, jis buvo mūsų pirmasis ministras pirmininkas. Teisių skyriaus taryba sudarė paskaitų planą ir jos nariai pasiskirstėme, kas kurį dalyką dėstys. Man teko apsiimti dėstyti pirmais mokslo metais „Teisės enciklopediją“. „Aukštųjų Kursų“ vadovybės (kūrėjų) buvau įprašytas „Aukštųjų Kursų“ atidarymo iškilmėse laikyti paskaitą. Atidarymo iškilmės įvyko dabar „Aušros“ mergaičių gimnazijos (tuomet rengiamoje Seimui) salėje. Inteligentijos prisirinko pilna salė. Iškilmė vyko vakare. Mano paskaita „Teisė yra istorijos kūrinys“ yra atspausdinta kaip priedėlis prie mano „Teisės enciklopedijos“.

Mano dėstomas dalykas, kaip grynai teoretinis-filosofinis, reikalavo iš manęs daug darbo, dėl to, kad gyvenime teko turėti reikalo su veikiamąja teise, o ne su abstraktinėmis jos sąvokomis ir dėsniais, ir dėl to, kad lietuvių kalba buvo tai visai naujas darbas, neturįs jokios literatūros. Su skyriaus vedėju A. Voldemaru santykiai buvo visai geri – atmintyje neliko jokio šešėlio. Man tekdavo paskaitas atlikinėti dviejuose rūmuose, vakarais, kur kokią dieną buvo laisvas kambarys, man nuskirtas, – dabar dviejų „Aušros“ gimnazijų – berniukų ir mergaičių rūmuose. „Aukštieji Kursai“ veikė dvejus mokslo metus. Keista, kad aš dabar neatsimenu, ką aš dėsčiau vadinamam antram kursui, antrų metų klausytojams. Parengiamieji „Aukš-

tųjų Kursų" atidengimui darbai – jų statuto sukūrimas, programų visiems skyriams sustatymas, lektorių suradimas ir t. t., buvo atlikti 1919 metų rudenį ir 1920 metų sausio mėnesį. Mes, lietuviai, dar 1918 metų pabaigoje buvome išleidę Vilniuje Vilniaus universiteto įstatymą, bet lenkų (o laikinoji ir bolševikų) okupacija sutrukdė įvykdyti jį. Latviai įsteigė Rygos universitetą 1919 metų spalių mėnesį. Neatsilikome ir mes, nors Kaune neturėjome tokios aukštosios mokyklos palikimo, kokį turėjo latviai iš Rygos politechnikumo ir estai iš Tartu (Dorpato) universiteto. Iš ... dokumentų matoma, kad pradžioje „Aukštųjų Kursų" vadovu buvo Z. Žemaitis. 1920 metų pavasarį buvo daromi rinkimai ir vadovu tapo išrinktas Vabalas-Gudaitis, kuris išbuvo iki „Aukštųjų Kursų" pabaigos, iki tapo įsteigtas universitetas ir „Aukštieji Kursai" tapo likviduoti, nes studentai perėjo į universitetą.

„Aukštųjų Kursų" teisių skyriuje mokslas ėjo keturis semestrus. Įsteigus universitetą, kurio Teisių fakulteto dekanu teko būti man, „Aukštųjų Kursų" 4-to semestro studentai buvo priimti į 5-tą semestrą. Bet apie tai kalbėsiu vėliau, kai aprašinėsiu 1922 metų įvykius. Kodėl ponas Žemaitis neilgai buvo vadovu, tikrai neatsimenu. Tikriausiai bus todėl, kad buvo išvažiavęs kartu dar su dviem asmenimis į Varšuvą diplomatiniais reikalais.

Teisių skyriaus sekretorium buvo p. Biuchleris... Paskaitų tvarkaraštis – tai šių mokslo metų tvarkaraštis. Aš turiu teisių skyriaus lektorių ir pirmais įstojusių klausytojų fotografiją. Šitie studentai labai nenormaliomis sąlygomis ėjo aukštąjį mokslą, bet kadangi jie rūpestingai dirbo, tai tapo rimti teisininkai. Iš jų yra ir advokatų, pavyzdžiui, A. Jakobas ir Birutė Grigaitytė-Novickienė. Pirmasis yra Vidaus reikalų ministerijos juriskonsultas, o antroji – Kooperacijos banko juriskonsultė. Lektoriaus pareigos man atimdavo daug laiko – tekdavo naktimis ruoštis paskaitoms.

Didžiosios žmonių skerdynės, Didysis karas galutinai baigtas taikos sutartimi. Austro-Vengrija, toji, anot rusų, lopų imperija išdalinta į daug dalių. Tai todėl, jog buvusioms iki Didžiojo karo priskirta žemių, pavyzdžiui, Rumunijai, Italijai, arba sukurtos naujos valstybės – Čekoslovakija. Tai atgaivintos – Lenkija ir jai priskirta Austrijos dalis. Apkarpyta ir Vokietija. Ir Lietuvai gal teks jos nedidelis kąsnelis – Klaipėdos apskritis – taip, rodosi, Klemenso yra galvojęs. Mano manymu, žmonijos geresnei ateičiai būtų tvirtesnis užtikrinimas, jeigu Klemenso būtų galėjęs padaryti

su Vokietija tai, ką jis buvo manęs, bet, kai Loidas Džordžas ir Vilsonas nepritarė Klemenso sumanymui, tai negi Prancūzija galėjo vėl tęsti viena karą? O Klemenso norėjo suskaldyti Vokietiją į istorines jos dalis.

Vokiečiai kratosi nuo užmetimo, kad jie yra Didžiojo karo kaltininkai. Bet tikrovėje taip yra, nugalėtojai privertė vokiečius tiesą konstatuoti, įtraukdami į taikos sutartį vokiečių prisipažinimą, kad jie Didžiojo karo kaltininkai. Jie rengėsi Didžiajam karui nuo 1871 metų, kuomet gavo iš Prancūzijos 5 milijardus frankų kontribucijos. 1875 metais vokiečiai dar nebuvo pasirengę. Tai ir rengėsi jie Didžiajam karui ir pasirengė, ką parodė Didžiojo karo eiga. Viena Austro-Vengrija nebūtų išdrįsusi pulti Serbijos, kai šitą užtarė Rusija. Bet ją padrąsino Vilhelmas, kurio patarimu buvo iškeltas Serbijai ultimatumas, – nepriimtinas. Ir prasidėjo karas. Vokiečiai tikėjosi, kad Anglija neprisidės prie tokio didelio karo ir tikėjosi baigti jį per 3-6 mėnesius – jie taip stipriai buvo prisirengę, kad po kelerių metų kariavimo prireikė dar Amerikos Vokietijai nugalėti. Klemenso norėjo amžiams padaryti Vokietiją tokią, kad ji būtų nepavojinga kaimynams: padaryti savarankiškas atskiras valstybes – Bavariją ir kitas. Atskyrus kai kuriuos pakraščius, kurie Vokietijos buvo seniau ar vėliau užgrobti, visa ji palikta viena valstybė, kuri buvo susijungusi 1871 metais, tiktai monarchijų vieton dabar buvo respublikos, susijungusios į vieną valstybę (reichą). Veimaro konstitucija sustiprino sąjungos ryšius ir centrinę reicho valdžią. Negalima abejoti, kad Vokietija atsigaus, sustiprės ir vėl bus pabaisa kaimynams, dėl to, kad bus kompaktinė, didelė, gabi ir energinga tauta.

1921 metai. M. K. Čiurlionio palikta daug jo pieštų meno kūrinių sudarė didelį medžiaginį turtą. Jo įpėdiniai buvo jo dukrelė ir našlė, pirmoji – 6/7, o antroji – 1/7 dalies. Bet kai kurie paveikslai būk velionies dar gyvo padovanoti tėvams, reiškia, buvo jo tėvų turtas. Šitų paveikslų paveldėtojais buvo ir M. K. Čiurlionio broliai, ir seserys. Todėl tarp tų M. K. Čiurlionio giminių kilo ginčai dėl paveikslų pasidalijimo. Ginčams rišti jie nenorėjo kreiptis teisman ir susitarė kreiptis į mane, kaip į tarpininką – ne ginčams spręsti, bet tik padėti jiems susitarti. Pasitarimai pas mane prasidėjo dar 1920 metais, bet baigėsi 1921 metų pradžioje. Man savo rašomąja mašinėle teko

surašyti jiems sutartis. Be paišybos kūrinių, liko dar grafikos, muzikos kūriniai ir literatūros bandymai. [...]

Negaliu pasigirti, kad už tą patarnavimą būtų pareikštas dėkingumas tinkamu jautimu gyvenimui einant. Ponia Sofija, pasidariusi karšta „tautininkė", nemėgsta ir pamatyti manęs (1936 metai). Mano laiko nemažai sugaišino, užmokėjimo aš nereikalavau, o pati ponia su dukrele iš valstybės didelius pinigus paėmė.

Čia man tenka įrašyti apie nemalonų santykį, susidariusį tarp manęs ir pono Vytauto Landsbergio, dėl to ir jo žmonos Onos Jablonskytės. 1917 metais V. Landsbergis tarnavo karininku rusų pulke, kuris buvo fronte pietų-vakarų armijoje. Kai Kerenskio pastangomis buvo padarytas rusų kariuomenės ėjimas pirmyn, ir Landsbergiui su pulku, kuriame jis tarnavo, teko eiti pirmyn nuo Tarnopolio. Puolimas nepavyko. Po to V. Landsbergis buvo kaltinamas, kad jis iš mūšio lauko pasitraukė (pabėgo). Kariuomenės apygardos teismas teisė jį Proskurove. V. Landsbergis tuomet buvo susižadėjęs su mano dukrele Onute. Jis prašė mane atvykti Proskurovan jo ginti teisme. Aš dėl jo santykio su Onute sutikau, iš Maskvos važinėjau Proskurovan. Kelionė ten ir atgal buvo labai sunki – traukinių vagonai visur buvo kareivių perpildyti. Kadangi aš važiavau savo lėšomis, o tų lėšų nelabai daug turėjau, tai keliavau trečia klase. Kelionė labai tolima, daug pinigų ir laiko atėmė iš manęs. Iki teismo V. Landsbergis buvo laisvas ir Proskurove pragyvenimas man nekainavo – apsistojau jo kambaryje ir maistą jisai parūpino, suprantama, kad žodžiu jisai man tuomet padėkojo. Šįmet V. Landsbergis nutraukė susižadėjimą su mano dukrele. Po šito įvykio aš laukiau, kad jis išlygins su manim savo skolą už aną kelionę, vargą ir darbą. Aš to nepareikalavau, bet laukiau – jo pareiga atsiminti, kas mano buvo padaryta jam, suprasti, kad tai buvo daryta tiktai kaip būsimam žentui, o kai kitaip virto dalykai, tai dovanai pagrindas išnyko. Bet jisai net pasikalbėti su manim dėl čia pasakyto darbo nerado reikalo. Tuo būdu aš likau jo išnaudotas. Aš tuomet neturėjau tokių lėšų, kad būčiau galėjęs tiek daug aukoti visai svetimam asmeniui, kad ir savo tautos jaunuoliui ginti. Tokio išnaudojimo dėlei aš grąžinau V. Landsbergiui jo fotografiją ir prašiau grąžinti manąją. Mano laišką su voku jis man grąžino.

Šių metų pradžioje seniems veikėjams atėjo mintis atskirai nuo kitų savo veikimą pareikšti. Iš Jono Jablonskio gavau kvietimą ateiti pas jį dėl to sumanymo pasitarti. Buvau nuėjęs. Tarp kitų buvo atėjęs ir dr. Kazys Grinius. Šis pasiūlė leisti tam tikrą spaudos leidinį, žurnalą. Pasiūlymas buvo priimtas. Po to buvo išleista, rodosi, tik du numeriai „Mūsų senovės". Nežinau kodėl, aš tam leidiniui nieko nerašiau, gal todėl, kad laikiau savo darbus ne tokiais svarbiais, kokius vertėtų skubintis skelbti.

Tautos Taryba, dar, rodos, nepasiskelbusi savęs Valstybės Taryba, 1918 metų vasario 16 dieną surašė aktą, skelbdama Lietuvą nepriklausoma Valstybe. Šitoji 16-oji vasario diena priimta Tautos švente. Šįmet ji buvo Steigiamojo Seimo iškilmingai švęsta. Aš gavau pakvietimą į iškilmingąjį Steigiamojo Seimo posėdį. Posėdis buvo trumpas. Kiek atsimenu, tik Steigiamojo Seimo pirmininkas A. Stulginskis paskaitė savo tam tikrą kalbą. Gavau kvietimą ir į rautą, suruoštą tos dienos vakare. Ant šito pastarojo kvietimo dar tuomet, bet po rauto, padariau užrašą. Buvusieji raute man pasakojo, kad daug kas ten nusigėrė, net ir pats A. Stulginskis tą vakarą perėmęs saiką. Kas negėrė, arba mažai gėrė, tam buvo ... žiūrėti į tokį mažą kultūringą linksminimąsi. [...]

Mano du sūneliai lanko gimnaziją. Dėl tos priežasties patekau į gimnazijos tėvų komitetą ir buvau išrinktas komiteto pirmininku. Kaipo tokiam man tekdavo dalyvauti gimnazijos pedagogų tarybos posėdžiuose. Iš tų posėdžių man liko gražūs atsiminimai apie to laiko gimnazijos direktorių Praną Dovydaitį, kaip labai humanišką žmogų. Tėvų komiteto iniciatyva buvo įsteigta draugija gimnazijos neturtingiems mokiniams šelpti. Šitos draugijos įstatus man teko paruošti. Tėvų komiteto negana buvo, reikėjo kalbamos draugijos, kad galėtų aukas visuomenėje rinkti. [...]

Bolševikų valstybės piliečiai, turtingieji, kas galėjo, gelbėjo savo turtą, gabendami jį užsienin. Lietuvos pasiuntinys Maskvoje Jurgis Baltrušaitis yra vedęs labai turtingos Maskvos pirklių šeimos dukterį. Jam teko padėti kai kam savo žmonos giminių ir artimų žmonių išvežti iš bolševikijos turtus. Jurgis Baltrušaitis buvo laikinai padėjęs pas mane dideles daiktų dėžes, bet jas greit išgabeno kitur, dėl to, kad mano namai buvo tuomet mediniai ir brangiems daiktams laikyti buvo pavojus. Dėžės buvo užrakintos ir man mažai žinoma, kas jose buvo sudėta. Vieną kartą Jurgis Baltrušaitis buvo

padėjęs pas mane pinigų žymią sumą ir dar uždarytą voką, kuriame taip pat turėjo būti piniginės vertybės. Šitas vertybes ir pinigus aš įdaviau Leonidui Porchinui pagal Jurgio Baltrušaičio nurodymą.

Talentingas poetas, plačiai apsišvietęs ir giliai filosofiškai galvojęs Jurgis Baltrušaitis iš viso yra labai simpatingas žmogus ir brangus visuomenės darbuotojas. Lietuvai yra laimingai susidariusi konjunktūra, kad šis žmogus, neseniai gyvenęs Maskvoje ir daug dirbęs rusų visuomenėje kultūrinį darbą pažangioje žmoniškumo dvasioje, buvo įgijęs tos visuomenės didelę pagarbą. Jisai yra giliai gerbiamas ir bolševikų valdančiųjų sferų. Gi susikūrus nepriklausomai Lietuvai jisai pareiškė, kad yra jos pilietis, ir apsiėmė būti Lietuvos atstovu prie bolševikų vyriausybės. Turėti Jurgį Baltrušaitį savo atstovu Lietuvai buvo tikras laimikis. Lietuvos valstybei besikuriant buvo apskritai mažai žmonių, o J. Baltrušaičio asmenyje gautas visai tinkamas atstovas. [...]

Iš mūsų atstovų, kuriems supratimo politikos srityje nedaug, manau, darbo buvo kultūros srityje – ypač veiklus pasirodė Jurgis Savickis. Šis vyras, nors nėra išėjęs aukšto mokslo, bet yra išsilavinęs, gabus ir didelio takto asmuo. Atstovaudamas Lietuvai Danijoje, Jurgis Savickis greit įgijo danų visuomenėje simpatijų ir išplėtė savo veikimą Lietuvos naudai. Palyginti neilgą laiką Kopenhagoje pragyvenęs, kaip atstovas, jis sugebėjo sukurti danų draugiją Lietuvai šelpti ir suorganizuoti tam tikrą parodą. Jo laišką man, kuriame prašo eksponatų, turiu. Aš dabar neatsimenu, ką aš buvau pasiuntęs, bet kad buvau pasiuntęs, tai matoma iš mano pažymėjimo ant voko, kad esu prašęs grąžinti eksponatus. Neatsimenu, bet manau, kad eksponatai buvo grąžinti. [...]

Šiais metais, žiemos pradžioje, teko būti Viekšniuose, vesti bylas išvažiuojamoje Kauno apygardos teismo sesijoje. Čia teko būti Biržiškų šeimoje ir pažinti dabartinių (1936 metai) trijų profesorių tėvus, kurie padarė labai malonų įspūdį. Šiaip, turėdamas pakankamo uždarbio, galėjau remti kultūrinius kitų sumanymus, jei ne darbu, tai bent pinigu.

1922 metai. Šiais ir praėjusiais 1920 metais man teko būti Steigiamojo Seimo kai kurių komisijų kviečiamam žinovu to ar kito įstatymo projektui svarstyti. Daugiausia kartų teko dalyvauti žemės reformos komisijoje, kurios pirmininku buvo kunigas Krupavičius. Turiu čia pastebėti, kad pir-

mininkas labai tiksliai vedė diskusijas, neduodamas be reikalo gaišinti laiką. Taip pat Civilinių įstatymų kai kurių ... X tomo 1 dalies, taip ir Napoleono kodekso, straipsnių, kuriais buvo moterų teisės griežtos, pakeitimo arba panaikinimo įstatymo projektą man teko paruošti. Steigiamojo Seimo moterų frakcijos delegatės atėjo pas mane ir prašė paruošti įstatymo projektą moterų teisėms turto atžvilgiu sulyginti su vyrų teisėmis. Aš apsiėmiau ir paruošiau. Seimo komisija, kuri tą projektą rengė plenumui, kvietė ir mane ekspertu. Mano paruoštame projekte mažai kas buvo pakeista, būtent – našlei ar našlėms mano buvo projektuota duoti tokią paveldėjimo teisę, kokia yra duota Napoleono kodekse, bet moterims patiko V. Mačio geresnis moterims pasiūlymas, jis buvo komisijos priimtas, taip pat ir Steigiamojo Seimo plenumo (1/4, o vaikų nesant, ir kitos 3/4 valdyti iki gyvos galvos, arba iki ištekės). Toks labai dosnus aprūpinimas, manau, bus ne kartą pagunda jaunoms žmonoms galabinti senus savo vyrus, kad turtinga žmona galėtų sau turėti jauną prielaisinį, formaliai netekėdama už jo.

Žemės reformos įstatymo projektą teisės atžvilgiu, kai jis buvo žemės reformos komisijos paruoštas, teko svarstyti, Steigiamojo Seimo prezidiumui prašant, mums trims teisininkams – S. Bielinskiui, V. Mačiui ir man. Dirbome bendrai – komisijoje.

Valstybės Konstitucijos Steigiamojo Seimo komisijos paruoštas projektas buvo duotas teisės atžvilgiu išbaigti komisijai iš šių trijų asmenų – Antanas Kriščiukaitis, aš ir Antanas Smetona. Ir mums dirbant, Smetona mėgino įnešti pataisų prezidento prerogatyvoms sustiprinti, bet mudu su Kriščiukaičiu nesutikome. Politikos, kad ir Konstitucijos straipsnius ėmėm svarstyti ir keisti, o matėme savo uždavinį tą, kad Steigiamojo Seimo komisijos priimtoji mintis būtų tikrai tinkamai išreikšta. Su mudviem turėjo sutikti ir Smetona. Pastarasis ir Steigiamojo Seimo komisijoje, kurioje mums, kaip žinovams, tekdavo posėdžiauti, vis siūlydavo pataisas jo tų užsimojimų.

Mūsų trijų komisijos paskutinis posėdis buvo Sekminių pirmą dieną, dešimtą valandą. Pagal susitarimą mudu su Kriščiukaičiu nuėjome į Smetonos butą. Jis tuomet gyveno kunigo Maironio bute, o pats Maironis, kaip seminarijos rektorius, turėjo butą seminarijos rūmuose. Man puolė į akį daug šventenybių, patalpintų Smetonos kabinete – tai sienose, tai ant ra-

šomojo stalo. Prieš karą Vilniuje jo bute to nepastebėjau. Supratau, kad išoriniais ženklais stengiasi daryti katalikų kunigiją sau palankią.

Karo muziejaus organizatorius generolas gydytojas Nagevičius, sužinojęs, kad aš turiu pirkęs P. Rimšos skulptūrą „Kova", išprašė laikinai duoti jam pastatyti ją Karo muziejuje. Daviau. Bet praėjus daugiau kaip metams, pradėjau reikalauti, kad grąžintų man „Kovą". Reikalaudavau žodžiu. Nieko iš to nesulaukdavau. Ėmiau siųsti raštus. Galop grąžino.

Dabar Kaune begyvenant atsinaujino pažintis tarp mudviejų su Kazimieru Būga. Man teko patarnauti jam savo „Vilties" egzempliorium. Turiu už kelis metus surinkęs ir į apdarus įrišęs. Tiek jis, tiek S. Dabušis, kuris taip pat buvo paėmęs „Viltį" už vienus metus, – grąžino man tuos leidinius. Kitaip atsitiko su mano „Varpu" – pirmųjų kelių jo gyvenimo metų „Varpą" paskolino iš manęs Pranas Dovydaitis. Kai pareikalavau grąžinti, pasirodė, kad jis davęs E. Volteriui, tas kam kitam, paskui tos mano knygos buvusios pas kunigą J. Tumą. Taip ir negavau aš jų atgal ir dabar neturiu. Po kelių metų J. Tumas atnešė vienų metų leidinį, bet paskesnį, ir dar pareiškė papeikimą, kam aš neatiduodąs tų knygų į jo, Tumo, vedamą universitete knygyną. „Nejaugi aš neturiu teisės norėti sau turėti šiokią tokią bibliotekėlę", – atsakiau jam. Ne tik „Varpo" netekau, netekau dar kelių knygų. Toks knygų likimas, – geriau neduoti jų iš privataus savo rinkinio. Tarp kitų Valančiaus „Žemaičių vyskupystė" išnyko man, kai pasiskolino Tadas Petkevičius. Vis dėlto turiu čia konstatuoti, kad pas mane nėra užsilikę svetimų knygų – jeigu tekdavo iš ko pasiskolinti, tai grąžinau (liko pas mane viena knyga mano iš kitų fakultetų gauta esant dekanu, bet, kadangi siunčiant knygą buvo adrese įrašyta mano pavardė, o ne vien „Teisių fakulteto dekanui", aš laikau, kad man asmeniškai buvo duota).

Šiais metais įsteigtas Kaune Lietuvos universitetas. Universitetui steigti įstatymas buvo Steigiamajame Seime dar svarstomas, iki atėjo vasario 16-oji diena. Buvo valdančiųjų sferų nusistatyta atidaryti universitetą vasario 16-ąją, valstybės nepriklausomybės paskelbimo dieną. Tad universitetas tapo atidarytas, remiantis įstatymu, kuris 1918 metais Valstybės Tarybos Vilniuje buvo nutartas Vilniaus universitetui. Šitame pastarajame įstatyme Teisių fakultetas nebuvo numatytas, o buvo Socialinių mokslų fakultetas, kurių vienas skyrius buvo teisių skyrius, o kitas skyrius buvo vadinamasis

humanitarinių mokslų skyrius. Įsteigus universitetą, nustojo veikti iki to veikusieji „Aukštieji Kursai"... Į Socialinių mokslų fakulteto branduolį aš nepatekau, jame buvo paskirti: dekanu – A. Voldemaras, o profesoriais: Jonas Jablonskis, Augustinas Janulaitis, Kazys Būga ir kt., kurių dabar neatsimenu. Į pirmąjį fakulteto organizacinį posėdį A. Voldemaras pakvietė ir mane. Aš nuėjau, manydamas, kad gal įvyko ir mano paskyrimas. Posėdis tęsėsi trumpai, bet aš mačiau save jame svetimą esant. Tad gavęs iš A. Voldemaro pakvietimą į antrąjį posėdį, aš nėjau ir raštu atsakiau, kodėl negaliu dalyvauti posėdyje.

Apie 1,5 mėnesiui praslinkus išėjo Steigiamojo Seimo įstatymas universitetui steigti ir tvarkyti. Šitame įstatyme buvo numatytas Teisių fakultetas. Tad kiti fakultetai jau buvo pradėję organizuotis ir dirbti, o Teisių fakultetas tik pagrindą sau gavo.

Teisininkai turėjo kitas pareigas užėmę – kas advokato, kas teisėjo. Pagal veikiančius buvusius rusų įstatymus teisėjas ar advokatas negali verstis kitu valstybės gyvenime darbu. Susidarė didelė kliūtis Teisių fakultetui organizuoti, prie sakytos kliūties prisidėjo ši – nė vienas teisininkas neturėjo formalių kvalifikacijų profesoriaus vietai užimti. Bet naujame universiteto įstatyme buvo spraga praslysti pro šią skylę, dėl to, kad įstatymo leidėjas negalėjo numatyti gyvenimo sąlygų. Prasidėjo tarp juristų ginčai klausimu, ar galime imtis darbo universitete, likdami savo turimoje profesijoje. Kalbino mane sutikti profesoriauti rektorius J. Šimkus. Turbūt teigiamo atsakymo nedaviau. Švietimo ministro Juodakio įprašytas atėjo manęs kalbinti mano senas draugas Pranas Mašiotas, švietimo viceministras. Šitam daviau palankesnį atsakymą ir su juo sutarėme, kad švietimo ministras sukvies pas save teisininkų pasitarimą, kuris ir įvyko. Juodakis, įrodinėdamas, kad mūsų kvalifikacijos nėra menkesnės už tų, kas turi formalius titulus, tarp kita ko, išsakė tokį argumentą – esą tūlo iš mūsų koks kaltinamasis aktas, gyvenamoji kalba ar kitas veiksmas yra ne mažesnės mokslinės vertės, kaip kokia disertacija. Galų gale aš savo nuomonę pakeičiau ir radau: a) kad kvalifikacijos yra pakankamos, nesant asmenų, kurie turėtų geresnes kvalifikacijas ir b) kad mano, kaip advokato, darbas yra tiesos laisvas ieškojimas ir profesoriaus darbas yra taip pat tiesos ieškojimas, tai jie vienas kitam neprieštarauja ir gali būti vieno ir to paties asmens dirbami.

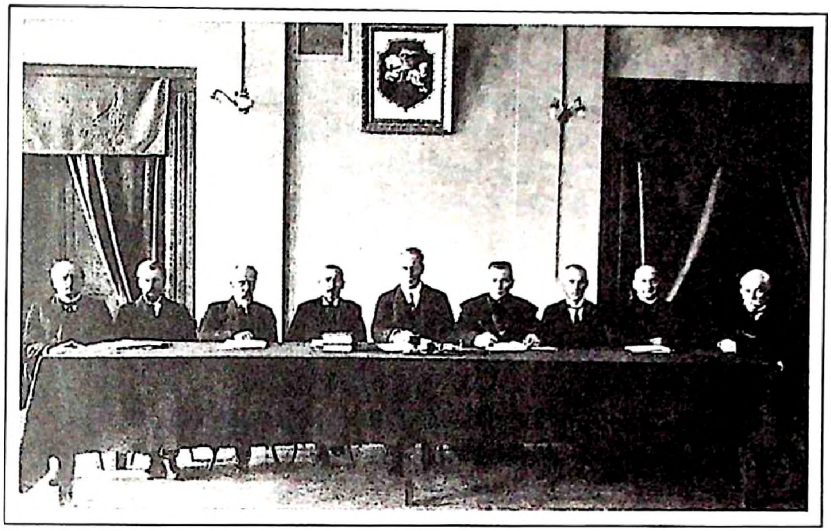

Universiteto senatas 1922-1923 m. Sėdi: prof. Z. Žemaitis (?), prof. M. Biržiška, prof. J. Jodelė, prof. V. Čepinskis, prof. J. Šimkus, prof. B. Česnys, prof. P. Avižonis, prof. P. Būčys, prof. P. Leonas

Po susirinkimo pas Juodakį dar vienas susirinkimas, be ministerijos žmonių, tik tų asmenų teisininkų, kurie buvo kalbinami dirbti Teisų fakultete, įvyko mano bute. Aš pasisakiau, kad rasiu sau galima profesoriauti. Po manęs M. Römeris pareiškė, kad kai Leonas sutinkąs, tai ir jis – Römeris – taip pat sutinkąs. Priešingos nuomonės liko Augustinas Janulaitis, bet jo veiksmuose pasireiškė visiškas nenuoseklumas.

Po susirinkimo pas mane, kuris įvyko, rodosi, birželio mėnesį, taip ilgai ėjo tie pasitarimai ir svarstymai. Ministras Juodakis pristatė einančiam Respublikos prezidento pareigas skirti Teisių fakulteto branduolį ir mes keli buvome paskirti. Tuoj prasidėjo vasaros atostogos ir Teisių fakultetas normaliai pradėjo organizuotis tik rudens pradžioje. Kolegos išrinko mane dekanu. O ponas A. Janulaitis sutiko dėstyti tiktai laisvai su juo susitarus, gi paskyrimo profesorium gana ilgą laiką nepriėmė. Vėliau ir jis apgalvojo ir įsitikino, kad jo veiksmuose nėra nuoseklumo. Sutiko būti ordinariniu profesorium, kokiu ir prezidento buvo paskirtas. Man, kaipo dekanui, rei-

kėjo dalyvauti universiteto senate. Todėl paėmiau senato posėdžių protokolų knygą susipažinti, kas jau buvo nutarta. Štai pirmame protokole randu A. Voldemaro įrašytą apgailestavimą, kad P. Leonas, geriausias teisininkas, nėra paskirtas į socialinių mokslų branduolį. Tai mat dar buvo laikai, kuomet katė nebuvo perbėgusi per kelią tarp manęs ir A. Voldemaro.

Priėmęs Konstituciją Steigiamasis Seimas išsiskirstė ir buvo paskirti pirmojo eilinio Seimo rinkimai. Man vėl teko būti Vyriausiosios Seimo Rinkimų komisijos pirmininku. Rinkimų įstatymo straipsnį dėl likučių sunaudojimo mano pirmininkaujamai komisijai išaiškinus didelių partijų naudai, o [ne] mažųjų, tarp kurių buvo Pažangos ir tautinių (žydų) mažumų partijos, A. Voldemaras pasidarė mano griežtu priešu. Prieš šios komisijos posėdį čia nurodytam klausimui spręsti, partijų atstovams prašant, aš padariau posėdį su jais. Šitame posėdyje žydų atstovai ir A. Voldemaras įrodinėjo, kad rinkimų įstatymo atitinkamas straipsnis turi būti aiškinamas taip, kad jis apima ir partijas, negavusias renkamojo skaičiaus. Komisija išrišo šį klausimą priešinga jo nuomonei prasme. To nutarimo kaltininku mažosios partijos, ypač „Pažanga" su A. Voldemaru priešakyje, laikė mane. Pasirodė, kad A. Voldemaras yra tokios politikos asmuo, kad nepakenčia priešingos nuomonės. Nuo šio laiko jisai, kuris tų pat metų pavasario pradžioje universiteto senato posėdyje buvo pareiškęs per daug teigiamą nuomonę apie mane, laikė mane kaip darbininką, niekam netinkamu žmogumi. Tokį įvertinimą galima rasti jo straipsniuose „Pažangos" partijos spaudos organe.

Žydai parvežė trijų užsienio – Berlyno, Berno ir Paryžiaus – mokslininkų nuomonę, kuri buvo priešinga mūsų Vyriausiosios Seimo Rinkimų komisijos nutarimui, ir paskelbė spaudoje. Tuomet aš tuo pat klausimu laikiau universitete viešą paskaitą, kuri buvo taip pat atspausdinta periodinėje spaudoje, plačiai motyvuodamas Komisijos nutarimą ir kritikuodamas užsieniečių profesorių nuomones. Šitas ginčas spaudoje ir paskaitoje gal buvo 1923 metais, laiko dabar, rašydamas šituos žodžius, gerai neatsimenu.

Seimas susirinkęs išrinko prezidentą į posėdį atvykusių Seimo narių dauguma. Dėl šito kilo nuomonių įvairumas.

Kai tik tapo sukurta Šaulių sąjunga, aš buvau renkamas Centro valdybos nariu. Kokiu būdu tai įvykdavo, t. y. kas iškeldavo mane kandidatu ir ar kas

nors paagituodavo už mane, aš nežinau. Žinau tik tiek, kad aš pats niekuomet nesirūpinau būti išrinktas. Manau, kad šiais metais, nors to gerai neatsimenu, visuotinis susirinkimas ėjo „Liaudies namų" salėje. Aš jau buvau Centro valdybos nariu ir kaip toks suvažiavime buvau. Centro valdybos nariai iš naujo buvo renkami. Kažkas iškėlė mano kandidatūrą vėliau už kitus, bet balsuojant už mane buvo paduota labai daug balsų, rodosi, daugiau už daugelį kitų kandidatų gautą balsų skaičių. Šaulių sąjungos Centro valdyboje aš neidavau prezidiuman, dėl to, kad neturėjau laiko tam darbui. Profesoriaus ir advokato pareigos užimdavo man visą laiką. Paskaitoms rengtis aš keldavausi antrą trečią nakties valandą ir tai beveik kasdien. Tad miegodavau tiktai kokias 4–5 valandas. Savotiškai buvo ši sąjunga organizuota – ne Centro valdybos prezidiumas išdavė man liudijimą, bet viršininkas, kuris buvo krašto apsaugos ministro skiriamas, o ne renkamas.

1923 metai. Sausio mėnesį buvo Teisininkų draugijos narių visuotinis susirinkimas. Draugijos valdybos pirmininkui A. Kriščiukaičiui pasiūlius, susirinkimas pakvietė mane pirmininkauti. Į einamus klausimus, advokatui A. Bulotai pasiūlius, aš leidau įtraukti klausimą apie Respublikos prezidento išrinkimo teisėtumą. Pradėjus svarstyti šį klausimą, oratoriai, rodosi, visi, kas kalbėjo, tarp jų ir aš, išsitarė, kad rinkimai neteisėti, kad reikėjo ne tik atvykusių į Seimo posėdį narių daugumos, bet visų Seimo narių daugumos. Buvo priimta tokio turinio rezoliucija. Ryto metą Kauno apygardos teismo rūmuose, kuriuose tuomet buvo ir Vyriausiojo Tribunolo įstaiga, laiptuose susitinku A. Kriščiukaitį. Pasisveikinome. Jis sakė: „Einu iš posėdžio, kuriame svarstėme, ar kelti baudžiamąją bylą dėl priimtos vakar rezoliucijos apie prezidento rinkimus". „Na ir ką nutarėte?" – paklausiau. Atsakė – „nekelti". Tas pasitarimas įvyko Vyriausiojo Tribunolo prokuroro Kalvaičio iniciatyva. Įdomi būtų buvusi byla, jei jie būtų sulipdę ją. Man net pats klausimas kelti bylą atrodė keistas – lyg kad negalima kritikuoti įstatymą arba jo interpretavimą. Dešinieji Seime turėjo daugumą ir išsprendė kaip norėjo. Teisininkų nuomonė negalėjo turėti jiems reikšmės. Vis dėlto labai nedideliu balsų skaičiumi išrinktas prezidentu A. Stulginskis, matyt, jautėsi nekaip ir gana greit tą Seimą paleido ir paskyrė antrojo Seimo rinkimus. Ir šį kartą Vyriausiosios Seimo Rinkimo komisijos pirmininku buvau aš paskirtas.

Antrajame Seime dešinieji (krikščionys demokratai) turėjo žymią daugumą. Prezidentu A. Stulginskis šį kartą buvo išrinktas tinkama ir mūsų visuomenei balsų dauguma. Jisai 3 metus garbingai prezidentavo.

Rusai, valdydami Lietuvą ir siekdami surusinti ir supravoslavinti ją, statė daug cerkvių, cerkvelių, statė kur reikia ir kur nereikia. Cerkvių statyba ypač sparčiai buvo vykdoma pastaraisiais jų viešpatavimo dešimtmečiais, pradedant žiauraus reakcionieriaus Aleksandro III viešpatavimu. Cerkvėms ar mažesniems maldos namams statyti vietos satrapai rinko aukas iš vietos gyventojų katalikų. Tai tik vadinamos aukos, o tikrybėje prievarta buvo imami pinigai, nes žmonės, ypač kas kokią visuomenišką tarnybą ėjo, pavyzdžiui, kunigai, valsčių viršaičiai, Suvalkijoje – darbininkai, nedrįsdavo neduoti aukos. Kai buvau teismo kandidatu Suvalkuose ir komandiruotėje gyvenau Vilkaviškyje, kartą vaikščiojau popiet su atvažiavusios apygardos teismo sesijos teisėjais. Vilkaviškyje buvo visai nedaug pravoslavų – apskrities viršininkas, jo vienas padėjėjas, taikos teisėjas, teismo tardytojas, žandaras, vienas kitas pasienio kariuomenės karininkas ir tiek. Bevaikščiojant ir bekalbant apie šį tą, štai vienas teismo narys ir sako: „Kaip būtų gera, jei čia būtų cerkvė". Keletui metų praslinkus jo pageidavimas išsipildė. Cerkvių Lietuvoje buvo priveista kaip grybų po lietaus. Tad visai natūralus buvo mano nusistatymas po Didžiojo karo cerkvių skaičių sumažinti, jų pastatus sunaudoti tikriems krašto reikalams.

Šiais metais vasaros atostogų ilsėtis buvau ... Nidoje. Kai kuriuos įspūdžius ir faktus iš Nidos buvau tuomet aprašęs „Lietuvos žiniose", tai savo užrašuose kitur. Aš čia jų nekartosiu. Pirmą kartą Nidoje buvau atsilankęs kompanijoje su kitais Palangos pažįstamais vasarotojais 1921 metais. Tiek tuomet, tiek ir šįmet aš gavau daug faktų, įrodančių Nidos lietuviškumą. Tikra sielos giluma išsilieja žmogaus maldoje, nuliūdime. O kaip tik Nidos kapuose buvau matęs: a) vartuose iš psalmių išrašus ne tik vokiečių, bet ir lietuvių kalba, ir b) gana daug kryžių ir paminklų turėjo užrašus lietuvių kalba. Vis dėlto gyvendamas kad ir trumpai, per 3 savaites, Nidoje, aš pajutau, kad Lietuvos valdovai netinkamais keliais eina Klaipėdos krašte, kad jie vietos artimus jo gyventojus, – daugiausia vienos tautybės su Didžiosios Lietuvos dauguma žmones, stumia juos nuo savęs. Šioje žemėje žmogui daugiausia rūpi jo medžiaginis gyvenimas. Jei kas kitaip skelbia

dėl savęs, tai dažniausiai yra veidmainys. Ir ...profesiniai tikybos tarnai, ir tie savo darbą už pinigus dirba. O Klaipėdos krašto daugumos gyventojų medžiaginės būklės sąlygos pablogėjo prijungus jį prie Lietuvos. Valdovai, vietoj rimtai studijavę tas sąlygas ir gerinę jas, lenda į tą kraštą su savo katalikiška tikyba, kuo dar labiau piktina klaipėdiečius, kurie yra nuoširdūs evangelikai. Kai šis kraštas priklausė Vokietijai, visokie daiktai iš Vokietijos ėjo be muitų, reiškia, buvo pigūs, o dabar jie pabrango, gi iš Vokietijos perkamų daiktų pabrangimą Lietuva nekompensuoja klaipėdiečiams. Ypač medžiaginės būklės pablogėjimą jaučia beturčiai. Pramoninkai ir stambesnieji pirkliai kompensuoja savo prekybą su Lietuva ir per ją su Rytais. Ir ūkininkai tokios kompensacijos neturi. Štai mano pasikalbėjimas su senu žmogum, beturčiu darbininku. Aš mėgstu kalbinti žmones. Vieną dieną po vakarienės, vaikščiodamas su savo sūnum Vytuku, užkalbinau mūsų sutiktą seną žmogų. Užkalbinau lietuviškai ir jis maloniai atsakė taip pat lietuviškai. Tačiau tolesniame pasikalbėjime rodė didelį susierzinimą, susinervinimą. Skundėsi blogomis gyvenimo sąlygomis, kad dabar Lietuvai šį kraštą bevaldant esą labai sunku gyventi, nėra uždarbio, o pragyvenimas brangus. Ir vis kartojo: „ilgai taip negali būti". Aš raminau ..., kad Lietuva dar tik pradėjo šį kraštą valdyti, kad toliau bus geriau ... atsiskyrėme. Tai buvo šeštadienio vakaras. Sekantį trečiadienį apie 15 (3) valandą išgirdau laivo balsą. Kaip poilsiautojas aš nežinojau, kas per laivas, ir greit ėjau į uostą sužinoti. Uoste prie kranto darbininkai nešė prekes laivan. Aš priėjęs pirmąjį darbininką, kuris tuo momentu buvo pasilenkęs žemėn imdamas pundą, paklausiau kur tas laivas plaukia? „Na ar nežinai, kad į Rusnę", – atsakė nuo žemės darbininkas, bet jis sakydamas tuos žodžius pasikėlė ir atsikreipė į mane. Pamatęs mane, spjovė ir tarė: *Und sie immer littauich sprechen*. Tai buvo tas pats žmogus, su kuriuo aš kalbėjausi šeštadienį. Taip nedraugingai užbaigė jis su manim šį kartą kalbą. Kodėl? Matyt, po pirmo pasikalbėjimo jisai galvojo apie mane ir galvodamas įniršo prieš mane, kaip vieną iš tų, kurie atnešė jo medžiaginės būklės pablogėjimą.

Pavasarį, datos neatsimenu, Karo muziejaus patalpoje buvo sušauktas mitingas laivyno statymo propagavimui. Mat jau turėjome paėmę Klaipėdą, turėjome uostą. 1922 metų rudenį Lietuva buvo apsirūpinusi savo

valiuta. Aš turėjau kelis šimtus tūkstančių ostmarkių susitaupęs; ostmarkės kursas priklausė nuo Vokietijos markės, o šitoji smuko ir smuko. Aš vis laukiau, kad Vokietija atitaisys savo pinigo kursą. Mitinge šalia manęs stovėjo bankininkas A. Prūsas. Aš jo paklausiau, kaip jam rodosi, ar vokiečių markė dar smuks, ar jos kursas kils. Prūsas man atsakė, kad, jo manymu, negalima tikėtis vokiečių markės kurso pagerėjimo. Aš visas nutirpau, kojos pakinkiuose nusilpo. Bet greit susivaldžiau pagalvojęs: na, tai kas, kad šių santaupų neteksiu, vėl uždirbsiu, – bet iš mano rankos gautomis markėmis kitas kas nenubiednėjo.

Du kartus turėjau progos už sutaupytas markes pirkti turtą: a) buvusio prieš karą Kaune advokato Urbanavičiaus įgaliotinis siūlė man pirkti jo nekilnojamąjį turtą – didelį plecių su sodnu ir mūro namais už pusę milijono markių. Rodosi, tai buvo praėjusiais metais ar dar anksčiau, kuomet aš turėjau per 300 000 markių ir man būtų reikėję skolintis. Derėjau, kad pigiau parduotų, nesulygau ir tą butą nusipirko Martynas Yčas savo žmonos vardu. Tai tas turtas, kur ir dabar (1937 metai) yra bolševikų atstovybė. M. Yčas turėjo daug pelnyti, nes išparceliavo ir išpardavė daug sklypų. Čia pasireiškė didelis mano nepraktiškumas. Antrą pirkimą praleidau. Šis mano kaimynas advokatas Čulkovas turėjo skolų ir siūlė man pirkti iš jo pleciaus dalį, kuri yra už mano pleciaus – gilyn nuo gatvės. Šito pirkimo atsisakiau todėl, kad plecius jo buvo valdomas neterminuotos nuomos iš miesto teise, tokia teisė miestui norint visuomet gali būti atsiimta. Šitą plecių su visu kitu nupirko iš Čulkovo invalidams šelpti Komitetas, kuris jame iki šiol (1937 metai) yra pastatęs tris mūro namus.

Vokiečių markė šių metų eigoje visai nusmuko. Rudenį aš važinėjau Karaliaučiun, nulydėjau į kliniką savo sūnų Vytuką. Kai Eitkūnuose išmainiau litus į markes ir pirkau bilietus, apskaičiavau, kad vokiečiai beveik dovanai veža mane Karaliaučiun. Tame mieste, palikęs sūnų klinikoje, pietavau vienas ir už kuklius pietus sumokėjo 18 milijonų markių. Daugiau kaip šimtą milijonų markių parsivežiau ir dabar turiu. Iš Rostovo ant Dono ponas Žiulys parvežė man šešis tūkstančius caro rublių, sutaupytus mano brolio Jono, kuris 1918 metais mirė tame mieste. Tos dvi infliacijos skaudžiai palietė mane. Nuo 1923 metų teko iš naujo atsargiai santaupas rinkti. Bet daug dirbau ir pasisekė uždirbti.

Po to, kai man esant Vyriausios rinkimų pirman Seiman komisijos pirmininku teko išaiškinti balsų likučių sunaudojimo klausimą prieš mažųjų partijų interesus ir prieš A. Voldemaro nuomonę, šis pastarasis tapo mirtinu mano priešu. Šių metų pavasario semestru baigėsi pirmojo universiteto rektoriaus pareigų ėjimo metai, nes rektorius buvo renkamas tik vieniems metams. Kartą aš susitikau Kaune gatvėje kunigą Motiejų Gustaitį, Lazdijų gimnazijos direktorių, kuris 1917 metais užtarė mano kandidatūrą į Valstybės Dūmą. Nuo tų laikų mes, kai susitikdavome, labai maloniai pasikalbėdavome. Matyt, jis simpatizavo man. Šį kartą sustojome gatvėje pasikalbėti. Kunigas M. Gustaitis, tarp kita ko, taria man maždaug taip: „Pas Tamstas universitete netrukus bus rektoriaus rinkimai, aš girdėjau, ketinama Tamstą rinkti rektorium". Aš jam atsakiau, kad aš tokių gandų nesu girdėjęs, kad aš neketinu kandidatuoti ir kad natūralu rinkti rektorium dabartinį prorektorių prof. V. Čepinskį. Iš kur kilo tie gandai, gal kunigas M. Gustaitis pats savo nuomonę plačiai paskleidė tarp pažįstamų, ypač Teologijos-filosofijos fakulteto profesorių. Gana to, kad gandai, būk mane ketinama rinkti rektorium, pasiekė ir „pažangiečius", tarp jų ir Augustiną Voldemarą. Šitas savo grupės spaudos organe ėmė pulti mane ir griežtai peikti. Esą rinkimų įstatymo aiškinimu pasitarnavo krikščionims demokratams, tai šitie, labai norėdami atsidėkoti, o neturėdami kur dėti Leoną, kaip visai niekam netinkamą asmenį, sugalvojo rinkti jį rektorium. Man tie jo peikimai neteikė nei šalčio, nei šilumos. Bet kai jie pasirodė tokie įžūlūs ir neteisingi, rado reikalo pakelti protesto užuojautos man balsą. Tarp kitų atsiliepė spaudoje mano naudai Pranas Mašiotas.

1924 metai. Man teko pažinti dvi prancūzes, ištekėjusias už lietuvių: vieną, Adomo Varno pirmąją žmoną, p. Rikkars, labiau pažinau, antrąją, p. Smolskienę – mažiau. Vienai teko pasidaryti gyvanašle, o antrajai, Smolskienei, našle. Viena ir kita turėjo po dukrelę. Smolskis buvo mūsų kariuomenės nušautas, būk jam mėginant pabėgti, o jis buvo suimtas kaip bolševikas. Neteisėtas buvo jo suėmimas, žmogžudybė buvo ir jo mirtis. Lygiai tokia žmogžudybė buvo ir advokato Vliuko su žmona nužudymas. Bet A. Smetona, siekdamas ateityje diktatūros, pataikavo ka-

riškiams ir tos žmogžudybės liko nebaustos. Skirtingas būdas tų dviejų našlių. Ponia Rikkars nesivaržydama ėmė iš visų pažįstamų pinigus paskolos titulu, neketindama atiduoti. Aš ją taip supratau: „kadangi lietuvis vyras metė mane, tai jūs, lietuviai, – galvojo sau ši ponia, – turite padėti man gyventi". Man nesuprantamas buvo jos buvusio vyro A. Varno pasielgimas. Jisai man atrodė visai padorus asmuo, tuo tarpu leido savo buvusiai žmonai ir savo dukrelei kęsti skurdą. A. Varnas aiškinosi man, kad jis neduodąs lėšų dėl to, kad buvusi jo žmona nepriima jokių iš jo pusės sąlygų dukrelei auklėti ir mokinti; esą jis norįs, kad dukrelė būtų auginama lietuviškoje dvasioje ir leidžiama į mūsų mokyklą, o motina su tuo nesutinkanti, auklėjanti ją priešingoje dvasioje ir pati mokinanti. Niekas iš jo tų reikalavimų neišėjo. Vis dėlto teismas priteisė iš jo alimentus, o dukrelė išvežta Prancūzijon. Poniai Rikkars ... ne pirmas kartas ... aš daviau ... pinigų. Ponia Smolskienė gana ūmai apleido Lietuvą, apsigyveno Briuselyje ir, kiek žinau, savo darbu išsilaiko ir auklėja savo dukrelę. Ji su Kairiais retkarčiais koresponduoja.

Ir šįmet vasaros atostogas leidau Nidoje. Pernai gyvenau p. Blodės viešbutyje „Karalienė Luiza". Rodosi, Napoleono laikais ji važiavusi per Kuršių pusiasalį ir nakvojusi namuose, kurie stovėjo toje vietoje, kurioj dabar pastatytas šis viešbutis. Jam ir vardas esąs duotas tam istoriniam faktui atminti. Viešbučio šeimininkas lietuvis, nuo Rusnės čia atsikėlęs, dar lietuviškai kalba. Jo vaikai, jau suaugę asmenys, sūnus ir duktė lietuviškai nekalba.

Šį metą gyvenome kitame pensione, kurio savininkai yra našlė ir sūnus. Našlė lietuviškai dar supranta, bet nei ji, nei sūnus lietuviškai nekalba. Ir pernai, ir šįmet yra daug vasarotojų Nidoje. Jie beveik visi vokiečiai iš Rytų Prūsijos miestų. Kai kas yra atvykęs net iš Vokietijos gilumos. Lietuvos pasiturinti visuomenė dar yra per maža, kad galėtų vasarą užpildyti visus savo kurortus. Ypač kad jos dalis, nemažai žydų, važiuoja į užsienio kurortus. Aš savo pavyzdžiu mėginau atkreipti mūsų visuomenės dėmesį, kad mums reikia Nidoje lietuvybę palaikyti ir auklėti, nes ji yra avanpostas nuo vokiškumo bangų. Bet iš mano to noro ir pavyzdžio iki šiol nieko gera (1936 metų vasara) neišėjo. Aš suprantu priemones čia kalbamu reikalu tik pozityvias, pirmiausia ekonomines: a) vasarodami duotume vietos gyventojams uždarbį, b) susipažintume su jų konkrečiais

reikalais: ūkininkų, pirklių, žvejų, c) susipažinę imtume padėti jiems tuos reikalus rūpinti: steigiant kooperatyvus, šiems sudarant su Lietuvos miestais rinkos santykius.

Kai 1920 metais aš, važiuodamas su kompanija Nidon, pamėginau lietuviškai kalbėdamas nusipirkti sau bilietą, kasierius atsisakė man parduoti, vokiškai pareikšdamas, kad visai nesuprantąs manęs. Aš mimika ėmiau rodyti, kiek man reikia bilietų ir kurios klasės. Mimika, – pirštais, – susipratome. Bufeto padavėjas, kalbant į jį lietuviškai, atsakė, kad esą kol kas dar jiems neprivalu mokėti lietuviškai. Šįmet aš nerodžiau užsispyrimo: mūsų piliečiai, – jeigu jie pasisako nemoką lietuviškai, aš tikiu jiems ir, kadangi šiek tiek kalbu vokiškai, tai ir susikalbu. Mes patys, lietuviai, esame kalti dėl savo likimo, kad amžių bėgyje apleidome savo kalbą ir kultūros kūrimą. Kiekvienas ... turi pats apie save rūpintis, taip pat ir žmogus, ir žmonių natūralūs junginiai – tautos. Toks jau gamtos įstatymas.

Vienas iš Lietuvos kilęs turtingas asmuo, gyvenąs Berne, padovanojo knygų Teisių fakultetui. Tos knygos iš Berno buvo nusiųstos į mūsų atstovybę Berlyne. Rodosi, ši dovana įvyko todėl, kad dovanojęs knygas p. Griunbaumas buvo susipažinęs su V. Sidzikausku, tuomet buvusiu Lietuvos atstovu Šveicarijoje. Iš Berlyno, Sidzikausko parėdymu, knygos dviejose medinėse dėžėse buvo išsiųstos Kaunan. Nemanant apie jokią vagystę, Teisių fakulteto įgaliojimu dėžės buvo atsiųstos iki geležinkelio stoties ar muitinės, tikrai dabar neatsimenu iš kur, bet neatidarant jų, dėl to, kad ir nuo muito, ir cenzūros siuntinys buvo atleistas. Kai dėžės tapo atidarytos universiteto rūmuose, Teisių fakulteto raštinėje, iš jų vienoje buvo rastos knygos, o kitoje – knygų vieton kartono kortelės. Pagal sąrašą šitoje dėžėje buvo sudėtos vertingesnės, geresnės knygos, nei antroje. Buvo kreiptasi į policiją. Buvo daryta kvota. Paaiškėjo, kad dėžės tvarkoje buvo perduotos geležinkeliui. Reiškia, knygos tapo išvogtos Vokietijoje. Taigi prieš Didjjį karą pavyzdingi dorumu vokiečiai dabar pasirodė ištvirkę. Aš ilgai kartojau raštiškus reikalavimus aiškinti, kur ir kas išvogė knygas. Jos liko nesurastos, kaip nesurastas liko ir kaltininkas. Vokiečiai tvirtino, kad vagystė įvyko Lietuvoje. Ir vienoje dėžėje gautos knygos sudarė didelį dvasios turtą. Besikuriančiam fakultetui ši dovana buvo labai brangi. Fakultetas tas knygas sudėjo atskiroje spintoje, ant kurios

uždėjo parašą, kad čia Griunbaumo dovanotos knygos. [...] Aš kalbinu V. Sidzikauską baigti užsienyje aukštąjį teisės mokslą, daktaruotis ir siekti būti mūsų fakultete tarptautinės teisės profesorium – pradžioje docentu ir t. t. Matyt, toji kukli, nors ir garbinga karjera nelabai viliojo p. Sidzikauską, įsitraukusį į diplomatinį darbą. [...]

Klaipėdos kultūrinė lietuvių draugija „Aukuras", kurios tikslas „tautos kultūrą kelti", sumanė universiteto profesorių paskaitas Klaipėdoje. Į pranešėjų eilę paskyrė ir mane ir nuskyrė dieną, kurią aš turėjau vykti Klaipėdon tos pareigos atlikti. O aš kaip tik tą dieną buvau užimtas Kaune tokiu darbu, kuris man būtinas. Tad negalėjau vykti Klaipėdon. Nevykęs paskaitų organizavimas buvo priežastis nesusipratimų ir su kitais profesoriais, todėl „Aukuro" sumanymas mažai buvo vykdomas. [...]

Šiaulių miesto „Kultūros būrelis" pakvietė mane paskaitos laikyti Šiauliuose mano pasirinktąja tema. Šį kartą aš pasirinkau tokią temą: „Lietuvos valstybė ir Lietuvos šaulių uždaviniai, mūsų konstitucija remiantis". Paskaita įvyko mergaičių gimnazijos salėje. Šitos paskaitos juodraščio metmenis turiu, bet, rodosi, ji niekur nebuvo spausdinta. Šaulių Sąjungos uždaviniai, ligi Smetonos režimas nepadarė jų vidaus šnipais, yra kraštui svarbūs ir reikalingi, – todėl aš buvau čia nurodyto turinio paskaitą parinkęs. [...]

Lapkričio 16 dieną buvo universiteto iškilmingai paminėtas V. Kudirka, nuo jo mirties 25 metams sukakus. Įdomus dalykas, kokia lanksti yra Katalikų bažnyčia ir jos pranašai. ...Lietuvių tautos atgimimui V. Kudirka yra daug nusipelnęs. Tauta už tai labai garbina jį, o kunigams reikia vadovauti tautai. Tai kaipgi jie gali negarbinti V. Kudirkos? Ir štai, 25 metų nuo V. Kudirkos mirties sukakties proga kalbas studentams pasakė du kunigai: rektorius ... ir dar J. Tumas, pastarasis kiek galėdamas mažino V. Kudirkos jėgas, bet nuopelnų sumažinti nesikėsino. [...]

Gruodžio 2 dieną Karaliaučiaus klinikoje mirė mūsų universiteto profesorius K. Būga, didelio svorio mokslininkas kalbininkas. Lietuva neteko didelio žmogaus, labai brangaus savo sūnaus. Man tekdavo susitikti su prof. Būga universitete kas savaitė, rodosi, du kartus. Prieš eisiant į auditorijas mudu pasivaikščiodavome koridoriuje. Prof. Būga mėgdavo aiškinti man savo aisčių teoriją, kur senovėje jų gyventa, iš kur atsikelta į dabar gyvena-

mą lietuvių teritoriją ir kokie yra duomenys tai teorijai. Malonus asmuo jisai buvo ir aiškaus galvojimo. Laimingas jaučiaus atsimindamas tas trumpas mudviejų bendravimo minutes. [...]

Taktingai, gražiai prezidentauja ponas Aleksandras Stulginskis. Man tenka išgirsti gandų, kad netolerantingi katalikiškos visuomenės veikėjai turi noro keisti Konstituciją, t. y. daryti iš aukštybių perversmą, bet kad A. Stulginskis yra tam priešingas. Jisai vykdo savo krikščionišką demokratišką politiką (katalikišką), bet saikingai. Lygiai didelės pagarbos užsitarnauja mūsų visuomenėje p. Stulginskienė. Ji taip gražiai kukliai elgiasi, kad tenka tik gėrėtis; jokių intrigų neleidžia daryti per jos asmenį, jokių įtakų. Kai kartais man tenka būti prezidentūroje viešose vaišėse, tai tik gėriesi žmogus šeimininkės lygiu malonumu su visais svečiais. Ji yra pavyzdinga moteris, šeimos motina. O būdama jauna ir graži, ji ir išorine savo išvaizda daro malonumo tiems, su kuo kalbasi. [...]

1925 metai. Vyriausiajame Tribunole teisėjų dauguma p. p. Janulaitis ir Römeris yra vyrai pažangūs, taip sakant, opozicijos žmonės. M. Römeris patinka pirmininkui A. Kriščiukaičiui ir savo gabumu argumentuoti nuomonę. M. Römeriui gi daro įtakos A. Janulaitis, gyvo proto ir iniciatyvus asmuo. O Vyriausiąjį Tribunolą kartais pasiekia klausimai, labai svarbūs vyriausybei, kurių tuo ar kitu išsprendimu labai suinteresuota vyriausybė. Kai sugrįžo iš Rusijos teisėjas M. Čepas ir normaliu keliu, Vyriausiojo Tribunolo bendram susirinkimui išrenkant, mėgino patekti į Tribunolo teisėjus, balsų dauguma neigiamai nubalsavo dėl to, kad M. Čepas dar vadinamajam Petrapilio seime pasireiškė politiškai kaip dešinysis asmuo. Jisai buvo paskirtas Vyriausiojo Tribunolo teisėju, nepaisant į nurodytą balsavimą.

Ministras pirmininkas A. Tumėnas, jis ir teisingumo ministras, sugalvojo būdą išstumti A. Janulaitį iš Vyriausiojo Tribunolo. Jisai prikalbino prezidentą A. Stulginskį ir A. Janulaitis, be jo prašymo ir sutikimo, tapo paskirtas Panevėžio apygardos teismo pirmininku. Formaliai žiūrint tai buvo tarnyboje paaukštinimas, bet teikiant jį be asmens noro ir sutikimo, buvo tai pažeminimas, pabauda. A. Janulaitis to paskyrimo nepriėmė, išėjo iš valstybinės tarnybos ir įstojo į advokatų korporaciją. Aš dėl šio įvykio, jo ne-

teisėtumo, būtent neteisėtumo, padaryto skiriant A. Janulaitį be jo sutikimo į kitą tarnybą, pareiškiau savo nuomonę „Lietuvos žiniose". „Rytas" nepaliko mano straipsnio savotiškai neiškritikavęs. [...]

Tiek Steigiamajame Seime, tiek ir dabartiniame man tenka kartais dalyvauti jo komisijose kaip ekspertui.

Dar prieš karą susipažinau su Prano Mašioto jaunesniu broliu inžinierium Jonu Mašiotu. Jaučiu jam didelę simpatiją. Kai jis apsivedė su Ona Požorovskaite, aš susidraugavau su visa ta šeima – ir su ponia Ona, ir su jų dukrele. Jonai Mašiotai – vyras ir žmona – aukštos, grynos doros asmenys, pažangūs, žmoniški. Man bendravimas su jais vienas malonumas. Gailiuosi tik, kad darbo perteklius neduoda man galimumo dažnai matytis su jais.

Yra Lietuvoje gal tik vienas tokio darbingumo ir darbų produktyvumo žmogus, koks yra Šiaulių teisininkas P. Bugailiškis. Jam nė vienas darbas, kad ir, rodosi, prasčiausias, palyginti su jo gabumais ir gyvenimišku stažu, nėra nepriimtinas dirbti. O kai apsiima dirbti, tai padaro kuo stropiausiai ir kuo geriausiai. Besikuriant Lietuvos valstybei, aš, kaip teisingumo ministras, pasiūliau ponui Bugailiškiui būti taikos teisėju. Jisai neparodė nė mažiausio nepasitenkinimo, kad jam mano siūloma gana žema vieta. Teisėjo tarnyba, savaime aišku, yra garbinga ir visuomenei labai naudinga. P. Bugailiškis teisėjo pareigas taip sąžiningai ir gerai ėjo, kaip geriau negalima. Bugailiškis – iniciatyvos asmuo. Jisai kuria vietos kultūrines organizacijas ir platina švietimą. Jo įsteigtas 1923 metams besibaigiant „Kultūros" žurnalas, kurį jisai redaguoja, įgijo skaitytojų ir laisvo žodžio, mokslu paremto, autoritetą. Su „Kultūros" pagalba paplito po Lietuvą organizacijos, vadinamieji „Kultūros būreliai", tai švietimosi ir lavinimosi kuopelės. Jų tiek daug susiorganizavo įvairiose Lietuvos vietose, kad šiais metais įvyko „Kultūros būrelių" atstovų suvažiavimas Kaune bendriems reikalams aptarti. Susivažiavimas padarė rimto įspūdžio visuomenei. Tai daugeliui tikrai netikėtas reiškinys. Kad sekasi Lietuvoje tarpti Ateitininkų organizacijai, tai yra visai natūralu. Jie yra katalikiškos visuomenės išperos. Ateitininkų organizacijos skyrius kurti, lėšomis jas rūpinti Lietuva turi visą Katalikų bažnyčios aparatą. Kiekvienoje parapijoje kunigai, vargonininkai, dažnai ir mokytojai, ir kiti uolūs katalikai

remia ateitininkus. „Kultūros būreliai" pasižymi laisva mintimi ir yra daugiausia neturtingųjų jaunimo būreliai. Gyvenimo sąlygos jiems yra priešingos, labai sunkios nugalėti. Ir vis dėlto šitos grupės tarpsta. Atėjo laikai laisvai minčiai reikštis ir vešėti žmonėse. Laimingai susidėjo teisinės gyvenimo sąlygos – Steigiamajame Seime dešiniesiems teko ieškoti susitarimo su kairiaisiais ir kompromisų rezultatas yra gana gera Respublikos Konstitucija, kurioje yra apsaugotos pagrindinės žmogaus ir piliečio teisės ir laisvės. Vis kartais kyla gandai, kad dešinieji rengiasi keisti Konstituciją – daryti perversmą jėga. Buvau kviestas, rodosi, „Kultūros būrelio" laikyti paskaitą Marijampolėje Konstitucijos klausimais. Dabar (1937 metai) neatsimenu konkrečios temos, kuria dariau pranešimą. Bet atsimenu, kad pareiškiau daugelio žmonių tvirtą pasiryžimą ginti Konstituciją. Tasai mano pareiškimas neturėjo realaus pagrindo dėl to, kad niekieno nebuvau įgaliotas. Reiškiau tokią mintį, būdamas tikras, kad krašte yra daug Konstitucijos šalininkų, nes Steigiamasis Seimas buvo viso krašto valią pareiškęs, o tai tik keli metai atgal yra įvykę.

Susitaupiau arti šimto tūkstančių litų, gavau kreditą Lietuvos banke, rodosi, 50 000 litų sumai. Nusistačiau statytis dviejų aukštų mūro namus su trimis kambariais 3 sūnums trečiame aukšte. Aptarti statybos reikalus ir susitarti su inžinieriais padėjo mano žentas Stepas Kairys. Statomųjų namų planą daryti sutarėme inž. Friką, o darbams vykdyti inž. Ritą. Aš turėjau mažai lėšų statybai. Šita svarbiausioji sąlyga siaurino mano užsimojimus ir turbūt nedavė inžinieriams galimumo ką nors siūlyti plačiau statybą vykdyti. Jeigu inžinieriai būtų mane pakalbinę, padrąsinę, ekonomingumo atžvilgiu įrodę, kad tiksliau iš karto statyti trijų aukštų namus, daryti po visais namais rūsį, aš gal būčiau ir pakeitęs savo nusistatymą. Bet namų didumo atžvilgiu jie man jokio pasiūlymo nedavė, mechaniškai galvojo tik apie tai, kas mano buvo pareikšta. Dėl rūsio aš nusistačiau daryti jį tik po namo puse iš pietų – saulėtos pusės. Dabar gailiuos, kad taip padaryta. [...]

1926 metai. Pavasarį vėl atstovų Seiman rinkimai. Aš vėl paskirtas Vyriausiosios Rinkimų Komisijos pirmininku. Vidaus reikalų ministras buvo atvykęs pas mane ir gana griežtai įtikinėjo, kad Utenos apygardos

rinkimų rezultatus reikia taip aiškinti, kad būtų jiems, krikdemams, naudingi. Nieko nepešė šis vyras. Aiškinant Marijampolės rinkimų rezultatus aš su savo balsu likau mažumoje, o dauguma balsų patarė valdančiosios grupės naudai, prieš „Pažangą", kuri, rodosi, jau buvo pasivadinusi Tautininkų partija. Kerštingas Voldemaras Seime dėl šitų rinkimų išreikalavo kvotos, norėdamas, kad būtų nubaustas Kauno apygardos teismo pirmininkas S. Petrauskas, kuris balsavo palankiai krikdemams. Kai kvotą daraą paklausė manęs, aš išjuokiau pačią mintį – bausti asmenį už jo, kaip teisėjo, nuomonę, nes Vyriausios Rinkimų Komisijos nario balsavimą aš lyginau su teisėjo balsavimu. Iki šiol valdęs Respubliką dešinysis blokas (krikdemai, Darbo federacija, Ūkininkų sąjunga) iš rinkimų išėjo susilpnintas – jis neturėjo lemiančios daugumos. Liaudininkai su dešiniaisiais būtų turėję didelę daugumą, bet būtų nusidėję prieš savo rinkėjus. Tad liaudininkai sudarė koaliciją: jie, plius socialdemokratai, plius Ūkininkų partija, plius „Pažanga", plius mažumų atstovai. Didelės įtakos liaudininkams darė socialdemokratai, kurie gavo du ministrų portfelius (V. Požėla ir V. Čepinskis) ir Seimo vicepirmininkas S. Kairys. Turėdami koalicinę daugumą, liaudininkai nesiūlė man kandidatuoti į Respublikos prezidentus, kaip seniau darydavo, mėgindami dirbti koalicijoje su dešiniaisiais, dabar jie turėjo gryną, savąjį, – poną K. Grinių. Gyvenimas priverčia žmogų daryti kompromisus. Kazys Grinius seniau, dar prieš Didįjį karą, rodydavo save griežtu laisvamaniu santykyje su katalikybe, o dabar, lankydamasis šen ten kaip Respublikos prezidentas, pirmiausia aplankydavo vietos bažnyčią, pavyzdžiui, Šiauliuose. Socialdemokratai spaudė liaudininkus griežčiau žengti socialinių reformų vaga. Darbininkija pasijuto lygiateisė su kitais piliečiais. Dešinieji, kurių eilėse turtingesnioji visuomenės dalis, ypač katalikų kunigija, šaukte šaukė, kad Lietuvoje artinasi bolševizmo viešpatavimas. Bolševikais, bolševizmu krikštijo kiekvieno darbininko savo teisių gynimą. Paskaitęs dešiniųjų, arba Smetonos ir Voldemaro spaudos organe tokių aliarmų, aš klausdavau S. Kairio, ar negresia mums bolševizmo pavojus; į tą klausimą jis tik nusijuokdavo, kad tai tik kunigėlių ir davatkų statomos baidyklės žvirbliams gąsdinti. Su S. Kairiu aš beveik kasdien matydavausi pietų metu, dėl to, kad įvykus liepos pradžioje gaisrui mano medinių

namų, kuriuose Kairiai ketino gyventi, jie nuo rudens pradžios apsigyveno mūsų bute, užimdami du kambariukus, tad bendrai su mumis ir maitinosi. Tuomet Kaune buvo butų nepriteklius, jų kaina aukšta, tai ir ekonominome. Ar žinojo ką nors, ar jautė S. Kairys su savo partija, ką rengė jų koalicininkai Smetona ir Voldemaras, susiuostę su dešiniaisiais, aš nežinau, jis niekuomet nė puse žodžio neprasitarė dėl besiartinančio iš tos pusės pavojaus. Man gruodžio 16-17 dienos perversmas buvo visiškai siurprizas.

Po perversmo ūmiu laiku man teko vykti geležinkeliu į Šiaulius tarpininkų komisijon ginčui tarp Šiaulių miesto ir Amerikos lietuvių bendrovės rišti. Aš buvau pakviestas iš miesto pusės, o iš bendrovės pusės — Lietuvos banko tarnautojas Grinkevičius, jaunas vyras, man pažįstamas. P. Grinkevičius papasakojo man, kad prieš pat perversmą kurią dieną jisai pasivaikščiodamas ėjo pro Maironio namus, kuriuose gyveno Smetona, į Nemuno krantą. Prieš Maironio namus ten ir atgal vaikščiojo šaligatviu karininkas. Kai Grinkevičius grįžęs nuo Nemuno kranto, tuo pat keliu pro Maironio namus tas pats karininkas vis dar vaikščiojo. Aišku buvo, kad karininkas yra tarnyboje. Tuomet p. Grinkevičiui kilusi mintis, kad pas Smetoną eina koks slaptas pasitarimas su karininkais. Nedovanai Smetona suteikė aukštas tarnybas buvusiems tuomet krašto apsaugos ministrui ponui Papečkiui ir Generalinio štabo viršininkui ponui Škirpai, tai liaudininkai, pono M. Sleževičiaus ir pono K. Griniaus vyriausybės šulai!

(Rašiau 1937 metais, tęsiu rašymą 1938 metais.)

1926 metų gruodžio 16 dienos vakare išvažiavau traukiniu į Rokiškį, [dalyvauti] Strumskių civilinėje byloje, kuri turėjo būti sprendžiama ryt dieną. Nuvykau vėlyvą naktį. Tuomet Rokiškyje nebuvo patogaus viešbučio. Apsinakvinau kažkokiame mažame kambarėlyje, lyg kad viešbutyje. Gruodžio 17 dieną apie 10 val., atlikęs ginčo darbą byloje ir nelaukdamas rezoliucijos, sugrįžau savo kambarėlin. Neilgai trukus atbėgo pas mane viena iš mano klientų byloje, panelė Stefanija Strumskaitė ir sako: paštetelegrafe ji sužinojusi, kad Kaune naktį įvyko perversmas, Prezidentu paskelbtas Smetona. Toji žinia buvo man netikėta. Kad iš Smetonos pusės grėstų pavojus, S. Kairys nė puse lūpų nebuvo nė karto prasitaręs. Tačiau

miestelyje ir nuvykus man geležinkelio stotin važiuoti Kaunan, žinia buvo paplitusi. Parvažiavęs Kaunan savo bute sužinojau, kad S. Kairys dar laikomas generaliniame štabe suimtas.

Kulipka – kulka
Kamisorius – komisaras, komisijos pirmininkas
Pietas (lot.) – dievobaimingumas, pamaldumas
Padlesnas – girininkas
Blėkinis – skardinis
Pedelis – parankinis
Satrapas – despotiškas valdovas, tironas
Akuračiai – tvarkingai
Antgalvis – antraštė, prierašas
Aptieka – vaistinė
Obskurantiškas – tamsuoliškas
Sandarbininkai – bendradarbiai
Noblesse oblige (lot.) – šlovė įpareigoja
Prekystė – prekyba
Ulyčia – gatvė
Ypata, ypatiškas – asmuo, asmeninis
Abelnai – kartu
Dorpatas – Tartu
Užtėmyti – pastebėti
Katutės – plojimai
Išmetinėti – prikaišioti
Sufraganas – vyskupas pagalbininkas, pavyskupis
Obalsis – šūkis
Dossier (pranc.) – popieriai, dokumentai
Parėdymas – potvarkis
Ingresas – iškilmingas vyskupo pareigų užėmimas
Adresas – čia: kreipimasis, sveikinimas
Bože, caria chrani (rus.) – dieve, saugok carą
Troptai, troptininkas – sieliai, sielininkas
Servitutas – teisė naudotis svetima žeme

Žulikėlis – smulkus apgavikas, nedorėlis
U sebia na umie (rus.) – savo mintyse
Palivarkas – nedidelis dvaras
Paišelis – pieštukas
Evidencijos lapai – čia: pritariančiųjų parašų rinkimo lapai
Asaba – asmuo
Prielaisinis – sugyventinis
Und sie immer littauich sprechen (vok.) – ir jie visada lietuviškai kalba
Plecius – sklypas
Kasierius – kasininkas
Ekonominti – taupyti

Petro Leono knygos ir straipsniai

Sudarė dr. Vytautas Andriulis, Laima Valungevičiūtė

1. Amerikos Šinkoriai // Lietuviškasis balsas. 1887. Nr. 18. [Parašas: P. Liūtas].
2. Gromata iš Suvalkų redybos // Lietuviškasis balsas. 1887. Nr. 19. [Parašas: P. Liūtas].
3. Isz Suvalkų redybos // Lietuviškasis balsas. 1887. Nr. 5/6. [Parašas: P. Liūtas].
4. Keli žodžiai apie prekystę (kupčystę) ir amatus // Šviesa. 1887. Nr. 1 ir 2. [Parašas: P. Liūtas].
5. Motiejus Puišys // Lietuviškasis balsas. 1887. Nr. 9/10. [Parašas: P. Liūtas].
6. Suvalkų redyba // Lietuviškasis balsas. 1887. Nr. 3/4.
7. Švedų ūkiškos moksliničios // Lietuviškasis balsas. 1887. Nr. 11/12. [Parašas: P. Liūtas].
8. Trumpas užtėmijimas ponui Šernui // Lietuviškasis balsas. 1887. Nr. 25. [Parašas: P. Liūtas].
9. Apie bendroves // Šviesa. 1888. Nr. 1/2. P. 13-45. [Parašas: P. Liūtas].
10. Apie tautišką idėją // Šviesa. 1888, Nr. 6-8. [Parašas: Liūtas].
11. Isz draugijinės ūkės // Lietuviškasis balsas. 1888. Nr. 1. P. 2-3; Nr. 2. P. 11-12; Nr. 3. P. 18; Nr. 4. P. 26-27; Nr 5. P. 37-38; Nr. 6. P. 42-43; Nr. 7. P. 50-51; Nr. 8. P. 58-59; Nr. 9. P. 66-67; Nr. 10. P. 74; Nr. 11. P. 82-83; Nr. 12. P. 90-91; Nr. 13. P. 98-99; Nr. 14. P. 106-107. [Parašas: P. Liūtas].

12. Laiškas iš Suvalkų redybos // Šviesa. 1888. Nr. 4-5. [Parašas: Girininkas].
13. Pabaiga gyvenimo Vytauto // Šviesa. 1888. Nr. 4-5. [Parašas: P. Liūtas].
14. Baudžiavos Lenkijoje (Trumpa apžvalga istorijos baudžiavų ir jų išnaikinimo) // Varpas. 1889. Nr. 5-11. [Parašas: Liūtas].
15. Valstija, jos siekis ir užduotis. Mokestys // Lietuviškasis balsas. 1889. Nr. 1. P. 5-6; Nr. 2. P. 11-12; Nr. 3. P. 19-20.
16. Isz Suvalkų gubernijos // Ūkininkas. 1890. Nr. 3, 8, 10. [Parašas: Girininkas].
17. Isz Suvalkų redybos // Ūkininkas. 1890. Nr. 8. P. 123. [Parašas: Girininkas].
18. Privatiška ir draugijinė ūkės organizacija // Varpas. 1890. Nr. 5. P. 71-72; Nr. 6. P. 85-86; Nr. 7. P. 100-102; Nr. 8. P. 117-119; Nr. 9. P. 132-134; Nr. 10. P. 148-151; Nr. 11. P. 165-166; Nr. 12. P. 181-182. [Parašas: Liūtas].
19. Apie apžiūrėjimą pievų ir siejimą žolių // Lietuvos ūkininkų kalendorius ant meto 1891. [Parašas: P. Liūtas].
20. Apie bausmes // Ūkininkas. 1891. Nr. 5. [Parašas: Liūtas].
21. Apie bendrą žemės valdymą// Ūkininkas. 1891. Nr. 6-7. [Parašas: Liūtas].
22. Apie kraitį // Ūkininkas. 1891. Nr. 7. [Parašas: Liūtas].
23. Apie lietuvių išeivystę // Ūkininkas. 1891. Nr. 5. [Parašas: Liūtas].
24. Apie ūkininkų banką // Lietuvos ūkininkų kalendorius ant meto 1891. [Parašas: Liūtas].
25. Apžvalga nekurių priežasčių Didžiosios Prancūzų Revoliucijos (pagal Tokvilių ir Teną) // Varpas. 1891. Nr. 8 ir 9. [Parašas: Liūtas].
26. Dalyke platinimo apšvietimo // Varpas. 1891. Nr. 7. [Parašas: Liūtas].
27. Iš Suvalkų redybos // Ūkininkas. 1891. Nr. 6. [Parašas: Liūtas].
28. Ką daryti, idant bulvės nepūtų? // Lietuvos ūkininkų kalendorius ant meto 1891.
29. Prisiekusiųjų sūdas // Ūkininkas. 1891. Nr. 8-9. [Parašas: Liūtas].
30. Vilkaviškis // Ūkininkas. 1891. Nr. 3.
31. Žemdirbystės reikalai // Varpas. 1891. Nr. 5. [Parašas: Liūtas].

32. Iš draugijinio Anglijos gyvenimo // Varpas. 1892. Nr. 3, 4/5. [Parašas: Liūtas].
33. Mikolėjus apie Miltoną, kaipo draugijos darbininką ir politiką // Varpas. 1892. Nr. 4/5. [Parašas: Liūtas].
34. Laiškai iš kelionės duonos ieškotojo // Varpas. 1893. Nr. 4, 6/7. [Parašas: Liūtas].
35. Iš Bulgarijos gyvenimo // Varpas. 1894. Nr. 8. [Parašas: Girininkas].
36. Sindikatai arba karteliai // Varpas. 1894. Nr. 7-8. [Parašas: Liūtas].
37. Armėnai ir lietuviai // Varpas. 1895. Nr. 3. [Parašas: Girininkas].
38. Apie pradedamąsias Amerikos mokyklas // Vilniaus žinios. 1905. Nr. 82-83. [Parašas: Girininkas].
39. Iš priežasties pjovynių Bakuje // Vilniaus žinios. 1905. Nr. 67. [Parašas: Girininkas].
40. Laiškas iš svetur // Vilniaus žinios. 1905. Nr. 58, 145, 242, 243. [Parašas: Girininkas].
41. Kaunas // Vilniaus žinios. 1906. Nr. 271.
42. Laiškas // Vilniaus žinios. 1906. Nr. 100, 222.
43. Meskime gėrę // Lietuvos ūkininkas. 1906. Nr. 15/16. [Parašas: Girininkas].
44. A. a. Motiejus Lozoraitis // Draugija. 1907. Nr. 8. [Parašas: Girininkas].
45. Artykuly luzne ze stosunków litewsko-polskich. Głosy litwinów. Audiatur et altera pars // Warszawa. 1907. P. 231 + III I. [Parašas: Girininkas].
46. Atydžiai buvusiųjų lietuvių moterų suvažiavime //Vilniaus žinios. 1907. Nr. 160. [Parašas: Girininkas].
47. Atstovo atsiliepimas // Lietuvos ūkininkas. 1907. Nr. 20.
48. Atstovų rinkimai Kauno gubernijoje // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 177. [Parašas: Girininkas].
49. Dūmos ir Lietuvos reikalai // Lietuvos ūkininkas. 1907. Nr. 11, 14-17, 20.
50. Gerų darbų monopolis // Lietuvos ūkininkas. 1907. Nr. 13.
51. Girios pabrango // Lietuvos ūkininkas. 1907. Nr. 20.
52. Iš Senapilės parapijos // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 28.

53. Iš Senapilės pasvieto // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 146. [Parašas: Girininkas].
54. Kalvarijos byla // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 13, 14.
55. Kaunas // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 216. [Parašas: Girininkas].
56. Laiškas // Viltis. 1907. Nr. 29, 30.
57. Laiškas // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 79.
58. Laužt ar pjaut ragus // Lietuvos ūkininkas. 1907. Nr. 11.
59. Lietuvių moterų suvažiavimo atbalsiai užsienio spaudoje // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 216. [Parašas: Girininkas].
60. Ministeris apie Panevėžio seminariją // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 60.
61. Peterburgas // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 43-45, 47, 52, 56, 57, 63, 75, 79. [Parašas: Girininkas].
62. Pono J. Girkonto pasiuntinystė // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 172. [Parašas: Girininkas].
63. Prie „Vilties" pasirodymo // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 148. [Parašas: Girininkas].
64. Pro domo sua // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 170. [Parašas: Girininkas].
65. Sasnava // Nedėldėlio skaitymai. 1907. Nr. 17.
66. Susipraskime // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 163. [Parašas: Girininkas].
67. Valstybės Dūma // Šaltinis. 1907. Nr. 27.
68. Valstybės Dūma // Vilniaus žinios. 1907. Nr. 71. [Parašas: Girininkas].
69. Antroji lietuvių dailės paroda Kaune // Vilniaus žinios. 1908. Nr. 124. [Parašas: P. L.].
70. Apie Amerikos ir Japonijos pradines mokyklas // Lietuvos ūkininkas. 1908. Nr. 7-10.
71. Atsiminimai apie Vincą Kudirką // Draugija. 1908. Nr. 13.
72. Dar apie pirmąjį lietuvių moterų suvažiavimą // Vilniaus žinios. 1908. Nr. 2-4. [Parašas: P. L.].
73. Kaunas // Vilniaus žinios. 1908. Nr. 170. [Parašas: P. L.].
74. Koks madingumas, toks tikrumas // Vilniaus žinios. 1908. Nr. 153. [Parašas: P. L.].
75. Lietuvių dailės paroda Kaune // Šaltinis. 1908. Nr. 24.
76. Mūsų gyvenimo paradoksai // Vilniaus žinios. 1908. Nr. 89, 116, 170, 172. [Parašas: P. L.].

77. Pasimatymas su buvusiu atstovu p. Vitkauskiu // Vilniaus žinios. 1908. Nr. 184. [Parašas: P. L.].
78. Prie p. Jasiūno straipsnio // Vilniaus žinios. 1908. Nr. 129. [Parašas: P. L.].
79. Prie p. Grodeckio atsakymo // Vilniaus žinios. 1908. Nr. 130. [Parašas: P. L.].
80. Kaunas // Vilniaus žinios. 1909. Nr. 30.
81. Laiškas // Viltis. 1909. Nr. 47.
82. Marijampolė // Viltis. 1909. Nr. 32.
83. Mūsų atstovų veikimas // Lietuvos žinios. 1909. Nr. 42-44.
84. Mūsų scenos reikaluose // Vilniaus žinios. 1909. Nr. 4.
85. Programa „Liaudies namuose subatoje, 7 vasario d. 1909 m., bus vokališkai dramatiškas vakaras". K., 1909. 2 p. [Parašas: Atsak. ved. P. Leonas]. Lygiagr. tekstas rusų k.
86. Subatoj, sausio 3 d. 1909 m., bus neturtingųjų lietuvių Dorpato studentų narių naudai lietuvių vakaras... Šauleniškio... Pilėnų kunigaikštis... Žemkalnio „Birutė". K., 1909. 1 p. (Liaudies namai). [Parašas: P. Leonas]. Lygiagr. tekstas rusų k.
87. Subatoj, 7 vasario d. 1909 m., bus... vakaras... „Saulės" kursų kursistų naudai ... K., 1909. 1 p. (Liaudies namai). [Parašas: P. Leonas]. Lygiagr. tekstas rusų k.
88. Teisių patarimai // Lietuvos ūkininkas. 1909. Nr. 7, 18, 27, 29, 32, 33, 45, 48.
89. Už „slaptą" mokymą baudžiama // Viltis. 1909. Nr. 58.
90. Iš Maskvos lietuvių studentų draugijos gyvenimo // Aušrinė. 1910. Nr. 4.
91. Prisiegų tekstai // Viltis. 1910. Nr. 31.
92. Teisė ir dora: Antrosios Marijampolės paskaitos. V., 1910. P. 61-75.
93. Nedėlioj, 15 (28) sausio 1912 m. rengiamas neturtingųjų Peterburgo lietuvių studentų draugijos narių naudai koncertas balius, dalyvaujant... p. K. Petrauskui. K., 1912. 1 p. [Parašas: P. Leonas]. Lygiagr. tekstas rusų k.
94. Lietuvių atstovų (Kauno ir Suvalkų gub.) IV valstybės dūmon pasibaigus. K., 1913. 36 p.

95. Lietuvių papročių teisė // Lietuvių tauta. Kn. 2. D. 2. V., 1913. P. 197-199.
96. Nedėlioj, 6 (19) sausio 1913 m., rengiamas neturtingųjų Peterburgo lietuvių studentų draugijų narių naudai dainų vakaras. Choras p. St. Šimkaus vedamas... K., 1913. 1 p. [Parašas: Atsakomasai vakaro įrengėjas prisiekusis advokatas P. Leonas]. Lygiagr. tekstas rusų k.
97. Programa Br. Tilmansų teatre nedėlioj, 6 (19) sausio 1913 m., dainų vakaras. K., 1913. 1 p. [Parašas: Atsakomasis vakaro įrengėjas prisiekusis adv. p. P. Leonas]. Lygiagr. tekstas rusų k.
98. Kun. T. Žilinsko ir P. Leono laiškai. Seinai, [1914]. 4 p.
99. Kas ta demokratinė tautos laisvės santara? // Santara. 1917. Nr. 5, 8, 13, 33, 34.
100. Savivaldybių įstatymas. K., 1919. 30 p.
101. Jablonskis Mintaujoj, Revely, Pskove // Lietuvos mokykla. 1921. Nr. 12.
102. Apie Marijampolės gimnazijoj mokytojavimą // Lietuvos mokykla. 1921. Nr. 7/8.
103. Sutartinių prievolių laisvės sąvoka // Teisė. Nr. 1. 1922. P. 13-18.
104. Dėl „gimininio (giminės) turto" // Teisė. Nr. 3. 1922. P. 39-41.
105. Savivaldybių reformų klausimu // Savivaldybė. 1923. Nr. 7.
106. Lietuvos savivaldybės (Paskaitos savivaldybių atstovams Kaune, 1922 m. sausio mėnesyje). Tilžė. 1923. 59 p.
107. Profesoriaus L. Duquit asmens subjektyvinė teisė ir valstybės valdymo teisė ir jo pažiūrų kritika // Teisė. Nr. 5. 1924. P. 1-13.
108. Kantas teisės filosofijos istorijoje // Logos. 1924. Nr. 2. P. 134-140.
109. Žiupsnelis atsiminimų apie Vincą Kudirką (Kapsą) // Varpas.1924. Vinco Kudirkos jubiliejinis numeris.
110. Kolektyvizmo pradas Lietuvos civilinės teisės novelose // Lietuvos Universiteto Teisių fakulteto darbai. K., 1924. T. 1. P. 3-20.
111. Teisės enciklopedijos paskaitos. K., 1924. 189 p.
112. Iš vidaus reikalų m-jos darbovietės pirmais Lietuvos valstybės gyvenimo metais // Policija. 1925. Nr. 9.
113. Dėl vieno įstatymo aiškinimo // Lietuvos Universiteto Teisių fakulteto darbai. 1925. T. 2. P. 15-22.

114. Kolektyvizmo pradas Lietuvos civilinės teisės novelose // Lietuvos Universiteto Teisių fakulteto darbai. 1925. 18 p.
115. Teisės enciklopedijos programa. L. U. Studentų Teisininkų Draugijos leidinys. K., 1925. Nr. 1. 11 p.
116. Pluoštelis atsiminimų apie Gerb. Joną Jurgį Bulotą, dabar generolą // Židinys. 1925. Nr. 5. P. 50-52.
117. Monteskjės „Įstatymų dvasią" beskaitant // Kultūra. 1925. Nr. 3. P. 149-151.
118. Pluoštelis atsiminimų apie Gerbiamąjį Kazį Grinių // Kultūra. 1926. (Dr. K. Griniaus jubiliejinis nr.).
119. Vilniaus Didžiajam Seimui paminėti // Kultūra. 1926. Nr. 1. P. 27-28.
120. Lietuvos teisininkai ir Lietuvos visuomenės teisinė sąmonė // Teisė. Nr. 9. 1926. P. 33-37.
121. A. a. D-ro Jono Basanavičiaus atminimui // Kultūra. 1927. Nr. 3. P. 146-149.
122. Žan Žak Russo minčių žiupsnelis // Kultūra. 1928. Nr. 2. P. 61-62.
123. Senovės kinų filosofo Meng-tse minčių žiupsnelis // Kultūra. 1928. Nr. 10. P. 411.
124. Atsiminimų pluoštelis // Policija. 1928. Nr. 2.
125. Teisės filosofijos istorija. Universiteto paskaitos 1927/8. Lietuvos universiteto Teisių fakultetas. K., 1928. VIII, 429 p.
126. Advokatų profesija ir jų organizacija. K., 1930. 28 p.
127. Demokratija ir parlamentarizmas (Ar pastebimi jų krizės simptomai?). Sutrump. prof. P. Leono pranešimas. K.: Lietuvos valstiečių liaudininkų s-ga, 1930. 47 [1] p.
128. Lietuvos teismai per 10 metų. Marijampolė // Lietuvos teismas 1918-1928. K., 1930 [1931]. P. 215-218.
129. Atsiminimai // Lietuvos teismas 1918-1928. K., 1930 [1931]. P. 229-231.
130. Kultūriniai Lietuvos uždaviniai // Kultūra. 1930. Nr. 5. P. 245-247.
131. Valstybės ir bažnyčios santykiai // Kultūra. 1930. Nr. 11. P. 546-552; Nr. 12. P. 602-607.
132. „Varpui" vėl pradedant gausti. „Kultūrkampfas" ir kas toliau // Varpas. 1931. Nr. 1.

133. Teisės filosofijos istorija. 1931-1932 m. Teisių fakulteto programos. K., 1931. 7 p.
134. Teisės reliatyvumas. K., 1931 [1932]. 13 p.
135. Teisės enciklopedijos paskaitos. K., 1931. 263 p.
136. Stasys Lukauskas // Prisiekusiųjų Advokatų Tarybos apyskaita už 1930 metus. K., 1931. P. 81. [Kalba pasakyta laidojant S. Lukauską].
137. Individualumo ir kolektyvumo pradai demokratinėse valstybėse // Kultūra. 1932. Nr. 1. P. 49-56.
138. Teisės enciklopedija. 1931-1932. Teisių fakulteto programos. K., 1932. 8 p.
139. A. a. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas) (1843.XII.16-1917.II.18). K., 1932. 70 p.
140. Teisės reliatyvumas // VDU Teisių fakulteto darbai. 1932. T. 6. P. 195-207.
141. Vienas iš būtinų demokratijos elementų // Varpas. 1932. Nr. 2 (5).
142. „Varpą" rengiant gausti // Varpas. 1932. Nr. 4 (7).
143. Tautiškumas ir nacionalizmas // Kultūra. 1933. Nr. 11-12. P. 517-522.
144. Žmonijos progreso varikliai ir stabdžiai // Kultūra. 1933. Nr. 4. P. 193-198; Nr. 5-6. P. 261-266; Nr. 7-8. P. 325-329.
145. Aequitas Lietuvos teismuose // Teisė. Nr. 23. 1933. P. 176-188.
146. Kalbos, pasakytos 1933 m. lapkričio 3 d. prie a. a. prof. A. Kriščiukaičio, Vyriausiojo Tribunolo Pirmininko, kapo // Teisė. Nr. 24. 1933. P. 253-254.
147. Didžiosios prancūzų revoliucijos reikšmė // Kultūra. 1934. Nr. 3. P. 137-140.
148. Šventoji Sąjunga ir Tautų Sąjunga // Kultūra. 1934. Nr. 9. P. 469-476.
149. Britų Indija // Kultūra. 1935. Nr. 11. P. 644-651.
150. Iš Britų Indijos gyvenimo // Kultūra. 1935. Nr. 10. P. 563-570.
151. Iš australiečių gyvenimo // Kultūra. 1935. Nr. 2. P. 88-96; Nr. 3. P. 172-186; Nr. 4. P. 244-250; Nr. 5. P. 306-310.
152. Teisės filosofijos istorija (papildomosios paskaitos). Kinų, Indijos ir Egipto teisė. K., 1936. X, 136 p.

153. Velionies Bielskio geram atminimui // Kultūra. 1936. Nr. 10. P. 572-573.
154. Istorinė žmogiškumo etikos ir teisės evoliucija // Kultūra. 1936. Nr. 8-9. P. 468-478; Nr. 10. P. 565-72; Nr. 11. P. 658-670.
155. Iš Britų Indijos gyvenimo // Kultūra. 1936. Nr. 1. P. 16-22; Nr. 2. P. 92-98; Nr. 3. P. 174-183; Nr. 4. P. 254-261; Nr. 5. P. 334-341.
156. Konstitucijos 23-is & [paragrafas] ir jo santykis su įvairiomis mūsų įstatymdavystės novelomis // Teisė. Nr. 37. 1937. P. 10-23.
157. Istorinė žmogiškumo etikos ir teisės evoliucija. K., 1937. 55 p. Rec.: A. T. [A.Tamošaitis] // Teisė. Nr. 37. 1937. P. 163-165.
158. Iš sociologijos paskaitų // Kultūra. 1937. Nr. 11. P. 620-624; Nr. 12. P. 684-688.
159. Ispanijos pilietinio karo ir jo ilgo tęsimosi priežastys // Kultūra. 1937. Nr. 6-7. P. 345-361.
160. Nuosavybės teisės ir laisvos valios sutartis darant ir vykdant, aprėžimas Prancūzijoje // Teisė. Nr. 40. 1937. P. 363-378; Nr. 41. 1938. P. 74-99.
161. Sociologijos paskaitos. K., 1939. 404 p.
162. Teisė ir dora // Etikos etiudai 9: Dorovė ir teisė. V., 1985. P. 172-184. [Pakartot. leidimas].
163. Teisės enciklopedijos paskaitos. V., 1995. 264 p. [Pakartot. leidimas].
164. Teisės filosofijos istorija. V., 1995. 478 p. [Pakartot. leidimas].
165. Sociologijos paskaitos. V, 1995. 404 p. [Fotografuotinis leidimas].

Pastaba. *P. Leono rankraštinis palikimas yra aprašytas M. Maksimaičio str. „P. Leono gyvenimas ir veikla", žr. poziciją Nr. 200. P. Leono atsiminimai, spausdinti mašinraščiu ir kopijuoti, yra asmeninėse bibliotekose Kaune ir Vilniuje.*

Svarbesnė literatūra apie Petrą Leoną

166. Atstovų rinkėjai už antrąją Dūmą nuo Suvalkų gubernijos... P. Leono [portretas]. B. v. [prieš 1907].
167. **Rimka A.** Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir „Auszros", „Varpo" gadynės (1883-1893) socialekonominiai raštai. K., 1931. [P. Leonas (Liūtas, Girininkas) p. 6, 10, 11, 13, 17, 29, 44, 89-128].
168. **Šalčius P.** „Auszros" ir „Szviesos" ekonomika. K., 1932. P. 7-8, 14-18, 20-21.
169. *Profesoriui Petrui Leonui 70 metų // Lietuvos žinios.* 1934. Nr. 262.
170. **Biržiška V.** Prof. Petrui Leonui mirus // Teisė. Nr. 42. 1938. P. 240-251.
171. **Gudauskis J.** Kalbos, pasakytos 1938 m. gegužės 14 d. laidojant prof. Leoną // Teisė. Nr. 42. 1938. P. 259-260.
172. **Römeris M.** Kalbos, pasakytos 1938 m. gegužės 14 d. laidojant prof. Leoną // Teisė. Nr. 42. 1938. P. 255-259.
173. **Masiulis B.** Kalbos, pasakytos 1938 m. gegužės 14 d. laidojant prof. Leoną // Teisė. Nr. 42. 1938. P. 254-255.
174. **Burkevičius V.** Advokatų tarybos pirmininką atsisveikinant // Teisė. Nr. 42. 1938. P. 252-254.
175. **Toliušis Z.** Petras Leonas 1864-1938. Gyvenimas ir darbai // Lietuvos advokatų tarybos 1938 metų apyskaita. K., 1938. P. 161-194. [P. 163 P. Leono nuotrauka].
176. Kalbos pasakytos laidojant velionį Petrą Leoną // Lietuvos advokatų tarybos 1938 metų apyskaita. K., 1938. P. 195-215.

177. [**Tamošaitis A.**] L'auteur et son oeuvre (1864-1938) // P. Leonas. Sociologijos paskaitos. K., 1939. P. 402-404.
178. **Römeris M.** Administracinio teismo įstatymo projektas // Židinys. 1940. Nr. 5/6. P. 561-576.
179. **Biržiška M.** Mykolas Römeris // Tremties metai. Tübingenas, 1947. P. 549.
180. *Leonas Petras // Lietuvių Enciklopedija. T. 14. Boston*, 1958. P. 460-462.
181. Lietuvių Enciklopedija. T. 16. Boston, 1958. P. 75.
182. **Meškauskienė M.** Žvelgiu į tolius. V, 1963. P. 336 [Portretas], 341, 395-396.
183. **Gliauda J.** Žiburiams tebežiburiuojant // Teisininkų žinios. 1965. Nr. 27-28. P. 19-20. [Portretas].
184. **Skipitis R.** Petras Leonas - Lietuvos teisingumo kūrėjas // Teisininkų žinios. 1965. Nr. 27-28. P. 24-29.
185. Leonas Petras // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1968. T. 2. P. 329-330.
186. **Lukoševičius V. P.** Leono socialinės ir ekonominės pažiūros // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Ekonomika. V., 1970. T. 10. Sąs. 1. P. 23-38.
187. **Domaševičius K.** Iš Kauno Universiteto Teisės fakulteto istorijos // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė. T. XIV. 1978. P. 153, 158-161. [Reziumė rusų k.]
188. *Leonas Petras // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija.* V., 1980. T. 6. P. 472-473.
189. *Lietuvos politinės ekonomijos dėstytojų darbai.* 1783-1983. Bibliografinė rodyklė. V., 1983. P. 25-27, 137, 252-254.
190. **Žemaitis V.** Žmogiškumo etika. Petro Leono etinių pažiūrų bruožai // Etikos etiudai 9: Dorovė ir teisė. V., 1985. P. 107-130. [P. 111 ir 123 yra nuotraukų].
191. **Domaševičius K.** Leonas Petras // Tarybų Lietuvos enciklopedija. V., 1986. T. 2. P. 519-520.
192. **Daugirdaitė-Sruogienė V.** Lietuvos istorija. Chicago, 1987. P. 345, 346, 372.

193. **Maksimaitis M.** Apie teisininką Petrą Leoną // Socialistinė teisė. 1989. Nr. 4. P. 15-20.
194. **Pranskietytė G.** Petras Leonas // Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai II. V., 1991. P. 190-199.
195. **Stačiokas R.** Profesorius P. Leonas - Lietuvos šviesulys, spindėjęs ir savivaldybių padangėje // P. Leonas. Lietuvos savivaldybės. K., 1991. [8 p.] [Reziumė anglų, rusų k.]
196. **Jakštas J.** Nepriklausomos Lietuvos istorija 1918-1940. V., 1992. P. 14-15. [Yra nuotraukų]
197. **Andriulis V.** Petro Leono (1864-1938) asmenybės bruožai // P. Leonas. Teisės enciklopedijos paskaitos. V., 1995. [7 p.]
198. **Leonavičius J.** Petras Leonas (jo gyvenimas ir veikla 1864-1889 metais) // Socialiniai mokslai. Sociologija. 1995. Nr. 2(3). P. 7-16. [Reziumė anglų, rusų k.]
199. **Lukoševičius V.** Liberalizmo raida Lietuvoje XIX a. pab. - 1940 m. V., 1955. [P. Leonas minimas p. 8, 11, 12, 29-48, 51, 53, 55, 57, 66, 97, 98, 303, 383, 392, 462-464, 472, 473].
200. **Maksimaitis M.** P. Leono gyvenimas ir veikla // Petras Leonas. Teisės filosofijos istorija. V., 1995. P. 7-17.
201. **Pranckietytė G.** Petro Leono mokslinės kūrybos pėdsakais // Petras Leonas. Teisės filosofijos istorija. V., 1995. P. 18-29.
202. **Pranckietytė G.** Petro Leono pozityvistinė visuomenės samprata // Socialiniai mokslai. Sociologija. 1995. Nr. 2 (3). P. 17-20.
203. **Taljūnaitė M.** Petro Leono sociologijos bruožai // Petras Leonas. Sociologijos paskaitos. V., 1995. [9 p.].
204. **Tamošaitis A.** Petras Leonas (1864.XI.16-1938.V.12) // Petras Leonas. Sociologijos paskaitos. V, 1995. P. XI-XIX.
205. **Čiužas A.** Petras Leonas apie socialinį teisingumą // Iš Lietuvos sociologijos istorijos. I knyga. V., 1996. P. 42-50. [Reziumė anglų k.]
206. **Kazlauskienė V.** Apie bendrąją žemės nuosavybę // Iš Lietuvos sociologijos istorijos. I knyga. V., 1996. P. 51-64. [Reziumė anglų k.]
207. **Leonavičius J.** P. Leono socialinio brendimo aplinka // Iš Lietuvos sociologijos istorijos. I knyga. V., 1996. P. 15-30. [Reziumė anglų k.]

208. **Maksimaitis M.** Petras Leonas ir advokato profesija // Iš Lietuvos sociologijos istorijos. I knyga. V, 1996. P. 65-71. [Reziumė anglų k.]
209. **Stačiokas R.** Profesorius Petras Leonas – vietos savivaldos teorijos pradininkas Lietuvoje // Socialiniai mokslai. Sociologija. 1996. Nr. 3(7). P. 30-34. [Reziumė anglų, rusų k.]
210. **Taljūnaitė M.** Petro Leono sociologijos samprata // Iš Lietuvos sociologijos istorijos. I knyga. V., 1996. P. 31-41. [Reziumė anglų k.]
211. **Vosyliūtė A.** Sociologijos istorijos tyrimo klausimu // Iš Lietuvos sociologijos istorijos. I knyga. V, 1996. P. 13.
212. **Vansevičius S.** Teisės fakulteto istorija. V, 1997. P. 41, 42, 48-50.
213. **Maksimaitis M.** Teisių fakulteto kūrimasis Lietuvos universitete // Justitia. 1997. Nr. 2. P. 10-11.
214. **Leonavičius J.** Petras Leonas – Lietuvos sąžinė (1864-1938). K., Technologija. 2002.

Redakcinės pastabos

Trečiojo P. Leono raštų tomo 1-oje dalyje pateikiama dalis 1888–1937 metų jo teisinės publicistikos ir atskiros studijos. Rusijos imperijos okupacinio periodo lietuviškos spaudos draudimo metu autorius, skelbdamas straipsnius už Lietuvos ribų leidžiamoje draudžiamoje spaudoje – „Šviesa", „Ūkininkas", „Varpas" – pasirašinėjo slapyvardžiais (Liūtas, Girininkas). Atgavus spaudos laisvę ir Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu P. Leono straipsniai buvo skelbiami leidiniuose „Teisė", „Kultūra", „Teisių fakulteto darbai", „Lietuvių tauta" ir kt. Šioje dalyje taip pat pateikiami keli pranešimai iš Lietuvos teisininkų suvažiavimo, „Marijampolės paskaitų". Jų tema – apie bendrą žemės valdymą, sindikatų teisinę padėtį, sutartines prievoles, kolektyvizmo pradus Lietuvos teisėje, demokratiją ir parlamentarizmą, istorinę žmogiškumo etikos ir teisės evoliuciją, teisės ir dorovės santykį, apie Lietuvos teisininkus ir visuomenės teisinę sąmonę, advokatų profesiją ir organizaciją bei kt.

2-ą trečiojo tomo dalį sudaro pluoštas atrinktų mokslinių bibliotekų fonduose bei asmeniniuose archyvuose saugomų P. Leono rankraštinių atsiminimų, įvardytų „Mano pergyvenimai ir atsiminimai". Tai liudijimai apie P. Leono šeimos istoriją, aplinką ir gyvenimo būdą, išgyvenimus pasirinkus teisininko kelią, santykius su kolegomis, valstybinės valdžios institucijomis bei atskiromis asmenybėmis, atspindintys ne tik mokslinę veiklą bei to meto aktualijas, bet ir P. Leono, kuris atkūrus nepriklausomybę buvo vienas iš Lietuvos teisinės sistemos formavimo pradininkų, vienas pirmųjų teismų sistemos kūrėjų bei jaunosios teisininkų kartos ugdytojas, asmenybę.

Tekstai redaguoti paliekant nepakeistus autentiškus to laikotarpio lietuvių kalbos vartojimo spaudoje faktus. Po kiekviena publikacija pateikiamas žodynėlis – pagal kontekstą, nenurodant jų kilmės, paaiškinami autoriaus vartojami žodžiai ar posakiai, kuriuos skaitytojui gali būti sunku suprasti. Tai pasenę žodžiai (įtekmė, priešsėdis, palaikai), svetimybės (ciesorius, šniūras, prova), istorizmai (palivarkas, maskolis) ir kt. Taip pat iš lotynų, rusų, prancūzų ir vokiečių kalbų išversti P. Leono tekste nepaaiškinti posakiai. Originalo kalba autoriaus pateikti tikriniai vardai, bendrovių, laikraščių, knygų pavadinimai neverčiami.

Ištaisytos aiškios korektūros klaidos, sutvarkyta skyryba, suvienodinta kai kurių žodžių rašyba, santrumpos. Patikslinti vietovardžiai, pavardės.

3-ioji trečiojo tomo dalis – visų P. Leono publikacijų, publikacijų apie jį ir jo kūrybos vertinimų bibliografija.

Leonas, Petras
Le249 Raštai / Petras Leonas; [sudarytojas Vytautas Andriulis]. – Vilnius : VĮ Teisinės informacijos centras, 2005
ISBN 9955-557-58-3
T. 3: Teisinė publicistika. Pergyvenimai ir atsiminimai. Teisinis palikimas. Bibliografija. 2005. – 480 p. : iliustr.
ISBN 9955-557-64-8

Trečiojo Petro Leono raštų tomo 1-oje dalyje pateikiami 1888–1937 metais lietuviškoje spaudoje („Šviesa", „Ūkininkas", „Varpas") publikuoti jo straipsniai ir leidiniuose „Teisė", „Kultūra", „Teisių fakulteto darbai", „Lietuvių tauta" ir kt. skelbtos atskiros studijos teisine tematika. 2-ą tomo dalį sudaro pluoštas P. Leono rankraštinių atsiminimų apie jo šeimą, išgyvenimus pasirinkus teisininko kelią, santykius su kolegomis, valstybinės valdžios institucijomis bei atskiromis asmenybėmis. 3-ioji trečiojo tomo dalis – visų P. Leono publikacijų, publikacijų apie jį ir jo kūrybos vertinimų bibliografija.

Viršelyje – Elenos Jurašaitytės-Janulaitienės pieštas Petro Leono portretas (apie 1930-1931 metus).

UDK 340+888.2-94+016:34(474.5)

PETRAS LEONAS
RAŠTAI
III TOMAS

TEISINĖ PUBLICISTIKA
PERGYVENIMAI IR ATSIMINIMAI
TEISINIS PALIKIMAS. BIBLIOGRAFIJA

Sudarytojas *Vytautas Andriulis*
Vyriausiasis redaktorius *Remigijus Mockevičius*
Redaktorė *Vilija Kruopienė*
Dailininkas *Daumantas Každailis*
Maketavo *Nijolė Vilkišiūtė*
Leidybai parengė *Gediminas Butkus*

SL 1613. 2005 04 25. 21,2 leidyb. apsk. l. Užsakymas Nr. . Formatas 70x100¹/₁₆. Popierius „Ensolux Cream" 70 g/m². Garnitūras „Palemonas", 11 pt. Ofsetas. Tiražas 1000 egz. Išleido VĮ Teisinės informacijos centras, Gedimino pr. 30/1, LT-01104 Vilnius, tel. 8~5 261 28 06. Spausdino UAB „Sapnų sala", S. Moniuškos g. 21, LT-08121 Vilnius